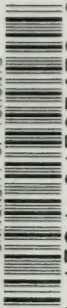

UNIVERSITY OF TORONTO

3 1761 01795472 8

Latane feleym z unuuchel Sermo sup sepnichrum.
 me vognuuc. ysa pur es ebomuy uogmuic. Menyi midoffben
 tetimere eleve my uemucur adamur. es gdrura vola neki
 paradifimur nazoa. Es mend paradifimben uolov gmiticimul
 munda neki ehue. Heon rihwa wr igfa gomice vl. Ge
 munda neki merer ma encye: ysa ki nopun endul oz gmitif
 vl. halalnee halalaal hokz. Hadana chotat rerumreue iften
 vl. ge feledeve. Engede urdung ueremec. es evec oz tistat
 gmitifvl esoz gmitifben halatur evec. Esoz gmitifnee vl
 k oferuv uola vze hug urchucur mige z oozna vola.
 Sum heon muga nee. ge mend w foatuec halatur evec.
 Horoguvec iften. es vereve wr ez muncas vilagbele. es leyn
 halatur es pucinec sez e. es mend w nemenee. Kie ozve.
 my vognuuc. Hug es cv lanatur sz unuuchel. ita es mun
 lgg ember malchoua ez vermur. ysa mend oz chuz iarov
 vognuuc. Wemaggac nromc iften kegihnee ez lehe ert. hug
 tarzoffun w neki. es kegiggen. es bulfassa mend w binet.
Csvmaggac sz en achfan mariat. of boydung michael archangelt
 es mend angelcur hug umaggonoc exere. Csvmaggac
 sz em peter uror. kinec odur hotofan ovdoma. es keyne.
 hug ovga mend w binet. Csvmaggac mend sz emucur.
 hug legenee neki seged uromc scine eleut. hug iften i v m.
 madfaguentia bulfassa w binet. Es oboducha wr urdung
 ildetur vl. es pucal konzorvur vl. es vzeffe wr paradifu
 magimabel. es oggan neki mimi uruz agbele uyr. es
 mend iovben rez er. Es keastate uromchuz charnal. kut.
Scerelmes braym unmag^{omuc} ez fozgur ember hiki ert.
 Kie vr ez nopun rez homul vilag unnucebelevl merte
 kinec ez nopun restet iumerive. hug ur uvc kegimabel
 abraam. ysaac. iacob kebeleben helhezie. hug bifsagnop
 iuvia mend w szemu es anottei cuzicun iov
 selevl wehorma ilzie wr Cswbenneruc. clamate u. R

A MAGYAR
NEMZETI IRODALOM
TÖRTÉNETI ISMERTETÉSE

ÖSSZEÁLLÍTOTTA
BEÖTHY ZSOLT

I. KÖTET
A LEGRÉGIBB IDŐKTŐL KISFALUDY KÁROLYIG

TIZENHARMADIK KIADÁS

A HALOTTI BESZÉD MÁSÁVAL ÉS SZÁMOS KÉPPEL

BUDAPEST
AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T. KIADÁSA

1919

SEEN BY
PRESERVATION
SERVICES
APR 13 1920

LIBRARY
DEC 30 1970
UNIVERSITY OF TORONTO

LIBRARY
DEC 1 1970
UNIVERSITY OF TORONTO

PH
301
B47
1919
noz.1

IRODALOMTÖRTÉNET

BEVEZETÉS.

1. Alapfogalmak.

I. Az irodalomtörténet köre.

Irodalom (literatura)¹ alatt az emberi szellem élőszoval fenntartott vagy írásba foglalt műveinek bizonyos összességét értjük.

Irodalom
és
irodalom-
történet.

A *világirodalom* kifejezés kettős értelmű. Egyik értelme szerint magában foglalja az emberiség elmetermékeinek összességét, tekintet nélkül nyelvi és korbeli, alaki és tartalmi különbségeikre, melyek az irodalom sokféle osztályozásának képezik alapját. Így lehet irodalmuk egyes koroknak, hosszabb vagy rövidebb időközöknek, szakoknak, országoknak, népeknek, eseményeknek, íróknak, egyes kérdéseknek, műveknek stb. Beszélhetünk pl. a reformáció korának, a magyar történelemnek, Franciaországnak, a finn népnek, Rákóczi háborújának, Shaksperenek, a nyelvújítás kérdésének irodalmáról.

A világirodalom másik értelme szerint csak azoknak a legkiválóbb műveknek foglalata, melyek az egész emberi művelődésre hatással voltak. Ilyenek legelső sorban a biblia, a görög és római klasszikusok, a nagy népéposzok, Dante, Shakspere, Molière, Voltaire, Kant, Goethe, Petőfi stb. munkái.

Valamely nemzet *egyetemes irodalma* magában foglalja az illető nemzet nyelvén készült elmetermékek összességét, ide számítva a szakszerű tudományos munkákat is. Ennek határain belül pedig szorosabb értelemben a *nemzet irodalma* név alá azokat a műveket foglaljuk, melyekben *legkiválóbban nyilatkozik a nemzet lelke s amelyek az egész nemzet lelkéhez szólnak*. Mi a magyar irodalmat ebben az értelemben tekintjük és ismertetjük.

Ez irodalomnak fő-képviselői a *nemzeti klasszikusok*. A művelt emberiség az ó-görög és latin világ nevezetesebb íróit, a szorosabb értelemben vett *klasszikusokat* kiváló tiszteletben részesítvén, ezeknek összefog-

Az
irodalom-
történet
tárgya.

láló nevével akarja kitüntetni az újabb irodalmak legjelesebb képviselőit is: klasszikusoknak hívja ezeket is, tekintet nélkül arra, hogy gondolkozásuk iránya s a műformák törvényeit illető felfogásuk megegyez-e a régiekével. A nemzeti irodalomnak úgynevezett klasszikusai tehát azok, kik az emberi és nemzeti szellemet, ennek valamely ismeretlen oldalát, jellemző vonását, az erkölcsi életnek igazságait olyan alakban fejezik ki, mely akár szabatosságánál, akár erejénél, akár szépségénél fogva újnak, eredetinek s mégis gyökeresnek, mindenki által érthetőnek tetszik. Ilyenek a kiváló epikai, lírai és drámai költők, satirikusok, regényírók, prédikátorok, történetírók, szónokok, böleselkedők. Az ő pályájok és műveik képezik, előzőikkel, követőikkel, körükkel, az irodalom ismertetésének tulajdonképeni feladatát.

Azt a tudományt, mely az irodalom keletkezését, fejlődését, alakulását adja elő, tekintettel egyes jelenségeire és ezek összefüggésére: *irodalomtörténetnek* nevezzük.² Ahányféle az irodalom, annyiféle lehet az irodalomtörténet is. Ebből következik, hogy *nemzeti irodalomtörténet* alatt azt a tudományt értjük, mely a nemzeti irodalommal, mint történetileg fejlődő szervezettel, foglalkozik, tekintettel lévén a nemzeti élet-egyéb viszonyaira is, melyek az irodalommal kölesönhatásban vannak.

A mondottakból könnyen világossá lesz előttünk a *magyar irodalom és irodalomtörténet* fogalma és köre.³

Rokon tudományok. Az *egyetemes magyar irodalomtörténet* a költői termékekre is kiterjedvén, a nemzeti irodalom történetét voltaképen magában foglalja. De egyéb ágainak a mi tárgyunkra való jelentősége is azonnal szemünkbe fog tűnni, ha meggondoljuk, hányszor szolgáltatott anyagot szépműveknek a történeti, hittudományi, böleseleti, sőt a természet-tudományi irodalom; hogy a költészetnek mind külső, mind belső viszonyaira minő mély és folytonos hatással voltak más irodalmi ágak. Nemzeti irodalmunk történetének rokonsága *mívelődésünk történetével* hasonlóképen szembeszökő. A közizlés, melyet a művészetek alapítanak; a tanultság, melyet az iskolák terjesztenek; a találmányok és gazdaság, melyek a jólétet emelik; a korszellem, mely a fejlődésnek legkülönbözőbb ágaiban nyilatkozik; a társadalom közerkölese, melynek bélyegét minden alkotása magán viseli: szakadatlanul erős befolyást gyakorolnak a nemzeti irodalomra, melynek történetét a mívelődése mindig nyomon kíséri magyarázatával. A nemzeti irodalom története igen sok felmerülő kérdésre nem adhatna kielégítő feleletet, ha segítségül nem hívná a *politikai történetet*. Míg költészetünk első nyomait mi is, sok más nemzethez hasonlóan, a száraz történeti kút-főkben keressük, a nemzetünk életébe vágó események, melyeknek előadásával a politikai történelem foglalkozik,

határozó befolyásukkal kísérik lépésről-lépésre a költészetet. Minthogy továbbá a nyelv az, ami az emberi elme termékeit megőrzékíti s az irodalomba avatja, ennek történetével szorosán összefügg a nyelv külső és belső változásairól tanító tudomány, vagyis a *nyelvtörténet*. Ez szolgáltatja a kulesot, a régibb irodalmi termékeknek gyakran megértéséhez is, valamennyinek pedig külalakja szerint való méltatásához. A magyar nemzeti irodalomtörténet tanulmányának nem csekély fontosságú segítőtje még a *világirodalom története*. Ebből meríthetünk felvilágosítást ama messze szétágazó esaternákra nézve, melyeken a nemzetek szellemi termékei egymáshoz átszivárognak; ez nyújthatja csak teljes magyarázatát az irodalmi áramlatok közül mindazoknak, melyek hazánk határain túlról vették az indító lökést, ez mutatja fel egymás mellett a nemzetek szellemi versenyét és képesít az eredményeknek összehasonlító megbírálására. A csekélyebb fontosságú rokontudományokat mellőzve, végre az *esztétika* az, melynek tanulmánya képesekké tesz bennünket, hogy a nemzeti irodalom termékeit a művészet szempontjából felfogjuk és megítéljük.

A mondottak szerint kiterjed a magyar nemzeti irodalom története különösen a magyar költői és szép-prózai, szóval *szép-irodalomra*; de tárgyát nem szigeteli el a nemzeti élet egyéb viszonyaitól, melyek a szépirodalomra befolyást gyakoroltak. A nemzeti szellemnek virágait mutatja be, de nem kiszakítva a talajból, mely őket termette. Az eredmény, melyet nemzeti irodalmunk történeti tanulmányozásából meríthetünk: megértése a magyar nyelven nyilatkozó művészi erőnek; a magyar faj szellemi tartalmának, életének, működésének megismerése s a mindezek alapján nyugvó méltó nemzeti önértzet. A nemzeti irodalom ismerete a nemzeti műveltség alapja és tartalmának legkiváló része. Ez az egyik kapocs, mely a haza fiait nemzetökhöz fűzi; de ezt a kapcsolatot csak egészében és részeiben való ismerete teszi erőssé és állandóvá. Ebben rejlik a nemzeti irodalom történeti tanulmányának, nemzeti műveltségünk, sőt egész nemzeti életünk szempontjából való *fontossága* is.

II. A magyar nemzeti irodalomtörténet korszakai.

A magyar nemzeti irodalom élete-folyásában a jellemző vonásoknak időnkinti változása alapján *korokat* s ezeken belül ismét rövidebb időszakokat különböztethetünk meg. A felosztás mélyebb alapját azok a módosulások képezik, melyeket a nemzeti lélek fejlődése mutat ama különböző politikai, művelődési, társadalmi és gazdasági hatások alatt, amelyek időről-időre érik. Az irodalom a maga egészében és változásaiban ennek a léleknek állandó tulajdonságaiban és módosulásaiban való megnyilatkozása.

A korok a következők lesznek:

1. A *pogány kor*, mely nemzetünknek mai hazájába költőtétől a keresztyén magyar állam megalapításáig, vagyis Kr. u. 1001-ig terjed.

2. A *keresztyén középkor*, mely a keresztyén vallás fölvetelétől a mohácsi vészig, vagyis 1001—1526. tart. A nyugoti művelődés nyomai mutatkoznak nemzetünk szellemi életén, melynek termékei legnagyobb részt vallásos tartalmúak.

3. A *protestáns kor*, mely a mohácsi véstől a bécsi békéig, vagyis 1526—1606-ig tart. A reformáció általánossá lesz s a könyvnyomtatással és a nagy mértékben megszaporodott iskolákkal együtt átalakítja az egész magyar művelődés képét. Az irodalom protestáns és népies jellegű.

4. A *katholikus visszahatás kora*, mely a bécsi békétől a szatmári békéig, vagyis 1606—1711-ig terjed. Magyarországon a római egyház ismét felsőségre emelkedik, míg Erdélyben a reformált hit marad uralkodó. Kitérő egyházi szónokok állanak elő s a szakadatlanul folyó hárcok a népköltésnek adnak lendületet.

5. A *nemzetiellen kor*, mely a szatmári békétől a magyar nemesi testőrsereg irodalmi fellépéséig terjed, vagyis 1711—1772-ig. A nemzet kifáradt a százados küzdelmekben; III. Károly és Mária Terézia alatt idegen erkölcsök, szokások és nyelv lesznek általánosakká s a magyar írók száma jelentékenyen megfogy.

6. A *felújulás kora*, mely Bessenyei felléptétől Kisfaludy Károlyig tart, vagyis 1772—1820-ig. Az irodalom több irányban nevezetes fejlődésnek indul, melyet a II. József halála után bekövetkezett nemzeti mozgalom is támogat. A költészetben a franciás és németes klasszicizmus befolyása az uralkodó. Az irodalom főkérdése: a nyelvújítás; pártjai: az újítók és ósdiak.

7. A *nemzeti költészet kora*, mely Kisfaludy Károlytól, 1820-tól mostanig tart. A nemzeti eszme uralkodóvá lesz a politikai, társas és irodalmi életben; az európai újabb műveltség meghonosodik s a magyar nyelv, melynek jogai biztosítottak, hozzásimul. A költészet egyenesen halad a művészien nemzeti irányban.

Jegyzetek. 1. **A literatura szó**, melyet sokáig használtak nálunk is az irodalom nevezésére s használ maig valamennyi nyugot-európai nyelv. görög-latin eredetű ugyan (*lōo*, *linca*, *litera*), de a régiek nem mai jelentésben éltek vele. Náluk nem jelentett semmi egyebet az írás használatánál. Amit mi mai napság értünk alatta, azt ők a *grammatica* szóval fejezték ki, értvén grammatikusan nemcsak nyelvbúvárt, hanem költői művek magyarázóját. A középkor *ars literaria*-ja tulajdonképen nyelvtant jelentett. A literatura mai fogalmának jelölésére csak későbbben kezdték használni.

2. **Az irodalomtörténet** az ifjabb tudományok egyike; mai értelmében csak a mi századunk fejtette ki. A görögöknél és rómaiaknál (Strabo, Athenaeus, Diogenes Laertius, Cicero, Plinius, Quintilianus, Suetonius stb.) csak legelső esírásra akadunk; míg mai nevét (*historia literaria*) a hamburgi Lambeck

Péternek irodalmi előadásaihoz készített alaprajzán találjuk először 1659-ben. A tudomány igazi felfedezője és mai feladatának kítőzője Verulamii Bacon volt. De az általa fogalmazott programnak ellenére, sokáig nem volt az irodalomtörténet egyéb íróknak és műveknek idő- vagy betűrend szerinti felsorolásánál, életrajz- és könyveim-gyűjteménynél. Csak lassan jutott el némi oknyomozó tárgyalásra; míg mai irányában, midőn tárgyat, mint a nemzetek művelődési munkájának legjobb eredményét, ennek természetesen alapján vizsgálja, csak az újkor szülötte. Bölcséleti tárgyalását az olasz Vico, művészi formába öntését a francia Goguet s a szintén olasz Denina kezdtették meg; mindhármán a XVIII. század közepén. Az irodalom ismeretének önálló tudománnyá emelésén kiváló eredménnyel a német szellem munkált, főleg a két Schlegel, a két Grimm, Humboldt Vilmos, Tieck és az orientalisták által. Újabb felfogásának és módszereinek kifejtését, mellyel az irodalmi művekben a különböző korok, népek és érek lelki világának jellemző képét keresi és törekszik megvilágítani, főként a franciáknak (Staëlné, Sainte-Beuve, Taine, Brunetière) köszönjük.

3. **A magyar irodalomtörténetírás** 18 száz évnél hosszabban tartó alakuláson ment át, míg korunkban érdemessé lett az igazi tudomány nevére. Megindítója: Czvittinger Dávid, 1711-ben kiadott *Specimen*-jével, mely legközelebbi utódaival irodalomtörténeti szótár inkább, mint tudomány. Bél Mátyásnak és Spangár Andrásnak idevágó munkái vagy csak esekély részben, vagy egyáltalában nem is kerülvén napvilágra, a szélesebb alapvetés dicsősége felső-esernátoni Bod Pétert illeti, a marhapásztorból lett tudós magyarigeni református lelkipásztort. Korát ő sem előzte meg kritikai irodalomtörténet szerkesztésével; de egy fáradságot nem ismert élet minden igyekezetével felkutatván, összegyűjtvén és megmentvén a feledéstől mindazt, ami régi irodalmunk emlékei közül az ő korában még feltalálható volt, méltó hálára kötelezte magát iránt a magyar irodalomtörténetnek minden utána következő művelőjét. Többi munkáit ezúttal nem is említve, 1766-ban megjelent főműve: a *Magyar Athanas* több mint félezer íróról emlékezik meg betűrendben, életrajzi vázlatokkal és könyvek címjegyzékével. Horányi Elek, a tudós piarista, 1775—77-ig adta ki nagy betűrendes írói életrajz-gyűjteményét, a *Memoria Hungarorumot*, melyet 1792-ben követett a *Nova Memoria* egyetlen kötete. Az előadásnak történeti folytonosságával legelsőbben Wallaszky Pál, jolsvai evangélikus prédikátornak 1785-ből való *Conspectus*ban találkozunk, e minden segéd-eszköz és kritika híján, de a pontosság és észszerűbb osztályozás igyekezetével készült könyvben. A korszakos beosztást első ízben Pápay Sámuel kísérlette meg 1808-ban, a *Magyar literatura esmeretében*. A kézről-kézre adott adathalmazzal szemben a kritikai irány Horvát István és Kazinczy Ferenc e nemű kisebb dolgozataival kezd érvényesülni, míg az irodalom bölcséleti tárgyalása Kölesy Ferenc *Nemzeti hagyományok* című értekezésével indul meg, mely Erdélyi János műveiben (*Századnegyed, Pályák és pálmák*) találja legméltóbb folytatását. Végre Toldy Ferenc megalkotja a művelődéstörténet alapjára fektetett s kritikailag dolgozott irodalomtörténeti tudományt, mely épp annyira eszmék, mint jelenségek történetével foglalkozik. Főmunkái: *A magyar nemz. irodalom története, ó- és középkor*, két kötet, 1852-től háromszor kiadva Emich-nél; *A magyar nemz. irodalom története*, a legrégibb időktől a jelenkorig, rövid előadásban, két s utóbb egy kötetben, 1865-től három ízben kiadva az Athenaeumnál, egyszer a Franklin-társulatnál; *A magyar költészet története*, az ősidőktől Kisfaludy Sándorig, egy kötetben, 1854-től kétszer kiadva Heckenast-nál. Becses irodalomtörténeti monografiánk egyes írókról, iskolákról, korszakokról vannak ugyan, bár éppen nem fölös számmal, de Toldy könyvein kívül alig találunk munkát, mely az egész magyar nemz. irodalom történetére a tudomány igényeinek megfelelőleg terjeszkednék ki. Az iskolai használatra szánt kivonatos műveket s Zimmermann Jakab, Ferenczy Jákó, Jámbor Pál és Lóskay Beköny kísérleteit mellőzve, megemlítjük még Imre Sándornak 1870-ben *A magyar irodalom és nyelve rövid története* c. kézikönyvét, mely különösen nyelvünk fejlődését ismerteti behatóan, továbbá Szilágyi Sándor nagyterjedelmű dolgozatát: *Erdély irodalomtörténete*, különös tekintettel történet-irodalmára, mely a Budapesti Szemle 1858. és 59. évi folyamában jelent meg s melyet *Vázlatok az erdélyi magyar irodalom történetéből* címmel az Új Magyar

Múzeum 1860. évi folyama fejezett be. 1896-ban, az Athenaeumnál jelent meg elegendő legnagyobb irodalomtörténetünk több mint negyven munkatárs tollából: *A magyar irodalom története*, képes díszmunka két kötetben. Megemlítjük továbbá Riedl Frigyesnek *A magyar irodalom fő irányai* című 1896-ban megjelent becses áttekintését, Horváth Cyrilltól *A régi magyar irodalom történetét* 1899-ből, Bodnár Zsigmondnak 1893-ban megakadt *Magyar irodalomtörténetét* és Endrédi Sándornak *Századunk magyar irodalma képekben* című 1900-ból való művét; de mindenekelőtt Pintér Jenőnek eddig négy kötetes nagy *Magyar irodalomtörténetét*, mely kitűnő gonddal és készültséggel foglalja össze s bíráló szemmel rendezi a kutatás összes eddigi eredményeit s amelynek két első kötetét az Akadémia egy Semsey-díjjal tüntette ki. Az életrajzgyűjtemények közül fontosabbak: Toldy Ferencről *A magyar költészet kézikönyve*, (öt kötet, 1876.); a Szent-István-Társulatnak *Magyar írók* című lexikona, melynek első köteté (szerk. Ferenzy és Danielik) 1856-ban, a második kiegészítő kötet pedig (Danielik) 1858-ban jelent meg; végre Moenicz és Vutkovich-tól a *Magyar írók névtára* című életrajzi adatgyűjtemény, Pezsony, 1877. Utallhatunk még az újabb magyar protestáns írók életrajzgyűjteményére, mely *Új Magyar Athenaeum* c., Sz. Kiss Károly szerkesztésében 1883-ban indult meg. Minden eddigiekénél terjedelmesebb és gazdagabb kiadását kezdette meg az Akadémia 1890-ben, Szinyeyi Józseftől; címe: *Magyar írók élete és munkái*, mely tizenhárom nagy kötetben, 29553 író életrajzával és munkásságuk könyvészeti adataival, 1914-ben jutott befejezésre. A könyvészeti művek között fontos helyet foglal el Sándor István *Magyar könyvesháza* (megjelent Győrött, 1803-ban), mely a nyomtatott magyar munkák címeit századunk elejéig időrendbe szedve tartalmazza; újabban jelent meg (1879. és 1885.) s az 1536—1711-ig kiadott magyarországi magyar és idegen nyelvű nyomtatványokról ad számot Szabó Károly nagy munkája, a *Régi magyar könyvtár* két köteté, míg gróf Apponyi Sándor *Hungaricáinak* első köteté 1900-ból a XV. és XVI. századi magyar vonatkozású külföldi nyomtatványokat ismerteti, Petrik Géza *Könyvészetének* folyamai pedig a XIX. század második felének irodalmát. Végül az elméleti munkák közül megemlítjük Dézsi Lajosnak, ki az irodalomtörténet módszereiről egy nagyobb történeti munkát kezdett meg 1903-ban, ugyanezen évben megjelent dolgozatát: *A magyar irodalomtörténeti kutatás feladatairól*, továbbá Szigetvári Ivánnak *Az irodalomtörténeti kutatás feladatairól* cím alatt 1905-ben kiadott értekezéseit és végül Horváth Jánosnak derek kis dolgozatát 1908-ból: *Irodalmunk fejlődésének fő mozzanatai*.

ELSŐ SZAKASZ.

POGÁNY KOR.

2. A magyar pogány kor költészete.

Ázsia belsejéből kiszakadt őseink hosszú, viszony-
tagságos és jórészt maig felderítetlen vándorlások után a IX. század végén jutottak el mai hazánkba. Ezt a földet, melyet a hagyomány Atilláról reájok szállott örökségnek tekintett, ősi jogon fegyverrel foglalták el akkori uraitól, egyesítették és monarchikus államot szerveztek. Az új ország történetének első, száz évre terjedő korszaka jó- és balkimenetelű rablókalandokkal folyt le. Ezek magyarázatát nem egyedül romboló kedvökben vagy kinesszomjukban kereshetjük. Gyökereshettek, a harcias nemzet hosszú megszokásán kívül, talán abban a törekvésben is, hogy a mindenfelől idegentől körülvett, új állam megszilárdulását a közreműlet terjesztésével akarták biztosítani. Ez oly tévedés volt, mely pusztulásra vitt volna, ha következéseinek Géza és István fejedelmek bölcsesége s a nemzet szívós ereje és államalkotó képessége jókor útját nem állja. Általában az állam belső rendjének helyes megállapítása, a hadi szervezet sikeres berendezése, különösen pedig ősi vallásuknak¹ a képzelőerő gazdagságáról tanus-
kodó vonásai, nyelvöknek kész volta,² ásatások útján előkerült fegyverek, ékességeik és háziszereik, írástudásuk³ és költészetük nyomai koruknak és viszonyaiknak megfelelő szellemi fejlettséget bizonyítanak. Semmi esetre sem sorozhatjuk őseinket a népvándorlás ama vad csordái közé, melyek minden jelentőségüket csak nyers erejöknek köszönhették s a művelődésre fogékonysággal, a fejlődés feltételeivel nem bírtak.

A magyar nemzet pogány korából írott maradvány ránk nem jutott. Ősi költészetök emlékét csak a nép élő nyelvének egyes szólásai, egy-egy még élő monda (mint a borsodmegyei szihalmi nép mondája Árpád király kincséről, az erdélyi Réka királyné kövéréről stb.), főleg pedig a hazai és külföldi történetírók őrizték meg. Amint a hún költészetre nézve Priszkosz, bizánci rhetor,⁴ munkájában találunk adatokat, úgy magyar őseinkre vonatkozólag legvilá-

Közal-
lapotok.

Ősköl-
tészet.

gosabban Béla király névtelen jegyzőjétől és Ekkehard német krónikástól halljuk, hogy voltak vallásos, halottas, gúnyos, ünnepi és különösen történeti énekeik. Az utóbbiak korán megszülettek őseinknél is, mint minden népnél, melynek napjai nem tétlen egyhangúságban folynak, hanem a hadi szerenesének hősi tettekre alkalmas szolgáltató változásai között. Készítőik és előadóik egy külön énekes rend tagjai voltak, kiknek utódaira egész a XVII. századig akadunk. Régi oklevelekben leginkább *igric* néven fordulnak elő; később *hegedősök*nek hitták őket; ősi magyar nevek azonban valószínűleg a *regös*, *regés*⁵ és *kobzos* volt (joculator, trufator, combibator). E regések őrizték meg egyfelől a régi dolgok emlékét, másfelől ezek mulattatták tréfaikkal a vigadókat. Verseik nyomát csak némely régi töredékes székely, dunántúli és palóc népversezet tartja fenn. Legrégibb hangszereik, az *igric-készség*, a síp és talán a dob voltak, melyekhez utóbb a trombita és hegedű járult. Énekeiket a nép maga is, mely ünnepein, lakomáin, szertartásainál hallgatójok volt, fejlesztette, alakította, bővítette.

Nemzeti
mondák. Legrégibb történetíróink, minden tiltakozásuk ellenére, jórészt e történeti énekekből merítettek, melyeknek eszerint legalább tárgyaira nézve fölvilágosítást adnak. Különösen Béla jegyzője, Kézai Simon, a Bécsi Képes Krónika és Turóczi János azok, kiknek krónikaiból legbővebb tájékozást meríthetünk az ősmagyar költészet tárgyai felől. A hőskor szolgáltatta e tárgyakat: a faj multja és jelene. A hún nemzet szétszakadt töredékei vagy egykori fészkeknek utánok következő lakosai átszivárogtathatták Atilla nagy korának emlékeit a magyarokhoz s a nemzet származásán kívül ennek hadjáratai és birodalmának fölbomlása képezik egyik tárgyát az ősmagyar költészetnek: *a hún monda-kört*. A közelebbi multból Álmos vésődött be a nemzet emlékezetébe, ki népét elvezette ősi örökségébe, az ígért földjére s hivatásának betöltése után eltűnt. Az ősmondák második csoportja Álmos körül képződik. A honfoglaló hadjáratok bámulatosan gyors eredményei is megtermékenyítették a nemzet képzeletét s utóbb a kalandos hadjáratok vezetői sem engedték elmúlni dicsőségük hírét, hanem énekeket készítettek magukról. Így az Álmos mondáival induló *honfoglalás mondakörének* középső részét Árpád honszerzése s ennek keretében a hét magyar viselt dolgai, befejezését pedig a még fia, Zsolt körül csoportosuló hőseinek bajnoki tettei képezik. E mondákban számos vonásra akadunk, melyek más, még pedig nem rokon származású népek ősmondáiban is fellelhetők s idegen krónikák közvetítésével honosultak meg. Ilyen többek közt, hogy a két rokon nemzet saját nevével nevezi el alapítóit Hunornak és Magyarnak; ilyenek Dule fejedelem leányainak elrablása; Mars kardja Atilla és Árpád kezében;

az új haza határáig vezérkedő Almos; a hadak újának szé-
kely mondatöredéke; Emesének álomlátása. Egyenes be-
folyást tulajdoníthatunk az ősmagyar (főleg a hún) mondákra
a germán mondaköltészetnek. A hatás azonban, melyet króni-
kák közvetítettek, kölesönös lehetett.^{6—7} Bizonyos, hogy a
hún monda, akármely úton, átment a nemzet szellemébe s erre,
különösen a hún rokonság képzetével, hatott. A külföld króni-
kásainál is előforduló mondákat olyanokkal gazdagította
(Keveháza, a „haláltalan“ Detre, Csaba királyfi, a székelyek
származása), melyek egészen sajátjai s a kölesönzötteket is
nemzeti hagyományá emelte.

Régi énekmondóink tárgyait így körülbelül ismerjük. De
énekeik szövegéből mindössze csak két sor az, mely ránk
maradt, ezek is deák fordításban. A Névtelen (XXV. fejezet)
Tuhutum erdélyi hadjáratáról szóló énekből fordítja ezt
a két sort:

Omnes loca sibi acquirebant
Et nomen bonum accipiebant.

Szabó Károly e sorokat így fordítja vissza:

Mindnyájan ők földeket szerzének
És magoknak hírt, nevet nyérének.

Ma már csak az okoskodás döntheti el azt a fon-
tos kérdést, hogy milyenek voltak az ősmagyar mon-
dákat tárgyazó énekek költői értékre, műalkatra nézve; vaj-
jon nem a későbbi száraz, költőietlen, művészileg meg nem
alkotott és ki nem dolgozott rímes krónikáknak és históriás
énekeknek voltak-e ezekhez hasonlatos, gyarló előzői? A fele-
letet Arany János adja meg *Naiv époszunkról* írt kitünő ta-
nulmányában. Maguk a mondák tárgyai is tanúskodnak arról,
hogy a történet tényeit a nép képzelőtehetsége miképen ala-
kította újra és szötte át mesés vonásokkal; de határozott bi-
zonyosságait látjuk népünk alakító kedvének és képességének
mai népkölteményeinkben és meséinkben is. Bizonyos, hogy
a mondák minden nemzetnél csak kerek idomban tarthatják
fenn magukat s míg krónikáink egyes helyei határozottan a
népköltészet hangjára emlékeztetnek, fennmaradt mondáink
rendjében lehetetlen az anyagnak műalkat szerint való tago-
lását fel nem ismernünk. Mindezekből valószínű, hogy nem-
csak történeti énekeink voltak, hanem alakulóban volt való-
ságos naiv époszunk, melyet az állami és vallási átalakulás-
sal idejekorán beköszöntött józanság nemesen feledésbe borí-
tott, hanem gyökerében megtámadott.

Jegyzetek. 1. Ős-vallás. Európába költözött elcink vallása, kitünő
történetbúvárok folytonos igyekezete ellenére egész rendszerben tisztába
hozva maig sincs. Úgy látszik, a samanizmusnak, jó és rossz szellemek vará-
zsoló kultuszának volt valamely, már fejlettebb alakulata. Mert hogy fő lény
ismerete nélkül nem voltak, bizonyítja az *isten szó*, mely határozottan pogány
eredetű s a keresztyénség úgy vette át. Valószínű, hogy őseink ezt a fő hatal-

masszágot különös nemzeti védő-istennek, *a magyarok istenének* tartották s feveresen képzeltek, ahonnan a villám népi nevét vette: *isten nyila*. Istenök arejét tisztelték a föld, levegő, víz és különösen a tűz képében is. Jóllehet az ördögöt képzeletök rendkívüli hatalommal ruházta fel, éppen nincs bebizonyítva, hogy a jónak és rossznak két egyenlő erejű kútfejét imádták volna, mint a régi perzsák. Hittek a lélek halhatatlanságában és harci kalandjaik másvilági folytatásában (*hadak útja, égi háború*), hol majd a földön elejtett ellenségeik szolgálni fogják őket. Istenöknek források partján, erdőkben *áldoztak* állatokat, különösen lovakat; nagy események alkalmával *áldomást* tartottak; szerződés-kötéskor erőkből vért bocsátottak. A leányt feleségnek úgy adták el (*eladó leány*), de egynejük voltak; halottjokat lovával és hadiszereivel együtt temették el s emlékét torral és gyászdalokkal ülték meg. Voltak papjaik, kiket *táltosoknak* neveztek, jósaik és jósnők, valamint bálványaik is.

2. **A magyar nyelvet**, mely az ural-altáji (ragozó) nyelvek fő osztályába tartozik, némelyek (Hunfalvy Pál, Budenz és az összes külföldi nyelvtudósok) az *ugor* (vogul-osztják, zürjén-votják, lapp, finn, mordvin, cseremis), mások (Vámbéry) pedig a *török-tatár* (oszmanli, csuvas, csagataj, jakut stb.) nyelvek közé sorozzák. Amazok azt tanítják, hogy a magyar nép és nyelv az ós ural-altáji törzs ugor (másképp: finn-magyar) ágának sarjadéka s a magyar nyelvnek azon elemei, melyek a törökhöz hasonlítanak, részint a közös ural-altáji alapnyelv maradványai, részint pedig őseinknek egyik-másik török néppel való érintkezése idejében kölcsönvétel útján kerültek nyelvünkbe. Emezek meg azt vitatják, hogy népünk török-tatár eredetű, de nyelvére még történeti kora előtt az általa legízgáva tartott finn-ugor törzsek jelentékeny befolyást gyakoroltak. Annyi bizonyos, hogy nyelvünk mai hazájába jutásakor már a fejlettségnek nem közönséges fokán állott: gyökeret és képzőt annyit hozott magával, hogy mostani nyelvünk egész anyagának majd minden elemét megtalálhatjuk benne. Hasonlóképen a nyelvtani alakoknak oly bővében volt, hogy ezek közül, valamint az ósmagyar gyökerek közül is, igen sokat elvesztett s csupán idegen szók felvétele, az eredeti szóanyagának az eredeti képzőkkel való újabb alakítása és új szókötési alakok által bővült. Kölcsönzött szavaink, nagyobb tömegben, öt nyelvből valók: a törökből, szlovénból, németből, olaszból és latinból.

3. **Magyar írás**. Hogy őseink írástudó nemzet voltak, arról bizonyoságot tesz Menander Protector, VI. századbéli görög író, aki világosan állítja, hogy a magyarok II. Justinus császárhoz scitha betűkkel írott levelet küldöttek. Több tanu (Kézai, Turóczy, Oláh Miklós, Székely István, Veráncz Antal, Geleji Katona István) bizonyítja azt is, hogy a székelyek egész a XVIII. évszázadig egymás között saját írásjegyeikkel éltek, melyeket a magyarok eredeti, még Ázsiából hozott betűinek tekintettek. Ezt bizonyították azzal a körülménnyel is, hogy a székeiyekek jegyeiket jobbról-balra haladva rótták. E betűket először Telegdy János közölte 1592-ben egy, ma már nyomtatásban ismeretlen, kis latin munkában. A XVIII. század közepén még megvoltak a csíkszentmihályi és csíkszentmiklósi templomoknak ily betűkkel jegyzett föliratai; de a végén már egyiknek sem találták nyomát. Eszerint az úgynevezett ősi írásnak egyetlenegy, még fenlévő emléke az, melyet Orbán Balázs 1864-ben az udvarhelyszéki Énlaka község unitárius templomának deszkamennyezetén felfedezett s Szabó Károly fejtett meg. A fölirat csak két sor és 1668-ból való. — Újabb kutatások összehasonlították a székely betűket a régi előázsiai (moábi, főnikiai, babiloni stb.) írásjegyekkel s hasonlatosságot találtak ezeknek legrégebbi alakja meg azok között. E tapasztalaton alapszik az elmélet, hogy az említett ázsiai jegyekkel együtt a székely betűk is az ősrégi akkad vagy sumir néptől vették eredetüket. E nép, Asszírria és Babilonia helyén, Kr. e. a negyedik vagy ötödik évezredben, nyugoti Ázsiának első polgárosult államát alkotta. A régiségbúvárok és nyelvészek között, kiásott feliratos emlékeik alapján, fölmerült a vélemény, hogy a sumirok a turáni vagy ural-altáji törzsből valók voltak, melyhez a magyar is tartozik. Tőlük származott a betűírás ismerete a velők érintkező népekhez. Más oldalról azonban, szintén újabban, azt a nézetet hangoztatták, hogy a szóban forgó székely jegyek

a glagolit, régibb szláv betűk utánzatai, melyeket a székelyek az oláhoktól vettek át.

Az énlakai, 1668-ból való fölírat képe a következő:

DEUT: VI   ЦЪУЛТ   44 #
 =CZ47 +4CΛM8 ΛM + #H CZA

Visszafelé olvasandó: Georgius Musnai Csak egy az isten.

4. Priszkosz, bizánci szónok és böleselő volt II. Theodosius alatt, Kr. u. az V. század elején született Thráké tartománynak Pánion városában. Egy történeti munkát írt, mely a keleti birodalom eseményeit adja elő 433—473-ig, de csak töredékekben maradt reánk. E töredékek egyike Atilla hún király udvarának leírása, melyben Priszkosz egy görög követséggel 448-ban fordult meg.

5. A regések előadásainak kettős (történeti és tréfás) természetére s nevek keletkezésére némi felvilágosítást nyújtanak a keleti török nyelvek. Ezek a régiséget és a mesét közös névvel nevezik (eszki, irte — régi; eszke, irteki — mese).

6. **Monda** (eredeti magyar nevén: *rege*) alatt történelmi alappal bíró, de költött vonásokkal fölékesített, népi eredetű elbeszélést értünk. A hún és magyar hőskor eseményeit a nép képzelte mondákká alakította. Ha a mondák, népies jellegök elvesztése nélkül s külsőleg is költői alakban, nagyobb, összefüggő egészre csoportosulnak, valamely nemzeti fontosságú főesemény, mint központ körül (bár a csoportosítást egyetlen rendező kéz végzi is), népi vagy naiv éposznak nevezetnek. Ilyenek az *Iliász* és *Odisszeia* a görögöknél, a *Kalevala* a finneknél és a *Nibelung-ének* a németeknél. Az utóbbit ismeretlen költő alakította a XIII. század elején. Anyagát a burgundi, keleti gót és hún monda szolgáltatta; fő tárgya: a burgundi királyi család pusztulása. Első részének központja a sárkányölő Szigfrid; a második özvegye, Krimhild, ki második ura, Atilla által áll véres boszút Szigfrid gyilkosain. A hatalmas hún királyra és népére vonatkozó adatok forrásait Wenzel Gusztáv egyenesen a magyar hősmondában keresi.

7. **Hősmondák.** Toldy Ferenc következőleg állítja össze a magyar hősmondákat: I. *A hún hősmonda* főbb részei: a hún és magyar nemzet eredete a szarvasgim és nőrablás mondájával; a tárnokvölgyi és cesunnauri ütközet, a haláltalan D-tre homloknyílának regéjével; Atilla választása és a hadisten kardja; a kataláni harc; Budavárának építése és Buda meggyilkoltatása; Aquileja veszedelme a gólyamondával; Atilla utolsó menyegzője, halála és temetése; Krimhilda csatája és Csaba királyfi. II. *A magyar hősmonda* Álmos mondakörének következő főrészeivel: Álmos hívatása; Álmos Kiöbán és Ungban; Álmos eltűnése. A hét magyar mondaköréből: Erdély elfoglalása Tuhutum által; Zalán futása; a fehér ló regéje. A X. század kalandjaira vonatkozóak: a Botond-monda; Lehel és Bolesu veszedelme; a magyarok vagy gazmagyarok. — Wenzel Gusztávon kívül, kinek nézetét már említettük, Toldy Ferencnek (*Ó- és középkori magyar irodalom*, 1854) és Ipolyi Arnoldnak (*Magyar Mythologia*, 1854) semmi kétsége nincs a hún mondák eredetiségéről, azaz arról, hogy eleinknél népi hagyományul éltek. Hunfalvy Pál (*Magyar Ethnographia*, 1876) kétségbe vonván a hún rokonságot, tagadta ezt a hagyományt is s azt állította, hogy a húnok emléke csak a germán mondákból, közelebről a *Nibelungok*-ból szivárgott át hazánkba, illetőleg idegen krónikákból került a mieinkbe. Riedl Frigyes megtagadta a hún mondakör népi jellegét is s csak könyvmondának töredékett bizonyítani. Újabban Heinrich Gusztáv utalására Petz Gedeon beható és részletes tanulmány alapján akként tisztázta a kérdést, hogy, miután a mi hún mondáink egyes fontos részét a külföldi krónikások nem is ismerik, kétségtelenül való hún hagyományunk; krónikásaink azonban a hún történetek egy részét idegenből vették. Körülbelül ugyanez volt máre kérdésben Toldy Ferencnek későbbi álláspontja is (*Magy. köllészet története*, 1854).

MÁSODIK SZAKASZ.

KERESZTYÉN KÖZÉPKOR.

3. Az Árpád-házbeli királyok kora.

Közal-
lapotok. Magyarország csak Szent István politikai és val-
lási reformja folytán sorakozott a rendezett európai
államok közé. E reform szellemét teljesen, híven és szépen
fejezik ki István király *Admonitiói* vagy atyai *intelmi fiá-
hoz*, Imre herceghez. E tíz fejezetből álló királyi tanítás kö-
zépkori emlékeink legrégebbike s a magyar törvénytárnak,
a Corpus Jurisnak élén foglal helyet. Gondolatai részben a
keresztyén vallás alapirataiból s a frank királyok rendelke-
zéseiből vannak véve, de válogatásukban, kiegészítésekben és
összefoglalásukban Szent István szellemének kifejezőivé ala-
kítva. Fő eszméi: a keresztyén hithez való hűség; az idege-
neknek és műveltségöknek a magyarság ereje érdekében való
megbecsülése; a nemzet hagyományainak és törvényeinek
tisztelte; a bölcsek tanácsán járás s a hadi népnek kiváló
becsületben tartása. A királyi bölcseségnek és szeretetnek
ezeket az utasításait, melyek innen kezdve az egész magyar
politikának alaptételeivé lettek, valószínűleg Szent Gellért
foglalta írásba.

A törzs-szerkezet átalakításával s a keresztyénség fölvé-
telével nemcsak az ország belső képe változott meg, hanem
külső viszonyai tekintetében is fordulat állott be. A vajdák
lázasainak gyors elfojtásával s a térítés munkájának egy
század alatt teljes befejezésével, le volt rakva a keresztyén
monarchiának szilárd alapja, melyen állami életünk kifejlőd-
hetett. Szerencsére az első magyar királyi ház, gyakori belső
viszályainak ellenére, időről-időre kiváló tehetségű uralkodó-
kat szült, kik, míg a magyar nemzetnek az európai közmive-
lődés színvonala felé emelkedését hathatósan elő tudták moz-
dítani, addig az önállóságát fenyegető veszélyeket sikeresen
leküzdötték. A nemzetet lassan-lassan áthatotta a keresztyén
mívelődés szelleme s anélkül, hogy eredeti sajátságait levet-
közte volna, mindegyre erősebben érezte a Nyugozhoz tarto-
zandóságát. Utóbb bevándorlott fajrokonaival szemben már

a XI. századtól kezdve a hittérítés munkáját végezte. A kúnok elleni harcokkal kezdetét veszi a *keresztyén magyar lovagkor*, mely a XVI. századdal megindult török háborúk alatt éri el regényes kalandokban gazdag virágkorát s melynek két fő hőse: Szent László király és Hunyadi János.

Az új művelődés megalapításához nagy buzgalommal láttak hozzá Árpád házából származott királyaink. A keresztyén papok első terjesztőivé lettek a béke műveinek és a szelidebb erkölcsöknek. Az új egyház vezetésére gazdag püspökségek alapítottak; templomok, kolostorok és iskolák épültek, melyek a polgáriásítás munkáját nagy sikerrel végezték. A földművelés meghonosodott s a kézműipar és kereskedés, főleg a betelepedett idegenek között, fejlődésnek indult. Jóllehet az írott könyvek rendkívüli drágasága és ritkasága a magasabb tudományok terjedésének nagy akadályára szolgált, az élő szóval való oktatás a különböző rangú iskolákban — közöttük a veszprémi egyetemen¹ — bőven folyt s ifjaink külföldi iskolázásának szokása is kezdetét vette. A szépművészetek is alkalmazást nyertek a keresztyénség behozatalával s valamint az építészet terén az Árpád-korban jellemző stíl fejlődött ki és szobrászatunk legrégebb emléke, Péter király sírjának domborműfaragványai, a pécsi altemplomban, nemzeti eredetű: ² azonképen egész művelődésünk, idegen eredetének ellenére, csakhamar hozzásimult nemzetiségünkhöz, miután ennek pogánykori emlékei kiirtottak. Az egyház nyelve sem kirekesztőleg a latin volt; a külföldi papokat, kik tolmácsok segítségével terjesztették az új vallást, nemzeti hittérítők váltották fel, különösen a bencések rendjéből; az országos életnek, az udvarnak, a főrangúaknak nyelve pedig folytonosan a magyar maradt; nyoma van annak is, hogy királyaink pártolták a nemzeti költészetet.³

Az irodalom két irányban fejlődött. Folytatását ^{Nemzeti költészet.} találjuk egyfelől a régi nemzeti költészetnek; másfelől megalapítását egy új keresztyén vallásos irodalomnak. Számos történeti adat bizonyítja, hogy a *regösök* vagy *regések* hajdani rendje, különböző fajta (történeti, gyászoló, tréfas, gúnyos) énekeivel, teljes virágzásban volt. Az Árpád-királyoknak megvoltak udvari regései, kiknek eltartására volt rendelve Regtelők falva Budapest mellett s a zalavármegyei Igrici. A legelső regések, kiknek nevét ismerjük, Csiper IV. Béla korából, Hamzó Kún László idejéből és Káli Mikó az Árpádok uralmának végső éveiből. A dolgok új rendje, a királyság és keresztyénség, kétségkívül nagyban átalakította énekeik tárgyát. Kiirtott belőlük minden nyílt vonatkozást a pogányságra, melynek költészete, teljes szabadságában és eredetiségében, utólszor I. Béla székesfehérvári országgyűlésén zendült meg; azonban a keresztyén lovagkor

hőstettei s a királyi ház viszállyai a régi anyagot új mondákkal gazdagították. Ezeknek a legünnepeltebb hőse *Szent László*, kinek *mondaköre* a leggazdagabb s emléke a népköltésben a XVII. század végéig fenmaradt. A mondáknak tréfás színezete is lehetett; ilyennek tekinthetjük azt, mely Henrik császár hadainak I. Endre korabeli veszedelméről szól. Eredeti alakjokban nem maradtak ránk a *királymondák* tagjai sem s csupán deák krónikákból ismerjük egynéhánynak tárgyát.

Vallásos és varázsló ősi énekeknek emléke maradt fenn a *regölés*-nek a Dunántúl és a Székelyföldön máig élő népszokásában. A regölők, láncos botjukkal és üstjükkel, a fölkeresett házak jólétére, fiatal párok összekerülésére áldó és varázsló énekeket mondanak. E versekben még pogánykoriaknak látszó képzetek (a csodaszarvas) merülnek föl, majd a pogány énekmondók és énekek üldözésének emléke a keresztyén térítés korában; mindez éppen úgy összeolvadva Krisztus születésének legendás képeivel, mint a finnek ősi époszáinak, a *Kalevalának* befejezésében.

Nyomát találjuk a *misztériumok*, különösen a husvétii passióábrázolások divatának, melyeket főkép barátok adtak elő a templomokban s századokon keresztül szokásban tudtak tartani. De némely karácsonyi és vízkereszti játékoknak szövege, mely az ország számos vidékén maig él, szintén középkori eredetre mutat. Ezek vallásos tárgyúak ugyan (a pásztorok és három-királyok látogatása a gyermek Jézusnál), de már nem tisztán áhitatos jellegűek és hangúak. Gyakran vegyül beléjük népies tréfa, bohóskodás, élelődés. A dráma e csirái között említsük meg a vándorló histriók előadásait, mutatóványait is, melyekre nézve szintén vannak adataink. Az ilyen komédiások régi neve *sípos* volt; tekintetben alattok állottak a regéseknek s különösen az egyház volt irányukban ellenséges indulattal.⁴

Míg a magyar nemzeti költészet ekként bővült tartalomban, a keresztyén papok mindjárt e korszak elején megvetették a magyar vallásos irodalom alapját. Mindenekelőtt behozták a latin betűket: a magyar nyelv hangjait ezekkel fejezvé ki, új írás és olvasás mestereivé lettek, mely a nemzetet szintén szorosabban kapcsolta a nyugoti műveltséghez. Régi latin kiejtésünk és magyar helyesírásunk sajátságai egyaránt arra látszanak mutatni, hogy a deákbetűs írás-olvasás mesterségét velence-vidéki olasz papoktól vettük.⁵ A nép és szerzetesek szükségére korán készültek magyar szent beszédek, imádságok, énekek, elmélkedések és legendák. Mindezen iratokból azonban csak egy-két lapra terjed az, a mi korunkig fenmaradt. Az első *halotti beszéd és könyörgés*, mely a Nemzeti Múzeumnak egy XIII. századbeli kódexében zsinati rendeletekkel.

Halotti
Beszéd és
Könyör-
gés.

latin miséskönyvvvel, egy benedek-rendi szerzetestől írt korjegyzetekkel, naptárral es kótás énekekkel együtt foglaltatik. A magyar irodalom e legrégibb emlékének keletkezési idejére nézve tudósaink között csekély eltérés van; általában a XIII. század elejére teszik azt, nyelvtörténeti bizonyítékok folytán lehetők tartván, hogy e beszéd és könyörgés még valamely régibb szertartáskönyv maradványa. Előadását tömörség, világos tagolás s bizonyos nyers erő tüntetik ki, mely prózánknak egész a Halotti Beszéd fölfedezéséig fő jellemvonása maradt. Először Pray György említette 1770-ben; Sajnovics János csakhamar közzétette; Révai Miklós pedig egy nevezetes nyelvészeti magyarázatot írt hozzá. A 174 hártylevelű kódex, melyben foglaltatik s amelyet ismertetőjéről *Pray-kódexnek* szoktunk nevezni, 1813-ig a pozsonyi káptalan tulajdona volt, valószínűleg Pázmány Péter ajándékából; ez évben került a Nemzeti Múzeum könyvtárába. Keletkezésének helyét régebben (Horvát István) a Boldva vize mellett sejtették, egy jászói régi benedekrendi kolostorban; újabban inkább Pannonhalmán keresik, hol a könyv a pozsonymegyei Deáki számára készült s itt maradt a tatárjárásig.

Irodalmunk e korbéli másik emléke: a *gyulafehérvári versek*. Varjú Elemér 1898-ban a gyulafehérvári könyvtárnak egy deák kódexében fedezte fel e becses maradványokat. A kódex latin szentbeszédek tartalmaz, de három helyén rimes magyar sorokba foglalva megőrizte a Krisztus dicsőségére, áldozatára és szenvedésére vonatkozó beszéd vezérgondolatait; Tinódi is egészen ilyenformán írt énekei elé rövid, verses foglalatokat. A kódex írója valószínűleg Watachai (más olvasás szerint Ujtatai) János ferencrendi szerzetes; iratásának ideje: az Árpádház kihaltának évei, 1299—1310.

Harmadik emlékünke, a *königsbergi töredék*, egy ének végső része Mária szeplőtlenységéről, mely a königsbergi egyetemi könyvtár egy XIV. századbéli kódexének fedelére van írva s 1864 óta ismeretes. A töredék kétségkívül egy régi egyházi ének maradványa, melynek ritmusa (4, 4, 4, 3) a három utolsó sorban egész erővel és tisztasággal zeng, a többiben is fel-felhangzik. Az emlék leírója nem érezhette benne a verset s helyenkint változtatásokkal, toldásokkal és körülírásokkal rontotta meg. Ritmusa azonban, ezek dacára, világosan felismerhető. 1893-ban ugyancs kódex fedeléből még néhány szalagon a szöveg töredékes folytatása is előkerült, melynek legnevezetesebb része az Angyali Üdvözet. Jóllehet a Halotti Beszéd és Könyörgés összesen csak 273, a gyulafehérvári emlék 50, a königsbergi töredék pedig 240 szóból áll, az ó-magyar nyelvről való ismeretünknek e három emlék legbecsesebb forrása.

gyula-
fehérvári
versek.

Königs-
bergi
töredék

Króni-
kák.

Mindazon irodalmi emlékeink között, melyek az Árpádok korából s még a vegyes házak idejéből is fennmaradtak, *deák krónikáink* fejezik ki lelegevenebben és legerősebben a nemzeti szellemet és közérzést. Sokat merítettek idegen forrásokból, de sokat a nemzeti hagyományból, az énekmondók regéiből is. Egyes helyeik (mint a Képes Krónikában a bodóháti és kemeji csata, Álmos herceg története stb.) egyenesen és megragadóan éreztetik a költői képzelet szemléltető, szabad erejét. A külföldi krónikák helyi jellemével szemben mind országos érdekűek s keresztyén felfogásuk mellett a magyar faji önérzetnek lelkes tolmácsolásai. Legrégibb közöttük Béla király névtelen jegyzőjének *Gesta Hungarorum*, mely valószínűleg III. Béla korából való; írójának Sebestyén Gyula Adorján erdélyi püspököt tartja. A magyarság eredetét és a honfoglalás történetét beszéli el, a maga korának családi hagyományai és mondái alapján, azután a vezérek korát egészen Szent Istvánig. Noha lenézi az énekmondók csacska meséit, annyit merít belőlük, hogy egy francia történetíró (Sayous Ede) „a régi hegedősök visszhangjának“ nevezi. Többi krónikánk mind közös eredetre mutat, az elveszett régi nemzeti krónikára, mely Salamon király vagy II. Géza idejében keletkezett. Legrégibb hajtása *Kézai* Simon mesternek, Kún László udvari papjának *krónikája*, mely 1282-ig, a Hód-tó melletti csatáig terjed. *Kézai* idegen rágalmak és ferdítések ellen egyenest a magyar becsület védelmére írta krónikáját, melyben először jelenik meg a hún történet és monda, mint a magyarok történetének első korszaka, egész gazdagságában. Az anyag tekintetében még teljesebb, számos részeiben költőibb színezetű egy minorita barát (talán Márk nevű) krónikája, mely Nagy Lajos idejéből, 1358-ból való s Károly Róbert idejéig terjed. Eleven színű, naiv felfogású képeiről *Bécsi Képes Krónikának* szoktuk nevezni. A nemzeti krónika család-fájának egyéb ágait mellőzve, csak az utolsót, *Turóczi Jánosnak* Mátyás korában írt s Szabács megvételeig terjedő krónikáját említjük. A történeti élet nagy fordulatainak mintegy előérzetében, az új humanista történetírás küszöbén egyetlen könyvben egyesíti s tőle telhetőleg kiegészíti a középkori krónikákat és egyéb forrásokat. *Turóczi* könyve már 1488-ban megjelent nyomtatva Augsburgban, fametszetekkel díszítve.

Jegyzetek. 1. Az iskolák e korszakban többfélék voltak. Az *egyházközségi* iskolában a hit elemeire tanították különösen a szolgálai osztálybelieket. A *középsiskolák* két tanfolyamában a növendékek a hét szabad művészetre (grammatica, rhetorica, dialectica — arithmetica, musica, geometria, astronomia) oktattattak. Nevezetesebbek voltak: a székesfehérvári, csanádi, győri, budai, szepesi, somogyvári, tapolcai. A *felső iskolák* (nev. pannonhegyi, esztergomi) különösen a hittudománnyal foglalkoztak s némileg a történettel és természettudományokkal is. A veszprémi *egyetemet* is még a XII. század-

ban alapította, a párizsi mintájára, valószínűleg III. Béla; 1276-ban tűzvész pusztította el, mely által okozott károkat nem pótolhatta Kún László jószágadományai s a főiskola az Árpádkor vege felé megszűnt. Magyar ifjak külföldi iskolázásának (különösen Párisban és Bolognában) elősegítésére, Krisztus társasága nev alatt, a XII. században gyámintezet volt Esztergomban.

2. Képzőművészetek. Magyarországon a művészetek a Nyugaton uralkodó irányok szerint fejlődtek. Árpádkori képzőművészetünkben a félköríves ú. n. román ízlés uralkodott, mely akkor külföldön is általános volt. A négy sarkán négy toronnyal ellátott román templom építési módja: a *magyar falon kedvelt stíl*; XI. századi székesegyházaink mind ebben a stílusban épültek s a főhajóban olasz mintára gerenda-mennyezetesek voltak; csak később boltoztatnak be. Első királyaink sok és pompás templomot építettek, melyek közül legnagyobbjához lehetett Istvának Lőrinc székesfehérvári bazilikája. Ebből a korból maradt fenn a pécsi székesegyház. Nevezetes épülete volt a XII. századnak a gyulafehérvári templom s a Jób érsektől rendkívüli fényvel akkor díszített esztergomi bazilika. Általában a román ízlés volt az, mely hazánkban a magasabb művészi kiképzetésnek örvendett. Így formaszépségre és gazdagságra a jáki Árpád-kori egyház a külföld e stílus legszebb műemlékeivel vetekszik. Az ország keleti részében (Hunyad vármegye) még a középkorból maradtak a bizánci középponti építő- és festőstílus is emlékei. — Szobrászati emlékeink közül nemzeti vonásokat őriznek a domborművek, melyek a pécsi székesegyház kriptájának lejáróját díszítik s Heródes és Sámson történetét ábrázolják. Az e korbeli templomok mind gazdag szobrászati munkákkal ékeskedtek, melyek általán jelvényes, példaképes (typologiai, physiologiai, bestiariusi) irányúak voltak. Legkiválóbbak a gyulafehérvári székesegyház és a jáki bazilika híres szoborművei. Világi szobrászatunk nevezetes műveinek is fenmaradt emléke; ilyen volt Sz. László nagyváradi fényes ravatala, melyet Dénes művész és fia Tekus készítettek, továbbá Sz. Istvának, Lászlónak, Kálmának, Imrének, Gizellának aranyból, ezüstből vert mellszobrai stb. — Falfestészetünk nemzeti tárgyakkal igen korán kezdett foglalkozni; különösen Szent László történetének ábrázolása lett általánossá. Ilyen tárgyú falképek azonban csak későbből, az Anjouk korából maradtak fenn. Divald Kornel szerint ez emlékek stíljé, egymással rokon vonásaik arra mutatnak, hogy a töröktől elpusztított városaink valamelyikében festőiskolánk volt, melynek hatása az egész országra kiterjedt s amely történelmünk kiváló jeleneteit és alakjait már az Árpádok alatt megszokta ábrázolni. A legkorábbi ránk maradt falképek a veszprémi kápolnát díszítik s a XIII. századból valók. A legelső magyar festő, kinek nevét ismerjük: Aquila János, Regedén telepedett le s 1377—1383 közt Turnise, Martyné, Velemér és Tótlak templomainak falképeit festette. — A magyar zenéről is van némely töredékes adatunk, melyek legalább annyit bizonyítanak, hogy e zenének az idegenekre kellemes hatása volt. Így, midőn a magyarok 1151-ben győztesen bevonultak Kievebe, boldog volt az a ház, hol zenéjük megszólalt.

3. A királymondakör (Toldy Ferenc elnevezése) nevezetesebb tagjai a következők: 1. István király és az orgyilkosok. 2. Béla herceg párviadala a pomeránival. 3. Henrik kudarc a Vértes alatt. 4. Endre és Béla vízálya; a korona és kard Várkonyban. 5. A cserhalmi ütközet. 6. Salamon bűnbossza és halála. 7. Első István szentté avatása; Charitás és a jobbkező. 8. Kálmán és Álmos. 9. Kálmán Oroszországban. 10. Ilona királyné s az aradi véres országgyűlés. 11. Imre király a lázadó Endre táborában. 12. Kún László meggyilkoltatása.

4. Misztériumok, legendák, kódexek. *Misztériumok* alatt a középkorban divatos vallásos színjátékokat értünk, melyek tárgyukat a bibliából, leginkább Krisztus szenvedéseinek történetéből vették. Előadták eleinte a templomokban papok és egyházi személyek; később azonban világias s részben kómikus elemekkel vegyülvén, az egyházakból kiszorultak. Hozzánk kétségkívül a németektől szivárogtak át s némely vidéken (bethlehem-járók, háson-királyok) maig fenmaradtak. Első gyűjteményök a Kisfaludy-Társaság *Népköltési gyűjteményében*, 1872. — *Legendáknak* nevezték a középkorban azt a könyvet, mely a nép előtt a templomokban olvastatni szokott s otthoni

olvasgatásra is kezébe adatott. (Legenda : olvasnivalók.) E néven hívjuk ma a keresztyén egyház mondaköréből, leginkább a szentek életéből vett élbeszéléseket. — *Kódex*eknek kézzel írott régi könyveket hívunk, szorosabb értelemben a könyvnyomtatás elterjedése előttieket. Codex eredetileg fatörzset jelent s innen vitethetett át a hajdan fatáblákból álló könyv jelölésére.

5. **Írás-olvasás.** Volí György (*Kiktől tanult a magyar írni, olvasni?* Akad. Érték. a nyelv- és szépt. köréből, 1885.) véleménye e tárgyban a következő: Régi latin kiejtésünk három fő sajátosságából az következik, hogy a téríté-nálunk oly nemzetbelieknek kellett végezniök, akik az *s* betűt vastagon, a *g*-t *e* és *i* előtt *gy*-nek, a *c*-t pedig szintén *e* és *i* előtt *c*-nek ejtették. Ez a három sajátosság együttvéve csak a velencevidéki olaszoknál van meg mindmáig és így csak ezek lehettek térítőink. Tehát a keresztyénséggel és latin kiejtésünkkel együtt az írás-olvasás mesteriségét is velencevidéki olaszoktól tanultuk. — E véleményvel szemben Asbóth Oszkár (*Szláveság a magy. ker. terminológiá-ban*, Nyelvtud. Közlemények, XVIII. k. 1884.) azt a nézetet fejtegeti, hogy a keresztyénséget is, írástudásunkat is a csehektől kaptuk.

4. A vegyes házakból származott királyok kora.

I. Közállapotok. — Deák irodalom.

Közál-
lapotok.

Árpád fiágának kihalta után gyorsan váltották fel egymást a magyar királyi széken a Przemysl, Bajor, Anjou, Luxenburgi, Habsburg, Hunyadi és Jagello házak. A kétszázadosnál hosszabb korban többször fölmerült zavar, fejetlenség, sülyedés és veszedelmes háborúk ellenére, a magyar birodalom két izben emelkedett elsőrangú európai hatalommá: Nagy Lajos és Mátyás alatt. Királyaink közül többen viseltek a magyaron kívül más koronát is. Nemzetünk és a külföld között részint e körülmény folytán, részint az idegen országokban folytatott hadjáratok alkalmával, részint a fenyegető török hatalom ellen kötött nemzetközi szövetekezések útján soknemű s folytonos érintkezés fejlődvén ki, a nemzet szellemi látóköre mindig jobban tágult. A keresztyénség tökéletesen meg lévén szilárdulva, művelődésünk ennek alapján nyugodott, s a kor fényesebb időszakáiban a nyugoti államok kulturájával egy színvonalon állt.

Az An-
jouk és
művel-
ségünk.

A műszerető Anjouk uralkodása nemcsak a magyar korona fényének és tekintélyének, hanem a műveltség általános emelkedésének, az iskolák szaporodásának,¹ a képzőművészetek virágzásának² korszaka. Nagy Lajos 1367-ben alapította a híres pécsi egyetemet; a könyvek és könyvtárak sokasodtak s kitűnő szónokok, bölcselekedők, történetírók emléke maradt fenn. Jóllehet Lajos udvara már magyarosabb volt atyjáénál s az országgyűlésnek, itélethir-detéseknek, alsóbb hatóságoknak nyelve a magyar volt: a királyi tanács ez időben deákosodott el s az okiratok deákul adattak ki. Zsigmond alatt kezdődtek meg a később végzetessé lett török támadások; a huszita mozgalom is ekkoriban szivárgott át hazánkba s ennek folytán nyert rövid időre

tért a magyar nyelv a katolikus egyházban is, valamint ennek köszönjük néhány töredék megmentését a biblia leg-
régibb magyar fordításából. A közállapotok sülyedése foly-
tán az éles eszü, tudós, de zsarnoki hajlamú és ingatag ki-
rály halála után tört ki az a nemzeti visszahatás, mely
utóbb a Hunyadiakat állította az ország élére.

Elbbe a korba esik a tudományok és művészetek Mátyás
és a
renais-
sance.
felújulása, az ú.n. *renaissance* Olaszországban. A régi,
görög és római irodalom és művészet tanulmányozása
és mánzása egész nyugoti Európában lábra kapott s szíves
fogadtatásra és meleg ápolásra talált Mátyás király udva-
rában is, kinek tudományos műveltségét kortársai nagyban
magasztalják. A nagy király olasz tudósokat, festőket, építő-
mestereket hívott be s udvarában idegenekből és magyarok-
ból egész deák tudós- és költőkört alkotott, melynek nevezete-
sebb tagjai voltak: Csezmicsei János vagy Janus Pan-
nonius, Bonfini Antal, Galeotti Marcius, a hét nyelven ver-
selő Budai Simon és mások. A legfőbb udvari tisztségekre és
diplomáciai küldetésekre mind kitünő magyar humanisták-
kat (Vitéz János, Zápolya György, Geréb László, Fodor Ist-
ván s mások) alkalmazott. Részben a Mátyás által behítt
idegen tudósok alakították az ő halála után Magyarországon
az első tudós társaságot is, melynek nyelve azonban deák.
tagjai nagyrészt idegenek lévén, a magyar szellemi életre
nem sok hatása volt. Mátyás mindent elkövetett a művelődés
ügyének előmozdítására: Budán és Pozsonyban főiskolákat
állított; óriás költséggel megalapította világhírű könyvtá-
rat, mely a klasszikai és középkori irodalmaknak nagy fény-
űzéssel készült termékeiből állott; a könyvnyomtatást 1472-
ben meghonosította: ³ egyházi énekkara világhírű volt. ⁴ A
deák mellett nem hanyagolta el a magyar nyelvet sem; egy-
korú írók dícsérik magyar szónoklatát s említik, hogy
lakomáinál rendszeren magyar énekeket hallgatott.

A magyarországi renaissance deák irodalmának Huma-
nisták.
legkiváló képviselői: a szónoklatban Vitéz János, a
költészetben Janus Pannonius, a történetírásban Bonfini
Antal. Az olasz egyetemeken járt Zrednai Vitéz János (1408
kör.—1472) volt az első hazánkban, ki nagyváradi püspöki
és esztergomi érseki udvarában humanista tudós köröket és
életet alapított. Már korábban is a királyi kancelláriában s
Hunyadi János udvarában a hivatalos iratokat, az akkori
olasz divat szerint, cicerói szónoki alakban, irodalmi művekül
szerkesztette s e *levelei* klasszikus irodalmi olvasmányul
és mintakul gyűjtettek össze az iskolák számára. A török el-
leni szövetségzés érdekében a németújhelyi kongresszuson
(1455) tartott diplomáciai *beszédeit* nemcsak a hasonlatok-
kal, ellentétekkel, fordulatokkal teli, hangzatos és kerek cice-
rói stíl, hanem a hazafias erzés ereje is kitüntetik. — Vitéz

unokaöccse volt a magyarországi latin költészet koszerősa: Csezmicei János vagy költői nevén Janus Pannonius (1432—1472). Már gyermekkorában csodálták tehetségét, melyet főleg a ferrarai egyetemen, Guarinus iskolájában képzett ki. A költői hír korán szárnyára vette s V. Miklós pápa a még gyermekifjút az Iliász deák fordításával bízta meg. A hazájába tértet Mátyás udvarába hívja, kitüntetésekkel halmozza el s a pécsi püspöki székbe emeli. Költői hatását, kora szelleméhez képest, nem annyira eredeti gondolatainak vagy érzései erejének köszönte, mint inkább szépen zengő latin verseinek, bőven áradó klasszikai reminiscenciáinak és finom elmésségének. Három panegyrisében, dicsőítő epikai költeményében megénekli III. Frigyes császárt; azután a velencés Jacobus Marcellust és diadalmas hadjáratát a milanóiak ellen; végre mesterét, Guarinust, kibén a megszólaltatott Clio és Hermes a humanizmus fő képviselőjét magasztalják. A *Szelek versenye* című eleven leíró költeményét az iskola századokig kiváló becsben tartotta s méltán néhány elégiáját is; több százra menő epigrammái elmés fordulatokkal fejeznek ki vegyes nemes gondolatokat és nyers érzékiséget. Egy költői levelében leírta Jajca ostromát; de Hunyadi Jánosról tervezett éposza abbanmaradt. Hálátlansága összeesküvésbe keverte jótevője, Mátyás ellen; menekülni volt kénytelen s bujdosása közben halt meg a horvát Medvevárban. — E humanista iskola jelentékeny számú történeti munkái közül legfontosabb az ascoli származású Bonfini Antal (1471—1503) *Rerum Ungaricarum decades*-e. Bonfini, humanista szokás szerint, szerencsét keresni jött Mátyás bécsi udvarába; itt Beatrix királyné udvari felolvasója lett s a királytól a húnok történetének megírására kapott megbízást; tervét utóbb az egész magyar történetre kiterjesztette s már Mátyás halála után 1495-ig folytatta: öt tizedben és tíz-tíz könyvben. A régibb korok történetét ő is idegen forrásokból s a krónikákból merítette; de Mátyás korát már hivatalos adatok s a kortársak közlése alapján ismerteti. Ez a munka legbecsesebb része; de századokon át tartott népszerűségét és hatását nemcsak ennek köszöni, hanem egyfelől az egész művelt világ nagy érdeklődésének Magyarország iránt, másfelől előadásának. A krónikák képzetlen, sokszor barbár latinsága után, klasszikus példák szerint sima, folyamatos, választékos nyelven ír; a képzeletet szívesen táplálja mesékkel s az elbeszélést költött, úgynevezett történeti szónoklatokkal eleveníti.

Mikor Bonfini elkészült a magyar történet legfényesebb évtizedeinek elbeszélésével, a Jagellók korában már minden téren hanyatlás állott be. A zavar, elszegényedés, elégtelenség beköszöntött. Mátyás alkotásai romba dőltek, tervei füstbe mentek; az udvar idegen színt öltött s mielőtt a nem-

zeti visszahatás erősebben érvényesülhetett volna, bekövetkezett a mohácsi vész. E szomorú időszak is hagyott azonban egy hatalmas alkotást. Az ugocsamegyei köznemes, Verbőczy István (1465 kör.—1542), a későbbi nádor, Verbőczy István akkor ítélőmester, az írott jogból és jogszokásból megírta *Tripartitum*ában a magyar jogtudomány rendszerét s az egész középkori jogi irodalom egyik legnagyobb értékű munkáját. A nemesség egységének, közös szabadságának elvén épült fel s hatalmasan fejezi ki a magyar jogtudatot. A magánjogot rendszerbe foglalja s biztos alapra helyezi. A történeti és jogi felfogás mélységével határozza meg a királyi és nemzeti, azaz az egységes nemesség viszonyát; a királyi hatalom a nemzettől ered, a nemesség joga pedig, birtoka révén, a korona joghatóságában gyökerezik. A magyar szellem jogi alkotását a Hármaskönyv a maga teljességében megmentette és megőrizte. Latinsága nem kifogástalan: „inkább pannoniai, mint latiumi ízü szavakkal él.” Jóllehet az 1514-iki országgyűlés elfogadta, de törvényül sohasem hirdetté tett ki; ennek ellenére a *Hármaskönyv*, belső értékénél fogva, csakhamar törvény erejére emelkedett s három századon át szinte áhitatos tiszteletben állott.

II. Magyar irodalmi emlékek.

A vallási irányú irodalomnak e korból sokkal Egyházi irodalom számosabb terméke maradt ránk, mint a világinak. Oda tartozik a bibliának legrégibb, XV. századi fordítása, melyet valószínűleg a huszita üldözés elől, Zsigmond alatt, Kamenicről Moldvába menekült két papi ember: *Ujlaki Bálint* és (talán *Pécsi*) *Tamás* készített. E hűsége mellett is rövides fordításnak, melyet *huszita* bibliának neveznek, egyes darabjai a bécsi császári, a müncheni királyi és a marosvásárhelyi székely könyvtárban (Bécsi, Müncheni és Apor-kódex) vannak. A XV. század közepe tájáról még egy bibliafordításunk van, az előbbinél kevésbbé avult nyelvű s a Vulgatára^o támaszkodó; ebben némelyek *Bátori Lászlónak*, a Mátyás korabeli híres pálos szerzetesnek munkáját keresik. A bibliafordításokon kívül maradt fenn e korból számos prédikáció, elmélkedés, tanítás, ének, imádság és legenda. Az utóbbiak közt legrégibb a nagy *Ferenc-legenda* (Ehrenfeld-kódex), míg korfestő tartalmának érdekességére első helyen a *Margit-legenda* áll, mely IV. Béla szent leányának életét és csodatételét tárgyalja s ámbár ma meglevő másolata a XVI. század elejéről való, ennek bizonyára régibb szöveg szolgált alapjául. Ugyane korból származó kódexeinkben maradt még fenn két legenda, melyek költői tartalmuknál, de különösen színezőbb, lendületesebb előadásuk módjánál fogva mintegy átmenetet képeznek a ridegebb és szoro-

sabb vallásánításoktól a szépprózára. Ezek: *Barlóm és Jozafát története* (Kazinczy-kódex), indiai eredetű szép példázatok gyűjteménye, melyek a keresztyén hitágazatok magyarázatára vannak alkalmazva; azután *Szent Elek élete* (Kazinczy-kódex és másutt), egyike a legmeghatóbb középkori vallásos elbeszéléseknek. *A három keresztyén leány* legendája (Sándor-kódex) nagyobbára beszéltető alakban való átköltése Hroswitha egy latin drámájának,⁶ s a dialogizált, drámai menetű előadásnak legelső kísérlete irodalmunkban.

Szorosabb értelemben vett, kötött nyelvű költeményeink is maradtak, vallásos tartalommal, a keresztyén középkor végéről. A Jagellók idejéből való s hihetőleg deák eredeti után készült *alexandriai Szent Katalin* hosszú, ősi nyolcasban írt verses legendája, mely már tisztább szerkezetben adja elő az egyiptomi Costus király leánya születésének, viszontagságainak és vértanúságának történetét. Mívelődés-történeti nevezetessége az Érsekújvári kódex e több mint 4000 soros versének, hogy az egész keresztyén költészetnek leggazdagabban kifejlődött Katalin-legendája. Szilády Áron véleménye szerint, melyet azonban újabb kutatások nagyon megingattak, a legenda szerzője Temesvári Pelbárt ferenc-rendi szerzetes, ki Mátyás korának leghíresebb egyházi szónoka és írója volt; Krakkóban tanult s a budai kolostorban élt; *Stellarium* és *Pomerium* néven nagy prédikációs gyűjteményeket szerkesztett és tett közzé, melyekből vettek a magyar szenteknek magyar kódexünkben foglalt legendái. Temesvári Pelbárt és Janus Pannonius voltak a legelső magyar írók, kiknek neve világhírré emelkedett.

Az egyházi énekek, melyek legnagyobbrészt latinból vannak fordítva s formáik is az eredetiek után képeztettek, igen különböző verselési készségről tanuskodnak: főkép a régebbiek közül számosan csak a szótagszámot mérik a dallamhoz és rímtelenek, vannak azonban már fejlettebb ritmussal és rímekkel zengők is. A legkorábbiak közé tartozik közöttük a költői érzéssel dolgozott *Szent Bernát-féle himnusz*. A *Szent Istránhoz* s különösen a *Szent Lászlóhoz* intézett himnuszokban a nemzeti érzés is megzendül. Az első ilyen egyházi ének, melynek szerzőjét nevről ismerjük, *Vásárhelyi András éneke Szűz Máriához*: 1508-ból, már a vallásos és hazafias érzést megható erővel olvasztja össze s a katolikusoknál egész a legújabb ideig közkedveltségben állott; szerzője valószínűleg ferenc-rendi barát volt s Mohácsnál halt hősi halált.

Hogy az egyházas költészet mellett a régi magyar történeti énekköltés is virágzott, azt már e korból nemesak történeti nyomok, hanem: részint egészben, részint töredékben maig megőrzött emlékek is tanúsítják. E századoknak sok dicsőséges háborúja, emlékezetes eseményei, nevezetes hősei új meg új tárgyakat szolgáltatottak a nemzeti énekköltésnek.

Mint krónikásaink feljegyezték, a hegedősök lantkíséretével mellett énekelték Zách Felicián esetét, Kis Károly meggyilkoltatását, Kont István bajnoki tetteit s a harminc nemeslefejeztetését, Zsigmond király pokolbeli bűnhődését, a Hunyadi-mondát, a kenyérmezei diadalt; a Toldi-monda is e korban került föl s idegen regék is szivárogtak be. Így még szülei házában az Óriás Lóránt regéjét hallgatta Mátyás, később is mindig nagy gyönyörűségét találta a magyar énekekben; udvari költői közül fenmaradt egynek, *Gábornak* a neve is. A királyi regések osztálya azonban már az Anjoukorban elpusztult. Ez időtájt (Zsigmond alatt) neveztetik először egy *Simon* nevű *énckmondó* hegedősnek. Az egyház a népi költés képviselői iránt határozottan ellenséges állást foglal el: híveit eltiltotta a nekik való adakozástól s a síposokat még az áldozástól is.

A legrégebb, ránk jutott históriás ének: *Szabács megrétele*, mely némi nemzeti felbuzdulással, de költői emelkedés nélkül, történeti rendben s nem rossz rímekkel beszél el tárgyat: a Mahomet szultán által épített erős szárváparti vár ostromát és kivívását 1476-ban. Valószínűleg a XVI. század elejéről maradt, e történeti ének mellett, legrégebb mondái énekünk *Pannónia megrételéről*. Targya a fehér ló, arany nyereg és fék regéje. Eredetileg népköltési maradvány, de ránk jutott szövege már valamely tudakos átdolgozónak, talán Csáthi Demeternek tollából került. Ezekon kívül ránk maradt még Mátyás és a Jagellók korából: egy gyászének, melyet Both Jánosnak török követségében elvesztéről írt Gergely nevű szolgája; Szabadkai Mihály verse Beriszló Péternek, a törökök ellen vitézkedett veszprémi püspöknek tetteiről; a Mátyás halálát sirató emlékdal; egy II. Ulászló korabeli népdalnak vagy virágéneknek egyetlen versszaka a körmöci jegyzőkönyvben; Apáti Ferenc feddése éneke, mely a Jagello-kori főuraknak, papoknak, de az egész társadalomnak romlott erkölceit jó népies ritmussal gúnyolja s Geszthy László deák töredékes éneke a Mohács előtti országos zavarokról 1525-ből.

Jegyzetek. 1. A tanítás ügye az egész korszak alatt megalmas fejlődésben volt. A szabad iskolákban (Lippán, Szegeden, Lőcén, Kassán, Bártán, stb.) számos új, alsóbb és felsőbb tanintézet alapítottatott; a káptalani és szerzetesi iskolákban új tárgyak tanítottak: köleszet, böselektan, egyházi törvény s Esztergomban orvosi tudomány is. I. Lajos 1367-ben alapította a pécsi egyetemet, mely 1543-ig állott fenn. Egyetemi fokokat osztogatott s legnagyobb sikerrel a törvényt tanította, jelentékeny befolyást gyakorolván a magyar jogéletre. Növendékeinek száma 4000-re ment föl. Zsigmond alapított Óbudán egy rövid életű egyetemet: a Schola Budensist. Minthogy a pécsi egyetem a hittani tudományokat nem adhatta elő, Mátyás egy teljesebb főiskolát állított, az Academia Istropolitanát, 1467-ben Pozsonyban. Ez egyetem, melynek alapításában Vitéz Jánosnak fő része volt, nagy hírnévével díszeskedhetett, köztük ama kor legkiválóbb eszélagvizsgálójával, Regiomontanus Jánossal, ki Galiléa előtt több mint egy századdal már tanította Pozsonyban a föld forgását. Az intézet Mátyás király haláláig állott, ki Budán egy

theológiai és filozófiai főiskolát is alapított. Ifjaink folyton nagy számmal seregltek külföldi főiskolákba is, áldozatkész nagyjaink, különösen tudós főpapjaink (Bakócz Tamás, Vitéz János stb.) segítségével mellett.

2. **A képzőművészetek** terén uralkodott román műzlést még az utolsó Árpádok alatt a csúcsíves vagy gót stíl váltotta fel. A gót stílu épületmaradványok számát Ipolyi körülbelül 5000-re teszi. Legpompásabb csúcsíves épületeink : az egrí és a gótikussá átalakított nagyvárdi székesegyház, továbbá a budai frisspalota elenyésztek. Ránk maradt nevezetesebb építési emlékei e stílusnak : a kassai, nagyszombati, zágrábi, budai dómok, a vajdahunyadi lovagvár, a bártfai városháza stb. — A gót stíl beköszöntésével díszítő szobrászatunk is átment a jelvényeshől a tisztán ékítőbe s kitűnő részleteket hagyott ránk a kassai, pozsonyi stb. egyházakon. A gót művészet körébe belépett a fadaragvány is : a szárnyas oltár, mely téren e korbéli plasztikánk szintén sok szépet alkotott. I. Lajos nagy-szerű vörösmárvány szobra állott sz.-fehérvári mauzoleumában : Szt. László érc lovaszobra, körülvéve szent királyaink aranyozott érc állószobraitól, a nagyvárdi székesegyház előtt. Az utóbbiakat Kolozsvári György és Márton, Miklós festő fiai készítették, kiknek művei közül Szent György lovaszobra maig megmaradt a prágai Vid-templom előtt s valószínűleg a nagyvárdi lovaszobor fejét másolta a győri Szt. László-hermának mestere, Zsigmond királynak, Hunyadi Jánosnak, Mátyásnak és Lászlónak Budán állottak szobraik. — Miközben a gót stíl országszerte tovább élt, Mátyás udvarában az olasz renaissance-művészetnek egész sor kiváló mestere fordult meg. Többek közt : Fioravanti, Benedetto da Majano, Chimenti Camiceia olasz építőmesterek és szobrászok. A budai és visegrádi paloták számos klasszikai ízlésű szoborral (Traguri János, Andrea da Fiesole és Andrea del Verrochio műveivel) ékeskedtek. A török hódítás ideje alatt mindez elpusztult ; csak egyes töredékek és épületrészek maradtak reánk, de az utóbbiak is (a Bakócz-kápolna Esztergomban, a gyulafehérvári templom előcsarnoka) már a XVI. század elejéről valók. — Anjou-kori festészetünknek legnevezetesebb emléke a szepesváraljai nagy falkép, melyen I. Károly a Boldogságos Szűztől elfogadja a koronát ; némelyek egészen magyar eredetűnek tartják, mások szerint a sienai olasz festőiskola műve. A falfestés az Anjouk alatti rendkívüli virágzásban volt. A XIV. században a falusi templomok is mind képekkel díszítették falaikat. Az Anjouk korából ma is körülbelül száz, falképekkel díszített templomot ismerünk. Mátyás idejében a pálos képirók s a vendég olaszok fejtettek ki nagy tevékenységet. Ozorai Fülöp főispán még Zsigmond korában behíttá hazánkba az olasz renaissance egyik első mesterét, Masolinót, ki több évig tartózkodott itt s Ozorán és Fehérváron freskókat festett. Mátyás valószínűleg Lionardo da Vincitől s Filippo Lippitől is hozott képeket. II. Lajos udvari festője volt Giulio Clovio. — Az ötvösség nagy virágzásban volt ; sajátlagos magyar technikája : a sodronyos zománc. Az esztergomi Kalvária nevű ereklyetartó rendkívüli műkines is ez időből való. Fenmaradt Ajtócs Antalnak, a nagy-névű Dürer atyjának a neve is e téren. Alighanem magyarországi ötvös-család sarja volt Stoss Vid is, az e korbéli német szobrászatnak egyik legkiválóbb mestere.

3. **Könyvtárak és könyvnyomtatás.** Mátyás korában már számos becses könyvgyűjtemény volt az országban (mint pl. Vitéz Jánosé) ; de nemesek ezeket, hanem csaknem valamennyi európai gyűjteményt felülmúlta a nagyra becsült királyi könyvtár, melyet Corvinának nevezünk. Közönségesen egyes fenmaradt könyvei is Corvináknak neveztetnek. Görög- és Olaszországból s Ázsiából került műveket és másolatokat foglalt magában, melyeket a király roppant költséggel szerzett, készítettett és díszítettett. Minden munka a király címerével és sok, nagybecsű miniatűrképekkel volt ékesítve. A világhírű könyvtár már II. Ulászló alatt pusztulásnak indult ; ami maradt belőle, azt a török háborúk alatt részint a rabló német katonák, részint a törökök szerte-hordták s ma csekély számú töredékek vannak belőle a különböző európai könyvtárakban ; legdíszesebb a brüsseli Missale. Egyetlen-egyben, a Schönherri Gyulától felfedezett római orvosi könyvben fordulnak elő bejegyzett magyar szavak. A legújabb kutatások eddig 130 kétségtelen Corvin-kódexet állapítottak meg, melyek közül 40 még eredeti bőr-, 30 pedig bársonykötésben

van meg. A legtöbb, 20 darab, a bécsi császári könyvtárban tartatik. A Cervinának jelenleg legbiztosabb kutatója és legalaposabb ismerője Csontos János. — A könyvnyomtatás meghonosítása tekintetében csak Német-, Orosz-, Franciaország, Németalföld és Svájc előztek meg hazánkat. Karai László, budai prépost, Mátyás kivánatára, már 1472-ben megtelepítette Budán Hess András német könyvnyomtatót, ki 1473-ban kiadta az első Magyarországon nyomtatott könyvet: a budai krónikát.

4. **Mátyás király énekkaráról** azt írta Péter, vulturáni püspök, IV. 8 xtus követe, hogy jelesebbet nem hallott. Általában a zene fejlesztésére kiváló gondot fordított s e tekintetben utódai is követték. Még Ulászló is övenkint 200 aranyat költött zenészeire és énekesekre; Lajos király karmestere volt Stolzer Tamás, a német zeneköltészet elsőrangú művésze, ki főképp kharáffjáról nevezetes. Mint zenefő a selmeci születésű Monetarius István tűnt ki egy elméleti könyvével, az elsők egyikével, melyet 1513-ban Thurzó Györgynek ajánlott.

5. **Vulgata** a bilháznak Szent Jeromostól 385—407. készített s a római egyház által hitelesnek ismert fordítása. Midőn köztékavályt a reformátorok meg igyekeztek dönteni, a tridenti zsinat 1546-ban újból egyedül hitelesnek jelentette ki.

6. **Hroswitha**, előkelő származású német apáca a gandersheimi kolostorban, ki a X. században hat latin komédiát írt Terentius módjára, azon a legendákat. Munkáit Celtes Konrád adta ki 1501-ben.

HARMADIK SZAKASZ.

PROTESTÁNS KOR.

5. Áttekintés és vallásos irodalom.

1. Közállapotok. — Történetírás: Istvánfi.

A magyar nyelv. A mohácsi veszedelem után a magyar birodalom három részre szakadt: a tulajdonképeni magyar királyságra a Habsburgok alatt, a Zápolyák keleti magyar országrészére, melyből az önálló erdélyi fejedelemség fejlődött és a török hódoltságra. Míg a minduntalan hazánkra zúduló török hadak a nemzet lételét fenyegették: önállását, alkotmányát és nemzetiségét nem ritkán saját uralkodói ellen kellett védelmeznie. A sokszoros veszély általános buzgóságot ébresztett a magyar nyelv mellett, mely e század alatt térben inkább nyert, mint veszített. Jóllehet a királyi udvarnál I. Ferdinánd után idegenné lett, az erdélyi fejedelmi udvar nyelvében elejétől végig tiszta magyar volt s rendesen megindítója és fő vezetője a magyar nemzeti mozgalmaknak. Az udvarnál azonban, Báthory Zsigmond idejében, olasz egyetemeken iskolázott férfiak révén, új befolyást nyer az olasz műveltség; deák történetírók (Gyulai Pál, Szamosközi István) és verselők humanista körében egy kis időre újból éledni látszik a renaissance. A törvényhozás, közigazgatás és törvénykezés nyelve különben mindenütt a magyar volt; hivatalos irataikban ezzel éltek a magyarországi török főemberek és olykor az idegen tiszték is; az előkelők társalkodása mindenfelé ezen folyt; a moldvai és havasalföldi vajdák udvaraiban s a lengyel nemesek házáinál is széltében divatozott; sőt épen a török porta által egy időre Kelet-Európában a nemzetközi diplomáciai tárgyalások nyelvévé emelkedett.

A protestantizmus. A nemzeti öntudat ébresztésére rendkívüli hatása volt a protestantizmusnak is, mely nagy gyorsasággal vert gyökeret és terjedt el az egész országban. Mint mindenüvé, hozzánk is magával hozta az iskolák, a nemzeti nyelv és a könyvnyomtatás ügyének nagy lendületét. Az újjátáshoz szító főrangúak s a községek anyagi gyámolításával a protestáns iskolák bámulatatos gyorsasággal szaporodtak el,

az új egyház nagy figyelmet fordított nemcsak a tudós tanítézetekre, hanem az elemiekre is; tanítókul majdnem mindenütt német egyetemeken járt ifjak alkalmaztattak. Az ezen időszakban elmaradt katolikus tanügy felvirágoztatására is történtek buzgó kísérletek, melyek közül legnevezetesebb volt a jezsuiták behivatása Oláh Miklós esztergomi érsek által 1561-ben.¹ A reformáció mindent elkövetett az új szellemnek az iskolákon kívüli kiterjesztésére is: bibliafordítások, vallási fejtegetések, vitázó iratok által. E végből többnyire protestáns lelkipásztorok sok állandó és vándorló nyomdát állítottak, melyek közül az eddig ismerteknek száma e században huszonnyolcra megy.² Csaknem valamennyi magyar reformátor írt magyar könyveket. A protestánsoknak e rendkívüli tevékenysége és erőfeszítése alapította meg a tulajdonképeni magyar könyvirodalmat és ennek első időszakára a maga szellemének bélyegét nyomta.³

E viszonyok között egyszerre eleven és gazdag Tudós
irodalom. irodalom keletkezett, az olvasók száma nagyon megsaporodott, a tudományos szellem terjedt. Igen sok hazánkfia aratott elismerést deák munkáival a külföldön s azok közül is, kik törökökké lettek, nem egy emlékezetes író vált. Magyar nyelven is tétettek a tudománynak majd minden ágában kísérletek; böleseleti vizsgálódásokra is akadunk vallásos irodalmunkban, melynek számos terméke az emberi ész jogai felől szabadabb gondolkodásról tanúskodik. A legrégebb nyomtatott könyvek, melyekben magyar szöveg foglaltatik, 1527-ből Krakkóból valók: Hegendorff Kristóf latin grammatikája és Heyden Sebald beszélgetései; a magyar értelmezések mindakettőben Sylvester Jánostól valók. Ugyancsak Sylvester írta latin nyelven az első, ránk maradt magyar nyelvtant fia számára s nyomatta ki Újszigeten 1539-ben, némely szóalakoknak és összetételeknek szerencsés fejtegetésével. Ezen kívül több vallásos munka volt ellátva hosszabb-rövidebb nyelvészeti toldalékkal. A szótárak sorát Pesti Gábornak még nem betürendes, hat nyelvű kísérlete nyitotta meg 1538-ban. Baranyai Deesi János pedig mintegy 5000 közmondást gyűjtött össze és adott ki Strassburgban 1588-ban.

Történeti irodalmunknak magyar nyelven, melyen ebben a században szólalt meg először, két nevezetesebb maradványa: Bencédi Székely István protestáns színezetű és Magyarországra is kiterjedő *Világkrónikája* 1559-ből, az első magyar világtörténet s Heltai Gáspárnak Bonfini után készített és a mohácsi vészig dolgozott *Magyar krónikája* 1575-ből. Székely István szerkesztette az első magyar kalendáriumot is, még 1538 előtt. Naplók, évjegyzetek, életrajzok, emlékiratok nagy számmal készültek e század érdekes eseményei között, mint Verancesics Antal esztergomi érseknek tervezett

nagy történeti munkájához készített vázlatai; de mind kéziratban maradtak s csak a legújabb időben nyomattak ki különböző történeti forrásgyűjteményekben. Előadás tekintetében jelesebbek: Zay Ferenc egyik emlékirata *Landorfeirvár elvesztéséről* 1521-ben és különösen Mindszenti Gáboré *Zápolya János király végéről*, melyet az érzés melegsége s az előadás egyszerű tisztasága tüntet ki.

A század legkiválóbb történelmi munkája azonban deák nyelven készült. Szerzője Kisasszonyfalvi Istvánfi Miklós (1535—1615), a páduai és bolognai egyetemek tanítványa, ki hadi pályáját a szigeti Zrinyi Miklós oldalán kezdette, majd fontos diplomáciai küldetésekkel bízott meg, végre alnádorrá emelkedett s mint Pázmány egyik legbizalmasabb embere halt meg. *Historiarum de rebus Hungaricis libri XXXIV* című, először 1622-ben megjelent munkája szintén a maga korának történetét tárgyalja, de Mátyás haláláig való visszatekintéssel. „Magyar Liviusnak” nevezték el; anyagának elrendezésében és előadásában arányos és világos; ítéleteiben rövid és következetes; előadása nyugodt és klasszikus ízű. Alapelvei: a Habsburg-ház iránti hűség, ezzel váhatalan kapcsolatban a katolikus egyház feltétlen támogatása s a nemzeti jogok őrzése. Erősebb pártember, semhogy mindenben megbízható lenne; de kitünő munkájával, mely a következő magyar történetírás alapjává lett, mint eddig Bonfini: a katolikus magyar pártnak államjogi és történelmi tanulságait szolgáltatta.

II. Vallásos irodalom. — Magyarai.

Bibliafordítások.

Az egész században legnagyobb volt a tevékenység a vallásos irodalom terén, melyen a protestantizmustól követelt bibliafordításokkal, továbbá szentírásmagyarításokkal, térítő fordításokkal, vitázó iratok készítésével buzgón foglalkoztak ez időszak kiválóbb elméi. A legelső nyomtatott magyar könyv, mely reánk maradt, Szent Pál leveleinek fordítása Komjáti Benedektől, ki Frangepán Katalin, özv. Perényi Gáborné fiának, Jánosnak volt nevelője s munkáját úrnője felhívására, valószínűleg régibb fordítások felhasználásával, készítette a már elpusztult kis Nyalábvárban és nyomatta ki Krakóban 1533-ban. A fordítás szómagyarításokkal, változtatásokkal túl van terhelve, nehéz és darabos. A Vulgatát fordította, de a hitnek és jó cselekedeteknek hatását a megigazulásra az új irány értelmében fogja föl. Pesti Mészér Gábor szintén fordított a szentírásból: az evangéliumokat (1536), régies, de tiszta és jól folyó nyelven. A teljesen protestáns szellemű bibliafordítások sorát Sylvester János kezdte meg újtestamentomával, melyet a görög eredetiből fordított s 1541-ben nyomtatott ki Újszigeten, hol akkor Nádasdy Tamás védelme alatt tanított. A tudós férfiú,

ki Wittenbergben Melanchthonnak volt tanítványa, utóbb a bécsi egyetemen a zsidó nyelv s a történelem tanára lett, azután debreceni tanító és lőcsei prédikátor. Alapos tudománnyal, bő és körülíró nyelven készítette bibliafordítását, melyet I. Ferdinándnak és fiainak ajánlott. Ebben tesz magyar nyelven első sikerült kísérletet az időmértékes verselésre, az egész munkához s az evangelistákhoz írt bevezető distichonjaival; döcögős próbálkozások, főként kalendáriumi versekben, már Mátyás kora óta fordulnak elő. Ugyancsak biblijában foglaltatik Sylvester megemlékezése a magyar népversek, az ú. n. virágénekek nyelvének költői gazdagságáról és szépségéről.)

Fordítottak még részleteket a bibliából Székely István, Heltai Gáspár, Melius Juhász Péter, Félégyházi Tamás. A teljes bibliát először *Károli Gáspár* gönci pap és kassavölgyi esperes, Szenci Molnár Albert tanítója, fordította többek (Pelei János gönci tanító) segítségével, más fordításokkal s a Vulgatával is összevetve, kissé terjengős, de jó népies hangzatos magyarsággal és értelmesen. A magyar protestánsok, noha semmiféle egyházi hatóságuk kötelezővé nem tette, ma is ezt a fordítást használják, mely rendkívüli hatást gyakorolt a protestáns egyház, irodalom, sőt a nép nyelvére. E hatásnak mélysége, terjedelme és tartama tekintetében Károli bibliájához *egy magyar könyv sem fogható*. Károli fordítása első ízben a zsoltáríró Ecsedi Báthori István pártolásával és jószágán, Vizsoly nevű faluban jelenvén meg 1589—90-ben, *viszolyi bibliának* szokott nevezetni. Háromszázados ünnepét a magyar protestáns egyházak lelkes buzgósággal ülték meg Göncön, hol Károli Gáspárnak éreszobrot emeltek.

A hittudományi, legnagyobb részben vitázó jellegű irodalmat szintén főleg a protestánsok művelték, kiknek egyes felekezetei hol egymás, hol a katolikusok ellen indították támadásaikat. Előadásukban általában véve keresetlenségre, elevenségre és népies erőre törekedtek; majdnem mindnyáját keserű heveség, a kor erkölcsiinek kegyetlen ostorozása és a felfogás ridegsége jellemzi. Nevezetesebbek: a Békés vidékén reformáló Ozorai Imre; Dévai Biró Mátyás, a magyar Luther; Mélius vagy Horhi Juhász Péter, debreceni prédikátor és szuperintendens, a Kálvin értelmét követő magyar egyháznak tulajdonképeni megalapítója, tüzes és türelmetlen fő, kinek *Igaz tudományánál zordonabb színekkel* senki sem festette kora sülyedését; a háromságtagadó és fogságban kimult Dávid Ferenc és Bornemisza Péter, semptei pap. A katolikusok csak ez időszak vége felé láttak hathatósabb védekezéshez. A mély tudományú Telegdi Miklós, pécsi püspök, az első katolikus nyomda alapítója Nagyszombatban, 1577-ben adta ki Bécsben prédikációit, melyek-

nek ékesszólása a korhoz mérten sima, sőt díszes. Ő voltaképeni kezdője a katolicizmus irodalmi harcának az új tanítók ellen; egyik szentbeszédében írja: „Ha valaki hitünknek vallásával ellenkezik, az keresztyéni tudomány ellen szól: ott meg kell szájunkat nyitnunk, és miérthogy Istennek tisztességében jár a dolog, meg kell felelnünk az Istennek, igéjének fegyverét ki kell vonnunk az igazságnak ellenségi ellen.“ Telegdi főleg Bornemiszával vitatkozott s mint a protestánsok, ő is „a közönséges magyarok nyelvén szolt“, azaz népiesen írt. Monoszlai András, nagyszombati tanár s utóbb veszprémi püspök, folytatta a vitát, melynek a hitágazati eltérések mellett sajtószerű nemzeti színezetet kölcsönzött az a körülmény, hogy a katolikusok a reformációt okolják az ország akkori nyomorúságáért, a protestánsok viszont a katolikus papságot.

Magyari. E kornak legkitünőbb prózai stilsztája és egyik legnemesebb írói szelleme Magyari István. Életéről alig tudunk többet, mint hogy sárvári lutheránus prédikátor s Nádasdy Ferenc dunántúli főkapitánynak és sötét emlékü feleségének, Báthori Erzsébetnek udvari papja volt, urának igen bizalmas embere s hadaiban is kísérője. Nádasdy halálára írt két szép gyászbeszédén kívül egyetlen eredeti munkája: *Az országokban való sok romlásoknak okairól* és azokból való megszabadulásnak jó módjáról, mely 1602-ben jelent meg. A vallásos polémia nemzeti törekvéseinek, az érzés erejénél, előadása meleg közvetlenségénél és helyenkint igazi szónoki szárnyalásánál fogva irodalmilag a legszebb, legmeghatóbb terméke. Négy részben szól: a köznyomor okáról; a bajoknak még súlyosbodására intő jelekről; más népek viselkedéséről hasonló sorsban; és végre a mi szabadulásunk feltételeiről. A közbajok okát a katolikus hitben, egyházban és papságban keresi; de már a szabadulást nemcsak a protestantizmustól, hanem az erkölesi javulástól s a régi magyar hadi erények feltámasztásától várja. Fejtegetéseit a gondolatok világos elrendezése, klasszikai irodalmi műveltsége, erkölesi emelkedettsége s előadásának gyökeres, népies szóhasználatát kedvelő magyarsága tüntetik ki. A kor ellentétei nála is ki-kitörnek egy-egy durvább szóban; de egészben megőrzi nemességét. Egész lelki világában a haza gondolata uralodik s mélyen megillető költői hangulatokba ragadja. Ugyanazok a gondolatok forranak benne az Isten büntető ostoráról, melyek, más felfogással, Zrinyi époszát sugallották s a hadi élet erkölesi és nemzeti követelményeinek fejtegetéseiben is találkozik Zrinyivel. E könyv hitta ki a magyar irodalom küzdőterére Pázmányt.

Jegyzetek. 1. **Tanítás.** A reformáció rendkívüli lendületet adott a magyar iskolák ügyének. A pécsi egyetem 1543-ban, 180 évi fennállása után, a törökök elűzése után következében elenyészett ugyan, de számos főbb, régi iskola

(pozsonyi, váradi, győri stb.) megmaradt. Ezeken kívül az új protestáns gyülekezetek majd mindannyian állítottak iskolákat, melyek többnyire külföldön képzett tudós tanítók vezetése alatt állottak. A városok és főurak versenyeztek e téren s ekkor alapította Bálint pap a pápai és debreceni, Kopácsi István a sárospataki iskolát, amaz Enyingi Török Bálint, ez Perényi Péter segítségével. Protestáns intézetek már külföldi példák szerint voltak berendezve, míg a katolikusok csak a középkori keretben mozogtak. De ezek is nagyban buzgózkodtak a protestantizmustól elfoglalt tér visszahódításán s főuraik és papjaik megfeszített erővel keltek versenyre a protestánsokkal. Oláh Miklós érsek 1561-ben hívta be a jezsuitákat és bízta a nagyszombati kollégiumot vezetésekre, honnan azonban csakhamar Túrócra, majd Sellyére költöztek; az 1620-diki országgyűlés kitiltotta őket az országból, de hasztaian. Fraknói a XVI. században Magyarországon összesen 164 iskolát számít, melyek közül 121 protestáns volt, 34 katolikus és 9 unitárius. A tanítás nyelve, mint Európában mindenütt, a latin volt. Tankönyveket készítettek: Heltai Gáspár, Hontor János, Baranyai Deesi János, Dévai Bíró Mátyás, Wagner Bálint (többek között egy prot. kátét görög nyelven), Sylvester János stb.

2. Könyvnyomtatás. A Mátyás királytól meghonosított könyvnyomtatásnak csak Budán és Tótorszámban találjuk nyomát; amott 1473-ban, itt 1476-ban. Innen kezdve aligha nyomtatott könyv Magyarországon egész 1529-ig, mikor a terjedő reformációval a könyvnyomtatás is újra föléledt Nagyszébenben. Az Erdély evangelistájának nevezett Hontor János 1533-ban Lőpéséből hozott nyomtatógépet Brassóba. Az első kezdeményezést buzgón követték mások is, úgy hogy a XVI. században Magyarországon és Erdélyben összesen 28 állandó és vándornyomda volt, nem említve a kézi sajtókat, minőn Tinódi Sebestyén is dolgozott. Nevezetesebbek voltak: a sárvárujszigeti, melyet Nádasdy Tamás állított fel Abádi Benedek lelkipásztor felügyelete alatt s amelyen Dévai Bíró Mátyás és Sylvester János munkái nyomattak; továbbá Heltai Gáspár kolozsvári nyomdája 1550-től kezdve; Huszár Gál vándorsajtója, a vízsolyi nyomda stb. A könyvnyomtatás lendületével egyidőben koszontott be a katolikus irányú könyvvizsgálat is, de sikertelenül.

3. Képzőművészetek. A mohácsi vész után a renaissance-építés egyideig még olasz befolyást mutat (sárospataki vár), de csakhamar, irodalmunkhoz hasonlóan, egyre nemzetiesebb irányban fejlődik tovább. A XVI. század közepén merül föl a renaissance-építésnek ez az új iránya Felső-Magyarországon. Főleg a félköríves falakkal tagolt, emeletnyi magas oromfalak jellemzik s a homlokzatnak sgraffito-díszítése (a bethlenfalvi Thurzó-kastély Szepesben). Ez a stíl, melynek Lengyelországban is maradtak fenn emlékei, északi vármegyékünkben városi lakóházakon is rendkívül elterjedt. A protestánsok a birtokukba került régebbi templomok tornyát szintén e stílusban alakítják át, mely legnagyobb virágzását a XVII. században éri el. — A szobrászat főképp síremlékeket készített, rendszeren hazai márványból, a halottnak természetes nagyságú, dombormívű alakjával. A legkiválóbb XVI. századi síremlékekkel Nagyszombat, Bazin, Bártfa stb. templomai dicsekszenek. — A festés, a protestáns kor szellemének megfelelően, a templomokból kiszorul, de várkastélyok, udvarházak díszítésében foglaltos. Emlékei még a középkoriaknál is gyérebben maradtak s eddig a szakirodalom sem ismertette őket.

6. Vallásos, feddő és tanító költészet.

A tulajdonképeni magyar *irodalmi költészet* csak a könyvnyomtatás elterjedésével, a mohácsi vész után kezdődött s mennyiség tekintetében még a XVI. században nagy virágzásnak indult. A versírók száma, kiknek művei vagy legalább neve ez időszakból reánk maradt, meghaladja a százat. Nagyobbára protestáns papok és iskolamesterek voltak, kik az iskolák szaporodásával egy-

Egyházi
ének-
keretek,
jeremiá-
dek.

szerre nagyra növekedett olvasóközönséget népies jellemű, protestáns irányú és jobbadán a nemzeti fejedelmekhez szító költői olvasmányokkal látták el. A magyar reformátorok különösen nagy buzgósággal láttak hozzá, hogy az új vallás eszméit, szellemét, sőt hitágazatait a költészet segítségével is terjesszék és szilárdítsák. Mindenekelőtt a voltaképeni vallásos költészetet művelték, templomi énekeket készítvén az új gyülekezetek számára, majd a régi katolikus énekekből, majd Lutheréből, majd a zsoltárokból, majd meg eredetieket is. A nevezetesebb énekszerzők: Dévai Biró Mátyás, Székely István, Szegedi Gergely, Sztárai Mihály, ki Olaszországban iskolázott és híres éneklő volt, a nagy munkásságú Batizi András, Huszár Gál és mások. Már 1536-ban Gál-szécsi István a protestáns egyházi énekekből gyűjteményt bocsátott közre, melyet még e században számos más követett. A nagyszámú *psalteriumok* közül kiválik az unitárius Bogáti Fazekas Miklóse, ki először adta kötött beszédben a zsoltárok teljes magyar fordítását; magyaros nyelvének ereje, szépsége és zengzetessége tüntetik ki. Balassi Bálint is fordított zsoltárokat. Minde vallásos költeményeket, nagy részöknek egyhangú és darabos külalakja mellett, mély hit, rideg felfogás és komor erkölcsi nézet jellemzi. Sok vonatkozik közülök a kor szomorú viszonyaira, az ú. n. *jeremiádok*, melyek majd sötét színekkel festik a köznyomort, majd jó fejedelmet kérnek, majd isten ostorának elfordítását; némelyikben a zordon kétségbeesés hangjai ütik meg fülünket.

Feddő költészet. E szigorú, komor szellem tükröződik vissza ama vallásos irányú versezetekből is, melyek nem templomi éneklésre, hanem otthoni lelki épülésre készültek. Tiszteletreméltó bátorsággal ostorozzák a nagyok bűneit, őszinte keserűséggel hangoztatják a bűnbánatot, töredelmes lélekkel várják az isten igazságtételét s a világnak nemsokára elkövetkezendő végét. A személyt nem válogató halál félelmisségét is tolmácsolja egy pár úgynevezett *haláltánc-ének*, mint Heltaié és Pesti Györgyé. A zsidó és a magyar nemzetnek, isten választott népeinek, sorsát, bűnbe esését és megbűnhődését többen is összehasonlították; egészen megmaradt Farkas András ily tárgyú költeménye s ez, úgy látszik, a legrégebbi, mely a vallásos hangulatot és hazafias okoskodást költői elemek gyanánt olvastja össze. Egy névtelen (valószínűleg Horváth András) Mózesnek a zsidó nemzetre mondott *Átkát* alkalmazta a magyarokra; Batizi András pedig hasonló fenyegetéssel buzdította nemzetét isteni félelemre. Minde költők közül, reánk maradt egyetlen versével, kiemelkedik Dobai András, sárospataki prédikátor, a Révai-család tanítója. Verse az *Utolsó ítéletről* szól s magát Krisztust beszélteti benne, a mély vallásos érzésnek oly költői, szinte drámai festésével s a nyelvnek is oly tiszta zengésével és

erejével, hogy a vallásos énekköltés mezején e tekintetben alig van párja.

Ugyanez a sötét keserűség ez időszak elbeszélő költeményeinek nagy részét is áthatotta, sőt egy, eladdig ismeretlen műalakban, a drámában is kifejezést keresett magának. Irodalmunk legrégibb, ránk maradt drámái: *A papok házassága* (1550) és az *Igaz papság tüköre* (1559), amaz töredék, ez egész, mindkettő Sztárai Mihály tolnai paptól és szuperintendenstől, inkább a protestantizmus elveinek terjesztésére voltak szánva, mint mulattatásra. Nem egyebek mint eselekvénytelen beszélgetések a papi nőtlenség és a katolikus papság ellen, melyekbe a pápa is belevonatik. Jelentékenyebb munka egy névtelenné *Balassi Menyhárt árultatásáról* 1565-ben írt komédiája öt részben, mely a XVI. század egy legelvetemültebb pártosát és vitéz, de rabló főurat állítja pellengérré, eleven színekkel festvén a kor romlott erkölceit. Balassi, hogy Zsigmondtól kapott várát Miksa alatt is megtarthassa, pártfogókat keres, katolikkussá lesz és végtelen mennyiségű bűneit egymásután meggyónja Oláh Miklós érseknek. Az inkább olvasásra, mint színpadra szánt drámát maró szatirája, jellemző ereje és eleven dialógja teszik becsessé; irodalmunkban az *első költői jellemrajznak* tekinthetjük s korának élő nyelvét belőle ismerhetjük meg leghívebben. Tele van e színjáték vallás-polémiai vonatkozásokkal is, még pedig úgy a katolikusok (fűlbegyónás), mint a kálvinisták (eleve elhatározás, praedestinatio) ellen. Ebből következően, valószínűnek látszik, hogy szerzője unitárius pap volt, talán maga Karádi Pál, alföldi szuperintendens, ki a komédiát 1569-ben kinyomatta. — Unitárius eredetű és jellemű e korszak valláspolemikus drámairodalmának egy újabban felfedezett emléke, a *Debreceni disputa* (más néven *Válaszúti comoedia*) is, melyet Erdélyben, Válaszúton elő is adtak. Tárgya egy nagy hitvitának előzményei és lefolyása, melyet állítólag 1567-ben Debrecenben János Zsigmond rendeletéből tartottak kálvinista és unitárius hittudósok. A komédia leginkább Mélius Juhász Pétert, az unitarizmus leghevesebb ellenségét gúnyolja, kit Péter pápának nevez s a vita végén a háromságtagadó Dávid Ferencet teljes diadalra juttatja.

A vallásos irodalom feddő szellemének megfelel az a moralitás¹ is, melyet csak sokkal későbbi kiadásokban bírnak ugyan, de amely ennek a kornak sajátos szellemére mutat vissza: a *Comico-Tragédia*, négy szakaszban. Miután a Jócselekedet itt hagyta a földet, a Véték marad ezen az úr s egymásután lépnek föl a szívtelen Gazdag, a Rabló és a kegyetlen Tisztartó, kiket azonban a Halál mind pokolra kerget. Meg nem nevezett szerzőjének vagy átdolgozójának Dézsi Lajos Rimai Jánost sejtí. A Németországban ez idő-

tájt divatba jött iskolai drámáknak² is maradt e korból nemcsak nyoma, hanem emléke is: a Szegedi Lőrinetői a német Selneccerusnak latin nyelvű eredetije után fordított *Theophania* (1575), melyben az Ádám házánál megjelent Ūr-isten a mosdani nem akaró és imádkozni nem tudó, szófoga-
datlan Kaint megbünteti. Az iskolai drámáknak, színjáté-
koknak nagyobb terjedését és meggyökerezését a protestáns
részén megakasztotta az 1562-diki debreceni hitvallás, mely
mindennemű látványos mulatságokat tiltott és kárhoztatott.

Ezöpi mesék. A tanító költemények közé sorozhatjuk az ezöpi mesét is. Ennek e korban két művelője akadt: Pesti Gábor, ki 1536-ban adta ki rövides, egyszerű nyelvű meséit, melyek után háromsoros versekben vetette a tanulságot; és Heltai Gáspár, kinek 1566-ban megjelent meséi hosszas állat-heszélyek, melyek tanulsága legtöbbször a kor viszonyaihoz van alkalmazva. Az utóbbi különösen az elnyomott jobbágyság érdekében lelkesen emel szót, sőt vakmerő igazságokat mond ki, a lelketlen urakat, hivatalbelieket, bírakat isten és a nép haragjával fenyegetvén. Mindegyik főleg az Aesopus-féle³ tőkéből kölcsönzött.

Jegyzetek. 1. **Moralitások** alatt a középkorban olyan színjátékokat értettek, melyek valamely erkölestani tételt költött példában tüntettek föl, míg a misztériumok szorosan ragaszkodtak a bibliai történethez. A cselekvényben rendszeren szegény moralitások személyei gyakran jelképesek voltak, a különböző erények és bűnök megszemélyesítve. Olasz-, Francia- és Angolországban ily erkölesi játékok előadása már a XIII. században divatos volt.

2. **Az iskolai színművek** eredetileg az antik dráma hatása alatt, kezdetben latin nyelven írtak és tanulók által adattak elő. Az első ismert iskolai dráma Reuchlinnak a wormszi püspök udvarában, 1497-ben előadott *Hennőja*. Tulajdonképpen virágzásra csak a következő századokban jutott és sok helyen — mint nálunk is — nagyon eltért a klasszikus mintáktól. Különös kedvvel ápolták a színművek e fajtát a jezsuiták, kikről *jezsuita-drámáknak* is nevezik. Nálunk főleg a katolikus iskolákban virágoztak; de van nyomuk a protestánsokban is.

3. **Aesopus** híres görög meseköltő volt a Kr. e. VI. században. Némelyek csak regés személynek tartják. A róla szóló monda szerint Phrygiában volt rabszolga s végre Krózus lyd király szolgálatába jutott, ki őt követségekre használta. Egyszer Delphiben járván, az általa megsértett papok a szikláról letaszították. Meséi eleinte valószínűleg csak élő szóval terjedtek.

7. Históriák és krónikák.

I. Bibliai és történeti költemények. — Tinódi.

Énekmondók. A XVI. századból még több bizonyosságunk van rá, hogy a régi énekmondók nem veszték ki, hanem gyakorolták mesterségüket főurak váraiban, táborokban és mulatóhelyeken. Így tudjuk, hogy Drégel hős védője, Szondi György énekes apródokat tartott; Tinódi Sebestyén, Moldovai Mihály, Póli István s többen hegedűikkel vándorolva tartották fenn magukat; sőt II. Lajos királynak egy természetes fia, Lantos János is közéjük tartozott. De a hegedő-

sők száma a nyomtatott könyvek elszaporodásával kétségkívül nagyon megfogyott. A nyomtatásban megjelent elbeszélő költemények, melyeket históriáknak, históriás énekeknek és krónikáknak neveztek, ez időszakból nagy számmal maradtak ránk. Igen kevés kivétellel valamennyinek jellemvonása: egyszerű, népies és lapos előadás, a történeti egymásutánnak száraz józansággal s költői alakítás nélkül való követése, számos keserű vonatkozás a kor vétkeire és az ország szomorú sorsára, a ritmusnak itt-ott némi élénksége.

Az elbeszélő költemények tárgyukat legtöbbször a bibliából merítették. A vallási dolgok képezvén e forrongó időben a legáltalánosabb érdeklődés tárgyát, még a mulattató olvasmányok közül is azok voltak a legkelendőbbek, melyek bibliai, leginkább ó-testamentomi történeteket szedtek versbe. „A bibliából írták magyar nyelvre s rendölték versekbe.“ A legrégibb író, kinek enemű munkáját ismerjük, Batizi András, erdődi és tokaji pap (megírta a vitéz Gedeon, az istenfelő Zsuzsánna, Izsák pátriarka történetét s számos éneket). Követőinek száma igen nagy. A kor általában kíváló érdeklődést, sőt vonzalmat tanusít az ó-testamentom, a zsidóság története és mondái iránt. Oka a protestantizmus befolyásán kívül az a kapcsolat is, melyet a maga és a zsidóság sorsa között felismer: mindegyikök küzdelme együtt nemzeti és vallásos jellemű. A század közepén ezek a bibliai elbeszélések vannak túlsúlyban s a mulattató, világi tárgyú széphistóriák száma csak utolsó harmadában gyarapodik.

Hasonlóképen sokan vannak azok az énekszerzők *Tinódi*, is, kik az ország régi vagy egykorú történeteiről írták krónikáikat, vagy históriás énekeiket. Legnevezetesebb ezek között *Tinódi Sebestyén*, ki saját korának változatos eseményeiről és vitézi tetteiről szerzett énekeit szintén maga által készített dallamokra a nagyurak házáinál lant kísérete mellett énekelte, ahonnan országszerte Lantos Sebestyénnek hitták. Valószínűleg Baranya vármegyéből. Szigetvár tájékaról származott s a pécsi iskolát járván, ifjú korában megszerezte a deák műveltséget; értett latinul s olvasta Magyarország deák történetíróit. A háborús világ korán a haremzőre szólította s addig hadakozott a török ellen, míg kezén kapott sebe alkalmatlanná nem tette a fegyverforgatásra. Ekkor fogadta házába Enyingi Török Bálint, kinek íródeákja s lantosa lett; mellette töltötte életének legboldogabb napjait. Ura azonban 1541-ben a török által a konstaninápolyi héttoronyba kerülvén, Tinódi lantjával egyik nemesi udvarból a másikba kóborolt; különösen az országgyűlések, csaták, várostromok helyeit kereste föl, hogy hiteles adatokat szerezhessen korának nevezetesebb eseményeiről készítendő énekeihez. Török Bálint után fő pártfogójává Nádasdy Tamás lett, kinek szolgálatában szintén

sokat járt-kelt. 1548-ban Kassán megállapodott s itt készítette énekeinek nagy részét. Innét is tovább indulván, 1553-ban Kolozsvárra került, hol *Erdélyi históriáját* szerezte, mely Martinuzzi kormányzásának végső idejét írja le. E munkáját több mással együtt 1554-ben *Cronica* címmel ki nyomatta s Ferdinánd királynak ajánlotta, ki ötven forintnyi jutalmat fizettetett ki neki s nemességre emelte. Életének végét megint hol Kassán, hol vándorolva töltötte s 1556-ban január végén halt meg Nádasdy Tamás sárvári jószágán. „Istenéhez tért, hogy ott az angyaloktól sokkal jobb muzsikát tanuljon.“ *Histórias énekei*, melyekben leírta Buda elveszését 1541-ben, Egervár vitézi védelmét Dobó által, Losonezi és Szondi hős halálát, Török Bálintnak és társainak elfogatását, egykori jó gazdája János fiának, azután Kapitán Györgynek s Verbőczy Imrének vitézkedését stb., nem annyira költői, mint inkább történeti értékek miatt becsesek. Alakító képességnek Tinódi sohasem mutatja nyomát, nyelvre és verselésre nézve jelentéktlenebb kortársai mellett is elmarad; de az elbeszélte események részleteit oly nagy gonddal kutatta ki és gyarló rímekbe szedve, oly híven adta elő, hogy énekei történeti forrásokul szolgálhatnak. Tiszteletet érdemel forró hazaszeretete és erkölesi bátorsága is, mellyel nem szünik meg a pártoskodó és erőszakoskodó nagyokat nemzete érdekében inteni és feddeni, jóllehet azoknak kegyelnéből tengette, gyakran sanyarogva, életét. Krónikás gondja költői érzéssé hevül mindannyiszor, ha a magyarságnak valamely gyászát kell el-síratnia, vagy ha hősiségét énekelheti. Vallásos érzése is nyilván áthatja munkáit; buzgó protestáns volt, de felekezete sohasem csábítja élességre, civakodásra őt, az ösz-szetartás hirdetőjét. Az ő költészete fejezi ki egész szellemével először azt a gondolatot, hogy: *a haza minden előtt*. Képzetele nem elevenítő, de érzése meleg és nemes. Ez az érzés költészetét is fölemeli néhány helyen szinte balladai erőre és hatásosságra (*Szondi* eleste, de különösen *Kis András* halála Lévánál).

A hazai történetből merítő énekszerzők közül nyelvre és verselésre nézve némileg társaik fölé emelkedtek: Temesvári János, ki a tatárjárást írta le és Nagy-Bánkai Mátyás, ki Hunyadi János tetteit énekelte meg Albert király halálától. A külföldi történetből vett énekek száma kevesebb s ezek is jelentéktlenebbek.

II. Széphistóriák és prózai elbeszélések.

Széphis-
tóriák.

A bibliai és történeti tárgyakon kívül XVI. századi verselőink szívesen dolgozták föl a külföldön, különösen Olaszországban elterjedt ó- és középkori vallásos,

lovagi és tündéres regéket. Fő forrásuk ezekre nézve a *Gesta Romanorum* című regés könyv¹ és Boccaccio *Decamerone*-ja² volt. Egy névtelennek *Fortunatus*: egy szolgálatot kereső fiú története, kit a szerenese soha ki nem fogyó erszénnyel ajándékoz meg s hadi győzelemre is segítvén, sok hányatás után nagy tisztességre juttat. Póli István *Jovenianus*-ában egy elbizakodott római császár úgy bűnhődik, hogy alakját és ruháit Rafael angyal öltvén magára, az igazi Jovenianust mindenünnen elkergetik s csak bolyongás és bűnbánat után boesátják vissza palotájába. Istváni Pál, helytartótanácos és híres jogtudós, Boccaccio után *Volter* és *Grizeldis* szerelmes történetét szedte magyar versekbe. Aeneas Sylvius³ prózai regényéből készült a pataki névtelen (talán Balassi Bálint) *Euryalus* és *Lucretiája*, melyben a német császárral Sienában időző Euryalusnak szerelmét írja le egy odavaló nemes nővel, ki kedvese távozta után szenvedélyének áldozata lesz.

A széphistóriáknak egy másik csoportja szintén idegen eredetű ugyan, de az idegen tárgyat többé-kevésbé megmagyarosítja. Így Ráskai Gáspár *Vitéz Franciscó*-jának meseje Boccaccióból van ugyan véve, de szereplői magyarok. Franciscó fogad benne neje hűségére, de fogadását Kasszander lovag esalfasága következtében elvesztvén, elbűjdosik s csak hosszú idő múlva találkozik Béla király udvarában hű feleségével, ki álruhában nyerte meg a király kegyét és mindent jóra fordít. Az említetteknel elevenség, gyors és fordulatos haladás s ritmus tekintetében is jelesebb az a *Béla királyról és Bankó leányáról* szóló széphistória, melyet egy semptei névtelen horvát eredetiből alakított át s amely egy írott kódexben nemrég fedeztetett föl: Bankó szép leánya férfinak öltözve jelenik meg az udvarban s a vitézeket céllövésben, pályafutásban, kölhajtásban, borivásban sorra legyőzvén, csak távozta után fedezi fel leányvoltát Bélának, ki királynévá akarná emelni. Valamennyi e korbeli rege között azonban az előadás esinosságára, élénkségére nézve az első helyet érdemli Gergei Albert *Árgirus királyfia*, mely népünknek máig kedves olvasmánya. E tündérmese, melynek eredete még nincs kellőleg kiderítve, Akleton király legkisebb fiának kalandos útját beszéli el a tündérleány fölkeresésére, kit egyszer aranyhajának levágása, máskor szolgájának árulása miatt vesz el, de a civódó ördögöktől elvett, mindenüvé vivő boeskor segélyével végre is fölhalál s véle egyesül.

Jóllehet a költészetet ez időszakban általán a népi Ilosvai Toldija. lírai művelték, a magyar nép mondáit mégis elhanyagolták az idegen mellett. Csak két emlékünk van e korból, mely tisztán magyar eredetű. Az egyik Ilosvai Selymes Péter *Toldi Miklósa* (1574), mely a Nagy Lajos korában főis-

páni tisztséget viselt s nagy erejéről híres bajvívó kalandjainak és a felőle költött meséknek egy részét tartotta fenn; közülök több ma is él a toldi nép ajkán Nógrád vármegyében. Eszerint Toldi természetesen nógrádi lett volna, míg a biharvármegyei nép a bihari, a krasznavármegyei pedig a krasznai Nagyfaluból származtatja. Ilosvai históriája lazán van összefűzve, durván verselve, sok helyütt zavaros, ide-oda ugró, de a vége felé némi lendületet vesz a monda naiv hangján; a kor szokásához képest vallásos tanulságot is erőszakol a mondába: „isten ajándékát (az erőt) benne megtekéntsük!” Míg Toldi György Velencei Károly király udvarában növekszik, öccse, Miklós, parasztok közt mezei munkán nő fel s óriás erejéről ismeretes. Rúdhányás közben megölvén bátyjának egy szolgáját, földönfutóvá lesz, a réten és nádon bujdosik s Laczfí Andrásnak megmutatja az utat Buda felé. Ismét gyilkosságba keveredvén, bujdosásában Budára vetődik, hol a megvadult bikát megfékezi s a királyi konyhán kap alacsony szolgálatot. Ereje a királynak csakhamar feltűnik s megkegyelmez neki. Nemsokára lever és megöl egy bajvívó csehet a Duna szigetén s vagyónát egy özvegynek adja, kinek a cseh két fiát gyilkolta le. A király előtt nagy becsülete lett Toldinak, ki ezenközben beleszeretett egy fiatal özvegyasszonyba. Ez azonban csúfot üzött belőle s az ablakon át kiugratta a piacra. Egy lakatossal feltör egy gazdag sírt is, de majd rajtaveszt. Egyszer a tizenegy királytól körülvelt császár adót követel Nagy Lajostól; de amint Toldi megfenyegeti őket botjával, azonnal fejet hajtának mind a magyar királynak. E nagy szolgálat mellett is Lajosnak haragja támadt Toldira, ki három esztendőre elvonult az udvarból s csak akkor tért vissza barát-ruhában, mikor egy diadalmas olasz vitéztől vissza kellett hódítani a magyar címet. Vén korában még egyszer gyűlésre hívatta Toldit királya Kassáról. Az udvari ifjak csúfolni kezdték ősz szakállát, mire ő hét tollú buzogányával hármat agyonvert közülök. Ez eset után két esztendőre halt meg Nagyfaluban.

Szilágyi
és Haj-
mási.

A másik tiszta magyar regényes elbeszélés *Szilágyi és Hajmási históriája* (1571), melyet egy Szendrő várában fogva ülő ifjú szerzett más költő után. Történeti alappal bíró tárgya két magyar vitéz megszökése a török fogságból, kiket a Szilágyi Mihály iránt szerelemre lobbant szultánleány szabadít meg s maga is velök szöki. A menekülők győztesen küzdenek meg az üldözőkkel; de az ország határán Hajmási László, noha neki felesége van, nem akarja társának engedni a leányt. Megverekszenek s Hajmási a viadalban elveszti egyik kezét, mire magába tér és Szilágyi megesküszik a török császár leányával. Verselése ennek is darabos, de a mese jól ki van kerekítve s néhány

versszaka erőteljes és gyorsan haladó; a Bankó leányáról szóló énekkel együtt méltán tekinthetjük *legrégebbi irodalmi balladánknak*. A monda verses alakban máig fentartotta magát a székelyek közt.

Végre ebbe a századba esnek a regényírás első kísérletei is. Készültek ekkoriban apró tréfás elbeszélések: minő pl. Mánkoezi Istvánnak, egy részeges félbolondnak, esetlen kalandjai, melyeket egy, a XVI. század végéről maradt kódex tartott fenn. Maradtak ránk élcés prózai nyomtatványok, melyek közül egy pl. a makrancos asszony megfélemezésére ad tanácsokat. De maradtak nagyobb prózai regényes elbeszélések is. Ilyen egy névtelen által németből fordított *Poncianus históriája* (1573), melynek tárgya ez: Poncianus császár második felesége hamisan bevádolja férje előtt mostoha fiát, a hét bölestől tanított Diocletiant, ki nem hajlott esábitására; a császár halálra itéli fiát, de a hét böles hét elbeszéléssel hét napig halasztja az ítélet végrehajtását s a hetedik nap kiviláglík ártatlansága. Sok tekintetben becsesebb a deákból átültetett *Salamon és Markalf* című népkönyv, mely számos közmondást, népies kifejezést őrzött meg. A monda maga valószínűleg zsidó eredetű. A fényben székelő Salamon királyhoz beköszönt egy Markalf nevű idétlen paraszt feleségével, Polikánával, s feleselni kezd a fejedelemmel. A király böles kérdéseire mind megfelel furfangos ötleteivel, találós meséivel s példabeszédeivel és utoljára is kifog Salamonon, ki megajándékozza. Más alkalommal azonban egy csinyéért fel akarja akasztatni s csak azt a kegyelmet adja meg neki, hogy arra a fára akasztassék, melyet maga választ. Markalf elindul, de kedvére valót az egész országban nem talál s így ismét kifogván a királyon, ez, hogy megmenekedjék tőle, megígéri holtig való eltartását.

Jegyzetek. 1. *Gesta Romanorum* a középkor legrégebb latin regés könyvének volt a címe. Nevét onnan vette, mivel regének legnagyobb része a római császárok történetével van összeszöve. Írója valószínűleg Elinandus (megh. 1227.) nevű barát volt, ki főleg a szerzeteseknek akart mulattató és tanulságos olvasmányt nyújtani. A gyűjteményben nyilatkozó kalandos képzelés és naiv hang egyikévé tette egész a XVI. századig a legkedveltebb olvasmányoknak, mely német, angol, hollandi stb. nyelvekre is lefordított.

2. **Boccaccio János** — ki Petrarccával és Dantéval az olasz irodalom megalapítójának tekintetik s a renaissancenak is buzgó előkészítője volt — egy olasz kereskedő fia. 1313-ban született Párizsban, tartózkodott a magyar történetben is emlékezetes Nápolyi Johanna udvarában és 1375-ben halt meg Firenzében. Legnevezetesebb munkája, mely által a novella műfaját megteremtette, a *Decamerone* (tíz nap), mely 1471-ben jelent meg először Velencében. Száz elbeszélést tartalmaz, melyek tíz napra vannak felosztva. Az 1347-iki firenzei pestis elől tíz nő és három ifjú falura menekül, hol az estéket érdekes történetek mesélésével töltik. A ragály leírása Boccacciónál mesteri, a novellák rövid és élénk menetűek, de jórésztben fajtalanok.

3. **Aeneas Sylvius Piccolomini** egyike volt a legtudósabb pápáknak. 1405-ben született s ifjúságában különösen a diplomáciai téren üntette ki magát s mint III. Frigyes császár titkára, a magyar politikai ügyekben is

vett némi részt, 1458-ban lett pápává II. Pius névvel. Legfontosabb terve volt egy európai szövetség létrehozása a török ellen. A megindítandó háborúban maga is részt akart venni, de 1464-ben bekövetkezett halála meggátolta. Költői és történelmi munkái maradtak. Korábban legelterjedtebb volt a hozzánk is átültetett szerelmes regény: *De duobus amantibus, Euryalo et Lucretia*.

8. Virágénekek. — Balassi Bálint.

Virág-
énekek.

A XVI. század zaklatott időszakából maradtak ránk még a nagyszámú, úgynevezett *istenes énekeken* kívül, a legrégebb magyar lakodalmas, táborig és szerelmes versek. Az elsők között különösen mulatságosak: a *Művesek lakodalma*, mely a különböző kézműveseket durva, de sokszor eredeti s élcés ötletekkel csúfolja és az *Adhortatio mulierum* (asszonyok intése), egyike ama naiv erkölcsfestő költeményeknek, melyekben új asszonyoknak ad a férjök tanácsokat. Több ilyen költeményt is ismerünk e korból, úgynevezett *epithalamiumokat* (lakodalmas énekeket), melyek a latin hasonnemű versek dévajságait egészen mellőzik s vagy komoly ünnepi hangon szólnak (*Házások éneke*) vagy humorosan leckéztetik főleg a menyecskeket (*Asszonyok intése*): lírai és didaktikus nász-költemények; az epikaiakat Gyöngyösi a következő században indítja meg.

Kiváló figyelmet érdemelnek ez időszakból a *virágénekek*. Így nevezték a szerelmes költeményeket a virágnevekről, melyekkel bennök az édeskedő szerelmesek egymást illették s különösen abból az okból, mert akkor a *virág* általában *kedvest* jelentett. Jóllehet kétségtelen, hogy ez időben a virágénekek nagy számmal készültek, miránk igen kevés maradt közülök. A papok, még pedig a katolikusok és protestánsok egyaránt, rossz szemmel nézték s kárhoztatták őket; szerzőik röstelkedésből nem nyomatták ki s így amint készültek, azon módon el is kallódtak. Azt a keveset is, amit ismerünk közülök, csak a legújabbkori nyomozásoknak és felfedezéseknek köszönjük. Ilyen a renegát *Divínyi Mehmednek* egy török módra és török betűkkel írott refrénes szerelmes verse, melynek *Madzsar türki* a neve.

Nemesak a dalszerzők, de a XVI. század összes versírói között költői tehetség dolgában az első hely *Gyarmati Balassi Bálintot*¹ illeti meg. Főrangú családból született 1551-ben. E család, mint Kékkő örökös ura, Bálintnak fiával vette föl a bárói címet. Apjának udvari papja, Bornemisza Péter, lehetett a tudományokban első oktatója. Már gyermekségétől kedve telt az énekszerzésben meg a fegyverforgatásban. A rendkívüli szépségű, daliás ifjú jelen volt 1572-ben a Rudolfot koronázó pozsonyi országgyűlésen, hol a fejedelmi nézőket deli táncával ragadta el. Hadi iskoláját az egervári végek közt járta, de igazi katonai pályáját szerencsétlenül kezdte: Bókesi Gáspár mellett Bátor István

Balassi
élete.

ellen hadba indulván, sebesülten elfogatott; a nagy fejedelem azonban nemesak szabadon boesátotta, hanem kegyelmébe is fogadta. Majd a törökök elleni háborúkban vett részt s hősiességének több emléke maradt. Ifjúkori szerelmében, Losonezi Anna, a temesvári hős leánya iránt, szerencsétlen volt s ennek emléke élete végéig föl-fölbred benne. 1584-ben házasságra lépett unokahugával, Dobó Krisztinával, Várdai Mihály özvegyével s innen kezdődnek életének nagy szenvedései. Nejének és saját magának irigy s örökségre sóvárgó rokonai pörbe bonyolították, becsületét is alá akarták ásni állhírek terjesztésével, melyek szerint fiával együtt törökké lett volna. Még a pápánál is bevádolták, holott ő a katolikus vallásnak, melyre úgy tért át, mindvégig buzgó híve volt s egy kivégzett angol jezsuitának, Campian Edmundnak, híres hitvitázó könyvecskéjét is elkezdte fordítani. Erőszakos, állhatatlan, csésésap természete, mely mintegy családi öröksége volt, mind újabb meg újabb bajokba bonyolította. Maga is szenvedélyes pörösködő volt s pörrei rosszul végződtek, házassága megsemmisítetteti, egyetlen fia megfosztatott örökségétől, felesége elhagyta és máshoz ment férjhez, az özvegyi sorsra jutott Anna pedig újra nem akart tudni felőle. Bújában és szegyenében Balassi világnak indult s ekkor írta *Juliához*, kiből Losonezi Annát sejtik, legszebb szerelmes énekeit. Hazájából kibújdosott Lengyelországba s Danekánál írhatta az *Oceanum mellett* készült elégiáját. 1593-ban találkozunk vele újra itthon, midőn atyjának várát, Dévényt, visszavívja a töröktől. A következő esztendőben Esztergom ostrománál Pálfi Miklós zászlaja alatt kapott sebeiben meghalt. Talán kereste is a halált; szenvedései közt sóhajtott: „Úgy akartam, hogy így legyen.“

Balassi vallásos költeményeit, melyek közé azonban néhány világi is jutott, a költő halála után nem-Költeményei.sokára hálás tanítványa, Rimai János, adta ki s azok ez idő óta harminenál több kiadást értek. Szerelmes költeményeit pedig — melyekről maga írja, hogy mivel neki bűnül egyebet nem szerettek, megégeti őket, — 1874-ben Radványban egy gondosan másolt kódexben fedezték föl. E kódexet valószínűleg íródeákja, Hartványi Imre, másolta. Vallásos énekeit új és erős gondolatokon kívül a hangnak ugyanaz a mély, vigasztalást alig találó borúsága jellemzi, mellyel e század vallásos költeményeiben általában találkozunk. Azonban a tanító cél, mely többé-kevésbé e századnak egész komoly költészetében uralkodik, nála háttérbe szorul: vallását nem tanítja, hanem mint szívének áhítatát, mély megindulását énekli. Katonadalai a vitéz élet kedvteléseit és lelkesedését, örömeit és szilajságát szólaltatják meg, először adva költői hangot a magyar lélek ősrégi vonásának.

A természet képei is, a renaissance hatása alatt, nála jelennek meg először költészetünkben lírai motívumok gyanánt. Költészetének legfényesebb oldalát kétségkívül a csak nemrég napfényre került virágénekek alkotják, melyeket változékony szíve, a legfőbb rangú nőktől kezdve a lengyel cite-rás leányig, igen sokakhoz intézett, de sohasem felejtve első műzsáját s újra meg újra visszatérve hozzá. Érzésének páratlan heve hatja át valamennyit: egy alapjában nemes, de féktelen és ingatag természetnek mélyen költői megnyilatkozása. Most elbúsult, majd sóvár és tüzes hangja, csapongó képzeletének áradó gazdagsága, nyelvének zengzetessége s a könnyed dallamosság, mellyel a legnehezebb formákat használja, Balassit egész a XVIII. század végéig valamennyi magyar lírai költő fölé emelik. Eredeti költeményein kívül, melyekkel ő lett a magyar műdal megteremtője, Marullus és Angerianus középkori költők műveiből is sokat dolgozott át. A legnagyobb valószínűséggel ugyancsak Balassitól való költészetünk *első szerelmi drámája*, melynek négy levélnyi töredéke maradt ránk: *Credulus és Julia*. Credulus-Balassi sóvár epedéssel esdekli Júlia-Anna szerelmét; de Sylvanus elrágalmazta szerelmese előtt s ő megfenyíteni készül a cselszövőt.

A versalak tekintetében is nagyfontosságú Balassi működése, ki az addig divatos, nehézkes, összerímelő négysoros alexandrinek helyett mesterségesebb, de könnyedebb és dalra alkalmasabb rövid sorú, változtatva rímelő versalakokban írt. A róla elnevezett *Balassi-strófa* kilenc rövid soros, melyek közül az első és második a negyedik és ötödik, a hetedik és nyolcadik párosan rímelnék, míg a harmadik, hatodik és kilencedik közös rímmel csengenek össze.²

Jegyzetek. 1. Balassi. A család utóbb Balassának nevezte magát s máig így nevezi. Bálint azonban a ránk maradt okiratokon úgy, mint irodalmi művein (a Fűves Kerteskének mindkét, életében megjelent kiadásán) Balassynak írta magát. Nincs ok rá, hogy az irodalom, a későbbi gyakorlat alapján, ne azon a néven nevezze, amelyet ő maga nevének tartott és írt.

2. A magyar verstan történetének szempontjából érdekes, hogy már ez időben tétettek kísérletek a klasszikus mértékek alkalmazására. Így Sylvester János Új testamentoma előtt elég jó distichonokban szól a magyar néphez:

Próféták által szólt régen néked az isten,
S akit ígért, imé végre megadta fiát stb.

Sylvestert követte, de sokkal gyarlóbban, Vilmányi Libécz Mihály, ki néhány így alkotott sort illesztett Székely István krónikája elé, azután Heltai Gáspár, Monoszlói András, Diósi Gergely és mások.

NEGYEDIK SZAKASZ.

A KATHOLIKUS VISSZAHATÁS S A NEMZETI HARCOK KORA.

9. Közállapotok.

Magyarország a XVII. század egész folyamán majdnem szakadatlan hadviselések színhelye volt. A török kiűzésére a korábbiaknál nagyobb sikerrel újíttattak meg a kísérletek s Budavárának 1686-ban történt visszafoglalásával veszi kezdetét a török uralkodásnak szemmel látható hanyatlása. Másfelől az erdélyi fejedelmek több ízben viseltek a nemzeti és vallási szabadság védelmére győzelmes háborúkat a császárok ellen s a folytonosan megújuló alkotmányosértések meggátlására, az uralkodóház nemzetellenes politikájától ingerelve, nemzeti forradalmak törtek ki. Mindezek hatalmasan élesztették és foglalkoztatták a magyar szellemet, mígnem a mozgalmak a szatmári mezőn, honnan 1711-ben II. Rákóczi Ferencnek 14.000 kuruc katonája a megkötött egyezség folytán hazavonult s Erdély végkép elvesztette önállását, hosszú időre elesöndesedtek.

Politikai
viszo-
nyok.

E folytonos háborúskodás ellenére a nemzeti művelődés ügye nagy haladást tett ebben az időszakban. A bécsi békekötés idejében a protestánsizmus jelentékeny túlsúlyban volt már országszerte. A magyar katolikus egyház, mint Telegdi püspök a pápának írta, a végveszedelem szélén állott. De a katolikus visszahatás, melyet hatalmasabban Pázmány Péter és Eszterházi Miklós nádor indítottak meg, a reformációtól használt eszközökkel, az iskolával és irodalommal, a királyi udvar pártfogása és segítségével mellett nem remélt sikereket aratott. E törökvések idejébe esik a nagyszombati egyetem és több akadémia megalapítása, melyeknek vezetése mind a jezsuitákra bízott.¹ Az úgynevezett ellenreformáció, utóbb a nemzet ellenségeitől vezetve, mindegyre erőszakosabban és zsarnokibb módon folyt, protestáns iskolák és templomok elfoglalásával, sar-

Ellen-
refor-
máció.

colással és oly sikerrel, hogy ez időszak végén a régi egyház túlnyomó tekintélye és hatalma vissza volt állítva.

Erdély. Egészen másképp alakultak a viszonyok Erdélyben. Az erdélyi fejedelmek: Bocskai István, Bethlen Gábor és a Rákócziak, kik Magyarország nagy részének is urai voltak, a magyar nemzeti szellemnek és a protestántizmusnak ápolásában, védelmében és terjesztésében keresték feladatukat. A legnevezetesebb protestáns főiskolák: a sárospataki, nagyváradi és gyulafehérvári, majd a debreceni és nagyenyedi az ő pártfogásuk alatt virágzottak. Udvaruk tiszta magyar volt; a közügyek vitelében a magyar nyelvet használták. Erdély önállóságának megszűnésével, a leopoldi diploma végrehajtása után, ez időszak végén a nemzeti szellem mozgalmassága itt is megszűnt.

Mívelődés. A soknemű, vallási, politikai és nemzetiségi surlódás, melyek között a XVII. század lefolyt, nem volt kedvezetlen a magyar mívelődés ügyére. Mindenfelé a szellemi tehetségeknek lehető kifejtésére és felhasználására törekedtek. Nagyszámú és nevezetes külföldi tudós tanított a magyar főiskolákon; így Sárospatakon Comenius Ámos, a neveléstan reformátora; Gyulafehérvárt Opitz Márton, a németeknek ez időbeli legelső költője, Bisterfeld, Alsted stb.² Ifjaink közül sokan jártak külső iskolákra s nem egy vált híressé közülök külföldön is, mint Szenci Molnár Albert és Tótfalusi Kis Miklós, ki Amsterdamban megtanulván a betüöntést, könyvnyomtató ügyessége egész Európában ismeretes lett. A könyvnyomdák és könyvtárak gyarapodtak és terjedtek; az utóbbiak közül nevezetesebbek voltak a pataki és debreceni iskolai könyvtárakon kívül Zrínyi Miklósé Csáktornyan, Pázmány Péteré és Bethlen Gáboré.³—⁴ Míg a múlt időszakban a magyar irodalom és mívelődés ügye leginkább az alsó osztályok fiainak kezében volt, most már nagyuraink is számosan léptek föl irodalmi, leginkább hittudományi és költői munkákkal. Így Bethlen Gábor (egyházi ének), Kemény János (önéletrész) és Apafi Mihály (hittudom. munkák) fejedelmek, a kegyes Lorántfi Zsuzsánna, I. Rákóczi György felesége (vallásos iratok), Eszterházi Miklós nádor (vallásos levelek), Báthori István országbíró (zsoltárok), Bethlen Miklós kancellár (önéletrész), Zrínyi Miklós horvátországi bán, Kohári István országbíró stb. Előkelőink társas életében is kizárólag a magyar nyelv divatozott, melyet levelezéseikben tisztán és esínnal használtak.

A művészetek ügyének érdekében e hanyatott kor sokat nem tehetett. Főuraink és főpapjaink között azonban nem egy műpártoló akad; falakkal kerített városainkban elég eleven a művészi élet; de régi műemlékeink közül részint a kath. templomok birtokába jutott prot. képességek, részint a törökök révén sok elpusztult.⁵

Jegyzetek. 1. Tanítás. Máiց fennálló főiskoláink közül töblnek a XVII. században vettettet meg az alapja. A kath. főpapak sorából különösen Pázmány Péter hozott a tanítás ügyének nagy áldozatokat. 100.000 frtial alapította meg Nagyszombatban az utóbb Budapestre költözött *egyetemet*; ugyanannyival 1623-ban a nevérol nevezett bécsi papnevelő-intézetet. A nagyszombati anyaiskola 1635 nov. 13-án nyitattott meg; gyaratították még Lósi Imre és Lippai György érsekek; ezek alapítványa folytán bővült a jogi karral, az orvosi csak később adatott hozzá. A kassai egyetemet 1657-ben Kídsi Benedek egrí puspók, a budai akadémiát 1687 körül Szelepesényi György kaloesai érsek, a kolozsvárit pedig, Bátori István alapítványából, I. Leopold állította. A kath. iskolák vezetésében fő részt a jezsuiták vettek s virággó iskolai életet tudtak kirejteni. — A prot. tanintézetek ez időszakban szorultak a tiszai vidékekre. A *sárospataki* iskola a Rákóczi-család pártfogása alatt virággott, míg-nem II. Rákóczi György özveggye, Bátori Zsófia, kath. hitre térvén, a jezsuiták-nak adta át, mikor is a tanulók Pósházi és Buzinkai tanáraikkal Debrecenbe s Gyulafehérvárra bújdostak. A nagyvárdi főiskola tanulóinak egy része az 1660-iki védelemben elesvén, a megmaradtak Mártonfalvi György tanárral *Debrecenbe* költöztek, melynek iskoláját főkép a buzgó Mártonfalvi s majd-nem valamennyi erdélyi fejedelem támogatása indították virággásnak. Erdély leghíresebb iskolája a *gyulafehérvári* volt, melyet országos rendeletből Bethlen Gábor alapított; 1658-ban a törökök elpusztították s Apafi fejedelem Nagyenyedre helyezte át. — Hellebrant Árpád jegyzetei a XVII. századból 805 iskolára terjednek ki: közülök 750 protestáns, 47 katolikus és 8 unitárius. — A tanítás nyelve ez időszak folytán a kath. intézetekben általán, de nagy-részen a protestánsoknál is deák volt.

2. Comenius, Opitz, Bisterfeld. Comenius Ámos János, erd. Komensky (1592—1671), egyike volt a legkivalóbb pedagógusoknak, ki először hirdette nagy hatással a szemléltetés elvét. Komnában született, Morvaországban; 1622-től kezdve a morva testvérek felekezetének püspöke volt; Patakon Loránti Zsuzsánna támogatása mellett 1650—54. tanított s rendezte a tanítás ügyét; élete végét Amsterdamban töltötte. Fő munkái: *Janua linguarum* és az *Orbis pictus*; ez az első képekönny gyermekek számára. — Opitz Márton nevezetes német költő, az első sziléziai iskola feje s az újabb német verstan megalapítója, 1597-ben született Bunzlauban. Bethlen meghívására 1622-ber-jött Erdélybe tanárnak a gyulafehérvári iskolához, hol közel két évet töltött s *Zlúna* című leíró és tanító költeményét írta. Hazájába visszatérvén, a haru inc éves háború folyamán hol prot., hol kath. szolgálatban állt s 1639-ben halt meg Danekában, mint László lengyel király udvari költője és történet-írója. Fő munkái: a *Trostgedanken* című tanköltemény, *Von der deutschen Posterei*, stb. — A nassaui születésű Bisterfeld János Henrik Heidelbergből jött Erdélybe, hol teológiát és világbölcséséget tanított. Jártas lévén a büvé-szetben, ördöngösség hírében állt s a népmonda szerint az ördögök tépték szét. Meghalt 1655-ben.

3. Könyvnyomdáink közül nevezetesebbek a nagyszombati, melyet az itteni jezsuiták részére a bécsiéktől Telegdi Miklós vett át; az új főiskola rendkívüli irodalmi hatásának ez volt az eszköze. Apafi fejedelem a kolozsvári és nagyenyedi prot. iskoláknak ajándékozott nyomdát. Nevezetesebb nyomtatók voltak e században: Tótfalusi Kis Miklós, ki a magyar helyes-írás javításán is fáradt; Szenci Kertész Ábrahám Váradon, Kolozsvártt és Nagyszebenben; Brewer Lőcsén stb.

4. Az első magyarországi hirlapot II. Rákóczi Ferenc indíttatta meg gr. Eszterházi Antal tábornok eszközlésére 1705-ben. Címe *Mercurius Hungaricus* és *Mercurius Veridicus ex Hungaria* volt; célja, hogy a külföldet magyar szempontból tájékozza a kuruc mozgalmak felől. Hetenkint, majd havonkint jelent meg s még 1710-ből is van róla emlékezet; de csak két számát ismerjük a porosz királyi államlevéltárban.

5. Képzőművészetek. A törököktől feldúlt régi városaink lakossága többnyire a németek lakta határszéli városokba menekült s ezeket szellemi felső-ségével jórészt meg is magyarosította. Innen az a magyaros szellem, mely a felsővidéki renaissance-építészetet jellemzi. Ennek stílje a XVII. század-

ban tagozás és díszítés tekintetében egyre változatosabbá és leleményesebbé lesz. A sgraffitók nem egyszer az életből veszik motívumait; így kerül az oromfalak fülkéibe a lantos deák képe is (a sárosvármegyei friesi kastélyon). — A szobrászat és festés csak arképeket készít, helyesebben csak ilyen emlékei maradtak ránk síremlékeken és kastélyok termeiben. A monumentális képfestés emlékei erdélyi fejedelmeink hajdani palotáiban, a pataki várban s egyebütt elenyésztek. Bethlen Gábor, kiben nagy elődjének, Mátyás királynak, tudomány- és műszeretete is élt, meghonosítja a »műszemtszészbeli mesterséges mennyezeteket« vagyis a stucco-díszítést. Felső-Magyarországon ennek legszebb emlékei Késmárkon, Zborón és Eperjesen maradtak. — Nemzeti irónyú iparművészetünk is. A prot. egyházak ma is tömérdek szebbnél-szebb magyaros ízlésű hímzést, festett bútort őriznek e korból. Az ötvösök gyakran német mintakönyvekből merítnek, de műveiknek mégis magyaros színt ad a festett zománc, melyet erdélyinek is neveznek.

Amint a premonstreiekkal és cisterciákkal, majd a ferencesekkel és dominikánusokkal köszöntöttek be a középkor stíljei: a jezsuiták is újítottak. Erdélynek és a hozzá tartozó vármegyéknek művészetével szemben nyugaton az ellenreformáció a barokk-művészetnek egyengeti útját, melyet a jezsuiták Felső-Magyarországra is elterjesztenek (kassai jezsuita-templom). Nyugoti Magyarországon a legszebb barokk templomok egyike a nagyszombati invalidus-egyház, melynek gyönyörű stucco-díszes Eszterház: Miklós nádor bőkezűségét hirdeti. Barokk templomaink építői és díszítői, különösen a töröktől visszafoglalt városainkban, többnyire idegenek, nagyobbára olaszok voltak.

10. Vallásos irodalom.

I. Pázmány Péter és a polemikusok.

Vallási
viszo-
nyok.

A XVII. század egész folyamán még mindig a legszorosabban össze voltak szövődve a vallás kérdései a közviszonyokkal. Eszerint nem esoda, ha egész állami és irodalmi életünkön elsősorban uralkodtak s ez időszakbeli prózai irodalmunk nagyobb részét vallásos könyvek teszik. Fejedelmeink, főuraink theologiai képzésben részesültek s épp úgy érdeklődtek a vallási ügyek iránt, mint maguk a papok. Az egyházkormányzat kérdései a legfontosabb államügyek közé számítottak s a sokszor napokig tartó vallási viták Magyarországon és Erdélyben fejedelmi hallgatóság előtt folytak. A felekezetek egymás iránt való viszonya azonban megváltozott. A reformációtól meglepett katholicizmus felocsudott százados zsibbadtságából, minden erejét összeszedte s bátorság és fényes észtehetségek az irodalmi téren is őt tették a helyzet urává. A vitatkozások, melyek néha két-két ember között a könyveknek egész sorában folytak, hit-tudományi alapos ismereteknek és nyelvbéli zabolátlanságnak, durva szófacsarásoknak és éleselméjűségnek sok példáját hozták napvilágra. A fő kérdés az volt: melyik Krisztusnak igazi egyháza? A katolikusok a folytonosságra utaltak, míg a protestánsok azt vitatták, hogy a reformáció eredeti tisztaságába állította vissza a keresztyénséget. Az ellenvéleménynek árnyékát sem szenvedő türelmetlenség mindig a meggyőződés erejét bizonyította. E harcoknak a magyar irodalmi nyelv megalkotását köszönjük.

A kor hőse és leghatalmasabb embere *Pázmány Péter* Pázmány élete. biborosérsek volt, ki rendkívüli szónoki tehetségeért a „magyar biboros Cicero” nevet kapta. Előkelő, de kisbirtokos szüléktől született 1570 október 4-én Nagyváradon. Atyja: Miklós, bihari alispán, anyja Massai Margit. Reformált vallását tizenhárom éves korában elhagyta és jezsuitává lévén, élete fő feladatául tűzte a katolikus vallás régi fényének és erejének visszaállítását. Kolozsvárt, Krakkóban, Bécsben és Rómában tanult s 1607-ig Grécben a bölesészettant és theológiát tanította. Részben különböző álnevek (Lethenyi István, Szyl Miklós) alatt már a század első évétől tevékeny részt vett az irodalmi hitvitákban, szembe szállva Magyarival, Gyarmathival, de különös kedvvel és kitartással Alvinczival. Ő volt az első jezsuita, ki magyar könyvet bocsátott közre. Ékesszólása első sikereit Kassán aratta. Széles tudománya, népszerű előadásmódja és akadályt nem tűrő erőszakossága már félelmes ellenségévé tették az akkor nagy túlsúlyban levő protestánsoknak, mikor 1607-ben hazájába visszatért. Szónoki lángeszének az 1608-iki országgyűlésen is tekintélyes bizonyosságát adta szerzete érdekében. Majd nagyszerű térítő munkássághoz látott miszcionáriusi székhelyéről, Nagyszombatból, s nem kevesebb mint 30 előkelő családot nyert meg hitének. A visszatérítettek közt volt Forgács Zsigmond, a későbbi nádor is, kit saját testvére, Forgács Ferenc nyitrai püspök, utóbb esztergomi érsek, hiába térítgetett. Ennek 1616-ban bekövetkezett halála után a már nagyhírű Pázmányt, ki a katolikus vallásnak az egész országban új erőt adott s V. Pál pápától szerzetesi fogadása alól fölmentetett, II. Mátyás turóci préposttá s még abban az évben esztergomi érsekké nevezte. Innen kezdve II. Ferdinánd oldalán a harmincéves háború viszonyai között nagy befolyást gyakorolt a politikai ügyek vezetésére, buzgón törekedvén az udvar, a katolikus egyház és nemzete érdekeinek kiegyeztetésére. Hazafiás szellemének bizonyosságát szolgáltatják különösen politikai levelei, melyeket kora protestáns nagyaival váltott. Hatalmát csak egyszer fenyegette veszély, mikor Bethlen Gábor diadalittas országgyűlése Besztercebányán 1619-ben száműzte. Összesen huszonnégy évig tartott főpásztorága alatt elméjének hódító erejével, munkásságának kitartásával és anyagi áldozatokkal a katolikus egyház újraalapítója lett Magyarországon. II. Ferdinánd király ajánlatára VIII. Orbán pápa 1620-ben biborosi méltóságra emelte. Az irodalmi munkássággal egyházfejedelmi és politikai gondjai közt sem hagyott fel soha. Meghalt 1637 március 19-én s Pozsonyban temettetett el.

Számos magyar és néhány deák munkája közül Kalauz és Pröblich-
kációk. különösen három nevezetes: *Imádságos könyvre* (1602), *a Hodégus* vagy isteni igazságra vezérlő *Kalauz* (1613) és az

Evangeliumra való *Prédikációk* (1636). Imádságait, melyek elé az egyházi élet fontosabb mozzanataira vonatkozó értekezéseket bocsátott, meleg és komoly áhitat jellemzi, cifrázkodás és érzelgés nélkül. A *Kalaúz* egyenesen a protestánsok ellen intézett vitairat, mely hathatósan védi a katolikus hit egész rendszerét. Hatással lehetett keletkezésére Bellarmin Róbert olasz bíborosnak, Pázmány egykori előljárójának, munkája, a világhírű *Disputatiók*; de Pázmány egészen szabadon és önállóan dolgozott. A Kalaúz az egész katolikus litrendszert tárgyalja, a *Disputatiók* a vitás kérdéseket; ez theologusoknak van írva, amaz a magyar népnek. E művébe beolvasztotta Pázmány a protestánsok ellen korábban kiadott kisebb „harcoló könyveit“. Életében utolsó kiadványa, a *Prédikációk*, türelmesebb hangú egyházi beszédek (összesen 105) gyűjteménye. Pázmány, mint előadó szónok, nem volt magával ragadó. A hév, mellyel írni tudott és szeretett, nem hatotta át élő beszédét; hangjából is hiányzott az ére és az árnyékoló képesség. Hatása inkább rendkívüli vitatkozó tehetségében, nagy tudományában s nyelve erejében s egyszerűségében rejlik. Igazi észkokokat és felületes szófacsarásokat, egyházi tekintélyeket, világi tudományt és maró gúnyt egyaránt fölhasznál, hogy ellenfeleit teljesen megsemmisíthesse. Hasonlatai, képei, példái nem magasak és távolról vettek, hanem közönségesek, gyakran alantiak, természetességökkal hatásosak. Előadása eleven és folyton változatos. Nem a száraz böleselkedésnek elvont és nehéz, hanem a népnek egyszerű nyelvén szól, melyet kitünően ismer s egész frissességében, erejében, tősgyökeres és nyers közmondásaival és szólásformáival vitt be az irodalomba. Így a gyökeres magyarság és a katholicizmus egyességének példájával is hat. Szeret idézni is a szentírásból és szentatyákból. Az ő, valamint egész iskolája prózájának fő jellemvonása: az *erő*.

Polemikusok.

Pázmány hatása mély és nagy volt, melynek útját állani a legkiválóbb protestáns férfiaknak is csak Erdélyre nézve sikerült. Legkitartóbb és munkásabb ellenfele Alvinczi Péter kassai pap volt, kinek főmunkája az *Itinerarium*. A sok protestáns író közül, kik Pázmány ellen majdnem félszázadon át tollat fogtak, a legérdemesebbek egyike Csipkés Komáromi György, debreceni tanár, ki egy magyar nyelvtant is írt s az eredeti nyelvekből lefordította az egész szentírást. E fordítás (az ú. n. Komáromi-biblia) Leydenben kinyomatott ugyan 1683-ban, de behozott példányainak nagy része elégettetett. Emlékezetre érdemes, derék polemikus író Czeglédi István is, szintén kassai prédikátor. — A katolikus vitatkozók közül Pázmányon kívül nevezetesebbek: a durvaságban legtúlzóbb, dühös Balásfi Tamás boszniai püspök, előbb pozsonyi prépost; a nyugodtabb, inkább tanító irányú Káldi György jezsuita, ki a Vulgata után

erős és tiszta nyelven lefordította a szentírást, mely fordítás a katolikusok közt a legújabb időkig közhasználatban volt; a protestáns prédikátorból katolikus apáttá lett Veresmarti Mihály, kinek *Megtérése históriája* ez időszak összes vallási küzdelmeire világot vet; s még Sámbar Mátyás jezsuita, kinek Póсахáziival és Matkóval voltak goromba, moeskolódó nyelvű vitái. Ezeknek hangjára következtetést lehet vonnunk a polemikus iratoknak már címeiből is; ilyenek: *Kített égér* (Hajnal), *Göresös bot s Ben sült vörös kolop* (Póсахázi), *Egy vén bial orrára való karika* (Sámbar) s más ilyenek. Említést érdemel még Samarjai János szuperintendens nemes törekvése, ki *Magyar harmonia* című munkájában a két nagy protestáns felekezet egyesülését sürgette.

A viták Magyarországon a század végén, a prot. lelkeszek bújdosásának és üldöztetésének idején, természetesen megszűntek.

II. Szenci Molnár Albert és Geleji Katona István.

A magyar irodalom iránti feláldozó buzgóság és több irányban úttörő munkásság a XVII. század első-rangú írói közé sorozzák *Szenci Molnár Albertet*. Az akkori irodalom legnevezetesebb ágaiban dolgozott: a magyar nyelvnek megírta nyelvtanát, összegyűjtötte szókincsét, a magyar verselés történetében új korszakot nyitott meg zsoldáraival és prózája is kiválik tisztaságával és értelmességével.

Szenci
Molnár
Albert.

Székely eredetű, szegény szülők gyermeke volt s 1574 aug. 30-án született a pozsonyvármegyei Szencen. Több magyar iskola látogatása után tizenöt esztendő korában külföldre vándorolt, hogy aztán csak néhányszor, rövid időre térjen vissza hazájába. Több német egyetemen megfordult; bejárta Svájcot és Olaszországot, majdnem folytonosan nyomorral küzdve és olthatatlan tudományszomjától lelkesítve. 1595-ben a böleselet babérkoszorúsává avattatott a lutheránus Strassburgban, honnan Kálvin értelméhez szítása miatt Heidelbergbe kellett távoznia. Rövid magyarországi látogatása után visszatérvén, Frankfurtban nyomdai javítóvá lett, majd onnan távozva, nevelőnek állt. Már ekkor sűrűn foglalkozott irodalmi tervekkel. Elsőben is közmondásokkal és nyelvtani magyarázatokkal ellátott deák-magyar és magyar-deák *szótárát* adta ki Nürnbergben, 1604-ben. Munkáját Rudolf királynak ajánlotta, ki megjutalmazta és kísérletet akart tételni kath. hitre téríttetésére, de sikertelenül. Majd francia erede-
tieknek (Marot Kelemen és Béza Tivadar) német átdolgozásai (Lobwasser Ambrus) után elkészítette legérdemesebb munkáját: *Zsoldárait*, melyek Herbornban, 1607-ben jelentek meg s azóta még vagy százszor kiadatván, a reformátusoknak máig használt templomi énekeit képezik. A magyar verselés eladdig általánosan dallamtalan, rossz rímű, többnyire

hosszú és egyhangú sorok egymásmellé rakásából állott; néhány újabb rövid sorú formának zeneiségét is főleg a sok rím csengése adta. Molnár zsolttárai új irányt képviselnek. Előbeszédében zsolttárfordító elődei közül Szegedi Gergelyt és Sztárai Mihályt emelvén ki, maga mondja, hogy a 130 daltamra készült zsolttárokot majd megannyi versnemben írta. A legváltozatosabb és dallamosabb formáknak hosszú sorát honosította meg, élénk zenei érzékkel rendezvén el a sorok szótagszámát és metszeteit, a rímek összehangzását, a szakok alakítását. Nyelvét az igazi ihlet költői egyszerűsége jellemzi. Molnár Albert, zsolttárai után, Móric hassziai herceg pártfogása mellett, Károli *bibliájának* javított kiadását (Hanau 1608), majd *magyar nyelvtanát* (H. 1610) bocsátotta közre. Utóbbi dolgozatát, nem ismervén Sylvester munkáját, a maga nemében elsőnek tartotta s latin nyelvtanok rendszere szerint, de a magyar nyelvi sajátságok ismeretével, gyakorlati célra írta. 1611-ben megházasodván, hazájában akart letelepedni, hova régóta igen sokan hívták, többek közt Bethlen Gábor is a gyulafehérvári iskolához. Szerették volna, ha nagy tudományát és tekintélyét az itthoni vitákban felülkerekedett katolikusok ellen ő is latba veti. De nem volt erős vitatkozó s vándorló kedve sem hagyta nyugtát. Rövid ideig papskodott néhány helyt, így Komáromban is; de az akkori háborús viszonyok között megint nem volt maradása s Oppenheimba, majd Heidelbergbe telepedett, folyvást szegénységgel küzdve s Tilly rabló spanyoljaitól mindenéből kifosztva és megkínóztatva. Nagy nehezen kinyomatván Seultetus *Postillájának* és Kálvin *Institutiójának* fordítását,² kilenc sanyarú év után visszajött újra hazájába, egy ideig Kassán tartózkodott, azután Kolozsvárra költözött át s itteni sanyargása közt Ziegler György *Legfőbb jóról* (De summo bono) írt könyvének átültetésében és kiadásában keresett vigasztalást. 1634-ben fejezte be küzdelmes életét, melyet Bisterfeld egy keserű epigrammal jelzett:

Múzsza kegyelt, nem a sors; a német föld ada otthont
S a haza énnékem számkivetés vala csak.³

Geleji
Katona.

Erdélyben is heves vallási viták folytak e században, de nem a katolikusok és protestánsok, hanem ezeknek uralkodó és némely eltérő felekezetek közt. A presbiteriánusokat és puritánokat⁴ leginkább zsinati vitákkal, a zsidózókat vagy szombatosokat⁵ kegyetlen országos végzésekkel, az unitáriusokat vagy háromságtagadókat irodalmi támadásokkal üldözték. Az uralkodó református vallásnak és egyházrendszernek az elszakadtak irányában hatalmas és erőszakos képviselője, Erdély Pázmánya: *Geleji Katona István* (1589—1649). Gyermekkorában tatár rabságban sínylett s anyjának fogadása szentelte a papi pályára;

külföldi iskolákat látogatott, Bethlen Gábor tábori papja lett, majd Keserői Dajka János halála után 1633-ban az enyedi zsinaton püspökké választatott. Erélyes harcot folytatott az irodalomban és zsinatokon az unitarizmus és a presbiteri rendszer ellen. Az előbbieket ostromolta fő theologiai munkájában, a *Titkok titkában* s a *Váltság titkában*, mely voltaképen dogmatikus álláspontú, velős stílű egyházi beszédek gyűjteménye. Az újításokra hajló, presbiteri moralista: Medgyesi Pál ellen is harcolt. De munkássága nem szorítkozott a hitvitázás terére. Sok tekintetben nevezetes mű magyar *Grammatikátskája* 1645-ből, mellyel az etimologiai szó-elemző irányt megindította. Kimondja, hogy a helyesírás szabályai a szavak gyökereinek, eredetének, természetének vizsgálatából vonandók el; továbbá kiemeli a meglevő gyökerekből új szók alkotásának szükségét. Előbeszédében panaszkodik, hogy a latin betűk mennyire elégtelenek a magyar hangok jelölésére s mennyivel alkalmasabbak erre a régi székely betűk, melyeket ő még nemcsak ismert, de használt is. E jelentékeny tudós a protestáns egyházi énekköltés terén is maradandó emlékét hagyta nevének. Még Dajka János, Katona elődje a püspökségben, az ő figyelmeztetésére és segítségével hozzáfogott a régi egyházi énekek kijavításához; de mielőtt e munka véget érhetett volna, meghalt. Dolgát folytatta s a régi készletet mintegy negyedrésznivel megtoldotta Katona; I. Rákóczi György pedig nagy ívrét alakban 200 példányban 1636-ban kinyomatta és saját aláírásával ellátva, a hazai nagyobb gyülekezeteknek megküldötte. Ez az ú. n. *Öreg Gradual*, mely innen kezdve vegyesen használtatott a Molnár zsoldáraival, de újból többé ki nem adatott.

A kath. templomokban ez időtt csak a régi latin Egyházi énekek. és magyar énekekkel éltek. Az 1629-iki nagyszombati zsinat egy új énekeskönyvnek bizottsági szerkesztését sikertelenül határozta el; mindazonáltal e téren is tettek egyesek kísérleteket. Így Kisdi Benedek egri püspök 1651-ben egy névtelen szerző énekeskönyvét nyomatta ki; majd 1672-ben ugyanezt javítva és bővítve Szelepcsényi György, esztergomi érsek. Régi magyar dallamai nevezetessé teszik Szegedi Lénárd egri püspök 1674-iki énekgyűjteményét. E század új kath. énekeinek a vallási buzgóság mellett jellemző vonása a hazafias irány, mellyel az ország hányatásai közt hol Szűz Máriához, mint a haza védőasszonyához, hol Szent István királyhoz intézik fohászkodásukat.

Megérdemli még a figyelmet egy ábrándos fele- Szombatosok kezletnek: a szombatosoknak vallásos költészete. Több ránk maradt kódex őrizte meg szertartásaik leírását, imáikat és nagyszámú, többnyire eredeti énekeiket. Fő emberök, a pécsi szücsmester fiából és szent-erzsébeti iskola-mesterből erdélyi kancellárrá emelkedett *Pécsi Simon*, le-

fordította prózában a zsoltárokat, erős közvetlenséggel. A rajongásig emelkedő isteni félelem, az üldöztetések közt kitörő hit ünnepeles, megható hangja költői értékre nézve ez időszak egyházi énekeinek élére emelik a szombatosokéit. Szerzőik fejtegetik hitök dogmáit, dicsőítik az istent, bűnbánatot hirdetnek és forró vágygal várják a Messiást. Sajátosságos, hogy e korban a szombatosok az egyetlen felekezet, melynek vallásos költészetében a hazaszeretet hangja sohasem zendül meg. Első ismertetőjük, Lugossy, mondja: „Az ő szemeik inkább egy képzetes haza felé, a szentek laka Jeruzsálem felé vagnak irányozva“. ✕

Jegyzetek. 1. **Baccalaureus** vagy babérkoszorús eredetileg aprédát jelentett, ki lovaggá akart ültetni. A XIII. század óta akadémiai címmé lett, melyet IX. Gergely pápa a párizsi egyetem azon növendékeinek adományozott, kiknek egy vizsgálat kiállása után joguk volt bizonyos felolvasásokat tartani. Baccalaureatus utóbb minden egyetemi osztálynál a legalacsonyabb akadémiai rangot jelentette.

2. **Postilláknak** nevezettek bibliai fejezetek (perikopák) fejtegetései, melyek a templomokban amazok után (post illa) szoktak előadatni. Ez volt a neve egy időben általában a prédikációs könyveknek is. Scultetus Ábrahám a későbbi cseh királlyá választott utolsó pfalci választófejedelmnek. Fridriknek, volt udvari papja Heidelbergben. — Az *Institutio Christianae religionis* Kálvin Jánosnak, a híres genfi reformátornak (1509—1564) fő munkája volt. Először 1534-ben Bazelben névtelenül jelent meg; azután még többször kiadatott, legteljesebben Genfben 1559-ben. I. Ferenc francia királynak volt ajánlva, az üldözött francia reformátusokat akarta a látítás vádjá alól kimenteni.

3. **Bisterfeld epigrammja Molnárról** eredetiben így hangzik:

Musa mihi favit, sed non Fortuna; fuitque
Teutonia auxilium, sed Patria exilium.

4. **A presbiteriánusok** Angliában Erzsébet királyné uralkodása alatt 1559-ben léptek először föl. Kálvin szigorú nézeteihez szítva, elvetették az angol püspöki rendszert; egyházi önkormányzatot és a szertartások nagy egyszerűségét hozták be, ahonnan puritánoknak is neveztetik. Az ellenük kibocsátott rendeletek ellenére, számuk a XVII. század elején 100.000-re szaporodott s ők voltak (legszélsőbb árnyalatuk az independentsek, kik az egyház-közönség teljes függetlenségét és szabadságát követelték) az angol forradalom fő vezetői, mely I. Károlyt megbuktatta és kivégeztette. Innen az általános félelem a presbiteri iránytól. Skóciában és Észak-Amerikában maig tekintélyes számmal vannak. Egyházkerületi rendszerökkel Hollandiában és Angliában tanuló magyar ifjak: Ujfalvi Imre, Tolnai János, Medgyesi Pál mebarátokzván, azt Magyarországon is terjeszteni kezdték.

5. **A szombatosok** felekezete Erdélyben keletkezett. Tulajdonképen alapítójuk Eösy András volt Szenterzsébeten 1588 táján. Tagadták a Krisztus-istenségét s őt csak mint Messiást tisztelték; szertartásaikban a zsidó valláshoz szítottak. Folytonosan üldözték őket, még az unitáriusok is. Eösy könyvei pellengéren égettettek el. Legkegyetlenebbül lépett föl ellenük az 1638-iki fehérvári országgyűlés, mely a zsidózatot sáncmunkákra íteltette. Közülük egy mag is köveztetett. Maga Pécsi kancellár, főemberök, két évi fogságszenvedett, jószágait elvesztette, mígnem reformátussá lett.

11. Tudományos irodalom. — Apácai Cseri János.

A XVII. század viszonyai a theológián kívül a többi tudományon is sokat lendítettek. A változatos események, melyeknek hazánk mindegyik része színtere volt, a történet-

írásnak érdekes anyagául kínálkoztak. A szent könyveknek eredetiben való tanulmányozása az összehasonlító nyelvészetnek vetette meg alapját. A háborús körülmények s a honvédelmi ügy rendezésének elodázhatatlan szüksége a hadtudomány művelésére vezetett.

De a nagy vallási harcban, melyben sok fél köve- Bölelelettant.
telte magának kizárólag az igazságot, a *bölelelettant* tan.
is megszólalt magyar nyelven. A század közepéig iskoláink és tudósaink csupán az arisztoteleszi középkori iskolás bölelelkeskedést üzték latin nyelven. E száraz és nehéz tudományal csak a theologia kedvéért s ennek alárendelve foglalkoztak, fősúlyt nem a tárgyi igazság kutatására, hanem saját vallási álláspontjuk mellett a vitatkozó ügyességnek minél nagyobb kifejtésére fordítottak; ennél fogva a vizsgálódás igazi szabadságáról és eredményéről szó sem lehetett. Az új kutató irány, melyet Bacon és Descartes² a nyugoteurópai gondolkodásba bevezettek, majdnem egyidejűleg hozzánk is utat talált. Rendkívüli türemény gyanánt jegyezhetjük fel dicsőségünkre, hogy ez nálunk mindjárt a nemzet nyelven szólalt meg, félszázaddal előbb, mint a németeknél.³

A férfiú, ki a bölelelettant először szólaltatta meg Apácai
magyarul; ki először hangoztatta merész erélyességgel, hogy tan.
ha a magyarság élni akar, igazi nemzeti művelődést kell teremtenie, mert „dicsőség vágya műveltség nélkül ép úgy nincs, mint műveltség dicsőség vágya nélkül“; ki először tekintette át a magyar irodalomban a tudomány egyetemese birodalmát s műszavak alkotásával megvetette a haladás alapját: *Apácai Cseri János* volt, egy szegény, félreismerett, üldözött és kora véget ért tanár. A Bereaságban született Apácán 1625-ben; Bisterfeldnek kedves tanítványa volt Fehérvárt, hol kitüntetve magát, Geleji Katona eszközzésére kiküldetett az utrechti egyetemre. Megtanulván a zsidó, szirkhaldeai és arab nyelveket, különösen sémi filológiával foglalkozott; akadémiái vitát állt s a hittudomány doktorává lett. De a nyugoti műveltségnek ez egyik fészkeben fájdalom töltötte el szívét nemzetének elmaradottságán s elhatározta, hogy hazájának fogja szentelni munkásságát; elhatározá, — mondja maga — Isten ha élte, nem hal meg anélkül, hogy a magyarnak minden tudományt magyarul ne adjon. 1653-ban visszajött s a fehérvári főiskolában tanárságot foglalt. Néhány előadásában szabadabb szellemet tanusítván s a *De studio sapientiae* című székfoglalójában az eddigi tanítás hiányainak fejtegetésével sok kényes érdeket érintvén, irigyei és ellenségei kezdtek támadni. 1654-ben megjelent *Magyar Logikácskája*, egy évvel utóbb az *Encyklopaedia*, melyet *Ars artium* címen még Hollandiában kezdett írni s már régebben sajtó alá boesátott. Emebbe belefoglalta a korában némi fejlődésre jutott tudományok valamennyiét: bölelelettant,

mennyiségtant, földleírást, természetrájót, orvosi tudományt, építészetet, történelmet, jogot, politikát és végre theológiát. Bár a tudományokban a kor színvonalához képest mesét és valóságot vegyest ád: lángoló buzgalmánál fogva őt illeti a tisztelet, hogy az újabbkori tudományosságának magyar nyelven ő az első élesztője. A böleleletben Descartes elvének híve, az ész vizsgáló és bíráló jogába iktatja s a lélek és anyag fogalmának tisztázására törekszik. A politikában a népfenség elvének vallója s *első, ki kárhoztatja az örökös jobbágyságot*; a vallásban puritán. A végtelen tisztelet, melyel tanítványai körülvették, csak növelte ellenségeinek számát. Francia tanártársa, Basire Izsák,⁴ ellene ingerelte II. Rákóczi Györgyöt, ki őt egy nyilvános vitatkozás alkalmával a minden udvarnál félelmes independentizmussal vádolta. Apácai presbiterinek vallotta magát, de a vita majdnem szomorúan végződött ránézve; a fejedelem az egyház tornyának tetejéről való levettetéssel fenyegette meg. Végre áttették a kolozsvári iskolába, hova 1656-ban köszöntött be, a tanítás ügyéről egy rendkívüli beszédet tartva, *De summa scholarum necessitate*, melyben tanulókat, tanítókat, papokat és tisztviselőket önzéssel, anyagi érdekek hajhászásával, tudatlansággal s a művelődés érdeke iránt közönnyel vádolt. „Ideje felébredned, te álmos, mámoros, hályogos szemű magyar nép!” kiáltotta. A keserű kifakadás után rendkívüli tevékenységet kezdett kifejteni; Barsai fejedelmet akadémia felállítására buzdítja; de a sorvadás már három év múlva, az 1660-dik év első éjjelén elragadta. A magyar nemzeti műveltségnek ő volt első lánglelkű agitátora.

Történet. Történetírással ez időszakban sokan foglalkoztak; voltak, akik egészben írták meg a haza történeteit, mások emlékiratokat, önéletrajzokat, naplókat készítettek. Amazok közé tartozik Petthő Gergely 1626-ig terjedő s többektől folytatott, katolikus színezetű s a régi annálisok módján rendezett *Magyar krónikájával*. Emezek igen nagy számmal vannak, különösen Erdélyben. Így Szalárdi János, *Siralmas krónikájában* zsidóvilági párhuzamokkal és törökpárti színezettel beszéli el, Mohácsig tekintve vissza, a Bethlen és Rákóczi fejedelmek korában történt dolgokat. E kilenc könyves krónika, mely a művelődési viszonyokra is súlyt fektet, első nagyobb kísérlet rendszeres történetíráásra magyar nyelven: körmondatos, közbeszúrásokkal megtömött stíljében Liviust utánozza.⁵ A kor nézeteire igen tanulságos Kemény János fejedelem *Önéletírása*, melyet két évig tartott tatár fogságában írt s I. Rákóczi György haláláig vezetett, erős politikai belátással, pesszimizmusra hajló felfogással, de minden elődjét meghaladó jellemző erővel. Szalárdi ideálja I. Rákóczi György, Keményé Bethlen Gábor. Kemény munkájának hideg és gyanakvó hangjával éppen ellenkező Beth-

len Miklós kancellár *Emlékiratainak* őszinte melegsége. Életének és korának eseményeit 1704-ig adja elő, számos vonzó és eleven részlettel s hajlékonyabb stíllel. Érdekesekek még Tököli Imre *Naplójegyzetei* is, melyek írójok nemes jelleméről meghatározó képet adnak.

A nyelvészet terén, a már érintetteken kívül Nyelv-
szet. (Szenci Molnár, Geleji Katona, Komáromi Csipkés), mint az összehasonlító irány voltaképeni kezdője, méltó a megnevezésre Otroköcsi Főris Ferenc református pap, utóbb kath. nagyszombati jogtanár, ki *Origines Hungaricae* című művében a magyar nyelvnek a sémiekek közé tartozását igyekezett megállapítani. Pereszlényi Pálnak a rendszere mutat haladást, míg Tótfalusi Kis Miklós és Tsétsi János főleg a helyesírás tisztázása körül szereztek érdemeket. A szótárak közül Páriz-Pápai Ferenc orvosé s enyedi tanáré lett nevezetessé. A máig is ismert, sőt használatos munka már Tsétsi nyomán javított helyesírással, sok eredeti székely szóval s magyaros szólásmódokkal és példabeszédekkel jeleskedik.

Jegyzetek. 1. **Aristoteles** a legnagyobb görög böleselkedők egyike volt. Kr. e. 384-ben Stagirában szül. (innen hívják stagiritának). Atyja, Nikomachus, Amyntas makedóniai király orvosa volt. Aristoteles húsz évig tanult Athénében Plátótól. majd 343-tól Nagy Sándor nevelője lett. 331-ben alapította meg az athénei liceum sétatáborát, mely helyettől vagy a mester szokásától: járkálva tanítani, peripatetikusként nevezetik. Istentagadással vádoltatva hagyta el Athénét és Euboea szigetén halt meg 322-ben. Aristoteles a megalapítója — Plato idealizmusával szemben — a böleséleti realizmusnak. Rendszerének alapítója, hogy a szellem fogalmait tapasztalás által szerzi; e fogalmak vagy alakok teszik a dolgok lényegét, de ezekben beleszokva. Számos tudomány megalapítója. Bölesete az arabok által nyert új tiszteletet s a középkorban Európaszerte megdönthetetlen tekintélyben állott.

2. **Bacon és Descartes.** Bacon Ferenc, verulami lord, a tudományos vizsgálódás reformátora, 1561-ben szül. Londonban. Parlamenti tagból miniszterré, nagy pecsétőrré, végre 1619-ben lord-kancellárrá lett. Megveszetteggetés bizonyulván rá, pénzbírságra és fogságra ítéltetett. Meghalt a Newgate-ban, 1626-ban. Az igazi tudás egyetlen útja gyanánt az inductiót jelölte ki. Fő munkája az *Uj Organon*. — Descartes René, az újabbkori filozófia alapítója, 1596-ban szül. Lahayében. Szolgált Orániai Móríc és Tilly alatt; 1627—49. Hollandiában élt; meghalt 1650-ben Stockholmban, hova Krisztina királyné hívta. Minden vizsgálatnak szerinte a kételkedésből kell kiindulnia; első bizonyosság az öntudat, miből mindannak bizonyossága következik, amit eszünk tisztán és határozottan belát. Híres mondása a: Cogito, ergo sum. (Gondolkodom, tehát vagyok.) Tana Németalföldről, hol először vert gyökeret (Utrechtben. Apácai tanulóhelyén), gyorsan elterjedt egész Európában s legelső hirdetőinek egyike Apácai. Descartes fő művei közül a *Módszer* és az *Elmélkedések* magyarul is megjelentek, Alexander Bernát fordításában (1881).

3. **Apácai** nagy magyar böleséleti munkája már 1655-ben megjelent. Csak ebben az esztendőben szül. Thomasius, ki 1686-ban kezdte először német nyelven tárgyalni a filozófiát. Apácai érdeme, hogy magyar al írt, annál nagyobb, mert maga Descartes is csak első művét (*A módszerről*) írta francia nyelven, többi rendszeres munkáját pedig a tudomány akkori egyetemes nyelvén, deákul.

4. **Basire.** A normandiai eredetű Basire Izsák a lefejezett I. Károly angol király udvari papja volt. Hányatása közt orvosi minőségben Konstancinápolyba vetődött s a nagy tudományú férfi innen hívatott meg Fehérvárra tanárnak. Itt is a püspöki rendszer híve maradt s II. Rákóczi Györgynek bensős, befolyásos emberévé lett. Az angol restauráció után II. Károly visszahívta.

1. **Titus Livius**, római történetíró, szül. Kr. e. 59-ben Padovában. Augustus aatt Rómában élt s szülővárosában halt meg Kr. u. 11-ben. Fő munkája: Róma története, a város építésétől kezdve 9-ig Kr. e.; főleg művészi előadása, nemes és ízléses ékesszólása. tünteti ki.

12. Epikus költészet. — Zrinyi Miklós.

Körös-
pataki.

A XVII. század szüntelen forrongása és háborúi, tudós vallási vitatkozásai és térítései közt sem szünt meg nyilatkozni a magyar nemzet költői hajlama. E század elbeszélő költői irodalma azonban elvesztette azt a *népies* színezetet, mely a multszázadnak jellemző oldala volt. A népies irányú s jórészt népies eredetű epika: a históriás énekek, krónikák, erkölesi történetek stb. szűkebb térre szorulnak, fogynak; de a régi száraz részletezés is kivesz belőlük, a költő felfogása emelkedik, hangja nemesedik. A valóságos és erkölesi epikában két erdélyi unitárius egyházi ember: Szentmártoni Bodó János és Koloşi Török István dolgoztak. A históriák szerzői közül kiválik *Köröspataki János*, mezőcsávási pap, *Lupuj vajdáról* való énekével (1655), melyben az izgága, tehetetlen vajdának II. Rákóczi György által megveretéséről és trónfosztottan elkergetéséről szól. Van ebben sok üres szószaporítás; de az egész magasan felette áll az unalmas krónikáknak: egyes strófaínak balladai ereje meglepő, haragjának és győzelmi örömének hangja erős, nyolc szótagos sorainak ritmusa és rímei többnyire jók.

Eppen a XVII. század közepére (1651) esik a legnevezetesebb magyar költői termékek egyikének, a *Szigeti veszedelemnek* megjelenése, mely a szó valódi értelmében vett hősi époszt dicsőségesen, utól máig sem ért remekművel vezette be a magyar költészetbe. Szerzője, *gróf Zrinyi Miklós*, az első magyar klasszikus, nemesak az akkori Magyarországnak, hanem általában korának legkitünőbb emberei közé tartozott, kiben fényesen egyesülve jelent meg a költői, államférfíui és hadvezéri lángelme.

Zrinyi
Miklós.

A szigetvári hős másodunokája s György horvátországi bán és Szécsi Magdolna fia volt, dicső emlékű családjának hetedik tagja Miklós néven. 1618 május 1-én született. Atyja halála után az ő és Péter öccse neveléséről Batthyániné Poppel Éva gondoskodott, Pázmány Péter felügyelete alatt, ki György bánt 1620 körül térítette vissza katolikusnak. A gyermek Miklós magával vitte a gráci iskolába, majd Nagyszombatba a hadi élet iránti vonzalmát, melyben atyját forogni látta. A nagy bíboros oldalán a mély, de nem türelmetlen vallásosság s a magyar irodalom iránti érdeklődés vert gyökeret lelkében. Költői hajlamának fölbresztésére és kiképzésére kétségkívül nagy befolyással volt az az év (1636), melyet Olaszországban töltött, hol VIII. Orbán idejében a res-

taurált egyház új hatalmának, fényének, művészetének képei vették körül s költészetével: Tassoval, Marini-val megismerkedett. Midőn nagyon fiatalon a közélet terére lépett, már tisztában volt élete feladatával, melyet tetteivel és írásaival mindvégig betölteni igyekezett. Magyar történetek olvasásán jókor felbuzdulván, mint maga írja, elhatározta a hadi pálya választását, mint azt, melyen ez idő szerint legtöbbet használhat vala hazájának. Ritka hadvezető képességét a kisebb-nagyobb diadaloknak majdnem szakadatlan sora bizonyítja. III. Ferdinánd király alatt 1646-ban a Morvaországban dúló svédek ellen vitézül és sikerrel küzdött. Innen kezdve a törököknek valóságos réme lett. Legfényesebb hadi művelete az 1664-iki téli hadjárat volt, midőn Berzence és Babócsa vidékeiről a törököket elűzte, Sziget alatt ismételve megverte, Szolimámak a duna-drávai vidéken épített védműveit szétrombolta. Híre-neve egyre növekedett s az országos életben mind nevezetesebb állást foglalt el. Korán lett zászlós úr, Somogy és Zala főispánja, Légrad és Muraköz kapitánya, 1647-ben pedig, mint atyja és nagy öse, horvátországi bán. Egész Németországban ünnepelték győzelmeit; Európa katolikus fejedelmei — élükön a pápával, ki areképét küldte meg neki — vetekeztek kitüntetésében. Csak a császári hadak fővezére, Montecuccoli előtt volt gyűlölségben, kinek szentgotthárdi diadalára rögtönzött vasvári béke után elkeseredve vonult esáktornyai várába. Itt lett 1664 november 19-én vadászat alkalmával a zrinyifalvi erdőben egy vadkan áldozatává. Jellegéje volt: *Sors bona, nihil aliud*. Tollius Jakab, hollandi tudós, ki megfordult Csáktornyan, magasztalva emlékezik Zrinyi műveltségéről, jeles-könyv- és képtáráról, régiség- és fegyvergyűjteményéről. Egykori székhelyén a mi korunk kegyelete emelt neki szép emlékművet.

Költeményei 1651-ben jelentek meg először Bécsben ily cím alatt: *Adriai tengernek Sirénája gróf Zrinyi Miklós*. E gyűjtemény legtekintélyesebb darabját amaz, eredetileg *Obsidio Szigetianának* nevezett, tizenöt énekes éposz képezi, melyet közönségesen *Zrinjiás*; néven szoktunk emlegetni. A hősköltemény forrásai között legfontosabbak: Istvánfi Miklós története és Karnarutics Bernardinak négy énekes horvát rimes krónikája. A Szigeti Veszedelem tartalma a következő: Isten elhatározta a vétekbe sülyedt magyar nemzet megbüntetését s Alekto furiával Szolimánt fölingerelvén a magyarok ellen, ostorul küldi hazánkra. A török szultán roppant hadi néppel közelgésének hírére Zrinyi Miklós imában ajánlja föl életét a keresztyénségért s az isten esodálatos módon tudtára adja jövő sorsát. Szolimán azonban még nincs elhatározva, hogy Egert vagy Szigetet ostromolja-e először, midőn Zri-

A Zri-
nyiasz
meseje.

nyi, Mehemed táborát Siklós alatt szétvervén, a szultán haragját fejére vonja. A török sereg Sziget alá vonul, melynek feladását Zrinyi megtagadja. Jóllehet ő már tudja végét, mégsem csügged, hanem vitézeit lelkesíti, az ostromlót viszaveri, véres kirohanásokat tesz. E harcok rajza, megragadó epizódokkal élénkítve, képezi a költemény derekát. A kifárasztott Szolimán már el akar vonulni a hasztalan vívott vár alól, mikor egy postagalamb elfogatása által értesül arról, hogy a védő sereg végső inségben van. Erre új általános ostromot rendel; Zrinyi sehonnan többé segítséget nem várhat, menedéke nincs. Az ördögöknek Alderán bűvésztől fölhajtott serege támogatja a törökök éjjeli ostromát, mely Zrinyit utolsó ötszáz vitézével a fellegvárba szorítja. A nagy bán látja, hogy végső órája ütött s miután Gábriel angyalai az ördögöket elűzték, embereivel kiront, a törökök közt nagy mézszárlást visz véghez, *maga ejti el Szolimánt*; de a túlnyomó erővel utoljára sem bírván, kis csapatával hősi halált hal. Lelkét az angyalok isten trónja elé vezetik s ott megkoszorúzzák.

Méltasága. A Zrinyiász a *legkitünőbb magyar hősi éposz*, melyet nagy példányokon okult szerzője öntudatosan alkotott. Vergilius¹ és Tasso² befolyása sok helyen feltűnő, de legtöbbször csak részletekben és külsőségekben; míg a költemény egészében, alapeszméjében, felfogásában, alakításában, jellemrajzaiban nagy és eredeti tehetség nyilatkozik. Tassónál nemzetibb s fönséges jelleme mellett is valószínűbb. Bár látszólag jelentéktelen eseményt kerestett ki tárgyul, de amely Szolimán vége s ebben a török hódító szellemnek egész a költő koráig elhanyaglása által rendkívüli fontosságú. Ő azonban még jelentékenyebbé tudta tenni époszának alapeszméje által: a vétkekbe merült nemzetet csak erényei válthatják meg. Ezeknek képviselője a szigeti hős s a váltságnek útmutató ténye: önfeláldozása. E gondolat sugárzik ki a munkából biztató, izgató fénnel a magyar nemzet elé, melynek Zrinyi szerint legelső, legfőbb érdeke és tennivalója: a török végleges kiűzése. Eszerint a Zrinyiász alapeszméje két forrásból fakad: egy nemzetiből s egy keresztyénből; amaz a nemzeti gyász és büntudat, ez a megváltás gondolata, amint a katolikus hitrendszerben kifejlődött. Általában Zrinyi nemcsak a magyar epikának remekírója, hanem az antireformáció világköltészetében amaz epikai iránynak, mely a keresztyénség harcait énekli a pogányság ellen, Tasso mellett a legnagyobb alakja. Szelleme költői és magyar erejének dicsősége, hogy ez iránynak egyetemes keresztyén eszme- és tárgykörében igazi nemzeti époszt alkotott.

A Zrinyiász nemcsak kigondolva, hanem megalkotva is kitünően van. Egyes szárazabb részletek, kelletinél hosz-

szabb beszédek nem rontják meg az egész összhangját s nem homályosítják el Zrinyi költői öntudatosságának bizonyítékait (Szolimán halála Zrinyi kezétől stb.). Jellemfestése mesteri; a magyar és török főembereket biztos kézzel rajzolja s hőst, Zrinyit, érdeklődésünkben és csodálatunkban valamennyi fölé tudja helyezni, benne az embernek, hazafinak, hősnek és keresztyénnek összhangos, igaz és fölemelő képét rajzolván. A Kelet harci típusait és életét gazdagabban, igazabban és elevenebben festi, mint a Nyugotnak bármelyik költője. A tettek indító okait szereti beszélgetések alakjában tárni föl s a leírások helyét gyakran pótolja egyetlen festői vonással. A csaták zajában az egyesek küzdelmére fekteti a súlyt. Általában a vallásos és nemzeti érzésnek fenséges heve s az erőnek teljessége húzódik át az egész munkán, hirdetve mintegy, hogy költője a tettek embere volt. Legkevésbé költői a nyelve és verselése. Amaz darabos és nehézkes; emez a dallamosságra, metszetre és rimekre keveset ügyelő. E külső fogyatkozás volt egyik főoka, hogy a Zrinyiász a maga korában nem aratta azt a sikert, melyet megérdemlett volna, bár más szempontból igaz, hogy a fejlettebb műérzékre bizonyos varázst gyakorol e rossz ritmusú előadásnak faragatlan erélye, zabolátlan menete s a viharos tárgyhoz illő görgeteges folyása.

A lírában is kivált Zrinyi kortársai közül. Négy ^{Zrinyi} ^{egyéb} ^{munkái.} idilliumában³ a *radász* és *pásztor* álarca alá rejtve tárja fel lángoló érzéseit, melyekkel első feleségének, Draskovics Euzébiának kezéért küzdött. Van ezeken kívül elégiái költeménye: *Fia halálára*, *Arianna sírása* és *Orpheus keserve*; egy vallásos éneke a *Feszületre* és néhány epigramma⁴ történeti hősokról (Atilla, Buda, Zrinyi stb.). Valamennyit darabos nyelv, de az érzés ereje is jellemzi.

Hadtudományi munkáiban is az a cél vezette tollát, mely époszában: a régi magyar hősiség felébresztése. Enemű dolgozataiban, melyek csak újabbán láttak napvilágot, kitünő képességről tanúskodó utasításokat ad, az olasz Machiavelli hatása alatt, a hadvezéreknek és katonáknak, elmélkedik (Tacitus nyilatkozatai alapján) hadi dolgokról és Mátyás király életéről, utóbbi dolgozatában első példáját nyújtván a böleselkedő történetírásnak. Prózaí munkái között legnevezetesebb *A török Áfium ellen való orvosság* című röpirata, mely azonban csak 1705-ben jelent meg először. Azt a gondolatot fejtegeti benne, mely époszát is sugallta: hazánkat nem külföldi segítség, hanem csak a maga ereje szabadíthatja meg a pogánytól és minden bajaitól. Azért ne is bízunk az idegenekben, hanem serkenjünk fel önértetre és vitézségre. Mindenünket fegyverrel nyertük s csak fegyverrel tarthatjuk meg. „Az mi régi szent István királyunknak koronája semmi a pallosa

uélkül; héában azzal koronázza fejét, aki oldalára kardját nem övedzi.“ E kis írat, bár stílusa már erősen mutatja a deákos szókeverést, páthosának nemességére, lendületeségére és elevenségére nézve, a tizenhetedik század prózájának is legélén áll. Valószínűleg tőle való a *Siralmas panas* című röpirat is, mely nagy lelkesedéssel hirdetvén a nemzeti politika eszméit, hevesen megtámadja az udvar törekvését, mely már az 1655-iki pozsonyi országgyűlésen megkísérllette, hogy a nemzetet lemondassa királyválasztó jogáról.

Listius. Zrinyi époszán felbuzdulva fogott tizenhárom énekes hőskölteménynek, a *Mohácsi veszedelem*nek, írásába a szász eredetű báró *Listius László*. Költészetének emelkedett hazafias és erkölcsi irányzatával szomorú ellentétben állott a legiszonyúbb vétkekkel terhes magánélete, mely szinte kételkedést ébreszthet bennünk elméjének ép voltában. Bécsben, 1662-ben lenyakaztatott. Balassi-strófákban írt éposa nyelvben zengzetesebb, verselésben ügyesebb ugyan a Zrinyiéénél; de tartalmi becseire mintája mögött messze elmarad. Alakító gondnak és tehetségnek nyoma sines benne s sok helyt a krónikák untató hűsége jellemzi. Az összes magyar vezérek és királyok emlékezetét is, Atilától kezdve IV. Ferdinándig, megírta hat-hat versszakos epigrammokban, melyeknek példájára készültek az iskoláinkban legújabb időkig divatozott történeti emlékeztető versek. Összes költői munkái 1653-ban jelentek meg *Magyar Márs* címmel.

Jegyzetek. 1. **P. Vergilius Maro** egyike volt Augustus kora legünnepeltebb római költőinek. Szül. Kr. e. 70-ben Mantova mellett Andesben; meghalt Brundisiumban Kr. e. 19-ben. Különösen a földművelésről szóló tankölteménye, a *Georgica*, kitűnő. Nagy munkája a 12 énekes *Aeneis*, melyben a rómaiak nemzeti époszát akarta megírni. Tárnya : a Trójából elbűjdosott Aeneas vándorlása és Itáliában vívott harcai. Számos megható és festői kölcsletének ellenére az egyszerűség nagyságában messze marad a homéri hősköltemények mögött. Vergilius alakja, kinek egyik helyéből jövendölést magyaráztak ki Krisztus születésére, mint jós és varázsló, a középkori keresztényen mondában is szerepel; Dante *Divina Commediájában* ő a költő vezetője.

2. **Torquato Tasso**, nagynevű olasz költő, Sorrentóban született 1547-ben. Már kora ifjúságában foglalkozott egy nagy keresztényen éposz tervével, melyben Jeruzsálemnek a kereszteseektől való elfoglalását akarta megénekelni. A világra szóló mű *Gerusalemme liberata* (Megszabadított Jeruzsálem) cím alatt el is készült s az egészet átható költői hűv, de főleg számos epizódjának bája a világirodalom remekei közé sorozzák. Szerzőjének elele nyugtalan és hányt-vetett volt. Nagy utazásain kívül tartózkodott a Gonzagák pádovai udvarában, de legtovább az Estéknél Ferrarában. Itt eleinte nagy tisztességben részesült; de beteges izgatottságávi, heveségével pártfogóit többször magára haragította s örültnek tartatván, hét esztendeig nem szabadulhattott fogságából. Végre hosszas bolyongás után a pápai udvarba hitták meg tisztelői. költői koronázásra. De mielőtt az olasz költőknek e legnagyobb kitüntetésében részesülhetett volna, 1596 április 25-én a San Onofrio kolostorban meghalt. Époszát Jánosi Gusztáv fordította magyarra.

3. **Idilleknek** nevezzük azokat a költői, leggyakrabban párbeszédembe foglalt képeket, melyek a természet egyszerű gyermekeinek (halászok, pásztó-

rok, vadászok) életviszonyaiból vették. Nyomuk van már az ind (Sakuntala) és zsidó (Rut könyve) költészetben. Önálló műfaj gyanánt művelték a görögök és rómaiak (Theokritos, Bion, Moschus, Vergilius). Kedvelt volt az olaszoknál (Tasso, Marini) és németeknél (Gessner Salamon). A franciáknál művelőinek célzatossága és finomságra törekvése által elvesztette igazi természetességét.

4. **Epigramm** eredetileg a műtárgyak feliratait jelentette. Utóbb nevét külön műfaj megjelölésére használták, mely az eszmét röviden, szabatosan, sokszor váratlan esattanóval fejezi ki. Finom gyöngédség és élc jellemzik a görög *Anthologiában* foglalt epigrammokat. A rómaiak epigrammja majd mindig gúnyos volt. Ez irányban fejlett és jutott nagy kedvességre Franciaországban is (Marot Kelemen), főleg Richelieu korában s a nagy forradalom előtt.

13. Gyöngyösi István. — Mesék prózában.

Míg Zrinyi zordon fensége a maga korában igen esekély elismerésre talált, kortársa: *Gyöngyösi István* példátlan népszerűsége emelkedett s hatása költészetünkben egész a jelen század elejéig élt. Ő az egyszerű verses krónikát az antik mithikus elemmel, azután leiró és lírai részekkel toldotta meg s történeteit nem annyira országos fontosságú események, hanem inkább szerelmi viszonyok körül csoportosította.

Gyöngyösi is azok közé tartozik, kik, mint e század költőinek legnagyobb része, a verskészítést nem a régi hegedősök módjára keresetképen, hanem egyéb foglalkozásuk mellett csak mulatságból űzték. 1625 körül született az ungvármegyei Radváncon s iskolái végeztével mint kitünő ügyvéd gyorsan hírré emelkedik. Így jut 1664-ben Wesselényi Ferenc nádor udvarába, mint titkár. E szolgálatában ismeri meg ama híres esemény részleteit, midőn Wesselényi, még füleki kapitány korában, királyától az erős Murányvár elfoglalására küldetvén, ezt a szépségéről híres gróf Szécsi Máriának kezével együtt nyerte meg. Wesselényi halála után híven kitartott özvegye mellett is, ennek keserű üldöztetése idejében. Azután Andrassy Miklós házához került s Gömör vármegyének lett elsőben táblabírája, majd több ízben követe és alispánja is. Nagy kort ért s irodalmi munkái mind férfiú- és aggkorában jelentek meg. Politikai meggyőződésére nézve eleinte föltétlen királpárti volt; de utóbb a bécsi kormány erőszakoskodásainak elkésérítő sorozata benne is rokonszenvet ébresztett az erdélyiek iránt. Míg a *Murányi Vénus* kezdetén, legelső soraiban, a pártoskodókat keményen kárhoztatja, egy későbbi költeményében már a sas körmeitől félti hazáját. Vármegyéjében nagy tisztessége volt s alispáni székében is halt meg 1704-ben július 24-dikén.

Első munkája, a *Márssal társalkodó Murányi Vénus*, 1664-ben jelent meg s a már említett történeti adomát mondja el három énekben Murány megvételéről. Wesselényi nagy feladatát tanácskozás alá fogják a görög iste-

Gyöngyösi
élet.

Munkái.

nek s elintézését Vénusra és Mársra bízzák. Cupido nyila szerelemre gerjeszti Murány asszonya iránt a füleki kapitányt, ki Máriát titkon a várba juttatott levéllel keresi föl. A válasz kedvezően üt ki s a szerelmesek Murány alatt egy erdőben találkoznak, hol a szép özvegyet Wesselényi a király pártjának megnyeri. A kapitány seregével Murány alá száll s Mária csele által a várba be is jut. A meglepett őrhad, mely I. Rákóczi György részén állt, fenyegetések között szintén Ferdinánd hűségére esküszik. A kalandot Wesselényi esküvője zárja be Máriával. — Másik ilyen nemű munkája Gyöngyösinek: a *Poraiból megéledett Phoenix* vagy *Kemény János emlékezete* 1693-ból. Az első két könyvben leírja Kemény szerelmét Lónyai Anna iránt. II. Rákóczi György oldalán a lengyelek ellen hadba vonulását, tatár rabságra jutását, melyből csak nagynehezen szabadulhatott meg, s annyi viszontagság után hűséges menyasszonyával összekelését; a harmadikban aztán fejedelemségét, háborúit és hősi halálát. Az utóbbi egy különálló hősköltemény, mely a második könyvben boldog házassággal befejezett szerelmi történethez van hozzátoldva. — A *Chariklia*, melyet Gyöngyösi késő vénségében írt, az előbbieknél már sokkal bágyadtabban, egy királyleány meséje. Eredetije görög; de Gyöngyösi nem fordította, hanem „holmi régi versek rongyaiból“ (azaz Czobor Mihály fordításából) szedte össze és egészítette ki. — Kevésbé jelentékeny munkái: a *Rózsa-koszorú* (Krisztus élete), *Csalárd Cupido* (a tiszta életet ajánló allegorikus tanköltemény) és a *Palinodia*. Ez utóbbit Gyöngyösi 1681-ben intézte az akkor nádorrá választott Eszterházi Pálhoz, kitől a méltó panaszokkal telt nemzet igen sokat várt. Tartalma, hogy a Magyarországot példázó nimfa a Duna mellett siránkozik szomorú sorsán, nyomorgatói közt a sast is emlegetve; itt jelenik meg előtte az Eszterházi jelképező griffmadár s megígéri, hogy minden baján segíteni fog. A költemény azonban csak 1695-ben jelent meg; ekkor kapta valószínűleg címét is, mely újraéneklést vagy az éneken mondottak visszavonását jelentheti.

Bizonyos, hogy egy időben Gyöngyösi egészen Tököli felé fordult reménységével, hogy elérkezik a nap, „az melyen kalpag szab rendet az kalapnak“. Ebből a korból való *Az ki régen fegyvert fogott hazájáért* kezdetű, egy híján 500 versszakra terjedő költeménye, mely Tökölinek 1681. és 1682-iki viselt dolgairól szól, egész a kassai pártgyűlésig, hol a törökökkel való szövetkezés elhatározott. Inkább verses regény, mint krónika. Nagy része Tökölinek és Zrinyi Ilonának szerelmével, egybekelésével, családi viszonyaival foglalkozik s végén „az rongyolt Haza“ a bújdosó vezér lábaihoz borulva mondja el neki hálaszózatát. A mithológiai alakokat, Vénust, Cupidót, Hermest, Hyment, bőven szere-

pelteti s az allegorizálást a homályosságig túlhajtja. Még főszemélyeit sem nevezi soha nevükön; a többiekét csak jelképesen említi, midőn a németet mindig sasnak, a franciát lilionnak vagy kakasnak, a törököt holdnak, Velencét oroszlánnak mondja. De kitünő verselése, zengzetes, hasonlatokkal és képekkel teljes nyelve, sok szép leíró részlete (Zrinyi Ilona szépsége) nem méltatlanok Gyöngyösihez, ki ezt a munkáját sohasem nyomatta ki. Csak újabb időben bizonyult az övének s jelent meg nyomtatásban.

Gyöngyösi rendkívüli népszerűségét éppen nem olyatén eposzirói talentumának köszöni, amelyet ma Zrinyiben csodálunk. Művészi alkotásnak nála nyoma sincs; a történet egyszerű sorában mondja el meséjét, melynek egységére, kerektségére semmi gondja. Jellemei általánosságban mosódnak el s előadását, mely tele van görög mitológiai képekkel, vonatkozásokkal és nevekkal, minduntalan megszakítja egész verses értekezésekkel mindenféle tárgyról, melyet meséje éppen eszébe juttat. Hosszasan áradozik a béke, háború, szerelem, hírnév stb. felől. De megvan munkáiban a költői előadásnak mindaz az előnye, mely első pillanatra szembeütnő es tetszetős. Így az ő koráig nem volt senki, ki ily könnyű, szabadon folyó, zengzetes s az emlékezetbe szinte benyomuló verseket írt volna. A jó magyarsággal, melyből nem rinak ki szokatlan, eredeti szólamai és inverziói, egyesíteni tudta a jó verselést, bár a nyelven kívül nem sok nemzeties vonás van költeményeiben. Zrinyi-verseinek jó magyaros ritmusát Aranyig alig érte utól magyar költő. Leírásai olykor csak tudákosak ugyan, de nem ritkán festőiek, merészek és erővel teljesek (a vesztett hadjárat híre, Kémény békói stb.). Lírai helyei, melyeket szerelmeinek szájába ad, behízeltgők, gyöngédek, szívhez szólók. E leírások (a tanító és leíró költemények ez időbeli nagy számából következtetve, magukban is divatosak) s szép lírai helyek teszik Gyöngyösi valódi érdemét s voltak igazi kútfeje a bámulatnak, mellyel a gömöri táblabíróra hosszú időn keresztül a magyar irodalom és olvasóközönség tekintett.

Egészen Gyöngyösi hatása érzik e kornak egy másik, nagy terjedelmű epikai maradványán. Szerzője *Kőszegi Pál*, ki gróf Bercsényi Miklósnak, II. Rákóczi Ferenc híres hadvezérének, titkára volt. Kőszegi is ura szerelmeit énekelte, mint Gyöngyösi Wesselényiét. Három hosszú verses munkában írta le Bercsényi ifjúi vitézkedését s gróf Homonnai Drugeth Krisztinával egybekelését; azután asszonyának istenes házaseletét és kora halálát; végül Bercsényi új szerelmét gróf Csáky Krisztina iránt s vele kötött házasságát. A három közül csak ez az utolsó, a hat részből álló úgynevezett *Harmadik könyv*, maradt ránk kéziratban.

Költői szerkezetnek és jellemző erőnek nem sok nyoma van benne s Vénussal és Ámorral való mithológizálása is meg lehetős halavány; de ritmusa, verselése Gyöngyösi iskolájára mutat s leírásai helyenkint igen elevenek. Különösen érdekessé teszik azok a terjedelmes részletek (medvevadászat, téli halászat, az ötven fogásos lakoma, utazások stb.), melyekben kora főúri társaságának életmódját festi.

Haller
Hármas
Istóriája. Kedves olvasmányai közé tartozott ennek a kor-
nak sok ideig *Haller Jánosnak* úgynevezett *Hármas Istóriája*, melynek írásával szerzője fogaraszvári fogságát enyhítette. Megjelent 1695-ben. Három részre van osztva; az első *Nagy Sándor* viselt dolgaiat és mondáit, a második *Példabeszédek* neve alatt a Gestákból vett regényes történeteket, a harmadik *Trója veszedelmét* foglalja magában. Nem sokkal több egyik sem puszta fordításnál; népszerűségét a könyv főleg a középső résznek köszöni, melynek nem egy története ment át mese formájában a nép ajkára is. Megemlést egészséges, természetes nyelve miatt érdemel, mely azonban az igazi széppróza díszességétől és jellemzettségétől még nagyon távol áll. — *Rosnyai Dávid*, Apafi fejedelem török deákja vagy tolmácsa, szintén fordított le törökből egy nagy mesegyűjteményt, a *Horologium Turcicumot*, mely azonban még nem jelent meg. A munka indiai eredetű s számtalan állatmesében az országhormányszás tanait és nehézségeit példázza. Rosnyai fordítása, mely tele van deák mondásokkal, szavakkal, fordulatokkal, a magyar beszéd kezdődő ellatinosodásának, a *keverék-nyelvnek* emléke.

14. Líra és dráma.

I. Balassi iskolája.

Lantos költészetünk e korbéli termékeinek legnagyobb része az ország előkelőitől származik. Ez a líra Balassi Bálint nyomain, az ötöle megalkotott formában indult s jórészt az ő eszmevilágában mozgott: művelői azonban a XVI. század nagytehetségű lantosa mögött messze elmaradtak. Kiválóbb, határozottabb költői egyéniség nem igen volt közöttük; majdnem mindnyájan ugyanazon a bánatos, elégiai hangon, istenhez fordulva, panaszozzák el nemzetük és saját maguk szenvedéseit. Verseik legnagyobb részét kéziratos dalskönyvekben maradtak fenn s csak újabban jutottak közismeretre.

Rimai. Legelső közöttük, kinek költeményei nyomtatva megjelentek, *Rimai János* (1564—1631), egy nemes családból származott s jeles műveltségű férfi, ki élete nagy részét országos fontosságú pályán töltötte. Fiatal korában Bátoriban Zsigmond udvarába került s utóbb Bocskainak, majd II.

Mátyásnak, végre Bethlen Gábornak lett diplomatája. Számos munkái közül csak vallásos és világi költeményeinek egy része maradt fenn, részint nyomtatásban, részint a nemrég felfedezett Balassi-kódexben. Legújabbban a Radvánszky-levéltárból került ismét elő egy versfüzete, mely „tizedik műzsájához“ intézett számos virágéneket is tartalmaz. Balassi Bálintnak leghálásabb tanítványa és utánzója volt Rimai, kiben azonban nem lévén meg annak élénk röptü, költői képzelete, nála a csengő versforma, a jórészt didaktikus tartalom mellett, gyakran elveszti természetességét. Legerősebb és legmélyebb érzés a Balassi testvérek (Bálint és Ferenc) hősi halálára írt hosszú *gyász-költeményét* hatja át. Fontos államiratait és levelezését Ipolyi Arnold adta ki egy kötetben. — Rimai tanítványa s ép olyan nagy tisztelője, mint ő volt Balassinak: *Madách Gáspár* (1590—1647), az Ember Tragédiája költőjének őse. Fordítgatott Rimai deák verseiből, azután több költeményt eseh nyelvből s eredetieket is írt, melyek közül kiválik Wesselényi Ferencnek szóló áhítatos hadi éneke. — Rimainak szintén kortársa volt a XVII. század első felében *Beniczki Péter* (1606 kö-
Beniczki.
rül 1664-ig), ki ősnemes családból eredt, aranysarkantyus vitézzé lett s pozsonymegyei jószágán gazdálkodva töltötte életét. *Magyar rhythmusainak*, melyek csak halála után adták ki, egyik része istenes és világi énekeket, a másik pedig versekbe szedett példabeszédeket tartalmaz. Vallásos költészete egészen Pázmány imádságos könyvének eszme- és képzetkörében mozog. A Rimainál könnyebb Beniczki még a kuruc táborokban is kedvelt olvasmány volt. — Az említettek-nél későbbi s már egészen a tanító irány felé hajlik *Kohári István* (1649—1731), ki ez időszak végén s a következő-
Kohári.
nek elején magas hadi és polgári hivatalokat viselt; altábornagy és országbíró volt. Mint I. Leopold tántoríthatatlan híve, 1682-ben Fülel várát védelmezte Tököli ellen, ki azonban elfoglalván a várat, a kapitány fogságba jutott. E fogság, mivel Kohári a fejedelmet szembe szidalmazta, szökési kísérletet tett s a forradalmi részre állani semini módon nem akart, igen sanyarúvá lett. Majd három évig sínylett benne s itt írta a *Munkács kővárában szerzett verseit*, melyekben ki-kifakad a törökökkel tartó magyarok ellen, megnyugvást penget isten végzésében, a szerencse állhatatlanságát hangoztatja és nyomorúságát panaszolgatja, hol Gyöngyösire, hol Balassira emlékeztetve. Rabénekei után még több költeményt (mint maga nevezi: *fűzfaverset*) is írt.

A főrangú költők közül a legtöbb csak a maga gyönyörűségére verselt. Élete bajainak és reményeinek, ritkábban örömeinek adott hangot e többnyire ájtatos, gyakran szerelmes versekben, melyeket csak családi levéltárak tartottak fenn kéziratban korunkig. Az

Petróczi
Kata és a
második
Balassa
Bálint.

érzés nagyobbára mélyebb bennök, mint amilyen tökéletes a forma. E tekintetben is a jobbak közé tartoznak *Barakonyi Ferencnek* újabban felfedezett virágénekei, melyekkel szorosabban csatlakozik Balassihoz; továbbá Tököli Imre unokatestvérének, báró *Petrőczy Kata Szidónia*, gróf Pekri Lőrincnének költeményei, melyekben családi gondjait, női szenvedéseit néha megható érzéssel éneкли. *Gróf Balassa Bálinttól* (e néven második költőnk, megh. 1684) szerelmi dalok, egy saját életét allegorizáló drámai darab és az *Átok* néven ismert káromló költemény maradt, melyben a szívtelen mostohájától már gyermekkorában elsanyargatott s rokonaival utóbb is folytonos viszálykodásban élő főúr elkeseredett lelkének egész dühét kiöntötte ellenségei ellen. *Gróf Zichy Péter* szeptemvirnek is maradtak ez időszak végéről költői levelei; ugyanő egy német imádságos könyvet is írt hitvese számára s így mintegy irodalmi átmenetet képvisel főuraink házi életének a következő században bekövetkezett elnémetesedéséhez.

II. Színészet és dráma.

Színészet.

A magyar színügynek XVII. századbeli viszonyairól még kevesebbet mondhatunk, mint az előbbi időszaknak ide vonatkozó emlékeiről. Történeti nyomok bizonyítják, hogy nagyjaink (Bethlen Gábor, Eszterházi Miklós) udvaraiban, a protestánsok, de főképp a jezsuiták iskoláiban, sőt magánházaknál is tartattak színi előadások. Az iskolai darabok közé tartozhatott Johannes Wilhelmus jezsuitának 1668-ból maradt *Comoediája* Erdély siralmas állapotáról; tipikus és allegorikus alakok Zrinyi-versekben panaszkodnak benne az önérdek elharapózásáról és a közjó hátrátételéről; az egész különösen a betelepülő görögök kapzsisága és elhatalmasodása ellen irányul. Megemlíthető még e körből Felvinczi György úgynevezett comico-tragédiája: *Pluto, Neptunus és Jupiter egymással való villongásairól* 1693-ból. A mīthológiai játék fő érdeme változatos és nagyobbára jól zengő verselésében áll.

A nép mulattatására szolgáló vándorszínészetnek is lehetett bizonyos neme. Így tudjuk egy följegyzésből, hogy Kanizsának 1602-ben történt ostromakor „nyilvános comediák adattak elő, melyekben Kanizsa ostroma, a török féltelme, leendő megveretése ábrázoltatott“. 1666-ból pedig egy oklevél maradt fenn, melyben I. Leopold engedelmet ad egy kolozsvári tanult polgárnak, hogy „felvonásokra és jelenetekre osztott comico-tragikus darabokat és komédiákat adhasson elő, hozzásegődött társaival, akár deák, akár magyar nyelven, Erdélyben és a hozzákapcsolt tartományok mezővárosaiban, falvaiban, gyűlések és vásárok alkalmával; de tisztességesek legyenek s ne szennyes

tréfákkal rakvák“. A polgár, ki ez engedélyt nyerte, a tönkrejutott Felvinczi György volt, ki a hagyomány szerint tartott is előadásokat, még pedig olyformán, hogy színpadja a padlásnak a kinyúló háztető alatti része (hiu) volt s a közönség az utcáról nézte a játékot. A vállalat azonban mindenesetre nagyon hamar dugába dőlt.

A népnek szánt darabok közül ez időből ismerjük az *Actio curiosát*. A színmű nyolc *beszédből* (részből) Actio
curiosa. áll: színhelye valamelyik dunántúli megye; cselekvénye, sőt összefüggése úgyszólván semmi. Szereplői folyton változnak; sok mindenféle személy jön-megy és beszél benne mindenféléről, a protestánsok visszatérítéséről, Tököli háborújáról, stb. Legfőbb közöttök Gaude uram, egy protestáns nemes, ki végig élcel, hol gyarlón, hol sikerültebben, de igen gyakran nyersen. Az egész nagyon alacsony színvonalon áll; célja semmi egyéb, mint a párbeszédekkel mulattatás, melyekben csakugyan sok az eredeti, tősgyökeres ötlet és példabeszéd. De a Balassi, Menyhértről írt XVI. századi színműhöz, főleg jellemzés tekintetében, nem is hasonlítható. Mint az *Actio*, úgy a *Bor* majd a *Víz dicséreti* is tábori mulatozásra szánt, durva humorú, dialogizált tréfákozás.

15. A kuruevilág költészete.

A nemzeti szellem fontos nyilatkozásának kell tekintenünk ama, legnagyobb részben népies költészetet, mely e mozgalmas század vallási és nemzeti küzdelmeire vonatkozik. Nyomtatásban alig jelent meg e költemények közül valami; korunkig részint az ország egyes vidékei népének emlékezete, részint kézirati gyűjtemények tartották fenn.

Az egész nemzetnek az országos küzdelmekben való mély részvételét tanúsítja az a körülmény, hogy nemesak a határozottan politikai, hanem egyéb: szerelmi, vallásos, családi tárgyú, nagyszámú népénekekben is minduntalan találunk egy-egy, a kor nagy eseményeire emlékeztető hangot. Szeőke Ambrus gyönyörű kis dalában a *Székelyföldről*, megható hűség hangzik a magyarországi testvérek törekvései iránt. Az üldözött protestánsok a gyászba öltözött hazát siratják; a gályarabságra hurcolt papok Triesztben énekkel könnyítenek szenvedéseiken. Szóval az élet minden viszonyába behatnak a közdolgok s a szerelmesek dalai is nem egyszer emlékeznek meg felőlök.

A külön politikai költészet, hol gúnyos, hol lelkesítő, hol gyászoló énekeivel, verses történeteivel, már éppen nyomon köveite a nemzeti háborúkat. A XVII. századnak már első feléből e költészetnek számos kézirati maradványa ismeretes. Bátori Gábor erdélyi fejedelmet több költemény magasztalja, Bethlen Gábort egy kitünő gyászének siratja, mely-

ben a divatos tudákosság nem tudja elnyomni az igaz fájdalomnak gyakran magával ragadó emelkedését. Zrinyi Miklósnak, a nagy törökverő költőnek, kora halálát két ének gyászolja. Vannak versek, melyek nevezetes férfiak, például a harminc éves háborúban szerepelt s Magyarországon is megfordult idegen tábornokok: Wallenstein, Boucquoi ellen támadnak, mások ismét a protestáns fejedelmeket üldözik.

Epika. A voltaképeni kuruc költészetnek mintegy első emlékeül Petkó Zsigmond *Bátorító énekét* tekinthetjük 1666-ból, melyben már nemcsak a török ellen buzdít harcra, hanem az elveszett szabadságnak visszaszerzésére is „a hajas (vendég-hajas) szomszédtól“. Egy ideig még a törököt is beleszővi bajába a kuruc énekes, kinek „két pogány közt egy hazáért ömlik ki vére“. E gazdag költészet a Wesselényi-féle zavarokat, Tököli Imre és II. Rákóczi Ferenc háborúit s a bujdosás nyomorúságait, majd ötven évnek viszontagságos mozgalmait énekli. Emlékei, melyeknek összegyűjtését Thaly Kálmánnak köszönjük, a magyar költői szellemnek egyik legnagyobb dicsősége, mint akár Petőfi és Arany költészete. Míg ez a magyar műköltészetnek virágkora, a kuruc költők munkássága a magyar népköltészeté. Alig ismerünk a világon politikai mozgalmat, mely a nemzet minden osztályának érzelmi világát minden vonatkozásában oly mélyen áthatotta s oly gazdag és értékes költészetet termelt volna, mint a kurucvilág. E költészetet a francia Sayous „valóságos kincsnek“ nevezi a magyar nemzeti élet megértésére.

A nemzeti forradalmaknak epikus költői is voltak. Egy közülök *Tököli haditanácsát* írja le, mely 1681-ben Leopold császárnak azon felhívásáról tartatott, hogy a bujdosók térjenek hűségére; az egyes kuruc vezéreknek történeti szempontból érdekes felszólalásai vannak, a költői retorika erejével, versbe szedve, melyeket egy ízben az elkeseredett s háborút óhajtó tábor viharos kiáltása szakít félbe. Rendkívül érdekesek azok a köszöntőversek, melyekkel Zrinyi Ilona gyermekei: Rákóczi Ferenc és Julia, a már közel egy éve ostromlott Munkács várában, 1686 május 22-én, édes anyjokat nevenapján üdvözölték. Az 1697-diki tokaji zendülés véres elnyomatását néhány erőteljes hangú ének beszéli és siratja el. A Rákóczi-háború verses *Krónikája*, Dálnoki Veres Gerzson egyszerű székely katonától, száraz, Tinódira emlékeztető elbeszélése a háború eseményeinek elejétől végig. Veres Gerzson a szatmári béke után még körülbelül húsz esztendeig irogatott verseket, melyekben keserű gúnnyal ostorozza az idegen szokásokat, divatot, beszédet. A régi ösöket emlegetve, felsóhajt, hogy a hitvány magyart most az idegen is csak neveti. *Krónikájánál* többet érnek a Rákóczi-kor egyes hadi eseményeinek rövidebb feldolgozásai, melyek

kivétel nélkül erős lírai hangulatúak. Közülök elevenségre s szinte drámai erőre nézve kiválóak azok a balladás hangú költemények, melyek *Oláh Geciről* és *Rákóczi Lászlóról*, a *kölesdi harcról* (1703) és *Esztergom megvételeéről* (1706) szólnak. Az *Oeskaí László haláláról* s *Kerekes Izsákról* írt versek és a *Rákóczi rézdobjáról* szóló ballada nemcsak nálunk, hanem a népballada egyetemes költészetében is a legkiválóbb remekek közé tartoznak. Néhányuk szövegének hitelessége, sőt eredetisége felől újabban kétségek támadtak; de ha talán töredékes maradványokból vannak is átdolgozva, megérzik rajtuk a népies eredetiek ereje s e kéteseken túl is marad elég hiteles emlék, hogy az egész kuruc költői hagyomány csorbát ne szenvedjen.

Az epikánál gazdagabb a kuruc lantos köl- Lira-
tészet. Évtizedeken át csatazajtól és daltól hangos az egész ország. Balassi Bálint száz éves katonadalai és bujdosó énekei mintha éppen e nemzedék lelkéből fakadnának, országszerte új életre kelnek; szellemök s a háborús világ viszontagságai új meg új költőket szólaltatnak meg. E gazdag lírai költészet alapvonásai a gúny és fájdalom. Kuruc és labanc esúfolódva támadnak egymásra; most káröröm, majd hamaros kétségbeesés hangzanak dalaikból. Néha kitűnő dalforma, a tartalomnak és alaknak csattanós összhangzata, sok találó ötlet, erős kifakadás, magasztos föl-emelkedés és keserű humor, legtöbbször a köznyomorból fakadt szenvedélyes németgyűlölet jellemzik e verseket. Szerzőik nagyobbára ismeretlenek; az ismertek közül megemlíthetjük a Rákóczi-forradalom hírére Németországból hazaszökött huszárcapitányt, utóbb kuruc tábornokot: *b. Palocsay Györgyöt*, ki azonban a gyöngébb verselők közé tartozott. Sajátságos, hogy nem annyira a győzelmek és dicsőség, mint inkább a bajok, szerencsétlenség, fogság a leggazdagabb forrása e költészetnek. Maga a *Rákóczi-nóta*, e híres forradalmi ének, mely a magyar nép emlékezetében máig megmaradt, bár a tárogató, mely keletkezésekor kísérte, már kiveszett a használatból, nem a győzelmek idejéből való, hanem a nemzet kétségbeesését fejezi ki a szomorú jövődön a szerencsétlen *trencsényi harc* után, mikor Rákóczi szerencsésüllaga végkép elhomályosodott. Sok a bujdosó katonák éneke (Janóczy András, Mislai András stb.), kik a forradalmak lezajlása után világgá bujdostukban vagy otthonukba sóhajtoznak vissza, vagy beletörődve sorsukba, egy-egy humoros hanggal könnyítenek lelkükön.

ÖTÖDIK SZAKASZ.

NEMZETIETLEN KOR.

16. Közállapotok.

A kor
jellemé.

Az 1711-iki szatmári egyezség után tartós béke évei következtek. A nemzet ki volt merülve a hosszú harcok alatt s miután a bécsi kormány a durva erőszak politikáján változtatott, lassankint beletörődött kényszerhelyzetébe. Beérte főbb alkotmányos jogainak s a vallásszabadságnak biztosításával, országgyűléseivel, rendezettebb közállapotaival, melyek közt anyagilag erősödni kezdett s a régi nemzeti vágyak elhallgattak. Mária Terézia jóakarata és ügyessége addig sohasem tapasztalt lelkesedést tudott önteni nemességünkbe az uralkodóház iránt s a hazafi erények elseje a nyilvános életben a hűség lett. E viszonyok között azonban a nemzeti élet csak esenevészett, a nemzeti irodalom fogyott és satnyult. Ezekre vonatkozólag e félszázadot méltán nevezhetjük a *hanyaglás korának*.

Az erdélyi fejedelmi udvar megszűnt s a keleti Magyarország is az ausztriai ház kormánya alá került. A szatmári egyezség és a *pragmatica sanctio* szorosabban fűzte nemzetünket, mely királyválasztó jogáról még a múlt század végén lemondott volt, az uralkodó családnak. Előkelőink mindig szíves fogadtatásban részesültek a bécsi udvarnál, mely az akkor Európaszerte divatozott francia műveltségnek keleti központja volt. Részből Bécsbe telepedett főuraink tovább plántálták hazánkba az idegen szokásokat, erkölcsöket, nyelvet és műveltségi mázt. Ez időben a nemzeties irányt Európában mindenütt valamely világpolgáriás szellem szorította háttérbe s minket is ez általános áramlat borított el. A magyar nyelvvel mitsem törődünk; nagyjaink körében csak francia és német szó hangzott. A németség terjesztői voltak még a sok idegen kereskedő és mesterember s az országot bejáró német színészek, kik bohózataikkal nagyobb városainkban s némely főurunk (Eszterházi) udvarában megfészkelték magokat. Középrendünk a deák iskolákból a latin nyelv iránti szeretettel került ki, melyet társalgó nyelvnek

is használt. Egész vidékek eltöfosodtak. Akik magyarul beszéltek is, a tömérdek idegen kifejezés közbekeverésével nyelvünk tisztaságát hosszú időre megrontották. A holt latin nyelven folytak az országgyűlési és megyei tanácskozások; ez lett állami életünk nyelvévé 1714 óta Erdélyben is. Csak kevesen voltak (Bod Péter), kik ez állapot visszáságát, a nemzet életére való kártékonyosságát felismerték s a magyar nyelv mellett szavukat felemelték.

E békés viszonyok között iskoláink száma nem ^{Mivelő-} fogyott, sőt szaporodott; de a tanítás rendszere nem ^{dési vi-} haladt az idővel. Az egész tanítás az ismereteknek korlátolt és hiányos közlésére szorítkozott, mitsem gondolva a szellem fejlesztésével. Csak az időszak vége felé állott be némi javulás. A jezsuitákkal, kiknek kezén a megbővült s utóbb Budára, a királyi palotába áthelyezett nagyszombati egyetem, több akadémia és számos kisebb iskola volt, nemes versenyt fejtettek ki a piaristák. A protestánsok háborgatásoknak kitett iskolái élén a pataki és debreceni megtartották rangjokat; jó hírben állottak a pozsonyi és soproni evangélikus iskolák is; ezekben már ismertetni kezdték a külföld nevezetesebb szellemi mozgalmait. A tanítás nyelve úgy ezekben, mint a katolikusokéban, a latin volt. Tanári pályára készülő ifjaink sűrűn látogatták a külföldi, főleg a német, svájci és hollandi egyetemeket. Ebbe az időszakba esik a selmeci bányászakadémia s több gazdasági intézet alapítása. Mária Terézia a népnevelés érdekében is adott ki rendeletet.¹ — A könyvnyomdák száma nem igen szaporodott, a meglevők szigorú fegyelem alatt tartattak s működésüket nem kis mértékben akadályozta az előleges könyvvizsgálat. Könyvtárak jelentékeny számmal keletkeztek, különösen főpapoknál, főuraknál, iskoláknál és szerzeteknél.² — Ami a művészetet illeti, nagyjaink palotáik s főpapjaink templomaik építésében az akkor általán uralkodó barokk és rokokó-izlést követték. E stílek inkább majd a tömegek nagyságára, majd a díszítmények mesterkélts túlhalmozására s a szeszélyes képzelet korlátlan játékára, mint a részek nemes arányára fektették a súlyt. A művészek legnagyobb része külföldről került. Nekünk is voltak jeles mestereink; közülök azonban csak azok lettek ismeretesekké, kik, mint Kupetzki és Mányoki, külföldön arattak elismerést.^{3—4}

Mind e tényezők közrehatása folytán volt e félszázadnak sok tudósa és nagy tudományos irodalma; úgy hogy Benkő József a *tudományok arany századának* nevezte el. De e tudomány nem magyar, hanem deák volt s gazdagsága ellenére eredeti szellem nélkül, iskolás irányban, félénken haladt a külföld után. A magyar irodalom pedig szomorú pangásban volt; egy magyar tudós társaságnak ismételve is megpendített eszméje visszhangra nem talált.

Jegyzetek. 1. A tanítás ügye. Felső iskoláink a XVIII. században különleg virágoztak s nagyjaink, különösen főpapjaink, sokat tettek a nevelés ügyének előmozdítására, új iskolák alapítására és a fennállók bővítésére. Mária Terézia a nagyszombati egyetemet orvosi karral egészítette ki 1769-ben, majd Budára tette át. Pozsonyban, Kassán, Győrött, N.-Váradon, Zágrábban jogakadémiát állított. A kath. főpapok közül, kik tanintézetekre nagyobb áldozatokat hoztak, említésre érdemesek: Patachich Ádám, Foglár György, gr. Batthyány József, gr. Volkra Ottó, Bakó János stb. Az iskolaügy sokáig egészen az egyház hatáskörébe tartozónak tekintetett. A jezsuiták, rendjöknek 1773-ban történt feloszlatása előtt, 30 gimnáziumot, 12 papnevelő házat és világi konviktust láttak el tanárokkal. Utánuk legtöbb iskolában a Páli Károlytól 1661-ben betelepített kegyesrendiek tanítottak, majd a bencések, pálosok, ferenciek stb. A tanítás egész módszere a betanultatáson alapult. A XVIII. század második felében mutatkozott förelépés a tanügynek belső emelésére is. 1766-ban Mária Terézia a magyar helytartótanács kebelében tanügyi bizottságot állított fel, mely az országot tíz tankerületre osztotta. A reform igazi időszaka azonban csak II. Józseffel köszöntött be. — A protestáns iskolák közül a debreceni, főleg Maróthi György alatt, virágozott; a sárospatakinak ifj. Tsétsi János, a pozsonyinak Bél Mátyás, Tonka-Szászki voltak nevezetesebb tanárai. Ezekben a természettudományokat már a század közepén kísérletekkel kezdték tanítani s a külföldön fölmerült nevezetesebb hittani és böleseleti nézeteket is ismertetni, amennyire az akkori viszonyok között tehetők. Erdély legnevezetesebb főiskolája: a nagyenyedi, rendkívüli kárt szenvedett 1704-ben, munkán a várossal együtt a lángok martaléka lett; de már 1709-ben folytatta munkásságát. Mellette a kolozsvári, marosvásárhelyi és udvarhelyi kollégiumok említendők; az elsőben már 1734-ben jogot is kezdtek tanítani.

2. Könyvtáraink közül, melyek ez időszakban alapítottak vagy jelentékenyebb gyarapodást vettek, nevezetesebbek: a nagyszombati, utóbb budai főiskoláé, becses könyveknek és kódexeknek gazdag gyűjteménye (a mai budapesti egyetemi könyvtár); gróf Széchenyi Ferencé (a budapesti nemzeti múzeumának alapja); a bencések nagy könyvtára Pannonhalmán, a Rádaiaké Pécelen (ma a dunamelléki ref. egyházkerületé); a debreceni, pataki, nagyenyedi és kolozsvári iskolák könyvtárai.

3. Képzőművészetek. Az építkezés e században nagyobb arányokban folyik nálunk, mint valaha. Egész városok épülnek újjá, melyeket a török elpusztított; így Buda, Pest, Eger, mely utóbbi maig megőrizte barokk jellegét. Főpapjaink százzámra építenek új templomokat. Főuraink építkezéseikben valósággal keresik a szertelenségeket. Eszterháza kastélyát a Fertő egyik lecsapol. moerasar helyén Eszterházi Miklós herceg 1764-ben alapítja s a rokokó-stíli épületet, mely arányaira a francia királyok Versailles palotájával vetekszik, hatalmas parkjával együtt, fogadásból két év alatt varázsoltatta a régi moesár helyére. Ugyanez időben (1748—1777) építette Hillebrand József, ugyancsak francia barokk-stíliben, a budai királyi palotát, melyet korunkban Ybl Miklós alkotott újjá. — Eszterházi Imre primás e kornak egyik legjelesebb építőmesterét és szobrászát foglalkoztatja: a bécsi Donner Rafaelt, kinek java művei, a primás sírkápolnája és Szent Márton lovasszobra, Pozsonyban láthatók. Szerzeteseink közül a művészet ápolásában mindig előljáró pálosok fejtenek ki nagy buzgólkodást e téren; Budapest legszebb barokkegyháza, az egyetemi templom, haldan az övék volt. — A templomokat díszítő idegen festők közül Dorfmeister, Maulpertsch és Kracker válik ki; főleg Egerben és a Dunántúl festettek óriás méretű falképeket. — A barokknak és a rokokónak anyagi pompával hivalkodó, idegenek alkotta emlékeiink érdekesebbek s inkább szívünkhöz szólnak igénytelen mesterembereink alkotásai. Ezek szintén magukon viselik koruk művészetének bélyegét, de ami ez időben szinte csodálatos, nemzeti vonások híjával sincsenek. Az akkor épülő prot. templomok díszítésében a rokokó népies elemekkel vegyül s ezek révén nemzeti jelleget nyer. Mesteri technikájú kovácsolt vasmunkák nagy számmal maradtak ránk (Eger, Eperjes, Pest). Az ötvösség terén kiválik Szilassy János löseai mester, kinek »tűzben pikturált« zománcos képekkel díszített kelyhei, szentségtartói, feszületei országázerterjedtek.

4. Kupetzki és Mányoki, mindegyik az arcképfestésben volt kitünő. Kupetzki János Bazinban született 1667-ben. Korán külföldre került s életét Olasz- és Németországban töltötte. 1740-ben halt meg Nürnbergben. Rembrandtot utánozta hatásos, de nem sötét arcképein. — Mányoki Ádám a hont-megyei Szokolán született 1665-ben. Ő is külföldre ment még fiatal korában s egy ideig II. Rákóczi Ferenc költségén tanult Hollandban. 1713-ban Ágoston lengyel király udvari festője lett Varsóban. Meghalt 1757-ben Drezdában. Modora igen finoman részletező.

17. Tudományos irodalom.

I. Történetírás.

A nagy szorgalommal üzőtt tudományos munkásság mellett, melyet főleg a papok és tanárok fejtettek ki (rendkívül nagy a jezsuita írók száma), a magyar irodalom ügye a múlt század sokat ígérő kezdéséhez képest pangásban volt. Ez csak a *magyarországi deák irodalomnak volt virágkora*; a magyar nemzeti művelődés megállani látszott haladásában. Magyarosabb irányú íróink panaszai, melyekkel fordítani igyekeztek koruk áldatlan állapotain, csak kevesek lelkében találtak visszhangra.

A tudományok közül csupán a történet az, mely az előbbi időszakhoz képest haladást mutat s az irodalom-történet, melynek alapjai letétettek. Amabban az eddig divatozott krónikairásnak utolsó hatásosabb termékei jelentek meg: Spangár András és Kovács János jezsuiták folytatták Pettheő Gergely krónikáját; amaz 1731-ig, ez tíz évvel tovább. Említést érdemelnek Károlyi Sándornak, a híres kuruc hadvezérnek, önéletírása és naplójegyzetei, melyeket fia számára írt; Pulai János munkája a szatmári békéről, mely e nevezetes egyezkedés történetében egymással szemközt álló pártok nézeteinek és törekvéseinek érdekes képét nyújtja; nemkülönben gróf Székely László emlékezései, melyek különösen a múlt századi erdélyi társasélet ismeretéhez szolgáltatnak érdekes adalékokat. Ezek mellett maradt két nevezetesebb emlékirat, mely magyaros szívre, érzésre, kifejezésre egészen a múlt korszak jellemét viseli; de keletkezésének idejét tekintve már ide tartozik. Ez emlékiratok természetességükben elevenebbek, egyszerűségükben vonzóbbak és korjellemező aprólékosságaikkal becsesebbek tudományos irodalmunknak legtöbb, ez időszakbeli maradványainál: Cserei *Históriája* és Apor *Metamorphosisa*. Mindegyik kéziratban jutott ránk s csak újabb időben jelent meg nyomtatásban.

Miklósvárszéki nagyajtai Cserei Mihály (1668—1756) előkelő csikszéki nemes családból származott. Ifjú korában Teleki Mihály apródja volt, majd Tokóli oldalán katonáskodott, de csakhamar Leopold császár hűségére tért

s élete végeig ezen a részen is maradt. Labanc pártállásában megerősítette a Rákóczi-forradalom, mely neki sok kárt, hányattatást és bajt okozott. Hivatalokat is viselt: kincstartói titkárságot, csiki főkirálybírótságot s a szatmári béke után adójegyzőséget. Hosszú életének végét elvonultan töltötte Nagyajtán. *Erdélyi históriája*, melyen három évig dolgozott, 1661-től 1711-ig terjed; de Magyarország régibb történetére is vet rövid visszapillantást s egyáltalában sokfelé tesz kitéréseket maga elé szabott útvjáról. Memoiret írván, megemlékezik családi körülményeiről, gyermekkora viszontagságairól, élettörténete magánérdekű részleteiről is. Bár maga dicsekszik részrehajlatlanságával, felfogásában sokszor nyilatkozik a konzervatív és kálvinista pártember. Különböen jól ismeri kora embereit és viszonyait, néhány vonással találóan jellemzi őket, igazán és részletesen kinyomozza az eseményeket s nem közönséges belátással mutatja ki okaikat. De munkájának egyik legfőbb érdeme kétségkívül könnyű folyású előadása, melyet babonássáig menő naivság, vonzó kedélyesség, tartózkodás nélküli őszinteség és bátorság jellemeznek. E história kedveltségének bizonyítéka, hogy kinyomatása előtt legalább 300 kéziratos másolatban forgott közkezen. Igen értékes még kiadatlan *Naplója* is s ebben gyermekeinek adott *arany tanácsai*.

Apor. A másik emlékraíró: Altorjai *Apor Péter* (1676—1751) küküllei főispán volt s a Rákóczi-háború folytán hosszas fogságot szenvedett, melyből csak I. József bocsátotta szabadon. Később báróvá s Háromszék főkapitányává lett; az 1717-iki tatárbeütés alkalmával a Székelyföldről ő háritotta el a veszedelmet. Öreg korában írt magyar munkái közül legnevezetesebb az, mely az akkori idők szokásához képest deák címet visel: *Metamorphosis Transsylvaniae*, de nyelvben és szellemben egyaránt magyar. Ez régibb irodalmunknak legnevezetesebb erkölestörténeti munkája. Irányát kifejezi második címe: „Erdélynek régi együgyű alázatos idejében való gazdagságából e mostani kevély cifra felfordult állapotában koldusságra való változása.“ A német uralom óta meghonosodott új erkölcsökkel szemben elsorolja a régi egyszerűbb, magyarosabb szokásokat s részletesen megismertet bennünket az önálló Erdélynek egész belső, társadalmi életével. Hol komolyan, hol gúnyolódva beszél a régi címekről és hivatalokról, vendégségekről, utazásokról, lakodalmi és temetkezési szokásokról. E munka irodalmi kifejezése ama nagyon elterjedt gúnyos szellemnek, mely e kor népköltészetében az új viszonyok s a „náj módi“ ellen bőven és kíméletlenül nyilatkozott. Apor a maga, családja, kora történetéről számos krónikás verset is írt; így a *Metamorphosist* is kidolgozta alexandrinusokban is.

A magyar nyelvű korrajzok és emlékiratok mellett azonban nem szabad megfeledkeznünk arról a latin nyelvű történetírásról, mely amazokat gazdagság és úttörő tudományos jelentőség tekintetében messze fölmúlta. Ez irodalom legkiválóbb képviselői, mint általában a század tudományos életének vezetői, a *jezsuiták*. Az új, forrásokot gyűjtő és vizsgáló tudományos szellem megindítója azonban s a század legnagyobb tudományú embere a pozsonyi lutheránus iskolák rektora, *Bél Mátyás* (1684—1749). Zólyom vármegyei ocsovai tót születésű volt s szerette népét, de erősen ragaszkodva a magyar állam történeti jogához. A hallei egyetemet járta s pozsonyi rektorsága előtt több helyen lelkészkedett és tanított. A külföld sok nevezetes tudásával összeköttetésben bámulatos kiterjedésű nyelvészeti, történelmi és földrajzi tanulmányokat végzett. Hihetetlen küzdelmek között folytatta fáradhatatlan levéltári kutatásait s földrajzi búvárlatait. Már első értekezésében, a *hun-scytha írásról*, megmutatta, hogy a sokfelől gyűjtött anyagot mily derekasan tudja értékesíteni. *Adparatus ad historiam Hungariae* című gyűjteményében, történelmi alapelveinek mesteri fejtegetésével, régi és ritka magyar történeti forrásmunkákat tett közzé. Munkásságának legnagyobb becsű emléke azonban a *Notitia Hungariae novae* címen megindított műve (1735—42), melynek négy megjelent kötete az ország északnyugati megyéit és Pestet tartalmazza. A természeti viszonyok s az emberi élet kölcsönhatásából indulva ki, megbecsülhetetlen tömegét gyűjti össze, vizsgálja meg és értékesíti az illető megyék természeti és népeségi viszonyaira, történetére, nemzetiségeire, családjaira vonatkozó adatoknak. A történeti vizsgálat és felfogás új útja ezzel meg vala törve.

Ezen az úton halad a századnak két nagy emlékü jezsuita történetírója: *Pray György* és *Katona István*. Az érsekújvári születésű Pray (1723—1801) a bécsi Teréziánumnak, majd a nagyszombati egyetemnek tanára s a budainak könyvtárőre, királyi történetíró s végül nagyváradi kanonok. Széles forrástanulmányain, biztosabb időszámításán, józan kritikáján, nemzeti érzületén kívül említésre méltó, hogy ő az első e korban, ki a magyar történet egész mezejét átbúvárolja és feldolgozza. Főmunkái az *Annales* hat folio kötete: az *Annales veteres* és az *Annales regum Hungariae* (1761—70), mely I. Ferdinándig terjed. Forráskutatásainak nyelv- és irodalomtörténeti tekintetben legfontosabb eredménye a róla nevezett kódex fölfedezése. — *Katona István* (1732—1811) a nógrádmegyei Bolykon született s a nagyszombati, utóbb budai egyetemen a történelem tanára volt; II. József alatt, nem tudván németül, állásától meg kellett válnia s Kalocsán nyert könyvtárnoki állást, majd kanonoki

széket. Ő írta a legnagyobb magyar történeti munkát, a *Historia critica* négy folyamának negyvenhárom kötetét, melyben tárgyát a legrégebb időktől a maga koráig dolgozza föl. Nem Pray éles ítéletével és elmés felfogásával dolgozik; de a kutató, gyűjtő bámulatosszorgalmával és lelkiismeretességével. Az anyagot oly tömegben hordja össze és illeszti be a források szavaival, hogy az Akadémia újabb forrásgyűjteményeinek megindításáig jóformán valamennyi történetírónk belőle merített. Praynak és Katonának, valamint többi jezsuita történetíró társaiknak ideálja: a rendi és katolikus Magyarország.

II. Az irodalomtörténet és Bod Péter.

Irodalom-
történe-
tünk
kezdeté.

Ez időszakba esnek az első magyar irodalomtörténeti kutatások. Czwittinger Dávid bártfai ügyvéd 1711-ben megjelent *Specimenjében* hazai tudósok és tudománypártoló férfiak életrajzát adta, jóakarattal, de kevés kritikával. Kiegészítette a *Speciment* Serpilius Dániel Vilmos, pozsonyi lutheránus pap. Méltó a megemlítésre a nagy tudományú, de korán elhalt Rotarides (Kerekes) Mihály, evangélikus papjelölt, ki Németországban tanultában írta és adta ki *Historiae Hungariae literariae lineamenta* címmel 1745-ben bevezetését egy nagyobb munkának, melyben idegen támadások ellen lelkesen, de nehézkes nyelven védelmezi a magyar nemzetnek művelődésre, tudományra fogékonyságát s egykori munkásságát. Mindkét munka deakul van írva.

Bod
Péter.

Fő helyen érdemel azonban említést felső-csernátoni Bod Péter (1712—1769), nem darabos stílusáért s ki nem művelhetett ízléseért, hanem fáradhatatlan buzgóságáért a magyar művelődés emlékeinek összegyűjtése körül és egész írói munkásságának lelkes, hazafias irányáért. Szegény szüléktől származott s korán árván maradván, nyaranta marhákat kellett őriznie s csak télen járhatott iskolába, hova élénk tudományszomja vont. 1732-ben jutott el a nagyenyedi kollégiumba, hol jó emberek gyámolításával tartotta fenn magát; majd felsőbányai tanító korában egy kis pénzt gyűjtve, a felsőbb tudományok tanulását is folytatta, iskolai hivatalokat viselt, buzgón képezte magát minden irányban s gróf Bethlen Kata támogatásával, ki maga is írt egy vallásos munkát, 1740-ben kiment Hollandiába a leydeni egyetemre. Innen a legkitünőbb bizonyítványokkal, gazdag ismeretekkel és könyvgyűjteménnyel tért három év múlva vissza s pártfogója udvarában, Hévizen, lett lelkész. Majd 1749-ben a jövedelmes magyarigeni papságot fogadta el, melyet élete végéig megtartott. Buzgó lélekkel áldozta nemzete és egyháza érdekeinek rendkívüli munkásságban töltött életét. A tudományoknak sok ágát

mivelte: egyháztörténetet, nyelvészetet, földleírást, egyházjogot; de munkáinak csak egy része maradt meg. Halhatatlan érdemet szerzett magának irodalomtörténeti búvárlataival, felkutatván, megjegyezvén, összegyűjtvén és megbírálván minden adatot, melyhez a régibb és egykorú magyar irodalomra vonatkozólag csak hozzájuthatott. Ma már nem egy régi írónk nevét és nem egy könyv címét csak az ő közléséből ismerjük. *A Biblia históriájának* negyedik részében a régi magyar szentírás-fordításokat ismerteti; *Szent Polykárpus*ában az erdélyi ref. püspökök életrajzeit adja, kik között több magyar író volt; egy kiadatlan latin munkájában a magyar történetírókról értekezik; Pápai-Páriz *Erdélyi Phoenix*ébe becses jegyzéseket iktat a magyar könyvnyomtatás történetéről. Legnevezetesebb és ismertebb munkája a *Magyar Athénás* (1766), mely betűrendben mintegy hatszáz magyar író és ezek munkáit ismerteti bíráló megjegyzésekkel. Bod Péter mindenestre egyike volt ama keveseknek, kik a magyarság múlt századi megpróbáltatásának napjaiban az utódok hálájára méltólag állták meg helyöket. Erdemes szorgalommal dolgozott kevéssel utána a piarista *Horányi Elek* is, ki 1775—1777-ig adta ki nagy betűrendes írói életrajzgyűjteményét, a *Memoria Hungarorum*ot, melyet 1792-ben követett a *Nova Memoria*, egy kötetben.

Nyelvtudományi irodalmunk legnevezetesebb termékei idegen nyelveken irattak. Tudósaink a század első felében minden igyekezetöket arra fordították, hogy a magyar nyelv rokonságát kimutassák a zsidóval, melyet minden nyelvek ősanjájának tartottak. Ezen az alapon állt a nagyérdemű Bél Mátyás; ezen Kalmár György, ki egyetemes írást tervezett; úgyszintén Örtel János és Tsétsi János. Az összehasonlító nyelvészetnek e tévesztett irányából első lépett a helyes útra *Sajnovics János* jezsuita csillagász, ki a Vénus csillagnak a Nap előtti átvonulása vizsgálatára Norvégiába utazván, a lapp földön rokonságot fedezett fel a magyar és a lapp szavak között s e kérdést tovább kutatván, 1770-ben a dán királyi tudós társaságnak egy értekezést nyújtott be, melyben a magyar és lapp nyelvet (legalább a hajdankorban) azonosoknak állította (*Demonstratio idioma Ungarorum et Lapponum idem esse*). E munka először bizonyítván nagyobb készüllettel és hatásosabban a finn-magyar rokonságot, melyet külföldi nyelv-tudósok már régebben sejtettek, összehasonlító nyelvészetünkben korszakalkotó.

A magyar bölcséleti irodalom Apácai óta mitsem haladt. Egyik-másik iskolába beszivárogtak s deák iratokban nyomot is hagytak ugyan a külföld újabb rendszerei; de magyarul valamirevaló bölcséleti munka nem iratott. Sartori Bernát ferenci barát *Philosophiája* (1772) is

Nyelv-
szet; a
finniz-
mus.

Bölcsélet-
tan.

csupán amaz igyekezeténél fogva érdemes a megemlítésre, mely szerint a tudomány műszavait igyekezett magyarul adni; különben elmaradottságánál, szűkkörű felfogásánál fogva csekély értékű, bibliai alapon álló munka. Érdekes emléküink maradt ebből a korból II. Rákóczi Ferenc rodosói bujdosó környezetéből is. Itt írta Kiss István 1730-ban *Magyar Philosophiáját*, melynek egy kézirati példányát a Nemzeti Múzeum könyvtára őrzi. A korában divatos népszerű politikai erkölestankönyvek egyike: fejedelmek, udvari emberek, hivatalviselők, polgárok feladatairól és kötelességeiről. Fejtegetéseit igen jellemzően a haza iránti kötelességeinkkel kezdi. Nem mély és nem új; de különösen eleven, fordulatos, francia iskolára utaló, de gyökeresen magyar, szép nyelve az, aminélfogva emlékezetet érdemel.

Földrajz. A földrajzírók közül Baranyi László, az általános földírat megalapítója (1749), s Bertalanfi Pál jezsuita válik ki purizmusra törekvő munkája által: *Világnak két rendbéli rövid ísmérete* (1757). Losonezi Istvánnak 1771-ben kiadott *Kis tükre*, mely már alkotmánytant is foglal magában, közel száz évig közkezen forgott a protestáns iskolákban.

Természettudományi irodalmunk alig mutathat fel valamit Mátyus István kükküllőmegyei főorvosnak tudományos ismeretekkel dolgozott *Ó- és új diaetetikáján* (1762) kívül. Az orvosi szak, főleg kisebb, gyakorlati célokra készített munkákban gazdagabb volt; különösen sok az akkoriban nagyon pusztító pestis elleni tanácsadás. E téren dolgozók közül elhíresedett Köleséri Sámuel, erdélyi országos főorvos; Waáli Mihály, kalandos életű kuzuzsló, ki füvészkönyvét Meliuséból írta ki; és Miskolczi Ferenc, ki magyar orvosi műnyelv megalkotására tett kísérletet. — A mennyiségtanban a *Számvetésnek mesterségével* (1743) maradandó nevet szerzett magának a korán elhalt, tudós debreceni tanár, Maróthi György, ki első vívott ki főiskolájában nagyobb tekintetet az addig mellőzött reális tantárgyaknak.

Törvény-
tudo-
mány. A jogi irodalomnak egyetlenegy magyar terméke e korból Cserei Farkas munkája: *Magyar és székely asszonyok törvénye*, mely azonban csak 1800-ban jelent meg. Deák nyelven, főképp a nagyszombati egyetem és a jogakadémia körében virágzott e tudomány; de hiányzott igazi bölcsesleti alapja s amaz emberiesebb, szabadabb jog- és államtudományi eszmék, melyek a külföldön már ez időben általán foglalkoztatták a szellemeket, hazánkba utat még nem találtak.

Vallás. Végre a magyar hittudomány mezeje is, melyen az előbbi századok alatt oly sok kitünő elme állított marandó emléket nevének, sivár képet mutat. A protestánsok

részén nem lévén többé hatalom, melyre támaszkodhattak, vallási érdekeikben sok sérelmet szenvedtek. A türelmetlenebb katolikus főpapok munkáikban a protestántizmus veszedélyességét bizonyították és elnyomását ajánlották. Így a szónoklatairól híres veszprémi püspök, Bíró Márton is. Nemesebb szellemével kiemelkedik közülök Molnár János, szepesi kanonok. Az ügyök mellett tollat fogott protestáns írók vitázó irataikat csak külföldön nyomathatták ki. Különbözők között sem találkozott nevezetesebb szellem. — A bibliát többen (Bárány György, Besnyei György) lefordították, de nem adhatták ki. Az erdélyi lelkészek közül számosan (Kamarási György, Nádudvari Péter, Verestói György) állottak jeles szónokok hírében.

18. Széppróza. — Mikes és Faludi.

Ez időszak prózája általában elsilányodott. A XVII. század íróinak és szónokainak szabatos, gyökerező erejét bágyadt terjengés váltotta fel, nyelvök tisztaságát az idegen szavak keverésének divata, sőt több nyelvalak (pl. az ikés igék) szabályos használata is ekkor ment feledésbe. De éppen ez időszakba esnek az egyházi előadások formáinak befolyásától mentebb igazi szépprózának első kísérletei is. Mellőzve Fénelon nagy hírű prózai époszának, *Telemachnak*,¹ fordítását gr. Haller Lászlótól, mely elszélesítő erőtlensége mellett némi hajlékonyságot mutat, különösen két íróat kell kiemelnünk: Zágoni *Mikes Kelemt* és *Faludi Ferencet*.

Mikes (1690—1762) iskoláiból egyenesen II. Rákóczi Ferenc mellé került apródnak, kinek távoli atyjafia is volt. A fejedelem iránt tanúsított hűsége, de általában érzésvilágának minden irányban kristálytiszta nemessége egyikévé teszi a legvonzóbb alakoknak. A szatmári béke után elhagyta hazáját, melyre „egyéb oka nem volt, hanem hogy igen szerette az öreg fejedelmet“. Készségesen ment ennek kíséretében Lengyel-, Francia- s végül Törökországba. Rákóczi halála (1735) után is Rodostóban maradt, hol egymásután mentek füstbe reményei, melyeket a magyar függetlenségi ügy új lendülete, hazájába visszatérése s családi tűzhely alapítása iránt táplált. Egymásután haltak el mellőle bujdosó társai s 1758-ban őrá szállott a básbugi méltóság, vagyis a menekültek fejének tiszte, melyet négy év múlva bekövetkezett haláláig viselt. Száműzetésének unalmát irogatással enyhítette; olvasmányait fordította, átdolgozta; élményeit, tapasztalatait följegyezte. Az utóbbiakból szerkeszthette össze amaz, állítólag egy „nénjéhez“ (Groff P. E.) írott *levélsorozatot*, mely írói munkásságának koronáját képezi. Szellemökre nézve e levelek a kurucvilágba, iratásuk idejére

nézve a nemzetietlen korba, megjelenésökkel pedig (1794) a felújulás korába tartoznak. Számuk 207; az elsőnek kelte: 1717 október 20, az utolsóé: 1758 december 20. Vegyesen illeszti *Törökországi leveleskönyvébe* Mikes a Rákóczi-emigráció dolgait, erdélyországi emlékeit, a török birodalom társadalmi és politikai viszonyait, gazdasági dolgokat, francia olvasmányainak kivonatait, átszöve mindenütt saját vallásos, megnyugvó, az élet viszontagságai közt megtisztult gondolataival. A tiszta és nyílt lelkek őszinteségével mond el mindent, ami élete körében és lelki világában történt; Négyesy László találóan veti össze Mikes leveleit Petőfi költeszetével. Szeretettel teljes lélek és gazdag kedély sugárzik: mindenütt e leveleknek hol tréfás, hol megható hangjából. Keresetlen, természetes csínú stíljök tekintetében pedig máig mintául szolgálhatnak. Mikes még egészen az előbbi század tiszta, nemes nyelvén ír; de szemlélődő, gyöngéd, költői lelke megadja ennek azt a *bájt* is, melyet előtte hiába keresünk. Jellemző stíljében közmondásos és képes beszédmódjának eredeti leleményessége, ereje és elevensége; ezt a beszédmódot maga „székely nyelvnek“ mondja. Irodalmunkban az első, határozottan *egyéni* próza az övé. Többi munkái közül megemlíthetjük az újabban felfedezett *Mulatságos napokat*, melyben Gomezné, akkoriban nagyon kedvelt francia író, regénysorozatát ültette át magyarra.

Faludi.

Mikesé mellett méltó elismerés illeti meg *Faludi Ferenc* (1704—1779) prózáját. Németújvárott, Vas vármegyében született, korán jezsuitává lett s tanulmányait Bécsben és Grécében végezvén, Ausztriában és Magyarországon több helyt tanárkodott és viselt egyházi hivatalokat. 1741—1746-ig Rómában a Péter-templomban volt magyar gyónatató. Szerzetének eltörlése után, 1773-ban, Rohoncra vonult s itt is halt meg. Faludi, mint költő és prózaista, e sivár időszak legérdemesebb írói közé tartozik. Számos erkölcsi s életbölcseleti munkát írt idegen források után: *Nemes ember*, *Nemes asszony*, *Nemes úrfi*, *Udvári ember*, *Bölcs ember*, *Szent ember* (eredeti), *Téli éjtszakák*. Ha az eszmék, melyeket e műveiben előad, kölcsönöztek is, a magyarosságában és folyamatosságában kitünő nyelv egészen az övé. Míg Mikesben inkább a régi nyelv jutott megnemesített kifejezésre, Faludinál az újító, gazdagító tehetség nyilatkozását látjuk. Anélkül, hogy nyelve kevésbé volna gyökeres, mégis magán viseli az újítónak magyaros szellemben bővítő, idomító kezét. Úgy hogy e munkák méltán szolgálhattak volna helyes kiinduló pontjául az általános nyelvreformnak, melynek szükségét íróink nemsokára érezni kezdték. Faludi mint lírai költő is kivált kortársai közül és egy iskolai drámája is maradt.

Jegyzetek. 1. Fénelon Ferenc (de Salignac de Lamothe, 1651—1715)

régi nemes francia család gyermeke volt s egyházi pályára lépven, korán nevezetesebb megbízásokat vevett, különösen a hugenották terítése körül. Szelid elke, szabad gondolkodása és ékesszólása korának egyik nevezetesebbé tették. Cambrai érsek s XIV. Lajos unokájának nevelője lett. Böleseleti írásain kívül növendékei számára készítette kitűnő regényét: *Les aventures de Télémaque* (Telemachos, Odysseus fiának kalandjai), mely azonban satirának tekintetvén az akkori versaillesi udvar ellen, csak későn jelenhetett meg. E munka a legtehetségesebb alakban, kitűnő előadással tárgyalja az uralkodói erkölcsöt s mint a legkedvesebb olvasmányok egyike, világhírré jutott.

19. Költészet.

A függetlenségi vágyak, melyek a XVII. század Általános jellemé. végén s a XVIII. elején egész nemzeti költészetünkben oly gazdagon és hatásosan nyilatkoztak, a szatmári béke megkötésével, Rákóczinak és társainak kibujdosásával, lassankint elhallgattak. Előkelőbb osztályaink az új viszonyok között új szokásokat váltottak s az idegen nyelvű művelődéssel, melyre szert tettek, mindjobban eltávolodtak a néptől. E műveltség következménye volt, hogy az egész nemzetnek szólván, ennek érzelmeiből táplálkozó költészet helyett egy újnak esirái kezdtek mutatkozni, mely idegen minták befolyását árulta el. Természetes, hogy ilyen körülmények között a népköltészet tárgyakban, eszmékben szegényedett. Egy ideig visszhangozta még a kurucvilági nemzeti eszméket, azután nem az egész nemzet, hanem csak a maga bajaival, terheivel foglalkozott. Általános érzelmek éneklésén kívül gúnyolódott az új divat és szokások ellen és panaszkodott a vértelmes háború nagy költségeire, a robotra, adóra.

A régi magyar költészet hagyományai, melyek közt Gyöngyösi darabjait tekintették legbecsesebbeknek, csak néhány csekély tehetségű versíró t ösztönöztek munkára. Ilyen volt, tréfás színezettel, olasztelki Kolumbán János, ki *Vida György tordai hadnagy* (egy mindenkit rászédő, Csáková Péter-féle alak) tréfalódásainak históriáját írta meg és adta ki 1758-ban. Sokáig kedvelt népkönyv volt, hasonlóképen a korában „magyar Apollónak“ nevezett gróf Lázár János *Florindájához*, mely verses útleírásnak és regénynek, műalkat nélküli, francia forrás után készült keveréke. Kétségtelenül értékesebb ezeknél a *Cziráky-éposz*, Völesei Tóth István históriás éneke 1742-ből, mely gróf Cziráky József ezredesnek az első sziléziai háborúban vitézkedését s Prága alatt elesését beszéli el. Szerzője tanult Gyöngyösitől, sőt Zrinyitől is; yannak jó képei, hangzatos versszakai; de a költő igazi művészetére nézve csak Tinódi utóda. Érdekes ez a soká kéziratban lappangott terjedelmes elbeszélés azért is, mert az 1741-diki országgyűlés fellángolásának Mária Terézia mellett: egykorú, legrégibb költői emléke.

A világi líra két nevezetesebb képviselőjén: *Faludi Ferencen* és *b. Amade Lászlón*, a magyar költői Faludi, a költő.

hagyomány hatása mellett nyugoti dalformáké látszik. Mindkét költő dalai csak későbbben jelentek meg, Faludi már életének abban a korában kezdett verselni, mikor nem annyira a pillanat változó érzelmeinek heve, mint inkább megállapodottabb életnézet nyerhetett kifejezést költészetében. A költő pajzánság is, mely beletévedt, egy derült és nyugodt lélek tréfálkozása. Néha mesterkélttségig ügyesen alkotta dalamos lebegésű verseit, sűrűn használván, Amadéval együtt, a ráütő és visszatérő rímeket. Sok mindenféléről énekel: szerelemről, természet örömeiről, nyugodt bölcsesetének tételeiről. Tárgyait szereti minden oldalról kimeríteni, eszméit a képek és hasonlatok teljes összeállításával világítani meg. Teszi pedig ezt mindig jókedvű enyveléssel, derült bölcseséggel, ártatlan gúnnyal. Mint Arany János *Őszikéi*, Faludi versei is az öregkor költészete, melyből azonban nem szenvedések emlékei és lemondás hangzanak, hanem nyájasság és okosság. Francia mintákra pásztori verseket is írt, melyek nála sem természetesebbek és igazabbak, miut azoknál, kiket követett.

Amade.

A világi dal másik művelője: b. Várkonyi *Amade László* (1703—1764), az ős Guthkeled nemzetség sarja s a szintén költő Antalnak fia, a hadi pályán huszárkapitányságig vitte, Mária Terézia alatt (1742) a nemesi felkelő seregben pedig ezredességig; majd a pozsonyi udvari kamaránál lett tanácsos s e hivatalában halt meg. Amade egy tekintetben ellentéte Faludinak: ő a pillanat költője. Zengzetes dalaiban szerelmének hol könnyed bánatát, hol változó örömeit, majd a katonaelet gyönyörűségét, a házaselet bajait stb. éneklé. Amadét a majd két századig élt Balassi-iskola egyik kései képviselőjének tekinthetjük. Versei, melyeket részben csak úgy rögtönzött, csinos ötletekkel, képekkel bővelkednek. Szerelmeiről írt egy lírai regényt is; de ez kiadatlan. — Még náluk korábban találkozunk a két első költő Telekivel, az első Józseffel és utána Miklóssal. Amaz ifjan halt el 1729-ben s egy elégiája maradt, melyben hazájától búcsút vesz; emennek pedig egy dala, melynek könnyed érzésével és játszi formájával sajátos ellentétben van sok tudós vonatkozása. De szerzőjéről azt tartották, hogy „élő és mozgó bibliothéka“.

Rádai Pál.

Az egyházi lírában mind a nyelv nemességét és erejét, mind az érzés igazi buzgóságát tekintve első helyen állanak *Rádai Pál* énekei. Rádai II. Rákóczi Ferencnek volt belső titkára s politikai küldetésekben megfordult Lengyel-, Svéd- és Poroszországban. Szintén követkepen Benderben jártában 1709-ben dolgozta sajtó alá *Lelki hódolás* című imádságos könyvet (megj. 1715.), melyhez függesztette egyházi énekeit. Amade László édesatyjától, b. *Várkonyi Amade Antaltól* is maradt ránk 1736-ból egy füzet vallásos költemény, nagyobbára Balassi-versnemben s élénk képze-

lettel és erős hittel írva, melyek közül legérdekesebbek a *négy utolsó áologról*, a halálról, végítéletéről, pokolról és mennyországrol szóló énekek. Ezenkívül megemlíthetjük Szőnyi Benjámint *Szentek hegedűjét*, melyet a református nép ma is kedvel.

A színészet egészen a katolikus iskolába szorult. Ezeknek, főképp a pálos, jezsuita és piarista intézeteknek növendékei játszottak ünnepi alkalmakkor — legtöbbször deák, de néha-néha magyar — darabokat, melyeknek tárgyai leginkább a bibliai vagy világi történetből vették. A magyar iskolákban gyakran adták elő Buda megvétele és Savoyai Eugén diadalait, Zrinyi és Dobó hőstetteit. Annak azonban, hogy e darabok mintegy a drámairodalom iskolájává legyenek, nagy akadályára szolgált megkötött voltuk: a jezsuiták szabályai szerint még női öltözetnek sem volt szabad bennök előfordulni. Szerzőik inkább feltaláló és mesésző, mint jellemző tehetséget tanusítottak. Ilyen volt Faludi *Constantinus Porphyrogenitusa*, melyet a nagyszombati kolégium növendékei adtak elő. Az idétlen Constantinus, kelet-római császárfiú, két gyámja: Romanus és Phokas egymás ellen agyarkodván, amaz kitúrja társát az uraságból; de féktelen nagyravágásában Constantinust is meg akarván fosztani a tróntól, melyet saját fiának szeretne megszerezni, gyűlöletessé lesz. Phokas megbuktatja s maga Constantin lép a trónra. Ide tartozik még ugyancsak Faluditól az olasz eredetű *Cæsar Egyiptomban*, továbbá Kunics Ferenc szónokias nyelvű *Sedéciása* és Kozma Ferenc *Jekóniása*, mely már világosan színi hatásra számít. Illei János is buzgó és nem tehetségtelen művelője volt az iskolai drámának; művei közül említést érdemelnek: *Salamon*, *László foglya* és *Ptolomæus*.

A népies bohózat is az iskolai színművekből látszik kiindulni. Egy ilyen tragédia melletti előadásra volt szánva Billisies Márton pálos szerzetesnek úgynevezett *közjátéka* 1765-ből, mely három, lazán összefüggesztett felvonásban a német farsangi játékok durva tréfáit honosítja meg. *Asszonyok csúfságának* nevezhetnők, mert a régi néphumor legkedvesebb motívumát, az asszonyi nem ellen való csúfolkolást eleveníti fel a múlt századok gúnyverseiből. Csúfolja a vén leányokat, az asszonyi fecsegést és iszákosságot. Dialógjai közé már énekek vannak szöve. Sikerült torzalakok és a kor viszonyok szatirikus rajza tüntetik ki a piarista Pállya Istánnak, a dán Holberg egy német átdolgozása után készített szintén névtelen bohózatát, melynek tárgya (s címe is lehetne): *Versengés a szenátorságért*.

HATODIK SZAKASZ.

A FELÚJULÁS KORA.

20. Közállapotok.

Politikai
viszo-
nyok.

Mária Teréziának sok intézkedése tanusítja, hogy hálával és vonzalommal viseltetett a magyar nemzethez. Tagadhatatlanul buzgón igyekezett nemzetiünk művelődésének emelésén; de abból a meggyőződésből indulván ki, hogy a nemzetiség, különösen a nemzeti nyelv, akadály a nyugati műveltség meghonosodásának Magyarországon, társadalmi téren mindent elkövetett a németesítés érdekében. Valószínűleg ilyen célzattal alapítá 1760-ban a magyar testőrséget vagy gárdát, melybe minden vármegye küldött ijjakat. A békés németesítés a nemzet kimerültségének és meglepetésének idején virágzott is; de a királyné uralkodásának vége felé öntudatra kezdett ébredni a nemzet, a hazafias izgatás megkezdődött s a nemzeti irodalom, hosszú hallgatás után, megint életre támadt. Felújítói között a fő érdem éppen a gárda néhány tagját illeti. Ez új irodalom gyorsan megértette a nemzettel, hogy milyen kincsnek kell féltenie nyelvében. Az elégedetlenség országos lett, mikor az emberszerető, de korlátot ismerni nem akaró II. József, visszásnak tartván a közügyeknek a holt latin nyelven vitelét, 1784-ben rendeletet adott ki, hogy hivatalos nyelvül Magyarországra is a német hozassék be. A vármegyék felterjesztéseket intéztek a rendelet ellen, de mindhiába. Ekkor keletkezett idegenkedés sok hazánkfiában a latin nyelv ellen is, melyet útkészítőnek tekintettek a német előtt. Az állandó s már-már kiltörni készülő közingerültség 1790-ben halálos ágyán mégis rábírtá Józsefet, hogy egyéb újításaival együtt németesítő intézkedését is visszavonta. A híres 1790-iki országgyűlésen, melyet II. Lipót tartott, már hangosan nyilatkozott a nemzet, hogy ősi jogai mellett nyelvére is féltékeny. Még a magyar öltözetet is fölvetették újra. Az országgyűlés óvást emelt az ellen, hogy valaha a magyar nemzetre idegen nyelv erőszakoltassék: a magyar nyelvnek addig is, míg hivatalos nyelvvé emeltethetnék, az iskolákban taníttatása elrendeltetett. Majd kimonda-

Az
1790-iki
mozga-
lom.

A nyelv
ügye.

tott, hogy a hivatalok csak magyarul tudókkal töltenek be. Innen kezdve nyelvünk mind nagyobb tért hódított magának; az 1805-iki országgyűlés a hivatalos élet széles körébe a deák mellett való behozatala felől intézkedett. II. Lipót rövid uralkodása új korszakot nyitott volna a magyar állam történetében, ha a bekövetkezett francia háborúk (1794—1814), a bécsi kormány szabadságellenes és önkényes irányzata s a nemzet egy részének a régihez való makacs ragaszkodása az átalakulásnak útjában nem áll. Az országos reform munkája alig indult meg, máris abbanmaradt. A jelentékeny áldozatoknak pedig, melyekkel Magyarország a Napoleon ellen viselt háborúban résztvett, egyéb eredménye nem lett, mint *Reakció*, hogy hazánk sem kerülhette ki az Európaszerte lábrakapott reakciót. 1812-ben az országgyűlés már elkeseredve oszlott szét s ezután tizenhárom évig nem hivatott össze. A bécsi kormány önkényesen szedette az adót, a szabad szólást erőszakkal és kémkedéssel elnémította, az ország területéből a Száván túli részeket elszakította, a külföldre járást megnehezítette, a szellemi szabadabb mozgást kemény könyvvizsgálattal elnyomta. Alkotmányunkkal mitsem törődő, legerőszakosabb rendeletei a jövő időszak idejére esnek, mikor aztán a bekövetkezett nagy nemzeti visszahatás az igazi reformkort megnyitotta.

E változatos időszak legellenségesebb körülményei között is folytonosan adott életjelt magáról a nemzeti szellem, mely már a magyar nyelv kimívelésére és terjesztésére buzgón törekedett. Ha másutt nem lehetett, legalább az irodalom és társasélet terén folyt a nemzet szellemi és anyagi fejlesztésére irányuló mozgalom. A sok változáson keresztülment iskolák is lassanként ápoló fészkeivé lettek a magyar érzésnek. II. József a szerzetes rendek nagy részét eltörölvén, főzöcs vagy nemzeti iskolákat létesített, melyekben világi tanárok alkalmazásán és a német nyelv általános behozatalán igyekezett. Az általa meghonosított szabadabb irány utána ismét megváltozott, de szerencsére a nemzetietlen is. Újra számos szerzetes alkalmaztatott és a magyar nyelven való tanítás elrendeltetett. Ez azonban nem egykönnyen tudta még iskoláinkból kiszorítani a deákat. A nemzeti nevelés ápolása tekintetében jó példával mentek elől a kath. papnevelő-házak s a protestánsok is némely tudományokat a XIX. század elején magyarul tanítottak. A József császártól Budáról Pestre áthelyezett egyetem első magyar nyelvtanára: Vályi András legbuzgóbb szószólói közé tartozott a magyar nyelvnek iskoláinkban.¹

Egy magyar tudós társaság felállítására is mu- Akadémiai
tervek.
tatkozott igyekezet, bár még ebben az időszakban siker nem koronázta. Már Bessenyei György, az új irodalom megkezdője, készített 1781-ben *Jámbor szándék* címmel egy

tervrajzot, melyet Révai Miklós kiadott. Az utóbbinak lelkes izgatásaira történt főleg, hogy az 1790-iki országgyűlés bizottságot nevezett ki, mely az indítványozott „magyar tudós társaság” tervezetét kidolgozza: azonban a többi tervvel együtt ennek kivitele is a következő idősakra maradt. Sikertelenül emlegette ez ügyet az 1807-iki országgyűlés is. A kérdést irodalmilag folytonosan vitatták és tárgyalták; újabban különösen gróf Teleki László (a költő fia és a történetíró atyja) s Fejér György (1806 és 1809) foglalkoztak vele. Mindennek ellenére most még csak az ország különböző részeiben alakultak kisebb körű nyelvmívelő társaságok, mint a Kis Jánostól alapított soproni (1790) és az erdélyiek (1792—3, majd 1818); Marczibányi István pedig addig is, míg a sokat sürgetett akadémia létrejöhetne, magyar irodalmi munkák jutalmazására díjat alapított, melyet több ízben (először 1817-ben) maga József nádor adott ki. Közintézeteink történetében emlékezetes gróf Széchenyi Ferenc áldozata is, ki nagyszerű könyv-, kézirat- és pénzgyűjteményét az országnak ajándékozván (1802), ezzel a Nemzeti Múzeumnak vetette meg alapját, melynek felállítását az 1808-iki országgyűlés rendelte el.²

Hírlapok. A műveltség terjesztésének, az olvasó közönség szaporításának és biztosításának hathatós eszköze a hírlapirodalom, mely nálunk szintén ez időszakban alapítottatott meg és indult virágzásnak. Legelső magyar hírlap a *Magyar Hírmondó* volt, melyet Rát Mátyás kezdett 1780-ban Pozsonyban s több más hasonló vállalat követett. Első hírlapjaink szerkesztői és kiadói mind lelkes és áldozatkész bajnokai voltak a magyarság és különösen a magyar nyelv ügyének; lapjaik jövedelméből nyelvünk művelését illető kérdésekre díjakat tűztek ki (Görög Demeter és Kerekes Sámuel, Kulcsár István). A magyar nyelv fejlesztésének, esinositásának érdekében legtöbbet tettek szépirodalmi folyóirataink, melyek részben legkitünőbb íróink (Kazinczy, Bacsányi, Kármán) szerkesztésében jelentek meg. A XIX. század második tizedében már nevezetes tudományos folyóiratok is keletkeztek. A politikai sajtóra azonban időszejünk legnagyobb részében kemény vizsgálat nehezedett, minélfogva a nyugoti Európát foglalkoztató szabadabb eszméknek tolmácsai nem lehettek. E szigorú cenzura nagyban gátolta a nyomdák mozgását is, melyeknek száma rendkívül megfogyott; 1805-ben alig volt több tíznél.³

Színészet.

Ez időszak elejére esik végre a magyar színészet új életre ébredése is, melyet az utóbbi évtizedekben csak néhány műkedvelő előadás képviselt. Révai és Péczei figyelmeztették ez ügy fontosságára a nemzetet. Az 1790-iki országgyűlésen is szóba került, hogy a magyar nyelv művelését mennyire elősegítené egy játékszín felállítása. E buzdításra állt össze még ez évben Kelemen László társasága, mely

azonban csakhamar kénytelen volt abbahagyni működését a fővárosban. Erdélyben Aranka György izgatására szerencsésebben alapított meg országos és magán támogatás mellett a színészet; az itteni állandó társaság gyakran járt ki, kisebbekre oszolya, Magyarországra is.¹

1. Jegyzetek. 1. A tanítás ügyét II. József nagy figyelemben részesítette. Már azáltal, hogy 1782-ben sok szerzetet (pálosok, benedekrendiek, ciszterciek) eltörölt, megváltoztatta a katolikus nevelés egész rendszerét, mely előtte leginkább szerzetesek kezében volt. Az eltörölt rendek vagyont egy részben oktatási célokra fordította. Ingatlanait, templomi ékszereiket eladatta s ez alkalommal sok nevezetes történeti és művészi emléket elveszített. Az egyetemet Budáról Pestre tette át s benne protestáns tudósokat is alkalmazott tanárokkul. Az elemi iskoláknak már Mária Terézia által kezdett javítását folytatta és számukat szaporította. Új, szabadabb tanítási rendszert dolgozott ki s világi, részben protestáns tanárokkal életbe léptette a közös (nemzeti) iskolákat. A helytartótanácsnál tanügyi bizottságot állított fel s az iskolák számára felügyelőket rendelt. Ilyenek voltak: Teleki József, Kazinczy Ferenc stb. Az új rendszer azonban a tandíj behozatala által a szegény ifjaknak kiképzését meghiúsította s szabadabb intézkedéseivel (az ifjaknak táncteremek, színházak s egyéb nyilvános helyek látogatása megengedtetett) a fegyelmet meglazította.

2. A magyar nyelvművelő társaságok között ez időszakban első a soproni volt, melyet az itteni evang. liceum növendékei közt Kis János 1790-ben alapított. Ilyenféle iskolai szövetkezések másutt is (Pest, Kassa, Komárom, Győr stb.) alakultak s a magyar szellem élesztésére, az ifjúság művelésének elős gítésére nem kis hatással voltak. A soproni társaság munkásságát csak az 1848-iki forradalom szakította félbe. Erdélyben már a nagyobb körű mozgalmak is vezettek némi eredményre. Aranka György izgatására az 1791-iki országgyűlés törvényeket alkotott és terjesztett föl egy magyar Nyelvművelő Társaságról, mely jóváhagyás reményében 1793-ban Marosvásárhelyt meg is kezdte működését, de a megerősítés elmaradván, 1810-ben feloszlott; 1818-ban újra hozzáláttak gróf Bánffy György felügyelete alatt a munkához, melyet azonban már másfél év múlva kénytelenek voltak abbahagyni. Rövid ideig állott fenn az 1792-ben szintén Erdélyben alakult Kézírások Társasága is, mely történelmi forrásokat bocsátott közre.

3. A magyar hírlapirodalom 1780. évi jan. hó 1-én indult meg Pozsonyban Rát Mátyas *Magyar Hirmondójával*, mely hetenkint kétszer jelent meg s 318 előfizetője volt. Nemsokára bekövetkezett világesemények (francia forradalom, napoleoni háborúk) alatt a magyar hírlapirodalom központja Bécs volt. Itt megjelenő lapjaink: *Magyar Kurir* (szerk. Szacsvai, Desi Sámuel stb.) és *Hadi és más nevezetes történetek*, majd *Magyar Hirmondó* (szerk. Görög és Kerekes) keveset foglalkozhattak magyar ügyekkel. Pesten az első magyar lap, a *Hazai Tudósítások* (szerk. Kulcsár István) 1806 július 2-án indult meg. Ezeknél többet tettek a magyar nyelv művelésére a szépirodalmi folyóiratok, mint a bécsi *Magyar Múza* (1787-től, szerk. Szacsvai); a kassai *Magyar Múzeum* (1788-tól, szerk. Kazinczy, Baróti Szabó és Bacszányi); továbbá Péczeli *Mindenes Gyűjteménye* (1789), Kazinczy *Orpheus* (1790), Kármán *Urániaja* (1794) és Kulcsár István *Hasznos Mulatságai* (1817-től). A nagyobb tudományos folyóiratok közül nevezetes a Döbrentei Gábor által megindított *Erdélyi Múzeum* (1814—1818), mely főleg az irodalmi műveltség emelésére hatott. Nemkülönbén a *Tudományos Gyűjtemény* (1817—1841, indit. Fejér György, szerk. többek közt Vörösmarty és Horvát István), mely az ismeretek minden ágából, főleg a politikai, irodalmi és nyelvtörténetből hozott könnyebb modorban írt közleményeket s irodalmunkra és közönségünkre nagy hatása volt.

4. A magyar színügy melletti buzgalom éledését jelentik az időszakunk elején itt-ott tartott műkedvelői előadások. Így Lőcsén 1789-ben előkelő ifjak játszották Faludi *Constantinusát*. Az első magyar színésztársaság,

Kelemen László vezetése alatt, a budai német színpadon 1790 október 25-én tartotta első előadását. De a pesti és budai német színházak lérlője, gróf Unwerth, annyi akadályt gürdített a magyar vállalat elé, hogy a buzgó társaság csak 1792-ben folytathatta előadásait; azonban a közönség pártfogásának hiánya miatt már 1795-ben feloszlott. Erdélyben ez ügy szerencsésebb fejlődésnek indult. Itt állandó társaság működött, mely Magyarországra is ki-kijárt. Már 1795-ben harmadfélszázánál több színdarabja volt melyeket részint jobb íróink, részint maguk a színészek írtak s fordítottak vagy át-dolgoztak. A magyar színművészet történetére (a budapesti Nemzeti Színház megnyitásáig) 1884-ben pályázatot hirdetett a Kiszalud-Társaság. Az első díjjal Bayer József munkája jutalmaztatott, mely két kötetben 1887-ben jelent meg; a másodikkal Váli Béla egykötetes műve, mely még 1886-ban kiadott.

21. A költészet áttekintése.

I. Költői iskolák.

Ez időszakban, melyet a magyar irodalom *újja-
születéséről* szoktak elnevezni, a költészetre nézve jellemző a *klasszikai elv uralkodása*. Klasszicizmus néven azt a költői irányt értjük, mely a régi görög és római költők példáján és műbölcsélok szabályain alapszik. Jellemzik: az elvontabb eszményiségre, általános emberire, összhangra törekvés; a formaszépségnek legkiváltképp megbecsülése; az antik szellem képzeletvilágához (mithológia, görög-római történet) és hagyományos műalakjaihoz való ragaszkodás. Ellentéte a regényes költészet vagy romantizmus, mely a középkori román népeknél, részben a keresztyénség befolyása alatt, fejlődött ki, nemzeti alapon áll s összeköttetésben van a népies költészetekkel, szereti a jellemzetest és egyénit s formában és tartalomban több szabadságot enged a képzeletnek. Különböző időkben e két különböző elv uralkodott az európai költészetben. Abban az időben, a XVIII. század második felében, mikor a magyar irodalom újjaszületett, a klasszicizmus volt az uralkodó.¹ De nem a magatizta eredetiségében, hanem úgy, amint átalakult a franciáknál, kiknek legnagyobb költői a XVII. (Corneille és Racine tragédiaköltők, Molière vígjátékíró, Boileau tan-költő² stb.) s ezek utódai a XVIII. században (Voltaire regény-, éposz- és drámaíró, mellette több bölcselkedő és regényíró)³ ez irányt követték. Az önálok kifejlett s *ál-* vagy *új-klasszikainak* nevezett műirány jellemző sajátosságai: az Aristoteles nevében követelt drámai hármasszfége (idő-, hely- és cselekvényegység) és tárgy-távolságnak szoros megtartása, kimért szabatosság, az érzelmek terjengős festése, az előadásban finomság és elmésség, ünnepélyesség és szónoki páthosz; általánosan használt versformájok az alexandrin.⁴ Akkoriban európszerte, Bécsben Mária Terézia udvaránál épp úgy, mint Berlinben Nagy Frigyesnél, francia műveltség uralkodott s a költészetben a franciák új-klasszikai iránya

A francia nagy költőket és böleselkedőket ol-
vasta a század közepén b. Orezy Lőrinc, ki az új ma-
gyar irodalmat megkezdte. Ő azonban nem esatlakozott egé-
szén hozzájuk; költeményeit hol a francia páros, hol a régi
magyar divatú négyrímes versekben írta s ezek szellemök
szerint nagyobbára népiesek. Ezért Orezyt nem is sorozzuk
tisztán francia nyomokon járó költőink közé, hanem vele csak
általában mint az új irodalmi mozgalom legrégibb munkásá-
val foglalkozunk.

Egészen a *francia ízléshez* esatlakozott azonban
az az írói kör, mely Bessenyei György vezérlete alatt
Bécsben a magyar testőrség tagjaiból alakult s melyhez
utóbb a hazában mások is sorakoztak. Az újklasszicizmus
törvényeihez szabott dráma, episztola, heroida⁵ és tanköl-
temény voltak legkedveltebb formáik; modoruk áradozó,
böleselkedő, szónokias; az egyhangú négyrímű versszakok
helyett a könnyebb kétsoros alexandrinben verseltek. Míg
azonban a francia klasszikusok drámáik tárgyát kivétel
nélkül a hősi világból választották s hazai történeteket egé-
szén mellőzték, magyar követőik nemzeti tárgyakat (Besse-
nyei *Hunyadi Lászlója*, *Budája*) is dolgoztak fel. Iskolájok,
melyet *franciás- vagy új-klasszikainak* nevezünk, 1772-ben
lépett fel Bessenyeivel, ki első vezetője volt. Majd 1784-től
Péczei József lett vezérévé, kinek halála után 1792-től ez
iskola különállása megszűnt, sőt a Martinovics-összeesküvés
s a francia háborúk következtében általán a francia iroda-
lom befolyása körülbelül negyven esztendőre megszakadt.
A franciások főleg francia műveltségű, de magyar érzésű
előkelőink, katonatisztjeink körében hatottak.

A franciások föllépésével majdnem egyidőben
más irányú irodalmi mozgalom is támadt. Néhány
deákos műveltségű férfiú, katolikus papok, a klasszicizmus
eredeti forrásához, különösen a *latin költészet*hez fordultak
s ennek általános eszméin, eszóján, tömörségén és alaki töké-
letességén lelkesedtek. Igazi verselésnek csak az időmér-
tékest tekintették, mire előbb kevés példa volt költészetünk-
ben: fő formájok az óda.⁶ A *deákos* vagy *ó-klasszikai* iskola
Baróti Szabó Dávid föllépésétől, 1777-től veszi kezdetét. Na-
gyobb lendületet Virág Benedek adott ez iránynak, mely fő-
leg közeprendűnk deákos műveltségénél fogva hatott. Meg-
kísérlette a görög szellemű tragédiát is Ungvárnémeti Tóth
Lászlóval. Fő disze a múlt század második tizedében Ber-
zenyi Dániel volt. Ez iskola 1820 tájáig foglalt el jelentéke-
nyebb állást.

Verselőink nagy részére azonban nem igen vol-
tak hatással sem a franciás, sem a deákos iskola
újításai. Szellemben amazokhoz állottak közelebb, de azok-
ban a *magyaros* formákban írtak, melyek a népnél kifejlöd-

tek, szokottak és tetszetősek voltak. Az époszban Gyöngyösi a mintájok: lírában, a kuruc költészet révén, Balassira emlékeztetnek. Hosszú és bőbeszédű époszokat s verses regényeket készítettek négyrimű strófákban, népies modorú dalokat és alkalmi költeményeket, magyaros irányú prózai történeteket. Izlésben fejletlenek voltak s szellemben mindenekelőtt *magyarosak*. Elsőnek lépett fel közülök Dugonics (1774) s legnépszerűbbek voltak Gvadányi és Pálóczi Horváth Ádám. Ez iskolának irodalmi szereplése is körülbelül 1815-ig tart s innen kezdve csak a kéziratokban terjedt, nagyobbára alkalmi, ú. n. *műkedvelő* költészet képezi folytatását. Félig-meddig ehhez az iskolához tartozik a *debreceni kör*, Földivel, Fazekassal és ifj. Kovács Józseffel, melynek költészetében a népies tárgyak gyakran nemesebb, mértékes versalakban jelennek meg. Ebből a körből emelkedik ki, legnagyobb dicsőségére, Csokonai.

Inga-
dozók. Ők tették meg az első kísérleteket a különböző irányú iskolák egyesítésére. Ezen, a rímet, mértéket és népies irányt egyesítő, elv hatása alatt dolgozott néhány tehetséges lírikusunk, kik azonban, ahelyett hogy az egyesítést végre tudták volna hajtani, inkább csak a válogatást mutatják. Ilyenek Verseghy, Dayka, Szentjóni, Bacányi.

Németes
irány. Végre ez időszak utolsó írói csoportja: Kazinczy Ferenc és köre elfogadta ugyan a deákosoktól és a franciásoktól a rímet, mértéket és az eszményi irányt, de költészetök lényegére nézve a Goethe-féle *német-görög klasszicizmus* befolyása alatt állott s ettől kapta nevét. Fő elvök az elvont eszménység, a tiszta emberi, a forma esinossága. Az előadás finomságát követelvén mindenekelőtt, új költői nyelv szükségét érezték s a nyelvújításnak lettek legbuzgóbb harcosai. Költészetök nem volt nemzeties, annál kevésbbé népies. A főbb nemeket: époszt és drámát nem művelték: majdnem kizárólag a líra terén mozogtak. Ez irány hívei, különösen Kazinczy, irodalmi izgatásaikkal, esztétikai műveltségökkel, a nyelvreform körüli buzgalmokkal gyakoroltak jótékony hatást. Munkásságuk 1788 körül (Gessner *Idylliumi*) kezdődött s az irodalmi téren megtartotta elsőségét addig, míg Kisfaludy Károly drámaival és Vörösmarty époszaival a következő időszak kezdetén a nemzeti regényes költészetre szállott ez át.

Meg kell még jegyeznünk, hogy ennek az időszaknak éppen legkiválóbb költői: Csokonai és Kisfaludy Sándor erős *olasz hatást* is mutatnak; emez Petraréának, amaz inkább az újabb olasz költészetnek hatását. Ez a befolyás azonban náluk más idegen, francia (Rousseau), német (Bürger), sőt magyar népies hatásokkal is társúl, s egyéniségökben és törekvéseikben nem oly uralkodó fontosságú, hogy ennek révén őket és követőiket külön iskolául foglalhatnók össze.

II. A költői irányok elágazása és kapcsolata.

A különböző iskolákat, melyekkel a felújulás korában találkozunk, az irányokat, melyekben haladnak, eredetileg *kétféle törekvésre* vihetjük vissza. Voltak ugyanis, akik költészetüket egészen nemzeti alapon, a régi magyar költészet szellemében és alakjaival kívánták fejleszteni, mintájokul Gyöngyösit, főformájokul a Zrínyi-verset tekintvén: ezek a *magyarosak*. Azután voltak mások, kik a haladottabb, fejlettebb idegen irodalmak műalakjainak és kifejezőmódjának meghonosításával, utánzásával, követésével óhajtották a magunkét minél gyorsabban és minél szorosabban amazok közé emelni: ezek az *idegenesek*. Mind a két irány több ágra szakad.

A *magyarosaké* kétfelé: maradiakra és haladókra. 1. A *maradiak* költői munkásságában nem találunk oly jelentékenyebb mozzanatot, sem szellemben, sem formában, melyben közvetetlen idegen hatást ismerhetnénk fel. Törekvésök és büszkeségök minél merevebb ragaszkodás a magyarságnak hagyományos felfogásához és alakjaihoz. Gyöngyösi és a históriás énekek eredetisége lebeg előttök. Ilyen különösen Gvadányi, azután Etédi Márton s még néhányan.

2. A *haladók* szintén kiválólág a nemzeti szellem és nemzeti formák művelői, de kevésbbé merevek. Mindjárt az elsőknél (Dugonics, Pálóczi Horváth), hol tárgyokban, hol alakításban megtalálhatjuk az idegen, antik és modern irodalmak hatását. Gondolkodásban, versformában, kifejezésben egészen nemzetiek. Az irány későbbi követői tesznek kísérleteket az idegen, különösen nyugoti, formákkal is, de fő műveiket nemzeti, részben lírai versszakokban írják. Idegen költők szelleme is hat rájuk, de hat már a népé is s a nemzeti érzésnek és gondolkodásnak ők maradnak legkiválóbb képviselői korukban. Így Csokonai és Kisfaludy Sándor.

Az *idegenesek* két úton indultak. Egyik részök a *deák*, másik a modern nyugoti irodalmakban kereste mintáit.

1. A *deákosok* annái a szoros összeköttetésnél fogva, melyben egész régi közoktatásunk s ennél fogva műveltségünk a deák irodalommal állott, ennek remekeiben keresik a felfogásuknak leginkább megfelelő s legmértöbb mintákat. Ilyenekül tekintik különösen Vergiliust és Horatiust. Nyelvünk alkalmasnak mutatkozván az antik versnemekre, kizárólag ezeket kívánják követni s tekintik igazi költői formáknak. Az irány Baróti Szabóval kezdődik s tetőpontját Berzsenyivel éri el; benne egyszersmind megtörik kizáró-

lagossága, mert ő a magyar nemzeti versidomot is fejtegeti és méltányolja.

2. A *külföldiesek* Nyugot felé fordulnak, még pedig egyrészt a franciák, másrészt a németek felé.

a) A *franciások*, élőkön Bessenyei Györggyel, valamennyi irány hívei közül legelőször lépnek fel. A többi iskolától nemcsak az választja el őket, hogy francia minták után a kétrímű alexandrint hozzák be a négyrímű Zrinyi-vers helyett, hanem az is, hogy új műfajokat, vagy a már művelteknek modern alakjait honosítják meg, egész szellemünknek s nyelvünknek is a nyugoti művelődéshez simulását sürgetik s a felvilágosodás eszméit tolmácsolják. Különösen Voltaire művein lelkesednek; de a nemzeti érzés melegségére nézve vetekszenek a magyarosokkal.

b) A *németesek* az éppen virágkorát élő német klasszicizmus után indulnak. Jelentőségre Kazinczy által emelkednek, ki műfelfogásban, ízlésben Goethét követi. Míg a franciásokat a klasszicizmusnak francia felfogása vezeti, ők német alakjáért lelkesednek, eszménységére törekszenek, az általános emberit akarják kifejezni, a forma csínosságát kiváló nagyra becsülik s csak a művelt osztályok költői kívánnak lenni. E választékos költészetre választékos nyelv kellett: a nyelvújítás ügyében ők buzgólkodnak első sorban. Leghatározottabb és legmélyebb költői természet közöttük Kőlesey.

Az irányoknak ez általános ismertetése után az egyes iskolákat és költőket időrendi sorozatban tárgyaljuk.

Jegyzetek. 1. A klasszicizmus és romantizmus egymást felváltva uralkodtak a nyugati irodalmakban. Az ókor klasszikus népeinek, különösen a görögöknek lehanyatlásával letűnt az irodalmi klasszicizmus virágkora is, mely náluk született s érte el tökéletes kifejlődését. A középkor román népeinél kifejelett a romantikus vagy ú. n. regényes költészet, mely új versnemeket használt, román tájnyelveken szólt, a keresztény eszmevilághoz esatlakozott s szerette a fantasztikust és sejtelmest. Legmagasabban jelenik meg a nagy germán népéposzokban, az olasz Dante *Divina Commediájában* (isteni színjáték) és az angol Shakspere drámaiban. A klasszicizmus küzdelme azonban a regényes költészet ellen már a XIV. században megkezdődött Olaszországban Petrarccal s az új, a régitől sokban elütő klasszicizmus Franciaországban érte el a nagy drámaírókkal aranykorát, a XVII. században, XIV-ik Lajos alatt. Az újra általánosan uralkodóvá lett irány ellen a múlt század közepén Németországban Lessing támasztott diadalmas mozgalmat, míg 1825 körül magában az új-klasszicizmus főfészkeben, Franciaországban is, egy fiatal írói csoport, élén Hugo Viktorral, ki Shaksperet vallotta mesterének, egy új romantikus költészetet alapított meg.

2. **Corneille, Racine, Molière és Boileau.** A francia új-klasszicizmus legnevezetesebb írói a következők: Corneille Péter (született 1606-ban Rouenban, meghalt 1684-ben), a klasszikus tragédia tulajdonképeni megteremtője. Eleinte joggal foglalkozott, majd vígjátékokat kezdett írni, míg végre egészen a szomorújátékra adta magát. Fő munkái: *Cid, Horace, Cinna, Polieucte* és *Rodogune*. Iskolája »nagyak« nevezte Corneillet, kiből igazi erő, szenvedély és emelkedettség gyakran egyesül üres szónokiassággal, természetelen affektációval és okoskodásokkal. — Racine János (született 1639-ben

1832 március 22-én. Az irodalomban romantikus drámájával: *Goetz von Berlichingen* (1773) és érzelmes regényével: *Werther*rel lépett föl. Írói pályájának három korszakát szokták megkülönböztetni: 1. az érzelmet (Sturm und Drang), melynek fatermékei az említettek; 2. az eszményt, melyben nagy hatással voltak rá a görög remekművek, főművei: *Egmont*, *Iphigenia*, *Tasso* drámák, *Faust* első része, *W. Meisters Lehrjahre* regény, *Hermann und Dorothea* költői elbeszélés, kisebb költemények; és 3. a tanítót (főművei *Faust* második része, *Wahrheit und Dichtung* önéletrajz stb.). Goethe a legtöbbször szellemek egyike volt (költő, természetbúvár, régész, kritikus) s már életében uralkodó az egész német irodalmon. Mint költő mindenekfölött tárgyias és bevezetett művész. Költészetének tárgya mindig az egyetemes emberi, melynek felfogására esodálatos adománya volt. Majd minden költői nemben dolgozott; de legnagyobb a lírában.

22. Az első munkások.

Az irodalmunk legújabb korát megindító, kiterjedtebb mozgalmat 1772-től szoktuk számítani, amikor Bessenyei György *Agis* című tragédiája megjelent. Mindenekelőtt azonban azzal a két érdemes férfiúval kell foglalkoznunk, kik a magyar művelődés érdekében folytatott izgatásaikkal, szorgalmas munkálkodásukkal s kéziratban bizonyára sokaktól ismert költeményeikkel a mozgalmat bevezették és előkészítették: báró Orczy Lőrincel és gróf Ráday Gedeonnal. Irodalmi nyilvános fellépése mindkettőnek már ebbe a korba esik; de dolgozataik jó része még a XVIII. század közepe táján készült. Tanulságos vonása munkásságuknak, hogy ebben mindazon eszmei és formai törekvések csirái világosan kimutathatók, melyek a következő idegenes és magyaros iskolákat külön-külön jellemzik.

Orczy. *Báró Orczy Lőrinc* (1718—1789) magyar főúri családból származott. Mindjárt Mária Terézia trónraléptekor fegyvert fogott ő is a szorongatott királyné mellett; a hétéves háború alatt nagy áldozatokat tett érdekében; kitüntette magát mint dandárvezér s a hadseregből tábornoki ranggal vonult vissza. Utóbb polgári hivatalokba lépett s Abaúj vármegyének sokáig főispánja volt. Maga írja, hogy még „az álgyúk zengése közt“ kezdett verselni s a versírás utóbb tarnaórsi magányában is kedvelt foglalkozása volt. Egy kis versfüzete állítólag már 1761-ben megjelent nyomtatásban; de munkáinak java része *Költeményes Holmi* cím alatt csak 1787-ben látott napvilágot. Orczy ismerte a francia költői és társadalmi irodalmat is. Amannak hatása alatt elmélkedő verseiben, költői leveleiben stb. elvetette a négy rím bilincsét; emez megerősítette a köznéphez való vonzalmát, melynek egyszerű életét magasztalja és sorsának javítására törekszik. De ennek ellenére nem számíthatjuk az újklasszikaiakhoz, gondolkodása és előadása módjának, kifejezéseinek tiszta népies volta miatt. Az egyszerű életnek és a régi magyar világnak szeretete sugárzik verseiből; az új

mívelődéstől félti az erkölcsöket és még az új találmányok: gőzhajó, villámhárító stb. sem igen részesülnek nála szíves fogadtatásban. Észmékben nem gazdag költészetét sokszor derűs gűny jellemzi, mellyel a bécsi minisztereket sem igen kiméli.

Ráday Gedeon (1713–1792) a költő és diplomata Ráday.
Pálnak volt a fia. Az atyjától kezdett könyvgyűjtést folytatván, péceli kastélyát tudományos és művészi kincsei országos hírré emelték. Buzdítása, levelezései, példája az irodalom élesztésére igen nagy hatással voltak. A politikai életben is tiszteletet aratott s bárói, majd grófi méltóságra emeltetett. Költői kísérleteket már 1735-től fogva tett, még pedig klasszikai formákban a *Zrinyiász* hexameteres átdolgozásával. Ő volt az első nálunk a rím és mérték (jambus, trochaeus) összekötésében is, ahonnan az ilyenféle versek sokáig *Ráday-verseknek* neveztettek. Époszt is kezdett írni *Árpádról*, nyolcsoros, mértékes stanzákban;¹ de félben hagyta. Maga „bajnoki ének“-nek nevezte. Néhány epigramm, dal és mese jelent meg tőle elszórva, többnyire Kazinczy folyóirataiban, mind élete utolsó öt esztendejében. Kéziratban hátrahagyott költeményeit fia elégette.

Jegyzet. 1. Stanza, egyéb jelentései mellett, bármely rövidebb vagy hosszabb költemény ek általában versszakait jelentette. Utóbb különösen ama nyolcsoros strófák (ottava rima) jelölésére használták, melyek Siciliából Boccacciótól a XIV. században Olaszországban meghonosítva, az olasz epikus költészetnek (Ariosto, Tasso) általános versformájává lettek. — Ráday stanzái azonban rímhelyezésre sem egészen egyeznek ezekkel; képletük: aabbedde.

23. A franciás iskola.

I. Bessenyei György és a testőrök.

A különböző irányban munkálkodó csoportok Bessenyei
élete.
közül, melyek irodalmunk új életre hozásán fáradoztak, fellépésre első a testőrök csoportja s ezzel a franciás vagy új-klasszikai iskola volt. Az új irodalom megkezdője s az iskola első feje *Bessenyei György*. Egy régi, elszegényedett szabolcsi nemes családból született Bereczen, 1747-ben. Apja a pataki kollégiumból korán kifogta s az egészen elparlagiasodott, de szép termetű ifjút Szabolcs vármegye 1765-ben a magyar nemesi testőrségbe vétette fel. A tanulatlan s ellazult lélekben a művelt világ egyik fényes központján egyszerre felébredtek természetes jó hajlamai. Kétségkívül nagy hatással volt reá 1769-diki olaszországi útja is, melyet udvari küldetésben tett. Pírulva látta be elmaradottságát s éjjel-nappali munkához fogott, hogy a mulasztottakat kipótolhassa. Amint nyelveket tanulván, egymásután ismerkedett meg az irodalmak kincseivel, meggyőződött, hogy

őhöz hasonlólag nemzete is hátra van maradva. A külföldön sem gyengült nemzeti érzése arra ösztönözte, hogy újon szerzett ismereteit nemzetének szellemi emelésére fordítsa. Saját munkásságán kívül buzgón igyekezett testtörtársait is irodalmi dolgozgatásra bírni. Izgatásai sikeresek voltak: a testőrök között egész írói kör alakult s így lett Bessenyei az új irodalomnak voltaképeni megindítója. Főképen ez teszi nevét irodalmunk történetében emlékezetessé. De pályájának rendkívüli művelődéstörténeti fontossága is van. A francia irodalom szabad eszméit, melyek akkor az egész művelt világot foglalkoztatták, egész lelkesedéssel fogadván magába, ezeknek volt élete végeig lankadatlan híve és tolmácsa, de mindig csak addig, amíg magyar érzésébe nem ütözköztek. Hosszú tespedés, elmaradottság után először adott hangot magyarul a haladó külföld gondolatainak. A műveltség lehető emelése által akarta erősíteni a magyarságot. A magyar művelődési életnek ő tűzte ki kettős jelszavát: *legyen minél európaiabbá s egyszersmind minél magyarabbá.*

Költői
munkái.

Írói szereplése jóformán csak 1772—1781 közé esik. Iránya, mint egész köréé, a francia új-klasszicizmus volt. Különösen Voltaire lebegett előtte bálványozott például; munkásságának különböző irányai, sőt egyes termékei mind a híres francia író törekvéseire s egyes műveire emlékeztetnek. Első megjelent munkája, melyet egy szép előbeszéddel Mária Teréziának ajánlott: *Ágis tragédiája* volt 1772-ben. Rövid tartalma az ötfelvonásos színműnek ez: Két spártai főember, Ágis és Kleombrotés, az uzorások rendkívüli meggazdagodása ellen felkelt nép élén, Lykurg törvényének visszaállítását kívánják Leonidás királytól. Ez utóbbi engedni kénytelen; de udvari embereinek, különösen Agesilausnak ármánykodásaitól felizgattatván, hogy Ágis és Kleombrotés uralomra törekesszenek, azt követeli ezektől, hogy vallják vétkeseknek magukat. De a követelt bűnvalásnak egyik sem akarja magát alávetni s Leonidás, kinek egy újabb népzendülés megszilárdítja gyanúját, Kleombrotést száműzeti. Ágist pedig megöleti. Bessenyei többi tragédiái: *Hunyadi László meg Atilla és Buda*. Mindegyik arról tanuskodik, hogy szerzőjüknek drámai alakító és jellemző tehetsége nem volt; színpad hiányában pedig külső ügyességre sem tehetett szert. A tragikai tárgyakat meg tudja találni, de azok ellágyulnak keze között. A hármas-egység kényszere sokszor ügyetlenné teszi; Hunyadi László kivégeztetését egy, a színpadon átsiető személytől halljuk s Atilla véletlen összejövetel alkalmával öli meg halálra keresett öcsesét. Alakjai között még fajkép (típus) sem igen akad; egyénítésnek nyoma sincs; személyei többnyire akarat nélküli bábok s Atilla egyszerre tehetetlen is, vérengző is. Előadása folyamatos, itt-ott csinos, de mindig hosszadalmas és

böleselkedő. Egyik, a maga idejében híres vígjátékának, a *Philosophus*nak eselekvénye mindössze annyi, hogy Parmenio a filozóf és Szidalisz a filozófnő, kik vonakodnak a közönséges szerelem gyöngeségétől, megismerkednek, megszeretik egymást és akadálytalanul összekelnek. E darab jellemrajzában sok a találó, finom vonás, a durvább komikum egészséges ere is fel-felesillanik s a dialóg folyamatossága kiváló elismerést érdemel. Legsikerültebb alakja, kinek nevén emlegették sokáig az egész vígjátékot: Pontyi; ebben Bessenyei egy szűk látókörű, minden újítást ellenző, régi divatú, hét szilvafás nemesembert rajzolt, amilyen akkoriban Magyarországon igen sok volt s ez magyarázza Pontyi országos hírét. Másik vígjátéka: *Laisz, vagy az erkölcsi makacs*. — Bessenyei a hőskölteményben is tett kísérletet *Hunyadijával*, de csak Mátyás király uralkodásának történetét adta költészet nélkül. Szerencsésebb volt a tankölteményben, melynek terén a Pope¹ és Voltaire után dolgozott *Ember próbájával* lépett fel, melyet utóbb több munkája (*Természet világa, Debrecen siralma*) követett e nemben. Bessenyei eszmékben nem szegény, habár nem is mély; sok helyen szerencsésen küzd meg elég zengzetes verseiben a nyelv kiképzetlen voltával.

Prózaí munkái közt is sok böleseleti irányú van Prózaí.
(*Európa a XI. században, Bihari remete, Értelem keresése* stb.). A francia felvilágosodás irodalmának hatása alatt sokat foglalkozik a halhatatlanság, boldogság, erény és bűn kérdéseivel; de mindig habozó marad s az igazi alapos képzettség hiányát gyakran szép gondolatai sem tudják feledtetni. De előadás, stíl tekintetében e munkák a legszebbek, melyeket nyújtott. Tépelődő, megállapodásra jutni nem tudó lelke a vitatkozó előadásnak sajátos, közvetlen formáját képezte ki. Különösen érzései rajzában meleg és megható; magyarossága mellett eleven, olykor lendületes s a kifejezés erejére nem egy helyt felülhaladja Báróczy prózáját. Írt egy nagy politikai regényt is *Tariménes utazása* címmel, mely maig kiadatlan. Mária Teréziát magasztalja benne s egy mintaállamot fest, melyben szabad gondolkodás, szabad szó, emberszeretet és jóllét uralkodnak. Különösen szatírai részletei méltók az elismerésre. — Bessenyeinek érdemét ezeken kívül izgató iratai képezik, melyeket a magyar nyelv (*Holmi, Magyarság, Magyar néző*) s egy ennek művelésére felállítandó akadémia érdekében (*Jámbor szándék, 1781.*) készített.

Bessenyei 1784-ig tartózkodott Bécsben, hol utóbb a reformátusok ágense volt, majd katolikus hitre térven, az udvari könyvtár tiszteletbeli őrévé lett s Mária Teréziától kegypenzt húzott. Ezt azonban II. József elvonván tőle, hazatért előbb Bercelre, majd berettyókovácsii jószágára. Itt

a világtól elvonulva s a tőle megindított irodalom új áramlatai között elfeledve, folytonosan munkálkodott, de dolgozatai többé napvilágot nem láttak. Egy részük a Nemzeti Múzeum könyvtárában van. Meghalt 1811 május végén és saját kívánsága szerint, szertartás nélkül temettetett el kertjében; szülőmegyéje Nyiregyházán szép szoborral tisztelte meg emlékét.

Bessenyei társasága.

A lelkes Bessenyei, irodalmi buzdításainak első eredménye gyanánt, 1777-ben adatott ki egy gyűjteményt *Bessenyei György Társasága* cím alatt, Orczy, Barsai és Báróczi verseiből, kikkel a nagyobb közönség ez alkalommal ismerkedett meg először. Ők azok, kiadójukkal együtt, kiket amaz összefoglaló névvel jelölni szoktunk. Az öreg Orczy Lőrinc, ki már régóta írt költeményeket, szívesen csatlakozott az ifjúság mozgalmához, melynek Barsai és Báróczi derekabb tagjai közé tartoztak. A fejedelmi családból való *Barsai Abrahám* (1742—1806), ki testörködése után résztvett a bajor örökösödési és a török háborúban s Barsai ezredességig emelkedett, Orczyhoz és Bessenyeihez írt költői leveleket s néhány más, elmélkedő verset. Síma, néha szelíden gúnyos, egyszerűség utáni vágyát emlegető, különben határozottabb költői egyéniség nélküli író (korában „elegáns poétának“ nevezték). A párosímű (úgynevezett „kétsarkú“) alexandrínusokat ő kezdte először. — Fontosabb helyet vívott ki magának a szüntén erdélyi származású *Báróczi Sándor* (1735—1809), ki hasonlóképen ezredesi ranggal lépett ki a hadseregből. Báróczi nem annyira néhány eredeti dolgozataért, mint inkább fordításaiért érdemel helyet irodalmunk történetében. Az utóbbiak közül legismertebbek s legnagyobb hatást tettek Calprenède hétkötetes regénye: *Kasszandra* és Marmontel *Erkölesi meséi*. E fordításoknak ízléses, könnyűségre törekvő és józanul újító nyelve jelentékeny haladás prózánk fejlődésében. Különösen a világos, kerek, jól tagolt és széparányú mondat-szerkesztés tünteti ki. Báróczi nyitotta meg ama, Kazinczytól legnagyobb eréllyel és sikerrel üzött törekvések sorát, melyek nyelvünket képessé igyekeztek tenni a nyugati költői munkáknak minél tökéletesebb és megfelelőbb visszautájkroztetésére. Újtásai s egész stílje azt a nagy hatást, melyet Kazinczyra s ez által úgyszólván egész újabb irodalmunkra gyakoroltak, nem annyira eredetiségöknek, mint inkább ízléses voltuknak köszönik. Sajnos, hogy Báróczit, kit Kazinczy is mesterének vallott, az irodalomtól korán elvonta az aranycsinálás ábrándos divatja.

A többi gardista író.

A gárda tagjai közül még több, kevésbé nevezetes író is vált, tanúságául ama buzgó magyar szellemnek, mely az egész testületet áthatotta. Ilyenek: Baranyi László, Nalácz József, Czirjék Mihály és Bessenyei Sándor,

György bátyja, ki Milton² *Elreszert és Visszanyert Paradisomát* fordította lapos prózában. Ebbe a körbe, a franciás katona-költők körébe kell sorolnunk *gróf Fekete Jánost* is. Maria Terézia tábornoka volt, majd a katonaságtól visszavonulva sokat utazott Európában, heves ellenzéki szerepet vitt az 1790-91-diki országgyűlésen, hol „aradi Mirabeau“-nak nevezgették s élete végét, nagy vagyona romjain, irodalmi dolgozatásban töltötte főthi birtokán. Testestől-lekeztől voltairiánus volt, személyes összeköttetésben magával Voltaire-ral, ki verseket is intézett hozzá s akinek *Pucellejét* lefordította. Átültette Ovidius *Ars amandiját* is; ezenkívül sok, máig kiadatlan francia és magyar verset írt, az utóbbiak közt számos paszkvilt, műveltségénél és eleven-ségénél sokkal esekélyebb költői tehetséggel.

Jegyzetek. 1. Pope Sándor (1688 -1744) angol tanítóköltő; munkái főleg elegancia, kitünő rímek és általában formai szabatsóság tekintetében jeleskednek. Említsre méltó közülük: *Essay on man* (tanulmány az emberről), melyben a rossz eredetűnek kérdését vizsgálja. Ezt dolgozta magyarul Bessenyei s kivüle még Pápai István és Héczi Pál. Különbben Pope költeményei közül legszebb *The rape of the lock* (Fütriablás) című kómikus hőskölteménye, melyből Csokonai a *Lioraltja* alap szemjét vette. Az angol irodalomban főleg Homérfordítása őzri emléket.

2. Milton János, a legnagyobbszerű vallásos éposz költője, 1608-ban született Londonban. Az angol forradalom kitörése után az államegyház ellen mutatott kemény röpirataival nagy híre tett s 1672-ben Cromwell az államtanács titkos jegyzőjévé nevezte ki. A protektor halála után is küzdött a királyi párt ellen, mígnem a köztársaság bukása után megvakulva visszavonult s csak a költészetnek élt. M meghalt 1674-ben. Fő munkája *The paradise lost* (Az elveszett paradisom, 1667.) s ennek folytatása a *Paradise regained* (A visszanyert paradisom), mely azonban az elsőnek gazdagabb képzeletű, lian szárnyalását nem éri utól. Annak tárgya az első emberpár ceste, hatalmas s az egyetemes költészetre nagy befolyást gyakorolt alakja a Sátán; emez **Krisztus** megkísértetéséről szól a pusztában.

II. Ányos és Péczeli.

Azok között, kiket a bécsi gárda föllépése itthon ^{Anyos.} a hazában irodalmi munkásságra serkentett, kiváló helyet foglal el egy ábrándos fiatal pálos szerzetes, *Ányos Pál* (1756 -1784), ki szerencsétlenül választott pályájának és testi betegségének gyötrelmei közt töltötte életét s lett költővé. Előgiákat¹ és költői leveleket írt, melyek először szólaltatták meg költészetünkben az étellel teljesen kibékíthetetlen bánatot, az ú. n. világfájdalmat. A franciás iskolához esatolják őt nemesak irodalmi és baráti összeköttetése a testörökkel, hanem borongó érzéseinek szélesen, egészen ez irány modorában kivitt rajzai is. A fájdalomba egészen belemerül s költészetének fő tárgya a mulandóság. *A halavány holdnál* panaszolja sorsát és vágyik a halál után. Bár bánatának igazságáról meg tud győzni s hangulatával olykor meghat, egyhangúságával fáraszt, gondolatokban nem bővelkedik s a színezőbb, elevenebb költői kifejezés csak ritkán jelenik

meg nála. Egyéni bánata mellett néha a hazafi-érzés is talált hangot lantján. Híres verse az, melyet lelkesedésében írt a magyar viselet újból fölvetelére; míg a *Kalapos király*-ban keményen ostromozza a koronázatlan II. Józsefet. Ányos fiatalon, 27 éves korában halt meg.

Gróf Teleki József. Ugyancsak a franciások iskolájához tartozik néhány tankölteményével a második *gróf Teleki József* (1738—1796), ugoecsi főispán és koronaőr, Bod Péter tanítványa s korában a magyar közélet egyik kiváló szerepvivője. *Atyafiúi barátság oszlopa* című hosszú elégiájában testvérhúgát, Esztert, gyászolja bőbeszédűen és áradozva, de helyenkint megindító melegséggel. Ez legnevezetesebb költői munkája. Az ő fia volt s kézirati verses maradványai-
val szintén a franciások csoportjába tartozik, az első *gróf Teleki László* (1764—1821). Pope modorában írt vallásbölcseleti tankölteményeket a mennyországról, a lélek halhatatlanságáról, a babonáról és hitetlenségről. Inkább nemes buzgóságú, felvilágosodott és szabad szellemnek, mint költői tehetségnek adta bizonyosságát. Legnevezetesebb munkája a felállítandó magyar akadémia érdekében írt *Esdeklések*. Atyja volt a harmadik Teleki Józsefnek, a Hunyadiak történetírójának s az akadémia elnökének és második Teleki Lászlónak, a *Kegyenc* írójának.

Péczeli. A franciás iskola második fejevé, Bessenyei kora visszavonulta után, lankadatlan buzgalmú munkássága s a külföldön szerzett gazdag ismeretei *Péczeli József* (1750—1792) komáromi prédikátort tették, ki a franciás irányt be is zárta. Az új ivadék ökörüle gyülekezett és látott munkához. Péczeli egész sorát adta a nyugateurópai irodalmak jelesebb termékei fordításainak (Voltaire *Zairej*át, *Alzirej*át, *Mélopej*át, *Henriás*át stb.), melyek közül különösen Young² *Éjtszakái* érdemelnek említést, a magyar költői prózának e nem eredménytelen kísérlete. Sokáig általános becsben állottak Péczeli verses *Meséi*. E természete szerint kevés szavú műfajt, iskolájának divatjához képest, szélesebb, csinos kidolgozással, festő modorban művelte, leginkább a nagyhírű francia meseköltőt, La Fontainet,³ követve. Többek segítségével 1789-ben ő indította meg az első magyar tudományos folyóiratot, a *Mindenes Gyűjteményt* s az egyházi irodalom és szónoklat terén külföldön is jeles nevet vívott ki magának.

Gróf Teleki Ádám. A franciás irány, azonkívül hogy nyelvünket főleg díszesség tekintetében segítette előre, nagy szolgálatot tett nyugoti jeles művek átültetése és megismer-
tetése által. Hívei közül igen sokan adták magukat különösen francia költői munkák fordítására. Kétségkívül legtöbb szerencséjével dolgozott a műfordítók közül gróf Teleki Ádám, ki Corneille *Cidj*ét, az akkori viszonyokhoz mérten, megle-

pőben hajlékony és mégis erőteljes nyelven adta. Boileau *Pulpitus*ának is akadt fordítója Kovács Ferencben.

Jegyzetek. 1. **Elégiáknak** nevezték a régiek, a tartalomra való tekintet nélkül, általában az ú. n. elégiái versmértékben (distichon, váltakozó hexameter és pentameter sorok) írott költeményeket. Ilyenek voltak a görögök-nél Tyrtaeus harci énekei. Minnermos és Simonides költeményei; római elégia-költők: Propertius, Tibullus, Ovidius. Újabban csak azon lírai költeményeket szoktuk elégiáknak nevezni, melyekben a költő szelíd fájdalomnak ad, többnyire a múlton merengve, panaszos kifejezést.

2. **Young Eduard** (1681—1761) angol költő és wetwyni pap volt. Nevét nem dramái és szatírai tették híressé, hanem *Night-thoughts* (Éji gondolatok) című. Naláczitól és Péczelitől magyarra is lefordított munkája, melyet nejjének halála fölötti bánatában írt. A mély érzelem, mely a földi gyarlóságról és mulandóságról szóló elmélkedéseiben nyilatkozik, dagályos nyelve ellenére nagy hatást tett.

3. **La Fontaine János** a leghíresebb új meseköltő (szül. 1621-ben Château-Thierryben, meghalt 1695-ben Párizsban), az apológ formájának az előadás bája, könnyed szeszélye és vidám élce által kölcsönzött új varázst. Leghíresebb munkái *Contes* és *Fables*. Bővebben emlékezik róla Péczeli meséinek előbeszédében.

24. A deákos iskola. — Virág.

A mozgalom, mely irodalmunk újjászületését eredményezte, egyszerre több irányban indult meg. Előzmények. Míg Bessenyeivel a franciások elsőknek állottak elő Bécsben s az alexandrint fogadták el általános versalaknak, az alatt itthon néhány szerzetes a klasszikai versformákkal, a hexameterrel, alkaeusival, sapphoival, anakreonival stb. tett nagyfontosságú kísérletet. Hogy a magyar nyelv az időmértékes verselésre alkalmas, azt Sylvesternek a magyar néphez írt, XIV. századi distichonaitól kezdve több kisebb jelentőségű próbálkozás (Heltai, Apácai, Ráday Gedeon, Szilágyi Sámuel, Kalmár György, Molnár János) bizonyította. Azok, kik most e példákra támaszkodva, nagyobb kiterjedésben kezdték művelni az antik versalakokat, izlésüket a klasszikai költészet emlékein egyoldalúlag fejlesztették s ennél fogva a tőlük megindított újítástól, az „igazi poétai tudomány“ értelmében, az egész magyar költészet újjáalkotását várták. Nem Gyöngyösit, a „legnagyobb magyar poétát“, emlegették, hanem minden költők között szerintök a legelsőt, Vergiliust s mellette még Horatiust. Föllépésük a magyar olvasóközönség nagy részének deákos műveltségénél fogva nagy hatást tett.

Az iskola első időszakában csupán csak a *külső formára, az időmérték elvére fektették a súlyt*; hogy a klasszicizmus szellemét is éreztessék, arra ez irány kezdői csekély tehetségű költők voltak. De mind a hárman nyelvészek, kik jól ismerték a múlt irodalmát. Elsőnek lépett föl közülök egy székely eredetű jezsuita: *Baróti Szabó Dávid* (1739—1819), ki 1777-ben bocsátotta közre *Új mértékre*

Baróti Szabó.

vett külömb verseit, melyek utóbb még változtatva, javítva, bővítve többször is megjelentek. Ódái, idilljei, levelei stb. alig egyebek verstani gyakorlatoknál: előljárók magasztalásai, köszöntők s közönséges tartalmú, versbe szedett levelek. A maga idejében általánosan ismeretes volt a *Diófához* írt szép hazafias ódája. Legbecesebb munkája Vergilius *Acneisének* agg korában végzett fordítása. Ha költői érdeme kevés volt is Barótinak, jelentékeny hasznot tett a nyelv fejlesztésének terén. A klasszikusoknak nem szelleme, inkább csak nyelvbeli eráje, tömörsége, fordulatossága hatott rá. Munkáiban új és ritka szavakkal s eredeti fordulatokkal találkozunk, ámbar ezek mellett mesterkéltséggel és nyakatekert szórenddel is. (Ilyen sorokban pl.: Bűn minden kárát mondani tudja ki meg?! Este felé leveled második éri kezem Révai. stb.) — Barótit a piarista *Révai Miklós* követte, ki azonban fényes érdemeit nem a költészet, hanem a nyelv-búvárlat terén szerezte. 1778-ban lépett föl *Alaggyáival* (elégiák), majd a klasszikus költőkből fordított és eredeti elegyes verseivel. Vannak ezek közt esinos rímes dalok is, melyeknek enyelgő hangja költői kedély bizonyossága. Izlés és verselés dolgában is túltesz Barótin. — Utolsónak a föllépésben az marad közülök, ki legelőször kezdett klasszikai versmértékben dolgozni, de, mint igazi klasszicista, a kiadással bevárta a Horatiustól kívánt kilenc esztendő: *Kőrájnis*, szegi *Rájnis* (tulajdonképen Reinisch) *József*, a jezsuita szerzet tagja. Őt igazában nem is számíthatjuk költőink közé: az új iránynak inkább harcosa, elméletirója volt. 1781-ben adta ki *Magyar Helikmra vezérlő Kalauzát*, azaz a magyar versszerzésnek „példáit és reguláit“, melyeknek gyűjteménye Pázmány Péter híres munkája után nyerte nevét. Terjedelmes prozodiájához a példákat saját kevés verse képezi, melyek sem tehetségről, sem verselő ügyességről nem tanuskodnak. Rájnis lefordította Vergilius pásztori és gazdasági költeményeit s belekezdett az *Aeneis*be. Sértett hiúsága, hogy Baróti megelőzte, keserű tollharcba keverte őt az utóbbival és Bacsányival, mely azonban a magyar szórend és verselés szabályainak tisztázására jó eredménynyel volt.

Virág. A *klasszikai szellem hatása* csak ez úttörők után, az iskola második időszakában mutatkozott. Fő képviselője ekkor a „magyar Horác“, *Virág Benedek* volt, ki 1752 körül született Somogy vagy Zala vármegyében. A paulinus-szerzetbe lépven, Székesfejérvárott tanárkodott; folytatta e pályát szerzetének eltöröltetése után is, mígnem elbetegesedvén, Pestre, majd Budára költözött. Itt egészen az irodalomnak élt, sokat küzdött a szegénységgel és teljes elhagyatottságban halt meg 1830-ban. Virág volt az első jelentékenyebb költői tehetség, kit az új időszak szült. Mintaképe a

római Horatius¹ volt, de érzülete és felfogása minden ízében magyar. Nem gyűjteménnyel lépett föl, mint akkoriban szokás volt; hanem ódái, melyekben nemzetét hazafiságra serkentette, az 1791-iki korán ellobbant szalmatűz miatt korholta, a hadi erényeket magasztalta s a nagyokat dicsőítette: egyes lapokra nyomtatva bejárták az egész országot és már rég ismertté tették nevét, mikor *Poétai Munkáinak* első gyűjteménye 1799-ben megjelent. A másodikat kevéssel halála előtt, 1823-ban adta ki. A lelkesedés melege, a gondolatok nemes tisztasága és a kifejezés egyszerű ereje méltán hatottak meg a közönséget. Virágnak érzéke a fenséges iránt új hangot vitt a költészetbe, mely akkor szónoki áradozással és vizenyős lapossággal volt tele. Beesés szolgálatot tett a magyar irodalomnak példányképének, Horatiusnak jeles és teljes fordítása által is, melyet már élete őszén végzett. Nem kisebb az érdeme nagy történeti munkájának, a *Magyar Századoknak*, melynek egy (1526-ig terjedő) része csak újabban adatott ki. Az erkölcsi felfogásnak ugyanaz a nemessége és bátorsága mutatkozik itt is, mely ódáit jellemzi, ezenkívül a nemzeti szellem erős nyilatkozása s az egyszerűségében szép előadás emlékezetessé teszi e munkát történeti irodalmunkban.

A deákos iskola emelkedése nem állapodott meg Virágban. Berzsenyivel érte el tetőpontját, kiről utóbb szó lesz.

Jegyzet. 1. Quintus Horatius Flaccus, Róma legkitünőbb lírikusa, Venusiában született Kr. e. 65-ben. Egy ideig Rómában hivataloskodott, utóbb jászágán, Sabinumban tartózkodott. Barátja és kegyeltje volt Augustusnak és Maecenasnak. Meghalt Kr. e. 8-ban. Görög példák után írt ódáiban, melyeket bájj és mesteri technika jellemeznek, az arany közepszerűséget magasztalja, olykor a hatalmasoknak tömjénez. Legvonzóbbak levelei és szatírái, melyekben jókedvű, de mégis metsző gúnyal ostorozza kortársainak szokásait és erkölcsit. A Pisolhoz írt levele ars poetica-célját, költészettanát tartalmazza.

25. A magyarosak iskolája.

I. A prózai regényirodalom kezdete. — Dugonics, Horváth Ádám, Gvadányi.

Úgy a franciás, mint a deákos iskolák termékeinek külön-külön közönsége volt. Amazokat inkább a Hagyományai. külföldies, emezeket a klasszikai műveltségűek olvasták és pártolták. De a nagy többség kedvét egyik újítás sem tudta megnyerni: egyik irányt sem tartotta az igazi magyar verselésnek; Gyöngyösit még ez időben is jobban szerette az új költőknél. A régi magyar költészet folytatását vagy inkább felelevenítését várta s a többé-kevésbé sikerült kísérleteket, melyeket erre a népies modorban író költők tettek, örömmel és tetszéssel fogadta. Keveset törődtek ezek a művészet és ízlés szabályaival, távol voltak a franciások szó-

nokiasságától és lágyságától s a deákosok eszményi irányától is; mindenekelőtt magyarosak akartak lenni. Az epikusok Gyöngyösit tekintik mintájoknak, a lírában (Pálóczi Horváth), a kuruc költészet fonalán, Balassival mutatnak kapcsolatot. Általában a régi négyrimű strófákat használták s a nemzet hiúságának szívesen hizelegtek. Ezekben rejlett oka nagy népszerűségüknek.

Dugonics. Első közöttük *Dugonics András* (atyját még Dugonyinak hitták; 1740—1818), szegedi születésű piarista volt. Tanított Medgyesen, Erdélyben, majd a nyitrai papnevelőintézetben; utóbb az újjászervezett egyetemhez neveztetett ki mennyiségtani tanárnak; élete végét Szegeden töltötte. Első, nyomtatásban megjelent munkáinak: *Trója veszedelmének* és *Ulyssesnek* tárgyait még a klasszikai világból választotta; de egészen a régi magyar költészet modorában dolgozta föl. A történeti emlékekben gazdag Erdély ébresztette föl törekvését a hazai történet megismertetésére. 1788-ban jelent meg nemzeti tárgyú eredeti regényeinek elseje: *Etelka*, mely nevét országos hírűvé tette. A regény meséje, mely Árpád és Zoltán fejedelmek idejében történik, röviden ez: Egy áldozati ünnep alkalmával Világosváron megszeretik egymást Gyula hadnagy leánya: Etelka és a jövevény Etele. A szerelmesek elválasztására törnek: Huba vezérnek Világos nevű leánya, ki Etelét s Zalán fejedelem fia, ki Etelkát szeretné magának. Terveik kivitelére a eselzővő tót Róka vállalkozik, ki, miután több fondorlata dugába dőlt, végre Etelkát rossz hírbe keveri Zoltán udvaránál. De a fejedelem maga győződik meg a leány hűségéről, Rókát kerékbe töreti s Etele, ki az ő vádaskodására börtönbe került, megszabadul. Gyula vezér azonban Zalánfihoz erőszakolja leányát, kiről kiderül, hogy ikertestvére Zoltánnak. Etele Zalánfit párviadalban megöli; de a haldokló törrel átszúrja nejét. A seb szerencsére nem halálos, Etelka meggyógyul és végre Eteléé lesz. E mesét Dugonics át- és átszötte politikai vonatkozásokkal, hevesen izgatva II. József alkotmányellenes intézkedései, sőt személye ellen is. *Etelka* után több regényt is írt; magyar tárgyúak: *Az arany perecek*, *Jolánka és Cserei*; idegenek: *A gyapjas vitézek* és *A szerencsenek*. A közönség, mely addig csak külföldi regényekkel táplálkozott (nagy hírben állott Mészáros Ignácnak németből fordított *Kartigámja*), mohón olvasta őket, jól-lehet Dugonics sem ezekben, sem sajtóságos, elbeszéléssel vegyített színdarabjaiban (*Toldi Miklós*, egy német forrású korfui történet, *Etelka Karjelben*, *Bátori Mária*, mely legtovább fentartotta magát a színpadon) éppen nem volt nagy író. Lelkesedett és lelkesített a nemzeti múlton, a hagyományokon, bár az igazi történeti felfogásnak híjával volt. Szerkezetei csúrt-csavartak és egyenetlenek: s ámbár képzelete

elég találékony, de lélektana gyarló, ízlése míveletlen. Kör-mönfont nyelvében annyira tösgyökeres és népies akart lenni, hogy ez irányban lett keresetté, valószerűtlenné, sőt póriássá. Legfőbb érdeme a nemzeti szellem erősítésében és terjesztésében áll. Nem kis szolgálatot tett a magyar nyelvészet ügyének is a matematikai műszók magyarosítása, de különösen a *Magyar példabeszédek és jeles mondások* gazdag és becses gyűjteménye által, melyet halála után Karácsnyi Ince adott ki. Szülővárosa, Szeged, melynek tájszólását használta munkáiban, emlékének szobrot emelt (Izsótól).

Nagy költői hírben állott Dugonics kortársa: Pálóczi
Horváth
Ádám.
Pálóczi Horváth Ádám (1760—1820), ügyvéd és mérnök is. Leghíresebb munkája a *Hunniász* című éposz (1787), melyben Hunyadi Jánosnak a várnai esata után viselt dolgait s a törökkel, Brankovicssal, Giskrával és Cilleivel folytatott küzdelmeit írta le négyrimű versekben. A rúgók gyanánt működő indulatok: Irígység, Pártütés, melyek Hunyadi ellen működtek, jóllehet külön alakok gyanánt szerepelnek, igazán személyesítve nincsenek. Hunyadi Nagy Lajos szelleme veszi pártfogásába; de igazán mit sem tesz érte. Halála előtt megjelenti neki, hogy családja Mátyással trónra jut s ugyanekkor derül ki Capistrán által, hogy Hunyadi voltaképen Zsigmond és Mária fia, Nagy Lajos unokája. Az egész laza történetből épp úgy hiányzik az egység, mint kidolgozásában a költői emelkedettség: hatását kétségkívül csak lelkesítő tárgyának köszönhette. Még kevesebbet ér Horváthnak másik hőskölteménye: a *Rudolfiász*, melyet élete vége felé Habsburgi Rudolfról írt. Nagyobb becsű néhány dala (parasztdal), melyekben a népies ritmust és hangot szerencsésen vitte be a műköltészetbe s egy pár szép éneke a reformátusok énekes-könyvében. Gúnyoros nemzeti versei a németiség ellen, melyeket az akkori viszonyok között ki nem nyomathatván, kéziratban és előszóval terjesztett, szintén nagy hatást tettek; sok régi népies és hazafias költeményt meg *Ötödfélszáz énekében* jegyzett össze és tartott fenn. E Balassihoz kapcsolódó régi énekek eredeti lírájának szellemére és formáira is erős befolyást gyakoroltak. Említést érdemel, hogy Horváth Ádám volt az, aki a magyar versidomnak néhány jellemző sajátosságát először ismerte föl: így a *középmegszakításokat s az értelem átvitelének tilalmát* egyik sorból a másikba.

A magyaros iskola írói közül mindenestre leg- Gvadányi.
maradandóbb hatást *gróf Gvadányi József* (az arezzói olasz Guadagni családból; 1725—1801) lovas generális gyakorolt, ki negyven évesnél hosszabb katonai pályájáról visszavonulván, szakolcai házában a tudományoknak és költészetnek élt. Egyenes jellemű, a régi magyar szokásokat kedvelő

ember volt, ki jókedvű verses regényeit és gúnyos verseze-
teit mind az új idők lazább, nemzetietlenebb erkölcei ellen
intézte. Az úgynevezett nemzeti elköresodást senki sem
üldözte nála nagyobb tüzzel. Legnevezetesebb munkája: *Egy
falusi nótárius utazása*, melyet „elaludt vérű magyar szívek
feiserkentésére“ adott ki 1790-ben. Zajtai István, a peleskei
nótárius, lóháton Budára utazik, hogy az országos táblák
törvénykezésmódját kitanulja. Útjában sok baj éri; bikák
és vasas németek támadnak rá, megveri a zivatart s bele-
esik a Csörszárkába. De végre eléri Budát, hol nagy csaló-
dás vár rá. Ahol a legősibb magyarságot várja, csupa ide-
gen szokásokat, nyelvet, öltözetet talál. E romlás fölött ke-
serű kifakadásban tör ki, sokakat megtámad s némelyeket
megjavít. Végre a kiütött török háború hírére haza siet,
Sándor fiát féltvén, ki azonban már akkor felesapott huszár-
nak. Az öreg másik gyermekével vigasztalja magát s köz-
sége nagy örömmel fogadja. A munka érdeme nem valami
magvas humorban, jó jellemrajzban vagy ügyes szerkezet-
ben áll; az egész csak különböző kalandoknak egymás mellé
fűzése. De teremtett benne Gvadányi egy alakot, melyben
megszemélyesítette az akkori nemzeti visszahatást s amely
maig emlékezetben maradt: ezenkívül adott néhány jóízű
rajzot, ügyesen és leleményesen állítván egymás mellé a ma-
gyar vidéki s az elnémetesedett városi élet képeit. A tetszés,
mely a peleskei nótáriust fogadta, íróját folytatásra serken-
tette. Így keletkezett *A nótárius elmékedései, bejegyzései,
hulála és testamentuma*, a szerző nézeteinek terjesztésére
szánt tanköltemény. Sőt más is felhasználta az általa oly
népszerűsége jutott alakot s megírta a *Nótárius pokolba-
menetelét*, mely gúnyoló prózában számlálja el az elkárho-
zottakat; e ma már ritka munkát többen szintén Gvadányié-
nek tartják. Abban az időben nagyon kapós volt s maig ked-
velt népolvasmány Gvadányinak másik, már kétrímű ver-
sekben írt regénye: *Rontó Pál és Benyórszky Móric* (1793),
melyben a kalandos életű gróf lengyelországi hadakozásait,
szibériai fogságát, megszabadulását, utazásait és Madagaszkárba
telepedését s emellett fegyverhordozójának, Rontó Pálnak,
viszontagságait meséli el. Alkotás tekintetében ez
is gyöngye munkája; de kivált a Rontó Pál fiatalkori csínyeiről
szóló első résznek vannak sikerült komikus részletei. Ugyan-
csak a maga ismert politikai és társadalmi nézeteit hirdet-
teti Gvadányi egy istenmezei palóc által az 1790-iki *Ország-
gyűlés satirico-critice való leírásában*. Azt követeli, hogy
akik nem járnak magyar ruhában, törvény által fosztassa-
nak meg javaiktól; a magyar nyelv használata kötelezővé
tétessék s a magyar ezredékbe idegent felvenni ne engedtes-
sék meg. E három pont az igazi gravámen, melyre ő szívből
áment mond.

Ezek hárman a magyaros iskola fejei. Kívülök még igen sokan dolgoztak az ő kizáróan nemzeti szellemökben. Emintesi érdemel *Kónyi János* őrmester, „a nemes magyar nemzet együgyű hadi szolgája“, rendkívüli buzgóságaért, mellyel alacsony helyzetében egész sereg színművet és elbeszélést fordított magyarra. A *Zrinyiászt* kora izléséhez akarván alkalmazni, „hadí románt“ készített belőle s eposzi nagyszerűségéből kivetköztetvén, elrontotta. Legtöbbet érő munkája a kétkötetes *Demokritus*, elevenen, olykor jó népies humorral előadott tréfálkozások, adomák gyűjteménye. A többiek: *Étédi Márton* (*Magyar gyász*, soká olvasott eposz a mohácsi vészről), *Gáti István* (*II. József*), *Vályi Nagy Ferenc*, *Homér Iliásának* első magyar fordítója¹ (*Pártos Jeruzsálem*) stb. csak verses históriákat írtak. A tanköltők közül *Péteri Takács József* érdemel nemesebb törekvéseért megemlést.

Dugonics regényírói törekvéseinek követői között érdemes az emlékezetre a komáromi születésű *Szekér Joakhim*, előbb franciskánus, majd cistercita, ki egy terjedelmesebb magyar történetet is írt s ennek némely szabadabb felfogású részletei miatt üldöztetvén, a francia háborúk alatt tábori pappá lett. Nevezetes munkája a kétkötetes *Magyar Robinson* (1808), melyben két, török fogságba jutott magyar katonának az afrikai partokon való hanyattatását és kalandjait beszéli el. Különösen a magyar nők művelése, olvasáshoz szoktatása fekszik szívéen s tele van hazafias lelkesedéssel. Regényében is a magyar derékségnek, életrevalóságnak akarja példáit mutatni s leleményes meséjét korábban szokatlanul egyszerű, természetes, jól folyó nyelven mondja el.

Jegyzet. 1. *Homér* nevével szoktuk nevezni a görög irodalom két legnagyobbszerű hőskölteményét, az *Iliászt* és *Odyszeiát*, melyek világnézetöknek naivitásával, igazi epikus tárgyiaságukkal, jellemképeiknek egyszerű és plasztikus erejével mindenkorra halhatatlanok. Nemcsak a görög művelődésre, hanem az újabb korok művészi fejlődésére is rendkívüli befolyást gyakoroltak. Az *Iliász* egy 51 napra terjedő epizódot tárgyal a trójai háborúból: *Agamemnon* és *Akhilles* meghasonlását s az utóbbinak haragját, *Hektor* temetéséig. Az *Odyszeia* pedig *Odysseus* kalandjairól szól, a Trója bevételé után hazájába tér. Amaz inkább hősi, emez regényes tárgyú s mindegyik 24 énekre terjed. Szerzőjöknek hajdan egyértelműleg *Homérosz* regés aláírást hitték, kit hét város tartott a maga szülőltének s a nemek vak koldusnak állított. Aazonban a két hősköltemény szerzőjének egységére nézve már a makedon uralkodás korában kételyek merültek föl s a kérdés teljesen tisztába hozva mag sínes. *Homérosz* (*hómér* = össze, *agor* = illeszteni) nevét sokan csak összeállítónak tartják és sok a követője *Wolf* nézetének, ki szerint a homéri hősköltemények egyes rhapszodok énekeiből kerültek együve s innen van bennök a sok egyenetlenség. Annyi bizonyos, hogy a nagy hősköltemények hazája Jónia és a kisázsiai szigetek.

II. A Debreceni Kör és a mesterkedők

Szintén a népiesekhez tartozott, de az eddigieknél több izléssel dolgozott az ú. n. Debreceni Kör, mely különböző is-

kolák kiegyeztetésére vagy összeolvasztására törekedett; a népies hangot, kifejezést s a rímet megtartotta, de össze akarta kapcsolni a mértékkel a Ráday-féle kísérletek nyomán. Tagjai debreceniek voltak s a költészeten kívül majdnem mind természettudományokkal is foglalkoztak.

Földi. E kör alapítója *Földi János* (1755—1801) volt, ki ifjúságában hosszú nyomorral küzdve, mivelte ki magát s a hajdúkerület orvosává lett; de sok csalódásának fájdalma javakorában sírba vitte. A *Magyar Múzsában* a magyar verselésről értekezvén (1787), az idegenes és magyaros iskolák olyatén kiegyeztetését sürgette, hogy a rím és időmérték elve kapcsoltsassék össze rímes, de jambusi vagy trochaensi mértékű sorokban. A vers főkelléke, szerinte, az énekelhetőség: az ének hosszabb és rövidebb hangjainak feljeljenek meg a hosszú és rövid szótagok, hogy ne kelljen elnyújtani vagy elharapni őket. Keveset írt, csak néhány dalt, de ízléssel. Dolgozott a nyelvtudomány terén is: ő szolgáltatta nagy részét a *debreceni grammatikának*; s bár a nyelvújítást ellenezte, természetrajzi munkáiban maga is Fazekas sok új szót alkotott. — Földi követője volt *Fazekas Mihály* főhadnagy (1766—1823), kitől Debrecen vidékén sok esinos, mértékes, érzéssel írt dal forgott közkezen, melyek csak 1836-ban jelentek meg összegyűjtve. Leghíresebb munkája a maig ismeretes tréfás népies elbeszélés: *Ludas Matyi* volt; hexameterekben van írva, mely formának komoly méltósága éles ellentétben állván az alantjáró tartalommal és előadással, a komikum emelésére szolgál. E fura, négy „levonásra“ osztott verszetet egyébiránt annyira művelődéstörténeti fontosságú, hogy ez az első irodalmi támadás az elnyomott jobbágyság érdekében. Döbrögi, egy zsarnok földesúr, erőszakkal elvéteti Matyinak a vásárra vitt lúdait s a károsodottat meg is csapatja; ez megfogadja, hogy a kölesönt háromszor adja vissza neki s csakugyan majd úcsnak, majd orvosnak öltözve, majd meg esellel eltávolítva Döbrögi eselédjeit, sikerül is neki hatalmas ellenségét háromszor elpáholni. E híres népkönyv szerzője, Fazekas, készítette Diószegi Sámuellel a sokáig nagy tekintetben állott debreceni *Füvészkönyvet* is. E kör adta az irodalomnak Csokonait s jelentéktelenebb tagjainak emlékét (Lengyel József, Szentgyörgyi József) néhány szép ének tartja fenn a reformátusok énekeskönyvében.

A mester-
ledők: Nagy elterjedettsége miatt meg kell emlékeznünk
Édes a népies iskola egy kinövéséről, a *mesterkedőkről*,
Gergely. kik a költészetet minél cifrább, ízléstelenebb és képtelenebb formákban hajhászták s főleg az alkalmi poézist úzták. Legnagyobb hírre tett szert e téren *Gyöngyösi János*, tordai prédikátor, ki a leonin verselésnek¹ volt hőse; azután *Édes Gergely* és *Varjas János*, kik a leoninokon kí-

vül nagy kedvvel üzték az ú. n. *egyhangú* verselést. (P. Édes *Ifjúi engyelgései* közt: Szüz, üz-füz fült büz, üzfüz, süt, tüst-tül ürült tűz? Szüz büztül szükülj, tűz sűrű tüztül ürülj! — Varjas *Megtért ember éneke* csupa e-vel: Ezer meg ezer esetekben — estem vétebben stb.) Ezek közé tartozik *íj*. *Kovács József*, a felsőpátkai öngyilkos tanító is, ki silány verseiben különösen a rímelésnek volt mestere s innen kapta a „rím-kovács” nevet. Szintén mesterkelt és sok tagú rímeiben keresett érdemet *Nagy János*, györmegyei szanyi plébános, ki *Nyájas műsájában* a korabeli társasélet visszáságait és magyartalanságát gúnyolta.

Jegyzet. I. Leonin verseknek az olyan hexameter és pentameter sorokat nevezzük, melyeknek közepe és vége összerímel. Némelyek leoninoknak hívják általában a rímekkel ellátott klasszikai versalakokat. E kores-faj nevét Leonius († 1187) költőtől vette.

26. A válogatók.

A Debreceni Kör tagjai között Csokonaiig nagyobb tehetségű költő nem volt, működésük bizonyos felekezeties szint vallott s mindössze is keveset dolgoztak; e körülmények folytán nem gyakorolhattak az egész irodalomra átalakító hatást. De az útat, mely a három, többé-kevésbé eltérő irány egyesítésére vezetett, megmutatták s ez útnak mellettök és utánök is akadtak nálok tehetségesebb egyengetői, kik Szaesvai *Magyar Műsájában*, majd a *Kassai Magyar Társaság* (fejei: Bacsányi, Kazinczy és Baróti Szabó) *Magyar Múzeumában*, végre Kazinczy *Orpheusában* fejtegették irányukat s adták ki költői dolgozataikat. Ök általában csak a szépet vallván vezérlő elvöknek, forma tekintetében válogattak a különböző irányok kísérleteiből. Mig episztoláik és elégiáik a franciások, ódáik pedig a deákosok modorában készültek, satirikus és naiv verses elbeszéléseik teljesen magyarosak s dalaikon már a német érzelmesség hatása is érzik. Az általök képviselt haladás csak annyiban áll, hogy nem kötve magukat, szépérzéköket, ízlésöket jobban kifejlthették, minek nyomát munkáik magukon is viselik.

Verseghy Ferenc (1757—1822) volt az első, ki a Verseghy. ritmust, vagyis a versek dallamosságát nagyobb hatással sürgette értekezéseiben. Zenéhez értő, sőt zenészerző volt s ez alapon teljes készüllettel vizsgálódott ritmusunk körül. *A muzsikáról, poézisről s A magyar versek különféle nemeiről* írt értekezéseiben a hagyományos magyar verselés ellen nyilatkozik; az időmérték mellett tör pálcát s a rímet csak engedménykép tűri el; ő az első, aki magyarul rímes daetylusokat írt. Pálos szerzetes, majd világi pap s táborig lelkész lett; a Martinovics-összeesküvésnek részese lévén, tíz évi

Az iskolák kiegyenlítése.

fogságot szenvedett; azután magyar nyelvtanító volt József nádornál s végre csekély nyugalompénzéből élt. Rendkívül sokat dolgozott a költészet minden nemében s ezenkívül az esztetika, nyelvészet és történet terén. Kisebb költeményeit könnyed, zengzetes nyelv és kedves gondolatok tüntetik ki. Nagyobb szatirikus elbeszélő költeményei közül méltók a megemlítésre: *Szentesiné*, melyben a női állhatatlanságot gúnyolja s *Rikóti Mátyás*, egy falusi kántor torzképében a míveletlen fűzfapoéták kitréfálása. Regényei nem tettek nagy hatást; de e műág fejlődésének szempontjából igen nevezeteseek; *Kaczajfalvy* érdekesen mutatja hatását Rousseau nevelési regényének, míg *Vak Béla* az igazi történeti regény útját keresi Dugonics kísérletei után. Verseghy fordította le a híres francia csatadalt, a *Marseillais*et. Számos nyelvészeti munkájában, melyek tanítása az iskolákban hivatalosan meg volt rendelve, főleg Révainak nyelvünk történetéből kifejtett rendszere ellen küzdött s a népi nyelvszokás helyességét és törvényességét vitatta.

Bacsányi. A kassai *Magyar Múzeum* szerkesztője: *Bacsányi János* (1763—1845), a költő és esztetikus, egyike azoknak, kik tehetségök, tudományuk és buzgalmuk folytán újjászületett irodalmunkban vezérlő szerepre voltak hivatva. De az életben és irodalomban egyaránt hatalmaskodó és szenvedélyes jelleme s szerencsétlen életviszonyai korán leszorították e térről. A Martinovics-ügy miatt egy évig fogságban ült; azután a bécsi pénzügyi hatóságnál viselt kisebb hivatalokat; 1809-ben Napoleon császárnak a magyarokhoz intézett proklamációja fordításában részes levén, a franciákkal Párizsba ment, honnan azonban 1814-ben az ausztriai seregek fogva hozták vissza s Linzben haláláig rendőri felügyelet alatt élt francia nyugalompénzéből. Innen intézte támadását a Kazinczy-vezette új irodalom, főleg a nyelvújítás ellen. Nyolevanadik évét töltötte be, mikor az akadémia tagjává választotta. Az irodalomra legnagyobb hatást esztetikai fejtegetései tették; Ossiánt¹ ő ismertette meg nálunk először. Mint költő főleg politikai verseiről emlékezetes. A francia forradalom eszméitől teljesen meghódítatva, maga is egész lelkével forradalmár; rajong nemcsak nemzetének, hanem általában a népeknek szabadságáért; a nemességtől szilaj fenyegetéssel fordul el s szenvedélyes lelke szélső irányzatának olykor nemcsak erővel teljes, hanem vad hangokon ad kifejezést. Ő már nemcsak filozófus, mint Besenyei, hanem politikai agitátor is. *Kufsteini elégia*iban a mély és igaz keserv költői erővel nyilatkozik; ezek e kor irodalmi maradványainak legszebbjei közé tartoznak. A formára Bacsányi mindig kiváló gondot fordít.

Még két, kora véget ért költő tartozik e csoport-hoz: *Szentjóni Szabó László* és *Dayka Gábor*. Amaz

nehány esinos daláról ismeretes, melyeket mértékre nem vett ugyan, de azért elég dallamosan alkotott meg. Irt egy *Mátyás király* című drámát is, mely Ferenc király koronázására készült s a korabeli közvéleménynek adott hangot. Ő is belekeveredett a Martinovics-összeesküvésbe s kufsteini börtönében halt meg (1795-ben) 28 éves korában.

Dayka, ki az ifjan választott papi pályát oda- Dayka.
hagyva, Lőcsén, majd Ungvárt tanárkodott s szintén 28 éves korában húnyt el (1796-ban), Kazinczy kedveltje volt. Ő adta ki verseit s ő írta meg életrajzát. Költeményeinek legnagyobb része szerető lelke bánatos, lemondó merengéseit tolmácsolja; de az érzés heve is ki-kitör belőle s az elégián kívül a szatírára is volt tehetsége. Nyelve választékos s nem kis érdeme: jelzőinek és képeinek újsága a divatosokhoz s meglehetősen elcsépeltekhez képest.

Ide kellene soroznunk még *Kazinczy Ferencet* is, de az ő munkásságának delelője később következőkén be, vele utóbb fogunk találkozni.

Jegyzet. 1. *Ossian* (írül Ossin) gael bárd vagy énekes a III. században, a rege szerint Fingal király fia. Ossiannak állítólag feltalált melancholikus, borongós énekei, melyeket Macpherson skót tudós 1763-ban angol fordításban adott ki, az egész művelt világon rendkívüli feltűnést okoztak. Többen, így az angol Johnson s később Talvj német író, igyekeztek az egészet hamisításnak, Macpherson költeményének bizonyítani be s nézetök egy ideig általános elfogadtatásra talált. Legújában Ebrard ismét valódiaknak tartja az ossiani énekeket, melyeket azonban Macpherson nem híven adott vissza.

27. Kármán József.

Ez időszak három legkiválóbb költője: Kármán A magyar
próza.
József, Csokonai Vitéz Mihály és Kisfaludy Sándor, a szorosabban vett iskolák egyikéhez sem tartozott, hanem mindegyik önálló, egyéniségének megfelelő irányban haladt.

A magyar műpróza, melynek az irodalom újjászületése után Báróczi igyekezett először miveltebb hangot, Péczeli költőibb szint, Dugonics magyaros erőt, Kazinczy pedig a nyugati nyelvnek megfelelő finomságot adni: fejlődésében Kármánnál találta meg a leghelyesebb utat. Míg ugyanis Kazinczy legfőként arra törekedett, hogy a közönséges beszéd-től különböző, annál hajlékonyabb, választékosabb és gazdagabb nyelven írjon s ebbeli törekvésében az idegen, magyartalan kifejezéseket, fordulatokat nemcsak megtűrte, hanem kereste is: Kármán a magyar nyelv szelleméhez ragaszkodva alkotta meg egyszerű, kifejező, sőt jellemző prózáját. De nemcsak stilisztá volt, hanem kitűnő előadása derék írói tehetségének jeles alkotásait és messzeható eszméit tolmácsolta.

Kármán
élete.

Kármán 1769 márciusában született Losoncon s a pesti és bécsi egyetemeken tanult. Pestre jövén ügyvédnek, itt kezdte pengetni eszméjét, hogy *Pestet irodalmi központtá kell tenni*, mert csak itt lehetne a különböző tájszólásokat egy irodalmi nyelvben egyesíteni, itt az egybegyűlt fiatalság közt olvasóközönséget és írókat teremteni, itt érintkezni az előkelő társasággal és a külfölddel. Eszméje kivitelére társaságot alakított, az ú. n. *Uránia-kört*, melynek tagjai rajta kívül Pajor Gáspár orvos és Schedius Lajos egyetemi tanár voltak, kikhez még a fiatal Csokonai csatlakozott. Ezek segítségével indította meg 1794-ben Kármán évnegyedes folyóiratát, az *Urániát*, melyben főleg a magyar nőkhöz fordult. De az írók és a közönség részéről hidegen fogadott vállalat a harmadik kötettel megszakadt, Kármán betegen visszavonult szüleihez s már 1795-ben, 26 éves korában meghalt.

Fanni
hagyományai.

Kármán munkái mind az *Urániában* jelentek meg. Első helyen áll ezek között egy kis regény: *Fanni hagyományai*, mely egy fiatal leány naplója és levelezése alakjában van elbeszélve. Fanni rideg atyja és szívtelen mostohája oldalán szeretetért sovárog; végre találkozik egy ifjúval, kit megszeret s aki viszontszereti, de atyja elszakítja tőle s a világ elrágalmazza; Fanni szomorú sorsában elhervad s a haldokló szemeit kedvese fogja be. Az egész kétségkívül Goethe *Wertherének* hatása alatt készült; de alapeszméjének (az érzelem elnyomja az akaratot) természetes tolmácsolására Kármán szerencsés tapintattal nő választott. Fanni gyászos sorsának kulcsa: szerelmének rohamossága, kizáró uralma egész valója felett s a korabeli magyar társadalom nézeteibe és formáiba ütközése. A különben szegény mese oly lélektani biztossággal s művészi egyszerűséggel van megalkotva és elbeszélve, minőre eladig irodalmunkban példa nem volt. Előadása meleg, hű és közvetetlen. Először nyújt művészi példát arra, hogy a természet képei, jelenetei mily hatásosan használhatók fel az emberi indulatok élénkebb festésénél. — *Egy új házasság leveleiben* a boldog szerelem a stílnak hasonló bájával van festve. *A módiban* eleven és csinos szatiráját adja Kármán egy fiatal asszony házi életének, kit korának külföldieskedő divatkórsága és erkölcsi lazasága megmetyelvezett. Történeti regénytöredékét, melynek tárgyát *Fejvesztesség* cím alatt a magyar középkorból vette, a rajz és dialóg eleveisége és jellemző volta tünteti ki. E töredék az első példája irodalmunkban a jellemzés kedvéért archaizáló, régieskedő stílnak.

Eszmék és előadás tekintetében egyaránt kitünő értéke az, melyet *A nemzet csinosodásáról* írt. Azokat a módokat fejtegeti benne, melyekkel segíthetnénk a művelődésben való elmaradottságunkon. Fizikai és értelmi erőben

nines hiány nálunk; de nevelésünk fogyatékos, társadalmi szellemünk alantas és irodalmi törekvéseink útjai is gyakran tévesek. A féltudósság, izléstelen verselés, szenvedélyes grammatizálás esupa baj. Élvezetes és nem tudákos könyvek kellene, inkább eredetiek mint fordítottak, inkább kevés jó mint sok rossz s a nyelv dolgában is többre megyünk, mint az örökös nyelvészkedéssel. Az igazi literátor méltó a haza figyelmére és hálájára.

28. Csokonai Vitéz Mihály.

Az 1794-ik évvel szépen nekiindult irodalmi életünkben némi szünet állott be. Az új-klasszikai vagy franciás irány-
nak eredeti és fordító írói ez időtájt végkép elhallgattak; költőink közül többen elhaltak s az új, válogatosabb ízlés képviselői a Martinovics-ügy folytán börtönbe hurcoltattak. Azonban mintegy a támadt hézag betöltésére lépett fel a magyar költészet újabb korának Vörösmartyig legnagyobb és legeredetibb tehetségű költője: Csokonai.

Csokonai Vitéz Mihály rövid élete a sorssal foly- Élete.
tatott küzdelemben telt el s korábban végződött, hogyses e
rendkívüli szellem gazdag erejében teljesen kifejlődhetett
volna. Debrecenben született 1773 nov. 17-én. Atyja jóhírű
seborvos volt, ki azonban őt kora árvaságra hagyta. Mihály
holtig leghűbb gondviselőjének, édesanyjának gondjaira
maradt, ki szívesen olvasgatta a régi magyar költőket, kü-
lönösen Gyöngyösit s ezekkel korán megismertette fiát is. A
költészetre a kollégiumban és azon kívül Budai Ézsaiás és
Kovács József, az *Aeneis* fordítója, oktatták; maga vallja,
hogy amire a széptudományokban vitte, e két derék férfinak
köszöni. Tanulta a bölcséletet, történelmet, természettudo-
mányokat; de legnagyobb, éjjel-nappali szorgalommal a régi
és új nyelveket és irodalmakat. Kiváló műveltségéről tanus-
kodnak műveit kísérő magyarázatai, esztetikai és irodalmi
tanulmányai. A költészetben leíró és elmélkedő tehetségé-
nek korán adta bizonyosságát kisebb, még a debreceniek s a
mesterkedők modorában készült költeményeiben; de az iz-
léstelen cicomát buzgó esztetikai tanulása s igazi költői
természete lerázta magáról. Tanuló korában írta Homér
után, de az akkori politikai viszonyokra alkalmazott szati-
rai éllel, a *Béka-egérharcot* (négy „pipadohány“-ban), első
drámai kísérletét: a *Tempefőit*, és sokat fordítgatott, kivált
az általa nagyon kedvelt Metastasióból.¹ Irodalmi összeköt-
tetésbe lépett Kazinczyval, Földivel, Horváth Ádámmal,
kik mind buzdították. Mint papságra készülő deák, 1794-ben
tanítással bizatott meg; de nagy önbecsérzetéből származott
összetűzése s a fegyelembe ütköző rendetlenségei miatt már
a következő esztendőben el kellett hagynia a debreceni kol-

légiumot. Elkeseredve ment Patakra jogot tanulni a híres Kövy Sándorhoz; de csakhamar ráúnt erre is és elindult hosszas vándorlására, melyből csak nagy későn tért meg szülővárosába. Megfordult az 1796-iki pozsonyi országgyűlésen, hol a *Diétai Magyar Músa* című poétai hetilapot indította meg, melyben az 1741-iki diétáról írt kantátéját² közölte. A rövid országgyűlés után került Komáromba s itt ismerkedett meg Vajda Juliannával, kit szerelmi dalaiban *Lilla* néven dicsőített. Kedvesét azonban atyja időközben máshez adván férjhez, Csokonai újra kezébe vette a vándorbotot s egyideig Somogyban jó barátainál tartózkodott, majd a csurgói református gimnáziumnál kapott helyettesítést, melyet azonban alig egy év múlva, 1799-ben szintén oda kellett hagynia. Költői hivatottságába vetett erős hite sorsának hányatásai között sohasem tört meg; folyvást szorgalmasan dolgozott. Somogyban írta *Dorottya* című komikus époszát, néhány vígjátékát: *Gersont*, *Karnyónét* s ódáinak nagy részét. Ezekkel tért vissza 1800-ban Debrecenbe, forrón szeretett édesanyja házához, hol azután haláláig maradt, kivéve kisebb utazásait barátaihoz, pártfogóihoz és munkái kiadása végett. — Folyamodott a *Magyar Hirmondó* szerkesztősegeért, majd irnokságért a Széchenyi-könyvtárnál; de hiába. Szegénységében többszörös csapások között és másokra szorulásában is mindig megőrizte nemes önértetét, hitét a bekövetkezendő elismerésben, a tudomány szeretetét és munkakedvét. Szomorúan énekl:

Mit ér örökös hírt nyerni Iliással
S falunkint élni tudós koldulással?

de azért csak énekel. Élte végén egy nagy hexaméteres époszt tervezett a honalapító *Árpádról*, melynek azonban csak tervét készíthetné el s némi kis töredéket belőle, mert 1805-ben január 20-án 32 éves korában tüdősorvadásban meghalt. Művei nagyobb részének kiadására életében hiába keresett mecénást; csak halála után jelenhettek meg azok, világossá tévén a veszteség nagyságát, mely a magyar irodalmat Csokonai elhunytával érte.

Költészet. Csokonai a költészetnek mind a három nemében: a lírai-, epikus- és drámaiban dolgozott, különböző szerencséivel. Egészen költői, közelebbről dalos természet volt: minden gondolata könnyen megtalálta a költői kifejezést. Noha sokat, majdnem mindig tanult s egyike legképzettebb költőinknek, távolról sem lett soha szárazzá. Képzete folyton egészséges és friss; előadása nagy mértékben szemléletes és bámulatosan könnyed; érzése alapján mindig nemes és emelkedett. Kifejezéseiben olykor nem válogató, sőt illetlen; ez magyarozatát találja, ha mentségét nem is, azoknak a köröknek akkor szokásos hangjában, melyeket látogatott és

mulattatni igyekezett s jellemének kiváló természetességében. A magyar szellem tiszta naiv érzése és humora először ragyog föl nála irodalmunkban igazán költőileg (*Szegény Zsuzsi, Parasztdal, Csikóbőrös kulacs*). Jó kedvében sokszor volt kiesapongó, mértéket nem ismerő; de fájdalmában szelid és megadó; bánata zokog, de nem lázong. Mintegy mérsékelni látszik szenvedéseit sohasem csüggedő hite a jövőtől várt elismerésben. Nemes érzését, melyet Kazinczy is kiemel, magasztos ódáinak egész sora bizonyítja, melyekben énekre az emberiségnek, a művelődésnek, hazájának érdekei hevítették. A vérontást, háborúskodást gyűlöli; a polgari érdemet lelkesedve magasztalja. *Szerelmi dalaí gyöngédek*, szelidek, érzelmesek, úgy boldog elragadtatásban, mint csalódott lemondásában. Ezek némelyike német és olasz költemények átdolgozása; különösen érzik rajta Bürger és Metastasio hatása. Természetes hajlamaival, keresetlen dallamosságával közeledik a népies formák felé; többet ezek közül mivel is. *Anakreoni dalaiban* a klasszikai szelidet igazi magyar ízzel egyesíti, mint utóbb Berzsenyi ódáiban. *A lélek kalhatatlanságáról* írt nagy költeménye, hét részben, melyet Rhédei Lajosné búcsúztatójául készített, irodalmunknak máig is legkitünőbb tankölteménye; filozófiai eszméket a költői szabadságnak annyi erejével és elevenségével fejez ki, mint utána senki költészetünkben. Nyelve távol van a nyelvújítók keresett finomkodásától; új szót nem csinál, hanem a nyelv rejtettebb kineseiből gazdagítja előadását, mely mindig folyamatos, magyaros és költőien naiv.

Az eposz terén alkotta legismertebb munkáját: *Dorottya. Dorottyát vagy a dámák diadalmát a farsangon* (négy részben), melynek alapeszméjét Pope *Fürtrablásából* kölcsönözte, de ezt szívből áradó, őszinte jókedvével és komikai erének gazdag eredetiségével felülmúlta. Egy somogy megyei mulatságot ír le, melyen Dorottya, egy vén leány, társaival együtt felbőszül az ifjakra és Carnevárra, a rövid farsang és kevés menyegző miatt. Eris bujtogatja a nőket, kik különösen életkoruk bizonyosságát, a matrikulát szeretnék kézrekeríteni. Miután az ifjak engedni nem akarnak, Dorottya egy divánon a női tábort harcra vezeti ellenök, melynek hevében hordozói leejtik s minden esontja összetörik. A harcot Vénus megjelenése végzi be, ki Dorottyát megfiatalítja, s a harcban álló két nemet a szerelem által kibékíti. E „furesa vitézi versezet“ nem szatirikus, hanem egyszerűen komikus, nevetető költemény. Komikuma abban áll, hogy a nőket a női lélekkel homlokegyenest ellenkező viszonyokba bonyolítja. Nem valami elterjedt társadalmi félszogséget ostoroz, hanem egy mindenki előtt nevetséges tárgy nevetséges előadásával mulattat. Távol van tőle bármilyen kesernyés fanyarság, de komikus ere kifogyhatatlan. Alkotva is jól van e költemény; a vén

leány rajza megszólalásig hü; a legképtelenebb helyzetekben is ragyogtatja a költői elhíttetés ritka művészetét; leírásai elevenek, képei szemléletesek és az emlékezetbe nyomulók. Egypár szükségtelen epizódon, illetlen képen s halavány jellemen kívül alig van kivetni való e munkában.

Emléke. Munkáit halála után, 1817-ben nagyon szigorúan és nem egészen elfogulatlanul bírálta Kölesey; az idő a költőnek adott igazat. Kazinczy, bár ízlését ócsárolta, nagy tehetségét mindig elismerte s indítványozta, hogy közadakozásból sírkő emeltessék neki. Erre többek között azt akarta vésetni: „Arkádiában éltem én is“; amiért a debreceniek, kik Arkádiának olyan magyarázatát találták valahol, hogy az „jó marhalegelő volt, kivált szamarak számára“; nagyon megnehezítettek s ebből keletkezett az ú. n. *arkádiai pör*. Végre 1871-ben Debrecen költőjét szép szoborral (Izsó Miklóstól) tisztelte meg.

Jegyzetek. 1. *Metastasio* (tulajdonképen Trapassi Péter 1698—1782) az olasz énekesjátéknak (opera seria) megalapítója. A bécsi udvarnál volt hosszú ideig udvari költő. Művei síma, dallamos nyelven vannak írva, de mélyebb költői tartalom nélkül.

2. *Cantate* alatt drámai formába öntött, de alapjában lírai költeményt értünk, mely zenekíséret melletti éneklésre van rendeltetve. A drámától, rövidegén kívül, különbözik főleg abban, hogy nem cselekvényeket, hanem érzéseket ad elő vallási eszmék, természeti tünemények, történeti események stb. fölött. Megkülönböztetünk vallási és világi kantátét. A XVI. században fejlődött ki legelőször Olaszországban.

29. Kisfaludy Sándor.

Míg Csokonai a nép felé hajlik, ez időszak másik ünnepelt költője: Kisfaludy Sándor inkább a nemességé, melyet a nemzet szíve-leikének nevez. Érzésben, felfogásban, lelkesedésben nem kevésbé magyar, mint amaz; de látóköre szűkebb s tehetsége nem oly sokoldalú. A klasszicizmus uralkodása idejében *a regényes nemzeti iránynak képviselője*, s így némi kapcsolatban van a magyarosokkal, de ezenkívül a franciásokkal is, mert természetérzésében s szenvedélyének követelő hevében Rousseau hatása félreismerhetetlen.

Ifjúsága. Kisfaludy Sándor, Csák nemzetségéből, Sümegen született 1772-ben. Már törvénytanulásra szánt évei alatt a pozsonyi nőverdekpapság lelkes körében fölébredvén benne az irodalom szeretete, titkon folyvást a költészettel foglalkozott. Rajongó lelkét Verbőczy nem elégítette ki s atyjának adta egy huszárezredbe. Nyolc hónapot töltött Erdélyben, míg régi vágyát elérhette: megyéje a bécsi gárdához vezette ki, hol, Bessenyeiék példájára, bő alkalmat nyert önművelésére. Legfőbb gondja az irodalom és szépművészetek voltak. 1795-ben a rendes hadseregbe lépett át s Milanóba rendeltetett, hol a franciák elfogták. Mint fogoly, a regényes Provenceba vitették, hol Petrarca emléke vevén őt körül,

ennek hatása alatt Draguignanban a nemes Desclapon Karolinához kezdte írni szép dalait, melyek hírét nemsokára meg alapították. Fogságából kiszabadulván, mint a Wallis-ezred főhadnagya, Németországban és Svájcban több véres ütközetben vett részt, kardját jelesül forgatván, de a költészetről sohasem feledkezvén meg. Klagenfurtban szerelmi viszonyt szőtt egy fiatal német grófnéval, kihez a kesergő Himfy-daloknak legszebbjeit írta. Végre belefáradván a katonaeletbe, 1800-ban hazajött s nőül vevén régi tiszteletének tárgyát: Szegedi Rózát, boldog családi életet élt.

Kisfaludy Sándor 1801-ben lépett először a nyilvánosság elé *Himfy szerelmeinek* első részével, a *Kesergő szerelmmel*, melyet hat év múlva követett a *Boldog szerelmem*. A közönség elragadtatással fogadta, olvasta és énekelte Himfyt. Rövid dalok (összesen 400) gyűjteménye ez, gazdag képsorozat egy rendkívül fogékony szív életéből: valóságos lírai regény, mint Kazinezy mondta, „szerelmi epigrammokból” összeállítva. A költő szerelmének tárgya: Liza, hidegen fordul el tőle s ő háborúba indul, idegen földön keresni nyugalmat vagy halált. Mindhiába s már öngyilkosságra is gondol, melytől ébredő reménye tartja vissza. Hazatér, de csak újabb csalódásra, mert már most bizonyosnak hiszi, hogy Liza szíve másé. Eddig az első rész. A másodikban kiderül a félreértés: Liza mindig szerette őt, összekelnek s boldogul élnek. A *Kesergő szerelmem* messze fölülmúlja a *Boldogot*, melynek nagy részében a költő érzéseinek éneklése helyett okoskodik. De amabban mély, szinte kiapadhatatlan szenvedély, megragadó hév nyilatkozik; e tekintetben egy kortársa sem hasonlítható Kisfaludyhoz. Szervedélyének vergődő melancholiájában emelő hatást gyakorol érzületének nemessége. Alakját egy, már Szenci Molnár zsoldtárai között előforduló minta szerint szerkesztette, mintegy *magyar szonetté*; ritmusa a Königsbergi Töredéké: 4, 4, 4, 3. E nagyon kiszabott, tizenkétsoros forma olykor szinte akadályozni látszik érzéseinek áradatát. Lírai képzelete rendkívül gazdag; úgy hogy néha a természeti képek, hasonlatok halmozásával vissza is él. Petrarca hatása mindenütt nyilvánvaló; sok eszmét, kifejezést, képet kölcsönzött tőle. Nyelve magyaros, de olykor nem elég erős, sem nem elég költői; nem a nyelvújítóké, de nem is a népköltészeté, inkább a közönséges beszédet kívánta költőivé avatni. Himfy alapjául egy regénye szolgált, Kisfaludy és Szegedi Róza leveleiből összeállítva: a *Két szerető szív története*, melyet Rousseau hatása jellemez.

Himfyhez hasonló kedvező fogadtatásban részesültek Kisfaludy *Regéi* a magyar előidőkből, melyek közül először (1807) csak három: *Csobánc*, *Tátika*, *Somló* jelentek meg, de ezeket utóbb még sok más követte, többek közt *Gyula szerelme*. Némi ösztönző hatással lehettek keletkezésükre

Weber Veit² német mondái, noha ezek szellemétől Kisfaludy regéi, a hazafi-érzés és szerelmi epedés motivumainak uralkodásával, nagyon különböznek. A régi magyar életből, a költővel rokon ősi magyar nemzetségekről, nagyobbára költött szerelmi történeteket mondanak el inkább lírai, mint epikai hangon és formában. Így *Csobáncban* Varjas András, ki Gyulafi Rózsa kezére vágyik, elhiteti ezzel, hogy vőlegénye. Szentgyörgyi László elesett a háborúban; mire a lovag visszazatér Csobáncra, bánatában elhervadt mátkáját a ravatalon találja. *Somlóban* pedig a szintén hadból érkező Bakacs Elekben ébreszt gyanút neje hűsége felől az álarcos Devecseri Luca, ki annak idején maga szeretett volna Elek felesége lenni; Somló ura a szép Lórát csakugyan egy idegen ifjú karjai közt találja s mivel nem tudja, hogy ez testvére nejének, hirtelen haragjában az ártatlan asszonyt meggyilkolja. A nemzeti színezet, hazafias hang, könnyű verselés hatottak e regékben, melyek, eltérően a klasszicizmus akkori divatjától, egészen regényesek. Kisfaludynak azonban a tárgyias előadás nem sikerült; mindig ugyanazokat az érzéseket zengi, versei áradozva folynak szét, jellemezni nem tud s leírásai is elmosódottak. Azért később írt regéi (*Szigliget, Frangepán Erzsébet* stb.), mikor már az elbeszélő költészetnek igazi mesterei állottak elő, nem is tetszettek, ami az agg költőnek nagyon fájt. *Dobozija* azért nevezetes, mert ez indította Kölcseyt saját *Dobozijának* megírására s ezzel a német műbalada átültetésére.

Dramák. Még kevésbbé sikerültek színművei. Históriai drámái: *Hunyadi János* és *Kún László* inkább képcsoportozatok, mint színdarabok. Tragédiája: *Az emberszívnek örvényei* tragikus magból van kifejtve, de cselekménye, jellemi, előadása egyaránt elhibázottak. „Magyar nemesházi rajzolatok“ név alatt is írt színműveket (*Dárdayház, Lelkes magyar leány*) a magyar nemesi rend dicsőítésére.

Élete végén Kisfaludy az 1809-iki nemesi fölkelés történetét írta meg, melyben maga is mint a zalai nemesség őrnagya és József nádor hadsegéde vett részt. Ebben is a magyar vitézségnek rágalmozott és gúnyolt hírét akarta megmenteni. Budaörsön kedves szőlőházában sűrűn keresték fel tisztelői az agg költőt, gyermekkorában Ferenc József későbbi királyunk is. Ő lett az akadémiának első vidéki rendes tagja s 1844-ben halt meg. Balatonfüreden, melyet nagyon szeretett, báró Vay Miklóstól mintázott ércszobra áll.

Jegyzetek. 1. **Petrarca Ferenc**, a nagy olasz költői triász egyik tagja 1304-ben született Arezzóban: életének nagy részét Vaucluseben töltötte, Rómában költővé koronáztatott; meghalt 1374-ben Arquaban. Padován mellett. *Rime* című versgyűjteménye, mely 300-nál több kiadásban jelen meg, különböző alakú költeményeket tartalmaz; legkiválóbbak a Laurához s ennek haláláról írt szonettek és a canzonék. Petrarca egy latin époszt is

írt *Africa* címmel s mint tudósnek is nagy érdemei vannak a renaissance előkészítésében.

2. **Weber Veit** (igazi nevén Wächter Leonard) 1762-ben született Ulzenben; lelkész, katona, végre tanító volt s meghalt 1839-ben. Fő munkája a *Sagen der Vorzeit*, két kötetben, 1787—98 Weberből ordította Kazinczy s a *Vak lantost*.

30. Kazinczy és a nyelvújítás.

I. Nyelvtudományi előzmények. — Révai.

A múlt század elejére esik az a rendkívüli fontosságú mozgalom a magyar tudományos és szépirodalom, sőt közélet terén, melyet egy szóval *nyelvújításnak* szoktunk nevezni s amely egész nemzeti művelődésünkre a leghatározottabb befolyást gyakorolta.

Az a magyar nyelv, melyet a XVIII-ik század Nyelvünk állapota. végső negyedében új munkára sorakozott íróink találtak s mellyel beérni egyelőre kénytelenek voltak, nem felelt meg többé sem a tudományos, sem a költői nyelv föltételeinek. Irodalmunk XVII. századi föllendülése (Pázmány, Zrinyi, Gyöngyösi) eredetiségében tudott alkotni kifejező stílt, amely azonban művelődésünk nemzeti irányának hanyatlásával megromlott és elsilányodott. Társas életünk franciává és németté, iskoláink, tudományunk, irodalmunk deákká lettek s ezen a módon tartottunk annyira-mennyire lépést a világ szellemi haladásával. Így történt aztán, hogy annak a nemzedéknek, mely a parlagon maradt magyar irodalom műveléséhez újra hozzálátott, számos, idegen nyelven szerzett fogalma volt, melyet az elmaradt magyarsággal kifejezni éppen nem bírt. Képzeltetjük, milyen nehézségekkel kellett az írónak küzdenie, mikor még *lény, lényeg, alak, alap, anyag, alany, szellem, tárgy, eszme, elv, jellem* stb. mind nem voltak s nem a társaséleti kifejezések legszükségesebbjei sem. Íróink érezték s ha munkáikat olvassuk, érezzük mi is, hogy: a nyelv, mellyel küzdeni kénytelenek, szegény; a költői előadás több nemére — a képzők halmozásánál (igazságosság, szerelmetes), határozó- és kötőszóink hosszúságánál (mindazonáltal, minekutánna, szükségképen), szórendünk nagy szigorúságánál stb. fogva — alkalmatlan; stílusunk pedig elnehézkedett, darabos vagy szétáradó volt. Éreztük ezzel együtt az általános nyelvforma szükségét is, mint tudományos és költői haladásunk elhalaszthatalan föltételét.

A nyelvművelés szükségének ez általános érzetét Pályázatok. bizonyítja a nagy mozgalom, mely Bertalanfi, Dugonics és többek szóalkotási elszórt kísérletei után mindenfelé megindult. Pályadíjak tűzettek ki; így 1789-ben Görög és Kerekes bécsi szerkesztők s Nunkovics György pécsi prépost nyelvtanra hirdettek jutalmat s ez alkalomból készült a debreceni nagy grammatika. A következő évben az előbbieket a magyar

nyelv jogosultságának fejtegetésére tűztek ki díjat a deákkal szemben; 1805-ben pedig Kulcsár István már egyenesen a nyelvmívelés érdekében hirdetett pályázatot. Így keletkeztek Báróczi Sándor, Deesi Sámuel, Kis János, Pánczél Pál és gróf Teleki László, a költő József fiának e kérdésre vonatkozó különböző felfogású, de egyenlő buzgóságból eredő iratai. Egy magyar akadémiának, mint a nyelvmívelésre legfőképen hivatott társulatnak, fölállítását is többen sürgették. A törvényhozás intézkedései, melyek az iskolákban és a közéletben mind nagyobb tért engedtek a magyar nyelvnek, egyre sürgetőbbé tették a reform ügyét.

Debreceeni Grammatika. Hogy azonban ez sikerrel hajtathassék végre, arra nézve mindenekelőtt tudományos alapra volt szükség. A magyar nyelvtudománnyal ez időben sokan foglalkoztak; egész sereg jelentéktelen s hibás alapon álló iskolai nyelvtan jelent meg. Nagyobb igényű a híres *Debreceeni Grammatika*, melyet Földi Jánosnak a Görög és Kerekes által kitűzött díjra készített munkája alapján a pályabírák (Hunyadi Ferenc, Szikszai György és Domokos Lajos) tagadhatatlan buzgósággal állítottak össze. A nyelvalakok előszámlálásában gazdag, de nyelvtörténeti ismeret nélkül latin, görög és zsidó hasonlításokat tesz, szentesíti a tiszai tájszólást, törvényeit csak az akkori nyelvszokásra alapítja, sőt maga is alkot hibás szabályokat (az *ód, öd* képző a szenvedőben) s új szavak alkotását ellenzi. Így nem annyira a nyelv tisztázásának és gazdagításának, mint inkább romlásának lett egyik forrásává. — *Gyarmathi Sámuel*, erdélyi orvos, egy jeles deák munkában alaposan fejtegette a magyar és finn nyelvek hasonlóságát. *Beregszászi Nagy Pál*, a tudós pataki tanár, német és latin könyveiben a sémi rokonság tévesztett alapján állott, melyet azonban nála nagyobb készültséggel senki sem vitatott.

Révai. Mindezek részint kiindulásuk hibás voltánál, részint ingatagságuknál és egyéb fogyatkozásaiknál fogva nem szolgálhattak biztos útmutatókúl. De szerencsére éppen jókor, a jelen század első éveiben lépett föl *Révai Miklós*, a magyar történeti nyelvtudomány lángelméjű megalapítója, kit Kazinczy méltán nevezett el *nagynak*. Révai Torontál vármegyében Szentmiklóson született 1750-ben s tizenhét éves korában a piarista szerzetbe lépett. Heves és változékony természete, nyugodni sohasem tudó tettvágya sok hányatáson és nélkülözésen vezette keresztül. Előbb rajzot, majd böleseletet, költészetet és nyelvtant tanított Tatán, Nagyváradon, Győrött, Esztergomban és Komáromban. Több előkelő háznál fordult meg nevelői tisztben s rövid ideig a pozsonyi *Magyar Hírmondót* is szerkesztette. Közben olykor csak irodalmi szenvedélyének élt Bécsben, Grécében és Pozsonyban, a hazai nyelvemlékeket kutatva, hírlapot szerkesztve s régi magyar

költők munkáit nyomatva. Végre a már nagy hírű nyelvtudós a pesti egyetemhez hivatott meg, hol a magyar nyelv tan-
székét 1802-ben elfoglalta; de már 1807-ben hosszas nyomor-
gás és betegeskedés után meghalt. Munkásságának kisebb je-
lentőségű költői felével a deákos iskolához tartozott. A nyelv-
tudományban működése korszakalkotó volt. Történeti irányá-
val nemcsak Magyarországon volt első, hanem megelőzte a
német Bopp Ferencet és Grimm Jakabot. A nyelvhasznítás-
ban elfogadta, Sajnovits és Gyarmathi alapján, a finn-magyar
rokonságot s egybevetette a magyar nyelvet a törökkel is,
anélkül azonban, hogy lemondott volna a sémi, közelebről
zsidó nyelvrokonság elméletéről. Nyelvészeti vizsgálódásait
legrégebbi nyelvenlékeinknek: a Halotti Beszédnek, a Bécsi
Bibliának s a Pannonia megvételéről szóló éneknek tanul-
mányozásán kezdte. A Halotti Beszédhez írt bő és éles elméjű
magyarázatait magyar irodalmi *Antiquitásai* első kötete
gyanánt adta ki. Fő munkája nagy magyar nyelvtana: *Elaboratior grammatica Hungarica*, melyből 1806-ban két kötet
jelent meg, a harmadikat, mely csak legújabbán adatott ki,
már nem végezhetette be. Révai a nyelvtörvények kutatásánál
nem egyes korok vagy vidékek szokását vette alapul, hanem
a nyelvet folytonos fejlődésben levő szervezetnek tekintvén,
kereste azokat a magyar nyelvnek egész élete folyásában, törté-
neti fejlődésében s más nyelvekhez való viszonyában. Különösen a *régiség* volt előtte határozó. Széles tudománya a
sémi s áltáji nyelvek tág körére kiterjedt s bár tagadhatatlan
tévedésekbe is esett, kimutatta a nyelvtudomány forrásait
és módszerét, helyesen állapította meg főleg a magyar ige-
ragozás tanát (az *ik*-es igék eltérő ragozását újra szorosán
követelve). Csak utána lehetett igazán szó helyesírási, helyes-
szólási és szóalkotási elvekről.

Legélesebben szegült Révai ellen *Verseghy Fe-* Verseghy.
renc számos munkájában, melyek közt legnevezetesebb a
Tiszta magyarság (1805). Neki törvényt csak a szokás ad s az
újítás kárhóztatandó. Azt tanította, hogy „a nyelv a kulturá-
val majdnem minden században érezhetőképen megváltozott“
s aszerint a régiség nem lehet grammatikai kérdésekben
döntő. Ehelyett ő az élő nyelvszokást emeli ki útmutatóul.
Ezt az élő nyelvet Verseghy alaposan ismerte, vizsgálatában
azonban nem volt tudományos módszere. Mint grammatikus
nem fogható Révaihoz, de mint nyelvfilozófus fölülmulta
nagy ellenfelét. Az igeragozásban csak a *törzsökös* és *mutató*
(határozatlan és határozott) alakokat ismeri el; a külön *ik*-es
ragozást tagadja. A helyesírásban a *j*-t a személyragokban
nem ismeri el bélyegbetűnek s így ír: vonnya, baráttyok,
talállyuk: vonja, barátjok, találjuk helyett. Az ebből kelet-
kezett vita, az ú. n. *jottisták* és *ypsilonisták* között, hosszan
tartott az irodalomban.

Révai védelmére fölléptek lelkes tanítványai s rendszerének utoljára is kivívták az ósdiak ellen a diadalt. Legerélyesebb volt köztük a nagyérdemű *Horvát István*, ki azonban nemzeti hevében alapítója lett az *ábrándos nyelvénymozók* felszeg iskolájának. Azonosították egyiptomi, perzsa, görög stb. szókkal a magyarokat (Dareios = tarajos, Karthagó = Kard-hágó, Jeruzsálem = Gyerő Sólyom, Boristhenes = Boristenes, Isis = Víz stb.). Révai rendszere, kivivott diadala után, csak legújabbán lett ismét hevesebb támadások tárgya.

II. A németes iskola. — Kazinczy Ferenc.

A nyelvújítás munkájának vezére: *Kazinczy Ferenc* volt, egész irodalmunknak hosszú időn keresztül központja és mozgató lelke, ízlésre oktatója és mestere a művészetben. *Az igazi irodalmi életet*, a törekvések tudatos közösségében és egymásra vonatkozásában, *ő teremtette meg Magyarországon* s ő volt az első írónk, kinek érzéke és tanulmánya a költészetten túl kiterjedt a művészetek körére is.

Irásága. Kazinczy Érsemlyénben Biharmegyében született, nagyatyja házánál, 1759 október 27-én. Atyja: Kazinczy József, anyja: Bossányi Zsuzsánna. A késmárki és sárospataki iskolában tanult s törvénygyakorlaton megfordult Kassán, Eperjesen és Pesten. Írói kedve korán nyilatkozott és sok szerencsés körülmény működött közre, hogy oly tulajdonokat fejlesszen ki benne, melyekre akkoriban irodalmunknak legnagyobb szüksége volt: nyugoti műveltséget, finom ízlést, művészi törekvést és eszményi irányt. Első benyomásait nagyatyja és atyja házának művelt körében vette, mely nem-hogy akadályozta volna a fiú írói hajlamát, sőt inkább buzdította és fejlesztette. Korán özvegyen maradt anyja, a jó társaságok, melyekben forgott, a Kárpátok fenséges vidékein töltött évek, széplelkű nő-ismerősei s ezek között különösen Steinmetz Ninon és Radvánszky Teréz, korán megszilárdították természetből nemes lelkében a szépnek szeretetét és a mély vallásos érzést; ebben gyökerezett ideálijzmissza, egyetemes emberisége, ellenszenve minden földhözragadtság iránt. Korán tanult idegen nyelveket s nemesíthette ízlését a külföld íróin; a magyarok közül is az ízlésesebbek nyerték meg tetszését s ifjan feltette magában, hogy a „Báróczyi koszorúja után fog törekedni“. A képzőművészet remekeivel jókor megismerkedett Bécsben, a színházzal s tudományosságunk akkori előbbkelő férfaiival, köztük Rádai Gedeonnal és Orezy Lőrincsel, Pesten. Első irodalmi kísérletei egy kis *Geographia* (1775) és mindjárt utána Bessenyei egy német regényének fordítása: *Az amerikai Podoc és Kazimir* (a napimádó atya és fiú története, kik összigeitükről az ó-világba kerülván, megismerkedtek a mohamedán és keresztényen vallással s az utóbbira térnek) voltak. Közpályára 1784-ben

lépett, báró Orczy Lőrinc főispán kinevezvén őt Abaúj vármegye tiszteletbeli jegyzőjévé. Két évvel utóbb gróf Török Lajos oldalához, a kassai kerület nemzeti iskoláinak felügyelőjévé neveztetett ki, melyek azonban II. József halála után eltöröltetvén, Kazinczy 1791-ben anyja házához Regmecre vonult, minden idejét írói munkálkodásra fordítván. Már ez időben tekintélyes és hatásos helyet foglalt el kisded irodalmunkban, folyóiratai: *Magyar Múzeum* és *Orpheus*, kecses lírai kolteményei, rendkívüli tetszéssel fogadott *Bács-megyei*je (egy Werther-fajta csekély értékű német regény átdolgozása), s főleg szinte lázas buzgalommal, de nálunk addig példátlan mügonddal készült fordításai által Shakspeareből¹ (*Hamlet*), Gessnerből² (idillek), Goetheből (*Stella*, *Testvérek*, *Clarigo*, utóbb *Egmont*), Molièreből (*Kénytelen házasság*, *Botcsinálta doktor*), Klopstockból³ (*Messiás*), Herderből⁴ (paramythionok), Lessingből⁵ (*Galotti Emilia*, mesék, utóbb *Miss Sarah Sampson*, *Minna von Barnhelm*), Weberből, Wielandból⁶ stb. Ily rendkívüli tevékenység közepett sújtotta a csapás, hogy a Martinovics-féle kátét leirván magának, 1794 december 14-én éjjel Regmecen elfogatott, a királyi és hétszemélyes táblák által pallosra és jószágvesztésre ítéltett, mely ítéletet azonban Ferenc király fogságra változtatta.

Itt végződik Kazinczy pályájának első fele. Fo- ^{Későbbi} golytársaival kivitték a hazából s előbb Spielberg és ^{élete.} Kufstein, majd Munkács börtöneiben szenvedett. Írói szenvedélye a fogságban sem hagyta el; téntához nem jutván, Ossiánt rozsdával írva fordítgatta s vérével jegyeztetett. Végre hat év múlva, 1801-ben, ütött a szabadulás órája; 2387 napi fogság után a királyi kegyelem szabadon bocsáttatta. Teljes nyugalmat azonban, melyre vágyott, kiszabadulása után sohasem élvezhetett. Anyagi gondok, terhek nyomták egész életében, hihetetlen nélkülözésekkel küzködött, anélkül azonban, hogy a sorscsapások és emberi csalárdság nagy lelke derűjét elhomályosítani, fáradhatatlan munkakedvét meglankasztani képesek lettek volna. A szülei örökül rámaradt zemplénavármegyei Bányácskára vonulva, melyet Széphalomnak nevezett el, 1804-ben nőül vette egykori előljárójának, gróf Török Lajosnak leányát, Zsófiát. Innen indította meg nagyobb eréllyel a nyelvújítás munkáját, a *Tövissek és Virágok* csipős epigrammaiban gúnnyal támadva meg a maradiakat; innen vezette, kormányozta, lelkesítette sokáig újszólván az egész irodalmat roppant mennyiségű leveleiben; itt készítette irodalmi dolgozásainak legjavát. A külföldi utazásnak kedvvel ápolt tervéről ellenséges viszonyai között le kellett mondania; de 1816-ban beutazta Erdélyt, mely útjának emlékét ragyogó stílű *Erdélyi levelei* őrzik, élete utolsó évében tett kirándulásait pedig *Pannonhalmi útja*. Nyomába új és nagytehetségű írói nemzedék lépett, melynek roman-

tikai iránya elhagyta az ő klasszicizmusát, de amely mégis tisztelettel ismerte el az irodalom fejének és fogadta Pesten, hova a felállítandó akadémia rendszabályainak kidolgozásához 1828-ban József nádor meghívta. 1830-ban a megalakult Tudós Társaság rendes tagjává választotta. Meghalt 1831 augusztus 22-én az akor országszerte dühöngött ázsiai kolerában. Emlékét, születésének százados évfordulóján, az egész hazában kegyelettel ülték meg; széphalmi dolgozószobája helyén nemzeti adakozásból dór stílű templom emeltetett; de munkáinak összegyűjtött kiadása (1836-tól 1842-ig) csakhamar elakadt s újból kiadását, összegyűjtött *Levelezésének* első kötetével, 1890-ben kezdette meg az akadémia.

Munkas-
szának
jellemé.
Kazinczy hatása irodalmunkra nagy volt és sok tekintetben jótékony is, mivel éppen azt hirdette, követelte és terjesztette, aminek íróink és közönségünk egyaránt legnagyobb híjával voltak: az izlést. *Esztetikai alapelve volt az eszménység*, amaz egyetemes emberiesség, melyet leginkább a görög költészetben talált föl, az újabbak közt Goethenél bámult s amely a korabeli képzőművészet terén az antik emlékek utánzásában nyert kifejezést. Mesterei főleg a görögöket utánzó németek voltak. A kifejezésben eleganciát, gyöngédséget és formatökélyt sürgetett: a nemzetiesség neki igen mellékes volt, a népiesség éppen ínye ellen. Ezzel lett megalapítója irodalmunkban a német-görög klasszikus iránynak. E szellemben oktató, buzdító és osztotta tanácsait. Kritikai nézeteit a költészetéről és feladatairól röviden és költői alakban fejti ki a *Berzsenyihez* és *Vitkovics-hoz* írt költői levelekben. Izgató, kormányzó, uralkodó szellem volt a szó legnemesebb értelmében. Levelezésben állott korának majdnem valamennyi írójával s e gazdag és fontos levelezést az akadémia huszonhárom kötetben adta ki. Kazinczy levelei akkoriban valósággal egy irodalmi folyóiratot pótolnak: bírálják, javasolnak, hirt visznek, az írói élet minden mozzanatára kiterjeszkedve. A kor divata s külföldi példák olykor némi keresettségnek, helyén kívüli érzelmességnek, majd páthosznak bélyegét nyomják rájuk; hiúsága is nem egy helyt rí ki belőlük. Máskor azonban, éppen őszinteséggel, írójok magánviszonyainak eleven rajzával, minden apróságra kiterjedő figyelmével, lelkesedésével hatnak meg; hol kecses, hol fellengző stíljök pedig sohasem tagadja meg a mester kezét. De Kazinczy példákkal is akart hatni költészetünk és nyelvünk fejlesztésére: kiadta Dayka és Kis János verseit, Zrinyi és Báróczi minden munkáit, Sylvester Grammatikáját és Dévai orthographiáját.

Prozai. Kazinczy *prozai munkái* sokkal jelentékenyebbek, mint versei. Jóllehet rendkívüli munkásságot fejtett ki, hogy írásai harmincnél több kötetet töltenek meg, ezeknek csak igen csekély része eredeti. Esztetikai, nyelvészeti kisebb

dolgozatait a felfogás finomsága s a hangnak sokszor gunyos ereje jellemzi; történelmi műveit (ezek közt a *Pályám emlékezete* című visszatekintést életére) pedig hol szónoki föllengés, hol vonzó gyöngédség tüntetik ki. *Magyar Pantheon* nev alatt jelent meg újabban (1884) biográfiai dolgozatainak gyűjteménye a magyar történet (Mária Terézia, Martinuzzi) s a korabeli közélet és irodalom nevezetesebb alakjairól; az utóbbiak között van Báróczi és Dayka életrajza, melyekben nagy hévvel fejtegeti a nyelvújítás szükségét és jogosultságát. Nagy számmal vannak *műfordításai*, melyek, úgyszólván, először érdemlik meg e nevet a magyar irodalomban. Maga írja, hogy tudja, „mennyivel áll fentebb, aki teremt, mint aki másol; de ismerte magát és a kort, melyben élt s inkább akart nem rossz másolónak találtatni, mint nem jó alkotónak“. Hogy műfordítói alapelvének — mely szerint az eredeti író minden sajátosságával hozandó át — megfelelőhessen, mérhetetlen nehézségekkel kelle küzdenie. Az akkori beszéd hosszasságától, laposságától, nehézkességétől eltérő, változatos, síma, kifejező, hajlékony, jellemzetes nyelvet teremtenie szavakban, fordulatokban, mondatszerkesztésben, hogy visszatükrözhesse a német idill lágyságát, Cicero⁸ aradó erejét, Goethe klasszikus tisztaságát s Ossian magasztos homályát. Mindez egyenlően alig sikerülhetett neki; elég, hogy a próza művészetét általában megteremtette. Hajlama mindig hol az érzelmesen gyöngéd, hol a szónokiasan emelkedett beszédre vezette; sokszor feszes, könnyűség helyett s mivel az idegent mindig „át akarta sugároztatni“: idegenszerű és erőszakolt is. Ő azonban ezen idegenszerűségeket is a nyelv gazdagításának tartotta, bár mindenestre többet értett, mint használt velök. Fordításai fő céljának is nem azt gondolta, hogy az átültetett remekírókhoz közelebb juttassa nemzetét, hanem hogy általuk a nyelv bővüljön és szépüljön. Egy-egy darabot sokszor átdolgozott s ügyessége és gyakran a határon túlmenő merészsége sehol sem nyilatkozik jobban, mint Sallustiusban,⁹ hol az eredetinek még hanglejtését is utánozni akarta.

Mindössze egy kötetet tevő *költeményei* csekély Versei. költői erőről tanuskodnak. Inkább költői lélek, mint költő. A költészet főbb nemeiben sem ő, sem szorosabb követői nem próbálkoztak: mindig a líra terén maradt. Tárgyai: az eszményi szerelem, bölcsélet és nagy ritkán a hazafiság (*A szabadság Erdély*). Inkább működése egészében, mint költeményeiben mutatta meg hazaszeretetét. A nemzeti erőt a műveltségben látta, a műveltséget pedig főként az ízlésben kereste: ez volt írói politikája. Forma tekintetében szereti a németeknél akkoriban divatos nagyon kiszabott versalakokat. Szonettekét ő ír először magyar nyelven. Érzéseit, melyeknek, költői formába jutva, hatásosabbakká kell vala lenniök, annyira

elfinomítja, hogy alig képes visszhangot kelteni. Ódáiban, kantátáiban a csiszolás és mesterkedés nem pótolhatja a költői gondolatok hiányát. Egyáltalában gyakran megbosszulja magát rajta az az alaptévedése, hogy a költészetet csak kevés választottak s nem a „sereg” számára valónak tartotta. Költői levelei jeles szerkezetűek, Horatiust finoman és elmésen követők. Tehetsége legjobban ragyog az epigrammban, melynek mind a három fajtát: a görögöt vagy lírait, a rómaid vagy szatirikust és a tanítót szerencsésen művelte.

Jegyzetek. 1. **Shakspeare Vilmos**, az emberiség legnagyobb szellemeinek egyike. 1564 április 23-án született Stratfordban, az Avon mellett, polgári családból; korán nőül vette Hathaway Annát s utóbb (talán egy vadászati csíny miatt, 1586) Londonba ment, hol előbb a Blackfriars, majd a Globe színháznál mint költő és színész működött s híre és jelentékeny vagyonra tett szert; 1613-ban visszavonult Stratfordba, hol New-Place nevű jószágán 1626 április 23-án, születése napján meghalt. Emlökének az angol nemzet a westminsteri apátságban, Londonban követ állított. Shakspeare az újkor legkitünőbb drámai költője, kit a jellemrajzolás művészetére s a szenvedélyek igaz, erős és költői festésére senki utól nem ért. Számos szomorújátékot, történeti színművet, víg és tündéres játékot írt. Őt kitünő tragédiája: *Romeo és Julia*, *Hamlet*, *Macbeth*, *Lear király* és *Othello*. Történeti drámái közül nevezetesek: *Coriolan*, *Julius Caesar*, *III. Richard* és *IV. Henrik*. A víg költészetnek bájjra, szellemre, szerkezetre nézve mesterműve: a *Szentivánéji álom*. Írt elbeszélő és lírai költeményeket is. Összes műveinek első magyar kiadását a Kisfaludy-Társaság adta; a fordítók között vannak Arany, Vörösmarty és Petőfi is.

2. **Gessner Salamon** (1730—1787) német költő és jeles tájképrajzoló s szülővárosában, Zürichben, tanácsos. Nevét hazája határain túl is ismertté tették zengzetes prózában írt idilljei, melyek nem annyira a népeletről, mint inkább valami álomszerű világból vétettek. Leghíresebbek: *Abel halála*, *Az éj*, *Amputas* stb.

3—6. **Klopstock**, **Herder**, **Lessing** és **Wieland**, mind a négyen német klasszikus költők, bevezetői Goethe és Schiller nagy korszakának. Az első, Klopstock Fridrik Gottlieb 1724-ben született Quedlinburgban, megfordult Svájcban, hosszabb ideig élt és dolgozott mint dán követségi tanácsos Kopenhágában s 1803-ban Hamburgban halt meg. Nagy befolyást gyakorolt a német költészetre úgy tárgyai (vallás, hazatiság), mint költői nyelve által. Főmunkája *Messias*, vall. éposz, mely Krisztus szenvedéseit és megdicsőülését adja elő. — Herder János Gottfried 1744-ben született Mohrunghenben; papi pályára lépve, magas egyházi hivatalokat viselt, így Weimarban udvari pap és szuperintendens volt; meghalt 1803-ban. Rendkívüli munkássága pedig azért volt hasznos, hogy a népköltészet termékeit (természeti költészet) megismertette. (*Stimmen der Völker*, *Cid* stb.) Történetbölcseleti és esztétikai dolgozatai is jelesek. Paramythionjaiban görög mondákat dolgozott föl allegorikai irányban. — Lessing Gotthold Efraim, kitünő műbíráló, 1729-ben Kamenzben született; élete pályája hányatott volt; majd Berlinben íróskodott, utóbb magántitkárságot vállalt Boroszlóban, aztán Hamburgban volt színházi kritikus, végre Wolfenbütelben könyvtárnok; meghalt 1781-ben Braunschweigban. Lessing műbíráló működése (*Hamburgische Dramaturgie*) rendkívüli nyomokat hagyott a német irodalomban; az addig divatos francia vagy új-klasszikai irányt ő döntötte meg, Shaksperet állítva föl példányképül. *Laokoonja* a képzőművészet és költészet határaitól szól kitünő éles elmével. Drámái közül nevezetesebbek: *Nathan der Weise*, *Emilie Galotti*, *Minna von Barnhelm*. — Wieland Kristóf Márton 1733-ban született Oberholzheimban; tanár volt az erfurti egyetemen s utóbb nevelő a weimari hercegi családnál; megh. 1813-ban. Különösen élénk képzelet s vidám kedély tüntetik ki. Eleinte erzeimes, vallásos irányban

haladt, melynek utóbb epészen ellenkezőjébe esapott át. Sok regényt írt (*Agathon, Abderatik, Aristipp*), ó- és újkori klasszikusokat fordított. Legkitűnőbb regényes eposza: az *Obéron*, melyben egy tündéres mesét szeszélyesen vegyít egy középkori mondával.

7. Az új-klasszicizmus a művészetben nálunk is talált hivatott művelőkre. A szellemétől ihletett építőmesterek közül a pesti Pollák Mihály vált ki; főműve a Nemzeti Múzeum gyönyörű palotája, a klasszicizáló stílnak ez a külföldön is párját ritkító emléke. — A szobrászat terén Ferenczy István tűnik föl, Thorwaldsen és Canova követője, ki Köleseyt romai szénátor képeben faragta ki márványból, de mikor szobor-tervén Matyas királyt is antik öltözetben ábrázolta, a külföld művészi törekvéssel nem sokat gondoló közvélemény ellene fordult; nagyrészt ez volt az oka, hogy a jobb sorsra érdemes mester pályája megszakadt; Ferenczy javakorában eldobta vésőjét és elfeledten halt meg szülővárosában, Rimaszombatban. — A festés terén az egri Hess János Mihály s Kazinczy festője, az erdélyi Donát János az új-klasszicizmus képviselői; az ötvösség terén pedig Szentpétery József, ki az évszázadok óta szakadatlanul virágzó magyar ötvösség utolsó, nagyratörő mestere volt.

8. Marcus Tullius Cicero, a régi Róma legnagyobb szónoka, Kr. e. 106-ban született Arpinumban; számos közhivatalt viselt, ezek között konzult is, jelentékeny befolyást gyakorolván hazája ügyére; Antonius és Octavianus versengése alatt, 43-ban Kr. e. meggyilkoltatott. Nemesak a szónoki stílt, hanem általában a latin előadást ő emelte a művészi tökély legmagasabb fokára (cicerói latin-ág) s görög eredetű nagy műveltségének több tudományos (főleg a szónoklat elméletével foglalkozó) dolgozatában emléke maradt. Ránk 56 beszéde jutott, melyek közül legnagyobb diadalt a Catilina, Verres és Antonius ellen tartottakkal aratott.

9. Caius Sallustius Crispus, Mommsen szerint a római történetírók legnagyobbika, született 86-ban Kr. e. Amitemumban; barátja volt Caesar-nak s emek kormánya alatt numidiai prokonzul; megh. 35-ben Kr. e. A latin történetírást ő emelte először művészetté. A két kis tört. munkát, melyek tőle bírnak: a *Catilina* és *Jugurtha elleni háborúról* szólókat gondosan kikerkéltett szerkezet, éles belátás, erkölcsi emelkedettség s a stíl erőteljes rövidsége jellemzik.

III. A nyelvújítási harc.

Révai nyelvészeti lángelméje megmutatta az utat, nyelvünk helyes ismeretére és továbbfejlesztésére: Kazinczy műízlése és bátorsága, példájával és izgatásaival, megindította a munkát szépítésére és bővítésére. A nyelvújítók, a grammatikusok után, kik a nyelvvalakok szabatos meghatározására törekedtek, a nyelv ügyében a nyelvújítók, az írók lettek a hangadók, kik a nyelv anyagát bővíteni, csinosítani óhajtották. Amazoknak főképviseelője Révai, ki a nyelvújítás tételei közül nem egynek mondott ellene; emezeké Kazinczy. Ungvárnémeti Tóth László a következő epigrammot írta kettőjükről:

Hogy rosszul ne beszélj, olvasd a Révai könyvét;
Hogy szépen szólhass, erre Kazinczy tanít.

Már a XVIII-ik század végén többeket (Dugo- Kozlete nics, a röpiratíró Szaecsvai, Molnár János stb.) vezetett a szükség új szók alkotására; legnagyobb bőséggel azonban Berezafalvi Szabó Dávid gyártotta ezeket, sok rossz között: *dallang* = tónus, *emlep* = monumentum, *foglács* = syballa, *hemserde* = legio, *közbönök* = közbenjáró, *ókumlász* =

kém) néhány helyes alkotását is (*helyettes, önkéntes, tüne-
mény, művész, ügyész, álladalom, következmény*) adván. A
nyelvújítás zászlaját legnagyobb bátorsággal és határozott-
sággal Kazinczy Ferenc tűzte ki, fogságából való kiszabadu-
ása után. Méltóságot, hajlékonyságot és kifejező rövidséget
akarván kölesönözni nyelvünknek, az újon alkotott szavak-
kal, szokatlan szófűzésekkel és vonzatokkal egyszerre nagy
bőséggel kezdé élni már Marmontel *Szívképző regéiben*
(1808), még inkább *Munkáinak* kilenc kötetében (1814—1816),
melyek idegenszerűségek tekintetében a reformátor minden
mértéken túlhajtott buzgalmának emlékei. Az újítás elle-
neit különböző írásaiban, de főleg a *Tövisék és Virágokban*
(1811) élesen megtámadta. Mindez nagy forrongást, sok he-
lyen megbotránkozást idézett elő. De Kazinczy éppen ezt
akarta: hogy a nemzet figyelme nyelvére irányoztassék s
hare legyen innen és túl, melyből a nyelv megszépülve és
megifjodva kerüljön elő. Úgy is lett. Különösen az ifjabb
írók, Kazinczy tanítványai: Kölesey, Szemere Pál, Szent-
miklóssy, Helmezy, Schedel (utóbb Toldy) Ferenc lelkesed-
éssel csatlakoztak hozzá s kiki tehetsége szerint támogatta,
hol alkotva, hol diacolvá.

A neo-
logusok
eljárása. A buzgó csapat, néha túlságos merészséggel,
nyelvünknek egész anyagát bevonta mintegy újító,
átalakító munkásságába. Sok, divatból kiment régi szót (*ál,
ádáz, ihletés*) újítottak föl és sok tájszót (*csalít, pagony*) tet-
tek irodalmivá: elvont gyökereket (*mosoly, csáb, dics, rom,
sohaj*) főnevekül használtak; addig ismeretlen összetétele-
ket alkottak túlságos kedvvel (*bájjengzet, varázskéz, láng-
elme*); új szavakat képeztek meglevő gyökerekből (*erény,
virány, hajlam*); némely kevésbé használt alakokat (törté-
neti múlt, feltételes jövő) terjesztettek; a szóvonzat és szó-
rend tekintetében nagyobb szabadságot vettek igénybe. E
messze terjedő átalakítás jogosultságát így védi maga Ka-
zinczy: „Az írónak minden szabad, amit a minden nyelvek
ideálja megkíván, a magyar nyelvnek természete világosan
nem tilt, a régi és újabb klasszikusok által nevelt ízlés még
javasol is, és a szükség multhatlanul parancsol.“

A hare. Amint azonban Kazinczy és társai a nyelvújítás-
sal nyelvünket az enyészettől akarták megmenteni, igen
sokan a merész, rögtöni, nem ritkán gondatlan s a magyar
nyelv természetével nem egyező átalakításban veszedelmet
láttak. Nyelvtudásaink majdnem kivétel nélkül ellene vol-
tak; elleneztek a régibb írók is s a közönség nagy része kár-
hoytatta. Nemsokára elkeseredett s az egész országra kiter-
jedő hare indult meg az *orthológusok* és *neológusok* között.
A mozgalom a magyar társadalom minden osztályára kiter-
jedt s a politikai életbe is bevitetett; vármegyegyűléseken
követelték, hogy Kazinczy hivatalosan tiltassék el a könyv-

írástól. Az ósdiak főfészkői: Debrecen, Veszprém, Somogy és Szeged voltak. Már 1806-ban megjelent az újítók ellen egy gúnyirat: a *Búsongó Amor*, melyet 1813-ban a híres *Mondolat* követett. E kis füzetet eredetileg Szentgyörgyi, a debreceni orvos írta; de azután a dunántúli orthológusoktól újra dolgozva sokáig kéziratban olvasták, míg nem Somogyi Gedeon kiadta. A gúnyirat az újítók nyakatekert és ferdített szavaiból nem ügyetlenül van összeszerkesztve; főleg Kazinczyt csúfolja, nevét Zafyr Czenczire ferdítvén s különösen címképével (egy számaron ülő lantos) adván okot sokak megbotránkozására. Egy kis gúnyos szótár is van mellé csatolva az új szavakból, melyek közül azonban ma már 160-nál több közkeletű. A támadás annál igazságtalánabb, mert maga Kazinczy nem volt szenvedélyes szógyártó; amiben a röpiratnak igaza volt, hogy keresi az idegenszerűségeket, abban használt is. De a neológusok nem hagyták annyiban a dolgot; Kölcsey és Szemere 1815-ben *Feleletet* adtak, melynek verses és prózai szakaszai még durvábban és kiméletlenebbül viszonyozták a támadást. Az ósdiak utolsó gúnyaira a dramatizált *Új szellem* volt 1824-ben.

Hozzászóltak a kérdéshez tudományosan képzett nyelvészek is. Így Beregszászi Pál deákul a szóképzésről értekezvén, elítélte a gondatlan szófaragást s a szóalkotás alapjául az elemzést, etimológiát sürgette. Sipos József *Ó és új magyarja* minden újítást szükségtelennek hirdetett. A gróf Festetics György vezetése alatt állott *Keszthelyi Kör* egyenesen Kazinczy kilenc kötetét bírálva, kárhoztatta a sokat vitatott igyekezetet. Ezekkel s másokkal szemben Kazinczy és társai, különösen Helmezy, a *Tudományos Gyűjtemény*-ben és *Erdélyi Múzeumban* hathatósan védelmezték a maguk álláspontját. Kazinczy különösen két értekezésben fejtette ki terjedelmesen, behatóan a különböző támadásokra vonatkozó nézeteit a nyelvújítás felől; mindegyik a *Tudományos Gyűjtemény*-ben jelent meg. Az egyiknek címe: *Felelet* (1818), a másiké: *Orthologus és neologus nálunk és más nemzeteknél* (1819). 1817-ben a Marczibányi-díj arra a kérdésre volt kitűzve: mikép lehet a magyar nyelvet új szók által tökéletesíteni? Erre írta gróf Teleki József, a későbbi akadémiai elnök, koszorús feleletét, melyben mérsékelten, de határozottan az újítás mellett nyilatkozott. Nagybecsű dolgozata egyik főszeközévé lett a nyelvújítás közelgő végső győzelmének.

A hosszú (1810—1830) küzdelem után kivívott Az ered- diadal több körülmény szerencsés találkozásának mény. volt eredménye. Így a Kazinczy után föllépett új irodalom legkiválóbb tagjai, az Aurora-kör: Kisfaludy Károly, Vörösmarty, Czuczor, Bajza mind az új irányhoz csatlakoztak s a

megújított nyelvnek nálunk már a forrongás salakjaitól megtisztult, teljes szépségével hódították meg a közönséget. A Széchenyivel minden téren megindult országos reformáramlat nagyon kedvező volt ez ügyre; az újítás egyetemes jelszó lett s a nyelvet sem tekintették többé érinthetetlennek. A hírlapirodalom fejlődése, a politikai és törvénykezési élet és az iskolák magyarosodása bebizonyították, hogy nyelvünk gazdagítása kikerülhetlen volt; az új nyelv csakhamar behatolt az országgyűlés termébe. Megalakult az akadémia is s magáévá tette a nyelvújítást, mely eszerint, miután ellenségei lassan-lassan elhallgattak, az első magyar tudományos intézet tekintélye alatt teljes diadalt ért. A mult század hetvenes éveiben azonban nyelvtudósaink közt (Szarvas Gábor) ismét ortológiai irányú mozgalom indult nemcsak a magyar szóalkotás törvényeinek kikutatására és megállapítására, hanem amaz eredményeknek is új átvizsgálására, melyeket az egészben kifogás alá vont nyelvújítás létrehozott s a nemzet elfogadott.

Kétségtelen, hogy Kazinczy köre, de különösen utána a műszavaknak mohó, a nyelvészet terén képzetlen gyártói sok hibát követtek el. Csináltak sok szót, a gyökök és képzők jelentését és természetét hol éppen nem, hol félreismerve, sőt egészen önkényesen is; e szavak teljes gyűjteményét nagy szorgalommal Szily Kálmán állította össze. Minthogy az újítás, különösen műkifejezésekre nézve, most is, gyakran szükségtelenül, foly: ideje, hogy kellő határok közé szoríttassék. De Kazinczy és társai munkájokért, az ú. n. *nagy nyelvújításért*, nem érdemelnek szemrehányást. Bizonyos, hogy a nyelvújítás szükséges, jogos és lehetséges volt. Az új szavak és kifejezések jórésztben átmentek a politika, társasélet, tudomány és irodalom nyelvébe; legkitünőbb költőink kivétel nélkül éltek velök s eszerint kiirtásuk, habár részben hibásak, sem nem kívánatos, sem nem lehetséges többé. A nyelvújítás adta meg modern költészetünk és nemzeti tudományosságunk feltételét. Miután elkerülhetetlen volt s azidétt nem volt senki, ki Kazinczynál és társainál jobban végre tudta volna hajtani, emléküket inkább hála illeti.

31. Kazinczy követői.

Kazinczy fölve, az *eszményiség*, volt iskolájának, követőinek és tanítványainak, alaptétele is; fő törekvésök: a gyöngéd megindítás kedves gondolatok által, lehető tökéletes formában. Míg maga a mester a görög befolyásnak is nyomát viselte, követői inkább csak a német idealista, érzelmes költők hatása alatt állottak: amaz Goetheért lelkesedett, ezek Schillerből¹ fordítottak többet s mitológiai, antik képek, hasonlataik csupán költészetök szelleméhez nem illő, cifra sallang voltak. A németek módjára írták kicsiszolt,

édeskés költői leveleiket, érzékeny szonettjeiket,² enyelgő epigrammjaikat és divatos ezópi meséiket.

Legrégibb és munkásabb közöttük a szentandrásí Kis
János. földműves családból származott *Kis János* (1770—1846) győri tanár, majd nagybarátii, nemesdömölki, végre soproni ev. pap és szuperintendens. Igen sokat és sokfélélt írt: munkái száma meghaladja a nyolevanat. Vallásiak, irodalomtörténetiek, históriaiak, útirajzok, esztetikaikak, költőiek stb.; eredetiek s az ó- és újvilág számos írójából fordítottak. Nevezetesen kora irodalmi viszonyainak ismeretére kötkötetes *Emlékezései*; fordításai közül az ó-kor széptani remekírói: Longinus könyve a *fenségesről*, Anaximenes és Arisztoteles *retorikája*,³ az újabbakból Blair Hugó *esztetikai és retorikai leckéi*. Mindezekkel jó hatást tett az ízlés terjesztésére. 1815-ben három kötetben megjelent versei igen középszerű költőnek mutatják; a csínosságra törekvés s elmélkedő hajlam mellett kevés bennök az eredetiség és költői ihlet; áradozása és böleselkedő iránya sokszor a franciásokra emlékeztet. Kazinczyt, kivel hosszú és háborítatlan baráti viszonyban élt, nem követte merészen az újítás terén. Különben igen szerény és igénytelen férfiú volt, ki maga írta egyik episztolájában:

Azt fogadom s íme adom parolámat,
Hogy nem tartok örök dicsőségre számot.

Azonban halás tiszteletünkre méltán tarthat, hosszú életén át irodalmunk és nemzetiségünk ügyében kifejtett fáradhatatlan buzgóságáért.

Ez iskola egyik legérdemesebb tagja *Szemere* Szemere
Pál. *Pál* (1785—1861), Kazinczy közel rokona volt, jeles esztetikus és szerencsés szóalkotó. Egyike irodalmunk holtig kitartó híveinek, ki az *Élet és literatura*, utóbb *Muzárion* (1826—1833) c. folyóiratot szerkesztette, melynek Kölesey és Kazinczy dolgozótársai voltak. Nevét *Vida László*hoz írt költői levele tette ismertté. Különös kedvvel a szonettet művelte; enemű hat költeménye hibátlan technikájával, kecses nyelvével és nemes, gyöngéd érzés nyilatkozásával jeleskedik. E kis verseket szinte hihetetlen elragadtatással fogadta az irodalom: Kazinczy „isteni daraboknak“ nevezte, Kölesey külön cikkben méltatta. Általában a kitünő formaérzék volt az, ami által Szemere irodalmunk fejlődésére úgy költeményeiben, mint szellemes ötletekkel teli széptani munkáiban jótékonyan hatott.

Ide tartoznak még: *Szentmiklóssy Alajos* könyved dalaival s néhány, máig közszájon forgó, sikerült epigrammjával. *Helmecczy Mihály*, ki a nyelvújítást, különösen a szógyártást, a legtúlzottabb buzgalommal üzte, főleg műfordítási szigorával szerzett érdemeket. Szent-
miklóssy
és a többiek.

Töltényi Szaniszló sok döcögős nyelvű szonettet írt; de méltó a megnevezésre, mert ő volt az első, ki a divatos klasszikai kifejezőmód ellen felszólalt. *Döbrentei Gábor* szintén Kazinczy pártfogása alatt s ennek klasszikai mértékes módján kezdte költői munkásságát, melynek termékei közül a *Huszárdalok* tűntek ki leginkább; de verseinél több hasznot tett az *Erdélyi Múzeum* szerkesztésével s a régi magyar nyelvemlékek nyomonkövetésével. Azok közül, kik nem ragaszkodtak ugyan a mértékhez, de jobb ízlésük folytán mégis a Kazinczy irányához sorozhatók, méltóbbak a megemlítésre: *gróf Teleki Ferenc* és a nagy műveltségű *gróf Dessewffy József*; egyik sem tehetségtelen, de csak fejletlen, műkedvelő költő.

Jegyzetek. 1. **Schiller Fridrik**, Goethe mellett legkitünőbb német költő, 1759 nov. 10-én született Marbachban. A württembergi Karlsschuleban orvosi tudományt tanult; de ezzel *Haramiák*jának sikere után felhagyott s különböző helyeken csak a költészetnek élt. Egy ideig Mannheimban színházi költő volt. Nélkülözésekkel is küzdött, mígnem 1789-ben a történelem tanárává neveztetett ki a jeni egyetemre. Utóbb belső baráti viszonyba lép Goethével s 1792-ben Weimarba költözött, hol 1805 május 9-én meghalt. Schiller egészen ideális költő volt, a lelkesedés elragadó szárnyalásával; mindig forró és ékesszóló. Munkásságát három korszakra szokták osztani: 1. a szenvedélyes ifjú korra (főm. a *Haramiák*, *Fiesco*, *Ármány és szerelem* drámák); 2. a tudományos tanulmányok (*Don Carlos* dráma, a harmincéves háború története, értekezések) és végre 3. a klasszikai tökély korára (*Wallenstein*, *Stuart Mária*, *Orleansi szűz*, *Messinai ara*, *Tell Vilmos* drámák s balladák).

2. **A szonett** (ötös és hatodfeles) jambusos sorokból álló lírai költemény, mely két részre oszlik. Az első áll két négysoros versszakból (quartettek), következő rimelhelyezéssel: abba abba; a második szintén két háromsoros strófiából (terzetek), két vagy három váltakozó rímmel.

3. **Anaximenes**, kitől egy Arisztotelesnek is tulajdonított, ám ezétől több tekintetben eltérő, Nagy Sándorhoz intézett retorika maradt ránk, Lampsacusból való, Kr. e. 365 körül virágzott görög retor, történetíró s költő volt. — Longinus nevét viseli egy levélformában írt, ma már csak töredék értekezés *A fenségesről*, mely e fogalmat nemes emelkedettséggel, bár csak retorikai szempontból, legelső fejtegeti, példáit a görög költészet mellett a bibliából véve. Szerzője valószínűleg Kr. u. a III. században élt görög bölcselelő volt, kit Aurelianus kivégeztetett.

32. Deákiskola. — Berzsenyi.

A deákiskola irány, mely a múlt század végén Barótival megindult és Virággal fölemelkedett, a jelen század második tizedében jutott legmagasabb kifejlésre Berzsenyi Dániellel, kinek rendkívüli költői tehetsége új életet lehelt a holt formákba.

Élete. Berzsenyi a vasvármegyei kies Kemenesalján, Egyházashetyén szül. 1776-ban evang. vallású, birtokos szülöktől. A soproni iskolában tanult, hol nem nagy előmenetelt tévén, atyja 1796-ban hazavitte s gazdaságra fogta. A szenvedélyes, lánglelkű ifjú azonban éjjelenként kedvelt költőjével, Horáccal mulatott s maga is verselni kezdett. Huszonegy

éves korában írta „Él még nemzetem istene“ kezdetű erőteljes ódáját a *felkölt nemességhez* a szombathelyi táborban, miután a híres „Romlásnak indult hajdan erős magyar“, első kidolgozásában, már előbb megszületett. Ebben nemzetének elkoresosulását ostromozta. A Szombathelyt egybegyülekezett nemesi sereg, a „sas nemzette sasok“, 1797-ben új bizalmat öntött lelkébe fajának jövője iránt. Korán kifejlett, olykor szilaj és rakoncátlan erejében, legforróbb lelkesedésével a *ritészségért* égett s ennek föllendülésében látta nemzete jövőjének biztosítékát. Verselő kedvét azonban csak a mezei munkától lopott időben s titkon tölthette. Még családjá sem sejtett róla semmit, mígnem barátja, Kis János, 1805-ben véletlenül versei mellett lepte meg. Az elámult Kis örvendezve közlé 1808-ban a kis gyűjteményt Kazinczyval, ki az új költőt elragadtatással üdvözölte s költeményei kiadására buzdította. Ez azonban a mostoha viszonyok között csak öt év malva 1813-ban történhetett meg a pesti és székesfehérvári növendékpapság anyagi segedelmével. Berzsenyi, ki egyszerre lépett az ország elsőrangú költői közé, Kemenesaljáról somogyvármegyei jószágára, Niklára költözött és élete hátralevő részében tudományos dolgozatokkal is foglalkozott. Itt készítette a *Versformákról* szóló értekezését, mely azért nevezetes, mivel ebben tétetik először — bár mellékesen — kísérlet a magyar versmód fejtegetésére. Határozottan a (mértekes-rímes) Ráday-vers ellen fordul s először mutatja ki, hogy a magyar nemzeti versidom, rímeivel, határozott szótagszámával és nyugvópontjaival, minden metrum nélkül is, élesen követi az éneket. Az új akadémia tagjává választván, ez elé terjesztette *Poétai Harmonistikáját*, melyben a művészi szép meghatározására törekszik. Niklán laktában nehéz búkór lepte meg, melyet nagy mértékben súlyosított Kölesey szigorú, itt-ott kiesinykedő bírálata verseiről. E recenzió idegenítette el Kazinczytól is, kit megtámadtatásában részesnek tartott; Köleseynek sohasem nyújtott békejobbot. Meghalt 1836-ban. Az akadémiában Kölesey mondott felette kitünő emlékbeszédet, mely megható bánattal emlékezik összeütközésükről. Somogy rendei emléket emeltek Berzsenyinek a niklai temetőben 1860-ban. Vasvármegye pedig fényesen ülte meg születésének százados fordulóját s Szombathelyen szobrát is felállították.

Berzsenyi a klasszikai ódának legnagyobb magyar mestere s egyik legkitünőbb tanítványa Horatiusnak, kinek hatását költeményeinek egyes részleteiig lehet nyomoznunk. De Horatiussal való viszonyára nézve nemcsak azt mondhatjuk, hogy alakjait magyar nemzeti tartalommal töltötte meg, hanem azt is, hogy mesterét érzéseinek lobogó tűzével és vonzó nemességével fölülmulta.

Igen kevés költeményét kivéve, mindenütt antik vers-

alakokat használt, de klasszikai fenségében, böleseletében és formáiban tiszta magyar. Lángoló hévvel hirdeti az elfajult nemzedéknek a pusztulást s a régi magyar vér lelkesedve forr benne a nemzeti vitéség fölőbredtének jeleire a napoleoni háborúkban. Hazafiság, *különösen vitézi érdek*, vallás és szerelem motivumai. Gondolataiban és előadásában egyike legmerészebb röptű költőinknek. Csodálatosan egyesülnek benne erő és gyöngédség; finom eszmélkedés, tüzes érzés és erős szemléletesség. Egyetlen magyar lírikusnál sem jutott a fenséges ily erős és eszményi kifejezésre s a külföldiek közül is csak kevésnél. Ereje megrendítő, de felemelő és áthévítő is, mindig magas erkölcsi alapján. Nyelve emelkedett, hatalmas hullámokban áradó, új fordulatokban gazdag, szereti a mitológiai vonatkozásokat, képekkel bővelkedő, olykor dagályos is. Életböleseleti és vallásos költeményeiben a hangnak egyszerűbb költőiségével, az érzés közvetlenségével és természetességével, nem pedig kimesterkedett simaságával hat meg; megnyugvó, gyöngéd, kedves, affektáció nélkül, melytől kortársainak legnagyobb része nem ment.

Toth László. A nagy ódaköltő első diadalának idejében próbálta meg erejét a görög tragédiában *Ungrvárnémeti Tóth László*, egy orvosi pályára készülő fiatal költő, ki 1820-ban hirtelen halállal halt meg Bécsben, valószínűleg öngyilkosság által, amelyre nagy szegénysége vihette. Költeményei közt jelent meg *Narcisz* című tragédiája, mely a görög eszmevilág feltüntetésével, karaival, sovár és erős szerelmi lírájával az érdekesebb kísérletek közé tartozik. Tóth László a klasszikai irodalmakat kitünően ismerte, s görög verseket is írt és adott ki.

33. Kölcsey Ferenc.

Kölcsey mint szónok, műbíráló és költő egyaránt kitünő helyet foglal el a magyar reformkorszak történetében.

Élete. Ősnemes, még a honfoglalóktól származó magyar család ivadéka volt. „Büszke magyar vagyok én, keleten nőtt törzsöke fámnak“, mondja maga. Született 1790-ben, a középszolnokmegyei Szödemeteren. Egyik szemét himlő következtében még gyermekkorában elvesztette. Iskoláit a debreceni kollégiumban végezte, a nyelvújítás elleneinek legerősebb táborában. De még tanuló korában, 1808-ban levelezést kezdett Kazinczyval, ki ez időtől fogva irodalmi ügyekben oktatója, vezetője lett, kinek buzdítására sietett megtanulni görögül. A nyelvreform ügyében is egészen mestere oldalára állt s Szemerével a *Mondolatra* ő írta a *Feleletet*. Törvénygyakorlatra Pestre került, hol szoros összeköttetésben élt *Kazinczy lelkes triászával*: Horvát Istvánnal, Szemerével és Vitkovicsal. Az irodalom szeretetével eltelve tért vissza

Biharba, álmosdi birtokára, honnan utóbb Szatmárba, Csekére vonult. Lelke eszményi irányában egészen a tudománynak és költészetnek akart élni s mikor ismerősei unszolták, hogy ráférne valami hivatal, mert jövedelme esekély, azt válaszolta: „Hozzáteszem lelkem függetlenségét s így aztán elég lesz.“ Lírai költeményein kívül ez időben, 1817-ben, írta bírálatait a Tudományos Gyűjtemény számára Csokonai, Kis és Berzsenyi verseiről, melyeknek akkoriban szokatlan szigorúsága, valamint magatartása a nyelvügyben, nevét népszerűtlenné tették országszerte. Ez azonban nem kedvetlenítette el; folytatta írói működését Kisfaludy Károly *Aurorájában* és Szemere *Élet és Literaturájában*. Ezenkívül részt vett kora nagyfontosságú politikai mozgalmaiban; a vármegyei élet terére lépven, fényes szónoki tehetségének adta bizonyosságait. A szabadelvű párt felhívására előbb al-, azután főjegyzővé lett, majd 1832-ben Szatmár követévé választatott a pozsonyi országgyűlésre, hol legszebb szónoki babérait a magyar nyelv és az örökváltság ügyében mondott beszédeivel aratta. 1834-ben megyéjében a maradi párt jutván többségre, lemondott követi székéről, búcsúzó szavaival annyira megindítván a rendeket, hogy beszéde végével az ülés feloszlott. Mint akadémiai szónok is, Kazinczy és Berzsenyi fölött tartott emlékbeszédeivel, országos hírre tett szert s köztisztelettől környezve halt meg 1838-ban Csekén. Megyéje 1864-ben Szatmárt, 1897-ben pedig Nagykárolyban szobrot emelt neki s nagy dísszel ülte meg születésének százéves fordulóját.

Kölcsey írói jelleme a legszorosabb kapcsolatban van az emberrel. Lelke szelíd és érzelmes, de bátor és önérzetes az emberiség, a művelődés s különösen a haza javának védelmében és előmozdításában. Egész élete, minden gondolata a legnemesebb erkölcsi eszményt szolgálta. Egy tanítványa, Pap Endre, *szentnek* nevezte s korának egyik legnagyobb embere, báró Wesselényi Miklós, mikor Kölcsey halálát meghallotta, e szavakra fakadt: „ő nem volt közénk való“.

Mint *költőnek* főjelleme a sejtelmes borongás, melázó vágy. *Költői platonizmus* tisztább világba vágyik a földi élet visszasságai és tökéletlenségei közül. Nevelése, amint mondja: „Plutarch világába vetette, jóllehet a mienkben kell élnie.“ Versalakok tekintetében a Kazinczytól meghonosított vagy különös kedvvel mívelt formákban dolgozott; de az ő sovár, bús, nyugtalan szelleme nagyon elűt a klasszicizmus nyugodt derűjétől. Inkább a német érzékeny líra hatása alatt áll. Mintha nem érezné magát a földön itthon, valami szebb, jobb, tisztább világba vágyik. Amit költészete kifejez, az csöndes, álmodozó szenvedés, szenvedélyek nélkül. Nála nem is a gondolat ereje vagy az érzés hanem melege,

inkább a méla hangulat hat meg, mely azonban nem ritkán idegenszerűleg érint. Még tisztább gondolatai is, mint a fájó gúnnyal írt *Igazságban*, sejtelmes érzelmvilágában elborulnak. A jelennel való elégtelensége, mely legtöbbször olvadó szentimentalizmusban nyilatkozik, hazafias költeményeiben, mint a *Hymnus*, *Rákos nymphájához*, merészebb lendületet vesz. Szívének legmélyebb és leghevesebb érzése a hazaszereget volt s ez ránézve a legnagyobb fájdalom forrása; *Zrinyi két éneke* szomorúan tolmácsolja kétségbeesését elkoresosult nemzete jövőjén. A borúshoz, sejtelmeshez való hajlamából magyarázhatjuk, hogy a balladát¹ sietett Schiller, Goethe és Bürger² után meghonosítani műköltészetünkben. *Dobozija* s társai azonban, mivel drámai gyorsaság helyett több bennök a részletező leírás és elbeszélés, inkább csak kisebb költői beszélyek.

Szónok-
latai.

Kölcsey *szónoki művei* a magyar műpróza leg-
szébb termékei közé tartoznak. Legkorábbiak retorikai gyakorlatokul írt törvényszéki beszédei, melyeket nem is mondott el; azután készültek a politikaiak és az akadémiaiak. Gondolatait művészi öntudatossággal rendezte s tiszta, hathatós, emelkedett nyelven fejezte ki. Cicero kerckése, tömörsége, fordulatai lebegnek előtte. Művészi törekvése azonban nem tette mesterkéltté. Anélkül, hogy erősebb szenvedély nyilatkoznék benne, költői felfogásával és nemes érzületével mindig meghat. Érzelmes természetét még a politikai szószéken sem tagadta meg. Folytonosan a szív embere állt előtérben, inkább a haza, igazság, művelődés, emberi jogok iránti magasztos lelkesedésével, mint államférfíui képzettséggel vagy gyakorlati eszmékkal. A reformkorszak egész nagy szónoki iskolájának ő az atyja. Leghatásosabb akadémiai szónoklatai: *emlékbeszédei Kazinczy és Berzsenyi* felett. Hol megdöbbenő színezéssel, hol megillető költői fordulatokkal egy-egy eszmét fejteget bennök: a költészet fontosságát a nemzeti életre s jogát a megbecsültetésre. Előadása — éretelen, tompa hangján — egyhangú volt, mely csak a legerősebb indulatok közt emelkedett fel vagy szállt alá. Az irodalmi emlékbeszédnek nálunk ő a megteremtője. Összes szónoklatai között, az eszmék, az érzés és a kifejezés erejére nézve, talán legmagasabban áll *Mohács* című szónoki fejtegetése, mely a lelkesedés és irónia lángjában ragyog; míg a hazafíui keserv képeiben és gondolataiban Vörösmartyval találkozik, *Zalánnak* ugyanekkor írt előhangjával: eszméi némelyikével már Széchenyi *Hitelére* utal.

Bírálati.

Kritikáiban kora egyik legképzettebb írójának bizonyította magát, ki a nyugati nyelvekkel az akkori európai irodalmat is ismerte. Körner *Zrinyijéről* írt kitünő bírálat a első s maig egyik legnevezetesebb dramaturgiai tanulmány irodalmunkban. Támadásai (Csokonai és Berzsenyi

ellen) a német költészetnek határozó példányul fogadása következtében nem mentek az elfogultságtól. De esztetikai elvek bátor és buzgó hirdetésével a magyar kritikának ő volt úttörője, valamint az irodalomtörténet büleseiténak is a *Nemzeti hagyományokról* írt értekezésében. A kritika fejlődésének ezenfelül útmutatója is azzal, hogy a művekben az író egyéniségét vizsgálja.

Jegyzetek. 1. **Ballada.** Olaszországban a XII. század óta kisebb, szonett-féle táncdal; a XIV. században Angol- és Skótországbán amaz elbeszélő népköltemények neve (a kelta gwaelawd-ból), melyek legszebbjei a Percy-féle gyűjteményben (1765) vannak összeszedve. A mai értelemben vett balladában tulajdonképen a költészetnek mind a három ága egyesül: az epikai, mert elbeszél valamit, többnyire tragikai történetet; a lírai, mert dal és a drámai, mert gyorsan fejlesztett cselekvényének szereplőit beszéli. Greguss meghatározása szerint: tragédia dalban elbeszélve vagy rövidebben: drámai dal.

2. **Bürger Gottfried Ágost** (1748—1794) az ú. n. göttingai német költői kör tagja. Tisztviselő volt Altengleichenben, majd göttingai tanár s tévedésekkel teljes élet után nyomorban halt meg. Költeményeinek népies iránya nevezetes. Percy gyűjteménye folytán *Leonorájával* ő kezdte a balladát a német műköltészetben.

34. A népköltés hatása az irodalomra. — A keszthelyi Helikon.

Bármely távol jár ez időszak műköltészete általánosan a néptől, az irodalom figyelme, ha még igen csekély mértékben is, ezidétt fordult először a nép költői termékei felé. Pálóczy Horváth Ádám sok népkölteményt gyűjtött össze s hagyott ránk kéziratban; Vácon 1803-ban ki is adtak egy érdekes gyűjteményt. A korviszonyok ekkoriban kevés táplálékot szolgáltatottak a népköltészetnek: régi szabadságharcaink emléke még élt egy-egy énekben; az 1790-iki rövid nemzeti mozgalom s az utána következő nagy háborúk kétségkívül nyújtottak anyagot; a jobbágyság dalban panaszkodott keserves sorsára, a nagy terhekre, katona-fogdosásra; zsványnóták is nagy számmal születtek s ezeken kívül tárgyat az örök emberi érzések, szenvedélyek, összeütközések szolgáltatottak. Népdalaink utóbbi gyűjteményeiből, miután a népnyelv nem ment át az irodalmihoz hasonló nagy változáson, bajosabb biztosan meghatározni azokat, melyek e korban keletkeztek. Tösgyökeres zamatukkal, érzéseik őszinte közvetlenségével, előadásuk költői naivitásával és nemzeti formáikkal némi csekély hatást a műköltészetre is gyakoroltak, melynek nyomait egy-két, e korbéli költőnknel megtaláljuk.

Míg a németeket utánzó költőink érzelmes dalait idegen dallamok szerint énekelték, *Berzsenyi* néhány költeményében (*Barátnémhoz*, *Búcsú Kemenesaljától*) a magyar versmód követésére tett kísérletet, melyet egy esztetikai dolgo-

zatában is érintett. A népköltészet hatása élénkebben érzik
 Vitko- már *Vitkovics Mihály*nál (1778—1829). Ez egri szüle-
 vies. tésű, rác származású derék írónk Pesten ügyvédke-
 dett, hol háza az akkori íróknak: Virágnak, Horvát István-
 nak, Fáy Andrásnak. Szenerének s másoknak kedves talál-
 kozóhelye volt. E lelkes kör a Zemplénben lakó Kazinczyt
 tekintette fejének, kinek nevenapját mindig ünneppel ülte
 meg; de a mester költői irányát nem mindnyájan követték
 föltétlenül. Így maga Vitkovics is inkább a magyar és rác
 nép-ének, mint a nyugati költészet befolyása alatt írt. Vidám
 költeményeiben néha tiszta népies formát használ, mint
Bácskai népdalában, melyben egy szép és igaz balladát mu-
 tatott be rác nyelvből. Írt néhány kedves epigrammot és
 mesét s több szindarabot is. Nemrég megjelent *regényét*,
 melyben egy ifjúkori szerelmét írja le, a régi magyar tásas-
 életből vett képek teszik érdekessé. E korszak sokat emlege-
 tett költőnöje: *Dukai Takács Judit* (Malvina) szintén
 a népdalok hatása alatt és formáiban kezdett ver-
 selni; de utóbb az elmélkedés és klasszikus alakok felé haj-
 lott el. Igazi babérokat a költészet nem termelt számára; első
 kísérleteinek naiv hangja és gyöngéd érzése még ígérni lát-
 szik valamit, de később eszméinek sekélysege, előadásának
 színtelen áradozása közt verselési külső képességen kívül
 egyebet nem találunk. Nagyobb és eredetibb tehetség volt az
 erdélyi *Ujfalvi Krisztina*, ki szerelmében csalódott
 szívének fájdalmára keresett vigasztalást a költészet-
 ben. Néhány dalának költői röptű hangja és erős, olykor
 gúnyba törő érzése a kor jobb termékeivel szállhat versenyre.
 Mielőtt ez időszak költői munkásságának rajzát
 A keszt- hefejeznők, emlékezzünk meg röviden ama költői
 helyi Helikon. befejeznők, emlékezzünk meg röviden ama költői
 ünnepélyekről is, melyek *keszthelyi Helikon* néven a Dunán-
 túlnak egy kies pontján tartattak. A nemes gróf Festetich
 György, kinek áldozatkészsége Keszthelyen nevezetes tan-
 intézeteket létesített, 1817-től kezdve költői ünnepeket ren-
 dezett, melyekben az ifjúságon kívül résztvettek ama vidék
 nevezetesebb költői: Kisfaludy Sándor, Horváth Ádám, Ber-
 zsenyi Dániel, Horvát Endre, Dukai Takács Judit és többen.
 Berzsenyinek, ki a *Mondolat* miatt némileg neheztelt e körre,
 első megjelenésekor Festetich fedetlen fővel ment eleibe. Sza-
 valtak, költői előadásokat tartottak, a tanulók németül s
 deákul is, nevezetes költők (Kazinczy, Csokonai) tiszteletére
 fákat ültettek. A nemes gróf már 1819-ben meghalván, mind-
 össze csak négy ilyen ünnepély tartatott, melyek részint több-
 nyelvűségüknél, részint szűk körüknél fogva költészetünk
 emelésére hatást nem gyakoroltak. A Keszthelyen bemutatott
 költeményekből *Helikon* címmel egy gyűjtemény is jelent meg.

35. A tudományos irodalom fejlődése.

I. A fölvilágosodás irodalma.

A forradalmi szellem, mely a XVIII. századbeli francia irodalomban uralkodott s a nagy forradalmat előkészítette, mint Európának valamennyi műveltebb országában, úgy nálunk is élénk visszhangot ébresztett. Az új eszmék már Mária Terézia alatt terjedtek, még pedig a királynő két kedvelt emberének, Sonnenfelsnek és Martini-nak, az egyetemen és akadémiákon tanított munkáiban. Azt hirdették, hogy a kormány kötelessége előmozdítani a nép felvilágosodását. II. József alatt tetté vált az ige s a császár az alkotmányos jogok és a nemzetiség tisztelete nélkül, de a felvilágosodás nevében és érdekében folytatta harcát az uralkodó osztályok ellen. A nagy jelszó: a gondolkodás és írás szabadsága fogékony fülekre talált nálunk is. A francia eszméknek korábban sem hiányoztak barátai; példa rá Beszenyei. József császár rendszere pedig, bár a magyar nemzeti-ség és alkotmány szempontjából heves ellenzésre talált s meg is bukott, eszméit a legtágabb körben terjesztette el.

Ezeknek az eszméknek hirdetésére nálunk is keletkezett egy *fölvilágosodási irodalom*, mely 300-nál több könyvből és röpiratból áll. Nyelvök deák, német s csak részben magyar. Az utóbbiak közül méltó figyelmünkre egy derék papnak, Szentmiklósi Timotheus-nak, politikai meséje: a *Jó nevelésnek tüköre*, melyben a vallási türelmetlenség s az ország boldogulását akadályozó erkölcsi hibák ellen nemes hévvel szólal föl. Sokan ez írok közül erőszakos túlzásokkal, de számosan alapos tanulmány-nyal és meggyőződéssel hirdetik az előjogok tarthatatlansá-gát s követelik a kiváltságok megszüntetését, a jobbágyság felszabadítását. A harc az egyház elleni támadásokkal kez-dődik. Szacsvai Sándor, a bécsi Kurir és Muzsa szerkesztője, két kis röpiratban (az *Izé Purgatóriumba való utazása* és *Zakariás levelei*, 1786) protestáns szempontból támadia meg a katolikus papságot; a lelkiismeret szabadságát védelmezi az eleven újságíró fürgeségével, de gyakran botránkoztató, illetlen hangon. Ez irányban legmesszebb megy Laczkovics János, ki *Utazó emberében* (1792) felületességgel és cinizmus-sal tör az egész keresztyén vallásra. A hasonló tárgyú röpi-ratok száma rendkívül nagy; követelik a papi jószágok el-vételét s a katolikus papság előjogainak megszüntetését. Legkitartóbb és leghevesebb harcot ez „aufkläristák” ellen egy szegény barát, Szeicz Leó, egri szervita folytatott. Polé-miáiban (*Igaz magyar*, 1785—1790) élces, tüzes és darabos; ósdi magyar és lelkes pap, ki épp oly kevéssé hajlandó egy körömfeketényt is engedni nemzeti jussaiból, külső és belső

Előz-
mények.Táma-
dások az
egyház
ellen.

sajátságából, mint egyháza igazából; kései tanítványa a Pázmány-iskolának.

A forradalmi írók. A fölvilágosodás irodalma nemesak az egyházi, hanem az állami és társadalmi élet minden körére is kiterjed. Jelszava: az egyenlőség és szabadság. Hangoztatja a nők hivatalképességét is s követeli a zsidók felszabadítását. Ez irodalomnak fő képviselői: gróf Batthyány Alajos, Martinovics Ignác szászvárosi apát, Laezkovics János huszárcapitány és Hajnóczy József helytartósági titkár. A három utóbbinak feje 1794-ben a budai Vérmezőn hóhérpallós alatt hullott le. Batthyány egy nagy deák munkában (*Ad unicam aurem*, 1790—1791) fejt ki nézeteit. Mint iskolája általában, a fő hatalmat eredetileg ő is a népnek tulajdonítja, mely azt az uralkodókra csak átruházta. Ennélfogva ezek kezében a hatalmat mindenképen korlátozni kívánja, bár magának a királyságnak szükségét kétségtelennek tartja. A király azonban a nemzet akarától soha se vonhassa meg a szentesítést s a mellője adott tanácsal kormányozzon. Határozott ellensége Batthyány a szükkeblőségnek, a nemesi uralomnak s a vallási elnyomásnak. — Martinovics számos francia és deák izgató irattal akarta Magyarországon elkészíteni a talajt a forradalom számára. Legnevezetesebb két röpirata: a beszéd, melyet a rendekhez s a levél, melyet a császárhoz intézett (*Oratio ad proceres*, 1791 és *Litterae ad imperatorem*, 1792). Alapgondolata a társadalmi szerződés, melynek veleje a szabadság és egyenlőség. A magyar nemzet művelődésben való elmaradottságát a nemességnek és papságnak tulajdonítja. Köztársasági eszméssel telve, hevesen kárhoztatja az uralkodó osztályokat s az egyenlőség tanait hirdeti. Az Oratiót Laezkovics fordította magyarra, kihagyván belőle a királyság ellen intézett kifakadásokat, de még súlyosbítván a nemesség fejére szórt vádakát. Szintén ő fordította a *Macedóniai vitéz* című gúnyiratot, mely Nagy Sándor képében II. Fridriket állítja pellengérré. — Legmélyebb szellem közöttük kétségkívül Hajnóczy volt. Számos deák közjogi munkát írt, melyek komoly tanulmányról és éles gondolkodásról tanuskodnak. Ő az első hazánkban, ki az alkotmányos, képviselői királyság elméletét kifejti; ebben mindenekelőtt a rendi korlátok lerontását kívánja. Az egész nemzet akarát kifejező képviselőházat sürget, az oktatás és sajtó szabadságát, törvény előtti egyenlőséget és közteherviselést.

Ez az egész irodalom, mely szilaj túlzásai között számos nemes és életrevaló eszmét pendített meg, a Martinovics-féle összeesküvés elfojtása után természetesen elhallgatott.

II. Tudományok művelése. — Horvát István.

Az a nemzeti felbuzdulás Mária Terézia ural-
 kodásának végén, mely egyszerre egy, eléggé kiter-
 jedt, költői irodalmat teremtett, a tudományok magyar mű-
 velésének nem adott oly rögtöni lendületet. Két nagy aka-
 dályája volt: iskolánk deák nyelve és a magyarnak kimivelet-
 lensége. Amint e kettő II. Lipót és Ferenc királyok alatt az
 iskolák megmagyarosítása és a nyelvújítás által annyira-
 mennyire mellőztetett, mindjárt élénkebb mozgalmat látunk
 a magyar tudomány mezején. Különösen műnyelvünk kikép-
 zetlensége miatt alig lehetett időszakunk első felében szó a
 tudomány önálló műveléséről s az írók, kik érdemeket szerez-
 tek maguknak e téren, főleg csak annyiban tettek, amennyi-
 ben a tudományos nyelv fejlesztésére hatottak. Időszakunk
 végén már a megindult tudományos folyóiratok, intézetek,
 társulatok élénkebb munkásságot teremtettek. Ennek inkább
 csak az a része hatott el a közönség rétegeibe, mely a nem-
 zetiség kérdésével foglalkozott: a nyelvviták és az erős nem-
 zeti színezetet vett történetbúvárlat. Itt csupán ama tudom-
 ányos munkák megemlítésére fogunk szorítkozni, melyek
 úttörők voltak, nagyobb hatást gyakoroltak vagy hosszabb
 ideig tartották fenn magukat.

A teológia rég megszűnt a legkitünőbb elmék Vallási irodalom.
 munkásságának versenytere lenni. A katolikusok
 vallástudományi munkái ezenfelül még legnagyobb részben
 latinul irattak; magyar nyelvvel csak egyházi szónokai él-
 tek, kik közül Horváth János székesfehérvári püspök tűnt
 ki. A protestáns kollégiumokba már századunk elején hódítva
 hatolt be a hazai nyelv s az ezen készült munkák közül Tóth
 Ferenc pápai tanárnak 1817-ben kiadott *Erkölcsei hittudo-
 mánya* tett legnagyobb és legméltóbb hatást. Jelesebb prédi-
 kátorai a debreceni Diószegi Sámuel és a kemáromi Kolmár
 József, az utóbbi racionalista irányban. Általában a sza-
 badabb böleseleti vizsgálódás kezdett behatni a teológiába.
 Kant¹ elveit és rendszerét a nagyérdemű *Márton István*, a
 pápai főiskola újraalapítója, kezdte hirdetni a szószékről és
 az irodalomban *Keresztjén erkölcsstanával*. Föllépése nagy
 vihart támasztott; úgy katolikus, mint protestáns részről
 sokan és mérgesen szálltak síkra az új tan ellen, mely hosszú
 harc tárgya lett. A régi egyházas szellemű irány művelői
 közül rendkívüli szorgalmával a magyar művelődés egyik
 legfáradhatatlanabb munkása: *Fejér György* tűnt ki, számos
 idevágó munkájával. Még ebben az időszakban kezdte műkö-
 dését *Köteles Sámuel* marosvásárhelyi és nagyenyedi tanár,
 kinek jó magyarsággal és éles elmével írt művei a később
 kifejtett ú. n. magyar vagy egyezményes böleseletnek voltak
 megindítói.

Tudo-
mányos
irodalom.

A jog- és államtudományi irodalom terén, többek között, Aranka György írt egy kis közjogi kísérletet az angol és magyar kormányforma összevetésével. Az összes magyar jogot magyarul először Georch Illés dolgozta ki *Honnyi törvény* című munkájában 1804-ben. A híres pataki jogtanár: *Kövy Sándor* csak deák könyvének kivonatát bocsátotta magyarul közre. — A mennyiség- és természettudományokban említést érdemelnek Dugonics *Tudákossága*, melyben a matematikai műszókat nagy bátorsággal magyarosította; Diószegi Sámuel és Fazekas Mihálynak Linné² rendszerében készített *Magyar füvészkönyve*, mely a füvészeti terminológiát megteremtette s félszázadon keresztül használatban maradt, míg Pethe Ferenc az emlősöknek élet-tani alapon tárgyat természettrajzával szerzett elismerést. — Az első kémiai magyar munkát Nyulas Ferenc erdélyi főorvos adta az erdélyi, különösen a radnavidéki orvosvizekről, melyben a kémiát és orvostudományt tényekkel gazdagította; utána e téren Kováts Mihály tűnt ki. — Magyarország *Földrajzát* Vályi András írta meg szótáralakú nagy munkájában; a statisztikában Deesy Sámuel *Osmanographiája* emelkedett hírre. Hazánk megyéiről derék földképeket Görög és Kerekes adtak.

A Budai
test-
vérek.

Történetirodalmunk ez időszakban jelentékeny fordulaton ment át. Nemesak hogy többen foglalkoztak a nemzet és emberiség multjával, hanem a külföldi egyetemeken már régebben uralkodott kritikai irány is utat talált hazánkban. A száraz krónikák, naiv emlékiratok elhallgattak s helyöket a bíráló, sőt itt-ott már a művészi előadásra törekvő történetírás foglalja el. — Jobb historikusaink sorát a „két nemes testvér“: *Budai Ezsaiás* és *Ferenc* nyitják meg. Amaz debreceni tanár, méltó utódja a nagy tudományú Sinai Miklósnak, utóbb szuperintendens volt; forrásokból dolgozta Magyarország *Históriáját* (1807) három kötetben, mely protestáns álláspontból indult ki, de higgadt méltányosság és beható ítélet érdemessé teszik. Ugyanő világhistóriát s általános irodalomtörténetet is írt, mely Konstancinápoly elfoglalásáig terjed s kiadta bátyjának, Ferenc szovati lelkipásztornak nagybecsű munkáját: *Magyarország Polgári Lexikonát* (1804), melyben bámulatosszorgalommal van összegyűjtve s egyszerű tárgyiassággal előadva mindaz, ami az akkor ismert kútfőkben a XVI-ik század végéig szerepelt magyar történeti személyekről található volt. Gazdagsága ma is nélkülözhetetlenné teszi történetíróinknál Budai Lexikonát, mely historiai tárgyakkal foglalkozó költőinknek is legújabb időkig fő forrásuk volt. E két jeles férfiú munkáival kezdődik a tudományos értékű magyar történetírás, melyet Virág Benedek, már említett *Magyar századaival*, előadás tekintetében is magas színvonalra emelt.

Mellözve Gvadányi hat kötetes világtörténetét, Horvát
István. egy rendkívüli munkásságú tudósról kell megemlékeznünk, ki sok botlása mellett is nemzeti tudományosságunknak hosszú időn keresztül legbuzgóbb harcosa volt, az ifjúságnal a tanári székről, a közönségnél az irodalomban fáradhatatlanul és gyümölcsözőleg folytatván izgatásait. *Horvát István* volt ez (1784—1846), a Nemzeti Múzeum könyvtárosa s a magyar nyelv és irodalom egyetemi tanára. Mestere, a nagy Révai, nyelvészeti rendszerének védelmével vetette meg tudós hírének alapját. Majd a történetnyomozáshoz fordulván, 1815-ben adta ki *Nagy Lajos és Mátyás védelmeztetését a nemzeti nyelv ügyében*, utóbb *A magyar régi gyökeres nemzetségekről* szóló dolgozatát s híres *Rajzolatait* a magyar nemzet legrégebb történeteiből, melyeket 1825-ben ívenként küldöttek szét a Hazai Tudósítások mellett. Eredményes volt Horvát működése a forrástanulmány nélküli kényelmes munka, hagyományos nézeteknek és adatoknak bírálatlan elfogadása, az idegen irány és felfogás ellen. De a régi történeti kútfők és nyelvemlékek útvesztőjében a nemzeties tüzzű Horvát maga eltévedt. Rendkívüli tudományát, ismereteit egy alaptalan ábránd bizonyítgatására fordítá: hogy a magyar nemzet legrégebb a földön, mely más-más nevek alatt már számos nagy birodalmat alkotott. Ádám, Herkules és Nagy Sándor szerinte magyarok voltak; azok a zsidók, görögök és karthágóiak; magyar birodalmakat talált Kis-Ázsiában és Afrikában, Görög-, Olasz- és Spanyolországban; a magyarok már a legősibb időkben földművelők voltak, mutatja nevek: magyar, mager, azaz: mag-eresztő. Harminc évi ernyedetlen munkának örök kárba veszett eredménye e ma nevetségesnek tetsző állítások, melyek nemzetünk őstörténete felől sok tévedést terjesztettek; de mindennek ellenére tisztelettel illik megemlékeznünk Horvátról, ki hosszú időn át legbuzgóbb élesztője volt a nemzeti szellemnek s megtermékenyítője történetirodalmunknak. Eötvös, ki tanítványa volt, méltán mondá róla: nem volt tanítóink között, kitől annyian tanulták volna a hazát szeretni. Az általános tiszteletet fejezte ki iránta 1836-ban az országgyűlés, midőn „Magyarország történetirójává“ választotta s az akadémia, melynek tagságát mindig visszautasította, midőn temetésén testületileg jelent meg.

Az irodalomtörténet is talált művelőkre. Egyes Irodalom-
történet. szakok történetét, életrajzi gyűjteményeket többen adtak; első rendszeres, bár vázlatos és hiányos munkát Wallaszky Pál jolsvai ev. pap nyújtott *Conspectusában* 1785-ben. Pápay Sámuel 1808-ban *A magyar literatura esmeretében* nyelvtant és irodalomtörténetünk rövid áttekintését adta. Ugyanezt Kazinczy *A magyar nyelvnek polgári nyelvvé emelését* sürgető dolgozatában.

Igy folyt le ez a félszázad: 1772—1820, melyet tudományban az előkészület, költészetben a felújulás korának nevezünk. A nyelvújítás, mely mindkét irányban lehetővé tette a továbbfejlődést, győzelemre jutott. Tudományunkat a megalapított akadémia segítette utóbb a kor színvonalára emelni: a fölébredt nemzeti szellem költészetünkben a nemzeti regényes irányt juttatván uralomra, a virágzás kora következett.

Jegyzetek. 1. **Kant Immanuel** (1724—1804) a bölcselettan tanára volt a königsbergi egyetemen. Egy nagy bölcseleti rendszert alkotott, melyet *kriticizmus*nak szoktak nevezni. Főmunkái: *Tiszta ész* (1781), *A gyakorlati ész* (1787) és *Az ítélő tehetség bírálata* (1790). Bizonyítja, hogy a tiszta (minden tapasztalástól független) ész által az érzékfölötti dolgok nem ismerhetők meg. Az Isten, szabadság és halhatatlanság eszméi a gyakorlati ész követelményei. A vallás az erkölcsiségre vezetendő vissza; fő alapja és tartalma az erkölesi törvény, a kategorikus imperativus. A Kant-féle filozófia gyorsan uralkodóvá lett az irodalmakban és tudományban a nagy ellenzés dacára, mellyel találkozott. Igy tanítása a magyar kath. iskolákban 1795-ben megtiltatott.

2. **Linné Károly** (1707—1778) nagyhírű svéd természettudós, a természetrajz tanára volt Stockholmban és Upsalában. Ő alapította a növénytanban az ú. n. *sexualis* rendszert, vagyis a növényeknek tenyésző szerveik különfélesége alapján való felosztását, mely a tudományban sokáig uralkodó volt.

OLVASMÁNYOK

ELSŐ SZAKASZ.

POGÁNY KOR.

KRÓNIKÁK.

**Béla király Névtelen Jegyzőjének könyve
a magyarok tetteiről.¹**

Szalán vezérről.

(30. fejezet.)

Árpád vezér és nemesei pedig néhány nap mulva tanácsot tartván, követeket küldének Szalán vezérhez, kik mintegy örömhírül jelentsék meg neki Thosu, Zobolsu, nemkülönben Tuhutum győzedelmét és kérjék tőle a Zogea vizéig² való földet, mi úgy is történt. Elküldték ugyanis Etut és Voytát, kik midőn Szalán vezérral Olpár homokján találkoztak, az örömmizenetet hírül adták és tőle a Zogea vizéig való földet kívánák. Szalán vezér ennek hallatára igen nagy félelembe esett és ijedtében a tőle kívánt földet a Zogea vizéig Árpád vezérnek engedé s a követeknek különféle ajándékokat ada. Hetednap Eta és Voyta búcsút vévén, urukhoz visszatérének, kiket Árpád vezér tisztességgel fogada, és követéségök hallatára lón nagy öröm a vezér udvarában és a vezér kezde híveinek helységeket és nagy birtokokat ajándékozni.

A görögök és bolgárok seregéről.

(38. fejezet.)

Eközben Szalán, midőn a magyarok hatalmát és tetteit megértette, megfélemlert, nehogy valaha haragra gerjedve, őt országából kiűzzék. Tanácsot tartván hát övéivel, követeket küldé a görög császárhoz és a bolgár vezérhez, hogy adjanak neki segítséget, a magyarok vezére ellen való harcra.

¹ Szabó Károly fordítása

² Zagyva.

A görög császár és a bolgár vezér nagy sereget küldének Szalán vezérnek, mely midőn Szalán vezérhez megérkezett, azon helyen, melyet Tételnek¹ hívnak, nagy öröm lőn a vezér udvarában. Másnap Szalán vezér és nemesei tanácsot tartván, követeket küldének Árpád vezérhez, mondván, hogy földjeket hagyja el, és induljon haza szülőtte földjére. Kik midőn Árpád vezérhez elérkeztek és Szalán vezér üzenetét neki elmondták, Árpád vezér és nemesei megneheztelvén, így üzenének vissza Szalán vezérnek: A földet, mely a Duna és Tisza között fekszik és a Duna vizét, mely Regensburgtól Görögországba foly, pénzünkön vettük meg akkor, midőn új emberek voltunk s árúul küldtünk neki tízenkét fehér lovat és egyebeket, mint föntebb, ő maga is földje jóságát dicsérve küldött egy nyaláb füvet Olpár homokjáról és két kulacsal a Duna vizéből. Paranesoljuk azért uratoknak, Szalán vezérnek, hogy földünket elhagyva, takarodjon rögtön a bolgárok földjére, ahonnan ősapja, a mi ősapánk Atilla király halála után, kiszállott volt. Ha pedig ezt nem teendi, tudja meg, hogy mi ellene azonnal hadra kelünk. Ezt hallván a követek, búcsút véve, szomorú képpel sietének Szalán vezérhez. Árpád vezér és nemesei pedig a Zogea vizétől megindulva, egész seregökkel táborba szállának a Teteuetlen halom mellett² a Tiszáig; azután a Tisza partján menve Olpár homokjához érkezének.

Szalán vezér megindulásáról Árpád vezér ellen.

(39. fejezet.)

Szalán vezér pedig a görögök és bolgárok segítségével Tételről dühös szívvel megindulva, embereinek biztatására Árpád vezér ellen kezde lovagolni; és midőn mindkét sereg egymáshoz közel éjtszakázott, egyik sem mert egész éjjel aludni, hanem lovaikat nyergelve kézen tartva virrasztának. Reggelre kelvén pedig hajnal előtt, mindkét rész az ütközetre készül. Árpád vezér pedig, kinek segítője volt a mindenek ura, fegyverbe öltözve rendezvén a sereget, könyhullatva imádván az urat, vitézeit buzdítva szóla: Seythák! kiket a bolgárok dölýfükben Hungvárátói Hungváriaknak neveztek, ne feledjétek el a görögöktől való félelmetekben kardjaitokat s ne veszítsétek el jó hírneveteket: miért is serényen és erősen harcoljunk a görögök és bolgárok ellen, kik asszonyainkhoz hasonlítanak, s csak úgy féljük a görögök sokaságától, mint az asszonyok sokaságától. Ezt hallván vitézei, nagyon megbátorodának s Lélü, Tosu fia, azonnal kürtjébe fúva, s Bulsu, Bogát fia, zászlót emelve a görögök ellen az előcsapatban harcolandók megindulának. És esatába

itel.

² Teteuetlen.

vegyüle mindkét ellenséges sereg és kezdének erősen vívni egymással és midőn Arpad egész serege viadalra került a görögök ellen, sokan elesnek vala a görögök és bolgárok közül. Említett Szalán vezér pedig, midőn övéit a harcban hanyatlani látta, futásnak erede s hogy életét megmenthesse, Bolgar-¹hejérvárban siet. A görögök és bolgárok pedig a magyaroktól való rettegésökben az utat, melyen jöttek, elfelejtettek, s hogy életüket megmentsek, megfutamodván, a Tiszát kis folyónak gondolva, át akarják vala úszni. De mivel a magyaroktól való féltökben oly nagy ijedtség és rémület lepte volt meg őket, majd mindnyájan a Tisza vizébe haltak, úgy hogy alig maradt meg néhány, kik esászárijoknak pórul jártokról hírt vigyenek. Ahonnan azon helyt, hol a görögök elvesztek volt, az naptól fogva maig Görögrévnék nevezik.

A Bécsi Képes Krónikából.²

Vatha lázadása. Szent Gellért.

Magyarország nemesei látva nemzetök bajait, összejöttek Csanádban és tanácsot tartva egész Magyarország nevében ünnepélyes követséget küldtek Oroszországba Endréhez és Leventéhez, megüzenvén nekik, hogy egész Magyarország hűségesen várja őket és az egész királyság szívesen hódol nekik, mint királyi sarjadéknak, csak jőjjenek be Magyarországba és oltalmazzák meg őket a németek dühétől. Azt is esküvel erősítették, hogy tüstént, mihelyt belépnek Magyarországba, az egész magyarság egy értelemmel hozzájuk fogódulni és meg fog hódolni nekik. De Endre és Levente rejtett eselvetéstől félve, titokban követeket küldöttek Magyarországba. És amint Újvárhoz érkeztek, melyet Aba király építtetett, ime a magyarok egész sokasága csapatostúl tódult hozzájuk és ördögi sugallattól bűjtogatva, makaesul azt kérték Endrétől és Leventétől, engedjék meg, hogy az egész nép pogány módon éljen, a püspököket és papokat megölje, a templomokat lerombolja, a keresztyén vallást elhagyja és a bálványokat tisztelje. Meg is engedték nekik szívök kívánsága szerint, hogy éljenek és vesszenek ősapáik babonáiban, mert különben nem harcoltak volna Péter király ellen Endréért és Leventéért. A magyarok közül először egy Vatha nevű, Belus várból, adta magát a gonosz lelkeknek, megnyírta fejét és pogány módon három oldalra üstököt eresztett. Janus nevű fia sok idővel azután, atyja hitét követve számos bűbájost, boszorkányt és jóst gyűjtött maga köré és ezeknek varázsénekeivel nagy kegyben állott az uraknál. Számos papnői közül egyet, egy Rasdi nevűt, Béla, a jó ke-

¹ Belgrád.

| ² Madzsar Imre fordításában.

resztyén király, elfogatott és az a börtönben maradt mindaddig, amíg csak a saját lábait meg nem ette, és ott meg nem halt. Meg van írva a magyarok történetéről szóló régi könyvekben, hogy a keresztyéneknek szigorúan meg volt tiltva feleséget venni Vatha és Janus rokonságából, mert miként Datan és Abyron az ó-szövetségben lázadást támasztottak az Úr ellen, épp úgy ezek a kegyelem idejében a magyar népet Krisztus hitétől eltérítették.

Akkor hát Vatha átkos és kárhozatos ösztönzésére az egész nép a gonosz lelkeknek adta magát, elkezdtek lóhúst enni és általában a legszörnyűbb gonoszságokat elkövetni. Sőt a papokat, meg a világi embereket is, akik a katolikus hitet követték, leölték és Isten számos templomát lerombolták. Azután Péter király ellen támadva, az összes németeket és olaszokat, akik különböző tisztségekben Magyarországon szanaszét éltek, csúf halállal megölték. És Péter táborába éjjel sebes lovakon három hírnököt küldtek, akik kihirdesék Endre úr és Levente szavát és rendeletét, hogy öljék meg a püspököket a papsággal együtt, gyilkolják le a tizedszedőt, térjenek vissza a pogány hagyományhoz, töröltessék el teljesen az adó és Péter emléke az ő németeivel és olaszaival vesszen mindörökre. Reggel a király kérdezősködött, hogy mi történt, és mikor teljes bizonyossággal megtudta, hogy visszatértek a testvérek és látásukra a magyarok megölték az ő tiszteit, nem mutatott e hírekre ijedelmet, hanem vidámnak tüntette magát, fölszedte táborát és Zsitvatonél átkelt a Dunán, Székesfehérvárra szándékozván menni. De a magyarok megsejtvén szándékát, megelőzték és elfoglalva a város harangtornyait és bástyáit és a kapukat beszukva, kizárták.

Ezalatt Endre és Levente az említett sokasággal Magyarország közepéhez közeledtek, azon révhez, melyet közönségesen Pestnek neveznek. Ennek hallatára Gellért, Bestrie, Buldi és Beneta püspökök és Zonuc ispán Székesfehérvár városából Endre és Levente hercegek elébe indultak, hogy őket tisztelettel fogadják. És amidőn az említett püspökök sietve azon helyhez érkeztek, melyet Diódnak neveznek, ott Szent Sabina templomában misét akartak hallgatni, mielőtt az urak elé mentek volna. Szent Gellért püspök tehát felöltve a papi ruhákat a misemondáshoz, buzdításul beszédet mondott nekik és így szólt: „Testvéreim, püspöktársaim és összes jelenlevő hívek! Tudjátok meg, hogy mi ma a vértanúság koronájával urunkhoz Jézus Krisztushoz jutunk az örök boldogságba. Tudomástokra hozom ugyanis az isteni titkot, amely nekem ma éjjel fölfödöttetett. Urunkat Jézus Krisztust láttam szentséges anyja, az örökké szűz Mária ölében, ki magához híván bennünket, saját kezével nyújtotta nekünk testének és vérének szentségét. Beneta püspöktől

azonban, midőn elébe járult, elvonta a szentséget. Vagyis ő ma ki lesz zárva vértanúságunk társaságából." Ezután szent Gellért intette őket, hogy gyónják meg egymásnak bűneiket; és meghallgatva a misét, imádkozni kezdtek s a vértanúság által elnyerendő örök boldogság biztos reményétől felvidulva, mindnyájan megáldoztak. Azután megindultak a pesti rév felé vezető úton. Szent Gellért püspök, mivel kicsiny természetű volt és minden erejét felemésztette Isten szolgálatában, kocsin ment. És midőn az említett révhez érkezett, ime az istentelen emberek, Vatha és cinkostársai, megszállva a gonosz lelkektől, amelyeknek magukat adták, rárohantak a püspökökre és összes társaikra és kövezni kezdték őket. Szent Gellért püspök azokra, akik őt kövezték, folytonosan keresztet vetett, de azok ennek láttára még nagyobb dühre gyúltak. Megtámadták kocsiját a Duna partján, felfordították és őt ottan kocsijából kivonszolva és talyigára téve, Kelenföld hegyéről ledobták. És amikor még vonaglott, lándzsával átszúrták mellét s azután a fejét egy kövön összetörték. És így Krisztus dicsőséges vértanúja e világ nyomorúságaiból az örök boldogságra költözött át. A Duna gyakran kiáradt azon kőre, melyen összetörték szent Gellért fejét, de nem tudta lemosni a vért hét éven át, míg csak föl nem veték a papok. És ez a kő most Csanádban van az ő oltárán. Ma azon a helyen, ahol fejét összetörték, egy templom áll, szent Gellért vértanú tiszteletére a hegy lábánál. Ez a Gellért pedig rosaciumi szerzetes és velencei nemzetiségű volt; Pannoniába jövén előbb remeteéletet folytatott Bélben, végre a csanádi egyházba helyezték át püspöknek. Buldi püspök is agyonkövezve átköltözött az üdvösségre. Bestricus és Beneta, mikor hajón átkeltek a Dunán Endréhez és Leventéhez, a pogányok, akik a túlsó parton voltak, Bestricus püspököt megsebeztek, ki harmadnapra meghalt. Endre herceg ezalatt oda érkezett, Beneta püspököt megszabadította kezeik közül és így szent Gellért jóslata beteljesedett, mivel Benetán kívül mindnyájan vértanúságot szenvedtek. Zonuc ispán meglován a Dunába ugratott és egy hajón jövő ember, valami Murthmur nevű, a hajóba emelte őt, hogy megmentse a haláltól. Ezt a Murthmurt ugyanis Zonuc ispán kereszteltette meg. Mikor ez az említett ispánt meg akarta menteni, a pogányok halállal kezdték fenyegetni, ha csak ő maga meg nem öli Zonuc ispánt, és Murthmur, félve fenyegetéseiktől, az ispánt a hajóban kardjával megölte.

Ugyanegy napon a papoknak és világi embereknek oly nagy sokasága szenvedett Krisztus hitéért vértanúságot, hogy számukat csak az Isten és az angyalok tudják.

Henrik császár veresége.

A következő évben a császár ugyanazon okokból a harcosok nagy seregével jött Magyarországra, a Zala és Zelice patakok forrásainak mentén, de élelmiszerral rakott hajókat is küldött a Dunán Magyarországra és azok parancsnokává testvérét, Gebarth püspököt tette. Ezeknek hallatára András király és Béla herceg a gabonakazlakat és a szénaboglyákat mind felégették és a lakosokat összes állataikkal együtt, azon vidékekről, ahol a császár átmenendő volt, messzire elvezették. Midőn a császár Magyarországra érkezett és a felégetett vidékekre jutott, sem katonáinak, sem lovainak nem talált eleséget és nem tudta, hol lehetnek hajói és azoktól semmiféle segílyt nem tudott kapni. Áthaladva az erdőkön, közeledett a Bodochoth hegyekhez, élelemben nagy szükségét szenvedve. Ezalatt pedig Gebarth püspök Györbe érkezett és levelet küldött Henrik császárhoz: kérdezte tőle, hogy hol várjon reá. De a levélvivőt András király portyázói elfogták és hozzá vezették. És amidőn Miklós püspök tolmácsolásából a levél tartalmát megértették, választ írtak Gebarth püspöknek és azt valami vendég¹ által elküldötték neki. Ez pedig tettévén, hogy a császár küldte, átadta Gebarth püspöknek a következő levelet: „Tudd meg, derék Gebarth püspök, hogy birodalmunk nehéz és fontos ügye arra kényszerít bennünket, hogy Magyarországból Németországba menjünk, mivel ellenségeink háborúban elfoglalták birodalmunkat. Rajta tehát, siess és elrombolván a hajókat, amily gyorsan csak teheted, igyekezz elénk Regensburgba, mivel nem maradhatsz bizton Magyarországon.“ Ezt megértvén Gebarth püspök, Németországba futott. A császár tehát megfosztva a hajóktól várt élelem reményétől, halálos szükségbe kezdett jutni, szintűgy egész seregét, a lovakkal és teherhordó állatokkal együtt, keservesen sanyargatta az éhség. Azonfelül a magyarok és besenyők éjjelenként erősen zaklatták őket, mérgezett nyilakkal gyilkolva és sátraik között köteleket feszítve ki, igen sokat közülök, akik valami szolgálatot tettek, elraboltak. A németek megrémülve a nyílzáportól, amely őket elborította és pusztította, a földbe ásták magukat és pajzsaikkal takarózva, elevenek a holtakkal vegyesen feküdtek a sírokban. Mert a sírba, melyet nappal halottnak ástak, éjjelre élő feküdt és amit éjjelre élőnek ástak, annak nappal már halottja volt. Látva hát a császár, hogy mennyi és mily nagy veszedelmekbe jutott, követet küldött András királyhoz és Béla herceghez, örökös békét kérve. Azt üzente ugyanis, hogy ha András király engedi őt biztonságban visszatérni és éhségtől kinzott seregének eleséget ajándékoz, ő

¹ A Magyarországra telepedett németeket vendégeknek (hospes) hívták.

maga sohasem lesz többé ellensége András királynak és utódainak és sohasem fog ezután a magyar királyoknak szóval, tettel, vagy szándékkal való megsértésére vetemedni, de még ha utódai közül is valaki fegyvert ragadna Magyarország meghódítására, a mindenható Isten haragját vonja magára és annak örök átka sujtsa. Azonkívül Zsófia nevű leányát, akit előbb erős esküvel a francia király fiának ígért, Salamonnak, András király fiának adja feleségül a béke-szövetség hathatósabb megerősítésére. És hogy mindezt híven meg fogja tartani, szent eskü letételével erősítette meg. András király tehát és Béla herceg, akik inkább békeszeretők akartak lenni, mint viszálytámasztók, békét kötöttek a császárral, a császár pedig személyesen esküvel erősítette, hogy mindent, amit mondott, hűségesen meg fog tenni. Erre András király a magyar királyok szokott bőkezűségével küldött a császárnak ötven nagy vizát, két ezer szalonnát, ezer jókora bikát, kenyeret pedig többet, mint amennyit magukkal vihetek volna és borból is bőséges mennyiséget. Igen sokan a németek közül oly mértéktelenül falták az ételket és teleítették magukat a lerészegedésig, hogy belehaltak. A többiek pedig megmentve a halál torkából a magyarok irgalma által, ott hagyták sátraikat és pajzsukat és minden podgyászukat eldobva, oly nagy sietséggel futottak vissza Németországba, hogy még csak hátra sem néztek. Ezen esetről azt a helyet, ahonnan a németek oly csúfosan megalázva és vértjeiket eldobva megfutottak, mai napig Vértes hegyének nevezik.

Cserhalom.

A pogány kúnok a Meszes-kapu felső részénél áttörve a határerődítéseken, berontottak Magyarországra és az egész Nyírvidéket egészen Bihar városáig kegyetlenül kirabolva, férfiak, nők és egyéb állatok végtelen sokaságát vonszolva magukkal, a Lugos és Szamos folyókon észrevétlenül átkelve hazatértek. Salamon király hát és Géza herceg testvérével, Lászlóval, sereget gyűjtve, a legnagyobb sietséggel utánok keltek és a Meszes-kapun áthaladva, előbb mint a kúnok, a hegyeken átkeltek. Doboka városában majdnem egy egész héten át várták a pogányok megérkezését. A kék egyike, Fantiska nevű, Újvárból való, csütörtökön hírül adta a királynak és a hercegnek, hogy a kúnok serege közeledik. A király és a hercegek lovagolva egészen oda siettek és azon éjjel a kúnok közelében szállottak meg. Kora hajnalban fölkelve, pénteken, mindnyájan megerősítették magukat az áldozati szentség vételével és csapataikat elrendezve, megindultak, hogy a pogányokkal megütközzenek. Midőn ezt látta a pogány katonaság vezére, Osul, Gyulának, a kúnok hercegének alattvalója, amilyen felfuvalkodott és magáról

szerfölött sokat tartó volt, így szólt övéihez: „Menjenek az ifjak a gyöngé magyarok ellen és játszva vívjanak meg velök.“ Mert azt hitte, hogy senki sincs, aki velök meg merne ütközni. És a pogányok a magyarok ellen haladva, látták azoknak rettenetes seregét és nagy sietve megjelentették vezérüknek, Osulnak. Aki összegyűjtve a kúnok seregét, sebesen a legmagasabb hegy tetejére vette magát, azt hívén, hogy itt lesz a legnagyobb biztonságban; mert arra a hegyre a fölmenetel igen nehéz, amelyet is a lakosok Kyrelesnek¹ neveznek. És összegyülekezett a magyarok egész serege azon hegy tövébe. És Salamon király katonái mindnyájan egyforma patyolat-zászlót viseltek. A pogányok a hegy tetején már rendbe szedték magukat és bátrabb és erősebb nyilasaik leszálltak a lejtős hegy közepéig, hogy a magyarokat távol tartsák a hegy feljárójától. És sűrű nyilak viharos záporát zúdítva rájuk, kezdték pusztítani a király és a herceg seregének csapatait. Egynéhány jeles magyar vitéz rárohant ezen nyilazókra és legnagyobb részöket megölték a hegynek oldalában; csak igen kevesen tudtak, lovaikat ijjúk ütéseivel ösztökélve, nagy nehezen társaikhoz fölmenni. Salamon király pedig vakmerő indulatának hevétől elragadtatva, csapatával a legnehezebb följárón szinte repülve rontott a pogányokra, akik sűrű nyilazóporral borították el őt. Géza, mivel mindig óvatos volt, a könnyebb följárón hágva föl, nyilazva rontott a kúnokra, testvére, László pedig a legerősebb pogányok közül négyet első csapásra megölt, az ötödik őt nyíllal súlyosan megsebezte, de ez is ott nyomban megölte. Azután Isten irgalma folytán sebéből hamar meggyógyult. A pogányok hát, akiket a magyarok a kegyetlen halál veszedelmével szorongattak, nyomorultan megfutottak és a magyarok gyorsan üldözve őket, éles és szomjas kardjaikat a kúnok vérével itatták. Mert a kúnok frissen nyírt fejeit, mint az éretlen tököt, kardesapáikkal úgy aprították. Szent László herceg végre megpillantott egy pogányt, aki egy szép magyar leányt vitt lova hátán. Szent László herceg hát, azt gondolva, hogy az a váradi püspök leánya, jóllehet súlyosan meg volt sebesülve, mégis nagy sietve üldözte őt Szög nevű lován. Midőn pedig közelébe ért, sehogysem tudta leszúrni, mivel sem az ő lova gyorsabban nem futott, sem amannak lova nem maradt el egy esőppet sem, hanem mintegy emberkarnyi köz volt lándzsája és a kún háta között. Oda kiáltott hát Szent László herceg a leányhoz: „Szép hugom! ragadd meg a kúnt övénel és vedd le magad a földre.“ Meg is tette. És amidőn Szent László herceg távolról a földön fekvőre szegezte lándzsáját és meg akarta ölni, a leány nagyon kérte őt, hogy ne ölje

¹ Kerlés.

meg, hanem bocsássa el. A szent hereg pedig hosszas küzdelem után elvágva a torkát, megölte. De a leány nem volt a püspök leánya.

A király tehát és a dicső hercegek majdnem az összes pogányokat megölve és az összes keresztyéneket kiszabadítva a fogságból, egész Magyarország szerencsés seregével együtt dicső győzelemmel vígan hazatértek.

Nagy lett az öröm egész Magyarországon és dicséretekkel és imákkal áldották az istent, ki nekik győzelmet adott.

A mogyoródi csata után.

Géza és László herceg, miután őket az ég a győzelem dicsőségével fölmagasztalta, az elesettek holttestei felett háromszor dicsően zengtek az Úrnak. És László herceg, amilyen kegyes volt mindig, mikor látta az elesettek ezreit, bár ellenségei voltak a megöltek, mégis megesett a szíve rajtuk és keservesen siratta őket, hangosan zokogva tépte arcát és haját, mint az anya fiai temetésén. Később a zsákmányból emelték a mogyoródi egyházat. Manchart német és Sentepolug cseh vezért elfogták, miután katonáik megölettek és ők maguk súlyosan megsebesültek.

Mikor pedig László sóhajtozva lovagolt a holttestek között, megpillantotta Erney ispán holttestét és tüstént leugrott lováról, átölelte őt és sirva szólott: „Erney ispán, békeszerető ember! siratlak téged, mintha testvérem volnál, mert szíved és eszed békességes vala.“ És fölemelte saját kezével, megcsókolta és meghagyta katonáinak, hogy Bácon tisztességesen temessék el. És amikor tovább ment, megpillantotta Vid holttestét és így szólt: „Fájlalom halálodat, bár mindig ellenségünk voltál. Bárcsak győztél, megtértél volna és békeséget szereztél volna közöttünk. De csodálkozom azon, hogy noha nem származtál hercegek nemzetségéből, miért óhajtottad mégis a hercegséget, sem királyok véréből, miért vágytál mégis a koronára? Ime, szívedet, mely a hercegségre sóvárgott, lándzsa járta át és fejedet, mely koronát kívánt, kard hasította szét.“ De azért őt is eltemettette. Hanem Géza és László katonái, kik a Vid keltette harcban testvéreik vagy fiaik halálán keseregtek, tüstént leugrottak lovaikról, keblét késsel felhasították, azután szemeknek estek és azokra földet dobtak, mondván: „A te szemeid sohasem laktak jól kincsesel és méltósággal, most hát lakjék jól kebled és szemed földdel.“ A csehek hercege, Ottó, pedig, ki életét tette érettök kockára, gazdagon megjutalmazva hazatért.

REGÖS-ÉNEKEK.

Dunántúli regölés.

(Alsó-Hahótról, Zala vármegyéből.)

Ha beeresztenek,
Becsiszegünk-csoszogunk.
Nyirfakéreg a bocskorunk,
Hajdinaszál a nadrágunk.
Haj regő rejtem!
Azt is megengedte
Nékünk az Úristen!

Megjöttek, megjöttek
Szent István szolgái,
Kinek füle, kinek
Lába el van fagyva.
Nyomjuk-e vagy mondjuk?

Kelj föl gazda, kelj föl,
Szállott Isten házadra,
Sereged magával,
Terített asztallal,
Tele poharával.
Bár kietek¹ bora
Krisztus vére volna,
A kietek kenyere
Krisztus teste volna,
A kietek asztala
Kis oltára volna,
A kietek ruhája
Misemondó ruha.
Haj regő rejtem!

Adjon az Úristen
Ennek a gazdának
Egy hold földön
Száz kereszt búzát,
Száz kereszt rozsot,
Száz kereszt árpát,
Haj regő rejtem!

Adjon az Úristen
Ennek a gazdának
Két pár ökröt,
Melléje két kis bérest,
Az egyik béresnek
Arany ekeszarvat,
A másik béresnek
Arany ostor nyelet,
Haj regő rejtem!

Adjon az Úristen
Ennek a gazdának
Száz darab juhot.
Melléje két kis ihászt,²
Az egyik ihásznak
Szép arany furulyát,
A másik ihásznak
Arany hajtóbotot.
Haj regő rejtem!

Falu végén van egy erszény,
Abban vagyon ezer forint,
Fele szegény regösöké,
Fele a gazdáé.

Emitt keletkezik
Egy szép kerek pázsit,
Abban legelész egy
Csoda-fiúszarvas.
Csoda-fiúszarvasnak
Ezer ága-boga.
Misemondó gyertya
Gyujtatlan gyulaggyal,
Ojtatlan aluggyal.
Haj regő rejtem!
Azt is megengedte
Az a nagy Úristen!

¹ Kegyelmetek.² Juhász.

Jegyzet. Karácsony estétől újév napjáig, amint bealkonyodik, a regösök — 15—16 éves fiúk, láncos bottal, kifordított bundában — sorra járják a házakat. Mielőtt énekelni kezdenének, egyik regös az ablakon át mindig megkérdi, hogy szabad-e regölni? Ha azt mondják, hogy szabad, éneketekint, az ajtó mögött mindnyájan rákezdik. (Dr. Sebestyén Gyula: *Regös-énekek.*)

MÁSODIK SZAKASZ.

KERESZTYÉN KÖZÉPKOR.

LEGRÉGIBB NYELVEMLÉKEINK.

A Halotti beszéd és Könyörgés.

Az eredetinek másolata sorról-sorra :

Sermo sup. sepulchrum.

1. Latiatuc feleym zumtuchel
2. mic vogmuc. ysa pur es chomuv uogmuc. Menyi milostben
3. terumteve eleve miv isemucut adamut. es odutta vola neki
4. paradisumut hazoa. Es mend paradisumben uolov gimilcictul .
5. munda neki elnie. Heon tilutoa wt ig fa gimilce tvl. Ge
6. munda neki meret num eneyc. ysa ki nopun emdul oz gimils
7. tvl. halal nec halalaal holz. Hadlaua choltat terumteve isten
8. tvl ge feledeve. Engede urdung intetvinec. esavec oz tilvtt
9. gimilstwl. es oz gimilsben halalutavec. Es oz gimilsnec wl
10. keseruv uola vize hug turchucat mige. zocoztia vola.

Olvasása Szinnyei József szerint :

1. Látjátok, feleim, szömtökkal,
2. mik vagymok! Isá por és hamuv vagymok! Ményi milasztben
3. terömtévé elévé mü isemököt, Ádámot, és adottá vala neki
4. páradizsomot házaá. És mend páradizsomben valou gyimilcsiktül
5. monda neki élnie, héon tilotaá út igy fá gyimilcsétül; gye
6. mondaá neki, mérött nöm enéjk: Isa, ki napon êmdöl az gyimilcs
7. túl, hálálnék hálálálál holsz. Hádlává holtát teremtevé Isten
8. túl, gye feledévé. Engedé ördöng intetvinek és évék az tilvott
9. gyimilcsétül és az gyimilcsben hálalót évék. És az gyimilcsnek oly
10. keserüv valá vizé, hogy torokát migészakasztjá valá.

11. Num heon muga nec. ge mend w foianec halalut evec.
12. Horoguvec isten. es veteve wt ez muncas vilagbele. es leve
13. halalnec es puculnec feze. es mend w nemenec. Kic ozve.
14. mic vogmuc. Hug es tiv latiatuc szumtuchel. isa es num
15. igg ember mulchotia ez vermut. ysa mend ozchuz iarov
16. vogmuc. Wimagguc uromc isten kegilmec ez lelic ert. hug
17. iorgossun w neki. es kegiggen es bulscassa mend w bunet.
18. Es vimagguc szen achscin mariat. es bovdug michael archangelt
19. es mend angelcut. hug uimaggonoc erette. Es uimagguc
20. szent peter urot. kinec odut hotolm ovdonia. es ketnie.
21. hug ovga mend w bunet. Es vimagguc mend szentucut.
22. hug legenece neki seged uromc scine eleut. hug isten iv ui
23. madsagucmia bulsassa w bunet. Es zoboducha wt urdung
24. ildetuitvl. es pucul kinzotviatwl. es vezesse wt paradisu
25. nugulmabeli. es oggun neki munhi uruzagbele utot. es
26. mend iovben rezet. Es keasatuc uromchuz charmul. Kirl.
27. Scerelmes bratym uimaggomuc ez scegin ember lilki ert.
28. Kit vr ez nopun ez homus vilag timnucebelevl mente.
29. Kinec ez nopun testet tumetivc. hug ur wt kegilmehel
11. Nöm heón mogánek, gye mēnd ű fajanēk halálot évék.
12. Haragovék Isten és vetévē űt ez monkás világbelē. és lón
13. Halálnek és pokolnak fészē és mēnd ű nēmének. Kik azok?
14. Mű vagymok, hogy és tū látjátok szömtökkal. Isá, és nöm
15. iggy embēr mülhatjá ez vermöt; isá, mēnd ahoz járou
16. vagymok. Vimádjok uramk Isten kégyelmét ez lélikért, hogy
17. jorgasson ű neki és kégyidjēn és bolcsássá mēnd ű bünét.
18. És vimádjok szen(t) achszin Máriát és boudog Micháél árkángyelt
19. es mēnd ángyelkot, hogy vimádjanak érētē. És vimádjok
20. szent Pétēr urat, kinek adott hatalm oudaniá és kētniē,
21. hogy oudjá mēnd ű bünét. És vimádjok mēnd szentököt,
22. hogy légyenek neki segéd uramk színē elött, hogy Isten ű vi
23. mádságok miá bolcsássá ű bünét és szabadochá (v. -há) űt ördöng
24. ildetvítül és pokol kinzatviátül (-tül?) és vezessē űt páradizsom
25. nyúgalmábeli és adjon neki mönny-országbelē utat és
26. mēnd jouben részet. És kēát sátok Uramkhoz hármúl. Kyrie eleison!
27. Szerelmes brátim, vimádjamok ez szēgíny embēr lelkiért.
28. kit Ūr ez napon ez hamos viláგ timnöcébelől mentē,
29. kinek ez napon testét tömetjök, hogy Ūr űt kégilmehel

30. abraam. ysaac. iacob. ke- beleben helbezic. hug bir- sagnop 31. ivtua mend w szentii es unuttei cuzicun iov. 32. felevl iochtotnia ilezie wt. Es tiv bennetuc. clamate III. K.	30. Ábraám, Izsák, Jákob, ke- bélében helyhözjé, hogy bir- ságnap 31. jutvá mēnd ű szentii és önöttei közikön jou. 32. felől jokatnia fleszjē út. És tü bennetök! Clamate ter: Kyrie eleison!

Fordítása :

- A beszéd.** 1. Látjátok, feleim, szemetekkel
2. mik vagyunk. Por és hamu vagyunk ugyanis. Mennyi malasztban
3. teremté elé (isten) a mi őszünket, Ádámot, és adta vala neki
4. a paradicsomot lakóhelyül. És az egész paradicsomban való
gyümölcsökkel
5. mondá neki, hogy éljen, csupán egy fa gyümölcsétől tiltá el őt, de
6. megmondá neki, hogy miért ne ennék. »Mert a mely napon
eendel e gyümölcs-
7. böl, halálnak halálával halsz.« Hallá holtát a teremtő isten-
8. től, de elfeledé. Engede az ördög csábításának és evék a tiltott
9. gyümölcsből. És a gyümölcsben halált evék. És a gyümölcsnek oly
10. keserű vala a leve, hogy torkát megszakasztotta.
11. Nemcsak magának, hanem egész fájának halált evék.
12. Haraguvék isten és beleveté őt e gyötrelmes világba. És lőn
(t. i. ez a világ)
13. halálnak és pokolnak fészke, és az ő egész nemének. Kik azok?
14. Mi vagyunk, ahogy ti is látjátok szemetekkel. Mert egy
15. ember sem kerülheti ki e (sír)vermet; mert mind ahhoz járók
(afelé tartók)
16. vagyunk. Imádjuk (kérjük) urunk isten kegyelmét e lélekért,
hogy
17. irgalmazzon neki és kegyelmezzen és bocsássa meg minden
ő bűnét.
18. És kérjük Máriát a szent asszonyt és boldog Mihály arkangyalt
19. És minden angyalokat, hogy imádkozzanak érte. És kérjük
20. Szent Péter urat, kinek adatott hatalom oldani és kötni,
21. hogy oldozza fel minden ő bűnétől. És kérjük minden szenteket,
22. hogy legyenek neki segítségül urunk színe előtt, hogy az ő i-
23. mádságuk miatt bocsássa meg bűnét, és szabadítsa meg őt
az ördög
24. üldözéseitől s a pokol kínzásaitól, és vezesse őt a paradicsom
25. nyugalmaiba, és adjon neki utat a mennyországba és
26. részt minden jóban. S kiáltátok urunkhoz háromszor: Kyrie
eleison!
A könyörgés. 27. Szerelmes barátim (atyámfiak), imádkozzunk
e szegény ember lelkeért,
28. kit az Úr e napon e hamis világ tömlöcéből kimenté,
29. kinek e napon testét temetjük, hogy az Úr őt kegyelmével

30. Ábrahám, Izsák és Jákob kebelébe helyezze és az ítélet napja

31. elkövetkezvén, őt minden szentei és boldogai között jobbára

32. iktatni élessze fel. És ti benneteket is. Kiáltásatok háromszor:

Kyrie eleison!

Magyarázatok.

Nevezetes e legrégibb magyar írás nemcsak nyelvészeti, de stílbeli szempontból is. A nehéz alkalmazkodás példái, zord hangzása mellett is, bizonyos nyers erőt éreztet, mely a kötetlen magyar írásnak, egészen az újkori francia próza hatásáig, legfőbb jellemvonása.

Feleym. Annyi, mint: felebarátaim.

Vogmuc. A *-mok*, *-mök* a mai *-nk* személynagnak eredetibb, teljesebb alakja, melyben még egészen világosan megkülönböztethető az egyesszámi *-m* személynag és a többesszám *-k* jele. Az *uromc* szóban a rag már közelebb áll mai alakjához.

Isa. Annyi, mint: ugyanis, mert.

Chomuv. A mai *hamu* szónak régibb, teljesebb alakja. A szóvégi *v* ma is megvan némely alakokban, pl. *hamvas*, *hamvaszt* (e. h. *hamuvas*, *hamuvaszt*).

Milostben. Miloszt szláv szó; ebből lett a mai *malaszt*. Még akkor az átvett idegen szavak nem alkalmazkodtak a magyar hangrendhez (v. ö. *angyel*). Némely ragok még nem vesztették el teljesen önállóságukat s eredeti alakjukban, illeszkedés nélkül járultak a névhez, mint: *ország-belé*, *világ-belé* (ma = országba, világba), *halál-nek*.

Terumteve: teljesebb alakja a mai *teremté* elbeszélő múltbeli alaknak. A 3. szem. tárgyas személynag a mai alak végén már nincs meg, de egykoron megvolt, épúgy, mint a feltételes módban is (*adná-ja*, *vetné-je*). *Teremté* = egykoron *terömté-jé*, azután a *j* kiesével = *terömté*, majd közbejárult hiatustöltő *v*-vel: *terömté-v-é*. A második *terumteve* = teremtője; vagyis: *terömtévé*, mert a *teremtő* szónak régi alakja *terömtév* volt. épúgy, mint a *való*, *járó-é való*, *járov* (később: *valou*, *járou* és *terömtöü*).

Eleve = elé. Az »Isten« szó tévedésből kimaradt; hogy ott kellene lennie, mutatja a Halotti Beszéd latin kivonata, mely a kódex ugyanazon lapjának aljára van jegyezve. (»Quanta gratia dominus deus gratificaverit primum Adam patrem nostrum.«)

Isemucut = ösünket; régi alakja az *ös* szónak, *-mök* mai *-nk* birtokos személynaggal.

Ödutta: teljesebb alakja a mai *ádtá-nak* (v. ö. *adott*).

Hazoa, azaz: *házaá*; a *háza* ugyanaz a teljesebb tőalak, amely a *házi-t*, *háza-s* alakokban van; tehát *hazoa* nem a. m. »házává«, hanem csak *házzá*.

Heon = csupán. Alapszava ugyanaz, mint a *hiü* (régente *héjú*), *hiába*, *hiján* (egy *hiján* húsz), *hézag* szavaké.

Tilutoa. Ehelyett: *tilutova* = »tiltva«, a *v* kiesésével, mint a *halalal* szóban; *tilut*-teljesebb alakja a mai *tilt* igének.

Ge = de, olyan hangváltozással, mint *dugni*: *gyugni*, *dühös*: *gyühös*, *dő*: *gyió*.

Mundoa e. h. *mundova* (olyan alak, mint *tilutoa*).

Meret = mért, miért. Az *-ért* ragnak teljesebb *érett* alakja ma is használatos személynagozva: *érettem*, *éretted*.

Enyc. Eredetibb alakja a mai *ennék*-nek.

Halalal = halálával; *a* rag *v*-je kiesett (nyelvjárási sajátság).

Hudluu = hallá. Olyan alak, mint az első *terumteve*. Ilyen még alább *feledeve* és *veteve*.

Chollat. A *h* hangot némelykor *ch*-val jelölték a régi k. L. alább *mulchotia*, *ozchuz*, *charmul*.

Urduug. Az ördög szó régies alakja, mely az *örtögös* melléknévben ma is él

Intetvínec. Az *-at*, *-et* köpzőnek régi teljesebb alakja *-atu*, *-etü* v. *-atv*, *-etv* volt. V. ö. még *ildetvítül*, *kínzatvítül*.

Tilvut, azaz: *tilvott*. Származóka a föltehető *tilv* „tiltódik” igének, amely a *tilos*, *tilalom*, *till* szavak alapszava.

Keseruv teljesebb alakja a mai *keserű* szónak; a *v* megvan még ebben a származékban: *keserves* (e. h. *keserüves*).

Vize = leve.

Mige eredetibb és teljesebb alakja a mai *meg* igekötőnek.

Feze. E szó a nyelvészeket sokat foglalkoztatta s teljesen tisztába hozva máig sincs. Révai a fesziül gyökerét kereste benne és így értette: es lón a halálnak fesze, azaz kiterjedte. Sándor prédának, nyereségnek állította. Döbrentei és Fogarasi vészé-nek magyarazzák. Hunfalvy Pál a finn peszä nyomán fészket ért alatta. Végre Erdélyi szerint a fizet gyökere lenne s fizetést, zsoldot jelentene. Legvalószínűbb, hogy *fez*, azaz *fész* szó a mostani *fészek* alapszava.

Mulchotia. Azaz: kerülheti ki. *Múlni* = lat. praeterire.

Iorgossun. A *jorgat* ige felszólító módja. A *jorg-* alapszóból később *irg-* lett (pl. *irgalmaz*), ép oly hangfejlődéssel, mint a régi *joukább*-ből *inkább*, a *jochtat*-ból *iktat*, *juhász*-ből *ihász*.

Kegiggen a. m. kegyelmezzen (a *kegyid* igéből).

Bulscasa teljesebb alakja a *bocsát* igének. Összefügg vele a *búcsu* (indulgentia) szó, melynek régebben *bocsú*, *bolcsú* és *bulcsú* mellékalakja is volt.

Achscin = asszony. (*Achym*, *ohzin*-nak írva oklevelekben is előfordul).

Bovdug = boldog. A kettőshangzós alak még ma is él némely nyelv-járásban. Ilyen *oudja*, *oudania* = oldja, oldania is.

Odutt (t. i. van) = adva van. *Seged* a. m. segedelem.

Zoboducha. Régies alakja a felszólító módnak.

Jovben. A jó szónak eredetibb alakja *jou*, *jov* volt; a *v* ma is megvan a *java*, *javak* stb. alakokban.

Charmul = háromszor. L. föntebb *choltát*.

Scerelmes a. m. kedves. (V. ö. szerelmes atyámfiai.)

Bratym. Ma: barátim (itt a. m. testvéreim, atyámfiai). Szláv szó; a kezdő mássalhangzók közé ekkor még nem volt betoldva az ejtéskönnyítő hangzó.

Kegilmehel: hiatusöltő *h*-val, e. h. *kégyilmével*, *kégyilmé'el*.

Unuttei annyi, mint: boldogjai.

Helhezie, *ilezie*. Eredetibb alakok, hanghasonulás nélkül.

A gyulafehérvári versek.

A szöveg olvasása:

Mai kiejtés szerint:

- I. Habrosagben walacnok ke-
gussege
Eleeknek vruksege
Koorsagban walacnok eges-
sege
Sciuksegeben walacnok beusege
Ehezeu nepeknek...
- II. Chudalatus miuin(e)c iele-
netuiben
Vnu(n) zaiual mu(n)dut
igen(e)c tonosagaban
Sce(n)toltaru(n)kunerkepeben
Oz kerez t fan figeu kepeben.

- I. Háborúságban valóknak ke-
gyessége,
Élőknek öröksége,
Kórságban valóknak egész-
sége,
Szükségben valóknak bőssége,
Éhes népeknek...
- II. Csodálatos műveinek jelene-
teiben.
Önnön szájával mondott igé-
nek tanuságában.
Szent oltáron kenyér képében,
A keresztfán függő képében.

III. Vnnon tonohuananac arulatia. Nemzetui nepnech vadulatia. Jrlm warasanac tistes fugadatia. Isten fianoch artotlonsaga. Halalanoch scidalmos quina. Bodug ascunnak scemehel latatia.	III. Önnöntanítványának árulaja, Nemzeti népnek vádolatja. Jeruzsálem városának tisztességes fogadatja, Isten fiának ártatlansága, Halálának szidalmas kína (kínja). Boldog asszonyinak szemével látatja (látása).

Magyarázatok.

Walacnok. Régies igenévképzés valóknak helyett. Nyomai megvannak ma is a *birák, méllán, forráz* szavakban.

Habrosughen. A rag még nem illeszkedik. A szó a régi kiejtésnek azt a hajlamát mutatja, hogy a második és harmadik szótagban a két mássalhangzó közé jutó rövid hangzót kihagyják: *csudált's, angyelkut.*

Scemehel. Régies alak, mint: *kegilmehel* (a Halotti Beszédben).

Ének Szűz Mária szeplőtelenységéről.

A königsbergi töredék eleje.

Az eredeti másolata sorról-sorra:

1. ... ug scolanoc. Vylag(noc) kezdetuitul fugua, rohtonc
2. ez nem lev't wala. hug scuz lean. fiot sciulhessen.
3. scuz segnec tukere. tistan maradhassun. es nekunc
4. hyrunc benne ne leyessen. Tudyuc latiuc (evt) scuz lean
5. nak qui vleben tart chudaltus fiot. furiscte musia.
6. etety ymleti. ug hug ana sciluttet. de qui legen neky
7. atia ozut nem tud(hot)iuuc. Ez oz ysten mint (evt) esmeriuuc.
8. quit sceplev nem illethet, mert ha ysten ev num uo
9. Ina (ev) benne bynut lehetneync. (Amen.)

Olvasása:

1. ... úgy szólának: Világ(nak) kezdetvitül fogva rachtonc
2. ez nem lött vala, hogy szűz leány fiat szülhessen.
3. szűzségnek tükere tisztán maradhasson és nekünk
4. hírünk benne nő léjessén. Tudjok, látjok őt szűz leányfiat; fűrisztjé, mosja,
5. nak, ki öleiben tart csodálatos fiat; fűrisztjé, mosja,
6. éteti, imleti úgy hogy anya szilöttét. De ki légyen neki
7. atya, azot nem tud(hat)jok. Ez az isten, mint (őt) ismerjök,
8. kit szeplő nem illethet; mert ha isten ő nőm volna
9. na, (ő)benne bűnt lelhethénjk. (Amén.)

Fordítása:

1. ... úgy szólának: Világnak kezdetitől fogva rajtunk
2. ez nem történt, hogy szűzleány fiat szülhessen;
3. szűzességének tükre tisztán maradhasson, és nekünk
4. róla hírünk ne legyen. Tudjuk, látjuk őt szűzleánynak,
5. ki öleiben csodálatos fiút tart; fűrösztli, mossa,
6. eteti, szoptatja, mikép anya a maga szülöttét. De ki legyen neki
7. atya, azt nem tudhatjuk. Ez az isten, amint őt ismerjük,
8. kit szeplő nem illethet, mert ha isten nem volna,
9. benne bűnt lelhethénk. Amen.

ug scolum. Nyilag kezdetuul fugia? rohtonc
 az nem levc mala. hug say leam fioc scullbesty.
 say seges tubere. castu maradhaidun. et uestrunc
 byrunc benne ne leyessen. Tudync laanc le say leam
 uac qui vlebeu tart chudalau fioc. furiscte musta.
 say yuleci ug hug ara salutate. de qui legen neby
 ara azuc nem tuduc. Sz az ysten mynt esmeruc.
 que scapex nem illohet. mert ha ysten ex num uo
 na benne bynus lehetneync. Amen.

A königsbergi töredék.

Magyarázatok.

Kezdetu-*itul* olyan alak, mint a Halotti Beszédbeli: *intetu-, ildetu-*.

Rohtonc eredetibb alakja a *rajtunk-nak*.

Leyessen: hiatusöltő *j-v-l e h. lehessen, le'essen*.

Ymleti, emleti, emteti annyi, mint: szoptatja. Az *im-, em-* alapszónak ma is élő származékai; *emlő s csecsemő*.

Furiscte. Ma: fűrszti. A régi irodalomban előforduló *hizec, yzenek* (azaz: *hizsek v. hizék, izenek v. izenek* = hiszik, izenik, többszámi alaknak megfelelő egyes 3. szem. alak, ha ugyan *furiscte* nem íráshiba *furisceti* vagy *furiscie* (fűrszti, fűrsztje) helyett.

Lehetneync, ma: lehetnénk. A föltételes mód képzőjének régibb alakja *-něj* volt.

Az ének ritmusa (4, 4 + 4, 3) leginkább a végső sorokban érezhető:

Ez az isten mint esmerjük kit szeplő nem illehet,
 Mert ha Isten ő nem volna benne bínöt lehetnejük.

A HUSZITA BIBLIÁBÓL.¹

Judit Holoferneshez megy.

Judit könyve X. rész. Eredeti helyesírással.

Löt kedeg mvdön a mégzönt vola vuolteni yrhoz felkele aheibó
 kiben fekótuala leteriezkdvén vrnac előttó. És hiua ó Abraiat²
 és lezalla óhazaba lé veté a ciliciomot³ es le veté ó özvegségné

¹ A huszita bibliának – a szentírás legrégebb magyar fordításának – részei a Bécsi, Münchener és Apor-kódexekben maradtak ránk. Első magyarázója után az első Révai-, a második Jászay-kódexnek is nevezzük. A két darab valószínűleg közös eredetű. A Bécsi kódex némely ó-testamentomi könyveket, a Münchener az evangélistákat, a Székely Nemzeti Múzeum tulajdonát tevő marosvásárhelyi Apor-kódex pedig a zsoltárok legtöbbjét s imádságokat foglal magában. Döbrentei mindkettő

fordítójának Tamás és Bálint, huszita papokat tartja, kik az üldözés elől 1436–1439 közt Moldvába menekültek. A Münchener kódex mindenestre az ő írásukból 1466-ban készült másolat; a Bécsi lehet eredeti. Az Apor-kódexbeli másolat a XV. század végéről való. Első mutatványunk a Bécsi, a második a Münchener, a harmadik az Apor-kódexből való.

² Abra, deák szó = fiatal szolgáló leány.

³ Szórruha.

ruhajat es mégmosa ő testét és mégkené ő magat mentől jobb mirraual es mégvalagata ő feienec haiat és veté süueget ő feiebe es őltözéc ő dragalatus ruhaiaba es őlabait őltöztete zép saruckal es véuén ő iogianac¹ őltözetit es lilimokat es higéket² es gúrőket es ő minden őltözetiul mégékéseite ő magat Kinec es vr ada fénéssegét mert mend ezerzes nem belendéssegből de iozagból čvquala Azert vr es ezépségét őbenne mégzéléseite hog mondhatatlan ékességgel mendénéc zémeý előtt teccikuala Es vg vete ő Abraira bornac tómlőiet es olainac edénét es igen zeptisztasegő liztét es parebol lőt étkeket es kénereket es saítot es el erede Es mikor iutotuolna a varosnac kapuiara lélék Ozyaft es a [papokat varuan] varosnac papit varuan kic mikor lattakuolna őtet: mégyeduén igen čudalkodac őzépségét. De maga³ semmin nem kérdéc őtet elereztec menni. monduan Mv atanknac istene aggon tenekéd malasztot es te zvuédnec minden tanacat ő ereieuel erősehemeg⁴ es dičekéggéc te raitad Irlm⁵ es legén te neued scenteknek es igazaknac zamaba. Es mondanac azoc kic ot alnakuala mend egzoual légén légén Judith kedeg vrat imaduan által méne a kapukon ő es ő Abraia Lőt kedeg mikor lézalanna a hégről naptamadat ellen eleibe kelénec neki az Assiriosocnac kéméc es mégtartac őtet monduan honnat iöz avag houa még ki felele az Ebéréc lána vaóoc azert futec el en ő orcaioc elől mert iouendónec ésmerém hog nektéc adassanac fozlatba⁶ azert hog megvtaltanac tvtőket nem akarac őn keikén⁷ őn magokat megadnioc hog irgalmassagot lené(c)nec tvzémeitec előtt ez okert gondolam en bennem monduan Elmégéc Olofernes feiedelem orcaiahoz hog ielenčem nekik ő titkokat es mégmutassam anac minemő beménettel megbirhatna⁸ őket vghog egferfiv se essec le ő seregéből Es mikor a ferfiac hallottakuolna ő igeit nézikuala ő orcaiat es remőlet vala ő zémécben mert igen čudalkógakuala ő zépséget es mondanac őneki Megtartottad te lelkedet azert mert illeten tanalčot léltel hog le zallanal mv vronchoz Azt kedeg tuóggad mert mikor allandaz ő zéméle előtt iol tézen te nekéd es igen dragalatus léz őzvuében es vivéc étet Olofernesnac hailakaba es őneki meghirdetéč őtet es mikor allototuolna ő orcaia előtt légottan mégfogattatéc ő zemeiben Es mondanac neki ő vitézi Ki vtallameg ez hebéréknek népét kic il' igen ekés nemberieket valnac⁹ hog ezekért meltan ő ellénec ne vyonc¹⁰ Es vg Judith latuan Olofernest vlette¹¹ ő zekiben ki uala barsonbul es aranbol es Smaragdosbol es dragalatus kővecből zótetét es

¹ Jobb kezének; Káldi fordításában: karékesítőket.

² Káldinál: fülfüggőket. Hig: hajlót, vékonyt jelentett.

³ Demaga a régiségben gyakran előforduló ellentétes vagy megszorító kötőszó; itt = de, mindazonáltal.

⁴ Erősítse meg.

⁵ Jeruzsálem.

⁶ Káldinál: prédára.

⁷ Önként.

⁸ Meggyőzhető.

⁹ Kiknek ilyen ékes némbereik vannak. Val, vall a régiségben = bír (habet).

¹⁰ Vljunk; Káldinál: hadakozzunk.

¹¹ Amint ült, ültében, ülve

mikor ő orcaira tekintéuolna ymada ötet léterieztuén magát a' földre es felemeléc ötet Olofernesnek zolgay ő vroc parančoluán.

Példázat a magvetőről.

Máté XIII. része.

A napon kimenvén Jézus a házból, ül vala a tenger mellett es gyölekezének ő hozzá sok gyölekezetek, úgy hogy felmenvén ülne a hajóeskában, es mend a gyölekezetek álnak vala a martou, es beszél vala nekik példabeszédekben, mondván:

Im ki ment ki vet vetni ő magvát, es mikor vet, némelylyek estenek az utfelen, es jöttek a mennyei repesök,¹ es megötték azokat. Egyebi kedeg estenek a kövesre, hol nem volt sok földök, es legottan kiköltének, mert nem vala földnek mélsége; nap kedeg fölkelvén, meghevölének, es mert nem vala gyökerék, megaszának. Egyebi kedeg esének a tövissekbe, es a tövissek felnevének es megfojtják azokat. Egyebi kedeg esének a jó földbe, es adának gyimölesöt. Egyebi száz nemövet,² egyebi hatvan nemövet, egyebi harminc³ nemövet. Kinek vagyon halló, hallgassa.

Es hozzá vépvén⁴ ő tanejtványi, mondának neki: Mire beszéllesz nekik példabeszédekben?

Ki felelvén, monda azoknak: Mert nektek adván vagyon megesmernetek menyországnak titkja, azoknak kedeg nincs adván; mert kinek vagyon, annak adatik és bővöltetik, kinek kedeg nincs es mellyet látszik vallani⁵ elvétetik őtőlő. Azért beszéllek nekik példabeszédekben, mert látván nem látnak es hallván nem hallnak es nem értnek; hogy beteljesedjék őbennek Izsaiás próféciája, mondván: Hallattal hallotok es nem értitek, es látván láttok es nem láttok, mert megkövéredett e népnek ő szüvök, es ő fülökkel nehezen hallottanak, es ő szemeket berekesztették, hogy ne látnának valaha szemekkel, se fülökkel hallanának, se szüvökkel értenének, hogy megfordólnának es megvigaszjam őket. Tü szemtek kedeg bódogok, mert látnak, es tü fületek kik hallnak. Valóbizony mondom tünektek, mert sok próféták es igazak kívánták látniok, mellyeket láttok es nem láttak; es hallaniok, mellyeket hallotok es nem hallottak. Tü ezért hallgassátok a vetőnek példabeszédét. Minden ki hallja az országnak igéjét es nem érti, jó a gonosz es elragadja azt, mely vettetett ő szüvében: ez az, ki vettetett az utfelen. Ki kedeg vettetett a kövesre, ez az, ki hallja istennek igéjét es legottan örömmel veszi azt, mert kedeg nem val ő benne

¹ Égi madarak.

² Százszorosat, százneműet.

³ Némely vidéken ma is így mondják harminc helyett.

⁴ Lépvén.

⁵ Amije van, az is elvétetik.

gyökeret, de idest, törödelm levén kedeg es üldözet az igéjért, legottan meggonoszbodik. Ki kedeg vettetett a tövisbe: ez az ki hallja az igét, de ez világnak szorgalmazatossága es kazdagságnak hazugsága megfojtja azt es gyimöles nélkül leszen. De a ki jó földbe vettetett: ez a ki hallja az igét es érti es gyimülesöz némely száz nemövet, egyebi kedeg hatvan nemövet, bizony egyebi harminc nemövet

A CXXXVII. zsoltár.

(Dávidnak psalmusa.)

Babillonnak folyói felett ott ültönk éssírtonk: mikor megemlékeznénk Sionról, a fűzekre ő közepette felcsüggesztettük mű orgonáinkat. Mert ott kérdeztenek münket, kik fogóságba vittenek münket, az éneknek igéjéről. És kik elvitte-
nek münket: dicséretet mongyatok műnekönk Sionnak énekiből. Miképpen éneklik¹ mű uronknak énekét idegen földön: Ha elfeledendlek téged Jerusalem: el feledetnek adasék én jogom,² Ragaggyon én nyelvem én ényemhez,³ ha nem emlékezendem meg te rollad, ha nem eleve vetendlek⁴ tégedet Jerusalem, én vigaságomnak kezdetében. Meg emlékezzél uram Édomnak⁵ fiairól, Jerusalemnek napiben, kik mondak: eldöjtessek, eldöjtessek mend fundamentomiglen ő benne. Babillonnak lánya, nyavalyás, bódog ki megforbátlá teneked te forbátladadot, kit forbátlottál műnekönk,⁶ Bódog ki megtartja: es meg sérti⁷ ő apróhidat a kőszirthoz.

A JORDÁNSZKY-KÓDEXBŐL.⁸

Példázat a szűzekről.

Máté evang. XXV. rész.

Akkoron hasonlatos leszen mennyeknek országa tiz szűzekhez, kik felvevén hű lámpásokat, kimenének a völegének es az jegyesnek eleiben. Öte kediglen hükezzelek valának bolondok, es öte belesek. De az öt bolondok felvevén hű lámpásokat, nem vének olajt hüvelök; az belesek kediglen olajt vének hüvelök hű edényekben es lámpásokkal. A vö-

¹ Énekeljünk.

² Felejtkezzék el magáról az én jobbkezem. (Károli.)

³ Inyemhez.

⁴ Elsőnek nem tartlak.

⁵ Ézsaunak.

⁶ Ki megfizet néked a te gonoszságodért, melylyel mi hozzánk voltál. (Károli.)

⁷ Odasújtja.

⁸ E bibliafordítás az, melyet Bátori Lászlónak tulajdonítanak, ki paulinus szerzetes volt a budaszentlőrinci ko-

lostorban, a mai szép Juhászné tájé-
kán. Tudománya es kegyessége nagy
hírben állott s számos tanítványt
vont körébe, kikkel egy ízben hosszas
vezeklésre vonult egy közeli barlangba.
Mehalt 1484 után. A Jordánszky-
kódexben foglaltatnak: Mózes öt
könyvének nagyobb része, Józsva es
a bírák könyve, az evangéliomok,
az apostolok járásokról való könyv,
némely kivétellel az apost. levelek es
János látása.

legyhén kedeg késedelmet nyójtván,¹ elszunnyadának mind es elalvának. Éjnek kediglen középpin kiajtás lén: Ime eljött a vőleghén, menjetek ki eleiben! Ottan felkelének mind az szizek, es felékesejték hű lámpásokat. Az bolondok kedeg mondának a beleseknek: Adjatok nekünk es az ti olajtokban, mert az mi lámpásunk megalusznak. Felelének az belesek mondván: Netalántal nem leszen eleg hű minékünk es tinektek; menjetek inkább a vásárra, es vegyetek magatoknak. Mikorron kediglen vennének, eljuta az vőleghén, es kik készen lének, bemenének hűvele a menyekzében, es beltettek az ajtó. Végre kedeg eljutának az tebb szizek es, mondván: Uram, uram, nyissad meg minékünk. Az kediglen felelvén monda: Bizon mondom tinektek, nem tudlak titeket. Vigyázzatok azért, mert nem tudjátok az napot es az órát.

LEGENDÁK.

Margit-legenda.²

1. Szent Margit ünnepi imádkozása és bájtlölése.

Szent Margit azzonnak halála után
 egy ezredével. eo ent hohappal. Az ife
 áll erevnek mielőkerény mija. Kezde es
 zentfetes az zent Margit azzon fente
 ny choda tetelenttel. Elezve ezenkez
 pen. Mikorron penanak ur zuletetij
 után. Ezer zent az. hetvenket ezen
 denben. Junius havanak tizenhar
 mad napján. piunket octanajja után
 vale kedden. harmad ora után. Egy

Részlet Szent Margit életének 139-ik lapjáról.

Az Úr vaesoráján az Mondatum³ után, ez szent szűz bé nem mégyen vala az ő cellájába; de imádkozik vala nagy ájtatossággal, és olvas vala zsoáltárt, állván ő lábain az kar-

¹ Késedelmeskedvén.

² Az elől és hátul csonka kódex, melyben e nevezetes nyelvemlék foglaltatik, 1510-ből való, de maga a legenda jóval régibb. Ráskai Lea, margitszigeti dömés-apáca, kezeírása, kiől még négy kódex maradt. Első részében Margit ájtatos életéről szól Veszprémben és a Nyulak-szigetén,

továbbá jótetteiről, magasanyargatásairól, haláláról és eltemetéséről; a másodikban azon csodákról, melyek halála után történtek; a harmadik rész végül Szent Margit apáca-társainak jegyzéke. Először ismertette Pray György 1770-ben.

³ Nagycsütörtökön a lábmosás után (mundatum).

ban; de az veternyén¹ és egyéb zsolozsmákon áll vala az egyéb sororokkal, és ezt tész vala Nagyszombatnak vecsernyéjeiglen. Nagypénteken kedeg mindenestül fogva semmit nem eszik vala, sem aluszik vala, sem szól vala valamely embernek; viselvén mind az tellyes napot nagy ájtatos, siralmas imádságban, siratván Jézusnak ártatlan szent halálát: Ecce lignum! az az: Imé hol vagyon a szent keresztfa! Az koron ez szentséges szűz, Szent Margit asszony, leterjeszti vala ő magát az földre, nagy siralmakkal, úgy hogy az ő nagy siralmát még el-ki is meghallhatták a szentegyházban. Ezenképpen marad vala mind napestig nagy siralmakban; egyéb időkben kedeg az éjnek vesztégségét mulatja vala el az ő szokott imádságiban. Gyakran ő imádsági után az nagy fárotságnak miatta az ő ágya előtt az gyékéneuen leletik vala meg a sororoktól állonnia. Veternyének előtte ismég felkél vala, kirül bizonyyságot töttek a sororok; jelesül soror Jolent, hogy ki vala sekrestyéres soror, ugy mond, hogy ő nyole esztendeig volt sekrestyéres, és mindenkoron gyakorolta lelte ötet imádságban veternyének előtte. mikoron ezen soror mégyen vala az ora meg-látni, hogy ha ideje veternyét harangoznia? És még karácson estin, mikoron hirdettetik Krisztusnak születése az veternye után az Capitulumban, miképpen szokás ez szerzetben.

Azonképpen tész vala asszonyunk Mária születésének estin is Nagy bódog Asszony estin, és Dimeles-öltő bódog Asszony estin. Mikoron kedeg hallja vala Szent Margit Asszony az bódog Asszony napját fel-hirdetni az veternyén, tehát ez szent szűz leterjeszködik vala az földre nagy siralmal, és tellyes ájtatossággal imádkozik vala, és hálá-adásokat tész vala. Minden karácson estin mond vala ezer Pater nostert, és tész vala ezer veniat² és böjtel vala vizzel. Azonképpen minden bódog Asszony estin mond vala ezer Ave Mariát, és tész vala ezer veniat, és böjtel vala vizzel, még ha elég erőtlen volt is. Pinkest estin mond vala ezer Veni Sanctét, ezer veniával, és böjtel vala vizzel. Azonképpen böjtel vala egyéb szenteknek, és szent apostoloknak estin vizzel.

2. Szent Margit asszony jóval inti Béla és István királyokat.

Mikoron ez szentséges szűz szól vala az ő atyjával és ő bátyjával István királval,³ ő szüleével és egyéb atyjafiaival, az ő beszéde alkalmas időben vala mindenkoron intő és könyergő beszéd; miképpen Béla királ gyakorta megmondotta az uraknak, hogy ötet az ő lejárnyája Szent Margit asszony azon kéri, hogy istennek egyházát az ő országában ne hadnája megnyomodni avagy megnyomorétani kemény fejedelmek-

¹ Kora reggeli isteni tisztelet: matutinum.

² Bocsánatot kér.

³ A későbbi V. István.

nek miatta és egyéb fejedelmeknek, vitézeknek miatta, és hogy szegényeket, özvegyeket, árvákat és ilyenféle nevelőséges személyeket oltalmazza. És sokakban meghallgattatik vala szent Margit asszony az ő atyjától Béla királtul és atyjafiától; mert az ő életinek nyilván való szentségéért aleg hogy valaki az ő atyjafiai kezzől soha az ő akaratja ellen tött volna ez időben. Jöllehet azután sokakat szenvede, de engednek vala az ő kérésének még azokért es, kik méltók valának halálra, szabadulást vesznek vala.

3. Szent Margit, halála után, csodákat tesz.

Vala némely nemes ur, Alexander nevű, és jár vala magyar királtól szicilliai királhoz követségben. Ez Alexander ur egy időben méne Németországba, Ausztriába, és esék nagy kemény fogságban, úgy hogy tartaték ez Alexander ur némely toromnak¹ fenekén nagy vasban három egész esztendeig, miképpen pokolnak fenekiben, némely német urnak miatta, mert ez német ur vött vala immár ez Alexander uron száz gerát, és mégis kér vala négy száz gerát; ezért tartja vala ez német ur Alexander urat fogva az toromnak fenekén az tömlöcben. Azért mikoron ez Alexander ur küldötte volna egy szolgáját Magyarországra némünémü dolgáért, mikoron ez szolga hallotta volna Szent Margit asszonynak csodatételeit, és mikoron megtért volna az ő urához az tömlöcben, monda a szolga ez Alexander urnak: Ne félj, uram, semmit, mert vagyon Magyarországbán uj szent: Szent Margit asszony, Béla királnak leánya, hogy ki téssen nagy sok csodákat, csonkákat és sántákat meggyógyít, vakoknak szemet ad, és mind teljes Magyarország hozzája fut, én is ott voltam. Mikoron ezeket hallotta volna ez Alexander ur, minden reménységét veté Szent Margit asszonyba, és kezde néki szolgálni, mondván ő tisztességére Pater-nostert, kérvén, hogy őtet megszabadítanája. Tehát ennek utánna egy éjel ez Alexander urnak jelenék meg egy szép szüz. Ez urnak úgy tetszik vala, hogy sem aloszik vala, sem vigyáz vala. Ez szüz kedeg megöltöztetvén egy nagy fejér imeggel; ez imeg vala nagy és bő; és ez szüz az imegbe vala palást nélkül. Monda ez szüz Alexander urnak: Annýé reménységed légyen Szent Margit asszonyba miképen Szent Erzsébet asszonyba. Ez látásnak utánna ötöd vagy hatod napon ez német ur megöleték az önne földének emberi² miát, miképpen oktalan állat. Ezek meg lévén, legottan ez német urnak felesége elbocsát Alexander urat az toromnak tömlöcéből minden fizetés nélkül. Ezenképpen az uristen megszabadítá Alexander urat Sz. Margit asszonynak érdeme miát, kirül bizonyoságot tön önne maga Alexander ur az pápa követi előtt diáki nyelven.

¹ Toronynak.

² Földemberi = föld népe.

Alexandriai sz. Katalin legendája.¹

Szent Katalin vértanúsága.

... Mikort oda jutott volna,
Hol az nyakvágó hel volna,
Ott az nyakvágónak szölla:
És őneki ily szót monda,
Kit az sok nép ígyöl halla:
»Kérlek téged, jó barátom,
Mert immár az én édes uramat
jól látom,

Hogy egy kevésse várj engemet,
Hogy imágyam már uramat!«
Kit hogy az hóhér meghalla,
Neki arra időt hagyta.

Katherina nagy ékessen letér-
deplék,

És ilyenképen reméncödék:

»Oh énekiem én idvességem,

És én bizony édességem,

Oh szízeknek nagy reménye,

És őnekik dicsőségek,

Oh énekiem nagy ékösség,

Uram Jézus, te nagy felség,

Földnek, mennynek erősege!

Én lelkemnek édössége!

Erről neked hálát adok,

Hogy mastan te szolgáló leányod
vagyok;

És tégedet azon kérlek,

Hogy azok, kik énértem téged
kérnek,

Szükségökben és nyavalyáokban,

Akarholott ez világban,

Őket, uram, meghallgassad,

Ésammit kérnek, őnekik megagyad;

Éhség tőlek eltávozzék,

És halál ott ne uralkogyék,

És nálok legyen minden bőség.

Oh én édes uram Jézus!

Immár érted ím meghalok,

Szent nevedért halált vallok.

Immár uram tégöd nézlek,

Azért téged azon kérlek,

Hogy az én lelkemet hozjád
végyed,

És mennyországban helhezteded.

Neköd, uram, hála legyen.

Lelkem veled mennyben legyen,

Téged illet nagy erőség,

És tökéletes nagy ékesség,

Mennyországban nagy dicsőség,

Énekbeli nagy idvesség,

Ez világi nagy fénesség,

Jószágbeli nagy tisztösség.

Neked legyen hatalmasság,

Ez világban nagy királság.

Neköd legyön nagy dicséret

És vég nekül való élet!

Neköd legyön minden jószág,

Földen, mennyen minden ország!«

És menyé az sziz mint ezt
mondá,

Magát Krisztusnak ajánlá,

Hogy lelkét hozjá fogadná,

És kérését neki meghallgatná,

Az égből ily szó mondaték

És ily felelet adaték, mondván:

»Jőj én hozjám! én választottam,

Neköd nagy jó nyugalmat alkot-
tam!

Jőj el immár, én szép jegyesem,

Ammit kérél, mind megteszem,

Mert kik engemet teérted kérnek,

Segétséget tőlem vesznek,

És kiért téssz imádságot,

Annak adok bódogságot;

Haláloedért nagy vígságot,

Neked adom mennyországot.

Jével, élj és légy velem szinetlen,

Velem vígagy végezetlen.

Megnyílt neköd már menny-
ország,

És tégedet vár szentháromság,

Jőj el már, én édös szemem világa,

Nem hagyom munkádat hiában.

Látám teneked tehetségedet,

És én is megfizetem

Szolgálatodat és vitézségedet.

¹ Az Érsekújvári kódex, mely e legendát verses formájában megőrizte,

Sövényházi Márta, clarissa (ferenc-
rendi) apáca írása, 1530 tájáról.

Rajtad vigad mind mennyország.
 És benne való nagy sok jószág.
 Ezt meghallván az sziz, szöla
 Az nyakvágónak, és ígyen monda:
 Jó barátom, én kész vagyok,
 Mert már uramért im meghalok:

Há köll, fejem elvételod.
 Uradnak szavát tehetöd.
 Azomba nyakát lehajta,
 És a nyakvágó hogy ezt látá,
 Egy vágással úgy legyenté,
 Hogy ez világból kivégezé.

PRÉDIKÁCIÓK.

Remete Szent Pál testének Magyarországra hozataláról.¹

Hogy kedég kiváltképpen oltalmazja az ő szerzetbeli fiait Szent Pál ősonk,² álljen bizony példával bizonyúztatik. Vala Diósgyőrben egy magabiró porkoláb, kinek Imre vala neve, vámosi vajda³ fia. Mikoron ugyan ottogyan⁴ való kalastrombéli őseket nagy erőssen háborgatná, szolgáljokat levervén és ennen magokat fenyegetvén, barmokfiait és levágtván: látván a szegény konvent, hogy soha meg nem szennék róla: essének⁵ az úristenhez és szent ősejükhöz kenyerégvén, hogy segejtenék meg őket. Ime nem feledtetének el az ő kenyergésekben. Dícsőséges szent Pál ősenk neki jeledek az kegyetlennek, ágyában fekvén, nagy szép vénember képében, fejr palástjában, és egy mankót tartván őkezében, ugymint szomorú színnel⁶ tekéntvén őreája, és monda: „Aluszs-e, te kegyetlen! Ó te gonosz, napjafogyott! mire gyetröd kézrod az én fiaimat? Higyed, hogy boszú állatlan el nem múlatod. De ezennel ennen kezemmel eleget vészök, és végnapodon erekké el kell vesznöd.“ Azt megmondván, annéra castigálá őtet, mignen megemészté, a mit étt vala és elenyészék előle. Az nyavalyás embőr kedég fölszökellék agyából, és nagy ivöltést, kiajtást kezde tenni, úgy hogy az egész udvar mind feltámadá, és nagy csodálattal megbeszöllé őnekik, mint járt vóna és megmutogatván őnekik mind hátát, vállait, miképpen felszakadoztak volna az vereségben. Mely vereségből megtanula, és jobbaddá lén, megparancsolván mind hozzá tartozóknak, hogy senki őket nem bántaná, az jámbor őseket. Annakutánna nem sok idő elmúlván, az hadba vesze, kinek még testét sem tudhaták hova lett vóna el.

¹ A protestáns kor küszöbéről való összes kódexeink közt legnagyobb s az egyetlen karthauziaktól való Erdy-kódexből, mely prédikációkba szöve az összes legendákat tartalmazza. E szentbeszéd első részében azt adja elő, mi módon került Szent Pál teste Konstancinápolyból Velencébe, innen pedig Nagy Lajos alatt a Buda melletti Szent Lőrinc-egyházba; a második az okokat fejtegeti, hogy miért hozták el; végre az utolsó példákkal bizonyítja ez áthozatal

hasznosságát. E példák egyike mutatványunk.

² Atyánk. Így nevezték a szerzetesek rendjük alapítóját, s ezenkívül Szent Ágostont, kitől valamennyi szerzet származtatta a reguláját.

³ Szlávból vett szó: főember, vezér.

⁴ Ugyanott.

⁵ Esedezének. A régi es megvan az eszenenben.

⁶ Képpel. Irott szín = festett kép. Úr színe változása.

IMÁDSÁGOK ÉS ELMÉLKEDÉSEK.

Kinizsi Pálné, Magyar Benigna imádságok könyvéből.¹

Eredeti helyesírás szerint.

O Vram Jesus Kristus zerelmes kyral. ees myndönöstwl kywanatos barath. Emléközyel az keserwsegről kyth zenwedeel mykoron mind te barattiwł el hagyattattal. mezeytelen ees zegenywl korosthffan fyggeel. ees mynd te baratid ees esmerőyd te ellenod thamadanak es senky ő közzwlök wygazzalod nem lesön wala. hanem czak te zerelmes zyledeth zyz mariath. ő lelkenek keserwsegeben hywsegöth tarthwan te köröztffad alath alwan. kyth te tanetvanyodnak Janosnak ayanal mondwan. Azzony embör ym fyw neköd. az tanetwaynak kedig. ym anya teneköd. Kerlek tegöd kegyös Jesus az törnek keserwsegeerth-ky akoron te zenczegös zylednek lelket ees zywet atal folaa. ees az te ő rayta walo keserwsegödeerth. hogy myndön zomorosagos nyawalamban mynd testh zerenth ees lelök zerenth leg en neköm wygasagos hydelmen Amē. Idwözlegy kywanatossagos Vram Jesus Kristus yrgalmaz enneköm bynösnek. Legön. Pater noster. Ave Maria.

A halál himnusza.²

Néminemű böles, hogy az halált jonkáb³ eszében tartatná, ez böles szerzé ez verseket, ezenképpen mondván:

Elmegyek meghalni, mert az halál bizony,⁴ de az halálnak órájánál semmi bizontalab.⁵ Jólehet bizontalan legyen, de maga azért elmegyek meghalni.

Elmegyek meghalni, én ki mastan jelön való ember vagyok, az elmúltakhoz hasonlatos leszek. Ha el nem mentem, de maga még elmegyek meghalni.

Elmegyek meghalni, egyebeket követvén. Még én utánam es többen jönnek, mert sem első, sem utolsó én nem vagyok. Azért elmegyek meghalni.

Elmegyek meghalni. Király vagyok, de micsoda az tisztesség, micsoda ez világi dicseködés, mert embernek királyura az halál. Azért elmegyek meghalni.

Elmegyek meghalni. Pápa vagyok, de az halál engem nem hagy sokáig pápálkodni, de befogja számat.

¹ Ezen imádságok könyvet M. fráter készítette a Kinizsi által alapított nagyvászonyi kolostorban, Veszprém vármegyében, 1515-ben a gonosz életű Kinizsiné Magyar Benigna számára, ki utóbb Kereki Gergelynek, majd Horváth Márknak volt hitvese. A díszes, 1515-ből való Czeh-kódex tartotta fönn.

² A Példák könyvében maradt fönn.

mely első felében Ráskai Lea írása. A lemondásnak, a világmegvetésnek e megrázó siralma, lendületre és erőre, az érzésnek mély, fönséges és egyszerű kifejezésére nézve egyike régi nyelvemlékeink legköltőibb lapjainak. Itt kihagyásokkal adjuk.

³ Inkább.

⁴ Bizonyos.

⁵ Bizonytalanabb.

Elmegyek meghalni. Böles beszédő vagyok, egyebeket beszédemmel megrekesztöttem, de az halál megrekeszte engemet. Azért elmegyek meghalni.

Elmegyek meghalni. Kazdag vagyok, de az arany avagy az marháknak sokasága nekem semmit nem használ.

Elmegyek meghalni. Szegény vagyok es semmit velem el nem viszök, ez világot megütálok, mezejtelen belöle kimegyek es elmegyek meghalni.

Elmegyek meghalni. Bíró vagyok, ki immár sokakat meg fettem,¹ de az halálnak ítéletit rettegöm es el megyek meghalni.

Elmegyek meghalni. Nemememből születtem. De az nemzetség az én üdömet el nem halaszttya, azért elmegyek meghalni.

Elmegyek meghalni, de nem tudom, hova megyek, sem tudom, mikoron megyek el, de akar hava fordóham² magamat, ha azért az halálra megyek.

Elmegyek meghalni, látván, hogy az halál mindeneken uralkodik es igen sűrő es gyakor az ő hálója.

Elmegyek meghalni, azért kérlek téged kegyelmes Cris-tus, hogy irgalmazs ennekem, megbocsátván minden én bűneimet, mert meg kell hálnom.

Elmegyek meghalni, kérvén én uram Cristust, hogy mindenek esedözzenek én érettem es bocsánatot nyerjenek énnekem. Ezenképpen jól megyek meghalni.

Elmegyek az első halálra, hogy az én uram Cristus az másod haláltul megmentsen engemet. Ezenképpen jól megyek meghalni.

Elmegyek meghalni, remélvén az örökké megmaradandó életöt, kiért ez elmulandó életöt meg otálok.³ Ezenképpen jól megyek meghalni.

Mária siralma, Krisztus sirbatétele után.⁴

Kapura hogy jutának, az ő keserűséggel betölt szíve újonnan megkeseredék es mondá: Ó, Jézus, én édes fiam, ki vagy setétségbe járóknak velágossága es mindeneknek bizon⁵ úta es minden tévelygőknek bizon vezére, mikoron én e kapún te utánnad ki mentem es bejöttem, jártam minden tévelygés nélkül, bátorsággal es szívemnek minden nagy vígaságával. Miért kedig immár előttem nem látlak es velem nem vagy, azért immá búdosom es tévelygek, mint a mezöbe a pásztor nekül való bárán, ki fél a fene farkasnak szájától. Azért, szerető fiam, hová menjek nálad nélkülen, kihoz fogjam én árva fejemet, imé nem tudom. Mind ezeket es ezekhez hasonló ügyeket oly nagy kenyerületességgel es

¹ Feddettem.

² Fordítsam.

³ Utálok.

⁴ A Winkler-kódexből.

⁵ Bizonyos, helyes.

oly nagy keserőséges sírással mongya vala, hogy az utcának két felén, kik hallják vala, némelyek a palotának ablakára, némelyek a kapura kiállnak vala és kívül kik látják vala, nemcsak a kenyerületes szívű asszonyállatok, de még a kemén szívű férfiak es hozzája képest tésznek vala nagy keserőséges sírást és az ájojtatos asszonyállatok ragaggyák vala palástjokat, hozzá egyesülének vala és ekképpen nagy sereggel és keserű sírással követék ötet, mind az vacsoráló háziglan. És bemene a házba, két fele tekénte és mondá: János, szerető fiam, melyik az szék, kin üle mestered az asztal mellett ez este? Kit neki megmutatván, nem üle reája, de által esék rajta és lén mint holt-eleven, kit János látván, eleibe álla és mondá: Én tisztelendő asszonyom, ime neked vagyok adván fiú helyett, ki nem vagyok méltó hévattatnom szolgáltnak. Kérlek tagohad¹ meg a keserőséget és szerezzünk valamit ennedvalót, hogy mindenestől a keserőségbe el ne fogyatkozzál. Ezenképpen mind az ájojtatos asszonyállatok vigasztalják vala és kérlelik vala ötet. De mind ezekben keserves anya semmit észébe nem vészen vala, mert a keserőséges sírásba elbágyadott vala, hogy beteljék az szent írás, kit Jeremiás próféta így írt mondván: Sírván sira mind éccaka és ő könyve orcáján alá folya és nem lén, ki megvigasztalja mind ő rokonsági közzül. És ő sírtába így mond vala: Ó Jézus, Jézus, kit föld, Menny és a tenger nem foghat vala,² azt ez napon az kő koporsó magába rekeszté. Ó Jézus, Jézus, kit mindenható atya úr isten ada énnéköm és én adám ez velágnak, ez velág a kénnak, a kén adá a halálnak. És az ő halála adá mineküink embereknek örök életöt. Amen.

Édes anya, bódog anya,
Verág szülő szüz Mária.

KÖZÉPKORI KÖLTÉSNET.

Egyházi énekek.

Szent Bernát himnuszából a felfeszített Krisztushoz.³

Idvözlégý ez világnak meg-
váltója,
Nehezülteknék kívánsága,
Ki körösztfára emeltetél,
Két kezedön figgesztetél.
Tü szent kezek, idvöz legyetök,

Új rózsával megtöltetök :
Kiket elterjesztvén ágra kemé-
nyön húztak,
Vas szegekvel meggyakdostak,⁴
Kikből gyöngyelő véröd hullott,
Aszszu földet harmatozott.

¹ Tagadjad meg, fojtsd el.

² Magába nem foglalhat.

³ A hat részből álló himnusznek itt a másodikik részét adjuk. A Cseh-kódexben maradt fenn, Kinizsi Pálné

imádságaival együtt. Megőrizte csekély változtatásokkal a Thewreworkódex is.

⁴ Általverték.

Látom, hogy foly mindenönnen
Te szép véröd nagy hévséggel :
Piros oly mint mast nyílt rózsa
Mi lelkünknek váltságára.

Bárson színű vérös kezed
Szerelmemben megölelöm,
Szoméhozott aszszu számmal,
Iszom szent vérödet kívánsággal,
Körösztfádat ha szorejtom,
Sírva mondom vígaságom.

Vásárhelyi András éneke a Szűz Máriához 1508-ból.¹

(Cantilena.)

Angyaloknak nagyságus asszonnya,
Úr Jézusnak bódogságos anyja,
Mennyországnak szépséges ajtója :
Paradicsomnak vagy széles kapuja!

Neked szólonk szízeknek virága,
Mend szenteknek oly nagy vígasága,
Angyaloknak ő nagy tisztasága,
Pátriáráknak ő nagy dicsősége.

Dicselkedjél angyeli székedben,
Szerafinnak szent szeretetiben ;
Kérubinnak nagy bölcseségében,
Székeseeknek bölcs ítéletében.

Reád néznek szenteknek szemei,
És véneknek keserves szüvei
És árváknak nyomorult ihai ;⁴
Bűnössöknek óhajtó lelkei.

Esedezzél mi nagy igazságonk,
Hogy mi szüönkért mi nagy
bátorságonk,
Szent fiadnak mi nagy tisztes-
ségönk :

Halálónkról mi nagy reménségönk.

Áldott te légy Jézusnak dajkája,
Szent atyjának drága kenestartója ;

Keménységös nagy kénodét,
Te szent véröd hullásáért,
Adok hálát könyhullatva,
Szent kezedet megapolva.¹

Szent vérödben keserödven,
Reménségöm beléd vetöm :
Te szent kezed oltalmazzon
Halálomkoron,
És te jógvod² engöm
Hozzád fogagyon !

Szent léleknek ő megnyugosztója,
Igazságnak megvilágosojtója.

Segéljed meg tebenned bizókot,
Engesztelj meg az apostolokat,
Fordejts hozzánk az martíromokat,
Térejts hozzánk az confessorokat.

Dicsőséges szenteknek mondási,
Szent háromságnak nagy titkó
tanácsi :
Apostoloknak szent prédikálási,
Martíromoknak nagysok kínvallási.

Emlékezzél angyeli esésről,
Emlékezzél Évának vétkééről ;
Emlékezzél az nagy vízözönről,
Nyer(j) kegyelmet az nagy úr
istentől.

Siralmas nekünk mi életünk,
És minekünk mi sok vétkezetünk,
Rettenetes nekünk vétkezetünk,
Ha te nem lész nekünk mi nagy
segedelmonk.

Árvaságnak kegyes táplálója,
Özvegyeknek megoltalmazója,
Szegényeknek meggazdagítója,
Számkivetéseknek megbódogejtója.

¹ Megcsókolva.

² Jobb-kezed.

³ Eredetije a Peer-kódexben ; csekély változással a Thewrewk-kódex is fentartotta. Szerzője, Vásárhelyi

András, első ismert nevű költőnk, valószínűleg az a pesti franciskánus barát volt, ki Mohácsnál lelte halálát.

⁴ A belső részek, különösen a szív.

Síralmas nekünk születetünk
Fügelmes (?) sok hivolkodásonk :
Rettenetes nekünk bajvívásonk :
Ha te nem léssz nekünk kegyes
táplálónk.

Asszonyok(nak) szépséges tüköre,
Férfiaknak tiszta győzedelme,
Halottaknak nagy hiedelme,
Ördögöknek ő nagy töredelme :

Rólad szólnak szenteknek mondási,
Szent háromságnak nagy titkus
tanácsi,
Apostolo(k)nak szent prédikálási,
Mártíromoknak diadalmissági.

Ének Szent László királyról.¹

(De Sancto Ladislao.)

Idvezlégy kegyelmes szent
László kerály !
Magyarországnak édes oltalma,
Szent kerályok közt drágalátus
gyöngy,
Csillagok között fénességes csillag.

Szenháromságnak vagy te szol-
gája,
Jézus Krisztusnak nyomdoka követi,³
Te szent léleknek tiszta edénye,
Szíz Máriaanak választott vitéze.

Magyarországnak vagy kerály
magzattya,
Szent kerályoknak fénes tüköre :
Teneked atyád kegyes Béla kerály,
Hogy hozzá képest kegyes kerály
lennél !

Halottaknak megszabadejtója,
Törököknek megnyomorajtója,
Kerályoknak jó tanácsadója,
Magyaroknak megoltalmazója !

Ezt szerzették Pestnek városába,
Ugyan-ottan szent Péter utcájá-
ban.¹

Születet után elmúlt időben
Ezeröttszáz és nyolc esztendőben.

Legyen hála az szent háromságnak,
Azonképpen az áldott Jézusnak ;
Legyen hála az szíz Máriaanak :
Velem öszve mend az bódogok-
nak. Amen.

Nekönkszületél Lengyelországban,
Mennyből adatál nagy csudakép-
pen.

Másszor születél szent keresztvíztől,
Ösödnek nevéen László lón neved.⁴

Mikoron méglen gyermeked
volnál,
Kihozza Béla kerály jó Magyar-
országba,
Hogy dicsekednél te két országban,
Magyarországban és menyország-
ban.

Letelepedél Bihar-Váradon,⁵
Ah⁶ városnak lón édes oltalma,
Templomot rakatál szíz Máriaanak,
Kiben most nyúgoszol menden
tisztességgel.⁷

¹ A mai Kossuth Lajos-utca ; régeb-
ben Hatvani-utcának hívták. A feren-
ciek klostroma jelenleg is ott van
még, alcantarai szt. Péterről nevezve.
Innen kapta az utca Vásárhelyi
András korabeli nevét.

² A XVI. század elejéről való Peer-
kódexből.

³ Követője.

⁴ Vonatkozás Tar vagy Kopasz
Lászlóra, Szent László nagyatyjára.

Ugyancsak Szent László anyjáról
lengyel Lászlónak is neveztetett.
A gyermekversben ma is él : Ki népei
vagytok ? Lengyel László jó királyé.

⁵ Szent László meghagyta, hogy
Váradon temessék el.

⁶ Az helyett ; a Debreceni kódex-
ben gyakori.

⁷ A Fekete Körös partján, Mária
tiszteletére László monostort építte-
tett, melyet Váradfőnek nevezett.

Környölfekesznek téged császárok,¹
Püspökök, kerályok és jobbágyurak;
Ólaj származik szent koporsódból,
Tetemed foglalták az szép sár-
aranyból.²

Téged dicsérnek szent zolozmával
Papok, diákok és városnépek;
Téged földnek kereksege,
Mert téged dicsérnek Istennek
angyeli.

Te dicsekedel kerály-székedben,
Képed fel-tötték az magas kőszálra:
Fénlik mint nap, salyog mint arany;³
Nem elégeszik senki tereád nézni.

Te arcúl tellyes⁴ szép piros valál,
Tekéntetedben embereknel kedvesb;
Beszédedben ékes, karodban erős.
Lám mentent te ejtesz ki tevéled
küzdik.

Tagodban ékes, termetedben
díszes,
Válladtul fogva mindeneknél ma-
gasb;

Csak szépséged császárságra méltó,⁵
Hogy szent korona téged méltán
illet.

Testedben tiszta, lelkedben fénes,
Szívedben bátor miként vad
oroszlán,
Azért neveztek bátor Lászlónak,
Mikoron méglen ifjúdad volnál.

Mert választta az szíz Mária,
Megdicsőíte sok jó ajándékkal,
Hogy te őriznéd és oltalmaznád.
Neki ajánlád jó Magyarországot.

Fejedben kele az szent korona.
Mebátorejta téged az szent lélek;
Kezdéd követni atyádnak életét,
Rózsákat szaggatál koronádban
fízéd.

Dicsér(j)ük magyarok Szent
László kerált!
Bizony érdemli mi dicséretönköt.
Dicsérjük őtet angyelok mondván:
Idvezlégy kegyelmes szent László
kerály!

Emlék-ének.

Emlékdal Mátyás király halálára.⁶

1490.

Néhai való jó Mátyás királ!
Sok országokat te bírál,⁷
Nagy dicsérett(el) akoron valál,
Ellenségednek ellene állál.

Hatalmasságodat jelentéd,
Bécsnek hogy városát te megvennéd,
Ékes sereged ott feletéd,⁸
Királi széked benne helheztetéd.

¹ Oda temetkezett Zsigmond király is, ki tudvalevőleg német császár volt. A többes csak költői képlet. A királyok: II. István, Kún László, Mária.

² Sárga aranyból. Tetem alatt Szent László fej-ereklyéjét kell érteni, mely Győrben ma is látható; egykor aranyozott, filigrános ereklyetartóban állott, mely most Nagyváradon van. — *Sár* alapszava a kicsinyített sárgának.

³ Itt Szent László ércszobra értetik, mely magas kőtalapzaton 1389-től

1660-ig Nagyváradon állott; az utóbbi évben a törökök ágyúnak öntötték. Salyog = ragyog.

⁴ Telt arcú.

⁵ Egy krónika (Márk) szerint a német rendek Lászlót megkínálták a császári koronával.

⁶ E kis költeményt a gyöngyösi ferenci zárda könyvtára őrizte meg egy kis negyedretű könyvben. Nyelve után ítélve, szerzőjét Döbrentei palóc eredetűnek tartja.

⁷ Meghódítál.

⁸ Talál felekeztetéd, gyülekeztetéd.

Németországot amikort kívá-
nyád,
Szent koronához választád,
És nagy sok részre hassogatád.
Magyari uraknak tisztül mind
elosztád.¹

Akkoron te lé² oly igen drága,
Téged kíványa cseh Prága,
Meghervadozott szép zeld ága,
Nem kellemetes neki virága.

Terekektől nerél ajándékokat,
Ne pusztítanád országokat,
Ne kerengetné bassájokat,
Ne fenegetné ű császárokat.

Igyekezél vala sok országokra,
És nagy hatalmas városokra,

Az vizen álló Velencére,
És benne való belcs olaszokra.

Magyarországnak fénes tükere
(vi)lága,
És rettenetes bajnaka,
Numuroltaknak kies hajlaka,
Nagy ékességnek es te valál oka.

Nagy ékessége tisztességen(k)-
nek,
Nagy bátorsága félelmeneknek,
Ótalmazója magyar népeknek,
Rettenetes lé³ az lengyeleknek.

Királok kezett lé³ te hatalmas
És nagy igyeknek diadalmas,
Néped kezett nagy bizodalmas ;
Légy úristennél immár nyugodalmas.

Históriás-énekek.

Szabács viadala.³

1476.

Nép számtalansága környöl áll-
ván,
Nagy erősséget víz felől csinálván,
Hajókat mend árokba vontatni,
Környöl pattantyúkkal falt bon-
tatni ;
De ment az hajókat felvontatá,
Sokfelől Szabács falát bontatá.
Vízárókból viadalt es tartottak :
Azzal Szabácsnak ingyen sem árt-
hattak ;⁴
Mert mondhatatlan szakálosokkal,⁵

Sok nyilakval, sőt számtalan fok-
val,
Kézi puskával nagy pattantyúk-
val,⁶
Es kölömb-kölömb álgúkkal.
Sebes es gyuan⁷ szönetlen löttek
Sőt minden erejekvel rajtonk löt-
tek.
No, azért strumlottak⁸ kéméllet-
len,
Hogy belöl sérelm lött mérték-
letlen.

¹ Tiszt, hivatal szerint.

² Löl, levél.

³ A Történelmi Társulat 1871-iki ungi és zempléni kirándulása alkalmával fedezték föl Csicseren, a Csicsery-család okiratai közt. Először Thaly Kálmán mutatta be. Egyike lehetett amaz énekeknek, melyeket Galeotti szerint a nagy király hőstetteiről asztalánál nemzeti nyelven énekeltek. — Eleje hiányzik. A mutatóványunk előtti sorokban el van mondva, hogy Kenézi (Kinizsi) Pál

jelentést tesz Szabács állapotáról a királynak Nándorfehérvárott s Mátyás rendelkezik az ostrom iránt.

⁴ Máiig élő szólásforma ; korántsem, semmikép sem.

⁵ Szakállas = régi szerkezetű lövő-eszköz, szakállként lecsüggő kampóval.

⁶ Faltörő álgúk : innen hitták a tüzéreket pattantyúsoknak.

⁷ Talán tollhiba *sebest* és *ugyan* helyett.

⁸ Ostromlottak, a német Sturmából.

A fölött sokszer harcolást töt-
tek —

Azzal magoknak sok sebet vettek,
Halált es vallottak hát némely-
lyek

Királi nagy tisztességet mellett.
Elő egy ifjú Várday Simon,
Kinek anyja é-naponkéd¹ sírhon
Bizon ő kegyes úrfú vala,
Ki pattantyú miá ott halá.
Más cseh vitéz, Franc, főtisztes
hadnagy,²

Kik bizon kegyes istennél vadnak.
Ebbe sonha senkinek nincs két-
ség —

Vagytisztül ott helen őket ércsék ;³
És az többi, ott ralylyal kik haltak
Isten . . . szeretetesek kik voltak.
Ma immár óerettek imágyon,
A felett istennek nagy hálát agyon
Mindennemő nagy sok jótételről,
És erős Szabács megvételéről ;
Ki alatt volt népnek válogatotta
Dolgát minden ment vitéz tar-
totta,

Kit meg nem mondhat emberi
állat,

Mely nagy harcolás volt Szabács
alatt !

Menden ott vitézségét mutatta,
Mert királ őket hozzá nügatta.
Lgy idén nagy jeles strumlás
tőnek

Azzal magyarok jó nevet vőnek,
Kin hát cseh vitéz népek nem
voltak,

De azokba osztán sokan haltak :
Mert tulajdon hát önmagok, mikor

¹ Éjjel-nappal.

² Mátyásnak egyik kitünő vezére :
Hag Ferenc, ki a király rendeletére
Fehérvárt nagy pompával temette-
tett el.

³ Azaz : tudják meg, hogy ők ott
a helyszínen tisztékül voltak.

⁴ Körülbelül éjjel előtt.

⁵ Felgyújtva.

⁶ Némelyek kéztől (kardtól), mások
vízbe halának.

⁷ Ezután le van írva, hogy Ali bég

Volt volna sötét előálomkor,⁴
Szabácsba nagy veszteség lött
volna :

Vitéz cseh nép azért beljött volna,
Szertelen magokat ott rekeesztvén,
Egy házat viadalhoz gerjesztvén,⁵
Legottan túl-belől török népek
Nagy viadalt velök törtetének.
Sok közülök, kik ottbenn vala-
nak —

Néikik kézen, néikik vízbe, halá-
nak.⁶

Oh navalyás, hitván keménség !
Mit tón nekik es az kevéség !
Meghalának nagy vakmerőségbe,
Bizon nem vitézlő merészségbe !

. . . Igy megadák Szabács erősségét,
Benne hagyák álgúnak bőhséget,
Mely álgúkat királ többőhteté⁸
Es nagyon Szabácsot erőőhteté,
Hagyván benne vitézeknek javát,
Hogy ne látná továbbá az kárát.
Ez mind ezen szerént hát megleve,
Töröknek és mindenek kegyelme-
teve.

Királ ugyan Budára eredvén,
Török sereg környölő terjedvén :
Hát valának néikik nagy csudába,
Hogy Budának minden utcájába
Jelennen⁹ királnak udvarában
Látnak török népet gazdag ruhá-
ban

Királnak ékessen odvarlani :
Ment kell piacon, várban állani . . .

Ezt meghallák mind Törökör-
szágba —

Török császár lőn nagy bosszo-
ságba.¹⁰

jötte sem segít a szorongatott törö-
kökön, kiknek egy tisztje elárulván
a várnak egy gyöngö pontját, sorsuk
még súlyosabbá válik. Ekkor elhatá-
rozták, hogy kegyelemre megadják
magokat.

⁸ Többítetté, megszaportá.

⁹ Nyilvánosan.

¹⁰ Ez ének tartalmával v. ö. még
a szabácsi ostromnak azt a leírását,
melyet Zay Ferenc ad *Lándor-Fejérvár
elvezéséről* írt munkájában.

Ének Pannónia megvételéről.¹

Emlékezzenk régiekrel,
Az Szythiából kijüttekrel,
Magyaroknak eleikrel,
És azoknak vitézségkrel.

Szythiából kiindulának,
Hogy ez földre kijüvénék,
Istentil is kiszirittetének,
Erdélységben letelepedének.

Ott jól tének űmagokkal,
Két sereget nagyot szerzének,
Hét kapitánok emelének,²
Mindeniknek várat szerzének.

Mind eggyessek³ ű dolgokban,
Hatalmassok viadalokban,
Nincs filemek országokban,
Csak lakoznak bátorságokban.

Nagy erejek mint Sámsonnak,
Bátor szívek mint oroszlának,
Mindent rontnak ha indúlnak,
Rettenetesek sokaságokkal.

Az egyek kezettek jelesb vala,
Kinek neve Árpád vala,
Mindeniknek gazdagb vala,
Azért keztek fő kapitán vala.

Mikor azt hallották volna,
Hogy az Duna jó víz volna,
Lakóföldre nagy jó volna,
Hogy annál jobb seholt⁴ nem
[volna ;

Egy kevetet választának,
Duna látni bocsátának,
Hogyha bizont⁵ mondhatnának,
Ők az földre beszállanának.

Kevet juta Duna mellé,
Földet, fívet megszemlélé,
Duna vizit es megkímlé,
Űmagának jónak itélé.

[vala
Herceg akkor az földen lengye
Ki mind ez országot birja vala
Lakóhele Veszprém vala,
Ez föld népe mind német vala.

Kevet futa be Veszprémbe,
Az hercegnek eleiben,
Magyaroknak ű szovával
Keszeneti lén nagy tisztességgel,

»Engem kiltek téged látnom,
Országodat mind megjárnom.
Lakóheleden megtudakoznom,⁶
Néped tervin(i)t tanulnom.«

Herceg azt igen érilé,⁷
Azt kevetet megvendígelé,
Űmagának jónak itélé,
Mert azokat keznépnek viélé.

Kevet onnyat elsiete,
Egy palackot kerestete,
Duna vizében bele teltse,⁸
Földet, fívet hamar kerestete ;

¹ Ez éneket Pray György másolta egy általa meg nem nevezett régi kódexből. Eredete a XVI. századba tehető. A fehér ló s aranyos számszám mondáját tartalmazza, de száraz és tudákos átdolgozásban. Eredetijét, melyből készült, Szilády valamennyi Krónika forrásának tartja. Széchy Károly szerint szerzője Csáthi Demeter.

² Kapitányokat ; tárgyeset helyett nevező-eset.

³ Egyezők, összetartók.

⁴ Sehól, seholt a sehólnak régies alakja. Háromszéken most is használatos. V. ö. soha, e helyett: sēha.

⁵ Bizonyosat.

⁶ Tudakozódnom helyett.

⁷ Annak igen örült ; örül áthatóan használva, mint Erdélyben olykor ma is.

⁸ Duna vizéből bele tölte. Szilády az s-et íráshibának tartja s a szót így olvassa : tölte.

Azt Erdelbe el-bévívé,¹
 Árpád előtt mind letevé ;
 Árpád látá, jó neven vevé,
 Kapitánoknak mind hírré tevé.

Kapitánok oda gyűlének,
 Duna vizét ők megláták,
 Földet, fívet es megláták,
 Ottan reá tanácsot tartának.

Egy fejer lovat hozatának,
 Féket, nyerget aranyast hozának,
 Az herceghez bocsátának,
 Hogy ilyen szóval neki szólának :

»Ez szép lóval azok tisztelének,
 Kik Szythiából kijüének,
 Nagyságodtul feldet kéreének.
 Országodban letelepedének.«

Herceg azval veszté magát,
 Hogy az dolgot meg nem érté,
 Az szép lovat megszereté,
 Hogy ki miatt földét elveszté.

A szép lónak erlitében,
 Az szót mondá az kevetnek :
 »Annat² adok én feldemben
 Mint kívánnak ők, nagy bőséggel.«

Kivetek vadnak nagy eremben,
 Mert járanak nagy jó véggel,
 Elbucsuzának nagy tiszteséggel,
 Bésietének Erdély feldében.

Kivetek beszélnek kapitánokkal.
 Kapitánok tanácskoznak,
 Hogyha ez földre juthatának,
 Az herceggel megvinának.

Istent ők ott imádának,
 Háromszer *Deust* kiáltának ;
 Arról nevezték ott az várost,
 Szamos mentében az nemes Dézs-
 [nek.³

Tületek maradott nekenk az szo-
 [kásokn
 Hogy, ha mikoron árút mi szakasz-
 »Deus, Deus!« ott kiáltonk, [tonk,⁴
 Bizonságunk hogy megáruhtonk.

Hamar mind felkészülének,
 Harmad kevetet választának,
 Az herceghez bocsátának,
 Hogy ilyen szóval neki szólának :

»Herceg ! jól meggondolj⁵ magad,
 Hogy ez feldet hamar elhagyjad,
 Mert magyaroknak árún attad,
 Immár ünnekik megbocsássad.«⁶

Kevetek jutának az herceghez.
 Tiszteséggel neki keszenének,
 Az Árpádnak ő szavával
 Ezt megbeszéllek nagy bátorsággal:

»Feldedet attad fejer lovan,
 És fivedet aranyas féken,
 Duna vizit aranyas nyergen,
 Akkort való nagy szükségben.«

Herceg hallá, mosolyodék,
 Azzal semmit sem gondola ;
 Az kevetnek akkoron szóllala ;
 Haragjában azt mongya vala :

»Ha az szép lovat azért kilték,⁷
 Egy sulyokkal majd agyonverjék.
 Nyerget vessék az Dunába,
 És az féket az fíben elrekentsék.«⁸

¹ Az el-be, el-ki, el-fel stb. igekötők együttes használata a régi nyelvben igen gyakori.

² Olv.: *annyt* e h. annyiat = annyit.

³ Természetesen csak erőltetett etimológiai szójáték.

⁴ Valaminek árát szakítani : ma is

élő kifejezés, a. m. vásárt csapunk, megalkusunk valamire.

⁵ Tárgyaltan parancsoló a tárgyias helyett: egész a XVII. századig vannak példái.

⁶ Átengedjed.

⁷ Küldték.

⁸ Elrejtésük.

Kevetek azt mondák az hercegnek :

»Nem kell tenni kegyelmednek ;
Azzol az magyarok károsok sem lesznek,
Inkább lesznek nyereségesek.

Mert ebek lóval mind meghíznak,
Nyerge leszen halászoknak,
Az fékével kaszások osztoznak,
Azért teutánad ők sok jót mondonak.«

Kevetek onnyat elbucúznak,
Herceg ottan megfélemlék,
Seregekkel gyilekezék,
Az Duna mellen el-békeltézék.

Árpád juta magyar néppel,
*Kelen földén*¹ a Dunán elkelének,
Az *Csekén* ők csekének,²
Az *Tetemben* el-feltetének.³
Érden sokat ők értenek.

Százhalomnál megszállának.
Az herceggel megvívának.
Isten vala magyar néppel :
Ott járának nagy nyereséggel.

Az herceg ott megvereték,
Csak egyedül futnia essék.
Az Dunára öt keríték.
Semmiképpen meg nem érheték.

Abban egyeb nem leheté :
Az Dunába beszéktete,
Hogy már magát ott megmenteneje,
Inkább magát ott elrekkenté.

Árpád vala nagy eremben,
Mert az ország lén kezében,
Ő megszálla fenn egy hegyben,
Székesfejérvárhoz lén ű kezelben.

Ott ez ország nekik adaték,
Magyarországnak nevezteték,
Némettül mert megvívék,
Fegyverekkel evékkén⁴ tevék.

Gúnyos és virágénekek.

Apáti Ferenc feddő éneke.⁵

(*Cantilena.*)

Félelmesszüőnek engem alejtátok,
Régi jó barátim nékem kik valátok ;
Gyakorta szép szóval hozzám járolátok,
Engem megcsalátok !

Reméntelen dolog ki hazugnak hiszen,
Mert szép beszédével csak szót tőled veszen ;
Avagy túl másfelől ellenséged leszen,
Rajtad szégyent teszen.

Azok nem gondolnak ez ily beszédekkel, [kel, —
Kik magokat kelletik hízelkedések.
Nyájason beszélnek ő fejedelmekkel,
Elvesznek nyelvekkel.

Nagy urak kik vattok ! szólok,
ne bánnyátok :
Fejér, szép ezüstös, ékes tü szablyátok,
Vele pogán népet — kérlek — ne vágj
És tü ne bánstátok. [játok

¹ Gellérthegy alja.

² Átgázolának.

³ Téténynél feltetszének. E rokon hangzású szavakban ősi költészetünknek egy sajátságát (*az alliteratiót*) kereshetjük, mely példabeszédeinkben igen gyakori.

⁴ Örökké a magukéva.

⁵ Eredetije a Peer-kódexben van. Előbb általában Jagello-korinak tartották; de Szilády Áron azt véli, hogy a benne rajzolt állapotok inkább Mátyás korára vallanak.

Csintalan dolgokat tü ne szerezzetek,
Fodor hajatokat meg se fésöljétek,
Diákok elmentek, leányokat néztek, —
Szegénységgel nőstök.¹

Ügyedet ne viseljed egyházi papokkal,
Mert ha bevételét magát nyájasságra,
Nem kell néki pénzed, vígad leányodval,
Megcsallnak szavokkal.

Serényen futamnak táncban az leányok.
Nyilván ott meglátjuk az ő jámborságát,
Szertelen ha le(e)nd az ő jámbor-
Ott elhol² pártájok. [ságok,

Lepkék, házatoktól messzé ne lépjétek,
Időnek javában tikakot ültössetek :
Szemérem kapálni bölcsőt renges-
Avval élhettek. [setek,

Sámsonnak alejtá az pór önnön-magát,
Látod nagy haragját, nem tiszteli urát :
Fogjad meg szakálát, vedd el csak
Megalázza magát! [jóságát,

Virágének.⁶

Zsupra agnó,⁷ szökj fel kabla,⁸
Hazajött firjed, tombj⁹ Kató!

¹ Házasodtok.

² Elhull.

³ A puritán erkölcsbírák még a XVI. században is nagyon haragusznak a galléros köntösre.

⁴ Papi süveg.

⁵ Róka.

⁶ Körnöcbánya levéltárában 1876-ban találták egy számadási könyv címlapján, hova azt Kreusl János

Azkort az papoknak vala tisztességek,
Mikoron egészen áll vala szerzetek ;
Távol vala tőlök galléros köntös-
Veres beretrájok.⁴ [sök,³

Pénztől el-futamtak, szűrben beöltöztek,
Szépen ha beszélnek, keveset nem vesznek,
Foréntokat kérnek, lábában győtt-
Vele nem épejtnek. [nek,

Az régi jó kerályok míglen országlának,
Igazak valának az szegén ország-
nak ;
(Az) szent koronának híven szolgálának,
Avval áldozának.

Tennie kellene ezt az nagy uraknak !
Hogy sok lika vagyon erdön az ravasznak⁵
Nincs(en) birodalma rajta agarok-
Halál az nyúlaknak. [nak,

Igen kevés hajok, szántalan jószágok,
Erős regulájok, kevés zolozmájok,
Bársonyos szolgáljok, fekete kásás-
Az apát uraknak. [pájok

Az te szíp palástodban,
Gombos sarudban ;
Hajahaja virágom !

jegyző 1505-ben sajátkezűleg írta. Az első sor kivételével Szilády Áron olvasásában.

⁷ Zsupra a vénasszonnyal ! máig élő népies szólásforma ; eredete a boszorkányégetések idejében keresendő.

⁸ Paripa. De van egy abaújívármegyei tájszó is, mely kandallómögötti helyet jelent.

⁹ Tombj = tombolj, táncolj.

PROTESTÁNS KOR.

KOMJÁTHI BENEDEK.

Szent Pálnak a zsidókhöz írt leveléből.

I. rész.

Az élő isten errégenten sokképen és sok (külömb-külömb) módon szólt, beszéllett az atyáknak (ammi atyánknak) az próféták által; ez utolsó napokban szólt, beszéllett minekünk az ő fia által, kit szerzett mindeneknek örököse, ki által (miatt) szerzette ez világokat is (külömb-külömb időkött), ki miért hogy az dicsőségnek fénessége, tündöklése és az ő állapotjának (mivoltának) ábrája,¹ kinyomott képe, és igazgat (visel-jártat) mindeneket az ő hatalmasságának, jóságának beszédével, igeivel, önmaga miatt önnön által ammi büneinknek tisztulását tevén (szerezvén) ül (leült) az ő felségének jogjára² ammennyei égben (az magasságokba). Annyival jelesb, nagyobb, job, löt az angyeloknál, mennyivel jelesb (nagyobb) nevet azoknál vallott (nyert örökségből). Mert az angyelok közül kinek mondotta valamikor: Én fiam vagy te, én ma szültelek tégedet? És ismeglen: Én leszek önéki atyja és az (ő) leszen ennékem fiú. Ismeg kegyig mikor behozza az egyetlennyet ez feldeknek kerekiségére, azt mondja: És imádják ötet az örök istennek minden angyeli. És az angyeloknak kegyig mondja: ki teremti (teszi szerzi) az ő angyelit ihlésre (szelletre) és az ő szolgálait (szolgálóit) töznek lángája? Az fiúnak kegyig mondja: Egy isten a te széked időnek ideiglen; igazojtásnak vesszeje az te országodnak vesszeje; szeretted az igazságot és gyűlölted az álnokságot (hamisságot). Annak okáért megkenet tégedet az élőisten, az te istened igazságának olajával (kenetével) az te részesidnek, közösidnek felette. És te kezdetbe (legelőször uram istenem) az földnek fundamentomát megvetetted, és te kezeidnek munkái, cselekedeti az egek (mennyországok). Ők elmúlnak, te kegyig megmaradsz és mindenek, miképpen az ruha, megovolnak³ (rosszadnak); és miképpen az öltözetek, testova forगतod (jártatod) iket,⁴ és elváltoztatnak (elváltoznak), te kegyig ugyanaz (azon) vagy, és az te esztendőid meg nem fogyatkoznak, kinek penig az angyelok közül mondotta valamikor: Űlj az én jogjamról, miglen vetem az te ellenségidet az te lábaidnak tartó széke alá. Nemde mind (nyájan az angyelok) szolgáló ihlések (szelletek), kik az szolgálatra kiocsáttattak azokért, kik az üdvösségnek örökösi lesznek.

¹ Ábrázatja.² Jobbjára.³ Megavúlnak.⁴ Őket.

SYLVESTER JÁNOS.

Virágzott 1536—1551.

Új-testamentomból.

Az magyar népnek, ki ezt olvassa.¹

Próféták által szolt rígen néked
 az isten, [fiát.

Az kit igirt, imé vígre megadta
 Buzgó lélekvel szol most es néked
 ez által,

Kit hagyta, hogy hallgass, kit
 hagyta, hogy te kövess.

Néked azért ez lün profétád, doc-
 torod ez lün,

Mestered ez most es, melyet az
 isten ada.

Ez proféta szavát hallgasd, mert
 tígéd az isten

Elveszt, és nyomos² itt nem le-
 het a te neved.

Itt ez írásban szol mostan es néked
 ez által,

Hütre hiu³ mind, hogy senki se
 mentse magát.

A ki zsidóul és görögül, és vígre
 diákul

Shol vala rígen, szol néked az itt
 magyarúl :

Minden népnek az ü nyelvín, hogy
 minden az isten [nevit.

Törvényinn iljen, minden imádjá
 Itt vagyon az rejték kincs, itt va-
 gyon az kifolyó víz,

Itt vagyon az tudomány, mely
 örök íletet ad.

Lelki kenyír vagyon itt, melyben
 mikor iszel, örökké

Ilsz, mely az mennyből szálla,
 halálra mene.

Az ki teremt tígéd s megvált, örök
 íletet és ad

Ez szent által : nincs több bizo-
 dalmad azért.

Ennek azért szolgálj mindenkor
 tiszta szüedvel,

Ennek mindenkor tígý igaz áldo-
 zatot.

Tígédet ez hozzá víszen s nem hágy
 mikor ígymond :

Bódogok, eljöveteK, veszzsetek
 el gonoszok.

KÁROLI GÁSPÁR.

1529—1592.

A vizsolyi bibliából.⁴*Pál apostol Rómába írt levele.*

1. Kérlek azért titeket, atyámfiái, az istennek irgalmas-
 ságira, hogy állassátok az ti testeiteket élő, szent és istennek
 kedves áldozatul, amaz ti okos tiszteleteteket.

¹ Joannes Sylvester Pannonius az akkori tudósok példája szerint járt el, kik nevöket el szokták deákositani vagy görögösíteni, így Juhász Péter *Meliusra*, Szántó István *Aratorra*, Kovács György *Fabriciusra* fordította nevét. Sylvester, mint e mutatványból is kitetszik, a tisztai nyelvjárással élt.

² Nyomot hagyó, maradandó.

³ *Hiu* = hí, hív; teljesebb alak. megmaradt tővégi rövid hangzóval;

Erdélyben mai napság is lehet halani: *hivu, szivu* = hí, szí.

⁴ Miatán Szabó Károly bizonyítása szerint Heltai Gáspár bibliafordítása, melyből 1551—61-ig négy kötet jelent meg, nem volt teljes, a vizsolyi bibliát (1590) kell az első magyar teljes szentírásfordításnak tartanunk. A magyar protestáns egyházban máig a Szenci Molnár Albert által javított és csinosított Károli-féle bibliafordítás van használatban.

2. És ne szabjátok magatokat ez világhoz, hanem változatok el az ti elméteknek újulása által, hogy kedveljétek az istennek amaz jó, kedves és tökéletes akarátját.

3. Bizonyára az istennek nékem adatott ajándok által parancsolom mindennek, valaki tiköztetek vagyon, hogy felöttébb ne böleselkedjék annál az mint kell, hanem józanon böleselkedjék, az mint az isten mindennek adta az hitnek mértékét.

4. Mert miképpen egy testben sok tagok vadnak, mind az tagoknak pedig nem egy cselekedetek vagyon:

5. Azonképpen sokan egy test vagyunk az Krisztusban, egyenként pedig mindnyájan egymásnak tagjai vagyunk.

6. Mivelhogy azért külömb-külobb ajándokink vadnak, az nekönk adatott kegyelem szerint, akar írásmagyarázás (magyarázzuk azt) hitnek regulája szerint.

7. Akar szolgálat (forgolódjunk) az szolgálatban, az ki tanító, az tanításban.

8. Az ki intő, az intésben, az ki alamizsnaosztogató, szelidségben, az ki előljáró, szorgalmatossággal járjon, az ki másön könyörülő, vidámsággal művelje.

9. Az szeretet ne légyen tettetés. Iszonyodjatok az gonosztól, ragaszkodjatok az jóhoz.

10. Atyafiúi szeretetnek általa egymásnak szerelmére hajlandók legyetek. Egymásnak tisztességgel legyetek.

11. Az jó igyekezetekben ne legyetek restek, lélekben buzgók legyetek, az úrnak szolgáljatok.

12. Az reménységben örvendezteték, háborúságban tőrök legyetek, a könyörgésbe szorgalmatosok.

13. Az szenteknek szükségekre adakozók legyetek. Az gazdálkodásnak követői.

14. Áldjátok azokat, a kik titeket kergetnek;¹ jót kívánjatok azoknak, ne átkozzátok.

15. Örüljétek az örülőkkel, sírjátok az sírókkal.

16. Egyenlő értelemmel legyetek tiközöttetek, kevélyen ne értsetek magatok felől, hanem az alázatosokhoz szabjátok magatokat. Ne legyetek bölesek, csak magatok értelme szerint.

17. Senkinek gonosz helyébe gonoszt ne fizessetek, minden emberek előtt az tisztességes dolgokról gondot viseljétek.

18. Ha lehetséges az menire titőletek lehet, mindenekkel békeségesen éljétek.

19. Magatokért bosszút ne álljatok szerelmesim; hanem adjatok helyt az isten bosszúállásának, mert meg vagyon írva: enyim az bosszúállás, én megfizetek; azt mondja az ur.

20. Azért ha éhezük az te ellenséged, adj enni, ha szomjúhozuk, adj innya, mert ha ezt műveled, az ő fejére szemet gyűjtesz.²

¹ Üldöznek.

² A fordító oldaljegyzete e versnél: Azaz a te jótéteményed leszen

annak mintegy eleven szén, melyvel felgerjesztetik, hogy tégedet szessen.

21. Ne győzöttessél meg az gonosztól, hanem inkább az gonoszt jóval győzd meg.

TELEGDI MIKLÓS.

1535—1586.

Szent István király napi prédikáció.¹

Istennek országa mennyeknek országának is hívattatik, mivelhogy nem testi, e világi avagy földi ország, hanem lelki és mennyei, a mint megtetszik a mi urunknak beszédéből, ki így szólla Pilátusnak: „Az én országom nem e világból való!“ Miképpen kedig e világi országok nem egyféle dologból vannak, hanem többől, azonképen ez is, a kirül most szöllunk, a mennyeknek országa. Mert királyi nép, kazdagság és királyi istáp vagyon ebben is, szintén úgy, a mint e földi országokban szokott lenni. A király mondom hogy Krisztus; a nép a keresztyének; az országnak kazdagsága a lelki békeség, hit és egyéb efféle jók; a királyi istáp az istennek igéje. És akar együtt értsük ezeket, akar külön-külön és egyenként, mind kétképpen hasonlatos istennek országa a mustármaghoz. Szóljunk renddel mindenkirül és majd meglátjuk, hogy úgy vagyon.²

A királyi istápnak, melylyel a mennyeknek országa bíratatik és igazgattatik, hasonlatossága vagyon a mustármaghoz. A peniglen az isten igéje, melynél semminemű tudomány egyigyűbb³ és alázatosb nem lehet, úgy annyéra, hogy ha az evangéliumot a régi pogán böleseknek és egyéb ékesen szöllő tudós embereknek írások mellé vetjük, meglátjuk, hogy minden magoknál kissebb az evangéloomnak magva. Kirül halljuk, mit mond egy azok közül, a kik első hintői avagy vetői voltak ennek az apró mustármagnak. „Én, úgy mond Szent Pál, mikoron hozzátok mennék, atyámfiai, nem mentem nagy friss avagy böles beszéddel, hirdetvén tinektek az istennek bizonságtételét; mert semmit nem ítéltem, hogy tudnék ti köztetek, hanem csak az Jézus Krisztust és azt is megfeszítettet. És az én beszédem és prédikállasom nem vala emberi böleseségnek hitető beszédében, hanem a léleknek és annak erejének megmutatásában.“ Megint másutt: „Tetszék istennek balgatag prédikációnak általa üdvözíteni a híveket. Mért hogy a zsidók is esodát kívánnak, és

¹ Telegdi a XVI. század legkitünőbb katolikus egyházi szónoka volt. Szentbeszédeinek három nagy kötete 1577—1580. jelent meg Bécsben és Nagyszombatban. A Szent István-nappjára való beszéd két részében két példázatot magyaráz: azt, mely Isten országát a mustármaghoz, és azt, mely a kovászhoz hasonlítja. Az utób-

bíval kapcsolatban adja elő Szent István megtérésének történetét. Töredekes mutatványunk az első részből való, melynek részleteiről a bevezetés fölvilágosítást nyújt.

² Az ezután következőkben csak az első résznek befejezését adjuk.

³ Egyszerűbb.

a görögök is bölcseséget keresnek: mi kedig prédikáljuk a megfeszült Krisztust, a zsidóknak bizonyával botránkozást, a görögöknek kedig balgatagságot.“ Ezekből az tetszik meg, mely alázatos és egyígyű legyen az isten igéje, úgy annyéra, hogy közel sem oly maga mutogató, mint az emberi tudomány és bölcsesség. Mindazáltal, noha a mint ugyan ottan írja Szent Pál, azoknak, a kik elvesznek: balgatagság; de nekünk, kik üdvözülünk: istennek hatalmassága az üdvösségre mindennek, a ki hiszen.

Töb és nagyobb erő vagon azért az istennek igéjébe, hogysen mint kívülről tetszenéjek, avagy e világi emberek alentanáják.¹ Kit könnyü megértenünk és eszünkbe vennünk az ü igéretikből. Melyek egy először oly lehetetleneknek látatnának, hogy majd senki nem hinnéje, hogy úgy fogna lenni, a mint az igéreték tartják. De maga megleszen minden, valamit megmondott az isten... E világ egy először hízkeledik, minden szépséget és jót mutogat, de végre megcsal. Az isten viszontag úgy viseli gyakorta magát, mintha semmit abba meg nem mívelne, a mit fogad; de várd végig csak, meglátod, hogy az ü beszédében csak egy pont sem esik hejába. Sőt gyakran többet ád annál, a mit tüle kérsz avagy remélsz. A mustármaghoz hasonléttatik az ü beszédebe, mely attul² erősb, mentül inkább törettetik. Úgy vagon dolga a mi urunk igéretinek is: attul bizonyosbak, mentül több felől ellenzettetnek.

FÉLEGYHÁZI TAMÁS.

?—1586.

Az Istennek és az embernek esmeretiről.³

Micsoda az embernek fő bölcsesége?

Esmérni az istent és önnön magát.

Hányféle az istennek esmereti?

Kétféle: egyik közönséges, másik idvösséges.

Micsoda az istennek közönséges esmereti?

Az embernek elméjében oltatott értelem, mely a természetnek törvényéből és ez világnak teremtetéséből megmutatja, hogy igaz és bölcs isten legyen, ki minden tiszteletre méltó.

Micsoda az istennek idvösséges esmereti?

Az istenről és az Krisztusban megjelentetett akaratjáról való igaz értelem az igéből és az sz. léleknek világo-

¹ Tetszenék, vagy az emberek gondolnák, vélnék, sejténék.

² Annál, megfelelőleg a maig fennmaradt mentül-nek.

³ A XVI. században nagyon divatozott nálunk a káté-magyarázat, vagyis

a népnek vallási és erkölcsi tárgyú rövid kérdések- és feleletekben oktatása. Ebben legnagyobb mester Félégyházi Tamás, debreceni lelkipásztor volt, kinek 1583-ban megjelent kátéjából való a közölt részlet.

sításából, hogy ez által a hívek örök életet nyerhesse-
nek, mint az isten mondja: Az ki dicsekedik, abban di-
csekedjék, hogy tud és esmer engemet.

Miben vagyon az embernek esmereti?

Az ő négy rendbeli állapotjának értelmében: Első az
ép természet, melyben az ember teremtett isten képe-
re, szentségre és igazságra. — Másik az eset, az romlás,
melyben az ember minden lelki ajándékoktól megfoszta-
tott és haragnak fiává lett. — Harmadik az új teremtés,
melyben a Krisztus által a hívek felépítettnek, az igéből
és az sz. léleknek erejéből ujonnan születnek az örök
életre. — Negyedik az jövődő tökéletességnek bírása az
testnek feltámadása után.

Miből esmertetik az isten és az ember?

A szentírásból.

MAGYARI ISTVÁN.

Virágzott 1590 körül.

Az országokban való sok romlásoknak okairól.¹

1. A tobzódásról a táborokban.

Józanság és mértékletesség kell a vitézséghez. Ezzel vön
Pompejuson győzedelmet Julius Caesar, ezzel bírál el Ázsiát
Alexander, ezzel ótalmzták hétszáz esztendőök által, noha
sok ellenség ment reájok, az lacedaemonok az ő szabadságo-
kat. Most is vajjon s mi teszi ily győzedelmesekké és rette-
netesekké az törököket? Nem üznek táborokban friss la-
kásra,² nem tobzódnak, nem részegeskednek, sokat eheznek,
szomjuhozna, felénye tékozlast mint mi nem tesznek; ke-
nyereket, húsokat táborhoz készitik házoknál, megszokták a
vitézséghez illendő nyavalyát,³ és azért, ha a szükség ki-
vánja, csak azonriskásával, lóhússal, vérrel és sós húsból
csinált porból főzött domikával⁴ is élének ők s még sem
lassodnak meg dolgokban. Ezzel bírják ám ők magokat. Mi
penig az táborbann is igaz úgy megkívánunk minden pompa-
ságot, jól lakást és részegséget, mint házunknál, maga még
honn is káros az. Sokszor úgy iszunk az jó borbann, hogy
másnap jól feljő még az nap is, s mi mégis hadnagyostól az
fészekben aluszunk és hortyogunk. Sok hadnagyság⁵ vagyon,

¹ Magyarai István udvari prédiká-
tora volt gróf Nádasdy Ferenc főkapitány-
ának és sárvári evangélikus pap.
Főmunkáját, mely stíl és tudomány
tekintetében egyaránt kitűnő, 1602-
ben nyomatta Sárvárt. Első részében
Magyarország nyomorúságáról és az
elbatalmasodott bűnökről szól; a
másodikban mutogatja, hogy ha a
vétekből ki nem tisztul a nemzet,

még nagyobb nyomorra jut; a har-
madikban más nemzetek példájára
utal hasonló esetekben; végre a ne-
gyedikben a megszabadulás eszközei-
ről beszél. Első mutatványunk az első,
a második pedig az utolsó részből való.

² Nem lakomáznak.

³ Bajt, szűkölködést.

⁴ Leves.

⁵ Hadosztály.

mely alatt nem találsz annyi kópiát, mennyi cégért csak az Dunaparton is látsz. Nem vitéz emberhez, sem hadnagyhoz illendő az részegség, délig aluvás és hortyogás, kiváltképpen holott az egész keresztényiség rája bízta magát, hazáját, feleségét, gyermekét. Ó ki hasznos volna, ha mi is abrakra fogván magunkat, hátrább hadnánk az jó lakásban és a vitézi szenvedésekhez szokván, takarosán költenők táborig élésünket, az jó vitézségben örvendeznénk s fáradoznánk, nem a duskaitalban.¹ De miérthogy mi a szép mértékletességnek követői nem vagyunk, és egyszersmind fellakjuk azt, azmivel sokáig élhettünk volna, sokszor szükségét és fogyatkozást is érez táborunk, melyből dólgainkban való meglassodás, egymásra való feltámadás, kóborlás és sok gonosz származik ki, elannira, hogy még az éléshordók se maradhassanak kár nélkül: mely miatt is gyakran koplalásra jut igyünk, és az ellenség előtt való elfutamásra.

2. A békességről.

Az gyönyörűséges és kívánatos békességnek is felette igen szeretői voltak mindazok a régiek, valakik országok maradását és nemzetek jóvát kívánták, és azért a békességgel ellenkező dolgoktól igen ótalmazták magokat. Ezeknek példájokhoz képest mi is békességnek és egységnek legyünk szeretői és követői, ótalmazván magunkat mindazoktól, valamelyek az békességet felbontják... Bizonyára penig csak ott maradhat meg a szép békeség, a hol az igazság uralkodik, mely kinek-kinek az mivel tartozik, azt megadja. A helvéciaiak erősek voltak, mert mindennek kiszolgáltattott igazsága, senki méltatlanságot nem cselekedett, mely miatt szeretet és nagy-jó akarat volt egymáshoz mindenekben. Erős ország az, melyben az igazság szép békességben tartja és szeretetben a lakosokat; nagy erővel sem árthatni annak.

Ó kívánatos és gyönyörűséges igazság, békeség és egység! Vajjon s mikor jösz az mi elepedett és nálad nélkül megszakaszkodott szegény országunkban magadnak fészket verni és lakóhelyet szerezni? Vajjon s mikor foldozod meg elszakadozott ruháját édes hazánknak? mikor vetsz véget az mi sok romlásink miatt való bújdosásinknak? Ó kedvességes békesség! mikor csendesítesz le ugyan országunkban ennyi sok változásokat? Térülj hozzánk is valaha immár egyszer: találsz sok pusztá helyeket itt is földünkben, építs meg azokat jobb állapotra. Te mindenható isten! ki vagy ennek adhatója, könyörülj mirajtunk, és adj békességet országunkban, s az sok pusztaságot és romlást fordíts az pogányságra és azokra a helyekre, melyekben szent neved segítségül nem hívattatik, és az te szent fiad nem ismertetik!

¹ Áldomás-ivás; mértéktelen ivás, dőzsölés, tobzódás. *Duska* szláv szó.

MINDSZENTI GÁBOR.¹

Virágzott 1540 körül.

János király utolsó napjai.

Az urak elküldöttek münket Gyulafehérvárra előre, hogy urunknak ő felségének az számára készítenők ott el az szállást; el is indúltunk tüstént, de az nagy zápor miá az nap csak Tövisig meheténk vala, és ott találkoztunk vala Eszék urammal ő kegyelmével, ki meghozá az hírt, hogy Mayláth uram Fogaras várát miképp erősíti vala, és az brassai uramékkal alattomban miképp praktikál vala.

Másnap délre Gyulafehérvárra megérkezénk, és mindent gyarló értékünk² szerint a legjobban elrendeltünk vala.

Vége lévén az gyűlésnek, eljöve urunk ő felsége is Fejérvárra nagy lassan; de jaj, hogy vala megváltoztatva szegény urunk képe! Nem is marada ott hosszasan, mert javasolják vala az urak ő felségének, hogy jó volna az levegőt változtatni, rossz lévén Fejérvárat az sok sánc miá és víz miá az levegő. Azért elindulánk július első hetében Szászsebesre. De ott mind gyengébb-gyengébb lött jámbor urunk; búsulának ezen erősen az urak: sokat is tanácsolkodtak vala magok arról, hogy mit tegyenek, ha az véletlen halál meglátogatná jámbor urunkat. Valának pedig az főurak közül ezek ott: Verbőc István uram, Török Bálint uram, Petrovics Péter uram, Eszék János uram (pécsi püspök), Vrantius uram és György fráter barát uram.

Azonközben megjöve Budáról az bizonyos hír, hogy királyné asszonyunknak július 7-én fia született legyen. Ez hírre urunk ő felsége lóra ülven, nem tekintvén veszedelmes nyavalyás voltát, kimene az városból az táborba, azhol is az hír már elterjedt vala. Vala is az nap nagy öröm városban, táborban, mert szeretik vala az népek az jámbor királyt, mű kegyelmes urunkat.

Estve felé pedig visszajöven az városba, midőn urunk lováról le akarna szállani, szegény urunk igen nagy nehezen jöhetett le az lóról, ott állván pedig az urak, mondá nékiek vidám arcával: „No atyámfiai, nagyon megnehezedtünk, de nem is csuda, mert már gyermekünk is nyomott gondot nyakunkra; de kegyelmetek segítségével már csak ezt is elhordozzuk.“

Jár vala pedig az is akkor urunknak eszében, hogy Budára menne fiát meglátni, de másnapon nyavalyás lött

¹ Mindszenti Zápolya János királynak belső embere, úgylátszik, komornyikja volt. Kis emlékiratában elbeszéli a király utolsó útját Erdélybe (1540), melyet Balassi és Majlát vajdák lázadása tett szükségessé; a tor-

dai gyűlést, a szászsebesi utat és János halálát. Az egyszerű, meleg előadás e néhány lapnyi munkát a XVI. század legszebb irodalmi emlékei közé iktatja.

² Tehetségünk, értelmünk.

urunk, hogy fel nem kelhete. Az nap penig bennünket rendre magához parancsol vala, és beszéll vala bőven mindenekről. Más nap penig rosszabbúl lévén urunk, magához parancsolá György barát uramat, kivel is igen hosszasan traktál vala az országról, fiáról és az jövődő dolgokról. Ezeknek utána béparancsolá személyünket magához mondá: „Te kegyelmed készüljön, mert ígéletünk szerént küldjük te kegyelmede Budára; mondja meg kegyelmed ott: rosszúl vagyunk ugyan, de ha isten meggyógyít, megyük majd mü is Budára.“ E szavak után megfordulván nagy-nehezen urunk, mondja azután ezt: „Vagy halva Székesfejérvárra, azhol élve koronánkat kaptuk.“ Ez szavak után halljuk vala mondani: „Uram segits! Uram segits!“ Visszafordulván penig egy fertály múlva, int vala urunk, hogy adnék vizet, de nem ivott, ámbár nagy melege vala.

Harmadnap reggel hívatá magához urunk az urakat; inti vala őket az egyességre; ajánlja vala nekik hazáját, feleségét, gyermekét; fő bizodalmát penig György barát uramba vetvén, reá bizá gyermeke dolgát.

Más nap szent mise áldozatját kívánván urunk, felállítaték szobájában az szent oltár, és midőn már György barát készen várná a gyertyáknak meggyújtását — mert ő mondja vala az szent misét — hosszasan nem akartak azok meggyúlui. Ennekutánna alunni kívánt urunk, de nem alhatott; nem szólott szinte többet haláláig, és nyolc kínos napok után, július 21-ik napján, meghala urunk szép csendesén.

Ez lön vége jámbor magyar királyunknak, kit minden népek siratnak. Mü penig még az nap az urak rendeléséből — jámbor szegény urunk többszöri ígéleti szerént — az levelekkel Budára indúltunk, ez szomorú gyász hír megvitelére.

SZÉKELY ISTVÁN.

Virágzott a XVI. század közepén.

Világkrónikájából.¹

1. Évjegyzetek.

5497—1535. Károly imperátor Tunis országából kiveré a törököket, és esmét a tunis-királt² székibe ülteté. — Doria András, a Károly hadnagya, megveré a tengeren a Barbarosát,³ ki nagy erővel a tengert állja vala.

5498—1536. Kassát megvevék a János király népe árúlatás miatt, kit vastagon megdúlának és az fű-fű népet mind

¹ Székely István szikszai, utóbb lizskai tanító, végre gönci prédikátor volt. Az eseményeket az esztendőknék (még pedig a zsidó és keresztény évszámolás szerinti) jegyei alatt

röviden említi, de néha hosszabb elbeszéléseket is szúr közbe s a magyar történetet bőven beszövi.

² Mulei Hasszán.

³ Sereddin, a híres tengeri rabló.

számkivetésre vivék. A városnak pedig elvevék szabadságát és kapitánt vetének bele. — Erasmus ez üdőbe hala meg.¹

1519—1537. Szulimán megveré Tótországban a németeket és esehöket Kocián hadnagysága alatt, holott hatvan faltörő álgjut vesztének el.²

1500—1538. Nagy üstökös csillag láttaték ez esztendőbe és a következőbe.

2. Mátyás királynak egy trufája.

Mátyás király egy üdőben mene ki az urakkal az mezére mulatni és meglátván egy embert, hogy Budára menne, szárgulda hozzá csak ömaga, monda: „Bátya, hová mígy?“ Monda az: „Budára.“ Mondá esmét neki: „Hova viszed a ludat?“ Monda erre az ember: „Menyekzöbe viszem a ludat.“ Maga³ az ember nem viszen vala ludat, csak megöszült vala. A király ezt hallván, monda esmét neki: „Eféle aggebet nálunk holddal vetnek.“ Monda erre az ember: „Nálunk is vetettek vala, de több ki nem kele benne az aggeb atyádnál.“ A király ezt hallván, nagy örömmel az urakhoz folytata,⁴ és megbeszélé nekik, mint járt volna a sziginy emberrel.

Eféle trufái sokak vadnak Mátyás királynak, kikről én most többet nem írok.

Az első zsoltár.⁵

Bódog férfiú az, ki az hitetlenöknek tanácsokba nem járt, és az bünösöknek után nem állott, sem az megcsúfolóknak székin nem ült.

De az úrnak törvényibe az ű akarata, az úrnak törvényibe elmilködik mind éjjel nappal.

Ez olyan lesz mint az a folyóvíz mellett plántáltatott fa, ki az ű gyümölcsét adja az ű idejébe; kinek levele soha meg nem asz, és minden az mit eselekedik, jó-szerencsés leszen.

Nem azkippen az hitetlenök; de mint az pelyva,⁶ kit az szél idetova fú.

Ennek okáért fel nem támadnak az hitetlenek az itületbe, sem az bünösök az igazaknak gyülekezetökbe. Mert az úr jól ismer az igazaknak utát, és az hitetlenöknek utok elvész.

¹ Rotterdami Erasmus, a nagy humanista s a reformáció útkészítője.

² Az eszéki csata, melyben Katziánert megverték.

³ De.

⁴ Sietett.

⁵ Székely az egész bibliát le akarta fordítani; de csak Sz. Dávid zsoltárait adhatta ki. A régi deák egyházi himnuszokat is lefordította s ezek közül való a következő mutatvány.

⁶ Ma is használatos polyva helyett.

HELTAI GÁSPÁR.

?—1575.

Magyar krónikájából.¹

A mohácsi viadalom.

Mikoron eljött vala Kisasszony havának az huszunkilencedik napja, mely szent Jánosnak fő-vétele napja vala... a magyarok... a sereg-rendezéshez kezdének. A török is mindjárt megmutatá magát. A nádorispán² megkerülé a királylyal mind az tábort, és újjával megmutatá a királyt, hogy jelen volna és kész volna víni hazánkért halálíg. És szép beszédekkel inté mind a sereget. Azon közbe aláereszkedik a dombról a török sereg. Innét is ütközetet fúvának és dobolának, és egyberoppna a két sereg, és nagy viadalom lön közöttük. Végre hátat kezdének a törökök adni.³ Imezek pedig tolongnak utánnok; és a törökök mind addig mászkálának, miglen a magyarokat az álgjuk eleibe esalák. Akkoron mindjárt kisüték egyszersmind a sok álgjukat (vala pedig több háromszáznál) a magyarokra, és az álgjuk nagy romlást mívelének benne, elannyira, hogy megkezde az jobb szárnya tántorodni és hátat kezde adni. Mindazonáltal erősen vitt vala az derék sereg a törökök ellen. De hogy az jancsároknak seregére érének, és azok sűrűn kezdének löni, meglankadának a magyarok; mert számtalanok kezdének hullani az lövések miatt, és úgy kezdének hátra futni. A török lovagok pedig utánnok tolyának,⁴ oldalúl is ütközének nekik és a Krassó sebedékes erre kezdék őket tolni, és számtalan sok nép oda vesze az érbe.

A futásban a király Czetriczezel egybetalála, és mikoron az erre találtanak volna, Czetricz előméne és általúsztata. A király utánna méne, és mikor a meredek parton ki akarna a lóval hágtatni, visszaesék a ló véle, és a királyt fegyverben az vízbe és sárba nyomá, és ott fulada meg az jámbor Lajos király. Ott megtalálták annakutánna az ő testét. Tomori Pál vitézüül víván, az ütközetben hala meg. Az ő fejét a császár kopiára téteté és az ő egész táborában hordatá azt.

Másod napon a török császár eleibe hozatá a foglyokat, a nemeseket, és szeme előtt levágata tizenötszázat benne; ezekkel áldozta az nap.

¹ Heltai szász eredetű ember volt, Kolozsvárott evang. pap és könyvnyomtató, majd kálvinistává s utóbb unitáriussá lett. Bibliafordító, nyelvész, történet- és népfő volt egy személyben. Magyar krónikáját Bonfini után dolgozta, azután közvetet-

lenebb forrásokból a mohácsi vészig. Kolozsvárott jelent meg.

² Báthori István.

³ Megfutatának: latinizmus: tergum dare.

⁴ Tolakodának.

Meséből.

A kesselérből¹ és rókáról.

Egy kesselő elragadá egy rókának a fiait és felvivé őket az ő fészkebe, hogy fiainak enni adná azokat. Utánna futamék a róka, és igen könyörge neki, müvel hogy vissza adná neki a fiait. De a kesselő nem gondola könyörgéssével, hanem meg útállá² a rókát, mondván: mit csácsogsz? Nem gondolok te veled, holott látom, hogy apró marha vagy. Nem tartok téled semmit. A róka bosszankodni kezde, és el meüvén, apró asszú fát kezde gyűjteni és a fa környül rakogatni titkon, a melyen a kesselőnek fészke vala. Annak utánna tüzet hozta és a rakás fát a fa környül meggerjeszté. És midön a füst mind lángostól fel kezdene menni a fának ágai közzübe, és a fa tűznek sebessége miatt csattogni kezdene, meg ijede a kesselő mind fiastól, és könyörgei kezde a rókának, mondván: Kérlek tégedet ides barátom, vond el a tüzet. Ne gerjesszed; im alá hordom fiaidat épen, soha nem bántlak többszer.

Értelme :

E fabula inti az urakat és a gazdagokat, hogy kevélyek ne legyenek és a szegényeket és együgyűeket meg ne útálják. Mert egyik a másikkal jó. Mert ha az úr, nemes, gazdag ember: nem következik belőle, hogy az együgyű szegény ökör avagy disznó legyen. Bezzeg nem. Hanem ő is ember, kinek istene és teremője vagyton, ki az emberekre gondot visel. És miért hogy igaz,³ gyakorta az ő szent bölcsesége által úgy rendeli a dolgot, hogy a nagy urak, dúsak etc. oly nyomorúságban esnek, hogy még a szegény embernek segítése nélkül szükelködnek. És gyakorta igen együgyű ember által, nagy nyomorúságba és veszedelembe esnek. Azért mondják ezt közbeszédde: Et formica suam habet iram; kicsín a hangya: de meg tud azért búsúlni.

Reggeli ének.

Immáron a nap feljövén
Könyörödjünk az istennek,
Hogy mind ez egész napon
Büntől minket megőrizzen.

Nyelvünket megtartóztassa,
Bünre hogy ne mozdúljanak,
Szemeinket befödözze,
Gonoszságra ne nézzenek.

Tiszták legyenek szíveink,
Gonoszt, bünt be ne vegyenek,
Kevélységet megenhítsen,
Ételt, italt mértékeljen.

Hogy mikor a nap elnyugszik,
És az éj elközelítend,
Ez világon tiszták legyünk,
Dicsérjük a nagy úristent.

¹ Keselyű.

² Megveté, lenézte.

³ T. i. az Isten.

Hogy a halál nem fél, sem hatalomtól, sem erőtől, sem tudomántól.¹

Nem gondol a halál senkivel,
Sem kazdaggal sem kegyetlennel :

Nem a pörlőknek esküvésekkel,
Sem a patvarkodóknak nyelvekkel.

Nem gondol senki bölcseségével,
Sem okossággal vagy sebes észszel ;

Nem az uraknak fenyítésekkel,
Sem a döllyeseknek² haragjával ;

Nem gondol a gyenge leányokkal,
Sem a szép cziffrás asszonnépekkel.

Nem gondol sem nagygyal sem
kicsiddel,
Nem marhával avagy szegénynyel.

Elsiet ő császár házába,
Mint a szegény s hitvány pász-
toréba.

Hol vadnak most minnyájan a
pápák,
A kardinálok és patriárkhák ?

Hol vadnak minnyájan az érsekek,
A prelátusok és a pispékek ?

A prépostok és a kanonokok,
A dékánok és vikáriusok ?

Hol vadnak a gazdag apáturak,
A priorok és gárdiánok ?

Hol a sok mester és a doktorok,
És a szántalanféle barátok ?

Hová löttek el a sok császárok
És a szántalan nagy sok királyok ?

A külemb-külemb fejedelmek,
És a telhetetlen nemesek ?

Hol vadnak az igen kevély groffok,
És a hamis Cancelláriusok ?

Hova löttek a kegyetlen dúsök,
A híresneves s a nemes vitézek ?

Hol vadnak a bírák és polgárok,
A művesek és szántó emberek ?

Hol gyermek, leány és asszonyállat
És hol az egész emberi nemzet ?

Hol immár Páris s a szép Hélena,
Hol Tarquinius és Lucretia ?

Hol vagyon Plátó és Porphyrius,³
A bölcsek Tullius és Virgilius ?

Hol vagyon Tales és Empedocles,
És a nagy mester Aristoteles ?

¹ Az ú. n. haláltánc-versek, majd festmények francia földön születtek. A halálról írt tankölteményekből a XIII. században fejlődtek ott, a nagybőjti beszédek hatásos illusztrálásául, oly templomi színjátékok, melyekben a halál, rövid párbeszéd után, mindenféle rangú embert táncmenetben egy jelképezett sírba vonszol. E szöveg alapján aztán meg is festették e jeleneteket, temetők, templomok falára. Haláltánc-képek (imagines mortis) volt a nevük a továbbfejlődésben azon képeknek is, melyeken a halál tánc nélkül hurcolja el vigalmalkból, életfoglalkozásaik mellől mindenrendű áldozatait, maró gúnnyal nyúlva be az egyházi, politikai és társadalmi életbe. Művészi

magaslatra e műfajta a német festészetben jutott a XV. századi berni kis és baseli nagy ábrázatokban. A tragikus életkép magaslátára a XVI. századi nagy ifj. Holbein János emelte, híres fametszet-sorozatában. Bejutottak az ily tárgyú képek, a bűnbánat ébresztésének eszközeiül, imakönyvekbe is, alájuk írt intő versekkel kísérve, melyek a vallásos költészetben aztán önálló elterjedést is nyertek. Ezek az ú. n. haláltánc-énekek. Heltainak itt közölt ilyen verse két más hasonlóval, *Vigasztaló könyvecske* című prózai művében maradt fenn s német forrásra megy vissza.

² Dölyfös.

³ Kr. u. III. századi, Plátót követő görög bölcselelő.

Hol a nagy és erős Alexander
És az igen bátorságos Hector?

Minnyájan oda vadnak s megholtak
Egy sem menekedett meg közzülek.

Hol a drága császár Julius,
Hol a vitézek Akhilles s Priamus?

Minden embereknek kell követni
Ezeket és eképen meghalni.

Hova lött el az igen erős Sámson,
Az eszes és igen bölcs Salamon?

Minden ember ezen megálljon
És a halálhoz igen készüljen.

PESTI MIZSÉR GÁBOR.

Virágzott 1536 körül.

Meséiből.

Az erdőről és parasztemberről.

A mely időbe a fák is szólnak beszélnek vala, egy parasztember mene az erdőhez, kérvén őtet, hogy hadna belőle egy szekercenyélnék való fát vágni. A parasztember, mikoron fejszójét megkészítette volna, kezdé az erdőbe a fát egyenként mind levágni. Az erdő magát eszébe vevé, és tötét igen megbáná; de késő penitencia vala, mert semmit nem használ a bánatjával.

Értelme :

Kérlek, vedd jól eszedbe, és tedd el-be tegzedbe,
És legyen mindenkoron ez emlékezetedbe,
Hogy, mint az erdő, kárt ne vallj cselekedetedbe.

Az oroszlánról és a vadászról.

A vadász és az oroszlán vetekednek vala. Az oroszlán azt mondja vala, hogy ő erősb volna az embernél; végre an-nira lön a beszéd, hogy a vadász vivé őtet egy kőképhez, holott kifaragták vala, hogy az oroszlán fejét az ember lába alá nyomta volna. Ott az oroszlán azt mondá, hogy nem volna ez elég bizonság a vadásznak, mert az emberek olyat faraghatnának, melyet szeretnének; de ha az oroszlán faragni tudna, tehát az ember, lába alatt állana az oroszlán-nak, és nem az oroszlán az ember lába alatt.

Értelme :

Kinek mint mi tetszik úgy mondja,
És mindenkoron arra vagyon gondja,
Hogy az ő beszédét kedve után mondja.

JEREMIÁDOK. ¹A magyaroknak siralmas éneke a tatár rablásról.²

Szánja az uristen híveinek romlását,
Az ő fiainak, leányinak romlását,
Noha most eltűri, de el nem szenved
Nagy szidalom-vallását.

Ezeket szemünkkel látván elkeseredtünk,
Ily éktelenségen magunkban elrémültünk,
Isten beszédében mi is, választottak,
Csaknem kétségbeestünk.

Gyakran az istennek, noha szavát hallgatjuk,
Megmaradásunkat ingyen sem remélnhetjük.
Mert mind veszten veszni szegény országunkat
Szemeinkkel látjuk.

Egyik veszedelem a másikat ott éri,
Hogy mind nagyot, kicsint ily kiméletlen üti.
Semmiképpen lelkünk szabadulásunkat
Még hinnie sem meri

De vess véget, immár, uram, büntetésünkben,
Fordíts szemeidet reánk kegyességben,
Mert az te népeid majd kétségben esnek
Ennyi nagy sok inségben!

Kegyelmes az isten, nem ver örökké minket,
Egy szempillantásig hagyott most csak el minket;
De örökké való irgalmasságából
Is meg felemel minket.

Oh nyomorult foglyok, istenhez kiáltatok,
Nagy bizodalomban, reménységben legyetek.³
Az ki kézbe adott, majd az megszabadít,
Szemetekkel meglátjátok.

Az mi fiainkat siralomval elhatuk.
Ezentől azokat nagy örömmel meglátjuk,
Mi ellenséginknek nagy veszedelmeket
Nagy örömmel beszéljük.

A szentek példáját életünkben kövessük,
Istennek ostorát tőlünk el ne tartsítsuk,
Mert isten országát háborúság nélkül
Semmiképen nem nyerjük.

Sírván így könyörge az istennek egyháza,
Mikor tatár miatt felföldnek lón rablása:
Ezeröttszáz hatvan és hat esztendőben
Mikoron írnak vala.

¹ Ezen, a kor szenvedéseire, bűneire és istenítélettől való rettegetésére vonatkozó énekek legnagyobb részét Bornemisza Péter tartotta fenn *Énekek három rendben* című nagy gyűjteményében, mely 1582-ben Detrekő várában jelent meg.

² A hosszú éneknek elejét (öt vers-

szak) és végét adjuk. Közepét a nyomor képeinek rajza és bibliai példák foglalják le.

³ Érdekes sajtáság a régi magyar verselésnek, hogy gyakran ugyanazon ragokat, ha más-más hangzóval fordulnak is elő, rímeknek tekinti.

Bornemissza Péter éneke az ország romlásáról.

Siralmas énnéköm tetüled meg-
válnom,
Áldott Magyarország tüled eltá-
voznom ;
Valljon s mikor lészön jó Budában
lakásom !

Az fölföldet birják az kevély ní-
mötök,
Szerémségöt birják az fene törökök.
Valljon s mikor lészön jó Budában
lakásom !

Engömet kergetnek az kevély
nímötök,
Engem környülvettek az pogán
törökök.
Valljon s mikor lészön jó Budában
lakásom !

Engöm elúntattak az magyari
urak,
Kíízték közölök az egy igaz Istent.
Valljon s mikor lészön jó Budában
lakásom !

Légyön Isten hozzád áldott Ma-
gyarország,
Mert nincsen tebenned semmi nagy
uraság.
Valljon s mikor lészön jó Budában
lakásom !

Ez éneköt szörzék jó Husztnak
várában,
Bornemissza Pétör az ő víg ked-
vében.
Valljon s mikor lészön jó Budában
lakásom !

Az átokról.¹

(De maledictionibus.)

Rettenetes ez világnak mostan
minden dolga,
Csudálatos nagy vaksága és hatal-
massága,
Nem fog rajta az istennek semmi
igazsága,
Sem haragja, sem csapása, sem
írgalmassága.

Az Uristen megjelenté minden
akarátját,
Hirdetteti szent ígójét, nagy írgal-
masságát.
Az bűn ellen nagy haragját, rőt-
tenetes átkját,
Nem akarja ez világnak örök kár-
hozatját.

Imezt írja szent Moizes ötödik
könyvében,
Ő könyvének huszonnyolcad jó ne-
mes rendében ;

Vedd eszedbe, ki nem féled istent
beszédedben,
Miként leszen az te dolgoz minden
életedben.

Ha uradnak Istenednek szavát
nem fogadod,
Mit neked mond és parancsol ha
meg nem tartandod,
Reád szállnak rettenetes, veszedel-
mes átkok.
Im megmondom : azon kérelek,
hogy meghallgassátok :

»Átkozott léssz az városban,
átkozott mezőben,
Itt az átok, azmit hirdet érts meg,
vedd eszedben.
Hogy uradnak istenednek nem lé-
szesz kedvében,
Jó szerencséd, előmented nem lesz
életedben.

¹ Ez ének szerzőjének Toldy Ferenc után *Szkárosi Horváth Andrást* tartják.

A hosszú verszetből itt az 1., 2., 4-11, 32. és 47—56. versszakokat adjuk.

Átkozott lesz a te csűröd, minden maradékod,
 Átkozott lesz te gyermeked, mind fiad, leányod,
 Átkozott lesz a te csordád, mindennemű barmod,
 Átkozott lesz a zsiros föld, nem ad semmi hasznot.

Átkozott léssz, a hol jársz, kelsz minden életedben,
 Megnyomorít az úristen téged nagy inségben,
 Átkozott leszen minden dolgod cselekedésedben,
 Mégnem elveszt az úristen nagy hitetlenségben.

Rejád bocsát nagy döghalált, hogy megemésztéssél,
 Igen megvér nagy szükséggel, minden betegséggel,
 Nagy hévséggel, hidegséggel és nagy dögösséggel,
 Nagy aszálylyal és rogyával,¹ hogy kesergettéssél.

Érccé válik fejed felett a szép csillagos ég,
 Vassá válik talpad alatt az nagy jó zsiros föld.
 Port, harmatot, asszú hamút eszik az asszú föld,
 Megrepedez, úgy panaszol reád az szomjú föld.

Ad az isten ellenségnek tégedet kezébe,
 Eloszlatol mindenfelé sok ország szegibe.²
 Az vadaknak, madaraknak te esel körmökbe,
 És nem leszen, te testedről ki őket elűzze . . . »

Im megmondá szent Moizses Isten akaratját,
 Az bűn ellen nagy haragját, rettenetes átkját
 Ám meglátják, miként várják az ítélet napját,
 Kik nem nézik az istennek semmi jó tanácsát.

Mind a szentek az írásban azt hürdetik nekünk,
 Hogy az büntől eltávozni erőssen siessünk,
 Mert reánk jó az nagy árvíz, kiben el kell vesznünk.
 De nem hiszik,³ napról napra inkább elvakulunk.

De jaj nekünk, hogy közöttünk nincs fejedelemség,
 Miként vala Ninivében, jó királi felség,
 Ez országban meghidegült már minden reménség,
 Rejánk szállott az nagy vakság, minden szemetlenség.

Romlásinknak egyik oka, fejedelmek⁴ vattok,
 Nagy ohajtván mind az ország panaszol rejátok,
 Kéméltelen az földnépen csak hatalmaskodtok,
 Az istennek tisztességét nem óalmazátok.

Ha tanácsban egybegyültek, azon tanácskoztok,
 Az istennek igazságát miképpen rontsátok,
 Az istennek hív szolgáit hamisnak mondjátok,
 Miként a vak az délszínben úgyan tapogattok.

¹ Ragyával.

² Szegletébe, zugába.

³ Hisszük.

⁴ Főemberek, kik közt a XVI-ik században sok zsaroló és kégyetlen fosztogató volt, mint Balassi Meny-

hért, Basó Mátyás, Podmaniczky János és Rafael. Országos végzéseket többször hoztak, seregeket indítottak ellenök; de csak sokára lehetett őket a zavaros viszonyok közt megfékezni.

Azt tudjátok, hogy az isten meg-
vénhődt már, nem lát,
De nem alszik, reánk pislag, noha
sok bosszút lát;
Idgyól¹ látja ez világnak min-
den álnakságát,
Majd levágja az fejével az go-
nosz termő fát.

Igen törtök templomokat, árkat
igen hántok,
Erős bástyát, kőfalakat erőssen
rakjátok;
De féljük: jó az ellenség, kit in-
gyen sem vártok.
Az istennek nagy haragja mert
száll tirejátok.

Az gígások elveszének az özön
vizében:
Azonképpen ti elvesztek az sok gyű-
lölségben.
Boszontjátok az úristent az ke-
gyetlenségben,
Kiért estek mindörökké nagy kesé-
rűségben.

Megnyomorúlt közöttetek az
anyaszentegyház,
Majd elpusztúl, nem épülhet lám
semmi igazság.
Tisztességben vala köztünk minap
az csalárdság,
De most nem kell az igazság, nem
kell az mennyország.

Örök isten ótolmazzad az keresz-
tyénséget,
Ótalmazzad miközöttünk a te szent
igidet,
Adj miközzenk igazságos fejede-
lemséget,
Vedd el rólunk, örök Isten, az ke-
gyetlenséget!

Ezer ötszáz negyvenhétben mi-
koron írának,
Tállyán szerék ezt énekbe siket
magyaroknak,
Kik istennek beszédével semmit
nem gondolnak,
Hogy meglássák miokáért rom-
lásra jutának.

KARÁDI PÁL NÉVTELENJE.

Komédia Balassi Menyhárt árullatásáról.²

Első rész.

Közbeszólók: Kasza Mátvás, Szénási István (Balassi emberei) és Balassi Menyhárt.

Kasza. Gotthelf, gotthelf kegyelmes uram! Jó az német királ! Az nagy istenre mondom, azt hiszem, hogy jóval jó Szénási. Imhol vagyon; megjött Bécsből.

Balassi Menyh. Az nagy istenre mondom, ne hozna csak jó választ, ismég ugyan olyan könnyen elárúlnám az királt, mint az előbb nagy sokszor, és im utólszor az erdeli vajdát.³

¹ Így jól.

² Az első magyar politikai színmű öt részből áll. Az első részben megérkezik Miksától Szénási prédikátor s jelenti, hogy bajos lesz megtartania várát, mert az udvarnál nincs jó embere; a másodikban Tamás deák tanácsolja, hogy legyen katolikussá s ezzel nyerje meg a hatalmas Oláh Miklós érseket, kinél urának útját a

harmadik részben Józsa deák készíti elő; a negyedikben Balassi megszámlálhatatlan vétkeiről vallást tesz az érsek előtt; végre az ötödik részben Menyhárt fia, Boldizsár megszökik a császári udvarból, hol kezes gyanánt tartották.

³ I. Ferdinánd és János Zsigmond értetik.

Kasza. De azt hiszem, hogy meglenne, és módot is találhatnánk benne, hogy meglehetne. Ha Magyarországbán több Nagy-Bánya és Szatmár volna, az lenne jutalmunk.¹

Balassi M. Pokolban is el kellene menni Bányáért és Szatmárért. De minden fejedelem oly, hogy elhagyja magát hitetni tanácsának,² egy latornak haszontalan érdeme nélkül, sőt inkább árúltatásaért annit adna. De csak adná vissza az vajda az feleségemet és ahhoz Munkácsot, kész volnék ismét elárúlnom és oda állanom. Sokkal inkább nagyobb haszonnal mehetnék oda, hogynem mint ide jöttem, oda hagynám fiamat, leányomat is; mert tudom, hogy ha az portára küldenék őket, kit igen akarnak, hát ő általok megszerezhetném dolgomat török császárnál is, és jó értelem lehetne az vezérektől is. Jószágot jóllehet nem bízának reám, de kémeknek és árulóknak sok aranyat szoktak adni. Török aranyam még kevés vagyon; mindent kellene művelnem, hogy gyűjthetnék benne.

Kasza. Én jól tudom, kit nagyságod nem ért, hogy semmi hiteled immár ezeknél nincsen és böcsületed. Nem tudom, micsoda haszonnal mehetünk oda. Asszonyoméért mindent kellene művelnünk.

Balassi M. Próbáltam én azt immár háromszor is: barátaimat és ismerőimet nagy ígérettel és adományyal bérlettem vala reá, az vajda udvarában is küldtettem vala amaz embert, az kit tudsz, titkon ugyan úmagához; könyörgettem neki az hatalmas istenért, hogy hozzája vegyen és megkegyelmezzon: és nagy hasznot teszek neki, mert az német királnak mind hadát, álgyúit neki árúlom; de azt üzené, hogy eléggé árolám el immár; többször nem akarja, hogy elárúljam: sem szolgálatom, sem enmagam nem kellek. Nem tudom, mit műveljek, mert valamit tőlem kívánna, mindent művelnék. E minap Lincbe Boldizsár fiamnak is megírtam vala ugyanezen akaratomat. De még Szénásival beszéllek, eredj, lásd meg amaz özvegyasszony ökreit, és vágasd le a konyhára ma; mert nincs mit adnom szolgálaimnak emniek. Lásd meg ha az Melit György asztagát eleséplették, neked adom azt szolgálatodba.

Kasza. Megszolgálom, kegyelmes uram, de azt kívánám, hogy az tenmagadéból adnád meg.

Balassi M. Az nem szokásom, nem is művelhetem. Mostan is elköltének az aranyforintok az ládából, kiket el nem akartam költeni, hanem másuvá is el akarok velem benne³ vinnem.

¹ Balassi Ferdinánd királytól Izabellához pártolván, többi közt Szatmárt, Tasnádot és Nagy-Bányát kapta ettől.

² A tanács szót a régiek három-

félé értelemben is használták: értettek rajta tanácskozást, javaslatot s legtöbbször — amint itt is — tanácsot.

³ Belőle.

Kasza. Ottan adjon nagyságod ahoz az Bátoriak borában is az Meggyes aljában.

Balassi M. Nem lehet mert társommal, Zayval, az titkon köztünk köz. De imhol Szénási. Te menj ki, járj el dolгодban. — Jó szerencsével Szénási!

Szénási. Isten fogadja, megszolgálom nagyságodnak.

Balassi M. Mondd meg rövideden: az urak oda fel kiki mind minemű barátink? Aztán szóljunk az válaszról, kit hoztál.

Szénási. Megnívelem. Érsek urammal¹ ha kegyelmed a hit dolgában egyes volna, hát igen jó barátja volna kegyelmednek; Bottyánit pedig ingyen mondani sem merem.

Balassi M. Mondd meg; azt akarom, hogy tudjam.

Szénási. Úgy legyen, de ne vegyen kegyelmed nehéz néven. Császár az uraktól azt kérdi volt: mit adjon kegyelmednek? Erre mondának azonnal: Ha felséged érdeme szerint fizetni akar, és valamit adni, hát egy szál istrángot adjon, kivel felakaszszák; és legyen neki érdeme szerint való ajándék, úgymond. Ezt érsek uram házánál az urak között az tanácsba mondja volt Bottyáni.

Balassi M. Minem² ütet árúltam el; hanem Ferdinándust, az császárt, és az erdeli vajdát. Nem várnám az jó uramtól ezt; de elhigye azt, az istenre mondom, hogy ha szomszédja volnék, ő is megismerneje, mint az többi. Az németújvári tó halában én is enném annit, amint úmaga; az rohonei asztagokban is jó módon lenne részem; de keszenje, hogy egymástól távúl vagyunk.³ Az több urak mit mondanak?

Szénási. A mit kegyelmed cselekedett velek, űk is ugyan szólnak. Erdeli pispeknek minden jövedelmét elvötted, az barátod nem lehet.⁴ Váradi pispök haragszik rád tartományáért. Soholt senki barátod.

Balassi M. Az arany pogácsák, kiket Nagy-Bányában gyűjtöttünk, jó barátim. Bestye⁵ ároló gondoljon veletek! sem urakkal, sem senkivel, még istennel is avagy ördöggel is. De mond meg immár a választ.

Szénási. Ha kegyelmed akarja, Diós-Győrt császár ő felsége kegyelmednek adja örökben fiúrúl fiúra, ha Szakmárt és Bányát kiadod kezedből; mert ugyanes ez ideig adta az fejedelem te kegyelmednek. Én tanácsom az volna, hogy kegyelmed elvennéje; nám isten immár mindent eleget adott te kegyelmednek, ezüstöt, aranyat; vetnél véget a sok isten-

¹ Oláh Miklós.

² *Minem* a régi nyelvben többnyire = ugyan, vajjon, nemde? — Itt csak hiszen nem értelemben vehető.

³ Németújvár, Rohone: Batthyány-birtokok, Vasban.

⁴ Még 1556-ban, mikor Ferdinándtól először pártolt Izabellához, foglalta el Bornemisza Pál püspök birtokát.

telenségnek és lagnál nyugalomba Diós-Győrben, békélnél meg isteneddel is, és valaha immár lenne gondod istenedre is.

Balassi M. Soha ez bestyét az nagy jámborságból ki nem vehetem; most is immár prédikál. Minem prédikátornak tartlak. — Lassan szólj nekem effelől, elegendem még nincsen, mert ha az Szamos mind arannyal folna is, még sem elég volna énnekem.

Szénási. A kinek az nem elég, az Isten sem elégítheti meg.

TINÓDI SEBESTYÉN.

1505—1556.

Szondi eleste Drégel várában.¹

Az fővön tizenöt napig legelének,
Esmeg jó Budából hamar készülé-
nek

Szancsákok, vajdák, békők egybe
gyülének,

Tizenkét ezeren álgyúkkal eredé-
nek.

Vitéz Ali basa dolgába böles
vala,

Drégelvára alatt táborával szálla,
Az vár törésére álgyúkat állata,
Négy álgyúja, hat taraszka neki
csak vala.

Jó vitéz Szondi György benn
porkoláb vala,

Békefalusi Gergely ő társa vala,
De akkort házához kikéredzett
vala,

Az megszálláskoron el-kirekedött
vala.

Töretni az basa kezdé Drégel-
várát,

Ott ám lerontatá egy szép magas
tornyát,

Szondi ott elveszté egy vitéz szol-
gáját, [alatt.

Jó Zoltai Jánost; meghala torony

Első ostromot basa nagyot tetete,
Ott sok terek vesze, ő nem sokat
nyere;

Ezt tevé Szondi Györgynek jó vi-
tézsége,

Ott meg akar ő halni: azt ő már
elvégezte.

[törte,

Sőt az várnak falát, tornyát igen
Basa oroszfalui pappal kérette:

Az várat megadná, magát ne vesz-
• tené

»Már későn költ ahoz«:² Szondi
csak ezt izené.

¹ Khadum Ali, két ízben volt budai basa, korában egyike az ügyesebb török hadvezéreknek és diplomatáknak. Első basáskodása idejében 1552 nyarán vezetett hadjáratot némi felsőmagyarországi várak ellen, melynek eredménye Veszprém, Drégel, Szécsén, Buda és Buják elfoglalása volt, részint ostrommal, részint feladás útján. E hadjáratot, ebben a drégeli ostromot is, leírta Tinódi Sebestyén *Budai Ali basa históriája*

című énekében, úgy látszik, mindjárt a hadjárat után, mert az ének már 1554-ben megjelent nyomtatásban, az ezen évben Kolozsvárt kinyomtatott *Cronicá*-ban. A közölt epizódot dolgozták fel újabb költőink közül balladákban Czuczor (*Szondi*), Erdélyi (*Szondi Drégelben*) és Arany (*Szondi két apródja*).

² Ma is hallani: korábban kelj, ha ezt vagy azt akarod.

Ezen igen kéri basát ő nagyságát,
Vitézségre tanítsa ő két apródját,
És eltemettesse Szondi György-
nek tagját,¹
Mert majd itt meglátják az ő ször-
nyű halálát.

Sok foglya őneki, kettőt ő hivata;
Két énekös apródját előállatá,
Azok előtt ily testamentumot szólla:
Az Ali basának két apródját
ajánlá.

Gyorsan mind az négyet skár-
láltal ruházá,
Pínnel kápájokat megtölté, meg-
raká,
Az Ali basának szépen kibocsátá ;
Ő minden morháját az közöbre
hordatá.

Égeté, elveszté ; istállóba méne,
Jó lovait hegyes törrel általveré,

Török Bálint megfogatása.³

Sirva vesziköl mast szegin Ma-
gyarország ;
Mert tőle távozik hangosság vi-
gasság,
Belőle kikele sok fényös gazdagság
És fogságban esék egynehány ura-
ság.

Ezön örvend vigan az terek csá-
szárság,
Hogy magyar urakban vagon oly
bolondság :
Hiszik, hogy őbenne vagon oly
jámberság,
Hogy fogadásában nem volna ra-
vaszság.

Lelkét az istennek ajánlá, igyéré,
Nagy derék ostromot Ali basa kez-
dete.

Nagy szép dárdá Szondinak ke-
zébe vala,
Sebesölve, térdön állván ő vív vala,
Romlott torony alatt általlótték
vala,
Az fejét az hegyről alá vetötték
vala.

● Jó Drégelnek vára lőn basa ke-
zébe.
Szondinak az testét vivék eleibe,
Fejét keresteté, az testhöz viteté,
Mint oly vitéz embört nagy szé-
pen temetteté.

Jó dicséretbe lőn Szondi vitéz-
sége.
Feje felé írott² kopját feltétete,
Ságra és Gyarmatra basa eleredé.

Bolondság töletök, fejenként,
magyarok :
Terek álnok hitit meg nem gon-
doljátok ;
Maga⁴ csak tőlem es sokszor hal-
lottátok :
Sok fejedelmeket mint csaltak,
tudjátok.

Az tereknek hiti erőssen azt
tartja,
Ha hittel szép szóval kavort⁵
megcsalhatja,
Ajándokkal vagy lopva elragad-
hatja,
Isten azért neki mennyországot adja.

¹ Holttestét.

² Festett, innen : képiró. Elesett
hősöknek címerrel, felirattal díszített
zászlót szoktak a sírjokra tűzni.

³ *A Prini Péternek, Mailát István-
nak és Terek Bálintnak fogságokról*
című históriás énekből (1542), mely
voltaképen a magyar urakhoz inté-

zett, egyességre intő versezet és Tinó-
dinak legsikerültebb kompozíciója.
A második és harmadik rész kihagyva.
V. ö. Arany J. *Török Bálint*-jával.

⁴ Pedig.

⁵ Gyaurt, hitetlent — mint a török
a keresztyént nevezi

Sőt ugyan nagy parancsolat ez
 űköztök,
 Miként az szeretet parancsolat
 néktök:
 Ha az szeretetöt ti jól tisztolnétök,
 Az terek hitinek bizon nem hin-
 nétök.

Tudjátok, magyarok, hírsök
 valátok,
 Mig nagy szeretettel egymást hall-
 gatátok ;
 De mihelt kezdetök ti meghason-
 látok :
 Ottan országtokban im mint pusz-
 tulátok.

Im az terek császár mind ezen
 öröle,
 Ő álnok hálója ottan elteröle.
 Jelös fő-halakat vele megkeröle,
 Kikkel gazdagságot, sok szépsé-
 göt lele.

Sőt meg is halljátok császár ha-
 mis voltát ;
 Hogy jobban tudjátok óni maga-
 tokat ;
 Hogy hálóját veté császár Buda
 alatt,
 Ott benne fogata jó jelös halakat.

Drága halat egyet közülök
 választá,
 Kinek sérínsége többét feljűlmulta ;
 Azt császár magának bárkájában
 tartá,
 Az alábbvalókat ő mind elszalasztá.

Ez lön Terek Bálint, ki jó vitéz
 vala,
 Kinek terek császár sok hitöt ad
 vala,
 Az basák, szancsákok¹ hitöt adtak
 vala, [vala.
 Szép ajándékokval öt elcsalták

Terek Bálint, kinek oly igen hitt
 vala,
 Hivségét hercegnek² ugy mutatja
 vala, [vala,
 Mind ezeknél feljebb némöttel vív
 Teste szakadását ő nem szánja vala.

Intése nem tetszék az Prini
 Pétörnek,
 Ki megmondta vala ez nemes
 vitéznek [nek ;
 Minden csalárdságát az császár hiti-
 De ő bátorsággal álla vitézségnek.

Nagyon sokan terek azon csu-
 dálának,
 Hogy bátrobb vitézt ők soha nem
 láttanak,
 De azt ő felöle mondák bolond-
 ságnak,
 Hogy ily igön elhitt terek szép
 szavának.

Oh e nemes vitéz mely igen
 csalaték !
 Hiti a császárnak mind elfeledteték,
 Mert ő megfogaték és alá viteték,
 Minden szép javitul ő megfosz-
 tattaték.

Duna mellett, mondják, Nán-
 dorfejérvárba,
 Csak harmad-magával tartják nagy
 fogságba,
 Mast es, mondják, vagyon nagy
 bátorságába,
 Mit töle kívánnak, az nem fo-
 gadtába.

[mondották,
 Hallottam példába régen hogy
 Az jó acélt soha úgy nem pas-
 kolhatják,
 Tiszta vassá ötet hogy ellágyít-
 hassák,
 Hogy soha acélnak ötet ne mond-
 hassák.

¹ Török tisztí cím.

² János Zsigmond kis királynak.

Foházkodik mastan sok gyakor
sirásával
Asszony feleségöd az két szép
fiadval.

Mert ők élnek mastan az nagy
árvaságval,
Nagy sok boszuságval, gyámolta-
lanságval.

[gáidnak,
Örömök seholt nincs te jó szol-
Kik szivvel szeretnek, gyakran
foházkodnak, [nak,
Egynehán közzülök tétova búdos-
Ha megszabadúlnál, mégis sokan
várnak.

Csuda, mint ohítnak az te jó
barátid, [ségid,
Még azok is hogy kik voltak ellen-

Lennének nagy somma kincscsel
segítséged,
Csak kiválthatnának az te sze-
retőid!

[reknek,
Jól értitök immár hitit az te-
Urak! úgy higyjétek hitetlensé-
göknek,
Egymást szeressétek, jobb ti fe-
jetöknek, [népnek.
Úgy leszen romlása gonosz terök

Tanácsot sokáig, kérlek, ne tart-
satok, [akartok.
Ha ez két viz között ti lakni
Mert ha csak hallgattok, szömben
ti nem vívtok,
Félök, hogy sokáig itt nem ural-
koddtok.

Kis András halála.¹

Vevé magát Daczó Tamás az vizre,
Onnat adá ő magát kegyelömrre,
Az vitéz Kis András juta az helre,
Hol megesködt vala kapu közt
nagy hitire.

Rajta nagy seb, mégis térdön vív
vala,

Ő apródja oly igen kéri vala :
«Minden megfutamodt» mutatja
vala,
«Mi es elmehetnök» — sirva könyö-
rög vala.

Azt felelé : »siess hozzám apródom,
Mint lenne fiam az én étöm, itom,
Vitézők közt lenne rossz nyájassá-
gom,
Tudod itt esködtem, itt lézön én
halálom!»

Kapu közben nagy viadalt tart
vala,
Halálával semmit nem gondol vala,
Végre puskából általlótték vala,
Egynéhány vitézivel ott ő elesött
vala.

A Zsigmond-krónikából.

Tar Lőrinc pokoljárata.²

Bódog asszony fogadása nap-
jában, (várasban,
Zsigmond császár Snama nevü

Nagy szépen meghala az ő ágyá-
ban, [ságban.
A császárné asszony vagyon fog-

¹ Szitnya, Léva, Csábrág és Murán váraknak megvevéséből, mely 1549-ben készült. Salm Miklós hadjáratát beszállítja el a felsőmagyarországi rablóvárak ellen. Ezek egyike Léva, melyet Daczó Tamás hadnagy védelmez. Hogy Tinódi még ezekben a veszedelmes kalandorokban is milyen mély fölindulással gyalogolja a magyar vité-

zeket: tanúságot tesz róla ez az egyszerű, négy versszakos, szép ballada.

² A Zsigmond-krónika végéről; közbül egy, végén két versszak kihagyásával. Népi, humoros hangjával egészen elűt Tinódi rendes, lajstromozó hangjától. Forrása eddig még ismeretlen.

Élt ő száz esztendőt ez világ-
ban,¹ [ban,
Ötvenegy esztendőt az királyság-
Huszonhét esztendőt az rómaiban,
Tizenhét esztendőt az Csehország-
ban.

Zsigmond éle öt esztendőt csá-
szárságban, [sában.
Ezer négyszáz harmincötben jár-
Az testtel sietének bé Pozsonba,
Onnat sietének kéncses Budába.

Tésznek mindenütt nagy óhaj-
tásokat.
Nagy jaj-szóval vonsznak sok
harangokat,
Bihar-Váradon temeték urokat,
Tésznek számtalan misemondá-
sokat.

Úgy forgódnak nagy sok rend-
béli papok,
Ott lobognak nagy sok viasz
istápok,
Veríteznek kövér nyakú barátok,
Mert pendülnek nagy sok arany
forintok.

[kiben,
Ültötték egy koporsóban szé-
Koronájában, szép öltözetiben,
Mondják, hamar írták szentek
köziben, [egyben.
Várják a két kezét, hogy érjen

Nagy kétségem vagyom, hogy
égbe menjen,
Csak valaki nékie ne segéljen ;
De mind éjjel-nappal zengnek fü-
lébe.

Azok ha vihetik szentek közibe.

Énekben hallottam, vagy volt,
vagy nem volt, [volt,
Tar Lőrinc hogy pokolba bément

Egy tüzes nyoszolyát ő ott látott
volt,
Négy szeginél négy tüzes ember
áll volt.

[nak,
Szózatot ott Tar Lőrincnek adá-
Az nyoszolyát tartják Zsigmond
királynak,
Érsek, püspök, két paraszturak
voltanak, [tanak.
Az négy ember hamis urak vol-

Érsek az hamis dézmaért kár-
hozott, [hozott,
Kancellárius levél-váltásáért kár-
A két nemes úr dúlásért kárhozott,
Hamis vámszörzésért egyik kár-
hozott.

[tott volt,
Nagy sok csodát Tar Lőrinc lá-
Egy tüzes kádferedőt ott látott
volt,
Zsigmond császár hogy benne fere-
dett volt,
Mária királyleányával ott forgódik
volt.

[mondá,
Ezt császárnak Tar Lőrinc meg-
Ezt felelé : léssen arról nagy
gondja,
Mint ő ágyát pokolból kiiktassa,
És hogy mennyországra igazgat-
hassa.

Koronának egy kis ágát elrontá,
Tizenhárom várast ő elszakasztá,
Nolcvan-ezer forintért zálogosítá,
Budán Szent Zsigmondot avval ra-
katá.

[szörze,
Belé gazdagságot, papokat
Jóságot nagy sokat oda engede,
Szent Zsigmondnak ő azt felnevez-
teté,
Hanemha ágyát avval kivethette.

¹ E számot Tinódi jámborul az alább elősorolt uralkodási évek össze-
gezéséből hozza ki.

ILOSVAI SELYMES PÉTER. 1

Virágzott 1564–74 körül.

A híres neves Tholdi Miklósról való históriából.

Toldi viadala az olasz vitézzel; öreg napjai.

Tholdira királynak ² egyszer lön
haragja,
Bizonyt nem írhatok mi volt an-
nak oka,
Három esztendeig nem ment bé
udvarba,
Új udvart ³ hirdete Németújhely
várába.

Új udvarba sok nemzetségek
gyűlének,
Jeles öklelések akkor ott levének,
Szép pályafutások, gyözködésök
lőnek,
Egy olasz vitéztől de mind elejteté-
nek.

Tön emlékezetet az király Thol-
diról.
Ez dolgot baráti megírták Újhely-
ből:
Egy olasz az címert elvötte ma-
gyartól:
Az vén Tholdi Miklós gondolkodik
magáról.

Egy cseppet sem késék, Pesten
általmene,
Klastromban gárgyántól ⁴ barát-
ruhát vöve,
Kurta pejjovára mint egy barát
üle,
Újhely vára felé hamar el-kilép-
tete.

Mikoron Újhelyben lovon elbé-
juta,
Újhely piacára szépen bényomtata,
Oktalan önéki nagy öklelő fája;
Piacon hogy nyargal, szikrázik ló
patkója.

Nagy öklelő fáját hogy felhánja
vala, [vala,
Nyakában csuklyája úgy lógdogál
Drekán kápája, hogy rengdegél
vala; [csoda volna?
Lajos király kérdi: vajjon s ki-

Nagy felszóval öklelő társot kér
vala.
Az olasz vitéznek hírré adták vala;
Hamar jó lovára olasz felült vala:
Gyorson vén baráttal ő kópiát tört
vala.

Egybe roppánának; nézik ezeren,
Olasz az nyeregből esék messze föl-
dön. [ten,
Az barát akarja fejét venni men-
Király azt kiáltja: »Kegyelem néki
legyen.«

Lön ezen öröme jó Lajos király-
nak, [szágnak,
Címere megmaradt jó Magyaror-
Dicséreti, tisztessége lön barátnak:
Igy kegyelmeze meg király Tholdi
Miklósnak.

¹ Az Ilosvai Selymes Péter deák Kusalykó táján a Szilágysá-
ban éledélt: írt Idari Péter név
alatt is. Több, tanító irányú elbe-
szélő költeményen (*Nagy Sándor,*
Az nagy Szent Pál apostol, Ptolemaeus
király) kívül megírta *Az híres neves*
Tholdi Miklósnak: jeles eszéledeti
ról és bajnokságáról való históriát,

1574-ben; legrégebbi fennmaradt ki-
adása 1629-ből való. Ez a gyarló
versezet forrása Arany *Toldi-trilógiá-*
jának: Kesteludy Károly: A sastoll,
Vörösmarty Toldi-s Az ősz bajnok,
c. költeményeinek.

² Nagy Lajosnak.

³ Vitézi tomat.

⁴ A főnaktól.

Ezeknek utánna hogy megvén-
hüdt vala,

Ilaja és szakála megfehéřült vala,
Lajos király Budán egy gyűlést tött
vala : [vala.

Az vén Tholdi Miklóst oda hívatta

Lám akkoron szintén Kassa vá-
rosában

Tholdi Miklós vala egy szép palo-
tában,

Széllel vigyáz vala világos ablak-
ban,

Igyen dörgölődik, feddődik ő ma-
gában :

»Oh én vén szakálom, hívatlan
vendégem !¹

Budára hívatott mostan király
engem,

Az ifju vitézek megcsúfolnak én-
gem,

Király parancsolta, fel kell men-
nem énnékem.

De ha megállandod ott az te
bosszúdat,

És megtanítandod most serdült
ifjakat,

Gyöngygyel megfűzetlek, mint jó
szakálomat ;

De ha nagy szégyenbe hozod tén-
nen magadat :

Szálonként tégedet én elkiszag-
gatlak.

Város piacára, szemétre kihánlak ;
De ha megmutatod magad az ifjak-
nak,

Gyöngyben és aranyban téged bé-
foglaltatlak.«

Mikoron feljuta Tholdi jó Budára,

Jó Lajos királynak fényes udva-
rába,

Ifjak tekintenek ő vén szakálára,
Egyik az másiknak csúfságba így
szól vala :

»Ez ember, azt vélem, régenten
molnár volt,

És az lisztes zsákot fejéhez ver-
ték volt.«

Másik vitéz mondá : »Bezzeg nem
molnár volt.

Nem látod-é inkább, hogy ez régen
halász volt ?

Apró halacskákot merőn ez el-
nyelt volt,

Halaknak teteme állán kiütött
volt.«

Tholdit az harmadik megszólította
volt :

»Hallád-e te bátya ! — Tholdinak
azt mondja volt. —

Malacot királynak elébb hoztak
vala,

Látom lúdat hoztál az is kedves
nála.«

Az vén Tholdi Miklós ezt hallgatja
vala, [vala.

Mondhatatlan ezen igen megbúsúlt

Hét tollú buzgánya köntösűj-
ban vala ;

Köntösűjjal kiket az hol érhet vala,
Ottan ez világból az kimúlik vala,

Még királyhoz juta, addig háрма
meghala.

Jó Lajos királynak ezt bémond-
ták vala :

Tholdi vitézekben hármat megölt
vala ;

Azonban Miklós is királyhoz bé-
juta ;

Király kérđi okát, miért mivelte
volna ?

¹ Az alábbi humoros részletekben
Ilosvai bizonyára szorosan csatla-
kozott népi forrásához.

Ilosvai bizonyára szorosan csatla-

»Király! he nem nézném vitéz
vesszomat,
Majd fejedhez verném hét tollú
botomat;
Másszor megfeddenéd apró köl-
keidet,
Meg nem esufolnájak vitézi vén
fejemet.«

Akkor Tholdi Miklós királylyal
így jára,
Azonban a gyűlés Budáról eloszla,
Tholdi Miklós hazaméne Nagy-
faluba,
Két esztendő múlván Tholdi Mik-
lós meghala.

Ott vagyon mostan is Miklós
feje csontja,
Szertelen temérdek agya-kopo-
nyája;
Még most is ott vagyon nagy öklelő
fája,
Híres ez világban szíve, nagy bá-
torsága.

Vétek ez lőn benne, hogy része-
ges vala,
Minden reménsége boritalban vala.
Ő nagy erejének nem sok hasznát
látá,
Semmiben marháját meg nem sza-
poríthatá.

GERGEI ALBERT. ¹

História egy Árgirus nevű királyfiról és egy tündér szűz- leányról.

Iszonyú ordítást azonnal meg-
halla,
Az melynek miatta haja feláll
vala,
Azt alítja: sárkány és oroszlán
volna,
Egymásra találtak, vívnek a bar-
langba.

Monda ő magában: »Ki magát
megölné,
Isten országának lakója nem
lenne,
De jobb nekem, úgymond, men-
nem a barlangban,
Hadd szaggassanak el oroszlánok
abban.«

[langba,
Hogy elközelgete, tekintvén bar-
Hát három ördögfi nagyán vínak
abba,

Azokat megkérde, hogy mi dolog
volna?

Ifjú Árgirusnak így feleltek vala:

»Egy atyától valók mind ez hár-
man vagyunk,
Az atyánktól maradt örökségen ví-
vünk,
Ez három jószágon mi meg nem
állhatunk,
Ha igazat itélsz, szódra rá hall-
gatunk.

A bocskor s palástnak oly ereje
vagyon,
Hogy a ki ezekben felöltözve va-
gyon,
Háromszor ő magát az ostorral
sújtván,
Azt mondja: ott legyenek, a hol én
akarom,

¹ Mutatványunk a rege második
részéből való; Árgirus királyfi a
tündérleányt keresi, de semmiképen
sem tudván megtalálni, már meg
akarja magát ölni; ekkor követke-

zik be az itt elbeszélt esemény. *Ár-
girusból vette Vörösmarty Csongor
és Tünde* című tündéres játékának
tárgyát.

Minden kétség nélkül azonnal
ott leszen,
Hogy ha dolgaiban bátorságos le-
szen. [ezen,
Nemde nem méltó-e haragudnunk
Kinek egymás nélkül semmi haszna
nincsen ?

Középső öcsénknek hagyott ily
hatalmat :
Valamikor akar, minket leszállíthat,
Amely miatt vallunk sok boszúsá-
gokat :
Lássad, édes bátyám, te ítélj iga-
zat.«

»Atyafiak vattok, mit vívtok?
azt mondá,
Hallgassatok reá az én monda-
somra :
Én majdan titeket igazítlak jóra,
Amelyik érdemi, annak ítélem
ma.«

Három felé három nagy hegyet
mutata,
Hogy a ki először onnet vissza-
jutna,
A hasznos jószágot, mert ő an-
nak adná.
Hova futamának ? készek lőnek
hozzá.

A bocskort lábára, palástot vál-
lára
Felvéve, az ostort markába szorítá,
Háromszor ő magát sújtja és így
szólla :
»Hipp hopp, szeretőmnél legyek« :
ő azt mondá.

Mint sebesen lőtt nyíl földről
ragadtaték,
Míg visszatérének, mindaddig vi-
teték,
Hallhatatlan messze hirtelen távo-
zék, [ték
Szerencse szegédynek ilyen jó ada-

Középső ördögfi mihelyt hazá-
juta,
Megtudá, Árgirus hogy ő elment
volna,
Ő tudományával szegényt leszáll-
lítá :
Egy nagy hegyoldalba, földre esett
vala.

Hallhatatlan messze hirtelen
ment vala,
Mert immár utánna nem mehet-
nek vala :
Keserves Árgirus ő magát si-
ratja,
Még csak madarat is ő nem láthat
vala.

Magában gondolá, hogy hegyre
felmenne,
Nagy keserves szemmel minden-
felé néze,
Magát az halálnak mindjárt
ereszté,
Azomban a hegynek egyenest erede.

Szintén kenyere is már elfogyott
vala,
Egy kis pogácsája ruhájában vala,
Éhségét gyökérrel ő enyhíti vala.
Teljes harmadnapig el-feljutott
vala.

Drága nagy szép várat láta hegy-
tetején,
Kinél soha szebbet nem látott élté-
ben.
Akará, hogy e vár felé közelmenjen ;
Egy szép leány jöve várból eleiben.

Mindjárt megismeré, hogy Árgi-
rus volna.
Asszonyhoz a leány mindjárt fu-
tott vala ;
»Ihol jó Árgirus, asszonyom !« azt
mondja
Mely szóra az asszony mindjárt ar-
cúl csapta.

»Vajjon s ki hinné el? mit ha-
zudsz előttem?

Csak álmodban láttad, azt inkább
elhittem.«

Más szolgálója is ez híren ki-
futa,

Látá, megismeré, örömmel meg-
tére:

»Asszonyom! szeretőd ihol jó«,
így szóla.

Annál is szörnyebben asszony arcúl
csapá;

Harmadik futamék, az is ott meg-
látá, [szóla:

Asszonyhoz beméne, ilyen szókat

»A te szép szeretőd ihol jó, asz-
szonyom!«

Azt is arcúl csapá, nagy haraggal
mondván:

»Megbolondúltatok, ti, amint
arányzom,¹

Vagy tréfát tartónak alítottok,² mint
látom.

Lehetetlen dolog, hogy ő ide
jőne,

Azt emberi nemzet ingyen se re-
mélje, [jönne.«

Ha szárnya volna is gond volna
Leányok kiálták, hogy bizony ő

jőne.

Ő maga negyedszer létséggel ki-
méne,

Mihelyen meglátá, ottan megis-
meré:

Fáradságát látá, rajta keserüle,
Ő sok búdosásán megesék a

szíve.

Kiterjesztett kézzel nyakára
borúla,

Nagy öröme miatt ugyan nem szól-
hata,

Gyenge lágy ruháját könyvivel áz-
tatja,

De szíve sokára helyére megállá.

»Hogy érdemlettem ezt, monda,
szép virágom,

Én édes szép rózsám, nagyszép
Árgirusom?

Kész vagyok már érted halált meg-
kóstolnom,

Ugy is nagy sokszor volt immár
e szándékom.«

Egymás szeretők közt mely szo-
kott lennie,

Egyik a másikkal nagy sokat be-
széle;

De hogy senkinek már neheze ne
lenne,

Csak rövid beszéddel minden em-
bert értse.

HARCI ÉS LAKODALMAS ÉNEKEK.

Túri György éneke.³

Zöldítsétek egék hamar az erdő-
ket,

Hogy próbálhassuk már nyugodt
fegyverünket!

Ellenségeinkre egyszer hogy kikel-
jünk,

Török pogányokkal vígan megüt-
közzünk.

¹ Gyanítom, sejttem.

² Gondoltok.

³ Túri György Kanizsa és Palota
várának kapitánya s korában — a
XVI. század közepén — különösen

bajvívó ügyessége miatt a törökök-
nek valóságos réme volt. 1571-ben
Kanizsa alatt történt elestéről egy
históriás ének is maradt.

Deli Kortván béget kezünkbe ke-
rítsük,

Délceg Mehemetef lováru! öklel-
jük.

Hiszem, az magyarok, mikoron ki-
ütnek :

Pogány ellenségnek bátran szem-
ben mennek.

Kik hamar előttök futnak vagy el-
esnek,

Magyar fegyverétül terétve feküsz-
nek.

Adjad nagy úr-isten, vitézi tettek-
kel

Végházunk¹ kérkedjen sok pogány
fejekkel.

A végbelieknek tartsd meg ereje-
ket ;

Hogy pogány véreben mártsák
fegyvereket !

Az ezer ötszázban és az negyven-
nyolcban

Éneklé Túri György vérszomjúzá-
sában.

Adhortatio mulierum.²

(Asszonyok intése.)

Mastan egy iffjú megházasodott,
Újonnan hozta szép házastársát,
Kit úgyan szeret mint önönmagát ;
Nagy szép beszéddel ötet így ok-
tatja :

Asszony! szép társam és szép
virágom,

Ha isten minket ketten összev bír,³
Tanítlak téged, kérek, hogy ne
bánjad.

Ha mikor, asszony! téged szól-
lítlak, [nak,
Mondj akkor engem édös urad-
Mert ha nem mondasz édös uradnak,
Iffjak, kik látják, csak megcsúfol-
nak.

Tégedet mondanak *szólhatatlan*
társnak.

Mikor vendégök házukhoz jün-
nek, [nek,
Vigasságot mutass jámbor vendég-

Mert ha bánatját látják szívednek,
Iffjak, kik látják, csak megcsúfol-
nak, [nek.
Tégedet mondnak *az bü! készült-*

Ha mikor ketten vendéggé hín-
nak,
Nyelved és az szád kérdeve szól-
janak,
Mert ha ök ketten sokat csácsog-
nak,
Iffjak, kik látják, csak megcsúfol-
nak,
Tégedet mondnak *csácsogó szaj-
kónak.*

Mikor egy úton csak ketten me-
gyünk,
Elétem ne járj akkor hogy me-
gyünk,⁴
Mert ha elétem járandasz, félök,
Iffjak, kik látják, csak megcsúfol-
nak,
Tégedet mondnak *kabola-vezérnek.*⁵

¹ Végházaknak, végváraknak a törökökkel határos várak neveztet-
tek ; ezeknek folytonos csatározásban
álló őrségei voltak : a végek vagy
végbeliek. Maga a vég szó a várak
elé szokott iratni ; így Vég-Szendrő,
Vég-Ónad stb.

² E kedves humoros vers a Lu-
gossy-kódexben maradt fenn.

³ Egyesít, összetart.

⁴ A köznépnél ma is úgy szokás,
hogy a férj járjon elől.

⁵ Kabola = kanca-ló.

Ha mikor ketten egy úton me-
gyünk,
Te palástodat hátamra ne add,
Mert ha palástod hátamra adod,
Ifjak, kik látják, csak megesúfol-
nak,
Engömet mondanak *asszony sza-
marának*.

Ha mikor követők házunkhoz
jönnek,
Te meg ne felelj az követőknek,
Mert ha megfelelsz az követőknek,
Ifjak, kik látják, csak megesúfol-
nak :
Tégödet mondnak az *Simon bíró-
nak*.¹

Ha mikor ruhát néköd vehetők.
Ruha tetüled, megtisztöltessék,
Mert ha az ruhák rólad lesírnak ;
Ifjak, kik látják, csak megesúfol-
nak :
Tégödet mondnak *puhán kötött
rakásnak*.

Ha az piacra el-kilépendesz,
Sokat ne késsél és ne terécselj,
Mert ha mulatsz és sokat teré-
cselsz,
Ifjak, kik látják, csak megesúfol-
nak,
Tégödet mondnak *ítélőmesternek*.

Keves búzáunkat, keves lisztün-
ket,
El ne tékozljad az mi morháunkat ;
Ha eltékozlod az mi morháunkat :
Ifjak, kik látják, csak megesúfol-
nak,
Tégödet mondnak *feneketlen kas-
nak*.

Az bort házunknál ámbátor
igyad,
De az korcsomát te ne gyakoroljad,
Ha gyakorlandod te az korcsomát :
Ifjak, kik látják, csak megesúfol-
nak,
Tégödet mondnak *jelős borcsiszár-
nak*.²

Asszony szép társam ! im mast.
megmondom,
Te bűneidet én el nem szenvedöm ;
Ha bűneidet én elsz szenvedöm,
Ifjak, kik látják, csak megesúfol-
nak,
Engömet mondnak *két ageb egyik-
nek*.³

Az mi házunkat te tisztán tartsad,
Kicsin cellánkat gyakran megső-
pörd,
Mert ha házunkat rusnyául tartod, —
Ifjak, kik látják, csak megesúfol-
nak,
Tégödet mondnak *rusnya cundo-
rának*.⁴

Ha megfogadod, magam ígérem,
Morhám és pénzem mind tiéd leszen,
Te léssz énnéköm nagy tisztös-
ségöm ;
Ifjak, kik látják, meg nem csúfol-
nak,
Engömet mondnak *nagy bölög
embörnek*.

Ha nem fogadod : Isten ne ment-
sön
Bottul, pálcátul az te hátadat,
Piras orcádat szégyönvallástul,
Hátadnak hosszát szép súdár pál-
cátu'.⁵

¹ Célzás valami példabeszédre. Ma is mondják, ha a nő kocsiskodik : Simon bíró hajtja a lovakat. Szirmay szerint a példabeszéd valami Simon nevű miskolci bíróról maradt fenn, aki felesége helyett

mindenféle asszonynak való dolgot végzett.

² Borcsiszár (tréfásan a lócsiszár mintájára) = részeges.

³ Ageb (vén kutya), régi gúny-
szó ; Héltainál igen sokat fordul elő.

⁴ Condra

Ez tanóságot tavál kilélek.
Szamos vizének magas a partja.

Akkor fejszével vágják a vizet.¹
Az énekszörzöt mondják jó embő-
nek.

Házások éneki.²

A rólegény :

Sokszor kértem én az Istent nagy
szívem szerint,
Hogy mutasson társat nékem az
világ szerint,
Kivel holtig együtt éljek az Isten
szerint.

Társúl ada az Ūristen téged én-
nékem,
Hogy te lennél nyavalyámban nagy
segítségem,
Mindenekben ékességem, nagy tiszt-
ességem.

Egyetemben az Ūristen soká él-
tessen,
Gonosz hírtől-névtől minket ő meg-
őrizzen
És egymással mind holtunkig meg-
elégítsen.

Piros gyenge szép orcádra tekin-
tetemben,
Vedd eszedbe, mire intlek nagy örö-
memben,
Hogy mind holtig maradhassunk
tisztességünkben.

Az te nyájas víg szömélyed ná-
lam így kedves,
Beszédemnek ha leéndesz te enge-
delmes, [cséretes.
Lész érötte mindeneknél nagy di-

Nevededik hírünk-nevünk és
tisztességünk,
Isten szerint szeretettel, ha együtt
élünk, [rajtunk.
Az Istennek áldomása leszen mi-

Vígan látjuk házasságnak drága
gyümölcsét,
Mindennemű jószágunknak neve-
kedését,
Ha hallgatjuk szeretettel egymás
beszédét.

Segét minket az Ūristen ez világ
szerint,
Nyugalmat ad holtunk után más
világ szerint,
Ha most élünk az Istennek tör-
vénye szerint.

Nálad hagyom az én hitem,
drága zálogom,
Szerelmemet egyetembe véle aján-
lom, [ajánlom.
Ez mai nap én magamat néked

Írjad el-bé víg szívedben az mit
most mondok,
Mert nagy drága kencset most én
tenálad hagyok,
Kiről neked jövendőre nagy sokat
szólok.

Légyen nálad én zálogom mind
egy röjtett kénec.

¹ A téli időnek, mikor a víz be van fagyva, tréfás körülírása.

² Bornemisza énekgyűjteményéből ; mint a versfőkbő kikerül. Nyilas István és Zsámboki Anna lakodal-
mára írták. Versfőknek nevezük néha a verssorok, többször versszakok kezdő betűit, melyek a régi szo-
kás szerint olykor a szerző nevét vagy ajánlását hozták nyilvánosságra,

olykor pedig valamely deák monda-
tot tartalmaznak. — Nyilas István
1560-ban Nagyszombat főbírája s az
ottani reformált egyháznak egyik
oszlopos embere volt. Zsámboki Anna
talán a történetíró Zsámboki János-
nak testvére. Szilády Áron szerint a
verset Nagy Bánkai Mátyás írhatta,
ki akkoriban nagyszombati protes-
táns tanító volt.

Az te két szép szemciddel gyakran rám tekints,
Intésemről engem mindenkoron megemlíts.

Akar én hol járjak-kegyek ez világ szerint,
Néha látor távol legyek szömélyem szerint,
Víg szívemben nálad vagyok szerelmem szörint.

Summa szerint, víg szerelmem, beszédem értsed,
Mindenekben az nagy Istent féljed, tiszteljed,
És az én tisztességemet te megörizzed.

Responsio :

Az virág így szól viszontag szeretőjének,
Kikről mostan szereztetett ez kised ének,
Mert ők ketten Isten szerint így beszéltek :

Nálam kedves és szerelmes az te beszéded,
Drágalátos, tisztességes minden intésed.
Víg szívemben helyeztetem mint drága kéncset.

Nem akarom megbántanom te víg kedvedet,
Az miben megesmérhetem te erkölcsedet,
Ahhoz szabom én elmémet és életemet.

Az Úristen együtt minket soká éltesen,
Mindennemű sok gonosztúl megoltalmazzon,
Házasságnak gyümölcsével meglátogasson :

Szentlélekkel az Úristen megkönyékezzen,
Egymás között szerelmünkben megerősítsen,
Az ő erős jobb kezével minket őrizzen.

Az Úristen adjon nekem olyan malasztot,
Hogy tehessek kegyelmednek oly szolgálatot,
Kivel kivess víg szívedből minden bánatot.

Menyből legyen az Istentől nagy segedelmem,
Hogy lehessen kedves nálad az én erkölcsöm,
Mindenekben engedelmes az én beszédem.

Bátorítsa én elmémet Isten malasztja,
Hogy lehessek bánatodnak vigasztalója, [mola.
Szükségednek segítője, jó társ gyá-

Oh mely szívem szerint kérem az nagy Úristent,
Hogy éltesse velem együtt te kegyelmedet,
És érthessem mindenekben te erkölcsedet.

Kegyelmednek ajánlottam ez nap magamat,
Szüleimnek holtig való szolgálatomat,
Tanítottak és viselték minden gondomat.

Jézus urunk esztendei, kik elmúltanak,
Ezer ötszáz negyvennyolcat kik megirtanak,
Az két félről kik egymásnak így szólának.

V. Balassy

BALASSI BÁLINT.¹

1551—1594.

Borivóknak való.

Az idő dicsérete.²

Áldott szép Pünkösdek gyö-
nyörű ideje,
Minden egészséggel látogató ege,
Hosszú úton járókat könnyebbítő
szele!

Te nyitod rózsákat meg illato-
zásra,
Néma fülemile torkát kiáltásra,
Fákat is te öltöztetsz sok színű
ruhákba.

Néked virágoznak bokrok, szép
violák,
Folyó vizek, kútak csak néked
tisztúlnak,
Az jó hamar lovak is csak tebenned
vígadnak.

Mert fáradság után fejeket, tag-
jokat
Szép harmatos füvel hizlalod azo-
kat,
Új erővel építvén üzéshez inokat.

Sőt még az végbeli jó vitéz kato-
nák,
Az szép-szagú mezőt kik szélylyel
bejárják,
Most azok is vígadnak, az üdőt
mulatják.

Ki szép fűven lévén, bánik jó
lovával,
Ki vígan lakozik vitéz barátjával,
S ki penig vitéz fegyvert tisztítottat
csiszárral.

¹ Balassi vallásos énekeinek, melyeket Rimai verseivel együtt nyomtat-
tak, négy első kiadása elveszett; az
ismert legrégebb 1676-ból való.

² Eredetiben: In laudem tem-
poris.

Újul még az föld is mindenütt
tetőled,
Tisztul homályából az ég is tevé-
led.
Minden teremtettt állat megindúl
te benned.

Ily jó időt érvén isten kegyel-
méből,
Dicsírjük szent nevét fejenkint jó
szíbul,
Igyunk, lakjunk egymással vígan,
szeretetbül.

Losonczy Anna nevére.

Lelkemet szállotta meg nagy ke-
serőség,
Csak nagy bánat léssen életemben
már vég:

Oh én szívem mint ég!
Hogy szerelem miatt örök kínba
esék.

Oly nehéz lelkemnek attul elválása,
Ki szerelmét hozzám igazán mu-
tatta.

Mint testnek halálba,
Vagyon az lélektől nehéz távozása.

Szinte mint hogy a test mikor az
lélektül [tőitül;

Fáj, hogy eltávozik, mint szere-
ly árva fejemtül

A vált el, ki engem szeretett hű
szívbül.

Ó én két szememnek szerelmes vi-
lága! [mola;

Keserves fejemnek te valál gyá-
Mire hát bánatra

Hagyál el engemet, ilyen árva-
ságra!

Nemde nem kedvedért hagyék el
egyebet,

Vajjon s kinek ajánlottam szerel-
memet?

Szerettem-e többet?

Tudod, kedveltelek egyedül tége-
det.

Csak te valál nékem minden ékes-
sígem,

Szerelemre te gyútd szívemet né-
kem;

Mire hadsz el engem,
Ha nálad nélkül is elfogy én éle-
tem!

Szegény fejemet már mivel vigasz-
taljam,

Szívemnek keservét kinek pana-
szoljam?

Magam hová fogjam,
Ha siralmim miatt én úgvan elasz-
tam.

Igazán tertint ez is méltán én raj-
tam, [adtam,

Mert ok nekül magam búcsút neki
Szegényt háborgattam,

Hozzám nagy szerelmét semminek
tartottam.

Azért én kegyetlenségemnek jutal-
mát, [hasznát:

Most veszem háládatlanságomnak
Fejem árvaságát,

Méltán vallom immár gyámolta-
lanságát.

Nem volt kettős szíve, ki miatt én-
nekem

Kellett volna félnem vagy idege-
nednem:

Tudom mit irt nekem,
Erős esküvissel mint bízlalt meg

engem.

Ne kövessen azért senki engem
ebben, [ben;

Hanemha ki akar gyötrődni szívé-
Mert egész éltében

Hív szerelem mását nem löli min-
denben.

Az ki most ezeket öszveszedeg-
gette,
Szeretője után kesereg szívébe':

A magyar nemzetnek romlott állapotáról.

Oh szegény megromlott s elfogyott
magyar nép,
Vitézséggel, névvel, hírrel vagy
igen szép;
Kár, hogy tartatol úgy, mint seny-
vedendő kép,
Elömenetedre nincs egy útag is ép.

Kedvelt, böesült véred lett esü-
foltságossá,
Szabyládnak bö zsoldja nagy ol-
csóságossá,
Megcsorbult nemzeted változott
korcsossá,
Neved ékessége nagy útálatossá.

Föld reménségére felnévelt úr-
fiak!
Szemétre vettettek úgy mint köz-
tyúkiak,
Zsírokkal hízódnak az idegen fiak,
Hozzád nem különbek, mint az
ördögfiak.

Hazádnak szép vége mindenütt
csonkán áll,
Sereged szép száma fogy, romol s
szállton száll;

Ki más szűz kezére
— Mint tudatlan ember — ok ne-
kül ereszte.

Inséged nő s árad, véled egy ágy-
ban hál,
Bö étkeid helyett rakódik apró tál.

Ki szánhat? bánd magad, nyo-
morúságotad;
Mert nézi, nem érzi az csak rom-
lásodat;
A ki építhetné te szép országodat,
Könnyen múlatja el csak záloglási-
dat.

Sem pénz, jószág mostan, s méltó
áru posztó,
Nem indít, hogy szolgálj, megszü-
kült az osztó;
Csudáld, hogy minden rend nem
kóborló s fosztó,
A nagy orv mert kicsinyt ször-
nyebb felakasztó.

Oh kedves nemzetem, hazám,
édes felem!
Kivel szerelmetes mind tavaszom,
telem:
Keseregj, sírj, kiálts istenedhez ve-
lem: [jelem.
Nálad, hogy szeretlek, légyen e vers

Katona-ének.

A végek dicséreti.¹

Vitézek! mi lehet
E széles föld felett
Szebb dolog a végeknél?
Holott kikeletkor
A sok szép madár szól,
Kivel ember ugyan él!
Mező jó illatot,
Az ég szép harmatot
Ád, ki kedves mindennél.

Ellenség hírére
Vitézeknek szíve
Gyakorta úgy felbuzdúl!
Sőt azonkívül is,
Csak jó kedvéből is
Vitéz próbára indul:
Holott sebesedik,
Öl, fog, vitézkedik,
Homlokán vér lecsordúl.

¹ Eredetiben: *In laudem confinium.* A végekről l. a *Túri György éneké-*
hez csatolt jegyzetet. (211. o.)

Véres zászlók alatt
Lobogós kópiát
Vitézek ott viselik,
Roppant sereg előtt
Távol a sík mezőt
Széljel nyargalják, nézik,
A párdue kápákkal,
Fényes sisakokkal,
Forgókkal szép mindenik.

Jó szerecsen lovak
Alattok ugrálnak,
Hogyan trombita riad,
Köztök ki strázsát áll,
Ki lováról leszáll,
Nyugszik reggel, hol viradt,
Midőn éjten éjjel
Csataviseléssel
Mindenik lankadt, fáradt.

Az jó hírért, névért,
A szép tisztesséért
Ők mindent hátrahadnak,
Emberségről példát,
Vitézségről formát
Mindeneknek ők adnak,
Midőn mint jó solymok,
Mezőn széjjel járnak,
Vagdalkoznak, futtatnak.

Ellenséget látván,
Örömmel kiáltván,
Ők kópiákat törnek,
S ha súlyosan vagon
A dolog harcokon,

Szólíttatlan megtérnek ;
Sok vérben fertezven,
Arcúl reá tervén¹
Űzöt sokszor megvernek.

A nagy széles mező
S a szép ligeterdő
Sétáló palotájok ;
Az utaknak lese,
Kemény harcok helye,
Tanuló oskolájok ;
Csatán való éhség,
Szomjúság s nagy hévség ;
Fáradtság : mulatságok.

Az éles szablyákkal
Múltán örvendeznek,
Mert fejeket ők szednek ;
Viadal helyeken
Véresen, sebesen,
Halva sokan feküsznek
Sok vadmadár gyomra
Gyakran koporsója
Vitézül holt testeknek.

Oh végbelieknek,
Ifjú vitézeknek
Dicséretes serege :
Kiknek e világon
Szerte szerint vagon
Mindeneknél jó neve,
Mint sok fát gyümölcsessel
Sok jó szerencséssel
Áldjon isten mezőkbe.

Könyörgés.

Láss hozzám úristen kegyelmes
szemeiddel,
Nyomorúságomban vigasztalj szent
lelkeddel,
Sok bosszúságomat hogy eiszenved-
hessem
Jó lelkiismerettel.

Az te szent nevedet kiért örökké
áldom,
Nagy gyarlóságomat te látod nyil-
ván tudom :
Keserűségemben ha sokáig tar-
tasz,
Felségedet megbántom ;

¹ Arcban, szemközti támadván.

De idején kérlek uram az te ne-
vedért,
Lelkemben meg ne sérts téged meg-
bántásimért,
Az én szemeimnek gyarlóságból
esett
Keserves sírásíért.

Oltalmam mindenkor mert bizony-
nyal te voltál,
Mind azolta fogva, hogy ez vi-
lágra hozál.
Sok nyomorúságból megszabadítot-
tál
És mellettem forgottál.

Nincs azért énnékem kívüled se-
gítségem,
Mert sem jó barátom és semmi
nemzetségem,
Nincsen jó szomszédom, ki mellet-
tem fogjon,
Hanem csak te istenem.

Imha nem nagy kín volt ez világ-
ban vajúdnom,
Nékem nyavalyásnak gyámoltalan
bujdosnom, [miatt
Ilyen ártatlanul gonosz nyelvek
Nagy szidalmat vallanom.

Siralomtul szemem immár meg
nem száradhat,
Orcám barátim közt víg kedvet
nem mutathat,
Mert mind hátra hagytak, hanem
csak egyedül
Szánj engem nyomorultat.

Az kiktül ok nélkül én az szidalmat
vallom,
Nyelvek nehézségét most fejemen
viselem :
De hiszem úristen, hogy mind még
örömmel
Ezeknek végét érem.

Rövid szóval uram nyavalyámat
megértsed,
Én árva fejemet igazságoddal
mentsed,
Ellenségem ellen az prókátorsá-
got
Szent nevedért felvegyed.

Akármit titkoljam előtted bünei-
met,
De el nem rőjthetem előtted titkai-
mat.
Mert látod szívemet, vezérled úta-
mot,
Tudod gondolatimat.

Szívem mely szomorú, életem oly
nyomorú,
Az én tekintetem mindenfelé sa-
nyarú,
Keservesen lelkem testemben gyöt-
rődik,
Mert megemészt nagy bosszú.

Keserves bánattal ez verseket hogy
íram,
Sanyarú könyvekkel leveletem áz-
tatám,
Elfogyott fejemet ellenségem ellen
Az úristenre bízám !

Bücsü-ének kedveséhez.¹

Boldogtalan vagyok,
Mert kínaim nagyok,
Béborúlt ifjúságom ;
A szokatlan dolgot
És a nehéz jármat

Már megszokni nem tudom.
Régi idóm elmúlt,
Most másképen fordúlt, —
Szomorú az én sorsom.

¹ Ez énekből alakult — az erede-
tinek legnagyobb részét megtartva —
a leghíresebb kuruc bujdosó-nóták

egyike : az *Őszi harmat után*, me-
lyet tárogató síp mellett még 1790-
ben is énekeltek.

Őszi harmat után
 Végre mikor aztán
 Fájdogál a hideg szél,
 Nem sok idő múlván
 Sárgúl hulldogálván
 Fáról a gyöngye levél,
 Zöld erdő harmatját,
 Piros csizmám nyomát,
 Hóval lepi bé a tél.

Én szemeim sírván,
 Könnyeim csordulván,
 Néznek csak keservesen;
 Bús szívem zokogván,
 Csaknem meghasadván
 Bánkódik nagy erősen!
 Ki miatt naponkint,
 Látok szomorú kint
 Szenvedek én testemben.

Istenem, mit tegyek,
 Immár hová legyek,
 Mire jutok végtére?
 Ha mind búval élek,
 Ezentúl mit érek,
 Élek-e még kedvemre?
 Vagy mind holtig árván
 Járok, csak bút látván
 Megyek keserűségre?

Ennyi gyötrellemmel,
 Vagy ennél is többel
 Ifjúságom mint éljem?
 Jobb lesz a darvakkal
 Vagy más madarakkal
 Őszszel búcsúmat vennem,
 S mennem oly országra,
 Hol irígyim soha
 Nem szólhatnak ellenem.

Talán elmentemmel,
 Búcsúvételemmel,
 Ha útamat követem,
 Gonosz irígyimnek,
 Kik most reám törnek,
 Nyelvök elkerülhetem!
 Ha nem látnak, talán
 Nem szólhatnak reám:
 Így kedvök bétölthetem.

Azért szerelmedre,
 Világod kedvedre,
 Éld ezentúl, kívánom;
 De én fáradságom,
 Kedves virágszálom,
 Éretted nem sajnálom.
 Légy jó egészségben,
 Addig míg az isten
 Éltet, szívből óhajtom:

Szívem, isten hozzád!
 Megbocsáss, ha szolgád
 Vétett ő beszédében;
 Mert, noha nehezen,
 De tőled elmegyen,
 Ki téged szán szívében.
 Lesz-e véled szemben?
 Láthatd-é e testben?
 Maga tudja az isten!

Immár sólymocskádat,
 Kedves madárkádát,
 Kit karodon hordottál,
 Klárisokkal rakott,
 Szkófummal varrott
 Lábzsínóron tartottál:
 Bocsásd el békével
 Szegényt, — hadd menjen el,
 Reá ne haragudjál.

Pázmány Péter
Pázmány Péter

NEGYEDIK SZAKASZ.

A KATHOLIKUS VISSZAHATÁS S A NEMZETI HARCOK KORA.

PÁZMÁNY PÉTER.

1570–1637.

Az Imádságos könyvből.

*A szeretetért.*¹

Úr Isten! ki annyira szeretted minket, hogy egyetlenegy Fiadat értünk adnád; az ő nyavalyái, fáradságai, kínszenvedései által minket, háladatlan és pártos szolgálodat megváltottál. Ezért a te véghetetlen szerelmedért kérlek, gerjeszd fel szívemben ama tüzet, melyet szent Fiad a világra hozott. Ird és oltsd be lelkembe új parancsolatodat, melyben azt hagyád, hogy téged mindenek felett, felebarátainkat pedig mint magunkat, és azonegy élő testnek tagjait szeressük, nemcsak szóval és nyelvel, hanem valósággal és cselekedettel.

Adjad, Úr Isten, hogy nemcsak jóakaróimat, de te éretted ellenségeimet is szeressem; és a te szent Fiad példáját követvén, imádkozzam, tiszta szívvel gonosz akaróimért.

¹ A hatodik részből.

Végy ki, Uram! én belőlem minden gyűlölséget, irigységet és felebarátom ellen való nehézséget; hogy a tökéletességnek kötele, az igaz szeretet lakozzék bennem, és miképen te megbocsátod vétkeinket, úgy mi is igazán megbocsássunk ellenünk vétetteknek.

Téged pedig Uram! oly állhatatos és buzgó szívvel szeresselek, hogy sem élet, sem halál, sem szegénység, sem gazdagság, sem öröm, sem háborúság el ne szakasszon szerelmedtől. Ki ne szeretne téged Uram! aki minden szépségnek, vigasságnak, gazdagságnak, gyönyörűségnek elfogyhatatlan kútfeje vagy? Csak kiesiny árnyéka a te szépségednek minden világi szépség; csak aszталódnak apró morzsalékaik e világi állatok jóvolta, melyben sok fogyatkozások vannak, és meg nem elégíthetik lelkemet. Azért térülj a te nyugalmadhoz, oh én lelkem! és csak azt szeressed, aki téged öröktől fogva szeretett, és sokkal inkább szeret, hogy sem az anya szereti egyetlenegy fiát. Ha még a fene oroszlánok is szeretik a velök jóltevőket, miért nem szereted tehát, oh én háládatlan és kemény szívem! a te Uradat Istenedet; ki téged a földnek, tengernek és minden teremtett állatnak urává tett; ki az ő egyetlenegy Fiának iszonyú kínjával megszabadított téged; ki önmönmagát ígerte jutalmául szeretetednek? Szeresselek téged, Uram! Ki előbb szeretted engem, örökkévaló szeretettel szeretted engem, és tennenmagadért teremtél engem; mikor elestem volna, felemeltél engem; mikor meghaltam volna, viszont megelevenítél engem; amaz igaz pelikán madárnak,¹ a mi Urunknak drága vérével. Mindezekért Uram! tartozom, hogy teljességgel neked adjam szívemet és nem egyszer, hanem számtalanszor tartozom. Adjad azért, én édes Istenem, hogy az én lelkem gerjedezzen, és megemésztessék szerelmedtől; és igazán azt mondhassam sz. Pállal: „Élek én; de immár nem én, hanem él bennem a Krisztus.“ Uram! mit kívánjak egyebet tőled e földön, vagy az égben? Elolvad az én szívem és testem, oh én szívemnek Istene! a te szerelmedben. Oltsd el Uram! a te szerelmed tűzével bennem a világi kívánságoknak tűzét. Lágyítsd meg akaratomat a te akaratra; keményítsd meg a világi kívánságokra, a mi szerelmes Urunk- és Megváltónkért, ki él és uralkodik mind örökkön örökké. Amen.

A Kalauzból.

A föld és okatlan állatok alkotásáról.²

A földben és a földi gyümölcsökben metszett pecsétit az isteni bölcseségnek csak az láthatja által, aki ezeket alkotta és felékesítette. Csudálhatja a szent Irás, és csudálták

¹ A pelikánról azt tartották, hogy fiait a maga vérével táplálja.

² Az első könyv második részéből.

minden üdöbéli bölcsék, hogy a föld e világ közepett fundamentom, és támasztott oszlop nélkül felfüggesztetett. Mert amint Aristoteles írja, oktalan barom, aki nem csudálkozik, honnan légyen, hogy ha a földből egy marokkal felemelünk, alá rohan; az egész föld pedig mozdulatlan áll egy helyen, minder stömpöly¹ és támaszték nélkül? Ennek oka nem egyéb, hanem hogy az Isten hatalmas tartja a föld határait. De mint szent Basilius² írja, ha okát adhatnók is a nehéz földnek fundamentum nélkül való állandóságának, abból az Isten bölcsesége világosan fénylenék, mely így rendelte a világ állapotját. Ebből nevededik Istenünkhöz való bizodal-munk. Mert ha Isten a nehéz földet vastagon tartja a világ közepin: mi bennünk is a gonoszra hajlandó természetet úgy megerősítheti, hogy helyt áll és Istentől el nem szakad gyarlósága.

Hogy ne szóljunk a föld gyomrában termett ércekről, ama lassú és fogyhatatlan tüzekről, melyek a hév vizeket melegítik a föld alatt: egy kis füvecske, egy termő fának állapotja megismérteti az Isten bölcseségének hatalmát. Tekintsd meg, úgymond szent Basilius, a búzaszárnak mennyi csomója vagyon, hogy elbírja a teli búzafejet! A zab szalmának ilyen teli térdecskéi nincsenek, mivel a zab könnyű, és nem kell nagy erő fentartására. Lásd mennyi polyvába tartarta, és mely hegyes kalászkok kopjáival, mint latorkertekkel, környülfogta a búzaszemet, hogy a madarak és férgek hozzá ne férjenek! Gondold meg a nagy állófák ágbogú gyökerének erős fundamentomit, melyek a szelek és égiháborúk ellen helyben tartják a nagy fát, melyet sok száz ember sem tarthatna ilyeneken! Jusson eszedbe, mi módon zöldülnek kikeletkor a fák; mint szívják az ágak titkos és megfoghatatlan csatornában a nedvességet; ebből mi formán nevelnek vesszőket, leveleket és gyümölcsöket.

Az oktalan állatokban ennél is nyilvánban tetszik az Isten bölcsesége és gondviselése. Mert noha okossággal nem élnek, eleit, utólját dolgoknak meg nem gondolhatják, mikor valamihez kezdenek: mind az által táplálások, szaporodó nemzések és óltalmazások rendit oly jó móddal követik, mintha böles okossággal bévelkednének. Mert a böles Isten természetekbe oltotta, mit kell mívelniek. Ugyanis ki nem csudálná, mi módon táplálja Isten az égi madarakat? Mikor a téli fergetegekben mindeneket bélepett a temérdek hó, és úgy elárasztott minden füveket a sütő dér, hogy sem zöld füvet, sem magocskákat nem találni a földön; mikor az emberi okosság meg sem tudná gondolni, mint kellene csak egy madárkának ételt keresni a mezőben: Isten,

¹ Talapzat.

² A Kr. u. a IV. században élt

nagy görög egyházatya; a keleti egyház szerzetesrendeinek szabályozója.

aki az ő népét negyven esztendeig kenyér nélkül táplálta a pusztában, csudálatosképpen táplálja az égi madarakat. Bátorítván ezek példájával a híveket, hogy meg ne fogyatkozzanak az isteni gondviselésnek bizodalmaiban. Mivel a keresztény ember bizvást így szólhat Istenének, midőn szükségbe esik: Uram, ha az oktalan állatra ily gondot viselsz, elfeledkez-e a te hasonlatosságodra teremtett fiaidról, kiket Szent Fiad vérével megváltottál és dicsőséged örökösivé tettél? Ha a kised állatokra ily gondod vagyon, mentül nagyobb vigyázásod vagyon az emberekre?

Csudálkozik szent Basilius a hangyákon, kik a következő télre oly gondot viselnek, mintba jövendőrül gondolkodnának, oly fáradhatatlanul munkálkodnak az élésszerzésben, hogy holdtöltekor éjjel-nappal egyaránt takarnak. Az élésnek pedig a föld alatt szép tiszta helyt szereznek, holott mind egy szuszékben,¹ téli prófontjokat tartják. De hogy a búza ki ne csirázzék a földben, elharapdálják pupját és tetőeskéjét, melyen ki szokott fakadni és így magtalaná tészik. Hogy pedig meg ne rothadjon takarmányok nedveség miatt, szép tiszta üdőt várnak, kihordják, verőfényre terítik és megszáraztják búzájokat. Mind ezeket meggondolván, úgymond szent Basilius, álmélkodva azt kiálthatom szent Dáviddal: Bezzeg csudálatosak Uram a te cselckedtid! mindeneket bölcsen rendeltél felséges Isten.

Másutt ezen szent doctor csudálkozik a méhek rendtartásán. Ezeknek, úgymond, mind szép rendes országnak, minden szertartások helyesen vagyon. Egy király közöttök, melynek noha fulánkja vagyon, de senkit ezzel meg nem sért. Mintha intené a fejedelmeket és hatalmasokat, hogy késedelmesek legyenek a büntetésre. Sőt a méhek között is, akik nem követik királyok szelidségét, hamar megbánják, mert marások után ottan² meghalnak. Ezzel is a bosszúállások kívánása megfojtatik bennünk; és a békességes egységre izgathatunk. Mikor kasza szállanak, először királyoknak öregb és temérdekb töltéssel erősített palotát csinálnak; azután, noha geometriát nem tanultak, de szép egyformán, hat szegeletű házaeskákat raknak lábokkal és szájokkal; melyekhez hasonlók sok méregetéssel kellene a bölcs matematikusoknak csinálni. Ilyen formán pedig azért csinálják cellájokat, hogy több házaeska férjen a kosárba, és boltosok³ is legyenek, hogy egyik a másik alatt le ne szakadjon. A munkát úgy elosztják egymás között, hogy némelyek terhet hordanak a mezőrül; némelyek azt lerakják a terhes méhekrül; némelyek lépet csinálnak, simítják és fundálják a cellákat, némelyek pedig, mint szakmányosok, italt visznek a munkásoknak, nemesak szájokban, de szár-

¹ Veremben.

| ² Azonnal.

| ³ Boltozatosak.

nyokat is megnedvesítvén. Az égi háborút idején megérzik és hazatakarodnak s veszteségben vannak. Mikor eljő az étel ideje, egyszer s mind észnek; együtt nyugosznak el, együtt kelnek fel. Mert estve felé, midőn nagy döngésben vannak, egy, aki erre rendeltetett, körül-röpül, két vagy három tömérdek döngéssel jelt ad, és ottan mindnyájan hallgatnak s elnyugosznak; reggel hasonlóképpen ébresztetnek a munkára. És jóllehet az egész emberi okosság sem tudna sem viaszat, sem mézet csinálni: de ez a kis férgecske könnyen megcsinálja. Sőt az emberek a mai napig sem tudják, miből és mi módon győjtik a méhecskék a mézet, Aristoteles és Plinius azt írják, hogy a levegőégből vékony harmattal együtt esik alá hajnalban az édes nedvesség, melyet a méhek béhor-danak kosárokba. Egyebek azt írják, hogy a virágok nedvességét szívják és abból érlelik a mézet. De akármint légyen, nagy bölcsessége tündöklék Istennek a kis férgecskében; melybe oly természetet oltott, hogy azt meg tudja csinálni, amit az okos ember meg sem tud érteni. Mely gondolattal méltó, hogy lebocsássa szárnyát, mint a páva, rút lábait látván, az emberi dagályosság, és az ő tudományában s bölcsességében fel ne fuvalkodjék; egyebek felett magának valamit ne tulajdonítson, látván, hogy megelőztetik a férgecskék mesterségével.

Prédikációiból.

A halálról.¹

Akarjátok-e érteni, mit téssen az, hogy meg kell halnunk? Annyit téssen: hogy, valamit bírnunk, valamit remélünk e földön, azt mind el kell hagynunk. Annyit téssen: hogy minden pompáktól és gyönyörűségektől, minden tisztectől és méltóságoktól, minden atyánk-fiaitól és barátinktól, minden jószágunktól és gazdaságinktól el kell szakadnunk. Annyit téssen, hogy a léleknek a testből ki kell menni, e világot el kell hagyni, olly útra, olly országba kell lépni, mellyben az előtt nem volt; és nem tudja, ki leszen vezetője, angyal-e vagy ördög. Annyit téssen, hogy ez a test elsőben egészségtől és erejétől, azután minden érzékenységtől, minden világi édeségtől megfosztatik, föld alá tétetik, férgektől megemésztetik. Annyit téssen, hogy Isten ítélő-széki eleibe kell menni. Oda pedig sem szolgálunk és barátunk, sem kincsünk és gazdagságunk nem késérhet, hanem csak cselekedetünk jönnek utánunk, és azok érdeme szerint vészszük az örök jutalmat.

Ez a halál, melyen által kell mennünk: ennek emlékezetit kell szívünkbe oltanunk, ha szentül akarunk élni. Tudta Ábrahám, mely hasznos a halál emlékezete, azért, mihent zarán-

¹ Pünköst-után XV. vasárnapra. Mutatványunk a hosszabb beszéd közepéről való.

doksága után letelepedett, első örökséget, temetőhelyt vásárolt, jelentvén, hogy első gondolatja halálról volt, melynek emlékezetivel trágyázta az után való vásárlását. Az írás-tudók több okok között a végre mondják, hogy József parancsolva kötelezte maradékát, hogy tetemét kivigyék Egyiptomból, hogy a halálról emlékeztetné a zsidókat. A régi rómaiak, mikor a farsangi jó-lakásokhoz akartak kezdeni, elsőben halottat temettek. Az Egyiptom lakosi minden lakodalmakban a vigaság között holt ember koponyáját és egyéb esontjait tükör gyanánt az asztalra vitték, és eszekbe juttatták a vendégeknek, hogy kevés üdö múlva ők is ilyenek lesznek. Mint Krisztus Urunk Szent Pétert fő pásztorságra választotta és juhait néki ajánlotta: legottan halálról emlékeztette. Innen vagy onnan eredete, hogy a máig napig, mihent pápát választanak, egy kis szösz fellobbantanak előtte, azt kiáltván: Szentséges atyánk, így múlik a világ dicsősége. Mikor a napkeleti császárokat koronázták, egy néhány féle márvány darabot vittek eleibe, hogy elválassza, melyikből akar koporsót csináltatni. Ezzel intették, hogy e világi országért el ne veszesse a mennyországot. Mert a szent Jób mondása szerint, mivel a nagy fejedelmek vétkeiket nem merik dorgálni az emberek: a koporsó és halál emlékezetivel felnyílik szemek; hogy magokba szállván, gondolkodjanak jobbulásokról. Bezzeg ezt cselekedte szent Dávid, mert azt írja, hogy a halál árnyéka között járt: az-az oly közelnek allította¹ halálát, mely közel a test az ő árnyékához. Ezt cselekedte ama hatalmas ötödik Károly császár, ki eszébe vévén, hogy semmi úgy nem tartóztatja embert bűnöktől, mint a halál emlékezeti, sok esztendő forgásában mindenkor egy fedett társzekerben magával hordozta koporsóját. És mivel azt a szekeret legközelebb jártatta magához, sokan azt itilték, hogy elrejtett drága kincseit hordozta rajta.

Aki hajóját jól akarja igazgatni, nem áll a esónak orrán, vagy közepin a kormánynyal, mert így hamar parthoz, vagy tőkéhez vonatná bárkáját, hanem a hajónak utolsó végére áll, és onnan igazgatja folyását. Ha mi is csak életünk eleit, azaz nemzetségünket, nagy nemes vérünket nézzük; ha életünk közép folyását, ifjúságunkat, erőnket, értékes állapotunkat szemléljük: veszedelmesen evezünk a test esónakában: hanem életünk utólját tekintsük, az légyen kormányunk. És miképen szent Pál azt írja magáról, hogy mindennap meghal: mi is mindennap, ha nem többször, egyszer gondolkodásunkkal nyújtóztassuk ki magunkat egy koporsóban, úgy, amint halálunk után kinyújtóztatnak elhervadt és változott szörnyű ábrázatban, megkéült rútságban, az iszonyú férgek és undok genyedségek között. És, mikor így kinyújtóztunk, szóljunk e képen magunknak: Ilyen állapotra kell jutnom, így kell e vi-

¹ Tartotta, hitte, vélte.

lágtúl és minden javaimtól elválnom: így kell mindenektől elhagyatnom: ennek a rothadandó testnek e képen kell bűzhödni: azért mit kapok a rossz világon? miért kedvezek a bűdös testnek? miért nem készülök oda, ahol örökké kell laknom? nagyobb bolondság nem lehet, mintha a rövid életben örök kínokat keresek.¹

... De óh vakság! óh balgatagság! noha ily bizonytalan az óra, melytől függ az örök állapot, mégis ily feledékenyek, és késedelmesek vagyunk az üdvösség dolgában! Ha itt a városban tíz, vagy tizenkét embert halálra ítiltek volna és csak az órát várnák, melyen a hóhértúl megöletnek: valjon ezek mit mívelnének? mit gondolnának? miben foglalnák magokat? talán kocka, kártya jádzásban? talán kacagásban, trágárságban, egy-más között üstök-vonásban? E féleket mind félre tenének: hanem, ha eszek volna, keseredett szűvel, szomorú orcával, könny hullató szemmel, zokogó szókkal Istentől bocsánatot kérvén, bűnöket megbánván, üdvösségekhez készülnének. És ha valaki közzülök játszanék, dobzódnék, jószágért veszekednék: azt sült balgatagnak és eszefordúlnak ítilnök. Ilyen a mi állapotunk: mindnyájan halálra ítiltettünk: a bizonytalan órát fejünkre várjuk. Mit míveljünk tehát? Játsozódjunk, kacagjunk, dobzódjunk-e? Óh esztelenség! Óh gondatlanság, ha lelkünkre és üdvösségünkre nem vigyázunk, ha úgy nem élünk, mint ha ma kellene meghalunk! Bezzeg ha esziünkön járnánk, gyakran így kellene magunknak szólanunk: ha az éjjel meghóltam volna, jaj, mint lett volna dolgom? Ha ezen órában meghalnék, micsoda állapotban találtatnám? Mint járna az én szegény lelkem, ha most kiszóllíttatnám? Valjon nem mennék-e az örök kínra? Jaj, mi kevesen vannak, kik e féle gondolkodásokkal életek jobbítására izgatják magokat!

Az Öt Levélből.²

1. Az első levél bevezetése.

A világ tengelyét forgató Jehova isten sok esztendőig jó szerencsésen éltesse Humanitásodat, kedves jóakaró Prédikátor Uram, koporsómiglan való hív szolgálatomnak teljes ajánlása után. Ez szomorú s bártortalan üdök állapotjának tartóztatása miatt, kívánatos személyét Dignitásodnak meg nem látogathatván, nem türhetém, hogy rövid írásomnak olvasásával ne fárasztanám s terhelném sokra néző szemeidet; akarván ez kiseded iratocskámmal az én nevemet s szolgálatodra kész voltomat el-feledve nem lenni nálad, amellet kivánsággal kívánván szép jó s kedves tanításával, mindenkor illendő

¹ A továbbiakban Pázmány a halál bizonytalanságát fejtegeti.

² Vitéző irat »az mézes nyelvű s cifra beszédű« Alvinczi Péter ellen.

— Az 1. alatt közlötthöz hasonló, gúnyos hangú bevezetés van mind-egyik levél előtt.

böcsülettel élnem. Mindenekelőtte pedig fölötte kérlek, ha ilyen szegény szolgál-társodnak nem általlod venni szolgál-at-ját, ne légyen ellene böcsületes személyednek az én szolgál-atra kész voltom. Sőt ha méltónak itiled az én értéketlen s fogyatkozott állapotoeskámát, számláltassam én-is egynek a kisedbik szolgálíd közé s atyafiság alá; kinek igaz kötelessége alatt az utolsó pihentésemig és koporsómban léptemig élvén szolgálnom igyekezem, mint igaz, jó akaró szolgatársomnak. Annak-utánna fejem hajtva könyörgök, nehéz néven ne vegye Dignitásod, hogy esendes nyugodalmában szóvirágoztató gyönyörűségedet fel-zavarom. Mert ez írásra egyéb nem indított, az egy isteni tiszteletnek gyarapodásánál és az utálatos Bálványozások gyökerének kigyomlálásának buzgó szívvel szomjúhozó kívánságánál. Ez elmúlt napokban böcsületes főemberekkel való nyájas beszélgetések között kelének elő azok a kívánságok, melyeket a Hajdú Vitézek, fő tanítójokkal és hív tanácsokkal Foktú Mátéval Kálvinista Prédikátorral egyetembe, az Tekéntetes és Nagyságos Báthori Gáborhoz, az nyomorúlt Magyarországnak fényes csillagához, csak nem régen küldöttek. Ezekben egyéb tekéntetes dolgok között sokszor a Pápisták bálványozóknak neveztetnek. Történetből egy régi avas Pápista keresztyén ember is jelen vala: ki midőn bálványozó nevet hallotta vólna, úgy tetszék, hogy az vér megposdúla benne; és színe megváltozva, keserves tekintettel az égre fordítá szemeit s fohádkozva mondá: Úr Isten te tudod, hogy ezzel a gyűlölséges rút névvel méltatlan ostoroznak minket az el fordult fiak, és csak azért köszörülik vipera fogokat ellenünk, hogy mind személyünkben s mind tudományunkban gyűlölségben ejtsenek bennünket.

2. Utóirat : az Alvinczi Péter feleletirül rövid intés.

Szava-hihető s füllel hallottat-beszélő emberektül értetem, hogy Alvinczi Péter, sok mosdatlan szidalmi között, Bálványozást és Hitszegést akart mi reánk mérges beszédével kenni. Azért hivatalomnak tisztí-szerént szembe szállék az dücsöséges vitézzel; az öt levelemben orcájára térítém reánk kenődött fecsegésit. Noha pedig arra nem néztem, hogy egyféle állatra nem jó hájat kenni, hanem ötet érdeme fölött is mindenütt tisztességgel neveztem, tudván, hogy szép szónak szárnya nem szegik: de még-is hogy-im kifogták a délcegből¹ bátyánkat és szájában vetették zaboláját, csoda mely igen orrában dagállya² és nem magára vete, hogy nyersét ött s meg nem emészthette, hanem mosdatlan kézzel és körmös ujjal kapa hozzám, cifra fortélyokkal és hajadon pór szitkokkal támada ellenem. Azért az első két levélre íra valamit; a többi-

¹ Délceg = armentum, csorda, ménes.

² Dagály = ira, furor.

nek megrázogatására jöendőre köté magát. De mivelhogy az agg szó-szerént, egy-féle állatnak sem jó az első kölyke, igen csekély tudománnyal, vékony értelemmel és gondolatlan csácsogással vivé véghez az Feleletet. És noha elsőben mohón nyula dolgához, azt állítván, hogy lágy körtvélyben harap, de foga törésével érezvén, hogy baraszk-magra talált, békét hagyja az több leveleknek,¹ az az megesmérteté, hogy rossz pora volt és nem mindgyárt buggyan mihent párállik az Prédikátor Uraimék pattantyúja.

Mivelhogy pediglen ebben az nyomorútt Feleletben igen mellyeszi Alvinczink az madarat, melynek röpülését távul látja; és drágán árúlja az medve-bőrt, maga az medvéjét sem látta: az az triumphál, mintha immár az Pápától el-vonta volna az Sz. Péter kólesát, nékem pedig hátra kötötte volna kezemet és tömlőcében kalodában tartana. Annak-okáért, hogy meg ne zabállanék az Felelettételből származott kevélységben, én-is hamar inába lők¹ s megesmértetem, hogy nálunk sóval sóznak.²

KÁLDI GYÖRGY.³

1570—1634.

Bibliafordításából.

Krisztus a tengeren.⁴

És monda nékik azon nap, midőn estve lött volna: Menjünk által ellenbe.

És el-bocsátván a sereget, a hajóba vévék őtet, a mint vala; és egyéb hajók is valának véle.

És nagy szélvész lön, és habokat vét vala a hajóba, úgy hogy megtelnék a hajó.

És ő a hajó utolján aluszik vala egy vánkoson, és felkölték őtet és mondának néki: Mester, nem gondolsz-e véle, hogy elveszünk?

És fel-kelvén meg-fenyegeté a szelet és monda a tengernek: Hallgass, némulj meg. És meg-szünék a szél és nagy csendesség lön.

És monda nékik: Miért vattok félénkek? még sincs-e hitek? És nagy félelemmel félének és mondának egymásnak: Kinek alítod ezt lenni, mert a szél és a tenger engednek néki?

¹ Lövék. löttem.

² Serét helyett sóval is lehet lőni.

³ A nagyszombati születésű Káldi György egyike volt kora legkitünőbb rheologusainak és stilsztáinak. Szentbeszédei és bibliafordítása sokáig fentartották nevét. Az utóbbihoz 1605-ben Gyulafehérvárott kezdett s munkáját 1609-ben Olmützben fejezte be. Először Bécsben 1626-ban jelent meg Pázmány, a magyar királyi kincstár és Bethlen Gábor költségén. Káldi több helyen (Brünn, Leoben, Grác, Bécs) tanárkodott Ausztriában, majd Nagyszombatban s mint a pozsonyi kollégium igazgatója halt meg.

⁴ Márk evangéliuma, IV. rész, 35—40. v

SZENCI MOLNÁR ALBERT.

1574—1634.

Kálvin Institutióiból.¹*Az istennek esmereti az embereknek szivekben vagyon.*

Hiábavaló csevegés, azmit némelyek mondanak, hogy valami kevés embereknek álnokságokból és ravasz okoskodásokból taláztatott legyen a religió, hogy ez mesterség által az egyigyű népet engedelmisségen megtarthassák: holott szinte azok, azkik egyebeket az isteni tiszteletre hittettenek, semmit kevésbé nem hittének, mint hogy isten legyen. Megvallom azt bizonyára én magam is, hogy az álnok emberek sok dolgokat gondoltanak az religió dolgában, hogy az egyigyű községet áhíthatossá és félelmissé tehessék, hogy oztán nékiek engedelmesbék lennének; de ezt seholt véghez nem vihették volna, hogyha az emberek annakelőtte szivekben oly természetűek nem voltak volna, és ez esmeret benne nem született volna, hogy isten vagyon, azmelyből oztán mint egy magból nevedik ki a religióra és isteni szolgálatra való hajlandóság. Sőt az sem hihető dolog, hogy azok, azkik a tudatlan embereket a religiónak neve és színe alatt megsalták, ömagok minden isteni isméret nélkül voltak volna. Mert noha eleinte voltak némelyek, sőt még mostan is nem kevesen támadnak, azkik tagadják, hogy vagyon isten, de ugyan mégis azt, azmit tudni örömet nem akarnának, szüntelen meg kell érezniük, vagy tetszik nékiek vagy nem. Nem olvastatik, hogy senki vakmerőbb, felfuvalkodtabb és mosdatlanb istenutáló lött volna Caius Caligulanál, az római császárnál: de mégis senki nálánál inkább nem félt, rettegett és reszketett, midőn az isten haragjának csak egy kis szikrácskája láttatott is. Igy őnéki az istentől, azkit szánszándékból, nagy igyekezettel meg akart vetni, akaratja ellen is félnie és rettegnie kellett. Látja ember széjjel, hogy szinte így legyen dolgok minden ezhöz hasonlóknak. Mert azki mentől vakmerőbb² megvetője az istennek, az leginkább elrémül csak egy falevélnék eserdülésén is. Honnét vagyon ez? Nem egyebünnet, hanem szinte az isteni felségnek bosszúállásából, mely az ő lelki ismereteket annyival keményebben általjárja és megröttenti, mennyivel ők nagyobb igyekezettel akarnák őtet eltávolztatni. Megbújnak jóllehet minden setét szegleteket, hogy magokat az istennek jelenvoltátul elröjthessék, és azt szivekből és lelkek ismeretiből kiolthassák, de ugyanazon hállóban

¹ Kálvin János, a genfi reformátor nagy vallási munkájának fordításában találjuk Szenci Molnár Albertnek legjobb, korában kiváló prózáját. Mutatványunk az első könyvből van véve.

² Legvakmerőbb.

maradnak fogva vagy akarják vagy nem. És akárminth látassék is az istennek jelenvolta néha valami kevés ideig távol lenni, deugyan mindenkör megjő az, új és erős ostrommal rohan az olyanokra, úgy hogy ha az ő lelkek esmérteinek insége és gyötrelme néha valami kevéssé megenyhődik is, de az sem külömb a részegségben merülteknek és hagymázban feküvőknek álmánál, azmelyek ha szinte alusznak is, deugyan nem nyughatnak békességgel, mert iszonyú és rettenetes álmódosásokkal szüntelen gyötrődnek, röttentetnek és felserkentetnek. Azokokáért az mindeneknél legistentelenbek is példák arra, hogy az istennek esmereti mindenkör az embereknek szivekben oly igen elevenen és cselekedőképpen vagon, hogy semmiképpen onnét ki nem töröltethetik.

Újesztendei prédikáció.¹

Méltán dicsérjük és magasztaljuk az élő istennek felséges kegyelmét, hogy ő minket — azkik a pápistaságnak setétséginek közepiben ültünk — az ő igaz esmérteinek fénlő világosságával megajándékozott. Mert hogyha az ő-testamentumbeliek az isten népének az Egyiptomból és az medianitáktól való megszabadításokat oly igen és gyakran megdicsérték, mennyivel inkább lehetnek nekünk elégséges okaink, hogy ez Antikrisztusnak iszonyú bálványozásából való megszabadításoknak dicséretire, hirdetésire és magasztalására gondot tartsunk?

Ez históriai előszámlálása az istennek az ő anyaszentegyházával való csudálatos nagy dolgairól és cselekedetiről, szívet és bátorságot szerezzen minden keresztyén hívekben az megesmert igazságban való állhatatos megmaradásra, úgy mint az mely igazság az isten igéjében oly erőssen legyen fundáltatva, és ily jeles csudatételekkel ez elmúlt száz esztendőkből majd mintegy újonnan megbizonyított, megerősített; főképpen pedig mivelhogy tudjuk, hogy az mi idvezítők és megtartók, az Jézus, mindenkör él és országol, és annak okáért az mint ez ideig cselekedett, ezután is azonképpen cselekszik, és az ő anyaszentegyházát egy időben úgy, mint másban csudálatosképpen gyűjti, vezérli és megtartja. De szükségképpen megkivántatik ez, hogy mi is ötet mind szívvel, szájjal, sőt minden életünkkel tiszteljük, szolgáljuk, mivelhogy az angyal nyilván mondja, hogy ő az népét szabadítja meg. Azok pedig az ő népe, akik ő benne hisznek; azkik nem

¹ Szenci Molnárnak egyetlen egy eredeti egyházi beszédét ismerjük. Lefordította a heidelbergi Scultetus Abraham prédikációit s e kötet végén van az eredeti újesztendei vagy kiskarácsoni beszéd, mely azt fejtegeti, hogy amiképen Isten Krisztus és az apostolok által régenten reformálta a világot, ugyanazon módon hajtotta végre azelőtt száz esztendővel a reformációt. — Az egész inkább párhuzamos történeti tanítás, mint tulajdonképeni prédikáció, több beces históriai adattal. Mutatványul a befejezést közöljük.

az test szerint, hanem lélek szerint járnak. Annakokáért azkinél nincs az Krisztusnak lelke, nem övé az. Azki pedig nem övé, az olyan ez névvel nem vigasztalhatja magát. Annakokáért jer, hódoljunk ez kegyes idvezítőhöz, őtet féljük, szeressük és tiszteljük. És ekképpen bizonynyal eszünkbe vesszük, megérezzük, hogy ő az ő régi kegyelmét jövődöre is megújítja mirajtunk, és az ő keresztyén híveinek gyülekezetit minden lelki-testi ellenségei ellen megörzi, ótalmazza. Mert erre ament és bizont mond az hívséges és igaz tanubizonságtévö: hogy az pokolnak kapui sem vehetnek hatalmat az én híveimnek gyülekezetin.

É nagy idvezítőnek és felséges megtartónak legyen dicséret, dicsőség és hálaadás minden ő vigasztalásáért, segedelméért és kegyelmességéért, mostantól fogva mindörökkön örökké, amen.

A zsoltárokból.¹

1 Az isten jó pásztor és gondviselő.²

Az úr énnékem őriző pásztorom,
Azért semmiben meg nem fogyatkozom.

Gyönyörű szép mezőn engemet életet,

És szép kis folyóvízre legeltet.
Lelkemet megnyugosztja szent nevében,

És vezérl engem igaz ösvényében.

Ha az halál árnyékában járnék is,
De nem félnék még ő sötét völgyén is ;

Mert mindenütt te jelen vagy énvelem ;

Vesszöd és botod megvigasztal engem.

És nékem az én ellenségim ellen
Asztalt készítesz, eledelt adsz bőven.

Az én fejemet megkened olajjal,
És engemet itatsz teljes pohárral ;
Jóvoltod, kegyességed környülvészen,
És követ engem egész életemben.
Az úr énnékem megengedi nyilván,
Hogy mind éltiglen lakjam ő házában.

2. Vágyódás isten után.³

Mint az szép hives patakra
Az szarvas kívánkozik,
Lelkem úgy óhajt uramra,
És hozzá fohászkozik.

Tehozzád, én istenem,
Szomjuhozik én lelkem ;
Vajjon színed eleiben
Mikor jutok, élő isten ?

¹ A zsoltárokat francia versekbe Marot Kelemen és Beza Tivadar foglalták a XVI. század közepén ; dallamaikat Goudimel Kolozs szerzette. De Molnár Lobwasser Ambrus 1673-iki német szövegét fordította, munkájának költőiségére jelentékenyen felülmúlván ezt.

² A XXIII. zsoltár.

³ A XLII. zsoltár, mely Dávid király fájdalmát tolmácsolja, midőn a lázadó Absolon elől a Jordán földére, a Libánonból kiágazó Hermon hegy tövére futott.

Könnyhullatásim énnékem
 Kenyerem éjjel-nappal.
 Midőn azt kérdik én tőlem:
 Hol istened, kit vártál?
 Ezen lelkem kiontom,
 És házadat óhajtom,
 Hol az hívek seregében
 Örvendek szép éneklésben.

Én lelkem, mire csüggedsz el,
 Mit keseregsz ennyire?
 Bízál istenben s nem hágy el,
 Kiben örvendek végre,
 Midőn hozzám orcáját
 Nyújtja, szabadítását;
 Ó én kegyelmes istenem,
 Mely igen kesereg lelkem!

Mert terólad emlékezem
 Ez Jordánnak földéről;
 Szent helyedre igyekezem
 Ez Hermon kis hegy mellől.
 Mélység kiált mélységet,¹
 Midőn én fejem felett
 Az sok sebes víz megindúl,
 Mint egy erős hab megzúdúl.

Sebessége árvizednek
 És az nagy zúgó habok
 Énrajtam öszveütköznek,
 Még is hozzád óhajtok:
 Mert úgy megtartasz nappal,
 Hogy éjjel vigassággal
 Dicsíreteket énekem,
 Néked erős örízömnek.

Mondván: Isten, én köszálam!
 Mire felejtessz így el?
 Ellenségim vannak rajtam,
 Gyászban járok veszélyel.
 Mert az ő hamis nyelvek
 Csontjaimban megsértnek,
 Mert így bosszontnak ellened:
 Lássuk, hol vagyon istened?

Én lelkem, mire csüggedsz el,
 Mit keseregsz ennyire?
 Bízál istenben, nem hágy el,
 Kiben örvendek végre,
 Ki nékem szemlátomást
 Nyújt kedves szabadulást;
 Nyilván megmutatja nékem,
 Hogy csak ő az én istenem.

EGYHÁZI KÖLTÉSZET.

Katholikus énekek.²

1. A boldog Szűz Máriához.

Boldog Asszony anyánk,
 Régi nagy patrónánk,
 Nagy inségben lévén
 Így szólít meg hazánk:
 Magyarországról, romlott ha-
 zánkról, [gyarokról!
 Ne felejtkezzél el szegény ma-

Nyisd fel az egeket
 Sok kiáltásunkra,

Anyai palástod
 Fordítsd oltalmunkra!
 Magyarországról stb.

Kegyes szemeiddel
 Tekintsd meg népedet,
 Segéld meg áldásra
 Magyar nemzetedet!
 Magyarországról stb.

¹ Képletesen: Egyik csapás a másikat éri.

² Az egykorú kath. énekeskönyvek kétségtelenül sok régebbi századokból maradt éneket is tartalmaznak, valamint a protestáns énekszerzők

munkáiból is nem egyet vettek át. Így a Szelepcsényi-féle énekeskönyvben benne van Szenci Molnárnak »Mint a szép híves patakra« kezdetű zsoltára.

Az Öreg Graduálból.¹

Versiculus.

Mutasd mi hozzánk, úristen,
Az te irgalmasságodat,
És az te idvözítő fiadat
Adjad minekünk.

Jövel, szabadíts meg minket,
Hatalmas úristen,
És mutasd meg a te színedet
Es mi idvözölünk.

Bocsásd el úristen
Az te hatalmadat,
És szabadíts meg minket
Minden nyomoruságtul.

Áldott az ki jött
Az úrnak nevében —
Bizony isten; bizony ember:
Megszabadítani minket.

A szombatosok énekeskönyvéből.²

1. Ének.

Gyermekded plántádat ne hagyd
kiszaggatni,
Kit pogányok között kezdettél
Jó talpra állatni, [fundálni,
Örökös frigyeddel magadnak fog-
lalni.
Ily szép móddal indúlt kis örök-
ségedet
Ne hagyd elpusztulni jó épülete-
Drága szép mívedet, [det,
Vak fáktól fojtódní ne hagyd örö-
ködet.

[ságért
Mi dolog légyen az, hogy az igaz-
Igy háborgatnak minket?
A kegyetlen sárkány maró kölkei-
Csaknem eszen beñnünket! [vel
Ha jámborok vagyunk s szófogadó
Üldözik életünket, [fiak:
Törvényid utáról öléssel, veréssel
Akarnak vonni minket.

El kell vallásunkért atyánkat,
anyánkat
Hagynunk, édes földünket,
Feleségünk, fiunk, házunk, örök-
És minden életünket. [ségünk
Sok nyomoruságot búdoszal³ kell
tennünk,
Tűrnünk sok gyalázatot;
De kicsinynek véljük, csak engedd
érhetnünk
Az utolsó szombatot.

Akkor békességünk, nemes szabad-
Előkerül, elhittük; [ságunk
Ott fizetsz minekünk, ott elégítesz
Semmit nem kételkedünk. [meg
Ott a gazdag várost minden ká-
rainkért
Készen adod minekünk,
Akkor a dúlótól s fene kapitány-
Nem ijedünk, rejtezőnk. [től

2. A 126. zsoltár.

Hogy édes hazánkból fogságra
jutánk,
Babylon földére messze távozáink,

Útban vizek mellett együtt meg-
nyugvánk, [gánk.
Édes hazánkon könnyezéink, zoko-

¹ E nagy református énekeskönyv antifonákat, himnuszokat, lamentációkat, könyörgő és passzióénekeket, zsoltárokat stb. foglal magában, hangjegyekkel. A közlött mutatvány Geleji Katonától való.

² A beces kódexet Lugossy József ismertette először, a Toldy Ferenc által szerkesztett Új Magyar Múzeum 1850. folyamában. Szerzőnek legnagyobb részben Péchy Simont tekintetni.

³ Bujdosva.

Istenünk házát, szép Siont említők,
Romlott hazánk pusztá földét ke-
sergők,
Kit soha mi nem látunk, azt ité-
lők,
Minden vigasságunkat ott letevők.

Édes muzsikánkat, mü citharán-
kat
Vizi füzekre akasztók lantunkat,
Halálos bánatra adók magunkat,
De a pogán nem eléglé mü bün-
kat.

Rontá, töré, szép hazánkat pusztá,
A hazafit sírni, nyögni sem hagyá.
A rabokat víg nótára onszorlá,¹
Hogy sorsukon örüljenek, kíváná.

Azóta, hogy szép hazánkból el-
jöttünk,
Belőled, szép Jeruzsalem! kiköl-
tünk:
Minden világi jót mi elfeledtünk.
Nem tud lantot pengetni már mü
kezünk!

Ecsedi Báthori István zsoldáraiból.²

Hívonk, uram, téged szánkkal, de szívönk távol vagyon
tölled, és csak nyelvvel és nem szívvel tisztelönk és lélekkal,
mi hüv³ istenönket, jóakaró kegyelmes atyánkat.

Eláradott mi köztünk, rend és személyválogatás nélkül,
azban az álnokság; az gonoszság felforr naponként, ninesen
jól az dolog ez földön, mint az Lótnak, Novénak idejekben.

Ninesen ki jót cselekedjék, ninesen, nincs is csak egy is ez
világon: mind haszontalanok löttének, és hiába valókká az
embernek fiai.

Az egekből prédikáltatsz, uram, csodáiddal; jegyekkel ez
világon hirdettetsz,⁴ kiknek mi nem hiszönk; megkeményít-
vén nyakonkat, az térésre semmi gondonk ninesen; kin az
talponk alatt való föld sir, és magát tölönk megvonta.

Zsirtalanná tötted, úristen, az egeket fejönk felett, és az
földet soványnyá és keservessé, hogy az föld méltatlan hor-
dozzon, azonképen az ég ok nélkül harmatozzon.

Sziveinket keserőségessé, testeinket fájdalmassá, erőnket
bátortalanná és félelmissé az járásra.

Elménkkel nem bíronk, az álnokságos gondolatokban tor-
kig úszonk, ó enn lépésemnek díszessége!

Innen vagyon, uram, uram, hogy kiáltonk és meg nem
hallgatsz, kérönk és el nem veszszük, az mi cselekedetink
hamuvá és pókhálóvá löttének, pókháló módjára levegnek⁵
ez földön.

¹ Unszolá.

² E nagyobbbrészt prózában írt zsoldároknak szerzője 1555–1605-ig
élt s egyike volt kora legbuzgóbb protestáns főurainak. Előbb Rudolf
király embere volt, országbírói méltóságot is viselt, majd elkiserítve, nyíltan
Bocskai mellé állt. 72 zsoldárából csak 23 került elő 1850-ben s Toldy Ferenc
méltatta először. Itt a XVIII. számút adjuk.

³ Hív, húséges.

⁴ E helyhez maga Báthori írta (latinul) e jegyzetet: 1604 oct. és novem-
berében Váradon sok csudajel s földrengés esett.

⁵ Lebegnek.

Nem úgy cselekeszszük a jókat, a mint, uram, te parancsoltad, kikkel ugyan tartozunk mint érdemetlen szolgák, minden érdemi fizetés nekül.

De még hypokrita¹ jó cselekedeteket is (noha neked nem kedves) de mint Ákáb király sem cselekeszünk, kivel valami kis penitenciát mutatnánk.

Ki perelhet, igaz isten, te veled; ki igazb, nagy isten, te nálladnál? És valljon s micsoda az mi jó cselekedeteinknek és érdeminknek jutalma érdemünkért: nemde egyéb-e halálnál?

APACAI CSERI JÁNOS.

1625—1660.

A Magyar Encyklopaediából.²

Mivel gyermeki állapotban születünk, és a megérezhető dolgokról sokféle ítéleteket töltünk, minekelőtte a mű okosságunkkal egészen élnénk, a sok eleve való ítéletekkel félen fordítottunk az igaznak megismerésétől. Melyektől meg nem szabadulhatunk semmiképpen, hanem-ha egyszer életünkbe minden tudománybeli dolgokról ügyekezünk kételkedni, valamelyeknek bizonytalanságok felől csak kevéssé gyanakodhatunk is. Kételkedhetünk azért, ha vagyon-e voltaképpen azok közül valami, a melyeket mű érezünk vagy képzelünk. Mivel tapasztalván megtapasztaltuk, hogy az érzékenységek gyakorta megcsalnak, okosság pedig soha annak felette nem hinni, a ki münköt avagy csak egyszer megtréfált. Mert naponként számtalant látatunk álmunkban érzeni vagy képzni, a melybe semmi sincs; nincsen is az ilyen formán kételkedőnek semmi bizonyos jele, melylyel álmát imettétől³ bizonyosan megkülömböztethetné.

Igy kételkedvén azért, egyelőször könnyen feltehetjük, hogy se isten, se ég, se semmi test ne legyen, és hogy magunknak is se kezünk, se lábunk, se semminemű tagunk ne legyen: mindazonáltal hogy mű magunk, a kik így gondolkodunk és kételkedünk, semmik ne volnánk, azt semmiképpen meg nem engedhetjük, mivel magával ellenkezni, ha azt vélnők, hogy a mi gondolkodik, azonban hogy gondolkodik, ne legyen. Minek okáért ez: *Én gondolkodom, azért vagyok*: minden meg tudható dolgok között legelsőbb és bizonyosabb. Holott a gondolkodáson értetnek mindazok, melyek mű tudunkra lesznek bennünk és így nem csak az értés, akarás, képzés, hanem az

¹ Képmutató.

² Az Encyklopaedia *A tudományak kezdetiről* című résszel kezdődik. Ennek két első fejezete mutatványunk, mely a Descartes-féle alaptétel: *Cogito ergo sum* fejtegetése.

³ Ébrenlététől.

érzés annyit tesz itt, mint a gondolkodás. Mivel pedig a természet világa tanítja, hogy a szemünk semmi nésen: azért valahol valahol mineműséget találunk, ott valamely valóságos dolognak is kell lennie, és mennél több mineműséget találunk valamely dologban fel, annál világosabban ismerjük meg azt meg. Hogy pedig a mű elmében többet találunk affélel fel, mint akármely egyéb dologban is, bizonyos; mert semmi sem cselekszi azt, hogy valami egyebet meg ismerjünk, a mely sokkal bizonyosabban a magunk elméjének ismeretire minket ne vinne. Minekokaért könnyebb az elmét hogy legyen és legyen megtudni, mint akármit egyebet.

PETTHÓ GERGELY. ¹

Virágzott a XVII. század elején.

Magyar Krónikájából.

Anno 1612.

Rudolf császár halála.

Rudolfus császár meghala Prágában, Szent Fábán és Sebestyén napján,² vízi betegségben, életének hatvanegy, a magyarországi királyságra való koronázásának után negyvenedik esztendejében magtalanúl... Temettetéek Prágában, az apja koporsójában éjjel, nem az ő érdeme és méltósága szerint, hanem csak imígy-amúgy, októbernek első napján.

Ez fölötte igen gazdag fejedelem vala; számtalan nagy, temérdek és drága kincset találtak nála, úgy hogy sok üdőtől fogva nem volt gazdagabb fejedelem nálánál. Ahoz igen kemény és haragos, de igen igazmondó fejedelem vala. A törökökkel tizenöt esztendeig hadakozott, és ha az ellene való támadással és pártolással esztét nem vesztették volna, nagy győzedelmet vett volna a törökökön, főképpen ha bátor csak egyszer ment volna személye szerint a hadban. És ha oly igen kedvetlen és magának való ember nem lett volna, sok üdőtől fogva nem volt körösztényiségben ilyen fejedelem; de miért hogy senkit maga eleiben nem bocsát vala, és senkivel nem nyájaskodik vala, országok és urak igen elidegenedtek vala tőle.

NB. Ennek pedig az lén az oka, mert a német tanácsurak valami jövendőmondók által elhitették vala a császárral, hogy az ő csillagja azt mutatja, hogy ha igen nem vigyáz magára és magát nem fogja örzeni, vagy étetéssel avagy valami mor-

¹ Petthó Gergely életéről mitsem tudunk. Toldy szerint gr. Zrínyi Györgynek lett volna belső embere. Voltak, akik Petthót csak Zrínyi Miklós álnévének tartották; ez olvasható a Krónika 1702-iki Kálnoki-féle kiadásának címlapján. Az első 1667-ban jelent meg Bécsben.

² 1612 január 20.

dálysággal¹ kivégezik e világból. Azért azt tanácsolák neki, hogy magának legyen, az emberekkel ne nyájaskodjék, és jól meglássa, kit bocsát maga eleiben. Ezt pedig mind magok hasznokért cselekedék az álnok tanácsurak, hogy minden dolog a császár tudására ne légyen, hanem ők mindeneket a magok kivánsága szerint cselekedhessenek és abbul gazdagúlhassanak. Azért a jó császár elhitte álnok embereknek szavokat, és úgy voná meg magát az emberektől, az ország dolgait mind a tanácsokra bizá, de a derék dolgokat maga is tudni akarta. Jóllehet a mikor ő is valamiben kaphatta őket, ők is laktak² érette. Így veszték el azért a jó császárt az álnok emberek. Nagy bűn lén az, hogy ezt a jó császárt nem hagyának békével meghalni.

Mátyás, a magyarországi és esehországi király, választátek római császárságra Szent Iván napján. Ez a bátyjának kincsét mind magának foglalá.

SZALÁRDI JÁNOS.³

1601—1666.

Siralmas Krónikájából.

1. Bethlen Gábor iskoláiról és épületeiről.

Bethlen Gábor... mindenek felett az isten tiszteletit minden tehetsége szerint nagy szorgalmatossággal igyekezte az hazában felállítani, schólákat építtetni, azokban a deáki szép tudományokat taníttatni, az belgiumi, angliai akadémiákban tudósi ifjakat nagy költséggel szakadatlanul feljáraatni és taníttatni, a hazát református tudós keresztyén tanítókkal, tudós professzorokkal megékesíteni fő gondja volt. Mely jó indulatjából Herbornai Hassiából három becsületes és az egész keresztyénségben nagy hírvú tudós professzorokat: Joannes Henricus Alstedius, Joannes Henricus Bisterfeldius, ki annak veje is vala, és Philippus Piscátort, sok írogatási költségei által hazájokból magok házoktól arra felindítván, az országba nem kevés költséggel behozatta, és Fehérváratt tisztesseges házakba szállíttatván, és nékiek tisztesseges fizetésekét rendelvén, az ott való schóla és collegium épületeire nagy haszonnal megtartaná; azokon kívül is jó tudós hasznos mestereket tartatván szakadatlanul a collegiumban.

¹ Gyilkossággal.

² Lakoltak.

³ Szalárdi külföldi egyetemeken járta után, I. Rákóczi György altitkára a a gyulafehérvári, utóbb a kolosmonostori levéltár őre volt; Apafi alatt főadószedő. *Siralmas magyar krónikája*, kilenc könyvben, melynek másodikából vétetett első mutatónyunk, 1662-ben íratott; de csak 1853-ban jelent meg először nyomtatásban.

Melyben hogy az ifjúság annyival jobb móddal a szép tudományban épülhetne, gyarapodhatnék, és az alumniában¹ számosabban is lakhatnának, ugyan számos és jövedelmes szép jóságokat is, szép majorkodó helyekkel, a miriszlói² vendégfogadóval örökös jussal rendelt és fordított vala hozzája. Mely collegium jövedelméhez Debrecen városa esztendőnkint való adóját is, kétezer forintot, ahhoz adta és toldotta vala. A collegiumot pedig alkalmatosabb és derekasabb épülettel akarván ugyan Fehérváratt fundamentomból építeni, el is fundálta volt; de mivel életében sok gondos dolgai, kin való hadakozási miatt végbe nem vihette, testamentomában húszezer forintot hagyott vala annak építésére. Bibliothekát, különkülön tudományokhoz tartozó gyönyörűséges jó könyvekkel rakottat, olyat szerzett vala ugyanazon collegium szükségére, a melynek is megszerzése sok ezer tallérokba kerülhetett. Melynek gondviselése erős hit alatt egyik ott való káptalan hűségére bizatván, regestrum szerint, amikor minemű könyveket a mesterek kikivánnak vala, kiadnák és azokat ismét az ő idejében beszédnek szorgalmatosan, minden kár nélkül. Melyre a bibliothekáriusnak ugyan fizetése is jár vala. Sőt azt is megkisértette vala a portán, hogy a Mátyás király híres neves bibliothekáját Budáról kiszerezhetette volna, arra nagy summát is ígervén, de a babonás nemzettől nem obtineálhatta, meg nem nyerhette volna.

Ugyan Fehérváratt az öreg templom és fejedelmi kapuja előtt faragott kőből építettett, amely igen szép magas torony az romlásokban megégvén pusztában állott, az fejedelemsége kezdetében mindjárt nagy szépen megépítettvén, abban órát harangjával helyeztetett. Azon torony másikát is, azon egyház éjszakra való szarvánál az másik mellett levőt, mely régi időktől fogva félig való romlásban állott, igen friss épülettel, folyosósan, szép csúcsosan, pléhesen megépítettvén, oly harangokat öntetett volt belé hatot, s Váradról is vitetett volt hetediket, mineműek együtt annyi számmal, alig hallattathatának. Az öregebbik nyomott száz mázsát, másik hatvan mázsát, a váradi negyven mázsát; az többi is mind igen szép szavá közepszerű harangok voltak, ki nagyobb, ki kisebb, külömbkülömb zengésűek, úgy hogy midőn mind egyszersmind megvonsszák vala, nem kevésse gyönyörködtetnék elméjét is embernek. Mely tornyot is nem akart vala óra nélkül hagyni, hanem az öreg harangra igen szép fertályos órát, hogy a másik toronybeli esengetyűs volna, állattatni.

Ezek alatt naponkint erősödvén és tárháza is épülvén, az fejedelmi házakat és udvart itt is, székeshelyén, nagyfris és pompás épülettel, kívül olasz fokosan, belül külömbnél külömb

¹ Nevelőintézet.

² Falu a Maros mellett, Alsó-Fejérmegyében.

szép képírásos, aranyos és mészmetszésbeli¹ mesterséges mennyezetekkel, és azokat sok ezer tallér-érő különbnél különb velencei drága kárpitokkal megékesítvén, melyekben holmi római és Julius császár históriái voltak csudálatos szép mesterséggel szótetve.

2. Mikesek.²

Bethlen fejedelemnek több régi szolgálói között vala egy zabolai Mikes Zsigmond is, ki udvaránál hol vice-lovász-mesterségbe, s hol egyéb hivatalokban is szolgálván, Rákóczi fejedelem is vice-lovász-mesterségbe vette vala szolgálatját, még magát annyira bírhatta vala, de hogy már megnehezedett ember volna, udvartúl elbúcsúzáván, házához kívánczozott vala. Kinek négy fia lévén, hogy catholicus ember volna, azok közül főképen az öregbiket bécsi jezsuiták collegiumokban taníttatta vala.

Történik azonban, hogy Mikes János, az említett Zsigmondnak egyik fia, ugyan Háromszéken Orbaiba Szent-Léleken lakó néhai Tarnóczy Sebestyén hajadon leányát Sárát, hogy szép személy volna, megkedvelené és a leánynak édesanyjátul néhány úttal kérettetné is. De a leányasszonynak sem lévén kedve hozzá, az anyja sem igézné neki. Azonban ők azt nagyon szégyelvén, s hihető nem is atyjok-anyjok tanácsok nélkül, Mikes Mihály bátyjokkal János és Kelemen egybe tanakodván és fegyveresen minden szolgálókkal felkészülvén, az leányasszony édes anyjának házánál való nem létében, szentléleki kastélyra ráütöttek, a hová (a bennvalók abbéli szándékjokat csak meg sem tudván gondolni) bérohaván, a leányasszonyt nagy sírással rívással kihúzáván, vonván, hureolván kastélyukból atyjukhoz, anyjukhoz Zabolára vitték, és ott a leánynak, ki éjjel-nappal csak sír, rív és jajgat vala, kedve ellen való menyekzői lakadalmat csinálván, erőszakos feleségévé akarják vala tenni Mikes János fioknak.

Az leányasszony anyjának hírével esvén a facinus,³ csak nem hal vala meg keserűségében, ottan azon székbeli vice tiszteket maga mellé vivén, hozzájok sietve, leányát visszaadatni kívánja, és hogy tisztességében meg ne gyaláznák, mind istenre, fejedelemre, ország törvényére őket tilalmazza vala. De amazok sem anyjának, sem a tiszteknek meg sem mutatván, csak csendesíteni akarják vala a keseredett asszonyt: lenne jó reménységben csak, mert hisznek Istenben, hogy a leányasszony is szeretni fogná az ő édes fiokat s magának is kedvkereső jó fia lenne. Az asszony csakugyan leányát

¹ Stucco-mivű, min gipszből, enyves vízből és festékből készülő műmárványt értünk. Falterületek, oszlopok befödésére használatos.

² Szalárdinak e szakaszát (a harmadik könyv hatodik részéből) dolgozta fel b. Kemény Zsigmond *Özvegy és leánya* című regényében.

³ Gonosz tett, sérelem.

látni és elvitelre megadatni kívánván, s amazok előbbeni válaszókat kettőztetvén, hármaztatván, az özvegy csak keservesen nagy siralommal, kényszerítettet vala onnan eljöni és a véle Zabolára járt tisztectül a dolognak valóságárúl testi-moniális avagy bizonyáglevelet vivén mindjárt Fehérvárra sieté.

A fejedelem, méltóságos hivatalja szerint a megkeseredett asszony valamint kívánta, mindjárt mind a tiszteteknek, mind magoknak Mikeséknek nagy keményen parancsolt vala: megizenyén nekik, hogy valamit ezen szokatlan és haza törvénye ellen való s a keresztyénségben majd hallatlan gonosz cselekedetben fejedelmi tiszte fogna kívánni, azt el nem fogja semmiképen mulatni. Kiket azonnal közelebb diaetára, közönséges országgyűlésre evocáltatván, törvényben hívatatván a director, s amazok vevén eszekben, hogy dolgoknak nem jó kimenetele lenne, az országgyűlését meg nem várván, az moldovai Lupuj vajdához, hogy azt tudnák fejedelemnek nem szintén jó szomszédjának lenni, általmentek és szaladtak vala. Mikes Mihály feleségérül maradott gyűjteményeket, melyeket, lóterhben magával elvinni nem akart vala, atyja s anyja kezeknél hagyván, kik félvén, a mint következett vala, a dolognak kimenetelítül, azoknak némely részét házoknál, némely részét hol egy, hol más faluban erdőn, mezőn, szerénszerte kit földbe ásattak, s kit egy- kit másképen rejtegettek el.

Kiknek abbeli cselekedetek az országgyűlése alatt a statusok, ország rendei előtt megvilágosodván, noha már azelőtt a leányt ugyan leány fővel kivették volt tőlük, és maguk is elfutottak vala: de a director actiójára, keresetire nótán, azaz fejeknek, minden jószágoknak elvesztésén maradtak vala. Mely ellenek való sententiával, törvénylevéllel fiscus minden elrejtegetett ezüst, arany marháit Mikes Mihálynak s mind a többinek minden javakat oly szorgalmatosan ki kereste és ki is találtatta vala, hogy mindenek ítéletin való jószágokat is mindenütt exseindáltatván, kiszakgattatván és másoknak conferálván, donálván, eladván.

Magok néhány esztendőig oda lakván Lupuj vajdánál, fejedelem nem sokat gondolt vélek, portát is kiadatások felől meg nem talált, hanem végre megunván magok odabab való lakásukat, confugiáltak, folyamodtak fejedelem kegyelmességéhez, s úgy nyertek volt gratiát, és azután való szolgálattal-jokkal promoteáltattak volt, mind egyik s mind másik annakutánna.

A leány pedig Haller Péternek, már meghanyatlott idejű, de különben becsületes úri főembernek házásított volt, kinek ugyan boldogtalan vége lett volt; mert micsoda kisírtetből nem tudatik, de maga megmetszván torkát magának, megölte volt magát nyavalyásul Szeben városában, ott is residentiája levén urának.

KÖRÖSPATAKI JÁNOS.

Virágzott a XVII. század közepén.

A Lupuj vajdáról való énekből.

Moldovának pusztulása,
Lupuj miatt lón romlása.
Minden magát sohajtozza,
Hogy hazáját pusztán látja.

Isten verjen Lupuj vajda,
Szerencsés napod ne adja:
Életedet elfogyassa,
Gyermekidet árván hagyja.

Miattad sok vitéz veszett,
Két fél népben sok elesett,
Kozák sáncban bérekedett,
Éhség miatt ott epedett.

Mikor magyar talpon állott,
Jézust, Jézust hogy kiáltott,
Akkor az kozák ordított,
Ebek módjára ugatott.

De őket isten megveré,
Az sáncban megéhezteté,
Népét magyarral veszteté,
Testét ebekkel éteté.

Sok szép zászlót elvevének,
Kozákoktól elnyerének,
Magyarok serénkedének,
Jó hírt nevet ők lelének.

Úzik Lupujt sok ezeren,
Szalad által az Neszteren,
Mint oly sebes folyó vizen,
Nézi Szucsvat keservesen.

Nem siet kozák-oroszra,
Mert nincsen ott állapotja,
Nincs senkihez bizodalma,
Ellőttetett hetmány¹ fia.

Lupuj vajda szomorodik,
Éjjel-nappal szomorkodik,
Szíve gyakorta változik,
Éte-ita mert nem tetszik.

Nincs semmi jó állapotja.
Rosszul vagyon feje alja,
Sokszor vét vakot kockája,
Alig füstölög konyhája.

Szalada Tatárországra,
Mint kedvetlen szállására.
Nem fér lóhús az fogára,
Mert szokatlan ahoz gyomra.

Az mit észik, nem jó ízű,
Italát mondja: keserű,
Orcája hervadott színű,
Szeméből könnye sokszor jó.

Előbbeni állapotja,
Jut eszébe víg lakása,
Magát nem muzsikáltatja,
Búra fordult minden dolga.

Légyen néki ő kereste,
Magának lón veszedelme,
Máté hada megkezdette,
Az magyar erdőben érte.

Sok kincsétől megfosztaték,
Uraságból levetteté,
Országából kiűzeték,
Idegen földre bújdosék.

Ott Lupuj el-felejtette,
Hogy szakállát megfestesse,
Haja vállára eresztve,
Belé borúlt gyászba, szennybe.

Megszokta isten büntetni,
Valaki magát elhiszi,
Más állapotját irigyli,
Az mint Lupuj kezde járni.

Aki más alá vermet ás,
Maga esik bele nem más,
Arról tanít a szent írás,
Lupujról erről példát láss.

¹ Hetman: kozák főember.

Miklós Zrínyi

GRÓF ZRÍNYI MIKLÓS.

1618—1664.

A fészületre.

Sírtál már eleget lám Ariannáért,
Fogyattad könyvedet csak egy
Violáért,

Csak meg nem változtál, mint Bib-
lis,¹ semmiért,

Édes Músám, fűért s rothandó esz-
közért.

Híd ki most magadbul könyvedet
nagy okért,

Áraszsz cataractít szemedbül méltó-
tóért ;

Azért ki körösztfán függött bü-
neidért,

Az ki istened volt, megholt vált-
ságodért.

Hogy nézhetsz emberre, ember te-
remtője ?

Igy téged megcsúfolt ő hitetlen-
sége,

Annnyi sok vett jókért, mint tenger
fövenye,
Mint latrot, mint tolvajt, feszíte
körösztre.

Onnan is mutattad, igaz juhász vol-
tál,

Vesztett nyájud után magasrul vi-
gyáztál,

Atyádnak vétkekért sokat imád-
koztál,

És elfelejtkezni vétkünkről akar-
tál.

Virágzott tested is halálos sebek-
tül,

Ázott az szemed is igen bőv köny-
vektül, [tül,

Szájad megkeserült az mérges ecet-
Bajt vittál, harcoltál halállal vi-
tézül.

¹ Miletos és Cyaneia leánya, ki viszonzatlan szerelmén való síránkozá-
sában egy kisázsiai forrássá változott.

Vitézek istene, te függsz az kö-
rösztfán,
Ki győzedelmes vagy s ezer sere-
ged van.
Hun karod, fegyvered? hun vitéz-
séged van?
Hun van angyali kar? hun isten-
séged van?

Héj, mert te ezeket mind fottig¹
letetted,
Egy hatalmat, nagy istensége-
det;
Az emberi testet magadra fölvet-
ted,
Azért, hogy hullathasd érettünk
véredet.

Azért hogy poklokban láttad me-
rültünk volt,
Azért hogy mi lölkünk örökségre²
megholt,
Szállottál le égből, az hun lakásod
volt,
Függöttél körösztfán, az kin tes-
ted megholt.

Oh te nagy Jehova, kegyelem for-
rása,
Kegyelmes Eloim,³ nagy istennek
fia,
Seregek istene, zsidóknak királya,
Alpha és omega, és jók bizodalma!

Látod, mi érdemünk mint küvön
hangyanyom,
Sok bününk peniglen mint levél a
fákon,
Mint örvény tengeren, és fővény
az parton,
És menni madár jár levegőben
szárnyon.

De mindezeknél is nagyobb te ke-
gyelmed,
Annak vége nincsen, s azért bizunk
benned.
Mi hasznod féreggel neked törvény-
közned,
Hatalmot mutatnod és ránk fegy-
verkezned?

Száraz polyva ellen, az kit szél el-
hordoz,
Mutatod erődöt, ha ránk haragot
hozzs.
Nem illik az harag, uram, irgal-
madhoz;
Nagyobb dicsőséget benne ke-
gyelem hoz.

Uram, nem miértünk, sem mi érde-
münkért, [galmáért!
Hanem kegyelmezz meg magad ir-
Ne légyen heában hogy fiad ontott
vért [ságunkért!
Körösztfán miértünk, az mi vált-

A Szigeti Veszedelemről.⁴

1. Török gyermek éneke.⁵

... Az étel után egy szép török
gyermek
Ura hagyásából az házba belépék,
Szép gyöngyházassassán⁶ kezében
tündöklök,
Fejét betekerte gyenge patyolat-
vég.

Az egyik válláról szép bársony
kaf tánját
Lebocsátá, kezdé igazgatni kob-
zát;
Ablak felé üle összehajtván lábát,
Igy kobza szavával nyitá hangos
torkát:

¹ Fogytig, teljesen.

² Mindörökre.

³ Isten, zsidóul.

⁴ A *Szigeti Veszedelem* a mai nyelvhez idomítva Greguss Ágost adta ki 1863-ban.

⁵ A III. ének 30—39. versszaka. Mehmet boszniai basa és Szkender bég a siklósi ütközet előtt sátorukban tanakodnak.

⁶ Tálca.

„Miért panaszkodjam, szerencse,
ellened.

Ha bővited mindennap én öröme-
met?

Nem szakadsz el tőlem, az mint va-
gyon híred,

Hogy állhatatlanságban van min-
den kedved.

Kikeletkor áldasz az szép zöld
erdővel,

Szerelmes fülemile éneklésével,
Égi madaraknak sok különbségé-
vel,

Víz lassú zúgással, széllengedezés-
sel.

Nem irigyled nekem az én egye-
semet.¹

Inkább hozzá segítsz, szeressen en-
gemet:

Soha el nem vészéd az én vig ked-
veimet,

Neveled óránként gyönyörüsége-
met.

Adsz nyáron nyugovást és szép
csendességet,

Szép cyprus-árnyékokat, hűvös sze-
leket,

Gyenge tüvel varrott szép sátor-
ernyőket,

Szomjúság-megoltó jó szagos vize-
ket.

2. Kumilla halála.³

Mit tegyen Kumilla s minemű
erővel,

Delimánt szándékátul távoztassa
el?

Nem tud ő mit tenni, csak sürű
fölyhőkkel,

Sok fohászkodását látja röpülni el.

Ősszel sok gyümölcsessel, citrom-
mal, turuncscsal,²

Ajándékozs bőven, szép poma-
gránáttal,

Erdőn vadat nem hadsz, mert né-
kem azokkal

Bőven kedveskedel, és jó madarak-
kal.

De télen, az mikor minden pa-
naszkodik,

Akkor az én szívem inkább gyö-
nyörködik; [dik,

Erős fergetegen szívem nem aggó-
Mert szép lángos tűznél testem
melegedik.

És vagyon császáromnál nagy
tisztességem,

Mindenek között vagyon nagy bö-
csületem;

El nem fogyhat soha az én sok ér-
tétekm,

Van jó lovam, éles szablyám, szép
szerelmem.

De kötve vagy, szerencse, az én
lábamhoz;

Mert elfuttál volna eddig gono-
szomhoz,

Ha volnál szabadon; de rám gon-
noszt nem hozsz,

Mert kötve vagy, szerencse, az én
lábamhoz!«

Azért kénytelenül elkészül az
útra,

Noha jövődjét Delimánnak tudja,
Szép térdeit földre sok sírással

hajtja,

És így az nagy istennek könyörög
vala:

¹ Egyetlenemet.

² Narancsal.

³ XII. ének 96—111. verssz. A hő-
s és heves Delimán megöli az őt gú-
nyoló Rusztánt, a szultán vejét, s el-
hagyván a török táborn, fölkeresi

Nándorfehérvárban kedvesét, Kumil-
lát, Rusztán özvegyét. De a török
tábor felzendült Delimán távolléte
miatt s Szulimán visszahívja őt. Ku-
milla hasztalanul kéri maradásra.

»Égnek ura, mit vétettem én
ellened,
Hogy ennyire kelljen rám kegyet-
lenkedned?
Talán ártatlanságom indítja mér-
ged,
Talán kit teremtél, nem nézhet rá
szemed.

Megütéd Enceladust¹ szörnyű
küveddel,
Ixiont² szaggatád sasoknak kör-
mével:
Kis kínok, ha mérem azokat enyim-
mel.
Nem fájdalom, hon csak test szen-
ved türéssel.

Hiszen talán nem vagy kíntaláló isten,
Ha istenségedhez nem illik kegyetlen
Titulus, miért hát nagyobbat én-
nékem
Keressz kínt, s meg nem ölsz en-
gem most hirtelen?

Mert nincsen fájdalom az én ép
testemben,
Bár szaggattatnám Prometheus he-
lyében;
Hanem én türésem van szegény
lelkemben,
Az minden türesnél nagyobb szen-
vedésben.

Azért kérlek téged, te hatalmas
isten,
Delimánt veszedelemtül ily hirtelen
Ments meg, avagy hogyha Zrini
kardja ellen
Nem vagy elegendő: ölj meg előbb
engem.«

¹ Aegyptus ötven fiának egyike, görög regebeli óriás, kit Zeus mennykővel lesújtott és az Aetna hegyét borította rá.

² Görög mithologiai király, kit

No megindult Delimán szép Ku-
millával,
Sok török elejbe jön nagy vigasság-
gal.
Nem messzi tábortul egy szép kút-
forrásnál
Sok társaival együtt Delimán meg-
száll.

Biztatja Kumillát Delimán, de
amaz
Számptalan sírástul még mind job-
ban száraz.
Búbánattal együtt szüvében rágal-
maz,
Fa s fű kemény télen így egyaránt
száraz.

Kumilla urának szomakját³
szablyáru
Levészi kezével, s kíván innya
abbul.
Amaz kútra megyen, vizet hoz for-
rásru;
Nem tudja, társának vége légyen
abbul.

Mert mérges sárkánynyal egy-
szer vagdalkozott,
S hüvelyében tenni akarta az kar-
dot;
Szomakjában egy csöpp vér be-
szállankozott,
Melyru ő maga is semmit is nem
tudott.

Méreg volt! Kumilla mert mi-
kor megivá,
Szép testét, erejét mindenütt meg-
járá,
Életét nagy kínnal testébül kizára;
És valamint kívánt maga is úgy
járá.

Zeus, mert vendégszeretetével vissza-
élt, az alvilágon örökké forgó kerék-
hez láncoltatott.

³ Szomak (török szó) = tömlő, bőrkulacs.

De mit csinál Delimán ilyen látatban?

Nem mondhatom, ha volna száz nyelv szájamban;

Mind törököt, tatárt rak halva halomban,

Mutat kegyetlenséget önnön magában.

Fegyverét elhányja, ruháját szagatja,

Meztelen az fákat tövébül rángatja;

Nem kiált, de ordít oroszlán módjára,

Valahol kit talál, öl, ront és szagatja.

Két nap és két éjjel így jár az erdő-kön.

Aztán mikor észbe vette magát későn,

Felszedi fegyverét s öltözik köntösben,

Bosszút akar állani mert keresztyé-
nen.

3. Deli Vid és hitvese.¹

Deli Vid török közt ellenségkép-
pen járt,

Ezerek között is soha nem vallott kárt;

Előtte, mellette halál sokat kaszált,

Ötet elkerülte vagy hogy rá nem talált.

Sok száz ezer török járt most körülötte,

Sok van az táborban, az ki esmerhetné;

De isten szemeknek az fényét elvette,

Azért senki ütet Vidának nem vélte.

De néki is eljün az maga órája,
Melynél tovább életét el nem vonhatja;

Bizvást török tábort és bátran járhatja,

Mert senki életét addig nem ront-hatja.

Deli Vidnak vala egy szép felesége;

Ez aszczyok közül csak maradt Szigetbe. [sége

Sebb vala mindeneknél az ő szép-
De még azon fölül urához hűsége.

Török leány vala; de Vid hatalommal

Elhozá egy várbul nagy erős harc-cal.

Haissenek híják vala török szó-val,

Körösztés megáldá de most Bar-bálával.

És mikor heában várta volna urát, [ágyát,

Sok könyvvel áztatván társa üres
Nem tudja, életben van-é, vitéz

urát,

Vagy hogy török miatt szenvedett
szép halált.

Száll Márs ő szüvében s nem,
mint más, sirással

Vagy nyomorult föscke² hosszú
jajgatással,

Csak óhajtvá társát, hanem bátor-sággal

Fegyverezi magát ura páncérával.

Páncérát, fegyverét magára föl-
vészi,

Urának jó kardját oldalára teszi.
Jó lóra felugrik, kopját kézben

vészi,

Haját és szép fejét fátyollal tekeri.

¹ XIII. én. 3—30. verssz. A Zri-nyász egyik legszebb epizódja.

² Fecsegő, csevegő.

És így török formán¹ Szigetbül
kimégyen ;
Táborban mindennel szól csak török
nyelven ;
Imide, amoda jár minden szeglet-
ben,
Hogyha vitéz² urát vehetné eszé-
ben.²

Az túlsó részére tábornak megy
vala,
Ottan egy nagy szerecsent előlta-
lála ;
Örömet száguldna, de nem mehet
lova,
Mert az nagy testével lovát elfá-
rosztá.

Látja okos asszony ennek sieté-
sét,
Gondolja, hogy nem árt kérdezni
menését ;
Megállítja azért szép szóval sze-
recsent,
Kérdezi : micsodás hírt viszen hir-
telen ?

Amaz pedig néki felel sietében :
»Ne tartóztass, kérlek, engem me-
nésemben ;
Viszek hírt császárnak, kiért éle-
temben
Úrrá lészek, de kérlek, hagyj békes-
ségben.«

»Mondd meg énnékem is, az asz-
szony így monda :
Hiszen nem lehetek én semmi ká-
rodra.«
Felel az szerecsen : »Amott egy
sátorba
Deli Vid aluszik török ruházatba.«

Mikor Deli Vidot említi az po-
gány,
Gondold, mi változás volt asz-
szony orcáján ;

De fél, hogy szerecsen hírt viszen
udvarban,
Utánna fut s eléri három ugrásban.

Kopjával nyeregbül messzi kita-
szítá,
Gyorsan szablyájával az fejét el-
vágá.
Jó lovára ismét mint evét fölugra,
De gyorsan sok török sieté utánna.

Mert kiáltás támad és nagy zene-
bona,
Azért minden török futó után futa ;
S tovább nem szaladhat az szegény
Barbara,
Mert egy goromba kéz lórul leta-
szítá.

Ezer környülfogta. Kérdik : hon-
nan légyen ?
S szerecsen halálának mi oka lé-
gyen ?
Ő szegény nem szólhat ; nem tudja
mit tegyen,
Hazudja Alkairban³ lakása le-
gyen :

»Ottan egy bátyámat szerecsen
megölte,
És én szemeimet eddig elkerülte.«
Gyorsan talál pártot, az ki fog
mellette,
Szép asszony, mert lágyíta mi-
dent szépsége.

Ki mondja, hogy jól tett, ki az
béghöz húza ;
De ily kiáltástól Vid nem mesz-
szí vala,
Azért gyorsan ugrék ő jó Kara-
bulra,
Ő is megyen vala az nagy kiáltásra.

Hát mikor oda megy, látja
gyöngye társát,
Hallja a fülével keserves sírását :

¹ Török formában, öltözetben.

² Észrevehetné.

³ Kairóban.

Gondold meg az ő mondhatatlan
bánatját,
Mégis nagy okossan messziről így
kiált :

»Vitézek, álljatok ! mert ez az
én szolgám
Immár sok nap lopta el fegyve-
rem, lovam ;
Az egész táborban utánna bújdos-
tam,
Adjátok kezemben, az én birto-
komban.«

Azonban egy kadia¹ oda érke-
zett,
Az kívül lén az Vidnak ilyen fele-
let :
»Ehez bizonyosság kell s álljon tör-
vénszéket ;
Törvény is el nem vészi el az tie-
det.«

Elbúsúl Deli Vid és ugrik harag-
ban,
Kiált : »Pogány ebek, nem elég-
szem abban :
Törvény és igazság vagyon én szab-
lyámban.«
Ezután ketté vág Malkuchot de-
rékban ;

Ábelt és Izmailt leteríté földre ;
Kadiának fejét függeszti két részre,
Abaza lelkének utat nyit mellére,
Jakult lefekteti örökös helyére.

Ejuz tartja vala ő szép feleségét,
De Deli Vid kardjakkétté vágá testét.
Ottan megragadja kezén szerelme-
sét,
Jó lovára vészi és kimenni siet.

Karbul, mint a madár, nem nyom
nyomot földön,
De mint süvítő nyíl megy olyan
sebessen.

Ő futhatott volna által a tengeren,
S nem esmerszett volna, hogy van
víz a körmén.

[prédát

Látják az törökök : Szigetbe szép
Viszi futó lován, s megesmerik
Vidát ;

Heában utánna futtatják lovakat,
Mert mint az könnyű köd eltünteti
magát.

[gadá,

Szigetben örömmel Zrínyi befo-
Mert immár ezelőtt ő megholtnak
tartá.

Vid török dolgait igen megtanúlá,
Melyeket urának eleiben adá.

4. Zrínyi halála.²

Az vitéz Delimán mihent el-
esék,
Egész török tábor gyorsan megfé-
lemlék.
Legvitézb emberek rettegni kezdé-
nek,
És azután futni az mint van erejek.

Az futó népekkel öszvekevere-
dett,
Vágja, mindenfelé az futó népe-
ket.

Végre császárhoz is nem messzi ér-
kezett ;

Zríni távulrul is megesmérte ütet.

¹ Kádi: bíró.

² XV., 92—108. verssz. Szulimán tudvalevőleg nem Zrínyi keze által esett el. Zrínyi a történettől való eltérését előszavában horvát s olasz krónikákra és a török mondára való hivatkozással menti. Ebben azonban

művészi tapintatának egyik fényes bizonyosságát adta: a szultán véletlen halálát beillesztette meséje organizmusába. A véletlen eseményt tetté változtatta, mellyel Zrínyi küzdelmeit méltón fejezte be.

És egy nagy ohajtást az istenhez
bocsát.

Mert tisztességejért keresi az próbát,
Oztán sietséggel megy az hon császár-
szárt lát,
Fegyverében viszi szörnyű villámá-
sát.

Sok ezer bosztáncsi, számtalan
spahoglán¹

Az megijedt császárt veszik körül
sánchban ;
De mindazonáltal néki megy hor-
vát bán,
Útat csinál karddal iszonyu hatal-
mán.

Mert nem mer állani senki eleiben,
Senki nem mér nézni vitéz szemei-
ben :

Százat egymásután ő megöl egy
helyben,
Még más százra viszen halált ké-
méletlen.

Szulimán jó lóra ülni igen siet,
De bán gyorsasága már régen ott
termett,
Tizet ottan levág, császár segítségét,
Igy császárnak oztán Zrini szólni
kezdett :

»Vérszopó szelendek, világnak
tolvaja,
Telhetetlenségednek eljött órája,
Isten bűneidet tovább nem bo-
csátja,
El kell menned, vén eb, örök kár-
hozatra.«

Igy mondván, derekában ketté-
szakasztá.

Vérét és életét az földre bocsátá,
Átkozódván lelkét császár kiindítá,
Mely testét élteben oly kevélyen
tartá.

Ez volt vége az nagy Szulimán
császárnak,

Ez az ő nagy híres hatalmasságának.
Az isten engedte gróf Zrini Miklós-
nak

Dicséretit ennek hatalmas próbá-
nak.

[távu]lrul

Mikor bán visszánéz, meglátja
Elmaradt serege török kard miatt
hull,

Mint pásztor nyájához, ő hamar
megfordul,

És így szól hozzájok nagy hangos
torkából :

»Eddig éltünk vitézek, tisztessé-
ségéjért

Annak, ki körösztán holt szabad-
ságunkért :

Ma meghaljunk örömet, és jó hí-
rünkért

Vitézül meghaljunk azért mind-
ezekért.

[szágát,

Ahon nyitva látom istennek or-
Ahol jól esmerém nagy Eloim fiát ;
Esmerém, esmerém az isten angya-
lát,

Rothadatlan ágbul tart nekünk ko-
ronát.«

De török számtalan körülvék se-
regét, [ket :

Messzirül jancsárság lüvik vitéze-
Nem merik próbálni mert karddal
ezeket,

Senki várni nem meri az ő kezeket.

Mindennyi között is egy jajgatás
nincsen,

Mert nagy vigassággal s örömmel
hal minden.

Az mely helyen állnak, ugyanazon
helyben

Bocsátják lelköket isten eleiben.

¹ Udvari szolga és nemes apród.

Nem mér az nagy bánhoz közel
menni senki,

De jancsár-golyóbis¹ Zrinit földre
veti :

Mellyében ez esett, más homlokát
üti,

Vitézivel együtt az földre fekteti.

Angyali légió ott azonnal leszáll ;

Dicsérik az istent hangos muzsiká-
val.

Gábrriel, bán lelkét, két tized magá-
val [val.

Földrül fölemeli gyönyörű szárnyá-

És minden angyal visz magáva]
egy lelkét,

Isten eleiben így viszik ezeket,
Egész angyali kar szép muzsikát

kezdett, [gyek véget

És nékem meghagyák, szóznak te.
Sors bona, nihil aliud.²

Az török Afium³ ellen való orvosság

avagy

az töröknek magyarral való békessége ellen való antidotum.⁴

Minekünk magyaroknak valamink vagyon, fegyverrel nyeretett az mi eleinktül, úgy tartaték eddig, és nincs kérdés már abban, ezután is úgy kell megtartani; a békesség, a frigy, a esendes élet haszontalan gondolkodás nékiünk, kárunkkal megtanultuk; az mi első politikánk fegyver volt, most is annak kell lenni, mert mi egyébhez elégedetlenek volnánk, s ha a vitézséget megtudjuk, más subtilitásokat in ratióne status⁵ mi megismerhetünk; oly nemzettel is van dolgunk, aki minálunknál ravaszabb, több, álnokabb, s ha az fegyverrel meggyőz, mindennel meggyőzött. Az mi régi szent István királyunknak koronája semmi a pallosa nélkül; héában azzal koronázza fejét, aki oldalára kardját nem övedzi. Más nemzetek, kiktül messze vagyon a pogány szomszéd, kiknek hosszabb reménségek lehet, és a veszedelmet nem olyan közelről látják mint mi, öltözzenek biborban, bársonyban, kamukában;⁶ mi, kik immár a pogánynyal ennyi kárunkkal összebomlottunk és háborodtunk, nem viselhetünk egyéb öltözetet a fegyverderéknál, páncélnál, egy szóval vasnál és fegyvernél. Tudom lesznek olyanok, akik minden erónket, igyekeztünket csekélynek és szükségesnél alábbvalónak fogják tartani annyi százezer török ellen, annyi hadiszerszám és álgjuk ellen, de én azoknak megfelelek. Az én tanácsom az, hogy a mi hadakozásunknak solidum fundamentumot⁷ vessünk, kit ha megeselekszünk, könnyen reá építhetünk amit akarunk. Ismét semmi kétséget abban nem tehetünk, hogy ha ily dispositióval⁷ leszünk, segítséget eleget másoktul is találunk;

¹ Zrínyi jelmondata : Jó szerencse, semmi egyéb.

² Ópium.

³ Ellenmérég. Mutatványunk a röpirat végét nyújtja.

⁴ Az államkormányzat fortélyait.

⁵ Damaszt szövet.

⁶ Szilárd alapot.

⁷ Tervvel, elszánással.

mert természet szerint való ratiókból is vagyón, hogy ha kit lát ember serénkedni a maga dolgában, inkább ad segítséget olyannak, hogysen a tunyának, az maga securitásával¹ nem gondolónak és restnek. Mert ha mi csak zsebben tesszük a kezünket, senki nem gondol velünk, ha nem tudom mint kérünk is segítséget, azt fogják szólani felőlünk: Quaerunt gentem, cum qua cadant,² s maguk közt penig azt: Fatis accede Diisque, et cole felices, miseros fuge.³ Tehát bölesen Xenophon mondotta, hogy akinek fegyvere készen vagyón és resolutiója,⁴ azt nyeri vele, hogy sok barátokat talál, ellenséget avagy keveset avagy senkit, holott azoknak barátságára az kik ök is szolgálhatnak, minden örömet adja magát, hogy ötőlök is várhassanak valamikor segítséget.⁵ Tekintsünk csak a mostani nyomorult állapotunkra, és jól consideráljuk.⁶ Most ha valami csak megrezenek is a török részéről, futunk ide s tova, vizeken által, havasokon által, ki imide, ki amoda, minden remediumunk⁷ csak a másoktól való segítségkoldulás, nincs magunknak népünk, kivel occurálhassunk⁸ a veszedelemnek, nincs egy emberünk, akit hova tehetnénk. Boldog isten, hiszen nagy vilitas⁹ ez; s mi vagyunk a magyarok? mi magyarok? De bár azoknak ne mondjuk magunkat. Ha Váradot vissza nem vesszük, ha Erdélt elvesztjük, ne is hadakozzunk bár azután, hanem avagy most, avagy sohasem; fussunk ki az országból, ha eztet resteljük. Ugy hallom Braziliában elég pusztá ország vagyón; kérjünk spanyol királytul egy tartományt, csináljunk egy coloniát, legyünk polgárrá. De ha ki bizik istenében, szereti hazáját, vagyón egy csepp magyar vér benne, kiáltson fel az égben istenhez, énekelje velem ez Debora énekét:¹⁰ Qui sponte offertis de Israel animas vestras ad periculum, benedicite Domino; nova bella elegit Dominus, et portas hostium ipse subvertit. Cor meum diligit principes Israel; qui propria voluntate offertis vos discrimini, benedicite Domino.¹¹ Amen. Amen. Amen.

¹ Biztonságával.

² Keresik a nemzetet, amellyel együtt pusztuljanak.

³ Engedj a sorsnak és az isteneknek, barátkozzál a szerencsésekkel, s fuss a szerencsétlenektől.

⁴ Elszánása.

⁵ E helyen Zrínyi összefoglalja az állandó magyar hadseregről alkotott tervét.

⁶ Megfontoljuk.

⁷ Orvosságunk, menedékünk.

⁸ Szemébe szálljunk.

⁹ Hitványság.

¹⁰ Bírák könyve, V. fej.

¹¹ Kik önként kockáztatok éltetekkel a veszedelemben Izraelből, dicséreték az Urat. Új háborúkat támasztott az Úr s önmaga zúzta be az ellenség kapuit. Hajlandó az én szívem Izrael fejedelmeihez. Kik vígan rohantok a veszedelembé, magasztaljátok az Urat!

BÁRÓ LISTIUS LÁSZLÓ.

1630—1660 körül.

A Magyar Mársból.

Erdődi Péter lovasai.

Fegyverderék s páncél, a kikben
 van acél,
 Csaknem mindeniken volt,
 Farkasbőr sokasága s lovaknak jó-
 sága
 Alattok látható volt ;
 Mint villám ugy fordult, mustrára
 ha toldúlt,
 Éles tör kezekben volt.

Márs iskolájában s Bellona hadá-
 ban
 Mivel vastag emberek,
 Hercules módjára gerjedtek ha-
 ragra,
 Két élű a fegyverek ;
 Már sok török vérben hízta, csak
 mezőben,
 S sokat próbáltak ezek.

Sisak a fejekben s paizs a kezek-
 ben,
 Fénylik keze hátakon ;
 Vérben úszó szablya (lesz török-
 nek gondja !)
 Vagyon az oldalokon ;
 Sasszárny süvegekben s bátorság
 szívekben :
 Igy repülnek lovakon.

Serények mint sólymok, szükség-
 kor villámok,
 Sok török vért ontottak,
 A kik országokért s édes hazájok-
 ért
 Nagy próbákon forgottak ;
 Tulajdon koncokért s magok javai-
 ért
 Pogánynyal megmordúltak.

Erejek oroszán, mérgek benne
 sárkány,
 Biztatják is magokat ;
 Nem mérsékelhetik — bár ugyan
 tettetik,
 Meggyúladt haragjokat ;
 Majd helyre állítják, pogányt ha-
 ronthatják,
 Gondolják, hazájokat.

De sőt a táborban, mint szélvész
 magában
 Fú és nem tud nyugodni,
 Megéhült oroszán, ki kölkét tudja
 hány,
 Megyen prédát keresni ;
 Tigris e vadaknak s egyéb állatok-
 nak
 Tanúlt leseket hányni :

Akkint csak zsiognak, mondom, nem nyughatnak,
 Felgyúladott a szívek ;
 Viadal helyére s pogány ellenségre,
 Mert vezet minden kedvek :
 A vér buzog benne, nem tudják mit tesznek,
 Fegyver közt forog eszek.

Az Egény Gyöngyösi Istváné.

GYÖNGYÖSI ISTVÁN.

1625—1704 körül.

A Murányi Vénusból.

Wesselényi és Mária találkozása.¹

Hová fordul a nap, ott van fényes-
sége,

A honnét el mégyen, lesz éj setét-
sége.

Lejött a murányi napnak delisége,
Fényesül az erdő árnyékos zöld-
sége.

Meglátja Ferenc is ennek szép vilá-
gát,

Elfelejt minden útját, fáradtsá-
gát,

Mint a parthoz jutó tenger habos-
ságát :

Ki beszélhetné ki szíve vigassá-
gát !

Érkezik azonban végezett helyéhez:
Futam Wesselényi, kap a kengyelé-
hez.

De minthogy hasonló szélvész ör-
vényéhez,
Hamarább leugrék, mint érne ke-
zéhez.

Nem várt gyorsasággal lováról le-
szállá,

Kezet fognak, ki-ki jó napot ajánla.
Süvegét levéve, Ferenc is szolgálta.
Szíve mellé ottan nagy forróság
álla.

Tetszik ábrázatján tüze kinek-ki-
nek :

Egymásra néztekben változnak a
színek.

Bár ne is jelentsék titkokat sen-
kinek,

De ég gyúladt tüze mindkettő szí-
vinek.

¹ A II. részből.

Mint hogy Wesselényi hadakozásában

Sok szép jókat szedett prédahányásában,

Egy palástot nyert volt megosztásában,

Melyet eső ellen gyakran vett nyakában.

Most is a sűrű köd húllatván harmatot,

Megnedvesítette a szép pázsit hantot,

Mely miatt paláستtal bé is takarattott,

Máriának ülő hely ezen adatott.

Kedves asszonkáját a mint rá ültetést,

Magát fél-térdére melléje ereszté.

Addig Máriának nézése sebhété.

Még ilyen beszédjét nyelvél kezdeté :

Mint a nyilas járván vadászó helyeket,

A mely szarvasra ejt halálos sebeket,

Lehel, s megbágyadván, óhajt kútfejeket,¹

Orvoslásra keres Dictamnus füveket.²

Úgy én, amint íráм első levelemben,

Kupidótól érted sebhedvén szívemben :

Nyughatatlankodtam, s fáradtam sebemben,

Még veled, Violám ! nem lehettem szemben.

Boldog az az óra, melyben láthatalak !

Sok óhajtásomra ide várhattalak,

Isméretlen szolgálád kézen foghattalak,

Özvegy palástomon megszállíthatalak.

Ez előtt bús szívem hervadni indula,

Titkos óhajtással gyakorta jajdula.

De, mihelyt láttalak, csuda mint újjula.

Minden akkori búm örökre fordula.

Kemény Jánosból.

Lónyay Anna leveléből rab férjéhez.³

Bíztatsz, hogy félelmem már távol járjanak, [ ]janak.

Öszoljon a homály, fények virrad-

Rab vagy ; ne rettegjek : hogy már el fogjanak.

Elmentél, nem mégy el ; sőt haza várjanak.

Nem féltlek rabságtól ; hanem rabságodban.

Elmentél, úgy vagyon ; de enyves útodban [ ]godban,

Oda ragadt lábod : nincs szabadság-

Hogy megjöjj. Mi haszna, ha várlak azonban ?

Engemet remélhetsz ; magad vagy kétségben.

Nékem hajnalt hirdetsz ; ülsz magad éjfélben.

Irod : egészséged tűrhető épségben,

De mint lehessen az a rabi inségben ?

A fejedelemség akár kié lészen,

Nem irigylem dolgát, akire az mégyen.

Téged a fogságból csak Isten kivégyen,

Sok várásom után én előmbe tégyen !

¹ Forrásokat.

| ² Ezerjófű.

| ³ A II. könyv V. részéből

Mind elfelejthetni szenvedett károd-
dat.

Pedig, hogy az Isten megtartott
magadat

Csak felhozná megént szabad vilá-
godat,

Többet ád, s megtölti ürült tárhá-
zadat.

A gyűrő értelme ha igazság
lenne :

Hogy szakadt örömünk még egy-
gyüvé menne,

Régi reményünkben kévánt véget
tenne,

Méltó : hogy örökös tiszteletet
venne.

Ariadne s Tizbe keserves orcája,
Melyet visel azon gyűrő kari-
kája,

Méltán lehet Annádnak példája
Kinek nálad nélkül nincsen víg
órája.

Szép példákat számlálsz, biztatsz
a melyekkel,

Gyenge rózsát nemző hegyes tö-
visekkel.

Pálma-fa ágakat nevelő terhek-
kel.

Adja isten : teljen reményünk ezek-
kel.

Nincsen semmi szünet az imádko-
zásban,

Egeket ostromló szívés óhajtás-
ban,

Vagy az egyéb féle szorgalmasko-
dásban,

Mely eszköz lehetne a szabadítás-
ban.

Úgy elveszett kölkét tigris nem sür-
geti,

Mint annak eszközét én elmém
kergeti,

Éjjel sem nyughatik, csak azt em-
legeti,

Annak útja gyöpét szegi s feszgeti.

Légyen mindenemnek harácsoló
vására.

Ólcsó böcsre keljen a szép Megy-
gyes vára,

Csak kiváltásodnak kerülhessen
ára,

Hidd el : nem szomorít mind ezek-
nek kára.

Kész vagyok éretted mindenemet
adnom,

Egy kopott condrában rongyosan
maradnom ;

Mint tégedet nehéz fogságodban
hagynom ;

S azzal örökképpen tőled elszakad-
nom.

Vagyok addig én is, a míg te, fog-
ságban.

Hogy ne sérénkedném kiszabadu-
lásban ?

Egygyütt sínylek veled a tömlöcs
házban,

Ha nem egyébképpen, szívbéli rab-
ságban.

Ha lábomon nincsen, vagyon vas
szívemen.

Erős békó csörög láncolt öröme-
men.

A mennyi inséget tudok Keménye-
men,

Annyi bút s nyavalyát higyj lenni
fejemen.

Az egy kulcsdal nyílik vasad lakat-
jával.

Egy ajtón szabadúl fejed fogságá-
val.

Egy időben múlik szíved bánatjá-
val,

Annak egy hajnalban virrad is nap-
jával ;

Feljövő sugárit melynek ha nézhetem,
A napot köszöntő pacsirtát követem.

Üdvözleni kedves személyed sietem.
Mindezekről hitem csak az Ūrban vetem.

A Tököli-époszból.

Zrinyi Ilona szépsége.

Elmúlt ugyan immár az tavasz éltében.

De nyarának most van legkedvesb színében ;

Dido lehetett ily akkor-idejében,
Mikor Aeneásnak esett volt kedvében.

Az orcái rózsák, nyaka alabástrom,

Maga kelletése szívet győző ostrom.
Homloka lilium, az ajaka kláris,
Az melynek hervadni magánosan kár is . . .

Bár csókod harmatja érte volna már is !

Cédrus az dereka, tekintete ráró,
Mint vadász Diana : gyors lába úgy járó.

Egész teste hattyú ; galamb : engedelme ;

Gerlicét követő társához : szerelme.

Az hol kel : mint daru oly szemes figyelme ;

Csendes erkölcsében nincs negédes elme.

Ūgy tetszik, az merre lábai indulnak,

Azok helyén mindjárt virágok újulnak ;

Az mikor ajkai beszédre mozdulnak,

Szép szavai között nádmézek is hullnak.

Szóláshoz készülő ajaka nyílása :

Ūgy tetszik, hogy piros hajnalhasadása ;

Vidám személyének helybül mozdulása :

Mint az derült napnak az égen járása.

RIMAI JÁNOS.

1564—1631.

Megnyugtató az idő vizálgatásai között.¹

E világ mint egy kert,
Kit kőeső levert,
Napról napra veszten vész ;
Vagy mint senyvedt zsindey,
Kit ó háztól széjjel
Tétova hány nagy szélvész ;
Ő, mint romlandó ház,
Elveszendő szállás,
Jóktól üresült rekesz.

Felbomlott békesség,
Ki miatt sok épség,
Álgyú súlyával romol,
Roppant nagy seregek,
Egymással ütköznek,
Hol sok ember s vér omol ;
Vitézül nyert szépség
S karddal nyert nyereség
Vitézek közt eloszol.

¹ Eredeti címe e verspár :
E világi tábor szenvedésre font ház,

Ki mennyeket erre ruház, mondjad
[az váz

Táborban hideg szél
 A nap melegével
 Hol hidegít s hol hevít :
 Éhséggel szomjúság,
 S nagy nyughatatlanság
 Mindentül kedvetlenít :
 Mégis a vitézség
 A harcra buzdúl s ég,
 Ha kit a tisztesség szít.

Katona szerszámban
 Jó lovaknak hátán
 Vitéz ifjak forgódnak :
 A jó hírért, névért
 És a tisztességért
 Jó kedvvel vagdalkoznak :
 Arra a mi nehéz
 S a szép becsület néz,
 Szívök-szakadva futnak.

Nem gondol halállal,
 Sebbel, fájdalommal,
 Mikor vív ellenséggel :
 Bátran vagdalkozik,
 Vitézül forgódik,
 Piros vérrel ugyan él,
 Ha mit kardjával nyer,
 S haza haszonnal tér,
 Iszik nagy szeretettel.

Asztalnál vitézek
 Vig örömmel esznek,
 S nagy szeretettel laknak ;
 Köszönt pohár mellett
 Sok jó szerencséket
 Ők egymásnak kívánnak ;
 Jó kedvet mutatván
 S kedvesen lakozván,
 Egymást ajándékozzák.

Vérrel felkölt napra
 Hadakozó óra
 Sokaknak vesztére tér ;
 Akármely jó hópénz,
 Kit a hadban felvéssz
 Mint megérdemletted bér,
 Sőt a halálos zsold,
 Mint rosszul szántott hold :
 Ha sok is keveset ér.

Elosztott sok rendek,
 Mindenféle népek
 Most más karban állanak ;
 Elváltozott idők,
 Háborgó esztendők
 Különsegeket hoznak :
 Kinek bűt, kárt, gondot,
 Kinek viszont hasznot,
 Szerencsés napot adnak.

Okosan kell azért
 E rossz időbe ért
 Állapotunkat élni :
 Szívünknek keservét,
 Kit nap ránk bőven vét
 Hogy le tudjuk metélni :
 Az a jó kormányos,
 Ki, ha a víz habos,
 Nem tudja tengert félni.

Mint habzó tengerben,
 Mi is az életben
 Evezőnket forgassuk ;
 Kínna mi lelkünket,
 Sok gonddal fejünket,
 Igen ne nyomorgassuk :
 Isten sok jókat ad,
 Csak szelünknek zúgtát
 Csendes szívvel hallgassuk.

BENICZKI PÉTER. ¹

1620 körül.

A kívánatos kikeletnek gyönyörűségéről.

Víg tavasz felderült,
Virágokkal frissült,
S új pompával zöldellik :
Örül immár Flóra,
Jutott kívánt jóra,
Látja, fű s fa bimbózik,
Kedvet a Múzsáknál
Talált, s Apollónál,
Koszorúkat küld nékik.

Újúl a forráskút,
S föld gyomrából kifut,
Szép földekre siet s tér :
Mindenféle állat,
Nagy és kicsiny falat
Örül, hogy már tavaszt ér.
Nem szenved rothadást,
Mert remél újulást
Minden éltető gyökér.

A szép hajnal ragyog,
Gyöngyös harmat villog,
Bús sziveknek hoz kedvet.
Mindenféle madár,
Kit dér, hideg elzár,
Vigan kezd új éneket ;
Jó hírrel jön fecske,
Újul agyag fézke,
Csácsog az házok felett.

Ég felé pacsirta
Repül, hogy szózatja
Messzire elterjedjen ;
Fülemile ágon
Függ, csak kicsiny szállon :
Álom reá ne érjen ;
Addig szól s énekel,
Míg a tajték vérrel
Kicsiny száján eredjen.

Cinege madárka,
Kit rekeszt kalit' a,
Dióbéllel megcsalhatd ;
Tavaszi vadkecske,
Együgyű özecske,
Kit tór s háló megfoghat :
Jutott kikeletre,
Nem kerül most kézre,
Bátran nyomot mutathat.

Rigót is a törre
Nem csalhatsz most lépre ;
Fogoly bokort nem lakja ;
A fürj csattog nagyon,
Nem fél semmit azon,
Hogy a karvaly elfogja ;
Héja is süvölti,
Vetett törtt kerüli,
Tyúkiakat csapkodja.

Gólya is gázolja
Mocsarakat, járja,
Kigyót s békát foghasson,
Fészket rak keményen,
Nem fél, füst rámenjen.
Korog s kotyog hangosan,
Róka lappang s forog,
S kertek alatt kullog,
Lúdfiakra üthessen.

Szomjú szarvas kútra,
S bágyadt madár ágra
Száll s nyugosznak csendesen ;
Minden bokor szállást,
A zöld árnyék nyugvást
Enged nekik kedvesen.
Csak nekem szegénynek,
Árva bús fejemnek
Foly dolgom keservesen !

¹ 1664-ben, Nagyszombatban megjelent verskötetete első részében többnyire istenes énekeket, második fe-

leben pedig verselt közmondásokat tartalmaz.

Mit óhajtson lelkem,
S mit példáz értelmem,
Figyelmezz verseimre :
Sok testi fájdalom
És bús aggodalom

Szállott mostan szívemre ;
Tégy választott¹ Echo,
Kősziklák közt lakó,
Felelj mostan mesémre.

Példabeszédeiből.

1. Nem azé a madár,
A ki utána jár
S megfogja hálójában ;
Ökör is szánt zabnak,
De adják azt lónak,
Ökör eszik polyvában.
Te is nótát dúdolsz,
De másokat únszolsz,
Hogy menjenek a táncban.
2. Szénégető tőkét,
És nem szalma kévét
Néздеgel az erdőben ;
Macska is egérrel,
De nem a medvével

- Álmodik kemencében.
Kinek mihez kedve,
Ott akad meg szíve,
S arra céloz mindenben.
3. Farkas ha koplal is,
Nem cserélne mégis
A kalmárok ebével ;
Ebnek vas lánc nyakán,
Kötve szekér farkán,
Noha lakik jó lével.
Farkas, úr magának,
Örül szabadságnak,
Ritkán ütik vesszővel.

GRÓF KOHÁRI ISTVÁN.

1647—1731.

A rab vasat penget.

Az hárfás nótáját hárfáján pen-
geti,
És azzal sokaknak szívét édesíti ;
De az rab lábára vert vasát csör-
geti,
S annak csörgésével magát kese-
ríti !

Zengése az hárfás pengő hárfájá-
nak
Nevető örömet szerez iffiaknak ;
Csörgése pediglen lábokra vert vas-
nak —
Siralmas bánatot nevel az rabok-
nak.

Az hárfa pengése üdőt mulattatja,
S annak hosszú folytát rövidde for-
dítja ;
Csörgése az vasnak azt meghosz-
szabbítja,
Fertáját órának nappá változ-
tatja.

Az hárfának tehát kegyesen pen-
gését
Szeresd, mint madárnak szépen
éneklését ;
Lábodra vert vasnak gyűlöljed zör-
gését,
Mint füles bagolynak undok üvöl-
tését . . .

¹ Adj választ.

Pengése hárfának de miként istenhez
 Indít embert olykor ő teremőjéhez :
 Úgy vasnak esörgése ő szent fölségéhez
 Juttatja az rabot, ingyen kegyelméhez.

Tekénts, én istenem, az én rabságomat,
 Vigasztald meg kérlek szomorú soromat, —
 Nevedben bú nélkül pengessen vasamat! . . .
 S ajánlom azzal is Tenéked magamat.

NÉPIES KÖLTÉSNET.

Kurucdal Székelyországban.¹

Székelyföld
 Mindig zöld
 Hazám ott —
 Szivem ott.
 Jaj be szép

Székely nép!
 Székely vér
 Magyar ér.
 Kicsiny vagy :
 Mégis nagy

Hűvség ott ;
 Hideg vagy ;
 Mégse fagy
 Szived ott !

Tatár rabságban levő erdélyiek dala.

Menj el édes szolgám,
 Tekints meg szép hazám,
 Akarja tatár hám :
 Csak hozz választ hozzám.

Idegen országra
 Hordoz szerteséjjel,
 Sűrű számú pénzen
 Ád török kezében.

Mondd meg szép Erdélynek,
 Búban borúlt népnek,
 Főfő vármegyéknek,
 Az székely községnek.

Kemény János urunk
 Ország hűségére
 Egyaránt közli velünk
 Az rabságnak terhit.

Ha kérdik mint vagyunk ?
 Mondd meg : rabok vagyunk.
 Térdig vasban járunk,
 És csak sarcoltatunk.

Tizennyolc ezeren
 Vagyunk nagy inségben ;
 Tatárok kezekben
 Szörnyű inségekben.

Kezeink bilincsben,
 Tömlöc fenekében
 Vagyunk nagy inségben
 Tatárok kezében.

Nyolcszázat hajtottak
 Az Vörös tengerre,
 Mint ártatlanokat
 Az veszedelemre.

Megsarcoltam volna
 Húszezer tallérban :
 De az pogány tatár
 Csak meg sem hallotta.

Kérjük szép Rákóczit
 Mint kedves urunkat :
 Szánja meg gyermekink,
 Özvegy feleségink.

¹ Szeőke Ambrus írta, anno 1670.

Bízunk az istenben,
Hogy még jövődőben
Kiszabadít minket,
Könyörül népein.

Tatár udvarában
Hideg cellájában

Sötét kamorában
Tartanak nagy rabságban.

Elváltozott színünk,
Elhervadott orcánk,
Béesett két szemünk.
Mint az írott képnek.

Kuruc tábori dal.

Te vagy a legény Tyúkody pajtás!
Nem olyan mint más, — mint
Kuczug Balázs.
Terejjen hát országunkban jó bor,
áldomás . . .
Nem egy fillér, de két tallér kell
ide, pajtás!

Szegény legénynek olcsó az vére;
Két-három fillér egy napra bére;
Azt sem tudja elkölteni, mégis vég-
tére

Két pogány közt egy hazáért om-
li ki vére!

Rajtunk német dúl, rajtunk török
jár,
Tűz-vassal pusztul ország és határ:
Ez az istentelen német annyi kárt
tött már:

Hozzá képest hogy mit sem tött tö-
rök, sem tatár.

Az nagy uraknak mézes szókot
hány,
S hozzá hódulnak, mint bódult
zsákmány . . .

Hej nagy urak! nem keresztyén
az, a ki pogány:

Roszsabb pedig még ennél is la-
banc, valahány.

Mindent ígér, de csak szorultá-
ban, —

Semmit bé nem vált, ha szabadjá-
ban:

Az németnek — ebbitűnek foga-
dásában

Ne bizz többet, mint az ebnek uga-
tásában!

Pusztítani jött, nem segítségre,
Hogy elfoglalja országunk végre;
Alnoksággal nemzetünknek esküdt
vesztére:

De az Isten ráfordítja még ő fe-
jére!

Csak azt nézd pajtás, hogy labanc
hol van?

Csak azt vágd pajtás nagy búsul-
todban.

Mert e pogány kiöl mindent édes
hazánkban,

Vágd tehát még az magyart is tár-
saságában!

Tölts kupámba bort, az lölkemnek
bort;

Német vesztére üljük meg a tort.
Ma egymással — bajnoktárssal
együtt iszunk bort,

Virradatra úgy üssük meg az né-
met tábort.

Töltsd az kupákat, — töltsd az
pulhákat,¹ [dot.

Készen tartsd jó, súlyos szablyá-
Úgy igyál bort, hogy ha hallod az
trombitákat —

Vért ihassál s német testből rakj
garmadákat!

¹ Pulhák = kerekes, hosszú puska.

Bort kupámba, bort! embert a
gátra! . . .
Tyúkody pajtás, induljunk rája!

Verjük által az labancot a más-
világra, —
Úgy ad Isten békességet édes ha-
zánkra.

Ne higj magyar a németnek . . .¹

Ne higj magyar a németnek,
Akármivel hitegetnek ;
Mert ha ád is nagy levelet,
Mint a kerek köpönyeged,

S pecsétet üt ollyat rája,
Mint a holdnak karimája :
Nincsen abban semmi virtus —
Verje meg a Jézus Krisztus !! . . .

Esztergom megvételéről.

Sebes víz a Garam, siet a Du-
nába, —
Kurucok tábora éppen ott meg-
szálla.

Rákóczi tábort üt a Garam-
torokban,
Persia-szőnyegen pihen szép sátor-
ban.

Persia-szőnyegen, fényes tigris-
bőrön . . .
Sátor előtt állnak palotások bő-
vön.

Verik az rézdobot, fújják a trom-
bitát —
A sok nyalka kuruc üli az paripát.

Rákóczi tábora torpad² az sík-
ságon ;
Rákóczi sátora dombon áll magá-
ban.

Friss, kerek dombon áll tegnapi
nap oltá ;
Nemcsak az sátor, a domb is csak
azolta ;

Jó kuruc vitézek csak tegnap
dombolták,
A földjét kezekben süveggel hor-
dották.

»Urunknak sátora magas helyen
legyen ;
Szép tábora fölött végig tekinthes-
sen !«

»Aranyos zászlója lobogjon ma-
gasra ;
Messzéről mindenki mindjárt meg-
láthassa !«

Süveggel hordották, a dombot
úgy rakták,
Rákóczi patyolat sátorát rávon-
ták.³

Nagy Rákóczi jár az gyönyörű
mezőben,
Rettenetes kardja villog a kezében.

Kardjával fölmutat Esztergom
várára,
Vár tornyán lobogó császár-zászlá-
jára :

¹ Thaly Kálmán, közelebbi adatok nélkül, Rákóczi Ferencnek tulajdonítja e pár soros verset, melyben a kornak a német hadak elleni gyűlölete a legjellemzőbben tömörül össze.

² Terjed.

³ Esztergommal szemben, a párkányi mezőn ; má is él e hagyomány a nép ajkán.

»Mire a fényes nap háromszor
felsütne —

Hejh magyar lobogó lesz oda fel-
tűzve !«

»Szóljatok álgyúim, szörnyen ro-
pogjatok,

Dunának két partja rengjen alat-
tatok !«

Hejh ! s megbődülének Rákóczi
álgyúi,

Hejh ! s megrendülének Eszter-
gom tornyai.

Amott az vár alatt — törik már
a falat ;

Vég-Esztergom vára, jobb lesz,
add meg magad !

Odafent az tokos¹ csak elhivé
magát.

Nem adja a várat, berdót igen ka-
járt.

Éjten-éjjel, mikor a lövés elhall-
gat ;

Fényes tigrisbőrén Rákóczi nem
nyughat.

Készíti híveit, híres vitézeit :

Fodor és Révay hajdu-ezereit.

Az palotás-ezret, az Esze Tamá-
sét,

Csajági Jánosét, Lócziét, sok másét.

Éjten-éjjel egyszer az álgyú hár-
mat szól :

Hát az sok kuruc az várra csak úgy
nyomól . . .

Tüzes garanáttul világos az éj-
jel, —

Hajh ! sok anya fia borúl ott be vér-
rel !

Hasad az szép hajnal, piros az
hegyoldal . . .

Esztergom várában Rákóczi fel-
nyargal.

Esztergom utcáin szikrát hány
patkója,

Esztergom bástyáin lobog az zász-
lója . . .

Mikor Esztergomban örömet lőt-
tenek ;

Ez versek kevésség azután költe-
nek.

Ha kérded : ki írta ? — egy igaz
magyar fi,

Igaz örömében, — elhiggye akárki.

Ocskai Lászlóról való ének.²

Kurucok, kurucok, hajh szegény
kurucok — [tok !

Be megsötétedett ti fényes napo-

Óh gonosz szerencse, óh keserves
óra ! . . .

Trencsényi mezőnek vérrel borítója.

Sok ezren borultak ott önnön
vérekben, — [ben.

Mások tántorodtak régi hívségek-

Labanc már Ocskai ; sok vitéz had-
nagyi

Átkozva siratják az ő labanc-
ságát :

Verje meg az Isten állhatatlan-
ságát !

Kemény Beleznai serény Jávor-
kával,

Ama Bornemissza, híres Ráczi Mis-
kával

¹ Német.

² A kalandos életű Ocskay Lászlót Csajági János kuruc dandártábornok 1710 január 3-án Érsekújvárt arú-

lásért lefejeztette. E két gyönyörű ballada hitelességét újabban kétségbe vonták.

Esküsznek Újvárbán egymásnak
kezére,
Erős esküvéssel Ocskai vesztére :
»Bátor¹ vérontásom — történjék
halálom,
Álnok árulónak bosszúját meg-
állom !«

S nyárnak hévségiben — ősz sűrű
ködében
Kergetik Ocskait nagy kegyetlen
télben.

Beleznai két száz labancát le-
vágja —
Pilátushoz küldi őket vacsorára.

Bornemissza véle gyakran kerget-
tödzik,
Rác Miska éjjel is ott környül les-
kődik . . .

Jávorka pediglen paraszti ruhá-
ban —
Egynéhány vitézzel csak bétör há-
zában.

»Héj Ocskai László ! a nagy tob-
zódástul
Kelj föl immár — érted elgyöt-
tünk Újvárbúl ! . . .

Vérünk árulója, most add meg ma-
gadot !«
— Fölke Ocskai : de fegyvert ra-
gadott . . .

Kiverik kezébül, s úgy homlokon
vágják —
Vér elborította mind a két orcáját.

Viszik már, viszik már, kötve pari-
pára,
Nyargalton-nyargalvást — viszik
már Újvárba.

Hogy vitték a kapun, istrázsa ki-
áltott :
»Itt hozzák, itt hozzák az Ocskai
Lászlót !«

Hadi szék bírái ott egybengyűlének,
Hitiszegő felett ők széket ülének.²

Irjátok furérok, írjad sereg diák —
Vérverestentával a nagy sententiát:

»Világ példájára feje elüttesék,
Várnak bástyájára karóba tűzessék.

Hadd lássák mindenek : az lator
mint jára,
Ki megszegvén hitit, támadt hazá-
jára !«

— Mikor rézdobokat megüték az
vártán,³
Mikoron az sípot megfújták az bás-
tyán :

Akkor az piacon álltak mind fegy-
verben, —
Kihozák Ocskait, vasakkal ter-
helten.

Ott felzöndülének vitézek, hogy lát-
ták :
»Öld meg az árulót ! Hozzá . . .«
azt kiálták.

S ha fejét nagyhamar hóhér el nem
esapja :
Testét vitéztlő rend izekké szaggatja !

Feltűzék az fejét a bástya fokára,
A mely néz Nyitrára, — egy nagy
árbocfára.

Nagy fekete hollók sűrűn szálldo-
sának —
S ott környül kerengvén, ekkép
károgának :

¹ Ámbár.² Törvényt tartottak.³ Órhely.

»Kár, kár, kár, kár vala Ocskai
Lászlónak,
Illyen nagy vitéznek — lenni árú-
lónak!

De nem kár, hazáját, vérit eladó-
nak

Szemeit kivájni, fekete hollónak!¹

— Ezt szörzék Ujvárbán, ezer-hétszáz tizben...
Szegény magyarokat segítse az Isten!

A Rákóczi-nóta.²

Jaj régi szép magyar nép,
Az ellenség téged mikép
Szaggat és tép!
Mire jutott állapotod —
Romlandó cserép,
Mintegy ékes eleven kép
Voltál olyan szép,
Magyar nép!
De a sasnak³ körme között
Fonnyadsz, mint a lép,
Szegény magyar nép!
Mikor lész már ép?...
Megromlottál mint cserép, —
Jaj hát szegény magyar nemzet
Jóra mikor lép!

Jaj Rákóczi, Bercsényi
Vitéz magyarok vezéri,
Bezerédi!
Hová lettek magyar népnek
Élő tüköri,
Nemzetünknek hírszerzői,
Fényes csillagi,
Ocskai?!...
Az ellenség mindenfelől
Őket emészti,
Úzi, kergeti,
Búval epeszti, —
Közénkben sem ereszti;
Jaj hát szegény nemzetünket
Miképen veszti!

— Már Ocskai László másoknak
nagy példa:

Gonosz árulóknak így lészen halála!

Lelkeket világon szélvészek kergetik —

Azután pokloknak lángjára vetetik.

Jaj országunk, — jószágunk
De főképen hát minmagunk
Mint nyomorkodunk;
Az idegen nemzetségnek
Rabjai vagyunk,
Jaj, naponként mint elfogyunk,
Jót ne is várjunk,
S kivánjunk;
Mert kegyetlen — embertelen
Nemzet van rajtunk;
Jaj meg kell halnunk,
Meg nem maradunk.
Nagy ellenség közt vagyunk...
Bizony méltán ezek miatt
Kesergünk, sírunk.

Országunknak, magunknak
Jaj minden maradékunknak!
Jaj, mindazoknak,
Kik e földön nagy ínségben
Igy nyomorkodnak,
Özvegyek panaszkodnak,
Árvák zokognak,
S magoknak
Siralommal ártatlanok
Halált okoznak.
Csak siránkoznak
És fohászkodnak;
Bánatink nem apadnak,
Mert hazánkából az ínségek
El nem távoznak.

¹ A varjukárogást Arany is fölhasználja *Vörös Rébék* című balladájában.

² A kuruc költészet legelterjedtebb terméke, melynek eredeti dallamából fejlődött a híres Rákóczi-induló.

A szerencsétlen trencsényi harc után, 1708 augusztusában szerzett költemény máig megmaradt a nép ajkán.

³ Németnek, jelképesen.

Rajtunk tenger — a fegyver,
 Mert a német köztünk hever,
 És igen ver;
 Mutogatja magát mintegy
 Kényes gavallér,
 Nemzetünket kínzó pallér,
 Nem szán, mint hóhér;
 A kit ér,
 Addig vér —
 Míglen neki mindent nem ígér!
 Látod, mely kövér,
 Bőrében sem fér, —
 Mégis csak mind többet kér!
 Alig vagyon országunkban
 Miatta kenyér.

Nézz reánk, Úr a mennyből;
 Ments meg kérünk, minket ily
 Ellenségtől! [csúf
 Ki a híres magyaroknak,
 Véréből — épül.
 Ne hagyd ily dühös-ínségtül,
 Rút ellenségtül,
 Némettül
 Gyaláztatni, mocskoltatni
 Az irigyektül,
 Ily dölyfös néptül,
 Kínzó eszköztül,
 Megfosztatni nevétül —
 Mindenkoron győzedelmes
 Dicsőségétül.

Könnyem csordúl.

Könnyem csordúl,
 Kedvem mordúl,
 Mint hegyestőr¹
 Szívemre tör;

Gondolataimban ha beszállok,
 Képzelődésemben ha megállok
 Végemet érzem,
 Jaj mert foly vérem...
 Setétek nékem az egek.

Egy bujdosó szegény legény...²

Egy bujdosó szegény legény,
 Idegen földön jövevény,
 Üldögél az erdők mélyén —
 Hogy ne is látná az napfény.

Sárga levél csak hulldogál,
 Bús madárszó csak sírdogál,
 Nyugszik ő is vagy álldogál:
 Csak szomorú nótát tanál.

Terebély nagy sátoros fa,
 Szomorkodván ül alatta;
 Sárga levél béhullatja,
 Az madár is elsiratja.

»Rossz világ van idehaza,
 Bujdosik már az katona,
 Édes anyja ha siratja,
 Egész világ csak átkozza.

Fakó lova ott füvelget,
 Le sem vötte kantárt, nyergét;
 Hegyestört az nyergen cserget,³
 Rácot rajta már nem kerget.

Erdők, berkek, vad kősziklák:
 Bús fejünköt lappingtatják;⁵
 Ezek még is bátor tanyák:
 Bújdósókat nyúgosztalják.

Fejér abaköpenyegje⁴
 Az legénynek leterítve;
 Nyakbanvető farkasbőre,
 Bús fejével arra dől le.

Levelét fa csak hullajtja.
 Keltünk-jártunk eltakarja.
 Kis madárka bús szózatja
 Hírünk-nevünk elsiratja...

¹ Hegyestőrnek hitták a régi magyar lovasságnak nyereg alatt viselt hosszú, háromélű, egyenes kardját. A karloviaci békéig használták.

² A szabadságháború leveretése

után keletkezett nagyszámú bújdósó-énekekből.

³ Zörget.

⁴ Abaposztó: durva parasztposztó.

⁵ Lappingtat = rejteget.

Úgy elmégyek, meglátjátok,
Soha hírem sem halljátok ;
De ha mégis hallanátok :
Tudom hogy megsiratnátok !

Piros kaántár a kezembe,
Piros csizmám a kengyelbe,
Indulok lengyel végekre, —
Búsán nézek hazám fele.

Szülőföldem, isten hozzád ! . . .
Az hazám már Lengyelország,
Az hazám már Lengyelország,
Mégis sírva gondolok rád ! «

S az merre jár lova lába :
Búsúl az erdő utána,
Árnyékot borít reája,
Elbujdosó katonára.

Az az árnyék elfedezzen,
Az az ösvény elvezessen :
Szíved mindent elfelejtse :
Hogy ne fájjon, emlékezzen !

— Ez éneket oly időben
Szörzék Ungh vize mentében,
Mikor volnánk menőfélben . . .
Vezéreljen a jó Isten !

Virág-énekek.

I.

Amott kerekedik
Egy fekete felhő,
Abban tollászkodik
Egy fekete holló.

Várj még holló, várj meg,
Hadd izenjek tőled,
Apámnak, anyámnak,
Jegybéli mátkámnak.

Könnyen megösmérhetéd
Ennek háza táját ;
Piros rózsák lepik
Aranyalma-fáját.

Gyémánt az ablakja,
Üveg az ajtaja,
Magának kék szeme,
Aranyszínű haja !

Ha kérdik hol vagyok ?
Mondd meg, hogy rab vagyok,
A török udvarban,
Talpig vasban vagyok.

II.

Állj-előmbre, rózsám, hadd búcsú-
zam tőled,
Ha el nem búcsúzom : bujdossunk
el ketten !
Vagy meghalok érted,
Vagy enyimmé tészlek,
Édes szívem !

Fekete két szemed mire csalt meg
engem ? [engem ?
Gyenge szép termeted mire hozott
Vagy meghalok érted,
Vagy enyimmé tészlek,
Édes szívem !

Ne menj el galambom, ne repülj el
tőlem,
Jöjj vissza madaram, szállj bé
ablakomban !
Vagy meghalok érted,
Vagy enyimmé tészlek,
Édes szívem !

Ha elmégy is szívem, csak hozzám
igaz légy !
Igaz szereteted hamisra ne fordítsd !
Vagy meghalok érted,
Vagy enyimmé tészlek,
Édes szívem !

II. RÁKÓCZI FERENC.

1676—1735.

Beszéd a gyömrei táborban.¹

Nem tudom, vitézek, szívemnek fájdalmát előttetek jelentsem-e, avagy pedig méltó indignációra s bosszúságra gerjedett elmémet előtökbe adjam? Mert ugyanis, ha az elsőt szemlélem, nemdenem méltó-e keserüségemet mind azok eleibe terjesztenem, a kik hazájok és nemzetek dicsőséges szabadsága mellett életüket felszentelvén, mindeneket elhagyván, zászlóm alá oly véggel jöttek, hogy mindenikünknek mind az győzelem, mind az halál köz legyen? Nemdenem méltó-e, mondom, mind azon dicsőséges rezolúcióját, akaratját a vitézlő rendnek hazánk ügyén szánakozó és zokogó szívvel szemlélni? Elfelejtettem az elmúlt keserves siralmat, elhallgatom éjjeli s nappali fáradságomat, veszedelmek között forgó állapotomat, és ámbár eddig való szerencsés hadakozásaimat elő nem hozom is: elég okom lehet a panaszra ügyünknek s becsületünknek általatok esett csorbáját említvén, kik voltatok azok a vitézek, a kik hazátokat velem együtt véres verejtékkel oly régi szabadsághoz közelgő állapotjára helyeztették, most köztetek lágy szívű, a dicsőséges magyar nevet nem érdemlő elfajzottak hírünket, nevünket, dicsőségünket csaknem eltapodták. Lettem volna inkább oly szerencsés, hogy hazánk oltalma mellett veletek gyarló testemet halomba rakattam volna, mintsem becstelenségeket okozó cselekedetekről kell emlékezniem most élő, de csaknem eltemettetett vezéreteknék. Mit akartok? Vérkíméléssel, harckerüléssel, erősségek elhagyásával, egy szóval szaladással kívánjuk-e édes hazánkat

¹ 1705 július 3-án. Rákóczi hadai ekkor több szerencsétlenség (nagyszombati, kiliti), csapások következtében kedvüket veszítették, kevés lelket mutattak s egyre szökdöstek a táborból. A baj orvoslására Károlyi kegyetlen rendszabályokat ajánlott, a fejedelem pedig a következő beszédet tartá.

megnyerni, magunknak nyugodalmat, maradékunknak megmaradást szerezni? vagyis gyalázatos, és bizvást mondhatom, hallhatatlan példátok után feleségeitek, gyermekeinket, magunkat jobbágyságra vetnünk, és ennyi feláldozott magyar vért semmivé tennünk? Békéljetez meg inkább csalárd ellenségekkel, kinek igáját ekképen segítettétek, hogy én is oly szerencsétlen hadi vezérnek nevét letévén, tengereken s pusztákon való bújdosásommal gyalázatban hagyott életemet végezhessem. Töröltessék el, nem bánom, inkább eleinknek dicsőséges Rákóczi neve, mintsem több ily gyalázatokkal terheltetett napjaimat sirathassam. Áldoztátok fel személyemet, kezébe adjátok ellenségemnek: csak magatoknak s nemzetünknek szerezhessenek azzal szabadságot, örömet megyek sötét tömlöcbe, kiből istennek szent keze kiszabadított, és azt követő gyászos theátrumba vígan lépek, csak tudjam, hogy mindezekkel nemzetem boldogságát elnyerhetem. Engedjétek, hadd keressem ellenségem fegyverét inkább, mintsem veletek haldokló, gyalázatos életet éljek. Vagy ha bennetek volna az magyar vér, és hozzám — nem uratokhoz, de atyátokhoz, társatokhoz, véretekhez való szeretet, bosszújátok meg gyalázatunkat azon hazánkárulói büntetésével, akik nemzetünket s mindnyájunknak becsületünket gyászba öltöztették. Magatok pedig, oh fiaim, oh társaim, segítsétek magatoknak boldogulására való igyekezetemet, vigasztaljátok elkeseredett szívemet, hogy veletek élet és halál között kereshessem oly szívvel, amint kezdettem, hazánk s mindnyájunk szerencséjére s boldogulására célzó szándékomat. Nem kívánok birodalmat, nem kincset töletek, s nem egyebet az igaz magyarhoz illő bátor szívnel, hogy azt magammal összecsatolván, veletek éljek és haljak.

ÖTÖDIK SZAKASZ.

NEMZETIETLEN KOR.

CSEREI MIHÁLY.¹

1667—1756.

Históriájából.

Gróf Zrinyi Miklós halála.

Bizony dolog, ha az két hatalmas, vitéz, okos magyar fejedelmek, Zrinyi Miklós és Wesselényi Ferenc, amely munkát bölcsen felfogtanak vala, tovább is kontinuálhatják vala, talán a magyarok is jobban boldogulnak vala. De csakhamar kimutatá isten, hogy nincs ő felségének kedvéből s akaratóból a német császár ellen való insurrectio, hanem a magyar nemzetet a sok nemzetséges gonoszságért ostorozni akarja; mert ugyanazon esztendőben Zrinyi Miklós véletlenül meghala. Kinek halálát gróf Bethlen Miklóstól, ki akkor experientiae erga² Horvátországban, a bán Zrinyi Miklós mellett vala Csáktornyán, így hallottam:

A bán vadászai kimevén ebéd előtt, több elfogatott vadak között hozának egy vadkant is; kit a bán eleiben vivén kérdi Bethlen Miklóstól: „Ösém uram! Erdélyben szoktanak-e teremni ilyen vadkanok?“ Bethlen Miklós megfelel: „Kegyelmes uram, Nagyságodat alázatosan követem, ennél sokkal nagyobbak is teremnek.“ A bán mintegy megszégyelvén magát, mondja neki: „Ha tetszik kegyelmednek, ebéd után menjünk ki vadászni; meglátja kegyelmed, itt is, a horvátországi erdőkön, találunk ennél nagyobbakat is.“ Az alatt az ebéd elkészülvén, a bán szokása ellen kedvetlen állapottal vala, nem tudván senki okát. Ebéd után megindulván feles puskásokkal, egész estig mind hajtják az erdőket, és noha egyéb vadakat verettenek, de vadkant nem találának. Estve felé egybegyülvén mind a vadászok, hogy haza menjenek a bánnal együtt, azonban egy jáger előfut, s mondja a bánnak:

¹ *Históriáján kívül, melyet Kazinczy Gábor 1852-ben adott ki, nevezetes kisebb iratai is maradtak.*

² *Tapasztalásszerzés végett*

„Kegyelmes uram! ihol nem messze egy nagy öreg vadkant láttam“. A bán örülvén neki, egy hosszú puskát veszen a kezébe s bemegyén egyedül az erdőbe, megparancsolván, hogy a többi másfelé álljanak lesben. Meglátván a vadkant, hozzá lő, meg is sebesíti; a megsebesedett oktalan vad, szokása szerint, egyenesen a bánra megyén, és mivel hirtelen puskáját meg nem töltheté, oldalán függő pallosát kirántja, s nagybátran a vadkan elcibe futamodik s hozzája vág, de a vadkan agyaráat találván, a pallosa ketté törik, és azon sebességgel a vadkan neki agyarkodván, az egyik lábát a bánnak erősen megsérti, mely miatt megtántorodik, de ugyan el nem esik. Nem lévén már fegyver nála, küzdésbe indul a nagy oktalan vaddal, és a földre lenyomja s a hasára ül, a két fülét két kezével erősen megragadván, úgy hogy a vadkan alatta meg sem mozdulhatott. Ha akar vala, könnyen kiálthatott volna, mert ott a sűrűben nem messze állottak lesben sok vitéz szolgálai s puskásai, kik megsegélthetik, és a vadkant alatta megölhetik vala; de a régi híres vitéz ember szégyennek tartván egy vadkan megölésére segítséget hívni, midőn gondolkodik miképen ölhetné meg, jut eszébe, hogy az övében hüvelyestől volna kése; az egyik kezéből a vadkan fülét kiereszti, hogy kését kivonván a torkába verje; a vadkan is, tágulván egyik füle, erősen megrázkódik és hirtelen a bán a hasáról a földre leesik, a vadkan is hevenyében hozzája vág agyarával, és a torkát kiszakítja.

Ebben semmit sem tudtanak a vele valók, de midőn az előszöri lövés után annyit késnék abban az erdőben, nem tudván mire vélni a dolgot, arra felé sietnek, szintén akkor érkezvén oda, mikor már a földön fekvő bánnak a vadkan torkát kivágta volna. Megbúsulván a szolgálai, a vadkant ugyanazon helyben megölik, a bán pedig a földről felemelik; kinek torkán levő nagy sebet mikor meglátnák, a maga keszkenőjével be akarván kötni, a szinte meghaló nagy vitéz bátor fejedelmi ember azt mondja szolgálainak: „Semmi édes fiam, semmi; ne kössétek be...“ annál többet nem szólhata, hanem meghala. Kinek holttestét hintóra tevén, nagy sirással Csáktornyára beviszik. Ott temették el, nemesak Horvátországnak, hanem egész Magyarországnak, sőt az egész keresztységnek nagy keserűségével. Így vesze el véletlenül az hatalmas vitéz fejedelem, a ki teljes életében annyi véres harcokon forgott, a ki annyi sok vitéz pogányokat maga kezével levágott; egy oktalan utálatos vadkan végezé életét olyan dicsőséges fedelemnek, kinek mása akkor a magyar birodalomban nem vala. Így játszodtatá meg isten a magyarok intentióját, s elvevé szemek elől azt, ki az ő szabadságokat vitézi erejével s nagy elméjével helybe állíthatja vala.

Vagyon ugyan olyan hír is, hogy az ausztriai udvar, megértvén titkon Zrinyi Miklós szándékát, hogy a magyarokat

a császár ellen fel akarná lázasztani, mivel nyilván s erővel nem mernek vala belékapni, alattomban egy német jágert nagy fizetéssel fogadtanak volna meg, a ki Zrinyi Miklós szolgálatára kötelezvé magát, mind keresett alkalmatosságot, hogy valahol vadászatban meglőhesse; és mikor látta volna, hogy a vadkannal tusakodnék, egy sűrű helyről mintha a vadkant akarná meglőni, úgy lőtte volna meg a bánt főben s a miatt kellett volna meghalni. Igaz-e, nem-e, én bizony nem tudom; a mint hallottam, úgy írtam meg.

BOD PÉTER.

1712 – 1768.

A Magyar Athenasból.

Székely István.

Bencéden született Udvarhelyszékben. Hol tanult ifjúságának idején, nem tudatik; de volt szép tudományú nevezetes ember, a kinek fáradsága által jutott az evangeliumnak nagyobb világosságára Magyarországnak az a része, a mely vagyon Lengyelország felől. Sokat fáradozott a tudatlanságnak elkergetésében, e végre bocsátott is világra egynéhány könyveket magyarul: 1. Egy kis könyvecskét írt a szikszai iskolabéli gyermekek számára, melynek titulusa ez: *Keresztységnek fundamentomáról való tanúság*. Nyomt. Krakkóban 1538-dik eszt. Ekkor volt szikszai oskolamester, a könyvét is ajánlotta a szikszai gyermekeknek. 2. Magyarra fordította az ekléziának régi deák *Hymnus* nevezettel való énekeit. Nyomt. Krakkóban 1538-dik eszt. Vagyon ajánlva Prini Péter nagy úrnak. 3. *Keresztységnek fundamentomáról való rövid tanúság*. Nyomt. 1544-ik eszt. 8. R. Vagyon ajánlva régi Kele-

mennek vitézlő úri embernek, hogy fiát e szerint taníttatná, az ABCét elől leírta, hogy a gyermekek e szerint taníttatnának olvasni. Irta ezt Liszkán laktában. 4. Adott ki harmadszor is a hit fundamentomáról egy könyvet bőven, a melly már szép tudós munka. Nyomt. 1546. 8. R. 5. Magyarra fordította a zsoltárokat. Nyomt. Krakkóban 1548-ik eszt. A XLII-ik zsolt. (I) versit így fordítja: „Miképpen a gím szarvas rikkolt a folyó vizekre: akképen az én lelkem tehozzád kívánkozik Isten“. A XCVI-dik zsoltár 2. versét így: „Ki szerzi az ő nyári házának gerendáit a vizekbe, és csinálja a felhőkből az ő szekereit“. 6. *Chronica mundi*, melyben mind ekklézsiai s mind külső históriákat belégyűjtögetett s magyar dolgokat is. Nyomtattatott Krakkóban 1558-ik esztendőben. 4 Részben. Volt akkor gönci főpap, mikor ezt kiadta, s nagy ember azon földön. Igérté volt, hogy az egész bibliát magyarra fordítja s kibocsátja; de mennyire mehetett ebben a szándékban s maga is hol és mikor halt meg? előttem nem világos.

- KISS ISTVÁN.

1730 körül Rodostóban.

A Magyar Filozófiából.

Istentelenek tudománya észszel ellenkező.¹

A' bolond szivében mondta: nincsen Isten. Szivében mondta, miért szájával nem mondta? *Nem merte oly nagy káromlást.* Szivében, mint valami sötétben rejtette. De a' kit ő nem mert, ma sokan merik, a' kik tele torokkal vitattyák Isten nem létét és mindenek csak történet szerént vannak, esnek. Ó süket athéusok! nem hallyátok-e a' természet szavait? mennyi dologgal, annyi nyelvvel bizonyította, hogy Isten vagyon, sőt egy szóval kiáltanak mindenek: *Ő alkotott minket, és nem magunk.* Mit kiált e világ, és tellyes föld ékessége, dolgok külömsége, éteczakák és napok rendi? az üdök egyenlő külömsége? mennyei testek alkotmányja, nagysága, méltósága, fölsége? Az sphaerak, vagy egek kerekseginek és többi égi jeleknek oly álhatatos álhatatatlansága? Nemde mind ezek legnagyobb alkotót és igazgatót jelentiké, kinek véghetetlen bölcsességétől és parancsolattyától függenek, igazgattatnak? *Innét az égh tudatlanok könyve, kiből egy minden elementumokból, és idő forgásából* Istent ki olvashatni, láthatni, érthetni. Oh, balgatagok, olvasni nem tudtok! De micsoda? Mindenek történet szerént való munkálkodásokból származnak.

---

¹ A rodostói emigránsok közé tartozott Kiss István életéről mitsem tudunk. *Magyar filozófiája* 1730-ban készült s a kézírata a Nemzeti Múzeum tulajdona. E mutatóvány a munkának befejező része, eredeti helyesírással.

Oh henyéző here agyvelőnek találmánnya! Oktalan elmének bolondsága! Csak fából esinált sphaerát is, vagy égi golyóbist (az égh árnyékát) mesterinek, legnagyobb mesterségén kívül történet szerint véghez menni soha sem láttatok; és amaz nagy roppant alkotmányt, a' világ csudálatos mesterségét, hogy csak történetből származott, azt mondgyátok. Oh bolond, és gyógyulhatatlan értelem! De tagadgyátok! mindazáltal a' dolognak okai világossak, nyilván valók: szemeteket bé hunnyátok, hogy a' törvént, és annak biráját nyakatokból szabadossabban kivethessétek: minden nemzetek egyenlő értelme kiált ellenetek. A' születendő világgal született az Istennek ismértei; valaki abban kételkedett, rettentő váz volt. Innet volt világ szerte az athaeusoknak rettenetes büntetések. Az athaenásbéliek fejeket vették; Socrates tagadgya, és halálra íltetik; Protagoras kérkedik és számkivetésben vették, proscibáltatik, és ti minden nemzetek, és nemzetségek bölesesége felett okoskodtok? Oh tömlecze a' bolondokkal! lánczokra az oktalanokkal! Ki vetkeztetek az emberből és emberségből: Istent tagadgyátok és minden gonoszságra szabad utat nyittotok. Testi gyönyörűség czélotok; mennél gonoszsabbak, annál bódogabbak. Méltó, hogy az ilyen még a természetnek is rettentő vázi éppen kigyőkeztessenek; emberek, nem emberek, állatok, nem állatok; mert azt kitől vannak, bolond elméjek tagadgya. De ám veszszenek a' bolondok! Eddig is a' bölesesség a' jó erkölcsök böleseségének tudományát a' természet, mesterségétől vettük; tanullyuk meg azt is utóljára, ki mindenek felett *Való* és *Első, eő alkotott minket*. Kicsoda eő? Állatok állattya, valóságok valósága *Isten*. Oh Isten! feneketlen tenger, kit senki meg nem foghat, által nem evezhet. A' philosophia mely igen kicsiny tenger! Azt vélem vala, hogy mindenekenn által eveztem; és imé! által evezhetetlen Óceánus tenger vagyon előttem. Oh széllyes, és feneketlen tengereknek tengere, mivel által nem evezhetek rajtad, beléd mérülök, és utólsót sohajtok haldokló Aristotellessel: *Mint hogy én meg nem foghatlak Tégedet, Te fogj meg engem*. Oh valóságok valósága néked Diesiret, Hatalom, Dicsőség örökkön örökké Amen.

MIKES KELEMEN. •

1690—1762.

Törökországi Leveleskönyvéből.¹

1. A bujdosók élete Rodostóban.²

(XXXVII. levél; Rodostó, 28. máj. 1720.)

Már mi itt derék házastüzes emberek vagyunk, és úgy szeretem már Rodostót, hogy el nem felejthetem Zágont. De tréfa nélkül, édes néném, mi itt igen szép kies helyt vagyunk. A város elég nagy és elég szép, a tengerparton lévő kies és tágas oldalon fekszik. Az is való, hogy Európának épen a szélén vagyunk. Lóháton innét Konstantinápolyba két nap könnyen el lehet menni; tengeren pedig egy nap. A bizonyos, hogy sehol a fejedeleznek jobb lakóhelyt nem adhattak volna. Akármely felé menjen az ember, mindenütt a szép mező, de nem pusztá mező: mivel itt mindenütt a földet jól megművelik, a faluk mellett lévő mezők nem puszták, és ennek a városnak a földje olyan művelt, valamint egy jól megművelt kert, kivált mostanában gyönyörűséggel nézi az ember itt a szántóföldeket és a szőlőket és a sok veteményes kerteket. Itt pedig annyi szőlőhegyek vannak, hogy másutt egy vármegyében elég volna, — azokat pedig mind igen jól művelik, és azokban a sok gyümölcsfák úgy tetszenek, mintha mind kertek volnának. Itt pedig meg nem karózzák a szőlőt, mint nálunk, azért is az ágak mind le vannak hajolva, a szőlőgerezdet a levelek befödven, a földet is árnyékban tartják, ez pedig szükséges ezen a meleg földön, a hol nyárban igen kevés eső jár, így a föld nedvesen marad és a szőlő nem szárad el.

Itt, a való, sok veteményes kertek vannak, az ide való szokás szerint jól művelik, de nem lehet a mieinkhez hasonlí-

¹ Kéziratuk az egri érseki liceum könyvtárában. Először Kulesár István adta ki, 1794-ben, Szombathelyen.

² A végső két szakasz elhagyásával.

tani. Gyapottat pedig sehol annyit nem vetnek, mint itt, és a gyapotból való kereskedés itt igen nagy. Torda vármegyében, gondolom, hogy megteremne, de a mi kokány földünkön elegendő melege nem volna. Itt az asszonyoknak egész esztendő által csak az a dolgok, hogy a gyapottat elvessek, megszedjék, eladják, vagy megfonják. Májusban vetik el, és októberben szedik meg. Való, hogy sok bibelődés vagyon a gyapottal, de minthogy itt az asszonyoknak semmi más külső munkájuk nincsen, azért arra reá érkeznek.

A város felől azt mondhatom, hogy ezen a földön elmondhatni egy szép városnak, amely nem olyan széles mint hosszú. De akármely szép házak legyenek itt a városokon, nem tetszhetnek szépeknek; mivel az utcára nem hagynak ablakokat, kivált a törökök azért, hogy a feleségek ki ne láthassanak; — micsoda szép dolog az irígység! A piaca a városnak igen bőv, — a sokféle szárnyas állat, gyümölcs, kerti vetemény itt igen olcsó — a míg ide nem jöttünk, még minden olcsóbb volt. De ha egy kis drágaságot okoztunk is, de a való, hogy csendességet is okoztunk; mert a lakosok magok mondják, hogy a míg ide nem jöttünk, a hol most vagyunk szállva, ott az utcákon nappal is félve jártanak az asszonyok és leányok: este felé pedig a kút kívül találhattak, azt elragadták. Még gyilkosságok is estenek, ezeket pedig a janicsárok, görögök és örmények követték, de már most legkisebbet sem hallani. Estve kiki sétálhat az utcákon, semmitől sem tarthat. A való, hogy mink is sokan vagyunk, de legkisebb dolog ha történnék, a kapunkon lévő 30 janicsár megtanítaná azokat, a kik valamely garázdát akarnának indítani. Nem is lehet már csendesebb hely, mint a hol mi lakunk; — estve idegen janicsárt, se görögöt nem látunk, noha a szép időkben 11 óráig is kiinn vagyunk. Csak ilyen hamar is már micsoda hasznára vagyunk a városnak, hát még ezután. Csak azt bánom, hogy messze vagyon Beresényi úr tőlünk: ő nem bánja, mert ritkábban megyünk hozzája, és annyival kevesebb lesz a költség. De mit tudunk tenni, ha messze is, csak oda kell menni; — hát hogy töltsük az időt? Még az asszonyok sem szeretik aztat, de mit tehetnek velünk együtt róla. A való, hogy a nem nekik alkalmatlanabb, hanem nekünk; mert csak el kell hozzájuk menni, valamint az úr dolgára.

Már eleget beszéltem a városról és a földjéről; hanem már a mi házunkról levő szokásról kell szólni és az idő töltéséről. A való, hogy egy klostromban nincsen nagyobb rendtartás, mint a fejedelem házánál.

Ezek pedig azok a rendtartások: Reggel hatodfél órakor a dobot megütik, akkor a eseléseknek fel kell kelni, és készen kell lenni hat órára. Hat órakor dobolnak, és akkor a fejedelem felöltözködik — azután a kápolnába megy és misét hallgat. Mise után az ebédlőházba megyen — ott kávéit iszunk és

dohányozunk. A mikor az óra három fertály nyolcra, akkor elsőt dobolnak misére, nyolc órakor másodikat, és egy kis idő múlva harmadikat dobolnak, akkor a fejedelem misére megyen, mise után a maga házába megyen, és kiki a hova tetszik. Tizenegyedfél órakor megütik a dobot ebédre, és tizenkét órakor asztalhoz ülünk, és törvényt teszünk a tyúkokra. Harmadfél órakor a fejedelem csak magánosan a kápolnába megyen, és ott vagyon három óráig. Mikor az óra három fertály ötre, akkor elsőt dobolnak estvéli imádságra, öt órakor másodikat és egy kis idő múlva harmadikat, — akkor a fejedelem a kápolnába megyen, és azután kiki eloszlik. Vacsorára hetedfél órakor dobolnak. A vacsora nem tartván sokáig, nyolc órakor a fejedelem levetkezik, de leggyakortább le nem fekszik még akkor, és reggel ha szinte hat órakor öltözik is fel, de éjjeli két órakor felkel. Azt pedig ne gondolja ked, hogy legkisebb változás is legyen mindezekben. Ha szinte a fejedelem beteg volna is, akkor is mind egyaránt folynak a rendek. Hatodfél órakor felkelni nem kicsiny dolog, de el nem mulatom azért, hogy kedvét találjam, és mindenkor jelen vagyok, mikor öltözik — a hivatalom is azt hozza magával, hogy vigyázzak a eselédekre.

2. Mahomed császár rabnője.¹

(LXIII. levél; Rodostó, 7. sept. 1725.)

Édes néném, csudálja ked azt, hogy lehet írni egy kocsonyának; mert mi csaknem egészen elolvadtunk a sátorok alatt, és csak tegnaptól kezdek helyre jönni. Oka pedig annak az, hogy tegnaptól fogvást visszajöttünk a mi megunt kedves városunkba, és már itt töltjük az időt, a mint lehet szegény bűjdosóktól, hol szomorúan, hol kedvetlenül. De mireánk is az az isten visel gondot, a ki a hazájokban lévőket élteti: azokat ott meghagyta, minket ide hozott: aztat mind egy kéz cselekedte.

Egy régi philosophus azt kérdezte egyszer a másikatól, hogy mit csinál az isten az égben? a ki is azt felelte reá, hogy egyet felmagasztal és mást megaláz. Okosan is mondotta volt Solon Kroesus királynak, hogy: Nemo ante mortem beatus; mert senki sem mondhatja magát boldognak halála előtt. Ha azok nem boldogok, kik hazájokban vannak, hát mi hogy volnánk, kik itt szaporítjuk a levegőöveget sóhajtásunkkal?

Hogy pediglen ked a Konstantinápoly megvétele históriáját olvassa, az igen szép és hasznos időtöltés. Második Mahomed császár, ki aztat megtette, a tizenötödik saeculumnak a közepén igen nagy hadakozó fejedelem volt, azt is írják felőle,

¹ E levél volt a forrása később Bolyai Farkas *Mohamed* című drámájának s így közvetve Kisfaludy Károly *Irénéjének*. Az ismét nénjéhez forduló befejezés elhagyásával.

hogy egynéhány nyelvet tudott, a mely igen ritka a török császárok között. Aztat pedig én is olvastam, hogy a pérai hegyen vitette által a gályáit és nagy hajóit, a mely mostanában teljes lehetetlen volna, és a melynek akkora rettentő munkának kellett lenni. Az olyan munka a régi rómaiakhoz illett, a kik csaknem lehetetlen munkákat vittek végbe, és a melyeket még mostanában is csudálkozással látjuk. A mostani törökök nem hogy olyan nagy munkákat vinnének végbe, de eszökbe sem jutna: Mahomednek pedig szükséges volt olyan nagy munkához fogni; mert olyan görög császárral volt dolga, a ki keményen oltalmazta városát, és meg is oltalmazta volna, ha a mindennapi veszedelem után ujjabb-ujabb hada lett volna. De a sok ostromokban mindennap fogyott a népe, és végtire az utcákon kellett verekedni a törökkel, ugyan magát is ott ölette meg. Mahomed pedig a maga népét nem kimélte, és az ostromokkor, a ki csak visszafordult is, maga ölte meg. De látván, hogy az egész népének megcsökkent volna a szíve, és nem örömet menne ostromra, az egész táborán kikiáltatá, hogy a várost prédára bocsátja. Erre az egész sokaság felzúdult, és parancsolatot nem várván, ostromnak megyen. A városbeliek is, hogy megoltalmazhassák feleségöket, gyermeköket, keményen viselték magokat, ugyanazért lőn olyan nagy vérontás a város megvételekor. Azután az egész várost feldúlták, rablák és prédálák, és irtózatos dolgokat cselekedének a törökök. Azt a várost Konstantinus építteté vala, ugyan Konstantinus nevű császár is veszté el életével együtt.

De ha szinte a város megvétele históriáját olvassa is ked, de lehetetlen, hogy be ne írjam kednek Mahomednek egy kegyetlen cselekedetét — talán nem teszi fel mindenik historicus. A város megvétele után egy igen szép leányt vittek egy basának, a ki is a leányt szép voltaért a császárnak adja. A császár megszeretvén harmad napig csak a leánynyal töltötte az időt, senki feléje nem mehetett, se semmi parancsolatot nem adott. A vezir és a többi basák azon megütközvén, kérték a vezirt, hogy menjen a császárhoz és jelentse meg, hogy az egész had nem tudja mire vélni cselekedetét. A vezir megjelenti a császárnak, a ki is parancsolja, hogy hivassa eleibe a basákat. A basák eleibe gyűlnek — a császár nagy cifrán felöltözteti a leányt, a kinek volt neve Erini,¹ — a basák csudálni kezdték a leány szépségét, és a császár kérdé tőlök, hogy ha nem volt-e méltó olyan szép leánynyal három napot tölteni? Mindnyájan felkiálták, hogy igen is. A császár mondá nekik: Hát miért indultatok fel, és mért gondoltátok, hogy elfelejtettem volna hivatalomat? De mindjárt megmutatom nektek, hogy ha a magam gyönyörüségét sze-

¹ Eiréné (Irén), a. m. béke.

retem is, de azt el tudom hagyni, és méltó vagyok, hogy nektek parancsoljak. Erre felindulván a basák ellen, a kardját kivonja, és a szegény ártatlan leánynak a fejét elüti, és mondá azután a basáknak: A ki ennek oka volt, az megfizeti ezt nekem. Meg is fizeték: mert csakhamar a tanácsadóknak elütteté a fejöket. De ha szinte ilyen boszút állta is a szegény leányért, de annak nem kellett volna maga lenni hóhérjának.

Édes néném, mintha ismertem volna, úgy megesett a szívem annak a leánynak halálán. És azzal minden nagy cselekedetét megmocskolta Mahomed; mert ugyanis egy olyan ártatlan személyt, a kit annakelőtte egynéhány órával szeretett, ugyanannak egyszersmind hóhérja lenni irtóztató kegyetlenség. Az ilyen cselekedettől irtózik a természet; mivel az oktalan állatok között is látunk hálaadókat. Ha Mahomed meg nem vehette volna Konstantinápolyt, nem lett volna az neki olyan nagy gyalázatjára, mint ezen cselekedete.

3. *Bercsényi halála.*

(LXVII. levél; Rodostó, 6. nov. 1725.)

Édes néném, itt most elég sírás, rívás és zokogás vagyon. A szegény Zsuzsi özvegyen marada, és Kajdacsinéből mindenféle nedvesség a szemén foly ki, a mennyit az ma sír. Méltán is, mert szegény Bercsényi úr, a bujdosásának végét szakasztván, ma reggel két óraker elhagya bennünket.

Mind holtig az elméje helyén volt, és egy keresztyénhez illendő halállal mult ki e világból. E már elvette sok szenvedésinek jutalmát, és nem szükséges szánni; hanem azokat kell szánni, a kiket árvául hagyott itt idegen országban. De azokra is gondja leszen annak a nagy eselédes gazdának, a ki soha meg nem hal. A mi urunk mindenkor mellette volt, és hozzája való barátságát holtáig megmutatta.

Micsoda ez a világ? és miért kapunk annyira rajta? A benne való életnek kezdete nyomorúság, a közepe nyughatatatlanság, a vége fájdalom és szomorúság. Ez az úr, éltiben való, hogy szenvedett, de sok világi játékban is volt része. Való, bujdosásban halt meg, de nem szükségben. Így fogyunk el lassanként, mert már itt elég szegény bujdosókat temetünk el. Ezután még mint lesz? Hagyjuk a jó atyánkra, és mondjuk azt, hogy nem érdemli ez a világ, hogy hozzája kapcsoljuk magunkat: mert akármely gyönyörűségben úszunk is, de abból ki kell kelni, és azt elhagyatják velünk.

Elmult gyönyörűség csak sóhajtást okoz,
Jelenvaló pedig hasonló árnyékhoz,
A jövődőbelin kapsz bizonytalanhoz:
Ah! mért hasonlítod magadat boldoghoz?

Aztat már megmondottam, hogy a szomorú levélnek nem kell hosszúnak lenni. Ez elég szomorú; mert itt a halálról kell beszélni, azért el is kell végezni. Tudja ked micsoda nagy dohányos volt a szegény úr — mind holtig is dohányzott; mert halála előtt két órával egy pipa dohányt kiszívott, — de meghalt, kedet pedig az isten éltesse. Amen.

4. Rákóczi József.

(CXXIV. levél; Rodostó, 3. márc. 1737.)

Bezzeg, néném, nyertünk mi a változásban, mint Bertók a csikban. Vigasztalásunkra vártuk ezt az ifjú fejedelmet; de szomorúságunkra jött. A szép rendtartást, a melyet az atya szabott volt közöttünk, és a melyet oly igen igyekezett anyyi esztendőök alatt megtartani és megtartatni velünk mind holtig, azt a fia harmad nap alatt felfordítá, és annak elrontásán kezdé el az itt való életét úgyannyira, hogy olyan kevés idő alatt abban a keresztyéni és fejedelemhez illendő tartásban csak egy kis fótocska marada meg. Minden eltöröltetett, és csak a nagy rendetlenségnek ködje szállotta meg a házunkat. Csak ebből elítélheti akárki, hogy mit remélhetünk, kivált mi, a kik olyan nagy fejedelmet szolgáltunk volt, a kinek minden dolga okosságból, rendből és kegyességből állott. Most pedig mind ellenkezőt látunk; mert a rendet nagy rendetlenség követte; az okosságot a hebehurgyaság, a kegyességet a harag és az idegenség, úgyannyira, hogy harminc esztendőől fogva való bujdosásunk oly súlyosnak nem tetszett, mint már ez a három hónap. Most sóhajtjuk leginkább a mi meghalt urunkat; mert szomorúan kell néznünk az atya és az fia között való nagy különbséget. De már ebben benne vagyunk.

Mihelyt ide érkezett, az atyjának minden jószágát híven kezeibe adtam. Való, hogy káromlás nélkül nem maradtam; mert a hamis atyafiak sokkal vádoltanak, és a hamis vádolásra a fejedelem sokat vizsgálódott utánam alattomban; de becsületem megsértésére valót semmit nem talált. Ezt nekem maga is megvallotta. Nincsen semmi jobb, mint az igaz úton járni. Az volna kívánatos dolog, hogy az atya nyomdokát követné; mert az bizonyos, hogy a porta vizsgálódik utána, hogy micsoda természetű? — Azt kérhetnéd néném, hogy én mint vagyok az elméjében? Csak úgy, mint a többi. Nekem csak isten fizessét sem mondott azért, hogy jószágára, cselédire viseltem gondot. — Itt tegnap nagy földindulás volt. A föld sem nyughatik alattunk. Jó egészséget, néném

5. Az utolsó levél.

(CCVII. I. Rodostó, 20. december 1758.)

Kedves néném! Nem csak mi, hanem az egész emberi nemzet olyan, mint a halálra ítéltetett rabok, akik nem tudják, mikor viszik ki a halálra. A mi sorsunk épen olyan Mennyi urakot, nemes embereket temettünk már el, kit egy, kit más esztendőben? Úgy annyira, hogy már csak ketten maradtunk volt Zay úrral. Az isten azt is kivevé a bujdosásból 22-dik Octobris. Már most egyedül maradtam a bujdosók közül, és nem mondhatom, mint eddig, hogy hadd vigyék ki ezt vagy amazt előre; mert egyedül maradván, nekem kell kimenni az áldozatra. A Csáki úr halála után Zay urat tette volt a porta a magyarok fejévé, a kik ebben az országban vannak a császár protectiója alatt. Halála után a portára kellett mennem, hogy hírré adjam halálát. A szokás szerint engem tettek básbúggá. Mert azt jó megtudni, hogy a kik ebben az országban az öreg Rákóczival jöttünk, azok közül csak én maradtam. Hanem a kik most velem vannak, azok újak. Micsodás a világ! Mennyi változáson mentem már által, de az istennek gondviselése mindenkor velem volt és van mindnyájunkkal. Egész prédikációt csinálhatnék a siralomnak völgyében lévő, változó életünkről. A mely változást mindaddig próbáljuk, valamég az örömmek hegyére nem megyünk.

Vagyon immár egynehány napja, hogy ide visszaérkeztem. Mit rendel az úr ezután felőlem? Az ő kezében vagyok. Hanem azt tudom, hogy pornak porrá kell lenni. És boldog az, aki nem az úrnak, hanem az úrban hal meg. Annyi hosszas bujdosásom után kell-e mást kívánnom annál a boldogságnál?

Az első leveletem, a midőn nénémnek írtam, huszonhét esztendő voltam, eztet pedig a hatvankilencedikben írom. Ebből kivesszek tizenhét esztendőt, a többit a haszontalan bujdosásban töltöttem. A haszontalant nem kellett volna mondanom, mert az isten rendeléseiben nincsen haszontalanság, mert ő mindent a maga dicsőségére rendel. Arra kell tehát vigyáznunk, hogy mi is arra fordítsuk, és úgy minden irántunk való rendelése üdvösségünkre válik. Ne kívánjunk tehát egyebet az isten akaratjánál. Kérjük az üdvösséges életet, a jó halált és az üdvösséget. És azután megszününk a kéréstől, mind a büntől, mind a bujdosástól, mind a telhetetlen kívánságtól. Amen.

FALUDI FERENC.

1704—1779.

A Szent Emberből.¹

Bátor ezer gondviselő szem vigyázzon reád, ha magad nem vigyázzsz magadra, rajta veszthetsz. A külső veszedelemtől megmenthetnek ugyan, de nem a belsőtől. Ártalmasabb a szívünk körül lappangó és kísértő ellenség annál, a ki kin forgolódik és szemre kerül. Szüntelen való vigyázással légyünk azért, hogy hozzánk ne férhessen, vagy erőt rajtunk ne vehessen.

Azt tartják gazdag szántóvető embernek, a ki maga számára sokat szánthat és vethet. Nincs gyümölcsösebb föld a szegények tenyerénél: a ki ide sokat vet, minden bizonynyal sokat arat. Bátor a szántóvető holmikor kevesebb hasznát veszi fáradságának, néked mindenkor termékeny lészen magod, és tenyésző. Adj bőven, bőven megfizeti az isten!

Érts egyet magaddal. Egyezzen meg beszéded gondolatoddal, gondolatod cselekedetteddel, cselekedeted akaratoddal. Szinte oly hamis hazug az, a ki máskint cselekszik, mint az, a ki mást mond s mást gondol. Amaz felebarátját csalja, ez magát. Vét mind a kettő; egyik sem méltó, hogy a jámbor keresztyének közé számláltassék.

Az isten kívánja, parancsolja, hogy szeressük. Nem lehet ennél könnyebb parancsolat. Ami több, viszontag való szeretettel kínál, csak hogy teljes szüübül szeressük; mi lehet ennél édesebb. Tudják, érzik ennek a viszontag való szeretetnek édességét a mennyei szentek. Ha mi földiek csak kis részét érezhetnénk, nem kellene sok szaporítás, önként gyuladozna, szívünk is égne. Azonban ez a szeretet kényes, semmi osztályt nem szenved. Ha nem szereted az istent teljes szívedből, se te őtet nem szereted igazán, se ő téged úgy, mint akarna. Szegett szíved nem kell néki.

A halál nem elégszik meg azzal, hogy egymás után elveszt bennünket a világból, gyakorta véletlenül üt reánk és elragad. — A holtak közül hány ifjú hitte volna, hogy élte virágjában lészen vége. Vagy sok más, hogy mikor vígan vendégeskedik, mikor kedvére mulat, mikor legterhesebb ügyét igazgatja: akkor hal meg hirtelen? És pedig megtörténtek ezek. Igazán mondá a böles: Oh halál, mely bizonytalan vagy! Boldog, a kit noha véletlenül, de nem talál készületlenül.

Több lélek kárhozott el az ártalmas példák miatt, hogyszem üdvezült légyen, a szentek istenes életét látván. Ha kinyílna a pokol, és panaszt hallanánk, jobbára azt hallanánk:

¹ A második szakaszból.

„Átkozott gonosz példa, te valál oka vesztémnek!“ Egy gonosz ember miatt talán száz is hűll a pokolba. Mi készthet bennünket arra, hogy így rontsuk felebarátunkat, okot, módot adván néki a veszedelemre. Szülék! kik nem éltek úgy, mint kellene, ha nem tudjátok, kimondom: gyilkoskodtok magzatitokon.

A felebaráti szeretet tulajdona a keresztyén embernek, mely arra kötelez, hogy ellenségeinket is szeressük, nékiek ne ártsunk. Isten, a ki parancsolja: fogadjunk szót. Isten, a ki példát adott erről, megbocsátván hóhérainak: kövessük. Mit vonogatjuk magunkat! Férjen egyszer fejünkbe: annak nem bocsát meg az isten, ki nem bocsát meg felebarátjának.

A Téli Éjtszakákból.

1. Dardanus király történetéből.¹

Tudhatod, vallhatod, édes magzatom! hogy anyád halála után is nem voltál megúnt gyermekem. Nagy gonddal, szépen neveltelek, gyengén ruháztalak, kezemen hordoztalak, mint a kar madarat,² mindenkor szerettelek. Te valál legdrágább kincsem, nyugodt örömöm, egyetlen vigasztalásom. Te valál udvaromnak ékessége, reménységemnek záloga, országomnak dicsősége. Mostani állapotodat tekintvén, látom, nem vagy egyéb, hanem egy mindenéből kifosztott öreg embernek szegény bujdosó társa. Ime a vadon erdőnek setétes öble a te világos ékes palotád. A sértő tüskés öszvény, kin járunk, a te kies mulató lugasid. Ez a néma magánosság a te zengő víg udvarod, az ártalmas fenevadok a te udvarlóiód, a fű és gyökér eledeled. Erre jutottunk én s te Seraphina, azért téged ugyan hozzád való szeretetemnek bőségéhez képest szüüből szánlak.

Engem a mi illet, könnyebben tűröm sorsomat, mert tudom, hogy nem vagyok azok a királyok közül az első, a kik fényes méltóságokról lehengeredvén, nyomorútúl végezték életüket. Jut eszembe Geta, kit tulajdon öccse megrontott, meg is ölt. Forog elmémben a második Justinianus császár esete, kit maga szolgája Leonicus számkivetésbe küldött és pedig gyalázatosan, mert előbb mind a két fülét lemetszette. Ludovicus Piust, vagy a jámbor Lajost jámbortalan két fia a Római Imperiumból kikergette. Belizarius, az a híres győzedelmes úr, a ki Róma városának falait megint helyrehozta, mint járt utoljára! Kitolták szemeit, koldúságra jutott. Nem akarlak több e'félékkel keseríteni, noha énnékem enyhítesemre volnának.

Hanem azt adogatom elődbe, hogy ez a gömbölyű világ

¹ A negyedik éjtszaka meséje. Mutatványunk az országból száműzött Dardanus király beszéde hűséges leányához, Seraphinához.

² Vadászáshoz használt karvaly.

így forog. A viszontagságok egymást érik, és pedig szörnyű hamarsággal. Felütöt levetőt játszik velünk a szerencse: ma dicsőségre emel, holnap porba kever. Ma sereggel vagynak körülöttünk, holnap szíves barátaink is, máshoz szökvén, elhagynak. Ma a bőségben úszkálván nem tudjuk hová rakjuk kincsünket, holnap nem tudjuk, hol találjuk fel szükséges eledelünket, a mint rajtunk megtörtént. Mikor egyikének támad, a másiknak lenyugszik szerencsés csillagzatja.

Sőt a természetnek is megvagynak az ő változásai. Ime ez a bokros zöld erdő, mely most kikeletre gazdagon felöltözött, majd ősszel kivetkőzik. Ezek a magas fák, kik most a felhőkkel játszadoznak, egy kemény fejszének éle miatt ma holnap ledülnek. A gyümölcsös őszi napokat megszorítja a tél, és helyébe áll. Az előttünk való tenger dagad, apad. Az elementumok meg harcolnak, a víz ellensége a tűznek. A fényes nap homályosodik, fogyatkozik, a hold nem szolgál. Az ég hol tiszta, és csendes, hol pedig felhőkkel setétedik, és a tüzes villámlások közt morog, és gyúl. Nincsen benne tartós állandóság. De, a mint kezdém mondani, az emberi nemzetben legnagyobb a nyughatatlan változás, és fenekedő háborúság, egyik a másiknak rágó férgé, és halála. Akarom erre nézve, hogy az emberi társaságtól el kellett válnunk, de úgy tetszik, még nem vagyunk elég távol tőle, menjünk azért tovább.

2. Kazimir és Iréne.¹

Ki vala terítve fölöttek az égnek csillagos serege, szarvára fogyott a hold, de mégis azon tiszta képét szépen mutogatta a tengerben és a rengő habokkal vígan játszódott. Lengedezett a napkeleti Eurus szél és hasznosan kísérte vala a hajót. Lebegtek, csattogtak a vitorlák. Példázott, nyájaskodott a két hercegi szökevény. Elbeszélé Kazimir, mint járt legyen az udvarló leányzóval. Iréne azt hozta vala elő, vajjon nem ítélte-e meg, tengeri társom, mikor én oly bátran árultam magamat neked és mintegy erővel fogtam kezét veled? Bár el higyd, ha nem siettem volna úgy, a mint láttad, nem értük volna végét szándékunknak. Holnap megtérvén atyám, kiszorúltunk volna mind az időből, mind az alkalmatosságból. Kazimir azt mondá: nincs panasz iránta, jól esett. Hanem nem ütköztél-e meg azon, hogy én kérő lévén, tíz szót sem szólottam ügyöm mellett? Azt felelé Iréne: a kérők nagy feneket szoktak keríteni beszédeknek, arra nem volt időnk, azért magam vezérlettem dolgunkat és a legrövidebb utat vettem elő. Mondhatom azt is, a ki igazán és vigyázva szeret, hallgatását is érti kedvesének. Több e'félekkel töltötték az időt.

¹ Az ötödik éjtszakából. Kazimir lengyel királyfi elszökteti Irénét, a görög királyleányt.

Azonban Kazimir szorgalmasan inti vala a hajósokat, hogy az arcadiai hegyeket kerülnék, netalántán Justinianus kezébe kerülnének.

Éjfél tájkor vala már, változni kezdett a tenger, dagadott, morgott, borúlni az ég, a szelek támadni és egymással viaskodni. Erre oly iszonyú égi tengeri háború következett, hogy utolsó veszedelembé volna a hajó miatta. Úgy forgatta a hatalmas víz, mint a lapdát, orrát, farát, oldalát úgy csapdosta, hogy csaknem elválna egymástól. Hol a haboknak tornyos tetején hordozta, hol megint iszonyú mélységekre lecsapta. Az ég tüzes villámlásokkal gyulladozott és szórta a mennyköveket hatalmas pattanásokkal. A révészek nem bírtak a hajóval, kétségbe estek, minek utána két óráig vesződtek volna. A kegyesek egymásra borulván, siralmas arcával végbúcsút vévén egymástól, minden szempillantásban várták kimúlásokat. Akkor ízben támada a kegyetlen Aquilo szele, és minden erejével túrta a már felforrott tengert, kergette habjait, melyek öszve sűrűdvén, és egymást csapdozván, a partra, melyhez közel valának, egyszersmind kirúgták a hajót, hol itt mindnyájan elterültek félhalva.

Az evezők előbb éledezvén, a két hercegi személyt tovább vitték alkalmatosabb helyre. Ezek is lassan-lassan vérszemet kapván, arról értekeztek, hol volnának, de a borult ég és egyetemben az éjjeli setétség miatt, nem tudhatták, hol légyének. Azonban, mintha csak a bújdosókra fenekedett volna a zörgölődő ég és a haragos tenger és már kitöltötte volna bosszúját, csendesedni kezdte. Ritkultak a felhők. Aeolus viszarántotta kemény szeleit, Neptunus lecsillapította háborodott vizeit. Úgy megállott a tenger, mint a síma márvány. Pirúlni kezdett a hajnal, támadott a nap és megadta színét mindennek. A bús utazóknak is, a mint lehetett, meghozta kedveket.

Az Ur Jézushoz.

Jézus! szívem szép szerelme :
Az én lelkem gerjedelme
Buzgón szeret tégedet ;
Nem azért, hogy üdvözüljön,
Tűzre, kínra ne kerüljön :
Másként szeret tégedet.

Ingyen, uram! te szerettél,
Teremtettél, megszenteltél,
Meváltottál engemet :
Úgy, én szívem szép szerelme!
Az én lelkem gerjedelme
Ingyen szeret tégedet.

Ebben a hív szeretetben,
Holtig való tiszteletben
Vígán öntöm véretem :
Vígán néked, én istenem!
Drága kincsem és mindonem!
Feláldozom éltetemet.

Forgandó szerencse.

Fortúna szekerén okosan ülj,
Úgy forgasd tengelyét, hogy ki ne
dúlj :

Ha miben kedvezett,
Ha szépen vezetett,
Meg ne örülj.

Fortúna szekerén okosan ülj.

Jó kedve s kereke egyaránt jár :
Forgandó, változó : ma kincsesel
vár.

Holnap lenyomorít,
És megint boldogít.
Elhigyed bár :

Jó kedve s kereke egyaránt jár.

Érdemre nem tekint, szemtelen,
vak : [rak.

Kire ma vont aranyt, holnap szűrt
Tudják, kik táborát
Lakták és udvarát,
Sok nagy urak ;

Érdemre nem tekint, szemtelen,
vak.

Hol édes jó anyád, hol mostohád,
Dolgáról senkinek számot nem ad
Megbecsül, megaláz,
Magasztal, legyaláz,
Bút hoz reád ;

Hol édes jó anyád, hol mostohád.

Útravaló.

Ne maraszszuk, elmehet,
A mint tetszik, úgy vehet
A faképtül végbúcsút ;
Előtte az országút !

Már elindult jókorán,
Sebespostán szaporán.
A kakas is megörült,
Vigan szólott, hogy felült.

Minden lova rúgjon fel,
A rúd szege hulljon el,
Repedjen a gyepelő-szí,¹
Pincetokja folyjon ki.

A forgósziel kergesse,
Záporosó veresse :
Igen finom ember volt,
Jó, hogy tőlünk elpatkolt.

A feszülethez.

Szüzek, ifjak sírjatok,
Méllyen szomorkodjatok,
Keseregjen minden szív,
A ki Jézusához hív.

Nincsen abban irgalom,
Hozzád buzgó fájdalom,
A ki téged meg nem szán,
Ó Jézus, a keresztfán.

Gyenge testén sebeit,
Vérrel buzgó kékeit
A ki látja és nem sír,
Élő hittel az nem bír.

A kősziklák repednek,
Nap és hold setétednek,
Minden állat megindul,
Csak a bűnös nem búsul.

Szállj szivedbe, sirasd meg
Bűneidet ; gondold meg :
Hogy az isten fia volt,
A ki érted is megholt !

¹ Szij.

BÁRÓ AMADE LÁSZLÓ.

1703—1761.

Énekeiből.

1. Virág-ének.

Én angyalkám,
Szép madárkám,
Ime hozzád repültem,
Te kedvedre
S kezeidre
Mint a sólyom megjöttem :
Már míveljed,
Cselekedjed,
Mint szívemet,
Úgy ítéljed.
Édessem,
Kedvessem,
Rabod vagyok, kegyessem !

Addig jártál,
Vesszőt hántál,
Míg megfogtad hitemet ;
Lépre kértél,
Édesgettél,
Törben tetted szívemet ;

Már hálódban,
Kalitkádban,
Zárva vagyok,
Rabságodban.
Ne neved,
Meg ne vess.
Azon kérlek, csak szeress.

Már így éljünk,
És szeressünk,
Mint egy pár galambocska ;
Mondd bú nélkül,
Gondon kívül,
Mint fészkében madárka,
Egymást értsük,
S már ne féltjük,
Az egeket azon kérjük, —
Hum, ham, hum,
Hum, ham, hum,
Bőv áldását hogy vegyük.

2. Katonadal.¹

A szép fényes katonának
Arany, gyöngy élete !
Csillog, villog mindenfelől
Jó vitéz fegyvere.
Szép élet !
Víg élet !
Soha jobb nem lehet !
Hopp, hát jöjjön katonának
Illyet ki szeret !

Az zöld mezőn megpuskázik,
Nyer az ellenségtül,
Az kvártélyban mulatozik,
Nyer a menyecskéktül,
Szép élet ! stb.

Szikrát üt az paripája,
Nagy városon nézik,
Hogy jó lovas és vitéz is,
Mindenütt dicsérik,
Szép élet ! stb.

Mind ország, mind az hazája
Félnek és szeretik,
Az szép dámák és leányok
Sokszor ágyát vetik.
Szép élet ! stb.

Kockáz, kártyáz sátor alatt,
Pipa a szájában,
Markotányos háta megett
Nem szolgál héában.
Szép élet ! stb.

¹ Az 5., 6., 9., 10. és 14. versszakok kihagyásával.

Ha jön order, frissen nyergel,
Elmegy az portára,
Fölbiztatja maga társát,
Jól megjön az ára.
Szép élet! stb.

Megjön pályafutásából,
Itt letelepedik,
Jószágot vesz, kölcsön pénzt ad,
Avagy kereskedik.
Szép élet! stb.

Nem parancsol ott vicispány,
Sem a szolgabíró,
Robotára senkit nem hajt
Ispán vagy tiszttartó.
Szép élet! stb.

Prókátor függ az oldalán,
Szerencse bírása,
Böcsület a törvényszékje,
Nincs appellátája.
Szép élet! stb.

Menjünk azért seregesen!
Tartsuk meg hazánkot,
Vérrel, bérrel oltalmazzuk
Szent, szent koronánkot;
Szép élet! stb.

Itthon rajtunk eret vágnak,
Kiontják vérünket,
Nincs böcsület, fizetnünk köll,
Érezzük sebünket;
Rossz élet!
Gaz élet!
Gazabb ennél nem lehet!
Hopp, hát jőjön katonának stb.

Ne gondoljunk a sirással,
Sem a pityergéssel,
Üljünk lóra, marsérozzunk
Az több vitézekkel.
Szép élet! stb.

Isten hozzád, apám, anyám!
Én édes szerelmem!
Húgom! bátyám! sógor! komám!
Avagy jertek velem!
Szép élet!
Víg élet!
Soha jobb nem lehet!
Hopp, hát jőjön katonának,
Illyet ki szeret.

RADAI PÁL.

1677—1733.

A szeretetről.¹

A természetnek tanít folyása,
Melyet úristen, szívünkbe öntöttél,
Hogy ahhoz készebb kedvünk haj-
lása,
Kit minekünk is szeretónkké tettél;
Mert ki kit szeret, viszont kí-
vánja,
Szerelme légyen kölcsön adománya.

Tevagy, úristen, megvallom szívből,
Oly kegyes, jó s hív és szerelmes
atya,
Ki ingyen való szerető kedvből,
Mely szent lelkedet épen általhatja,
Sok javaiddal felkoronáztál,
Szeretted, midőn még nem is for-
máltál.

¹ Az 5—10. versszak kihagyásával.

Megadom tehát, uram, a kölcsönt,
 És meghódolok néked szeretettel,
 A melyet szívem tehozzád kiönt :
 Mert hozzád vagyok kötve erős
 hittel.

Szeretetemet, lelkemnek adaját
 Vedd kegyelmesen, s ne számláld
 hibáját.

Oh uram, mely nagy a te szerel-
 med !

Ki szegény féreg-szolgádat meg-
 szánod,

Sőt felül adod arra kegyelmed,

És nyomorúlttól, tőlem azt kívá-
 nod,

Hogy szeresselek téged, oly istent,
 Ki lábad alá rekesztettél min-
 dent.

Im azért, uram, neked szentelem
 Teljes szívemből minden szerelme-
 met,

Szeretetedet nagyra tisztetem,

Fordítsad arra egész értelmemet :

Hogy szerelmedtől félre ne álljak,

Sőt szerelmedben mind éljek s
 mind haljak.

HATODIK SZAKASZ.

A FELÚJULÁS KORA.

BÁRÓ ORCZY LŐRINC.

1718—1789.

Szerelem és bor.

Tudod-e, jó pajtás, miben áll boldogság?
Vagy hol találtatik a kedves multság?
Nincs a cifra várban, nincs a nagyságoknál,
Sok cselédű pompás főméltóságoknál.

Ott nincs, hanem vagyon hol kicsiny zörgéssel,
Élnek az emberek egy szeretett széppel,
Mi kell ehhez egyéb, hanem egy jó barát,
Ki víg kedvvel reám köszöntse poharát.

Hát ha hunyorított szemtől távol esvén,
Cicámat oldalom mellé leültetvén,
Mézesmáli mustot tölt mázos kupában:
Nemde boldog vagyok, mint császár Chinában!

Esküszöm az égre: babuskám, szeretlek,
Esmérd meg szívemet, hív leszek, míg élek.

Bár messék el Párkák életem fonalát,
Adsza kacsót, íme, tartsuk a parolát.
Nem akarom, éltem hosszúra terjedjen:
Mit használ, hogy hajam őszszel keveredjen.

Szerelem s jó barát nélkül az öregség
Unalmas, szomorú, keseredett vénség;
E kettő érdemli úgy-e az életet?
Adjál pajtás, adjál igaz feleletet!

GRÓF RÁDAY GEDEON.

1713—1792.

Török ifju éneke.¹

Valál, Szerencse, mindig hívem :
 Miért tennék panaszt reád ?
 Te műved az, hogy nem bús szívem,
 S hogy minden nap vidámb
 má t ad ;
 Ha mindig így lesz, mint ígеред,
 Hazuggá tészed azt a híred,
 Amelylyel csúfol e világ,
 Hogy kedved állhatatlanság.

Tavaszzsal vidítsz víg erdőkkel,
 Holott a víg fülemilék
 Változtatott reszkettetővel
 Süvítik, hogy társok övék.
 A völgyek közt a szép források
 Majd halkán csurgók, majd lármá-
 sok
 Zörgő kövecscsel ; és ha felkél,
 Nem zúg, csak lengedez a szél.

Te tőlem meg nem írigyelted
 Az én szerelmes Egyemet,
 Sőt szívét érzékenybé tettet
 Mint volt is, s ugyaninnen lett,
 Hogy míg szeretni meg nem szűnik,
 A jó kedv tőlem el nem tűnik,
 S mindaddig az bővülni fog,
 Amíg erembe vér mozog.

Ciprus - árnyék közt nyugtatsz
 nyárba.
 S olykor szellős helyt felvonom,
 Magam megútván bent a várba,
 Szép kéztől tűzött sátorom :
 Vár már ott készen főtt ebédem,
 Szomjúság-oltót nyújt cselédem.
 Van serbét, friss tej, ráspia,²
 Van fagylaltom, meggy-kocso-
 nya.

Midőn az ősz borzadt szárnyával
 Dér-csípetten hozzánk bejő,
 Citrom, narancs s gránát-almával
 Jó voltodból szép kertem bő ;
 S ha néha történik vadásznom,
 Vagy kedvem töltve madarásznom,
 Konyhámra prédát annyit adsz,
 Hogy magnak is majd alig
 hagysz.

De még a legkegyetlenb télbe,
 Midőn kiki panaszra kél,
 Én víg kedvem nem metszem
 félbe.
 S nem rémít fergeteg, nem szél :
 Most jóbarátimmal beszélek
 Nyert harcokról, most ismét
 vélek
 Szám csak enyelgő tréfát üz,
 Azonba süt ránk nyájas tűz.

Sokak felett szeret szultánom,
 A nép között minden rend be-
 csül,
 Én senki kincsét nem kívánom,
 Mert nagy értékem gyűltön gyűl ;
 A szépek közt, bár írigy lássa,
 Nincs szép szerelmemnek mássa ;
 Van harchoz készült jó lovam,
 S éles kard őzri oldalam.

De békóval vagy hozzám zárva
 Szerencse ! másként eddig te
 Elszöktél volna, szárnyon járva
 S földszíni nyomtál volna le ;
 De mint madár, mely csügg a lépen,
 Nem fejtődhetsz ki semmiképen :
 S nem félhetlek, hogy elszaladj,
 Mert lábamhoz békózva vagy.

¹ Zrinyi után. A két költemény összehasonlítása érdekes különbségeket mutat nemcsak a verselés, hanem alakítás, ékesgetés tekintetében is.

² Serbét, ráspia : kedvelt török ita-
 lok ; az utóbbi szőlőszemekre lefoj-
 tott édes víz.

Bessenyei György

BESSENYEI GYÖRGY.

1747—1811.

Ágis tragédiájából.¹

Ágis, Agistrat.

Agistr. Ágis, tudod-é hát, mi lett életedből?

S milyen hasznot vehetsz ma történetedből?

Szólottál-é magad jól Ágiáriszal? Vagy barátkozhatsz-é már Leónidással?

Ágis. Ágiáriszal még magam nem szólhattam;

A királynál van most; róla azt halottam.

Mi sorsunkat eddig részemről illeti, Ágistrát vesztemet kevésbé félheti. Enged Leónidás már kívánságunknak:

Nem lehet nagy terhe továbbá dolgunknak.

Agistr. Míg láncon van egy vad, mérge addig enged,

De ha felszabadúl, semmit meg nem szenved,

Népünket Spártába majd lecsendesítik,

Malylyel halálotat (hidd meg) elrendelik.

Ágiáris maga hallá Telónissal, Mikor Leónidás Agézilaussal Kleombrot s Ágisnak vesztökről beszélték;

A melyet magokba erősen feltettek. Fussad, Ágis, kérlek, elvesztett hazádat;

Ne fessed véreddel ma áldozatodat.

Ágis. E csak olyan hír lesz, melyet tévelygés szült,

Azért a reménység szívemen meg nem hült.

Igen hamar retten egy anya szerelme;

Fia életéért könnyen lész félelme.

Agistr. (keservesen) Haláloddal fogod hinni beszédemet;

S elszaggatod vele örökre szívemet.

Miért fogatalak kínos ágyékamba, Hogy érted elveszszek undok halálomba? [ned;

Kínomat formálta a természet ben-Gyötrődöm, s könyvemnek még sem lehet hinned.

Ágis (megilletődéssel). Ágistrat, ne esdekj sírva életemen,

Ne keseregj nagyon igaz gyermekeden.

Az egeknek szültél: vigasztald magadat, [dat.

Ne nézzed én bennem örökös java-Tudod, hogy hazádnak adós vagy véremmel;

Sohajt a szegény nép: ne gondolj éltémmel.

Fiadnak, meghalva, ha látd dicsőségét,

Ne kérje a szíved nagyobb nyereségét.

Természet, igazság, Isten kényszerítnek.

¹ A negyedik játék első jelenése. Ágistrat, Ágis anyja, megtudja, hogy Leónidás király halálra szánta fiát

és Kleombrottest s Ágist távozásra akarja bírni.

Dicsőség ezekért veszni az életnek.
 Halhatatlanságot senki köztünk
 nem lél,
 A ki pedig igaz, halálától nem fél,
 Csak ártatlansággal ereszs kopor-
 sómba ;
 Vigasztalást lehetsz árnyék múlá-
 somba.
 Ne rettegj sem poklot, sem halált,
 sem Eget ;
 S életedbe soha nem találsz rút
 véget.
 Ereszd el szívemet érzékenységébe ;
 Ne bántsd bátorságom vitézi
 hevébe,
 Ne rettegj magad is.
Ágistr. Mit tegyek szívemmel,
 Hogy bírjak tőstemben csatázó lel-
 kemmel ?
 Akármely nagy légyen képzelt di-
 csőséged,
 Mi örömem benne, ha kiomlik vé-
 red ?
 Hogy Isteneinkhez jutsz, hasztalan
 vélem ;

Mert vesztedet mégis szüntelenül
 félem.
 Bús lelkem az égbe hiába gondolna ;
 Ha tehetné, szívem onnan is le-
 húzna.
 Miért szenvedtetett a természet ér-
 ted,
 Hogy poklokká tegye örömemet
 benned ?
 Szülésem gyötrelmét ki fizeti né-
 kem ;
 Ha nem örvendezhet éltedbe sze-
 relmem ?
Ágis. Erkölcsöm s halálom szer-
 zett dicsősége
 Lehet Ágistrátnak kedves nyere-
 sége,
 Ha tudod, hogy bennem józan vért
 fajzottál ;
 Érettem helyesen úgy nem bánkód-
 hattál.
Ágistr. Hallgass, valaki jó ; ta-
 lán a király ez.
 Jupiter, tekints rám ; ha lehet, vé-
 delmezz !

A Holmiból.

Mi vagy szív, mit akarsz? mért fájsz? mért örülsz? mért
 csalod magadat és mért nyögsz? Mondd meg, ha kívánsz-e
 első és uralkodó indulatod által csendességre hozatni? mi-
 törödöl? micsoda jármot vettél magadra a születéssel? Fá-
 radhatatlan lettél szüntelen olvasni és írni s emberi nem-
 zetünk dolgait fejembe forgatni? mit akarsz e szörnyű hiva-
 tallal? akarod-e, hogy az embereknek annyi vérontásokban
 és tévelygéseken keressem gyönyörűségemet?

E emberek után indulsz a hajdan időkbe, s tigrisekre ta-
 lálsz, melyek lakóhelyeiket égetvén, önönmagokat szaggatják.
 Ah! hogy az ember ne tanulja soha e világ dolgait mélyen,
 ha a magányos keserűségnek tengerébe nem akar alább sü-
 lyedni s könyvei közt ide-tova könnyebbülésének reménye
 nélkül habozni! Nézd meg e világot, mit mível, és mondd
 meg aztán, ha ember-e az ember? Elragadt engem is a szí-
 vem, tanulni indultam, nyugodalmat, erőt, nagyságot keres-
 tem; azt véltem, mint a gyermek, hogy ha magas hegyekre
 mászom, onnan elérem az eget; feltörekedtem, és látom, hogy
 a legnagyobb hegy tetejétől is annyira van, mint a legmé-
 lyebb barlangnak a fenekétől. Megnéztem az emberi bölcse-

ket, okoskodtam vélek, vélvén, hogy a természetnek nemes titkaival boldogságomat, örömeimet, esendességemet istenbe, világba felfedezem. Látom azonban, hogy valósággal mind-ezeketől tanulásom után annyira vagyok épen, mint az egy-ügyű mezei pásztor, vagy még tovább annál is. Haszontalan világi árnyék, életünknek oly hosszas meggondolása nyughatatlan szívemtől egyetlen egy sóhajtását sem tudta elvenni. A legkisebb változástól fogva fel a legnagyobbikig, szintén úgy hányattatom érzéseimtől, mintha semmikép nem tudnám, hogy mindennemű világi dolgaink haszontalanságok és hivalkodó árnyékok; csak az az egy haszna van tán elmélkedésemnek, vagy inkább belső nyomorúságomnak, hogy indulataimat cselekedettel nem követem mindég, és a haragban nem ordítok, nem szaggatok.

Hát mind ezeket miért írom? talán hogy az emberek olvasásával boldogabbak legyenek? vagy magamnak akarok általok halhatatlan jó hírt és nevet szerezni? Hát gyönyörködni fognak hideg hamvaim a sötét sírban, ha lesznek emberek a földön, kik holtom után mondani fogják rólam, hogy szépen írt? De ellenben mennyi fog gyalázást kiáltani ellenem, mert ki volt valaha, kit minden halandó dicsért? ebből fog hát állani boldogságom, hogy halálom után sok hasonlótól gyaláztatván, egynehánytól dicsértessem, de ezek közül sem erről, sem amarról semmit ne tudjak.

Semmi; így gondolok magamban; csak igazíthassak és boldogíthassak másokat munkáim által... Be nagy gyarlóság és még nagyobb vakmerőség! Hát boldog, szerencsés, megnyugodott vagy-e te magad? felelheted, ki mind ezeket tudod, érzed és írod, mit csinálsz hát egyebet, hanem hogy nyomorúságodat, keservedet azoknak, kik valósággal érteni és érezni fognak, általadod... Megszabadultak-e a halandók hibáiktól s veszedelmeiktől s tudatlan tévelygéseitektől azon sok ezer írásoknak segedelme által, melyeket olvasunk? Ugy-e hogy csak bajokat eseréltünk vélek, de mindég nyomorultak maradtunk még e földön. Kívánhatom-e hát, hogy én egyedül adjam meg azt embertársaimnak, mit a világ magának meg nem adhatott? Haszontalankodom, látom; úgy de minek írok hát és miért rontom az által egészségem, nyugodalmam; miért olvasok, tanulok, hogy keservemet általa öregbíthessem, sem e világot ne ismerhessem belső részeiben?... Nem tudom, megvallom, miért cselekszem ezeket; érzek bennem oly erőt, mely feljök húz, fáraszt, és úgy gondolom, hogy olyan vagyok, mint a plánta, melynek nőni kell, ha meleg nap süti és hideg eső éri... Soha nem kérdezem magamtól örömömnök okát, mert félek, hogy ötet azonnal elvesztem. Öröm, gyönyörűség, édes, keserves gyermekei a szívnek: elhagyjátok a fáradt lelkeket! eltűntök a csendes nedves szemek elől, és olyan halandóknak karjaikra szálló-

tok, kiknek belső részeiket e világ közönséges szerencsétlenségének látása titkos könnyekkel nem áztatja! Hova mentem én oly sokszor, szerencsétlen, ki addig néztem, kívántam, míg önön látásom minden kívánságtól meg nem fosztott! Micsoda részekre helyeztették a kegyetlen végzetek azokat a dolgokat a földön, melyeknek gyönyörűségeit egyenlő fáradsalmakkal ne kellene fizetnünk! Ah; hát ha mindenbe annyi gyötrelem, baj, gond, veszedelem találtatik, mint öröm, kedv és nyájasság: érdemelheti-e valami az ég alatt, hogy megnyeréseért sokat sóhajtsunk! A ki életéért fohászkodik, halált is egyenlőül kíván magának, mert minden életnek ez áll a végin; úgy a ki gyönyörűség után fáradt, bizonyos fájdalomra talál, mert ki gyönyörködött, hogy ne is gyötretett volna?

Űnom az életet, s nem szabadúlhatok tőle! Bágyad bennem a lehellet, ellenben utálok a halált; gyűlölöm emberi gyöngeségeinket s bennök kell nyögnöm; nevetem, csúfolom haszontalanságaimat s hozzájok vagyok mégis kötve... Így kell tudva semmiségeim közt nyavalyognom, mely keserűség annyival inkább terhes az elviselésre, hogy benne megismert erőtlenségeket eltörölni nem lehet!

A Természet Világából.

Előszó.

Ollyá lettem, mint a pusztában bujdosó zarándok, ki világát elhagyván, csak egyedül ül, melyből áradt keservében könnyeit törülgeti szemérül; így ülök magánosságomban, szüntelen arra forogván arccal, hol a nyájas bölcsék egymással társalkodva, az életnek unalmát maguk közt enyhítik, édesítik.

Múzsámat szólítom, hadd panaszolja életemnek hanyatlását, úgy mint a megélemedett hattyú, mely utolsó óráit hozzá közelgetni érezvén, abból vett fájdalmát hajnalonként bánattal énekelgeti. Ifjúságomnak örömmel teljes mezeje, hol egy kezemet fogva Venus, mássat Minerva¹ vezettek, oly aggott magánosságra változott most, hol csak őszi ködök és szomorú fellegek boronganak.

Mély álmomban e csendességek alatt érezve, s 16 eszten-deig gondolkozva, most fordulok ki ismét a világra arccal... Mit szóljak hozzá?

Hízkelkedni néki nevetség, mivel tekintetben nem veszi. Szidni bolondság, mert sem hallja, sem érzi, sem tettéről felelni nem tartozik; viszontagságainak fergeteges tengerén mindnyájunknak szabad utat bocsát, akár ütközzünk kőszálaiba, akár szerencsésen kerüljük el azokat; egyben nem

¹ Szerelem és tudomány.

vígasztal, másban nem oktat. Végre nem marad egyéb a szomorú emlékezetnél és körültem haldokló kietlen magánosságnál.

Oh boldog házasság! tőlem örökre eltávozott élet, hol a megaggodt halandó gyermekeiben születik újra, mikor esztendeinek sokasága szívérül minden egyéb világi örömét eltörli! Te! ki ezt irod, vénségben, névtelenségben, hová lett vigasztalásod?

Mindenestül fogva vezet a halál sírod szélihez, honnan a világra nézvén vissza, senkit sem látsz utánnad, ki véredben, nevedben éljen. Fedezzük el házasságnak édes sebeit; legnagyobb fájdalom annál, kinél nem találtathatik!

Édes vigasztalás a vénségben beléfult életnek magát gyermekeiben látni, és asztalánál mondani: egyetek ebből, igyatok abból.

Irok és unalmamban, kínomban, nem tudván mi vonz, csak érzek a bennem élő természetben oly ellene állhatatlan ösztönt, mely magát halandó társaival közölni kívánja. Kóporsómon túl vitt beszédem úgy tetszik, mintha síromnak komor éjszakáját hozná haldokló szívemen kiderülésre; enyhítvén keservét ennek előre tudása, hogy halálomból eleve nekhez szólhatok ki. Ha pedig én is írásommal a közboldogság templomának oszlopa alá egy követ letehetek, abból származott vigasztalások a halálnak örök álmái közt is hevülésbe hozza hideg hamvaimat.

BÁRÓCZI SÁNDOR.¹

1735—1809.

Erkölcsei leveleiből.

Zikhem az atyjának.

Azzal az állhatatossággal, atyám, melylyel ijedhetetlenül mentél az ütközet és halál elejében, midőn még a haza felfegyverkeztette karjaidat: ugyanazzal az állhatatossággal fogadd el a tudósítást, hogy elveszted fiadat. Halok azok között a nemesek között, kik polgártársoknak boldogságokért kiontották véreket. Gyakran verekedtem oldalad mellett, és tőled tanultam, miként kellessék a hazáért meghalni. Égő szemed gyújtotta meg bennem a bátorságnak szikráját, melyet a veled rokon természet tett volt szívembe, és felébresz-

¹ Ispánlakán, az erdélyi Fejérmegyében született. Legnevezetesebb tőle a XVII. századi francia Calprenède hosszadalmas lovagregényének, a *Kasszandrának*, s a XVIII. századi Marmontel érzelgős *Erkölcsei meséinek* fordítása. Ezt Kazinczy is lefordította *Szívképző regék* címmel. Mutatványunk töredék Dusch *Erkölcsei leveleinek* fordításából. A csatában halálra sebesült fiú utolsó sorai apjához.

tett ragyogó példád által a vérengző ütközetben atyámnak nyomdokain keresni a dicsőséget. Az, a ki a rendelést oly bölcsen igazgatja, kiterjesztette drága fejed felett paizzsát, és noha sebesen, mindazonáltal veszedelem nélkül vitt ki a vérferedőből és dicsőséggel felkoronázva; mert a világnak és nevetlen gyermekeidnek kipótólhatalatlan kár lettél volna. Engemet pedig, mint olyan ifiat, a ki nélkül ellehet a világ, arra rendelt kegyelmesen, hogy azt a borostyánt, melyet néked akart ajándékozni, azzal a vérral fizessem, mely tulajdonod. Micsoda szerencsés vagyok, hogy ősz homlokodat oly koszorúval koronázhatom, melynek tőled tanultam szerzését.

Itt az ütközet helyén, vitéz barátaim mellett akarok alunni; itt, a hol verekedtem, akarok nyugodni is. Itt fizette meg vérem hazám földjének ezt a kis helyet, a hol elvárja hánvam a trombitának harsogását, mely a földnek egyik végétől fogva a másikig fogja a feltámadást hirdetni. A vitézeknek, kik velem együtt hullottak el, serege között akarok ismét feltámadni. Egy rózsabokor alá temessék el itten síró barátaim a te fíjadat! Ó! micsoda édes gondolat a haldoklás közben, hogy vérünkkel szerzettük meg reszkető hazánknak a békességet! Micsoda édes gondolat, hogy a sírjainkról felnőtt bokor jövődében az utazóknak, a kik ezen a holtakkal tölt puszta gondolkodva utaznak, sok esztendők múlva is kellemetesen suhogván, szent irtózást és szánakozást okoz szívekben; és ha neveinket nem is, legalább jó erkölceinket sokáig fogja az emlékezetben fenntartani! — De még ennél is édesebb gondolat, melylyel a mennyei boldog nyugalom halállal küszködő lelkünkben hat, hogy tudniillik nemesen holtunk meg és hogy — de reszket hűlő kezem, nehezedik fejem. Ó atyám! érzem érkező haláloamat; borzadásomat érzem — gyengüleik: tűnik az ég szemeim előtt; elfáradtanak a világoosságtól — élj szerencsésen, érdemes atyám — aggódás nélkül — isten hozzád!

ÁNYOS PÁL.

1756—1784.

Egy boldogtalannak panaszai a halvány holdnál.

Szomorú csillagzat! mely bús sugárokkal	Hallod, hogy sohajtnak estvély homályában,
Játszol a csendesesen csergő patakok- kal, —	Midőn a természet szunnyadoz ál- mában. —
Csak te vagy még ébren boldog- talanokkal,	Nincs álom ezeknek gyászos kuny- hójában!
Kiknek szívek vérzik s küzködik bajokkal;	Eltűnt! eltávozott boldogabb há- zában!

Ott egy temetőnek látom keresztjeit,
Bágyadt szél mozgatta ciprus-levele-
leít ;
Oh! az árnyékozza soknak tetemeit,
Kik velem érezték az élet ter-
heit! —

Egy fejr árnyékot szemlélek
sírjából
Suhogva felkelni, halottas honjáb-
ból : —
Vajjon, nem lesz-e ez azoknak szá-
mából,
Kik, mint én, könyveztek szívek'
fájdalmából ?

Oh bár felém jőne! . . . nem fél-
nék képétől ;
Többet reménylenék borzasztó lel-
kétől,
Mint élő halandók szemfényveszté-
sétől,
Kiknek számkivetve vagyok ke-
gyelmétől.

Jaj! de ismét elüint! . . . ez is
fut engemet!
Talán észre vette hullani könyve-
met! . . .
Oh! hát nincs már senki, aki nyö-
gésemet
Hallaná, s enyhíteni akarná ügye-
met!

Üss te boldog óra! amely insé-
gemből
Ki fogsz szólítani, ily sok gyötrel-
memből
Szakaszd ki e sebes szívet kebelem-
ből
S csinálj port agyagból-készített
testemből!

Talán majd valaki jó sírom szé-
lére! . . .
S akasztván egy darab fátyolt ke-
resztjére,
Reá emlékezik barátja szívére, —
Egy könyvet gördítvén hideg tete-
mére!

Sóhajtás.

Elmúltak az idők, midőn nyájas-
koddunk,
Édes barátságnak karjain nyugod-
tunk ;
A szomorú telek borongnak egün-
kön,
Nem futkoz a tréfa nyelvünkön,
szívünkön. [tére ;
Igy tűnik el minden multság vég-

Ezer gyötrelem vár ember életére.
Mikor arany időt ígértünk ma-
gunknak,
Nem tudtuk még számát jövőndő
bajunknak.
Csak, mikor a közép tengeren eve-
zünk,
Akkor vesszük észre, melly nagy
veszedelmünk.

PÉCZELI JÓZSEF.

1750—1792.

Meséiből.

1. Király és kapás.

Egy király utazván, egy mezőn
megállott,
S egy paraszttal, ki ott kapált,
szóba állott,

»Jó ember! serény vagy, látom a
munkában,
Izzadásod bére mi lehet napjá-
ban?«

»Négy garas napjában,« a kapás felele.
 »Igen kevés — mond ő — hogy éred meg vele?«
 »Egy napról más napra egyen erőt veszek,
 Egyet interesre jó kéznél leteszek,
 Egygyel fizetgetem régi adósságom,
 E negyedik garast mindig sárba vágom.«
 A király elhűlvén nem várt bátorságán,
 S okossan tréfáló szava fontosságán,
 Elment s e szép mesét sokaknak feltette.
 De hogy senki köztök azt meg nem fejthette,
 Végre a vén kapást magához hivatta,
 Ki tréfás szavának ily értelmét adta :
 »Az első garassal életemet táplálom,
 S erőt veszek, melylyel a földet kapálom ;
 A másikkal fiam ruházom s nevellem,
 Kinél interesttel azt egy nap megtelelem.

Régi adósságom egygyel fizetgetem,
 Mert, mint lehet, azzal vén atyámat tengetem.
 Negyedikkel tartom egy eladó lányom,
 S ezért mondtam, hogy azt mindég sárba hányom :
 Mert ez vissza nékem nem fogja fizetni,
 Ha férjhez megy, majd rám ügyet sem fog vetni.«

Mint a föld, mely az ég meleg zsirját iszsza,
 A belé szórt magot bőven adja vissza :
 Úgy, a mint költöttek szüleitek rátok,
 Vénségekbén, fiak, nékik megadjátok.
 Ti is, lányok ebben restek ne legyetek,
 Szembetűnő példát sőt abban tegyetek,
 Hogy hazudott a vén utolsó szavában,
 Mert a rátok költ pénz nem hull a Dunába.

2. Egy szegény házaspár.

A reménység hajtja hajónk vitorláját,
 Ez enyhíti soknak kínzó nyavalyáját.
 A kinek vállain sajtol a szegénység,
 Kincses ház gyanánt van annak a reménység.

Egy ülő tyúkjá volt egy új házaspárnak,
 Melynek örült, mint egy pénzzel rakott várnak.
 Jövendő sorsokat ezen építették,
 S hogy jobban őrizték, ágyuk alatt tették.

Egyszer, hogy fekszenek pokrócos ágyokban,
 Búsulni kezd a férj s fejét főzi sokban,
 Nagyot sóhajt s így szól : hogy éljünk, feleség ?
 Ime nincs házunkban két napi feleség.
 Erre felel Kató : mitől kéne félünk,
 Úgy látom, jó uram, könnyű lesz elélnünk.
 Rövid időn tyúkunk tojásit kikölti,
 Egy kis csipogó nyáj házunkat betölti,

Felnevelem én azt, s lesz tiz tyúk
 belőle,
 Huszat fog tojni egy, hiszem azt
 felőle.
 Ebből jövő nyáron kétszáz csirke
 leszen,
 Mely egy garasával négyszáz polt-
 rát téssen.
 Ebből élhetünk is, veszünk is két
 kocát,
 Meghízalására tököt, kukoricát;
 Lesz hat-hét malaca mindenik ko-
 cának,
 Eladjuk s több hasznát vesszük
 az árának;
 Mert ragasztunk rajta két lovat s
 szekeret,
 Így meglesz mindenünk, a mit szí-
 vünk szeret.
 Ezért egy nap megyünk fáért az
 erdőre,
 Másnap a malomba, onnan a me-
 zőre,

Vásárra nyargalunk Váradra s Bu-
 dára,
 Így víg lesz' életünk s megjó lovunk
 ára.
 Hová mégy, mond a férj, e fáradt
 lovakon,
 Holott nem voltak még sem fűn,
 sem abrakon?
 Már látom, mindaddig kínozod sze-
 gényeket,
 Mig a kutyák vélek nem töltik béle-
 ket.
 Káromló szókra is haragjában fa-
 kadt,
 S olyat rúg az ágyon, hogy mind-
 járt leszakadt.
 Kató a két kancán mindaddig nyar-
 gala, [hala.
 Hogy eltört a tojás, s a kotlós meg-
 lehet reménységgel sorsunkat
 enyhíteni,
 De egy szalmaszálon nem kell várt
 építeni.

BARÓTI SZABÓ DÁVID.

1739—1819.

Egy ledőlt diófához.

Mely magaségnék szegezett tejjeddel,
 Mint király állasz vala társaid közt:
 Tégedet látlak, gyönyörű diófa,
 Földre terítve?

Elszakadt testes derekad tövétől,
 Csak kicsiny kéreg maradt köté-
 sül,

Ázaid csüggnék, levelid kivesznek,
 Nedvek elhagyván.

Sorvadó kebled csecsemős gyümöl-
 csit

Hasztalan szülvén, elereszti: hull-
 nak

Ők, és nem tudván rövid életekről,
 Rendre kihalnak.

Annyi szélvészen diadalt nyerett fa
 Nemtelen porban hever a neme-
 dís?

Ezt leendőnek lehetett-é vajjon
 Vélni felőled?

Senkinek kárán nem örült; so-
 kaknak

Hüvös árnyékkal feles hasznot
 hajtó,

S kedvök étkeddel kereső kegyes fa!
 Mondsza, ki bántott?

Ah, minek kértem! szemeimbe
 tűnnek

Gyilkosid. Nem volt kül erőszak
 ottbenn

Önmagadban volt megölő mirigyed,
S titkos elejtőd.

Im egész bélig gyökered kirágták
A gonosz férgek, s az előtt odúba
Hangyabolyt híttak! Mi nyüzsögve
járnak
Most is alattad!

Átkozott vendég, viperák szü-
lötti,
Ah szerencsétlen fa! — *Hazánk!*
szelíd ég!
Szüz virágjában tehetős karod-
dal
Tartsd meg örökké!

RÉVAI MIKLÓS.

1749—1807.

A lélek halhatatlansága.

Lelkem! Nem éred már soha vége-
det;

Mert úgy lehellett téged az alkotó
Isten, mikor gyarló agyagból
Testemet oly nemesen te-
remté.

Porrá emésztő földbe leszállanak
A kérkedésnek felrakatott csoda
Munkái, márványoszlopokkal
Támogatott magas úri házak.

Sőt öszvedülvén, még maga a ke-
rek
Föld s ég elolvad csillagival, mi-
kor

Majd a megaggott nagy világ-
nak [lik.
Megszakadott kötözetje bom-

E közt te lészesz ment egyedül.
Tehát, [miben
Oh halhatatlan szép vagyonom!
Fog telni majd akkor te kedved?
Hol keresed lenyugosztalásod?

A szent Vagyonság¹ kútfeje, al-
kotó
Szerzője, s kedvén osztogató ura,
Kivánatos minden dolognak,
Akkor is istened. El ne
vétsed.

¹ Mindenség, valóság.

VIRÁG BENEDEK.

1752—1830.

Valtozás.¹

*Talia voce refert, curisque ingentibus aeger
Spem vultu simulat, premit altum corde dolorem.*

Mit kételkedem! A Duna
Zúg s már visszafelé vette erőszakos

Útját: Pest-Buda! új esudát.
Egy új szörnyeteget látni siessetek!

Oh sok károd után puhább
Nemzet! büszke magyar! hát nem
okoskodol?

Hát mind, a mire oly nemes
Bátorsággal ügyelt volt minapon
heves

Lelked, már oda van? Vitéz
Scythák vére! mi csúf bőrbőre pipes-
kedel.²

Most tetszik ki, mi volt tüzed:
Játék volt s valamint füst elenyé-
szedett.

Méltóságod irigyei [veled.
Múlatták magokat s gyermekiket

Oh hát nem lehetünk soha
Jobbúl? Veszszetek el, mostoha
fajzatok! —

Ti késő onokák, miként
Fogtok sírni, midőn e szomorú időt
Majdan visszatekintitek,
S a rátok kieredt rosszakat ér-
zitek! —

Hív védőd amaz a dicső
Kincs, melyet nem ezüst, sem nem
arany szerez,

Féltékeny puhaság között
Nem lehet. Sanyarú szívek, erős
karok,

Böles ész, vérözön és halál
Által szoktak ezen jóra törekszeni
A kétes viadal helyén:

Szintoly sokba kerül védeni birto-
kát.

¹ *Magyar óda* címmel röpíven jelent meg. Metsző gúnya az 1790—91-ben fellobbant nemzeti szalmatűz gyors lelohadását ostromozza. Jeligeje Vergilius *Aeneis*éből való (I. 208—209.): Igy szól ajka, habár maga is gondtelten

evődik. Arca reményt színlel, de szívét mély bánat emészti. (Barna I. ford.)

² Célzás az újra felöltött idegen ruhára.

Ah bús Melpomeném! mitől
Tartasz? mondd ki — talán jó fo-
ganatja lesz

Mostanság, mikor égdegel
Szomszéd Ukalegon¹ — hogy:
magyar a magyar!

A kalitkába zárt madárról.²

Szabad teremtmény, kis madár!
Mely kéz — kegyetlen kéz — fo-
gott el!
Tudom, sohajtasz sorsodon,
S várod naponként a szerencsét,
Még alszik a hajnal, s te már
Vered kalitkád szárnyaiddal.
Oh mondd ki nékem, kis madár!
Örülsz-e, vagy nem, álmaidnak?
Ha hallja gazdád éneked,
Gondolja: hálálod kölessét.
Nem vélem én azt, s nem hiszem;
Te átkokat zenegsz fejére.
Ha látja, hogy bé van fejed
Szárnyadba dugva, s csendesen
vagy:
Azt mondja: már megfáradott,
S elnyúgodott az én madárkám.
Nem! nem! te bús óráidat

Bánkódva számlálod magadban.
S hogy jobb reményed nem lehet,
Utálod a napnak világát,
Ha vagy veréb hozzád repül,
S akar kicsípni étkeidből,
S te addig állasz ellene,
Mig messze tőled el nem úzöd;
A gazda rátok néz, nevet,
S örül az ártatlan csatának;
Nem tudja, hogy barátja vagy
Annak, kit elversz a veszélytől.
Ha csipkeded rostélyidat,
Vagy ujjait tréfás uradnak;
Azt véli, hogy játszol vele,
S hogy elfelejtetted, mi voltál.
Én azt hiszem, hogy mérgeket
Szivére kívánod kiöntni. —
Ki mást nyomorgat büntelen,
Ah! életet hogy érdemelhet?

Bátorítás.³

Tu ne cede malis.

Oh szent igazság! a ki hatal-
matat
És megtisztelő fényedet e csalárd
Világ előtt elrejtve tartván,
Számptalan üldözetek között
vagy;
Jer, jer! fődözd fel mennyei képe-
det
A pártütőknek, kik koronás fejed
Ellen kikelvén, ostromolják
Trónusodat buta fegyverek-
kel;

S megszegyenülvén színed előtt,
dühös
Bünének átkát fogja kesergeni
A fényes erkölcs mord irígve,
A fenekedni szokott gonosz-
ság.
A nagyra termett, bátor az ég sza-
kad,
S büsesattogással mennykövi hullá-
nak,
A nagyra termett istenének
Féli s imádja dicső hatalmát.

¹ Legközelebb a veszély; az Aeneis szavai (II. ének).

² Virág szabadságszeretetéből fakadt költemény.

³ Kazinczy Ferenchez. fogságában. Jeliséje Horatiusból (Od. III. 3.):
Ne rettentesen a balsors.

Ama borostyánágokat, érdeemes
Lantodnak ékes címerit, a kaján
Heába bűbájolja ; zölden
Fognak azok fejeden maradni.

PÁLÓCZI HORVÁTH ÁDÁM.¹

1760—1820.

Vidulás.

De mit töröm fejemet ?
Hiszen nem csak engemet
Érdekelnek
A gond s a sok bajok is :
Ily szomorún mások is
Énekelnek.
Alig vagyok,
Ki oly nagyon
Örülhessen,
Hogy néha ne
Keseregne
Keservessen.
Vigasztalják magokat,
Ha találnak társokat
A szegények.
Mint fáradtan utazó
S egymásra találkozó
Jövevények.
Könnyebb a jaj
És a sok baj
Fogyatkozik,
Ha sokára
Bús társára
Találkozik.

Hát ne sirasd sorsodat,
Fordítsd, szívem, jajodat
Víg örömré.
Azzal boldogabb lettél,
Hogy nemcsak te születtedél
Gyötrelemre.
E világban
Nincs is másban
Gyönyörűség,
Hanem abba,
Hogy közös a
Keserűség.
Hát ezer bajomba is,
Ha még ezer volna is,
Vigan élek ;
Tudok olyant eleget,
Akiel még életet
Nem cserélek.
Félre gondok !
Hoppot mondok,
Ha sántán is.
Hopp éjjélben,
Hopp ebéden,
S vacsorán is !

¹ Kömlődön sz., Komárom vármegyében.

DUGONICS ANDRÁS

1740—1818.

Etelkából.¹

Az utolsó dolgok.

Ki se mondhatta ama szavakat, midőn Zalánfi rájok nyitotta az ajtót; és nagy tüzességgel (mert a szavak hangját meghallotta vala) az osztályba² bérohant. Lenemirhatni azon kegyetlen érzékenségeit, mellyekkel éktelenül viaskodott: midőn Etelét Etelkája mellett szemlélte. Gyanakodott a Kisasszony felől: mintha még most inkább szeretné Etelét. És szinte el-hitette magával: hogy utánna küldött valakit és a Sátorságnak³ felbontása okáért magához hívatta.

Eme' gondolatoknak heves lángjaival fel-gyulladván az új szeretet, elsőben nagy mérges szemeket vetett Etelkára. Az után így támadta meg Etelét:

Mi dolgod eme' másénál tekergő esti bagoly? Mi közöd eme' Kis-Asszonynyal, sehonynyából került? Tátva-nyitva az ajtó. Czoki kutya a koncról! Vissza... országodba!...

Ezen undok és fertelmes szavakra fel-lobbant Etelének irtóztató nagy tüze. Szikrákat is hánytak ide-oda forgó éktelenül kimeredett szemei. Meg-akarván fedni Zalánfinak halhatlan embertelenségét, így felelt káromlásaira:

Csak ugyan kimutattad Bolgár-Kutya-természetedet! Turkálsz a böcsületes emberben, mint a jóllakott disznó a makkban. Úgy mondottad, amint Apádtól tanultad. De mi köze egy Bolgárnak eme' született magyar Kis-Asszonynyal?

---

¹ A mutatványt az eredeti helyesírással adjuk. Megértésére az Irodalom-történetben közölt kivonaton kívül annyit, hogy Etelka, Gyula leánya, a bolgár Zalánfinak felesége és Etelének szerelmese.

² Lakásba.

³ Házasság; e néven azonban, mivel még akkor *házbán* nem laktak őseink, nem akarja nevezni.

Mi köze egy Országából ki-fittyentett koldúsnak ezen Országoló szűzzel? Ezen Árpádnak magzattyával? ezen Zoltánnak testvérével?... Nem adhatta neked Gyula: mert nem sajáttya. Hess másé az udvarról! Zoltánnak Fejedelmi Székéhez időzlek. Addig-is ha békével akarsz élni, ne nyulj Etelkához. Megengedhetsz: mert tulajdonom, örööm. Itt leszek nála virattig. Légy te is. Elválik, kié leszén hónap.

Etelének ezen szavaira ki-mondhatatlan-képpen felháborodott Zalánfi s-ügy-annyira megtüzesedett: hogy irtóztató méreggel, és hirtelen serénységgel ki-rántaná kardgyát, és véletlenebb vakmerőséggel Etelehez vágja. Körösztülhasítottá volna koponyáját; ha Etele testének mesterséges elhajlásával el-nem-kerülte volna az első csapást. De, hogy az erőt erővel vissza-tromfolhatná, ő-is hirtelen kirántotta a magájét; azt tudni-illik: mellyet Eteleka ajándékozott; és valaha Atilának oldalát ékesítette: most pedig ugyanesak Etelkának védelmezésére rendeltetett.

Öszve-kaptanak tehát a serény és tüzes ifjak, nem különben, mint két Oroszlányok szoktaunak; midőn meg nem egyezhetvén a prédán, egygyik a másiknak nem csak megfojtására, hanem széllyelszagatására-is iparkodik. Kerülgeti egygyik a másiknak nyakát. Gyakorta öszve-esattannak, és goromba csorbákat is ejtenek a hóhérló-kardok. Úgy tetszett: mintha Atilának kardgya még most is keményebben forogna, mint Zalánfinak vaskója. De mind-a-kettőnek szivét egy-aránt élesztette a Szűznek jelen-léte. E szörnyű viaskodások között eszekbe jutott: hogy ezen szem-pillantásától függne vagy a' keserves halál vagy az örvendetes szövetség.

A kardoknak kegyetlen villámjaira el-iszonyodott Eteleka; és egyet sikojtott. Az-után: hogy segítség jőjjön, telylyes erejéből kiáltván; nem birhatta tovább el-lankadott; hanem az ágyra leesett. Kiterítette kezeit; és végtére el-ájult.

De ezek, még az-után, nagyobb kegyetlenséggel vagdalozván: s egygyike másiknak nem csak csapására; hanem szem-járására is vigyázzván; úgy kifogyasztották erejeket: hogy mintha egygyet értenének, egyszerre el hagynák a bajvivást és megpihennének.

De nem sokáig tarthatott a kellemetlen békesség. Mért: midőn észrevette Zalánfi: hogy Etele a Kis-asszonyra visszatekintene: és annak bajait lég-alább egy szóval megorvosolni akarná; de nem merné, újra-fel-háborodván szive, hirtelen hozzája vágott, csalóka módra, oldalaslág.

Ekkor Etele, emennek vad embertelenségét és nem bajvivóhoz illő álnokságát átkozván, össze szedte minden erejét; és úgy neki vágott Zalánfinak: hogy süvegén körösztül, erős koponyáját rúttól meghasítaná; és végtére az Osztály padlattyára szerencsésen leterítené.

GRÓF GVADÁNYI JÓZSEF.¹

1725—1801.

Egy falusi nótáriusnak budai utazásából.

1. A csikóstanyán.²

Csikós lova mellé köté paripá-
mat,
Karámjába rakta minden portéká-
mat,
Nádat hányt a tűzre, szárítsam
gúnyámat,
Mondotta, s lehúzta lábamról csiz-
mámat.

Önnön maga vízből holmimat
csavarta,
És csak melegedjék, s nyúgodjam,
akarta.
Bojtárja lenyergelt lovamat va-
karta,
Etette, itatta, pokróccal takarta.

Szerszámom, s csizmámat hájjal
jól megkente,
Magszáradott rajtam, mind dol-
mány, mind mente,

Új keresztyén kését³ acéljához
fente, [inte.
Ezek után szemmel bojtárjának

Tudott ez deákkal, tudta ez szán-
dékát,
Hozott a karámból két berbécs la-
pockát.
Maga megspékelte meg is adta szó-
tát,
Tett a tűz mellé még egy bogrács
kaposztát.

Ez már főzve meg volt, csak
melegítette,
Borbécsbe a spékét foghagymával
tette,
Hogy megsült, a fent kést s villát
elővette,
Egy fehér kenyérrrel mellém hely-
hezette.

¹ Rudabányán szül., Egerben és Nagyszombatban tanult s 19 éves korában lett katonává. Munkáit nyugalmába lépte után Szakoleán írta, hol meg is halt.

² Második rész. Zajtai a Csörsz árkából kiszabadulván, egy csikós-

tanyára vetődik. A leírt lakoma képe érdekes bizonyossága: mennyire ismerte Gvadányi a nép szokásait, életmódját és mily jellemzőleg tudta felhasználni.

³ Zsidó bicska.

Míg a berbécs hús sült, én addig nyugodtam,
Meggzáradván, tűznél jó álmat aludtam,
Felébredvén, egyem, kínált; hozzá nyúltam,
Megvallom, erőmben nagyon megújultam.

2. Miként csúfolt meg egy magyar grófot.¹

Módom egyszer lévén, a hídon
megálltam,

Egy deli iffút jönni felém láttam,
Talpától tetéig ötöt hogy vizsgál-
tam,

Maskara köntösét felette csodál-
tam...

Hozzám érvén, ötöt szépen kö-
szöntettem,

És meghajolt fővel ötöt üdvözlet-
tem;

Csodáltam, hogy az ő feleletét vet-
tem,

Mert viszont magyarul tőle tisztel-
tettem.

Mondám neki: »Uram! szabad-é
szóllani,

Talám nem hibázom, ha fogom
mondani:

Hogy az úr kötélén fel s alá ugrálni
Theatrumon szokott drótokon jár-
kálni.

Mert tudom: a két csat csak
azért van lábán,

Hogy két szíj ezekről nyúlják lába
szárán,

Lábait kötélhez csatolják szá-
porán,

Szent Istvány tornyán is táncolhat
azután.

Kalapja széle is, tudom, hogy
segíti;

A levegő égbe nagyon emelíti.

Köntösse ugrásban meg nem me-
legíti;

Mert elég hasgatott, sőt inkább hű-
síti.

Ha el találja is az úr törni lábát,
Azt tudom, hogy soha ki nem töri
nyakát, [ját
Mivel oly vastagon a nyakravaló-
Kötötte, mint kötik gyermekek
pólyáját«...

Mondá: »Te gazember, tudod ki-
vel beszélsz?

Született magyar gróf vagyok, tő-
lem nem félsz?

Akarod: mutassam, hogy csak est-
vélig élsz?

Avagy olyan érjen, melyet érni
nem vélsz?

Tudjad, te goromba! köntös a
barátot

Nem teszi barátnak, s ki ilyet nem
látott, [világot,

Oly ostoba, mint te: nem esmér
Nagy városban nem járt: hanem
sővényt hágott.

Módi ez, és minden gavallér most
így jár:

Tekintsd őket itten, tekintsed Bécs-
ben bár,

Te ehhez nem értesz, mert vagy
ökör, szamár!

Érted-e? elmehetsz. Vigyen el a
tatár!»

Mondám: »Azt, gróf uram, nagy-
ságod! jól mondja,

Nem csinál barátot köntös, melyt
ő hordja;

De ha nem mind ánglus, kin van
ánglus rongya,

Ki tehát ez? úgy-e? csak világ
bolondja.

¹ Hetedik rész. Kihagyva a 2—11. versszak.

Az egész világon aztat minden
nemzet [gyar öltözet,
Megvallja, hogy legszebb a ma-
Ki magyar s nem hordja, más mó-
don nem lehet :
Hanem hogy ily magyar nadragu-
lyát evett.

Módi? s csak azért jár így min-
den gavallér,
Oly szeles, mint nagysád, kiben
nincs magyar vér?
Kiben korcsosodva meg vagyon
minden ér, [rája nem fér.
Ez mind módos bolond : más név

Gróf uram! hogy ökor ökröt a
szarváról [ról,
Lehet megesmérni, madarat tollá-
Ez török, ez lengyel, látom gunyá-
járól, [ruhájáról.
Hogy ez magyar legyen, tudom

Nagyságod hogy magyar, kétsé-
gem szavában
Nincsen : de nem tudom mért jár
ily ruhában ;
Ha ezt le nem veti, és jár ily tar-
kában,
Bécsbe bézaratik bolondok házá-
ban. —

Hazánkban nemzete vólt min-
dig tündöklő,
Híre, neve fénylett, mint fénylik
gyémántkő,
Légyen nagyságod is eleit kö-
vető,
Azt ha nem cselekszi, üsse meg a
mennykő.«

Ezt mondván, elmentem, őt a
bitófánál
Hagytam és sétáltam a Duna
folytánál.

Az Istenmezei Palócból.¹

Fiscalis actió² vettessen nya-
kába
Olyannak, ki nem jár nemünk ru-
hájába,
A fiscus szálljon bé minden jószá-
gába,
Ily kapálhat krumpért svábok or-
szágába.

Második törvényed a magyar
nyelv légyen,
Hidd el, hogy e nélkül semmi jól
nem mégyen,
Bár idegen nyelven akárki mit té-
gyen,
Hogy azt anyanyelvén nem teszi,
kár s szégyen.

Végtére még ez is a törvényben
légyen,
Hogy ki a hazában katonának mé-
gyen,
Hazánk ezredibe szolgálatot vé-
gyen,
Ezekbe idegent venni légyen szé-
gyen.

Ezen három pontok az igaz gra-
vamen,³
Kitül nem nyújtatik ezekben leva-
men,⁴
Verje meg ily magyart a mennyei
flamen,⁵
Szivembül kívánom, mindörökké,
ámen.

¹ A mostan (1790) folyó ország-
gyűlésnek satirico-critice való le-
írása. E három törvény, melyet
Gvadányi e műve befejezésében ja-
vasol, fejezi ki politikai óhaját.

² Büntetést kérő hivatalos kereset.

³ Jogsérelem. Régi országgyűléseink-

nek úgynevezett gravamenei, azok-
nak a sérelmeknek voltak felsorolásai,
melyeket a kormányok az alkot-
mány, vallásszabadság, nemzeti ér-
dek ellen elkövettek.

⁴ Engedés, könnyítés.

⁵ Ég haragja, villáma.

FAZEKAS MIHÁLY.

1760—1819.

Lúdas Matyiból.

Harmadizben való boszúja.¹

Országos vásár esik egykor Döbrögi úrnak
 Városkájában; Matyi ott, mint más igaz ember,
 Megjelenik paripán; a lóvásárba bolyongván,
 Meglát egy virgonc lovat egy idegen sihedernél;
 Kérdezi, hogy mire tartja? »Uram, csak száz arany« — úgymond.
 »Cimbora, hogy lehet az? — Matyi így szól — úgy-e komázol?
 Tíz lovat is veszek én amnyin, tán jobbat is ennél.«
 »Úgyde uram! — felel a siheder, — jó nagy Magyarország,
 És mégis ki hagyom mindjárt vájajtni acéllal
 Mind a két szememet, ha csak egy lova hág is elébe.«
 »Úgy én a lovatat megvenném, mond Matyi, hogyha
 Megbizonyíthatnád, pedig így meg nem veszi senki.
 — Int neki, — félre megyen vele, — nézd, ottan lakik egy úr,
 A Lúdas Matyi név iszonyú félelmes előtte,
 Tán tudod azt magad is, — majd itt kocsikázik el arra;
 Tíz lándzsás katonák lovagolnak hintaja mellett;
 Majd ha az erdönél járnak, nyargalj oda, mondjad
 Szembe az úrnak, hogy: te vagy a Lúdas Matyi, osztán
 Kotródj ám, mert száz lelked lesz, mégis az ördög
 Elvisz ecsém, ha azok megesisípnak; hogyha nem, úgy én
 Megveszem a lovat; felpénzül, hogy bizonyos légy,
 Tíz aranyat feladok: majd meglelsz engemet itt s itt.«
 Tetszett a tűzről-pattant sihedernek az alku,
 És nehezen lesi, hogy mikor indul már az az úr ki. —
 Egyszer lárma esik, —riogatják széjjel az embert;
 Döbrögi jó hintón! — Útjából félre vonódik
 Minden igaz lélek. — Pezseg a pozsgás sihederben
 A jó vér, s csak alig várhatja, hogy a kerek erdőt
 Érték Döbrögiék; mint nyíl utánok ereszti
 Ráróját; — »Lassan, lassan, uraim!« — kiabálja;
 Mellé szöktet a hintónak, — tudod-e uram — úgymond, —
 Hogy ki vagyok? tudd meg, Lúdas Matyi én vagyok!« — uccu!
 »Rajta legény!« — ordítja az úr — egyszerre utána
 Hajt a tíz lándzsás, de mi haszna, nyomába se hágnak.
 »Fogd ki kocsis nyerges lovat, — mond Döbrögi, — jobb ez
 Mind a tízénél, mondjad, hagy száz arany, a ki
 Elfoghatja! — szorítsd!« Maga a hintóba felugrik,
 És kíváncsi szemét düllyesztve mereszti utánok
 Hogy fogják már el Matyit. — Ő pedig a kerek erdő
 Sarkánál elbújva fülelt, s látván, hogy az úr már
 Csak maga van, kilopószkodik és megrántja ruháját:

¹ A negyedik *lerovás* vége.

»Mit bámúl az uram? nem fogják azt ma el — úgymond; —
 Osztán nem Lúdas Matyi az, hanem én vagyok, a kit
 Megveretett kelmed, s lúdját elvette erővel.«
 Döbrögít a mennykő ha azon nyomban megütötte
 Volna, talán sokkal könnyebb lett volna szegénynek.
 Öszverogyott, és a kocsiból ájulva zuhant le.
 Ott Matyi szánakozás nélkül megverte utólszor;
 S erszényét a lúd árába viszont kiürítvén,
 Mondja: »Ne féljen az úr, már többször nem verem én meg.«
 Azzal lóra kapott, s elment dolgára örökre.
 A tizenegy lovasok nagy későn visszakerültek,
 Vert lovaik csak alig húzván inokat, valamint a
 Megzsákolt urok is, kit, elérkezvén, kocsijában
 Bágyadtan leltek; mondják, hogy nem valá képes
 Tarkón csípni Matyit. »Nem is a' volt — Döbrögi mondja, —
 A négyelni való, megvert háromszor. — Az Isten
 Így bánik, s bánjon valamennyi kegyetlen urakkal.«
 Ezt mondván, megtért a kastélyába, s azonnal
 Elküldötte a hús zándzsást, kegyelemmel akarván
 Ójni magát ezután az erőszaktételek ellen;
 És törvénytelenül nem bánt, hanem úgy, a hogy illik
 Embertársaival; jól is végezte világát.

BACSÁNYI JÁNOS.

1763 — 1845.

A franciaországi változásokra.

1789.

Nemzetek, országok	kik rút kelep-	Ti is, kiknek	vérét a természet kéri,
	cében	Hív jobba	gyitoknak felszentelt hó-
Nyögtök a rabságnak	kínos kötelé-		néri,
	ben;	Jertek s	hogy sorsotok előre nézzé-
S gyászos koporsób-	döntő vas igá-		tek:
	tok	Vigyázó	szemetek Párizsra vessé-
Nyakatokról eddig	le nem rázhattá-		tek.

Gyötrődés.

Kufstein, 1795.

Ki nyög? melyik boldogtalan
 Kiált megint e bú helyén?
 Ki háborít fel úntalan
 Magánosságom éjjelén?

Hallom, hallom keservedet,
 Te vagy, lelkemnek egy fele!¹
 Érzem minden gyötrelmedet,
 Érzem; s szívem reped bele!

De ah! hozzád nem juthatok,
 Hiába nyújtom karjaim.
 Ah! senkit meg nem hajthatok,
 Nem hallja senki jajjaim!

Felelek ím a kőfalak
 S kérdésimet kettőztetik:
 Őrzőimtől, hogy lássalak,
 Fájdalmim meg nem nyerhetik.

A kőfal szánja sorsodat,
 S kérdésid azt megilletik:
 Őrzőidtől, barátodat [hetik.
 Hogy láthasd! meg nem nyer-

Nagy ég, tekintsd nehéz baját,
 Küldj néki éltető reményt!
 Avvagy te nyisd meg ajtaját,
 S bocsásd el, ó Halál, szegényt.

VERSEGHY FERENC.

1752—1822.

Klárrikához.

Amott a hegynek zöld tövén
 Egy domb ül a völgy kezdetén,
 S ezen parányi kis tanyám:
 Jer nézd meg Klárrikám!
 Mellette csörg a friss patak,
 Melynél bárányok játszanak.
 Nem bő, de nekünk, Klárrikám!
 Elég lesz kis tanyám.

Előtte nagy tölgy gallyazik,
 Hol sok madárszó hangozik.
 Körülte szép gyümölcsös fák,
 S víg rózsabokrocskák,
 A nap nem éri ajtaját,
 A szél nem rázza oszlopát:
 Hő ahhoz vagy hűs át nem fér,
 Ki kis tanyámba tér.

A víznél, mely lent folydogál,
 Egy fülmilécske sírdogál.
 S a szirt felfogván daljait,
 Megnyújtja jajjait.
 Itt lelvén eddig kedvemem,
 Magam töltöttem éltemet:
 De tiszta szívből osztozok,
 Ha véled halhatok.

E kis tanyámban úr vagyok,
 Napestig bátran vigadok,
 S mihelyt az alkony ágyba vet,
 Az álom rám nevet.
 Ha megvizsgálod, kedvesem,
 Tudom, megtetszik rejtekem.
 Csak nő hijával van tanyám:
 Jer, térj be Klárrikám.

¹ Szentjóni Szabó László, ki a kufsteini börtönben pusztult el.

SZENTJÓBI SZABÓ LÁSZLÓ.¹

1767—1795.

Az együgyű paraszt.

Amott a hegynek oldalába'
Egy kis mezei falucskába'
Egy földesuraság lakozott,
Ki egy levélre várakozott,
S hogy megkapja az izenetet :
A postára küld egy követet,
Kinek megígér jó áldomást,
Csak hozza hamar azt az írást.
Sokat tesz egy icce bor ára ;
A paraszt is fut a postára.
S kérdez levelet az urának,
Hogy azt kiválthassa magának.

A posta akadván kettőre,
Kitartja a kezét előre ;
De Pál nem tudván az árához,
Hát hogy adjuk ? szól a postáshoz.
A posta magát élneveti :
S »Noc krajcer« ez a feleleti.
»Dehogy uram ! a méregdrága,
Négy krajcár lesz illő váltsága.
Nyolc krajcár ? e fél napszám díja,
Fél márvás, csak egy kis pénz híja.
Hisz én megfizetek emberül,
Ez úgyis a szemetre kerül.«
»Én, mond e, nem kontolok fele :
Ket noc krajcer csak nid a fele.«
»Ennye no, hatot adok érte,
Tudom ily drágán más nem kérte,
De ezt megadom az uramért,
Kend se pereljen két krajcárért.
No fogja kend.« A posta erre
Ránéz az izgága emberre,
S így felel komor tekintettel :
»Noc krajcárir akarot, tett el.«
»No, mond Palkó, én megvénhed-
tem,
Kenyeremnek javát megettem,

Sokat bévettem köszönettel,
Nem volt bajom csak e némettel,
Semmit sem enged a szavából,
Vegyen a lidére a boltjából.«

Azomba, hogy már megfizetett,
Míg a posta járt s keresgetett,
Lassacsán az asztalhoz ment,
Vagy két levelet ingyen elcsent ;
S mint ki szénáját jól rendelé,
Pipát tölt, s ballag hazafelé.
Az ura mihelyest meglátja,
Kérdezi tőle : no Pál bátya,
Hát kapott kend mégis levelet ?
Úgy-e, hogy eljött a felelet ?

»El ám, de uram megrémültem,
Hogy még úgy öszve nem kerü-
tem ;

Nem volt ily ára a levélnek,
Miolta csak emberek élnek ;
Mikor két kis semmi levélért
Higyj' el az úr, hogy nyolc kraj-
cárt kért.«

Jaj, kend a postát nem esmerte,
Hiszen úgy van az országszerte,
Szabott ára van ott mindennek,
Már oda csak fizetni mennék.
»Bár is uram ! de nem jól tette,
Ki azt elsőbe megfizette ;
Mert el is kényesedik vele,
Ha mindég elkél a levele.
De én bezzeg, ha megfizettem,
Azt a németet rá is szedtem.«

Hogy, hogy ? »Jaj, mert, uram az-
alatt,

¹ Ottományon, Bihar vm. szüle-
tett ; a kufsteini börtönben halt

meg. Bacsányi hozzá s róla írta a
Gyötrődést.

Míg ott a posta jött-ment, szaladt,
Már az isten vagy áld vagy meg-
vér.

De látván, hogy annyit meg nem
ér.

Még hozzáloptam két levelet :
Ügy-e, hogy e nagyobb emelet ?
Az úr kacag s kérdezi tőle :
Hát már, Palkó, mi lesz belőle ?

Ez mind a kettő a más levele,
De kend oztán mit csinál vele ?
»De biz, uram, nem megy e kárba,
Mert van egy öcsém Fehérvárba,
Kit ezelőtt hét esztendővel
Egy verbunkos elvitt erővel :
Jó lesz néki az egyik levél,
S megizenem, hogy az úr is él.«

DAYKA GÁBOR.

1768—1796.

Titkos bú.

Homályos bánat dülja lelkemet,
Talán ujúlnak régi szenvedésim ;
Talán tündér előérezésim
Rémítnek, s új lest hány a vége-
zet.

Sírnék : de csak elfojtott sóhajta-
sok

Emelkednek kétséges szívemből ;
Csak rejtett, ah, csak néma jajga-
tások

Váltják egymást, s a titkos bú
elől.

Ó végezés ! örömkönyűt nem
várok. [bet,
Résztt abban egy sebes szív nem ve-
Mely önyugtának gyilkolója
lett —

De ennyi jaj, de oly keserves károk,
De ez emésztő bú enyhítsen ! Adj
Csak egy könnycseppet méltó bána-
timnak,

S azonnal hozd el végit napjaim-
nak ! [vagy.
Vagy e sziklánál itt keményebb.

A rettenetes éj.

A barna felleg szárnyain az éj
A földre borzasztó árnyékot hint,
A hold csillámló fénye béborúl,
Homályba sülyednek csillagjaink,
A záporral teljes köd megszakad,
S özönbe fojtja a természetet.
Nézd a gyilkos villám mint hem-
perreg,

Mint csattogtatja mennykövét alá
A zordon ég. A pusztító tüzek
Hasítják a kősziklás bérceket.
Az öldöklő villámok fényinél
A halvány orca rettegést mutat.
Felrémül ágyából a jámbor,

S szentelt világgal úzi a halált.
Im újra csattan, és a gyenge szűz
Lelkét kedveltje karján hörgi ki. —
Tovább, tovább kérlelhetetlen ég !
Forgasd fel a rémült természetet,
S szegezd rám életoltó nyiladat !
De, jaj, megszűnt a gyilkos ferge-
teg,

A hold előjön a homály megől,
A csillagok halvány fényt hintenek,
Az ég derül. Rémítő éjtszaka !
Az — holnap ismét hajnalom ha-
sad !

KÁRMÁN JÓZSEF.

1770—1795.

Fanni hagyományaiból.¹

Bocsáss meg természet, hogy kis ideig elfelejtettelek. Hiszen a barátság érzése oly közel van a te szépségeid érzéséhez! Szép vagy te, midőn kellemeidet elhányod is. Az én kis hajlékom temérdeksége ritkul, lassanként elveszti már zöld koronáját, és midőn így irok, egy összefonnyadott sárga levél panaszolva s búcsuzóra esik pennám alá. A puha sétáló utakon hallik a lehullt száraz levelek szomorú zörgése, melyeket a sivatag őszi szél összeráz... Magános csevegéssel repül a madár a puszta s lefosztott ágon, melynek titkos barlangjai alatt a boldog tavaszkor párjával a szerelmet érzette s éneklette. A természet szünnapja beállt.

Nehéz szívvel vál el tőled barátnéd és nehezebb szívvel engedi magát bezáratni az emberek szorosabb társaságába. A te édes örömeidnek emlékezete, szép természet, vigasztaljon meg, mikor te nyugszol: azok megérkezésének reménye vidámitson meg, ha az emberek keserítenek!...

* * *

Atyám ott fenn! a te ujjaid nyomták az emberi szívbe a szerelem édes törvényét! Te, aki a te teremtésidet az ő boldogságukért teremtetted és aki örülsz az ő örömeiken, kimondhatatlanul jó és mérték nélkül kegyes atyám ott fenn! látod az én szívem minden mozdulásait, látod mint és mit érez az!... Oh nem, nem kárhoztatod te azt, te a ki magad is szeretet vagy! Káromol az téged, aki azt hiszi, hogy te az emberek szívét érzékennyé alkottad a tiszta szerelemre, és annak mozdulásain kegyetlenkednél és annak élését tiltanád. Szidalom ez, iszonyú szidalom ellened, te csupa jóság! Légy bírāja te az én szeretetemnek. Őrizz a tévelyedéstől és a botlástól! Tiszta minden szívverés, mellyel én őtet szeretem, üres minden salakjától a testiségnek!

Légy segítője, légy vezérje tiszta szeretetemnek, oh az erőtlén, a vigyázatlan ártatlanság oly közel van az eleséshez!... Te tartsd fenn karomat, ha rognyi akarok. Az ő szívébe is fuvalj tiszta érzéseket és tartsd meg azokat állandóan... Isten! isten! mindenek felett add boldog végét szeretetemnek...

* * *

¹ A műnek e négy (17., 44., 54., 58.) cikke a hősnő lelkének úgyszólván egész történetét adja, bemutatván őt boldog viszonyában a természethez, majd egész lényét be-

töltő eszmenyi szerelmében s végül sír felé hervadásában és vágyódásában kegyetlen családi környezeté miatt.

Bezárom számat és nem panaszkodom. Ne tudja más, hogy én oly szerenesétlen vagyok. A legalacsonyabb parasztleány bír atyjának szívével, éntőlem az is el van ragadva. Hallgatni tudó papiros! te egyedül zárd magadba könnyeimet, melyek reád hullnak atyám keménységeért... Mit vétettem én, hogy az ő szeretetét elvesztettem? Rossz néven veszi, hogy szomorkodom, és minden órában kifacsarja könnyeimet... Szilaj és kényezettett testvéreim gúnyoló győzedelmeskedéssel tapodják fájdalmimat, és ő azt — jóvá nem hagyja, de elszenvedí... Kíméletlen anyám gyönyörködik keserítésemén és ő — Istenem! ő tóditja keserveimet... Ha fejemet mellemlre vonja a fájdalom — ötet — ötet hányják szememre. Ha gyengülésem az ágyba szegez — szerelem betegének csúfolnak!... Oh annak a betege vagyok, az igaz! de annak a halottja is leszek... Ez a gyenge kéz, a szerelem, a koporsóhoz vezet és megszabadít kínzásaitól...

* * *

Körüitem minden elváltozott. Hiába éled a fiatalos. Hiába sarjad a rét; nekem nem kékülnek többé a domború hegyek, nekem nem csereg a patak, nem virít a rózsabokor... Nem lehelnek ezek többé nyugtatást ebbe a széjjelmorzolt szívbe, nem folynak belőlök többé örömek... Oh ártatlan édes örömek! Mikor a természet kebelében feküdtem, mikor azokat hörpölve szívtam jóltevő poharából — édes örömek! oda vagytok! kedves helyem ezután a temetőkert... Ott a hol a bodza boltos galyaival egy sírhalmot árnyékoz, ott ülök most legörömostebb és szívszakadva kívánnék oda leszállani, ahol gyökere eltün.

Csokonai Vitéz Mihály

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY.

1773—1805.

Dorottyából.¹

Kezdődik a minét.² — Három
gavallérral
Három deli dáma kiáll szép manér-
rel;³
Franciás táncokat kezdik főhajolva,
Folytatják páronként viszontag
másolva.
Sétáló lábokkal Z betűt ejtenek,
Egymásnak oldalvást suhanva lej-
tenek.
Mint midőn szerelmes gór-jércéje
megett
A dagályos kakas érezvén meleget,
Enyelegve játszik, taróját ber-
zeszti,
Oldalt forog, tipeg s szárnyát le-
ereszti:
Igy tesz a gavallér itten a dámá-
nak
Kényes tempójára a francok tán-
cának.

Sem kedvem, sem erőm nincsen
arra nekem,
Hogy minden sor táncot leírjon
énem.
Az első társaság nihelyt elvégzette,
A rendet a többi új házaskövette;
S hogy minden mátkapár egy-egy
táncolást tett,⁴
A szála s muzsika mindennek sza-
bad lett.
Ismét megzendülvén a húron a
minét,
Ecse kézen fogja madám Cserházy-
nét.
Cserházy helyre áll a szép Belindá-
val,
Opor is Rózsival, a legszebb lyán-
kával:
Negédes módira léptetik lábokat,
S dupla főhajtással végezik tánc-
kat.

¹ A második könyvnek (*Estvélig*) elejéről: a nagy tánc.

² A francia *menuette*.

³ Módosan.

De miként a május mosolygó
havában,
A természet csendes lévén ő magá-
ban,
Tisztán fénylik a nap, vidám a
mezőség,
Lassu andalgásban hallgat az erdő-
ség,
Nincs semmi zaj, csupán madár-
kák zengenek,
Vagy a virágok közt etéziák¹ leng-
nek ;
De felkerekedven a Vidi pusztáról,
Vagy a Szengellérnek borstermő
szirtjáról
Zablás sárkányján a garaboncás
deák ;
Már a forgó-szél²től csikorognak a
fák, [dele,
Ropog a pásztornak kunyhója fe-
kavarog a vetés, a víz habbal
tele,
Egyébütt csendesség látszik völ-
gyön, hegyen,
Csak ott van fergeteg, a hol ő át-
megyen,
Toll, kóró, falevél, ringy-rongy,
egyetmással,
Zúg a poroszlophan forgó karin-
gással ;
A megrémült banya teheneket fejet,
Háza oltalmáért készíti a tejet ;
Ily zavart forgószél tódult a szo-
bának,
Hogy a hebehurgya Langauszhoz
foganak.

Opor kilenc ánglus kontratáncot
jára ;
Mégsem szállt lankadság vagy
görcs az inára.
Olyan derék stutzer nincs is tán
Londonban,
A ki ennyit tudna győzni egy hú-
zomban.

Bongorfi egynéhány személyt
öszveszede,
És alla Polacca a táncnak erede.²
Maga volt a vezér, a többek követ-
ték,
Kik a lengyel tempót emberül
megtették.
Ilyen menést tézzen a Springer a
sakkban,
Mikor harmadfelet ugrik a likak-
ban ;³
Vagy miként a darvak, midőn ki-
keltre,
Seroggel elmennek a rétre, ligetre ;
Előre hányt lábbal és billegő nyak-
kal
Sétál az első pár a többi darvakkal.

Végezven a lengyelt, stájerén
forognak,
A szála közepén tipegnek, tapog-
nak.
Igy lépked, így kereng Békés vár-
megyében,
Az alföldi magyar gazdag szűrű-
jében
Hét-nyolc nyomtató ló, midőn pat-
kós lába
Tapos a világnak legszebb búzá-
jába.

Jártak galoppátát, straszburgert,
hanákat,
Valtzerest, mazurkát, szabácsot,
kozákat.
E módi bolondság többbe is megy
vala,
De a vitéz Bordács végre felszó-
lala :
»Uraim ! az urak magyarnak tar-
tanák
»Magokat ; de ki tót, ki német, ki
hanák.⁴
»Mért nem táncol magyart az
ánglus, francia ?

¹ A rekkenő nyár enyhítő szellői.

² A lengyel nemzeti tánc (polo-
naise.)

³ A futó vagy a paripa.

⁴ Morva- és Sziléziának vegyes
ajkú lakói.

»Csak a magyarnak kell más nemzet módija?

»Igy veszjtük hazánkat a magunk kárával,

»Külső táncsal, nyelvvel, szokással, ruhával.

»Mi? hát az uraknak nem jut már eszébe,

»Mikor főispánunk béülvén székebe,

»A legelső táncot magyaron kezdette,

»S minden hazafi szív becsülte érette? —

»Magyart! ilyen adta vén Jebuzeussa!»

Rá rándítja Izsák pengő muzsikáját,¹

S a Palatinusnak elkezdí nótáját. Minden magyar szívek azonnal buzdulnak,

Ősi természetes lángjaiktól gyúlnak.

Felséges állásba tészik termeteiket.

Valódiba szedik férfiú képeket; Benne a rátartós gögje Ázsiának Díszít ád Európa csinos módijának.

Csak a magyar tánc az, mely soha sem jára

A jó egészségnek semmi ártalmára;

Mivel mérsékelve mozzgatván benünket,

Frissíti elménket, testünket, vérünket.

Csak a magyar tánc az, mely díszesbbé teszi

Az embert, és soha hívságra nem veszi,

Mert ha csak vitézi módra nem öltözött,

S ha nincs sarkantyúja, csúf a többi között.

Csak a magyar tánc az, mely bír oly érdemmel,

Hogy legjobban egyez a szűz szeméremmel,

Mikor sok külföldi táncban, a módosság,

S a legüríbb fogás legnagyobb pajkosság. —

Nemes magyar táncom! ki ősi nyelvünkkel

S ruhánkkal jöttél ki dicső nemzetünkkel,

Ki európai finnyás lakhelyeden

Máig sem szenvedtél mocskot szépségeden,

Ázsiái színben fénylik nemességed,

S még a módi nem tett alacsonynyá téged:

Im a külső népek bámulják díszedet,

S tulajdon nemzeted nem becsül tégedet!

Rémitő s vidító kétségek.²

Lenni? vagy nem lenni? — kérdések kérdése!

Mellynek nehéz, kétes, szép a megfejtése,

Nagy kérdés, a mellyet ha mélyen vizsgálók,

Még több mélységeknek mélyére találók.

Lát és habzik az ész, a szív fél és óhajt,

S bennem a kérdésben forgó lélek sóhajt.

Érzem nemes voltom, érzem gyengeségem;

S reményem béborúl és derül kétségem:

¹ A mulatságon a toponári (somoogyi) zsidók húzták, kik híres muzsikuskok voltak akkor.

² A lélek halhatatlanságáról írott tankölteményének első része.

S mikor a mozgó sárt az édig eme-
lem,
Az isteni lángot egy porba nem
lelem.
Csillagok közt hordnak aetheri
szárnyaim,
De a sír partjára húznak ón lá-
baim :
Az ég s a föld között függök utol-
jára,
Én angyal, meg állat, — vagy csak
por meg pára. —

Ha most vagyok, látom, mindég
is kell lennem :
S ha nem lézlek, csapás volt az élet
bennem.
És ha el kell múlnom, mi szükség
volt élni ?
Egy elveszendőnek miért kell re-
mélni ?
Azért, hogy ezer baj, bú, beteg-
ség között,
Mint egy számkivetett és mint egy
üldözött,
Vágyakozzam dicsőbb rendelésem
felé,
Egy méltóbb országba, s még se
menjek belé ?
Légyek, hogy szenvedjek ? és bán-
jam létemet ?
Reményljek, de ez is gyötörjön en-
gemet ?
Igy örök semmiség ! óhajtlak tége-
det,
Vedd vissza méhedbe vexált gyer-
mekedet.
Boldog ! százszor boldog, a ki nem
született,
A ki nem ízlelte még meg az életet :
De jaj ! a ki egyszer van és kezdett
lenni,
Örök halál annak semmiségbe
menni,
Ha nem levék vala, e nagy jót nem
tudnám,
S a nem esmért halál karjain alud-
nám,

De az élet bennem mihelyt szikrát
vetett,
Fellobbant a hozzá vonszódó sze-
retet. —

Létel ! te mennyország ezer in-
ségbe' is,
Nemlétel ! te pokol még nem érezve
is,
Itt állok virágzó éltem szigetjében,
Egy kőszikla tornyán a hab köze-
pében,
Itt nézem partotok kétes messzi-
ségét,
Az én lételemnek folyását vagy
végét.
Alattam a chaosz bögő torkolatja
Az elementumok fogát csattog-
tatja,
S varázsló balkezét sárgán nyújt-
ván felém,
»Elveszel« így ordít, s rémülést önt
belém.
De kárpítja alól a kék reménység-
nek
A testvér csillagok mosolyogva ég-
nek,
Biztatván, hogy mennyből szállt
belém a lélek,
S ha elvész is e test, jobb részem-
mel élek.

Óh édes érzési az örök lételnek,
Mellyek vigasztalnak, 's erőmbe
nevelnek ;
A halhatatlanság kezdeti már ezek,
A miket most bennem gondolok s
érezek ! —
És te, ki így érzed tulajdon lételed,
Ki önön erődöt vizsgálod, képze-
led ;
Te ki esmérni tudsz sok ezer dol-
gokat,
Azoknak formáját, számát, nagy-
ságokat ;
Ki itélni is mersz ; te, kinek nem
elég
Ez a megteremtett levegő, víz, föld,
ég ;

Hanem magad körül építsz új világot,
 Majmolván a munkás mindenhatóságot;
 Te ki által mozgok, nővök és dolgozok,
 Esmélek, itélek, vágyok, gondolkozok,
 Örvendek, búsúlok, reménylek és félek,

Te csuda valóság, belém szállott lélek!
 Te igazgatója e pormachinának,
 Teremtett istene e kis planétának,
 Szállj magadba, nézd meg ön természetedet,
 Meríts erőt abból, s fejtsd meg lételedet.

Az ódák közül.¹

Magánossághoz.

Áldott magánosság, jövel! ragadj el
 Álmodba most is engemet;
 Ha mások elhagynak is, ne hagyj el,
 Ringasd öledbe lelkemet.
 Öröm nekem, hogy lakhelyedbe szálltam,
 Hogy itt Kisasszondon² reád találtam.
 E helybe' andalogni jó,
 E hely poétának való.
 Itt a magános völgybe' és cserében
 Megfrisselő árnyék fedez,
 A csonka gyertyánok mohos tövében
 A tiszta forrás csergedez.
 Két hegy között a tónak és patak-
 nak
 Nimfái kákasátorokba' laknak;
 S csak akkor úsznak ők elő,
 Ha erre bölcs s poéta jó.
 A lenge hold halkal világosítja
 A szőke bikfák oldalát,
 Estvéli hús álommal elborítja
 A csendes éjnek angyalát.

Szelid magánosság! az ily helyekbe
 Gyönyörködöl s mulatsz te; ah,
 ezekbe
 Gyakran vezess be engemet,
 Nyugtadni lankadt lelkemet.
 Te a királyok udvarát kerülöd,
 Kerülöd a kastélyokat;
 S ha bévetődsz is, zsibbadozva
 szülöd
 Ott a fogyasztó gondokat.
 A félelem s bú a vad únalommal
 Csatáznak ott a tiszta nyugalom-
 mal;
 A nagy világ jótétedet
 Nem tudja, s útál tégedet.
 Óhajtoz a fősvény, de gyötrel-
 mel
 Goromba lelkét bünteted;
 A nagyravágyót kérkedő hiszem-
 mel
 A lárma közzé kergeted.
 Futsz a csatázó trombiták szavá-
 tól,
 Futsz a zsibongó városok falától;
 Honnod csupán az érező
 Szív, és szelíd falu s mező.

¹ Az »ódák« két könyvébe sorozta Csokonai tulajdonképeni ódáin kívül bordalait, népdalait stb. is. Nála e szó még csak az »ének, dal« tágabb értelmében van véve.

² Somogy vármegyében a Sárközy-háznál, hol hosszabb ideig tartózkodott a költő.

Mentsvara a magán szomorkodó-
nak

Csak a te szent erdőbe van,
Hol biztatásit titkos égi szónak
Hallhatja a boldogtalan.
Te azt, ki megvetette a világot,
Vagy a kinek már ez nyakára há-
gott,
Kiséred és ápolgatod ;
Magát magával biztatod.

Te szülöd a virtust, csupán te tet-
ted

Nagygyá az olyan bölcseket,
Kiknek határtalanra terjegetted
Testökbe' kised lelköket.
Te benned úgy csap a poéta szély-
lyel.
Mint a sebes villám setétes éjjel ;
Midőn teremt új dolgokat
S a semmiből világokat.

Oh kedves istenasszony ! én is érted
Gyakorta mint sóhajtozom,
Mert szívemre baráti módra érted,
Midőn veled gondolkozom.
Ártatlanul kecségtétel magadba,
Nincs tettetés, sem csalás szava-
vadba,

Hív vagy, nem úgy, mint a mai
Színes világ barátai.

Lám melly zavart lármák között
forognak

A büszke lelkek napjai,
Körül kövekre görgenek, zajognak,
Mint Rajna bukkanásai.
De ránk mikor szent fátyolid vo-
núnak,
Mint éji harmat, napjaink lehúll-
nak,
Tisztán, magában, csendesen :
Élünk, kimúlunk édesen.

Sőt akkor is, mikor szemem világán
Vak kárpitot szó a halál,
Ott a magánosság setét világán
Behullt szemem reád talál.
Síromba csak te fogsz alá követni,
A nemtudás kietlenén vezetni :
Te lészel, ah ! a sírhalom
Völgyén is őrző-angyalom.

Áldott magánosság ! öledbe ejtem
Ottan utolsó könnyemet,
Végtelen álmaidba elfelejtem
Világi szenvedésemet.
Áldott magánosság ! te légy bará-
tom,
Mikor csak a sír lesz örök sajá-
tom,
De e napom mikor jön el ? —
Áldott magánosság, jövel !

Lillából.

1. A rózsabimbóhoz.

Nyílj, ki nyájasan mosolygó
Rózsabimbó ! nyílj ki már,
Nyílj ki ; a bokorba bolygó
Gyenge szellők csókja vár.

Nyílj ki gyenge kerti zsenge,
Hébe nektárt hint te rád,
Szűz nyakadba Flóra gyenge
Bársonyos palástot ad.

Óh miként fog díszesedni
Veled a parányi kert !
Óh hogy óhajtják leszedni
Rólad ezt a drága szert ! —

Hadd szakaszszalak le, édes
Rózsaszál : szép vagy te már.
Héj, ha meglát, hány negédes,
Hány kacér leányka vár !

Nem, nem ! egy leány se nyissa
Büszke fűzőjét te rád ;
Ültetőd kedves Julissa
Néked újabb kertet ad.

Ott kevélykedj bíboroddal
Ékesebb bíborja közt !
Ott kevélykedj illatoddal
Kedvesebb illatja közt !

2. Az utolsó szerencsétlenség.¹

Isten hozzád! Áldlak, hidd el,
Köszönöm jó szívedet;
Csókjaiddal, beszédiddel,
Orcád, karod, szemedet.
S bár halálos kínnal vérzem,
Mégis, ah, boldognak érzem
Ezt az árnyék-életet —
Oh Lilla! oh szeretet!

Élj soká! s legyen világod
Jobb, mint az én életem,
S ha zavarná boldogságod
Az én emlékezetem:
Ah felejts, felejts el engem!
Én már a sírban fetrengem,
Lethe vizét iszom már,
Mégis elmém Lillán jár.

De mit láttatsz a jövődő
Tükörében kék remény?
Oh felrózsászott esztendő —
Oh mennyből szállt tünemény —
Oh szívet olvasztó hangok —
Oh oltári fáklyalángok —
Oh élet — oh szerelem —
Oh ne játszatok velem!

3. Szegény Zsuzsi, a táborozáskor.

Estve jött a parancsolat
Violaszín pecsét alatt,
Egy szép tavaszi éjtszakán
Zörgettek Jancsim ablakán.

Éppen akkor vált el tőlem,
Vígán álmodott felőlem,
Kedvére pihent ágyában,
Engem ölelvén álmában:

Mikor bús trombitaszóra
Ülni kellett mindjárt lóra,
Elindulván a törökre;
Jaj! talán elvált örökre!

Oceánja bánatimnak
Többé nem duzzadozik,
S elhullott könyje Lilimnak
Mind gyöngyökké változik.
A kővár gyomra szétduillyed,
A rabló zúg, hereg, sülyed;
Én úszom, az ég segéll;
Lilla int, és nékem él.

A haboknak ormozatján
Látszik egy lombos sziget,
És a lombok boltozatján
Egy meghitt rózsaliget.
Itt száz szerelmek danolnak
Itt száz Gráciák táncolnak;
A tánc Lillát gyűjti fel,
A dal engem érdekel.

Már kétségem tört hajója
A zöld parton nyugszik már,
S istenségem Calypsója²
Örök ifjúságra vár.
Félre kincsek és nektárok!
Én a mennyek felett járok!
Óh remény! óh szerelem!
Tégyetek jól énvelem!!

Sírva mentem kvártélyáig,
S onnan a kertek aljáig.
Indult nyelvem hús nótára
Árva gerlice módjára.

Csákóját könyvel öntöztem,
Gyász pántlikám rá kötöztem;
Tíz rózsát hinték lovára,
Száz annyit csókot magára.

A lelkem is sírt belőlem,
Mikor búcsút vevé tőlem:
»Isten hozzád!« többet nem szólt,
Nyakamba borúlt, s megcsókolt.

¹ A 31 versszakból álló költeménynek hat, befejező strófája.

² *Calypso*. Ogygia-sziget nimfája, az odavetődött Odysseust szerelemmel fogadta.

Az Anakreoni dalokból.¹

1. Tháles.

Mig Tháles a nagy égnek
Tüzeit csudálva nézi:
Behulla egy verembe.

Ah Lilla! a te orcád
Ilyen gödört csinál ám,

Mikor reám mosolygasz;
És akkor abba lelkem
Mily nyakra-főre hull belé,
Míg andologva bámúl
Ragyogó tüzes szemednek
Két földi csillagára!

2. Keser-édes.

A rózsa szép virágszál,
De tüske szurdal ágán,
Ha mézet ad is a méh,
Fulánkja néha megcsíp.
A bor bétölt örömmel,

S mámort okoz gyakorta.
Szép vagy te Lilla, s édes, —
Vidít kegyes szerelmed;
De mennyi — ah, de mennyi
Kín is gyötör miattad!

Szerelemdal a csikóbőrös kulaeshoz.²

Drága kincsem, galambocskám,
Csikóbőrös kulacsocskám!
Érted halok, érted élek,
Száz leányért sem cseréllek.

Megvidító orcácskádat,
Csókra termett kerek szádat,
Ha a számhoz szoríthatom,
Zsuzsiét nem csókolgatom.

Oh hogy kótog a kebeled,
Melyben szívemet viseled!
Oh milyen szép az ajakad,
S arany láncre méltó nyakad!

Karcsú derekadon a váll
Halháj nélkül is szépen áll;
Nem úgy ám, mint a Mancié,
Vagy a majd megmondám kié.

Szép a hajad szép szála is,
Ha kis csikó hordozta is.
Nem frizér felrakta haj a',
Mint sok vén fraj rőt vuklija.

Édes a te danolásod,
Jérce forma kotyogásod:
Kittykottyod innepi ének
Bús szívemnek, szegénykének.

Ha bánatim közlöm véled,
Egy szódra lelkem megéled;
Ha jó kedvem csucsorodik,
Általad megszaporodik.

Mikor hideg szelek vannak,
Elveszed mérgét a fagnak;
És mikor a hév nyár lankaszt,
Nékem te megfrissítéd azt.

Oh ha téged nem láthatlak,
Be ohajtlak, beh siratlak!
S ha képed kezembe akad,
Szememből örömkönny fakad.

Téged hordozlak útamban,
Téged öllelek ágyamban;
És valahányszor felkelek,
Szerelmedről énekelek.

¹ A Kr. előtti VI. században virágzott teoszi Anakreon a szerelemnek és bornak volt híres énekeese, a róla elnevezett jambikus formában.

Nálunk Csokonai utánozta legsikerültebben.

² Három versszak kihagyásával.

Oh ha szívünk szerelmének
Kis zálogi születnének,
S ott ülnének hosszú sorral
A kuckóban tele borral! —

De jaj, engem ide-tova
Elvisz a szent Mihály lova,
Szerelmed megemészt végre,
És te maradsz özvegységre.

Keserves sors! adjatok bort!
Lakjuk el előre a tort!
Ami menne más kutyába,
Jobb, megy a magunk torkába.

»Utas, köszönj rám egy pint bort :
Itt látsz nyúgodni egy jámbort,
Kedves élete-párjával,
Csikóbőrös kulacsával!«

A Reményhez.

Földiekkel játszó
Égi tünemény,
Istenségnek látszó
Csalfa, vak Remény!
Kit teremt magának
A boldogtalan,
S mint véd angyalának
Bókol untalan. —
Síma száddal mit kecsegtetsz?
Mért nevensz felém?
Kétes kedvet mért csepegtetsz
Még most is belém?
Csak maradj magadnak!
Bíztatóm valál;
Hittem szép szavadnak:
Mégis megszáltál.

Kertem nárcisokkal
Végig ültetéd;
Csörgő patakokkal
Fáim éltetéd;
Rám ezer virággal
Szórtad a tavaszt,
S égi boldogsággal
Fűszerezted azt.

Akadtam még egy bankóra,
Kit szántam szemborítóra;
De vakságtól ki már nem fél,
Minek annak a szemfedél!

Kincsem, violám, rubintom;
Itt az utolsó forintom:
Érted adom ezt is, tubám!
Csak szádhoz érheszen a szám.

Oh csókollak, oh öllelek!
Míg moccanak, míg lehellek:
Tested tegyék holttestemhez,
És ezt az írást fejmemhez:

Gondolatim minden reggel
Mint a fürge méh,
Repkedtek a friss meleggel
Rózsáim felé.
Egy híját esmértem
Örömmimnek még:
Lilla szívét kértem,
S megadá az ég.

Jaj de friss rózsáim
Elhervadtanak;
Forrásim, zöld fáim
Kiszáradtanak;
Tavaszom, vígságom
Téli búra vált;
Régi jó világom
Méltatlanra szállt.
Oh! csak Lillát hagytad volna,
Csak magát nekem:
Most panaszra nem hajolna
Gyászos énekem.
Karja közt a búkat
Elfelejténem,
S a gyöngykoszorúkat
Nem irígyleném.

Hagyj el, oh Reménység!
 Hagyj el engemet;
 Mert ez a keménység
 Úgy is eltemet.
 Érzem: e kétségbe'
 Volt erőm elhagy,
 Fáradt lelkem égbe,
 Testem földbe vágy.

Nékem már a rét hímetlen
 A mező kiszült.
 A zengő liget kietlen,
 A nap éjre dült, —
 Bájoló lágy trillák!
 Tarka képzetek!
 Kedv! Remények! Liliák!
 Isten veletek! —

KISFALUDY SÁNDOR.

1773—1844.

Himfy Szerelmeiből.

1. Kesergő szerelem.¹

1. Mint a szarvas, kit megére
 A vadász mord fegyvere,
 Fut, de későn, foly már vére,
 Vérzik tőle a csere:
 Úgy futok én e pár szemtől.
 A seb mellyem baljában;
 Ázik a föld keservemtől
 Lábam minden nyomában.
 De hajh! mennél tovább érek,
 Annál jobban gyűl a méreg,
 S beljebb rögzik szívembe:
 Futok, hajh! de vesztembe.

2. Ott a hol én nevelkedtem,
 Egy dombról egy patak folyt;
 Hányszor ott nem estvéledtem!
 Éltem akkor boldog volt.
 Vígan amint öbölében
 Ama patak csordogált,
 Az ártatlanság ölében
 Életem úgy folydogált.
 Ez idők az örökségbe
 Mint a vizek a mélységbe
 Lefolytanak. Halandó!
 A jó hamar mulandó.

¹ A 7., 27., 48., 75. és 126. dal.

3. A halavány olajfáknak
 Járván csendes kékében,
 Lelkem iszonyú csatáknak
 Forog vesztő dühében,
 A hajdani századokban
 Egy olajág mit nem tett!
 A háborgó országokban
 Békességet szerezett.
 S most egy olajerdő nékem
 Meg nem szerzi békességem!
 Meddig tart e szomorú,
 Létem dúló háború?!!

4. A havasnak oldalában
 Keletkező patak te!
 Mely a fenyők homályában
 Búsán zúgva szakadsz le,
 És tétova csavarogva
 Fába, szirtbe ütődöl,

Míg küzködve és zokogva
 A tengerbe vergődöl:
 Képe vagy te életemnek,
 Mely temérdek sérelemnek
 Törít levén útjában,
 Zokog kínos folytában.

5. Napok jönnek, napok mennek,
 De búm csak nem távozik,
 És az órák elreppennek,
 De sorsom nem változik;
 A volkánok kifáradnak,
 De nem az én tüzeim;
 Folyók, tavak kiapadnak,
 De nem az én könnyeim;
 Erdők, mezők felvidúlnak,
 Csillagzatok megfordúlnak,
 A szerencse forgandó:
 Csak inségem állandó.

2. *Boldog szerelem.*¹

1. A berkeknek gyors kaszási
 Már utolsót vágának;
 Az árnyékok óriási
 Hosszúságra nyúlának;
 Mi ott járánk, meg-megállánk
 A rét magas fűvében
 S hogy a bürün általszállánk
 A folyamnak mentében:
 A folyamba tekintettünk,
 És alattunk és felettünk,
 És bennünk is a menny volt,
 S szívünkben szent tűz lán-
 golt.

2. Erdőn, mezőn zúgva dúl, fúl
 Az éjszak hideg szele;
 Tölgynek, bükknek zörögve hull
 S repdez száraz levele;
 Hamvas ködbe van borúlva
 A szép vidék pompája;
 Szerelmünknek elpusztúlva
 Fekszik örömtanyája;
 De minket ez nem szomorít:
 Noha négy fal közé szorít
 Bennünket a zordon tél,
 Szívünk mindég tavaszt él.

Dobozi Mihály és hitvese.²

Gyermekkirályt, s oly hadvezért,
 Ki erején feljül mer,
 Ád az Isten haragjában
 A nemzetnek, kit megver;

Igy volt akkor, hogy Mohácsnál
 Lajos király elveszett,
 És a magyar a töröknek
 Másfél százíg rabja lett.

¹ A 35. és 174. dal.

² A mohácsi csata után a török portyázók főleg a főváros, Buda, környékét dúlták. Buda és Visegrád között sok templom, kolostor és gyönyörű nyárilak hamvadt el általok. E rabló-dúlásoknak egy epizódja Dobozi hős halála, ki a Marótnál el-

sáncolt tábor bevétele után, 1526 szept. 15-ikén feleségével menekült, de szerencsétlenül. Fejérvármegyei nemes volt s nejét Ilonának hitták. Halálukat Kisfaludy Sándoron kívül Kölcsey is megénekelte *Dobozi* című balladájában.

Rettenetes emlékezet!
Te Várnával foghatsz kezét!
Csakhogy akkor még örök
Nem lett nálunk a török.

Mohács! Mohács! te hazámnak
Legsiralmasb vérhelye!
Nemzetem nagy temetője!
Gyomrod mennyit elnyele!
Szabadságát, boldogságát,
És nemzeti életét,
Sőt nevét is a magyarnak,
Mely most kicsiny és setét!
Ott tiprá, hajh! a sorskerék
Porba egy nagy, dicső s derék
Nemzet testét és fejét,
Hatalmát és erejét!

Tízszor annyi volt a török
Mint a magyar; s diadalt
Csak úgy nyert, hogy megújítván
Többször is a viadalt,
A magyarnak vitézsége
Végtére kifáradott,
S vagy meghalt, vagy Lajos este
Után széljel szakadott.
Hajh! és Buda s Mátyás vára
A győzőnek kaput tára!
S a királyi székben ott
Törvényt török kény szabott.

Az Ozmánnak telhetetlen
Szomja, magyar vért szívni,
S Hunniának minden kincsét
A félholdnak megvívni,
Csapatonként eregette
Budáról ki bajnokit,
A nemzetet öldökölni,
S felprédálni birtokit.
A magyarok csoportokban,
Falukban és városokban
Itt-ott öszvegyülnének,
Hogy bátrabbak lennének.

Egy ily csoport Maróton volt;
Félelmek és remények
Között vártak ott szerencsét —
Zápolyától — szegények!

Ezek között Dobozi úr,
És csudaszép hitvese,
Visszamenni jószágára
Hírt és időt ott lese.
Mohácsnál jól vitézkedett;
Élte ott megmenekedett;
De, hajh, veszett volna bár!
Mert ő rá itt több rossz vár.

Alig nyugvék meg a török
Buda körül, egy csapat
Vér és zsákmány után járván,
Véletlen Marótra hat;
S megsejtvén az ott lappangó
Magyarokat s kincseket,
Sovár tüzzel rajtok ütve
Bekeríti ezeket;
És Marótot ostromolván,
S a makacsot káromolván,
Életével biztatja,
Ki még magát megadja.

De a magyar, őseinek
Követvén itt is nyomát,
Két egész nap veri vissza
A pogánynak ostromát.
A megszorúlt magyarok közt
Vezér Mihály úr valá;
A vitézség és szerelem
Csudákat tőn általa.
Férjeiknek segédjeik
Az ő lelkes hitveseik,
Azon bús elszánással,
Hogy ott vesznek egymással.

A kis magyar bajnok csoport
Igy törvén a viadalt,
Valóban megérdemelte
Megvívni a diadalt;
De a magyar nemzettestet
Verő sorsnak csapása
Minden tagnak egyenként is
Halálos elzúzása.
A sors ellen nincs oltalom,
Sem előtte nincs irgalom;
Dörgő, mérges forgása
Jónak, rossznak romlása.

A nagyvezér füleibe.
 E harc hamar eljutott ;
 S harmadnapra két annyi lón
 Az ostromló török ott.
 S mintha Mohács híre veszne,
 Ha itt is nem győznének,
 Habzó dühös indulattal
 Végső harcot kezdenék.
 Ellentállni e viharnek,
 Lehetlen már a magyarnak ;
 S a ki merre rést talált,
 Ott kerüle a halált.

Mihály úr is felveti hát
 Magát paripájára,
 S feleségét háta megé
 Veszi lova farára :
 »Hazámnak itt halálommal
 Semmi hasznot nem teszek ;
 S mintsem török fertője légy,
 Inkább veled elveszek.
 Öleld által derekamat,
 Oly szorosán, hogy magamat,
 Akármiként mozgassam,
 Veled egynek tarthassam.«

Igy Dobozi bús, haragos,
 És keserves hangzattal.
 A hölgy némán úgy cselekszik,
 Remeg s halvány, mint a fal.
 Dobozi most sarkantyút ád
 Terhelt paripájának ;
 Hol van, a ki jó szerencsét
 Nem kívánna útjának ?
 Vágtat a ló ; s a mint szalad,
 A fa s bokor hamar halad,
 Vágtat elég tüzesen ;
 De hajh ! mégis terhesen.

Ott vannak, kik nem nézhetik,
 Hogy fejét és életét
 Egy magyar is elvihesse :
 S menekedő menetét
 A futónak elvágthatni
 Sok száz török lóra kap.
 Egy magyarra itt-ott immár
 Húsz-harminc is reá csap.

Mihály után legtöbb ered ;
 Öt levágni száz kar mered ;
 Jaj ! ha győzik futással,
 Ő két kínos halált hal !

Mint mikor a nemes szarvas,
 Melynek máskor porába
 Sem jutott a kutyasereg,
 Mely kergeté nyomába,
 Most, mivel már élő borjat
 Hordoz dagadt hasában,
 Terhe igen késlelteti
 Iparkodó futtában ;
 S akármiként törekedik,
 Aligha megmenekedik :
 Félek, félek, nemes pár !
 Nem messze lesz a határ !

Dobozinak lova vágtat ;
 Fejér rongyként szakadoz
 A hab róla ; orra lyukja
 Arasznyira nyiladoz.
 Terhe alatt mély nyomot vág
 A földszínen vas lába ;
 Nagy hortyokkal fúv és nyög most,
 Szakadoz már párába,
 S távolról, hajh ! már hallható,
 S közelíteni gyanítható
 A töröknek robajja,
 Vért szomjúzó zsvajja !

A szép hölgynek hosszú haja
 Tekercséből bomolva,
 S egész szőke pompájában
 Szélt és hosszatt omolva,
 Egy patyolatpalást gyanánt
 Leng s úszik a szellőben ;
 A ló, mintha csüggedezne
 Ez által is erőben.

Mihály lovát sarkantyúzza,
 S homlokát mord ráncba húzza,
 Sejti, hogy két embersúly
 Egy lóterhet feljűlmúl.

»Állj meg, Mihály ! (mond a bús
 Legitt elér a pogány ; [hölgy])
 Kettőnk alatt kidül a ló,
 Nézd : már véres habot hány.

Tartsd meg magad a hazának,
 Hagyj itt veszni engemet!
 De, hogy tiéd maradhassak,
 Üsd te által szívemet!
 Magad könnyen odébb állhatsz,
 És hazádnak még szolgálhatsz.
 Öld meg feleségedet!
 Üsd szívembe késedet!»

Némán visszanez Dobozi;
 Vérzik a szív keblében: [lehet!
 »Menjünk! menjünk! míg csak
 (Igy felel bús mérgében.)
 Ölelj meg még szorosabban!
 Nem hagylak én tégedet;
 Együtt éltünk, együtt haljunk,
 Megmentem én testedet.«
 Itt fogát elcsikorítja,
 Lovát újra megszorítja;
 Hanem ez csak lépve jár,
 Mert párája rövid már.

Megáll tehát Dobozi úr,
 S leszáll fáradt lováról;
 S hitvesét is leöleli
 A keserves párnáról;
 Átölelve tartja ötet,
 Szorongatja magához.
 Néma s hosszú csókok között
 Szívja ajkát ajkához.
 A szép asszony csüggedve áll,
 Egy haldokló liliomszál.
 A ló, közel hozzájuk
 Bús szemeket vet rájuk.

Közelítnek a törökök,
 Vérszomjokban zajogva,
 S magyar-véres markaikban
 Dárda és kard villogva.
 »Egek! hát csak nincs irgalom!
 Mond Dobozi könnyezve.
 Megöleli feleségét,
 S mély borzadást érezve
 Megcsókolja — utólszor őt,
 S a csók alatt a remegőt
 Szívbe döfi vasával,
 És megfojtja csókjával.

»Boldogtalan föld szülöttje!
 Kín magadnak s férjednek!
 Betöltöttem kívánságát
 Nemes, szép, szűz lelkednek.
 Várj! csak néhány pillanatig,
 S legitt nálad leszek én.«
 Ezt zokogja, mentéjével
 A halottat befedvén.
 S most iszonyú keservében
 Vért és boszút leheltében,
 Alig várja, hogy ölhessen,
 S kedvesével lehessen.

S mint mikor a hím oroszlán
 Heves gerjedelmében
 Megfosztatván mord nőjétől,
 Dúl, fül s ordít mérgében,
 A fát rágja, tépi s töri
 Mérgét habzó fogával,
 S körmével a földet vájja
 És csapkodja farkával;
 S ropog, harsog a rengeteg,
 Igy dúlván azt a szörnyeteg;
 S csapjon bár rá tíz tigris,
 Dűhe megküzd tízzel is:

Úgy Dobozi: a fájdalom
 Mordonkodván¹ keblében
 S a lobogó harag s méreg
 Égetvén őt elmében,
 Csak hazáját sajnálván még
 Igaz magyar szívében,
 De életét elátkozván
 Boldogsága vesztébe,
 Ádáz boszús jobb markával
 Kardot forgat, és baljával
 Súlyos görcsös buzogányt:
 Igy várja be a pogányt.

Ott teremnek a törökök,
 S neki az egy magyarnak,
 De a bajnok visszacsapja
 Első hevét a tarnak;
 S viaskodván, vagdalkozván,
 Karja soknak sebet vág,
 S négy törököt vág előbb le,
 Mintsem győz a sokaság.

¹ *Mordonkodik* (tájszó) = komorkodik, kedvetlenkedik.

De végre, hajh! egy dárdának
 Hegye úgy fut a nyakának,
 Hogy vér-ere megfakad,
 S lélekzete megszakad.

A lankadó bajnok lerogy,
 Nem bírván már karjával,
 S kedvesének testét fedi
 Halálban is magával.
 A vitéznek öröm azért
 Végső perce éltenek,
 Hogy így vegyül vére s teste
 Szerettével szívének.
 Agyonszúrva lova is ott,
 (Mivel egy tart agyonrugott,

A ki kezét rátette.)
 Doboznak mellette.

Ezer ilyen történetek
 Dúlták Árpád nemzetét,
 Valamikor tagjainak
 Visszás felekezetét
 Meghasonlott szív és lélek
 Jobbra balra szaggatta;
 Eljött hol egy, hol más szomszéd,
 És azt nyakon ragadta.
 A fő és test fogjon kezet;
 Egy értelem, egy érzet
 Lelkesítsen tégedet,
 S ne féltsd, magyar, életedet.

KAZINCZY FERENC.

1759 – 1831

A szabad Erdély.

A török elűzetése után.

Szabadon lihegsz, szeretett haza,
 Szabadon lihegsz megint! karunk
 Béklyóidat összetöré
 Itt vesztenek ők, itt hulltanak el;
 Lobogó tüzeit seregökre
 Az isteni bosszu lövellé.

Nem ejte le minket erő;
 Bízakodás tevé rabjainvá
 Minket a pogánynak.

Esküdt, s mi jók hívenk szavát;
 S ő a hívőket, bízakodókat,
 Cselébe voná, megbuktatá.

Hegyeink aranyát, ugarinknak
 Gazdag termését irigylé
 És a mit táplál a mező.
 Paripáink neki nyihogtak,
 Gyapját neki nyírta meg a nyáj,
 S a mit nem vett el, ellopá.

Magyarrá vivé ki a magyart,
S viessorga dühében, hogy a két
Testvérhad érte egymást ölé.
Éh gyermekeinket maszlagon
Hízalta pribékjeivé, hogy ők
Verdessék, a mi még nem ing.

S mi nyögénk a vad dölyf kéjeit,
S viselénk, de mérges fájdalom-
ban,
Az alázó súlyos igát.
Hunyadink nagy lelke nem hagyott
el,

Hunyadink nagy lelkét nem ha-
gyánk el,
S lepatogának láncaink.

Itt vesztenek ők, itt hulltanak el,
Lobogó tüzeit seregökre
Az isteni bosszu lövellé!
Szabadon lihegsz, szeretett ha-
zánk!
Szeretett hazánk, szabadon li-
hegsz,
Hunyadink nagy lelke van
veled.

A szonnet muzsája.

Mint a szerelmes járja táncosával
Menüetje kecscesel teljes lépteit,
S igézi a szála torlott rendeit
Enyelgő vissza- s vissza-fordultá-
val:

Honom-Ausonia¹ narancsgallyával
Körülövedzve fõm szög fürtjeit,
Úgy járom én a dal lejtéseit,
A négyest összefűzve hármassával.

Borág köríti mostan homlokom;
Ott, hol Tokaj nyújt nectárt iste-
nének,
Víg szárnyakon kél a nemhallott
ének.

E szép vidék lón kedves birtokom;
Egy új Tibull itt megdicsõjtett en-
gem, [gem.
S én ötet és hölgyét örökre zen-

Epigrammák.²

1. Vajda-Hunyad.

Szirt! rendíthetetlen, mint karja
és keble rakódnak,
Nagy mint ő, nagy mint társai,
mint maga nagy!
Hol van urad? hol van Mátyása?
hová leve László?
Hol van az egykori fény? hol
van az egykori zaj?
»Nincsenek!» így dörmög falaid-
nak kriptai csende.
Nincsenek? ah... de mi ez?
látom-e nyílni kapud?
Látom; zászlóját már szélnek
ereszti Capistrán;

Im indul s vezetí gyõzõdelemre
hadát.
Szól a tárogató, s a síp, a trombita,
s a hõs
Néma haragjában most maga
léptet elõ.
Jobbja és balja felõl László szök-
delteti ménét,
S atyjának vézsi s osztja paran-
csolatit...
Szirt, mi vagy, és mi valál egykor!
megborzadok. A hû
Érti a szent jelenést, s felriad
álmaiból.

¹ Itália õslakói, az ausonok után.

² Az elsõ: festõ, a második és har-
madik lírai (görög), a többi gúnyos
(római) epigramm. Ez utóbbiak a
Tõvisék és Vírágok két gyűjteményé-

ból valók s az akkori irodalmi viszo-
nyokra vonatkoznak. Elmés, ere-
deti formában határozott kifejezõi
Kazinczy álláspontjának.

2. Az erdő.

Sírj szabadon, nálam nem kémeleli semmi keserved, A remegőt sűrű lombjaim elfe- dezik.	És ha enyhülsz széped neve zengé- sére, sohajtsad, S Echóm részvéve viasszahajtja feléd.
---	---

3. Férfilelek.

Fusd a bajt valamint akarod, meg- markol erővel És ha magad gyáván elveted, összetapos.	Küzdj vele férfiasan. s alacson pa- naszokra ne sűlyedj, Elszégyenli magát. s megbukik a nagy előtt.
--	---

4. A nagy titok.

Jót s jól! Ebben áll a nagy titok, ezt ha nem érted,	Szánts és vess; s hagyjad másnak az áldozatot.
---	---

5. Nehéz és könnyű.

Nem szeretek nehezet, ha nehéz; könnyűt nem, ha könnyű; Ez s amaz együtt dísz, mint külön állva hiány.	Úgy kell a mi nehéz, ha nem érzeti vélem, hogy az volt, S a könnyű, ha simult sok fara- gásra leve.
---	--

6. Lukai.

Te cifra szókkal élsz, s poéta nem vagy, Képben bujkálsz, s poéta nem vagy, Ömölnek rendeid, s poéta nem vagy,	Phoebust kiáltozod, s poéta nem vagy, Csók és bor éneked, s poéta nem vagy, Mi híjod? Értem én: Poéta nem vagy!
---	--

7. Az iskola törvényei.

Járj egyenest! ki ne térj! így rendeli az iskola; nem szép,
A mi szabásom előtt helytelen, a mi hibás.
Járj szabadon, ne remegj! mond aethesis; és ha van ok rá,
Térj ki; ne hidd, hogy szép s jó lehet, a mi feszes.
S a genie pártázott fővel jó, s sanctionálja,
A mit az iskola tilt, a mit az aethesis hágy.

8. A distichon feltalálása.¹

»Add te Psychéd nékem, Amor, ah add! s vedd lantomat érte,
Igy majd a legszebb két öröm istene léssz.«
»Én-e Psychémet, Appol, s e lantért! lant nekem a nyíl.«
Mond ez, s íme nyila már az egekre repül.
S a mint zengve repül az Olympusig, hexameter lesz,
A mint zengve leszáll, oh csuda! pentameter.

¹ Schillertől vett gondolat.

9. Boileau után.¹

Anakreontikáid —
Hajj!

Árpádod most s ódáid —
Jajj!

10. Himfy.²

Dayka. Tűzbe felét!
Himfy. Vetem.
D. Újra felét!
H. Im.

D. Harmadikat még!
H. Lángol az is.
D. Jer most; vár az olympusi
kar.

BERZSENYI DÁNIEL.

1776—1836.

A magyarokhoz.³*Delicta maiorum immeritus lues Romans . . .*

Romlásnak indúlt hajdan erős ma-
gyar! [fajúl?
Nem látod Árpád vére miként
Nem látod a bosszús egeknek.
Ostorait nyomorúlt hazádon?

Nyole századoknak vérzivatarja
közt
Rongált Budának tornyai állanak,
Ámbár ezerszer vak tüzedben
Véreidet, magadat tiportad.

¹ E nyíl Csokonaira céloz. Boileau-ról l. az Irodalomtörténetben levő jegyzetet.

² Kisfaludy Sándor (Himfy) Himfy szerelmeire vonatkozik; az ő és Dayka Gábor ajkára adott beszélgetés Kazinczy ideálját fejezi ki az igazi, önbíráló költőről.

³ Tanulságosan hasonlítható össze Horatiusnak egyik, a rómaiakhoz írt

ódájával (III. 6.), melyben a római költő nemzetének vallásalanságát ostorozza. Ennek kezdősorait vette jegyzetül is Berzsenyi: Az ősök bűneiért ártatlanul lakolsz római nép . . . Költeménye végső strófájában, mellyel a kérlelhetetlen fátum gondolatához emelkedik, szintén az antik világfel-fogás visszhangzik. Az 1790-es évek elején írta.

Elszórja, hidd el, mostani vesznitért
 Erkölcsöd : undok vipera-fajzatok
 Dúlják fel e várt, mely sok ádáz
 Ostromokat mosolyogva né-
 zett.

Nem ronthatott el tégedet egykoron
 A vad tatár khán xerxesi tábora,
 S világot ostromló töröknek
 Napkeletet leverő hatalma ;

Nem fojthatott meg Zápolya öl-
 dökölő
 Századja, s titkos gyilkosaid keze ;
 A szent rokon vérbe füesztő
 Visszavonás tüze közt meg-
 álltál :

Mert régi erkölcs, spártai férfikar
 Küzdött s vezérlett fergetegid kö-
 zött ;
 Birkózva győztél s Herculesként
 Ércbuzogány rezegett kezed-
 ben.

Most lassú méreg, lassú halál emészt.
 Nézd, a kevély tölgy, melyet az
 éjszaki

Szélvész le nem dönt, benne
 termő
 Férgék erős gyökerit megőrlik,

S egy gyenge széltől földre terít-
 tetik !

Igy minden ország támasza, talp-
 köve

A tiszta erkölcs, mely ha meg-
 vész,

Róma ledül s rábigába görbed.

Mi a magyar most ? — Rút syba-
 rita váz.

Letépte fényes nemzeti bélyegét.
 S hazája feldúlt védfalából
 Rak palotát heverőhelyének.

Eldődeinknek bajnoki köntösét
 S nyelvét megúnván, rút idegent
 cserélt,
 A nemzet örlelkét tapodja,
 Gyermekei báb puha szíve tár-
 gya.

Oh ! más magyar kar mennyköve
 villogott

Attila véres harcai közt, midőn
 A félvilággal szembeszállott
 Nemzeteket tapodó haragja.

Más néppel ontott bajnoki vért
 hazánk

Szerzője Árpád a Duna partjain.

Oh ! más magyarral verte vissza
 Nagy Hunyadink Mahomet
 hatalmát.

De jaj, csak így jár minden az ég
 alatt !

Forgó viszontság járma alatt nyö-
 günk. [vet,

Tündér szerencsénk kénye hany-
 Játszva emel s mosolyogva
 ver le.

Felfogat a nagy századok érckeze
 Mindent : ledült már a nemes

Ilion.

A büszke Karthagó hatalma,
 Róma s erős Babylon leomlott.

A felkölt nemességhez.

A szombathelyi táborban, 1797.

Él még nemzetem istene !
 Buzgó könnyeimen szent Öröm,
 ömledezz !

Állsz még, állsz, szeretett hazám !
 Nem dőlt még alacsony porba ne-
 mes fejed !

Méltán búslakodnám előbb,
 Hogy hérosz eleid nyomdokiból ki-
 térsz

S régen félt veszedelmidet
 Rád húzzák netalán majd buta
 korcsaid.

Hálá! mást mutat e sereg,
Mely most régi magyar módra nye-
regben ül.

Nem szállt Trója alá soha
Ily szép spártai had, sem Hunya-
dink kevély

Zászlóit nem emelte volt
Rettentőbb hadi nép Bécs letörött
falán.

Csak sast nemzenek a sasok,
S nem szül gyáva nyulat Núbia
párduca.

Thétis nagy fia nem maradt
Chironnál,¹ mikoron kardra veté
szemét:

Árpád vére se hülhet el,
Ámbár rég heverész a puha pam-
lagon.

Nézd: most felkóti fegyverét.
Csákóján lobogó kolcsag emelke-
dik.

Buzdító katonás ruhát
Öltvén, lelke nemes lángja kiger-
jedez.

Majd kardjára feleskűszik.
Mindent ronít s megemész, mint
heves Afrika

Búsult tigrise, a midőn
Ordít kölykeiért s körme viasko-
dik.

Majd felkelnek alattad is,
Oh József!² nagyanyád Trézia
bajnoki

S bátran mégy, szeretett vezér,
A jégálpeseken s Adria öblein.

E nép nem gyülevész csoport,
Nem rabbérbe emel bús buzogányt
keze,

Önként áldoz ez életet,
S horgas kardja kövér hantjaiért
hasít.

Míglen hősi bibor süveg
Tündöklék fejedén, Hunnia csillaga,
Eszterházy dicső magyar!³

Míg győző eleid pallosa combodon
Csattog: győzni fog a magyar,
S Andrásnak ragyogó napja le nem
menend!

Fohászkodás.

Isten! kit a bölcs lángesze fel nem
ér,

Csak titkon érző lelke ohajtva sejt:
Léted világít mint az égő

Nap, de szemünk bele nem te-
kinthet.

A legmagasb menny s aether
Uránjai,⁴

Melyek körültek rendre keringenek,
A láthatatlan férgék, a te

Bölcs kezeid remekelt csudái.

Te hoztad e nagy Minden ezer nemét
A semmiségből, a te szemöldököd

Ronthat s teremthet száz vilá-
got,

S a nagy idők folyamat kiméri.

Téged dicsóít a Zenith és Nadír.
A szélvésznek bús harca, az égi
láng

Villáma, harmatcsepp, virágszál
Hirdeti nagy kezed alkotásit.

Buzgón leomlom színed előtt
dicső;

Majdan ha lelkem záraiból kikél,
S hozzád közelb járulhat, akkor
A mi után eped, ott eléri.

¹ Achilles. Célzás arra a mondára, mikép derült ki az Achillest tanító Cheiron centaurnál, hogy tanítványa nem nő.

² A nemesi fölkelő sereg vezére József főherceg volt, 1796—1847.

Magyarország nádora, II. Lipót király fia s Mária Terézia unokája.

³ Eszterházy Miklós hg., a szombathelyi tábor parancsnoka.

⁴ Berzsenyi korában Uranos volt a Napnak legtávolabbi ismert bolygója.

Addig letörlöm könnyeimet, s me-
gyek
Rendeltetésem pályafutásain,
A jobb s nemesb lelkeknek útján
Merre erőm s inaim vihetnek.

Bizton tekintem mély sírom éjjelét!
Zordon, de oh, nem, nem lehet az
gonosz,
Mert a te munkád: ott is elszórt
Csontjaimat kezeid takarják.

Búcsúzás Kemenes-Aljától.

1808.

Messze sötétedik már a Ság teteje,
Ezentúl elrejtí a Bakony erdeje,
Szülőföldem, képedet ;
Megállok még egyszer s reád visz-
szanézek.
Ti kékellő halmok! Gyönyörű vi-
dékek!
Vegyétek bús könnyemet.

Ti láttátok az én bölcsőmnek rin-
gását,
S ácsorgó ajakam első mosolygását
Szülém forró kebelén ;
Ti láttátok a víg gyermek játékait,
A serdülő ifjú örömit, gondjait
Éltem vidám reggelén.

Mélyen illetődve búcsúzom tőle-
tek ; [véletek
Elmégyek ; de szívem ott marad
A szerelem láncain,
Hímezze bár útam thessali virul-
mány, [gyogvány
Koszorúzza fejem legdicsebb ra-
A szerencse karjain ;

Bánatos érzéssel nézek vissza rátok,
Ti szelíd szerelmek s vidám nyájas-
ságok
Örömmel tölt órái! [titeket,
Nem ad vissza nékem már semmi
Evezzem bár körül a mély tengere-
ket
Mint Magellán gályái.¹

Ó gyakran a szívnek édes ösz-
töneit,
S tárgyaihoz vonzó rózsaköteleit
Egy tündér kép elvágja !
A szilaj vágyások gigási harcait,
E bujdosó csillag ezer orkánjait
Bevont szemünk nem látja.

Hív szívünk csendesebb intésit nem
halljuk, [juk,
Az előttünk nyíló rózsát letapod-
Messzebb járnak szemeink ;
Bámulva kergetjük álmunk tarka
képét, [szépét,
Örökre elvesztjük gyakran éltünk
S későn hullnak könnyeink.

Életphilosophia.

1811.

Én is öröme születtem
Arkádia berkében,
Rózsapárnán szenderegtem
Cyprus² ambrás ölében.
Az arany század istene
Pásztorai közé kene.

Ah! de mint az aranyvilág,
A rózsakor elrepül!
Olympusra más isten hág,
S Dodona berke dördül.
Elvirít a szép kikelet,
S vele a hesperi liget.

¹ Magellán (Magelhães) Ferdinánd, a XVI. század eleji híres portugál származású utazó.

² Venus, kedvenc szigetéről.

Az enyim is elvirúlt már !
 Pályám vége közelít :
 Hol a gigászi Örök vár,
 S chaoszába elmerít,
 Mint egy cseppet az Oceán,
 Mint egy sóhajtást az orkán.

Légyen álom, légyen bíró,
 Bátran megyek elébe,
 Mint egy elfáradt utazó
 A vadon enyhelyébe ;
 Mert ha bíró : nem furdal vád,
 Mert ha álom : nyugalmat ad.

Ember voltam, csak gyarlóság
 Létem fényes bélyege,
 Ha virtusom nem hiúság,
 Forró vérem melege ;
 Ha szívem nemesebben vert,
 Önmagában méltó bért nyert.

Sírjak-e, hogy életemet
 Jól használni nem tudtam,
 S legkiesebb ösvényimet
 Álmodozva folytattam ?
 Ha ezt újra elkezdhetném :
 Ismét a múltat követném.

Az ifjúság örömeit
 Lelkesedve öleltem,
 De szívem szebb ösztöneit
 Soba bé nem tölthettem.
 Ithakám partját elértem,
 S ah, hazámra nem ismértem !

Úgy éltem, hogy életemet
 Visszaélni nem bánnám ;
 Úgy éltem, hogy életemet
 Végezni ne fájlalnék ;
 Megcsókolgattam rózsáját,
 Megizzadtam vaspályáját.

Láttam a mosolygó tavaszt,
 Láttam az égető nyárt,
 Láttam minden időszakaszt,
 S minden földi láthatárt ;
 Ha örök időket élnék,
 Ezeknél többet nem érnék.

Tűnő éltem rövidségét
 Én tehát nem siratom,
 S a jövődő kétes képét
 Előre nem borzadom.
 Minden kornak van istene :
 Nem zúgolódom ellene,
 S kebelembe marasztom.

KÖLCSEY FERENC.

1790—1838.

HYMNUS.

A magyar nép zivataros századaiból.¹

Isten, áldd meg a magyart
Jó kedvvel, bőséggel,
Nyújts feléje védő kart,
Ha küzd ellenséggel;
Balsors a kit régen tép,
Hozz rá víg esztendőt;
Mebűnhötte már e nép
A multat s jövődöt!

Őseinket felhozád
Kárpát szent bércére,
Általad nyert szép hazát
Bendégúznak vére.
S merre zúgnak habjai
Tiszának, Dunának,
Árpád hős magzatjai
Felvirágóznak.

Értünk Kúnság mezein
Ért kalászt lengettél,
Tokaj szőlővesszein
Nektárt csepegtettél.
Zászlónk gyakran plántálád
Vad török sáncára,
S nyögte Mátyás bús hadát
Bécsnek büszké vára.

Hajh, de bűneink miatt
Gyúlt harag kebledben,
S elsujtád villámidat
Dörgő fellegedben:
Most rabló mongol nyilát
Zúgattad felettünk,
Majd töröktől rabigát
Vállainkra vettünk.

Hányszor zengett ajkain
Ozmán vad népének,
Vert hadunk csonthalmain
Győzedelmi ének;
Hányszor támadt ten fiad,
Szép hazám, kebledre,
S lettél magzatod miatt
Magzatod hamvvedre?

Bújt az üldözött, s felé
Kard nyúl barlangjában;
Szertenézett s nem lelé
Honját a hazában.
Bércre hág és völgybe száll,
Bú s kétség mellette,
Vérözön lábainál,
S lángtenger fölötte.

¹ 1823-ban írta.

Vár állott : most kőhalom ;
 Kedv s öröm röpkedtek :
 Halálhörgés, siralom
 Zajlik már helyettek.
 S ah, szabadság nem virúl
 A holtnak véreből,
 Kínzó rabság könnye húl
 Árvánk hő szeméből !

Szánd meg, isten, a magyart,
 Kit vészek hányának :
 Nyújts feléje védő kart
 Tengerén kínjának.
 Balsors a kit régen tép,
 Hozz rá víg esztendőt,
 Megbűnhödte már e nép
 A multat s jövődőt !

Zrínyi második éneke.¹

Te lásd meg, ó sors, szenvedő
 hazámat,
 Vérkönnyel ázva nyög feléd !
 Mert kánya, kígyó, féreg egyre tá-
 mad,
 És marja, rágja kebelét.
 A méreg ég, és ömlik mély se-
 bére,
 S ő védtelen küzd, egyedül,
 Hatalmas, ó légy gyámja, légy
 vezére,
 Vagy itt az óra s végveszélybe
 dül !

Áldást adék, sok magzatot ho-
 nodnak,
 Mellén kiket táplál vala :
 S másokra vársz, hogy érte vívni
 fognak ?
 Ön népe nem lesz védőfala ?
 Szív, lélek el van vesztegetve rá-
 tok ;
 Szent harcra nyitva várt az út,
 S ti védőfalat körüle nem voná-
 tok ;
 Ó gyáva fajt szült, s érte sírba jut.

De szánjad, ó sors, szenvedő ha-
 zámat !
 Te rendeltél áldást neki :
 S a vad csoport, mely rá dühödvé
 támad,
 Kiket nevelt, öngyermeki.
 Taposd el a fajt, rút szennyét ne-
 memnek :
 S míg hamvokon majd átok ül,
 Ah tartsd meg őt, a hűv anyát.
 teremnek
 Tán jobb fiak, s védvén állják kö-
 rül.

Törvényem él, Hazád őrösillag-
 zatja
 Szülőtti bűneim leszáll ;
 Szelíd sugárid többé nem nyug-
 tatja
 Az ősz apák sírhalminál.
 És más hon áll a négy folyam part-
 jára,
 Más szózat és más keblü nép ;
 S szebb arcot ölt e föld kies
 határa,
 Hogy kedvre gyúl, ki bájkörébe lép.

Vanitatum Vanitas.²

Itt az írás forgassátok,
 Érett észszel józanon,
 S benne feltalálhatjátok,
 Mit tanít bölcs Salamon :

Mikép e széles világon
 Minden épül hitványságon,
 Nyár és harmat, tél és hó,
 Mind csak hiába való !

¹ 1838-ból.

² Hiúságok hiúsága

Földünk egy kis hangyafészek,
Egy perchozta tünemény,
A villám- és dörgő vészek
Csak méhdongás, s bolygó fény ;
A történet röplése
Csak egy sóhajtás lengése ;
Pára minden pompa s ék ;
Egy ezred : egy buborék.

Sándor csillogó pályája :
Nyúlvadászat, őzfutás ;
Etele dúló csordája :
Patkánycsoport, foltdarázs ;
Mátyás dicső csatázási,
Napoleon hódítási,
S waterlooi diadal :
Mind csak kakasviadal.

A virtus nagy tüneményi :
Gőz, mit hagymáz lehele ;
A kebel lángéreményi :
Vértolulás kínjele ;
A vég, melyet Sokrat ére,
Catónak kihulló vére,
S Zrinyi Miklós szent pora :
Egy bohóság láncsora.

És ti bölcsek, mit hozátok
A mi volna szép s jeles ?
Mámor bírta koponyátok,
Plato s Aristoteles.
Bölcselkedő oktalanság,
Rendbe fűzött tudatlanság,
Kártyavár s légállítvány
Mindenféle tudomány.

Demosthén dörgő nyelvével
Szitkozódó halkufár ;
Xenophon mézbeszédével
Rokka közt mesére vár ;

Pindar égi szárnyalása
Forró hideg dadogása ;
S Phidias a mit farag,
Berovátkolt kődarab.

Mi az élet tűzfolyása ?
Hulló szikra melege.
A szenvedelmek zúgása ?
Lepkeszárny fergetege.
Kezdet és vég egymást éri,
És az élet hű vezéri,
Hit s remény a szűk pályán
Tarka párák s szivárvány.

Holdvilág csak boldogságunk ;
Füst a balsors, mely elszáll ;
Gyertyaláng egész világunk ;
Egy fúvallat a halál.
Vársz hirt s halhatatlanságot ?
Illat az, mely tölt virágot,
És a rózsát, ha elhül,
Még egy perccel éli túl.

Hát ne gondolj e világgal,
Bölcs az, mindent ki megvet,
Sorssal, virtussal, nagysággal
Tudományt, hirt s életet.
Légy mint szikla rendületlen,
Tompá, nyugodt, érezetlen,
S kedv emel vagy bú temet,
Szépnek s rútúnak húnj szemet.

Mert mozogjon avagy álljon
E parányi föld veled,
Lengjen fényben, vagy homályban
Hold és nap fejünk felett,
Bárminő színben jelentse
Jöttét a vándor szerencse :
Sem nem rossz az, sem nem jó,
Mind csak hiábavaló !

Búsan esörög . . .¹

Búsan esörög a lomb,
Mert fú a szél ;
Sűrűn dobog e szív,
Mert búm kél.

Kárpát kebeléből
A szél fú ;
Tőled, szerelem ! jön az éjeli bú.

¹ Énekelték.

Lyány, sziklakemény, lyány,
Csillagszép,
Nem látod-e kínom,
Mely dül s tép?
Nem szánod-e kínom,
Mely tép s dül,
S felforrva szememben ez arcra le-
hül?

Hajh rózsza, piroslik
Lángorcád,
Jer, könnye szememnek
Forrjon rád!
Hervadva hevétől,
Mely átfut,
Majd adsz temetőmre halottkoszo-
rút!

Szép Lenka.

Szép Lenka vár a part felett,
Csolnakján a halász
Dalolván csendes éneket
A part felé vigyáz:
Csak vissza, vissza, szép leány,
Szél támad és hullámot hány!

Esdekve szól a szép leány:
»Nem én, halász, nem én,
Túlparton zöldell egy virány,
Kunyhó van közepén,
S zöld árnyak a kunyhó körül,
Alattok, ah, kedveltem ül.

Szélvész között, zúgó habon
Rettegtet sok veszély,
Reményem mégis egy vagyok,
Tán partra hajt a szél!
S kit szenvedés, kit bánat ér,
Örömkönyűk a pályabér«.

Szép Lenka jön, s csolnakba száll.
Kormányt visz a halász,
Minden hullám csapásinál
Jobban jobban vigyáz,
S a vész midőn ujúlva kél,
Mond Lenka: »Partra hajt a szél!«

Nem lyány, nem partra hajt a szél,
Szél és hab ellenünk,
Veszélyes, ah, míg ember él,
Istent kísértünk,
Hullám dagad s örvénybe száll,
Hullám között vár a halál.

»Halász, szerencse jár velem,
Szerencsés csolnakod,
Nyugot felől, oh szerelem,
Dereng szép csillagod,
Nyugotra vár a hű legény,
Nyugot felé nem félek én.«

Szól Lenka, s a túlpartra néz,
Néz, s látja kedvesét,
Örömrészketve nyúl a -kéz,
Hév önti el keblét,
És tűn előle víz, föld, ég,
Szemében forr csak lelke még.

De vérzik, ő, a hű legény,
A part felett állván,
Kél a veszély s húnny a remény,
Már-már hal a szép lyány;
És új szél zúg, és új hab gyül,
S a csolnak végkép elmerül.

Lát a legény, s nem nyög, nem sír,
Nem érez, nem gondol,
Felnyílik kínja, mint egy sír,
S nem tudja merre s hol?
S gyors, mint villám felhőiből,
A hab közé félhalva dől.

A Berzsenyi Dániel felett tartott Emlékbeszédből.¹

Ő sinesen többé; benne is saját fényében ragyogó csillogot vesztenk el; s most illő a kor embereinek tudtul adni, miképen a magányba vonúlt, s címekkel nem ragyogott férfiban azon kevesek egyike van eltemetve, kik a sülyedés szélén gyakran állott magyar nemzetre való dísz hoztanak.

A sokaság nem foghatja meg: mint lehessen költőről így szólni. Jól van! ha ti azt hívjátok költőnek, ki szavakat foglal versekbe, s történetesen felduzzadt érzeményeit, s egy-egy elmésen elővillant gondolatát papirosra önti, s olykor valamely csillogó urat pártfogás reménye miatt megénekel, vagy a könyváros szűk zsoldjáért az almanachokba divatárúkat készítget: akkor igen is, a sokaságnak igaza van.

De ha költő nevet csak az érdemel, ki nemesített érzelmeket hordoz keblében, ki a természetre, az emberi szenvedelmekre vizsgáló tekintetet vete, ki a való életet magas szempontokból véve fel, s dalát a szépnek és jónak, s az örök dicsőségnek szentelé, hogy általa minden ifjú kebel szent lángra gyúladjon: valljátok meg, akkor a költő bizonyos jótévője az emberiségnek; s nevét hála és tisztelet érzelmei közt kell neveznünk.

Való, a költészet jótétei nem épen kézzelfoghatók. Akarjátok-e, hogy csak az érdemeljen figyelmet, ami gyermekcetek kenyerét bőven adja meg? Ó, úgy — az egyszeri író szerint — a kerekas rokka feltalálója minden Homérok felett fog állani! De gondoljuk meg: az ember nem csak testi, hanem szellemi lény is egyszersmind. Mi lenne az emberiség, ha vadállatként egyedül élelem után futkosna? s mi lenne a nemzet, mely egyedül kalmárkodó nézetek után indulván, az egész természetet csak kincses ládának tekintené, s a csillogok ezreit csak arra valóknak, hogy portékás hajója útját igazgassák?

A műveltség kezdő korában minden nemesb érzemény és ismeret költő által énekelteték. Vallás, philosophia, történet-tudomány a költészet karjain léptek fel. De az ember hitelenné lön mesteréhez; s midőn a kor haladtával, ifjú lelkesedése hideg körültekintéssé változott: minden ismereteitől és tudományától azt kívánta, hogy éléskamrájának, kincstárának s uralkodási szomjának szolgáljanak. Így tétetett a vallás hatalom zsámolyává, az isteni mathésis hódítók és uzsorások eszközévé, s több ilyenek. És ezek, s a hasonlók ugyan mindig, míg s amennyiben az egyetemi haszonvágyat eszközlik, becsben fognak tartatni: de költészet és philosophia hidegen nézetnek. Mert sem mindennapi kenyeret nem

¹ Elmondotta az akadémiának 1836 szeptember 11-én tartott közülésén. Itt a beszéd elejéről adunk részletet, hozzácsatolva a befejező szakaszt.

termesztenek, sem gyárművek virágoztatására közvetlen nem alkalmazhatók.

Vagnak, kik üres óráikban a költő műveinek néhány pillantatot szentelnek, s azok becsét, mint időtöltést szerző dolgokét határozzák meg. De jaj a költőnek, ha célja csak időtöltés vala! A való költészet s a philosophia komoly Múzsája rokonszövetségben állanak. Mindegyik magas emelkedésben lebeg az emberiség felett; pillantásait szünetlen arra fordítva. Két tolmácsa a léleknek, mely az állatemberben isteni eredetet bizonyít. Boldog, ki intéseiket érzeni és érteni megtanulhatá!

Berzsenyi minden kétségen túl egyike vala azoknak, kiket a való költészet szelleme élesztett. Azon időben, mikor literaturánk pártfogás nélkül, egy-két lelkesebbnek magányos falai között elszigetelve, titkosan tenyészett, senkitől nem ismerve, díjt és pályalombot nem várhatva, egyedül keble mozdulatitól vezérelve kezdette ő fakadó érzeményeit dalba önteni. Mezei magányában úgy áll vala, mint az Océán szigetén nyíló szép virág, melynek pompáján emberi szem örvendő bámulással nem mulat, s az örökre zúgó hullámok közt, a hidegen lesugárzó csillagos ég alatt

»Nincs bájsereg, mely őt körülroppenné,
Nincs vándor, a ki szellemkarra venné» —

s lehet-e költőre nézve szomorúbb helyzetet képzelniünk?

... Árnyéka az elköltözöttnek, sírod felett zeng az engesztelő szózat!¹ Nemsokára követlek tégedet, s a maradék írói harcainkat nem fogja ismerni; s neveinket békés gondolattal nevezendi egymás mellett, ha korunk énekeseire visszaemlékezik. Emberek valánk; miért szégyenelnők azt? az élet útai keresztüljárnak egymáson; s leggyakrabban elveink szentsége sem oltalmazhat meg akár a tévedéstől, akár félreértéstől: de a sírdomb békesség laka; s küszöbén emberi érdek nem léphet be. Te a földi leplet, s vele a halandó gyarlóságait levetkezéd. Elköltözött az ember; a költő miénk, e nemzeté maradt végiglen; e nemzeté, mely neved és dicsőséged szent örökség gyanánt birandja.

¹ Kölcsenynek a Tudományos Gyűjtemény 1817. évfolyamában jelent meg egy bírálata Berzsenyi verseiről, melyben kimutatja Horatius s Matthisson hatását, s dagályt és homályosságot vet szemére. E bírálat egész életére elkeserítette s elnémította Berzsenyit.

Nemzeti Hagományok.¹

Mikor a kifejlés útján előrehaladó nemzet közeledik azon ponthoz, hol a tettek nagysága az ismeretek nagyságával párosul, hol az ész világa a képzelet csillogásának ellenében feltámad, s a históriának pályája megnyílik: akkor az érzések közönségesen zajlott csapongása szünni kezd, a tisztán természeti állapot mesterségesbre megy által, s már maga az a komolyabb, hidegebb tekintet, melylyel az érett ész a körülvevő dolgokat tekinti, nem egyéb, mint ezen mesterségesb állapotnak következése. Mennél inkább elhidegszik a jelenlét, annál hátrább vonulnak a régibb kor tündérképei, s a poesis, mely a forróbb étellel együtt ébredett és járt, lassanként elvonja magát az életkörtől. S íme itt van a pont, hol a hőskor határai észrevétlenül eltűnnek; a poesis pedig a maga legtündöklőbb sugáraiban ragyoghat. Az ilyenkor született költő, szintúgy lángkebellet, mint az előbbi kor gyermeke, de kitisztultabb fejjel s gazdagabb ismeretekkel, midőn az őtet körülvevő ételtől elvonul, természetesen egy jobbat, szebbet, belsőjével rokonabbat saját hazájának régiségeiben felleli. A költő, ki nem lel magának a régiségben kielégítő világot, nyugtalanul csapong cél és határ nélkül magából kifelé; s vagy eltompulás a végtelenségben, vagy megromlott képzelődés a formátlanságban, vagy vészes érzelékenység az epedés által léssen csapongásának következése; midőn a hőskor maradéka bátran veti a multa tekintetét, annak képeit a távolság miatt megszelidült fényben láthatja, képzelete a bizonyos célra repületben erőt és formát nyer, s ugyan ez által érzelmei kitisztulnak és nyugalommal szalonganak, nyugalommal, mely a nemzeti characterszínhez képest vagy derültebb vagy borultabb, de mindig felemeli a lelket, s művészi virágzatban tenyész...

A nemzeti hőskor hagyja maga után a nemzeti hagyományt; s a nemzeti hagyomány és nemzeti poesis szoros függésben állanak egymással. Ahol ősi hagyomány vagy éppen ninesen, vagy igen keskeny határookban áll, ott nemzeti poesis sem származhatik; az ott születendő énekes vagy saját (tisztulást és folyamatot nem található) lángjában sülyed el, vagy külföldi poesis világánál fog fáklyát gyújtani; s hangjai örökre idegenek lesznek hazájában. Mert a nemzeti poesis a nemzeti történet körében kezdi pályáját, s a lyrának később feltámadó s individuális érzelmeket tárgyazó zengése is csak ott lehet hazaivá, hol az a nemzeti történet régibb

¹ Kőlcseynek e tanulmánya, melyben a nemzeti költészet előállításának feltételeit vizsgálja, s egész költészetünket áttekinti e szempontból, egyik legkitünőbb irodalom-elméleti dolgozatunk. Itt az általános, s azután a reánk, magyarokra vonatkozó fejtegetésekből adunk egy-egy részt.

Múzsájától kölesönöz sajátságot, s személyes érzeményeit a nemzeti hagyomány és nemzeti megnemesített életkőr nimbusán keresztül sugározttatja...

Ha nézzük a régiséget, a hunnosok azok, kik hagyományaink legtávolabb határszélén előttiünk feltűnnek. Bende-guznak neve hangzik fülünkbe, s Attilának dicsőségét látjuk ragyogni; de ezen ragyogás, mint egy villám, elenyész szemünk elől, s ez időtől fogva az avarokig sötétség borúl el népünk emlékezetén. Az avarok egész történet sorából egy pont sinez kiemelve, mely a hagyomány közfényű csillogásában állana; s így Attilától fogva Álmosig századokon keresztül semmit sem találunk, amivel nemzeti érzésünket összeolvaszthatnók..

Mi annak az oka, ha valamely nemzetnek hagyományai úgy megcsönkűlnak, mint például a mienk Álmoson felül?... Nem gondolt talán a nemzet saját tetteivel? De olvassuk, hogy Attilának asztalánál bárdok éneklettenek; s Anonymus is említi a köznép énekeit, melyekben régi tettek dicsőítettek. Ami Attila alatt s az Árpád unokáinak idejében s még Mátyás alatt is megtörtént, miért ne történhetett volna meg a köztök lefolyt korban is? Idő hosszúsága és státusfelforgató szélvészek tehették, hogy a hőskor nyomai elfeledtetek; tette talán az unokáknak vétkes elhülése is a régiségnek, nemzetiségnek s hazafiságnak emlékei iránt. Nem merném meghatározni, ha úgy volt-e századok előtt, de már hosszú idő óta vétkeinket ki nem menthetjük. Nem kérdem, ha szenteltünk-e valaha emléket a régiség nőstetteinek; csak azt kérdem, ha viseltettünk-e valaha tisztelettel valamely emlék iránt, mely a régiségből reánk általjött? Ime Rákosnak szent mezején egy magányos embernek ökrei szántanak; magyar királyainknak sírhalmaikat az elpusztulástól meg nem védelmeztük; s a Bethleneket és Rákócziakat borító márványdaraboknak megtagadtuk a kímélést. Mi által dicsőítők meg a helyet, hol Zrínyink elhullott, hanem ha az által, hogy a tőle védett sáncokat kótyavetyére bocsátottuk? Nem készakarva feledkeztünk-e meg Dugovicsról, kinek neve még Bocskai korában közismeretben vala? Mit talál a szem, mely régiségeinket vizsgálja? Nemde őseinknek várfalait, melyeket a gondatlan unoka le hagyott omlani, s köveiből falujában koresmát rakatott, s maga városi fedelet ment keresni? Nem azt mutatják-e az ilyenek, hogy nemzeti lelkesedés híjával vagyunk, s a nemzet hőskorának hagyományai kebelünk bűnös elhülésében lelték sírjokat?

KIS JÁNOS.

1770—1846.

Atyai búcsúzás.¹

Elmégy, lelkem nagy része, szíveden
 Erőszakot tesz a szükség vak kénye,
 Nem rejtezhetik szülőföldeden
 Termő rózsák közt életed ösvénye.

Túl honodon, túl a középszeren
 Világ örvénye bésodor zajába,
 Hajóznod kell sok szirtű tengeren
 A jövődöség titkos országába.

S haj! hányszor foglak a most
 kék egek
 Fedetni felhők gyászos fátyolával!
 Vívnod mely sokszor kell vad szörnyegek
 S csalárd tündérek vérengző hadával.

Az álnokság ezerkép változó,
 S mindig szép színnel festett álarcában
 Minden nyomon lest áll, mint orozó,
 Hogy martaléka légy útag folytában.

A gőg, mely rangban vagy kincsben bizik
 Nyilván s dagályos büszkeségben gázol,
 A rágalom, mely más vesztén hizik,
 Pokolra hány, ha mákszemnyit hibázol;

S ha ellenséged kívül vesztegel,
 Szunnyadsz s böhérid kebledben teremnek,
 Ezer hiú vágy özveseregél,
 S méregitalt nyújt szívnek, fülnek, szemnek.

S oh hány nemes szív részegítetik
 A bujaságnak édes maszlagától:
 Miatta hány rút vázzá tétetik,
 Ki más veszélynek még ment ostromától.

Ezerszer boldog szülék gyermeke,
 Kinek bajnoki lélek lett osztálya,
 Kinél világol ész szövétneke,
 S az ütközetet ki bátran megállja.

Kemény törvény, de a sors végzete,
 Mely bé van vésvé örök érc táblára:
 »A hold alatt harc ember élete,
 S csak munka tesz szert érdemkoronára.«

Zsengéje szent lánggal gerjedező
 Szerelmeknek, s most fő tárgya gondomnak!
 Előtted is kinyílt a harcmező:
 Nyerj szép hírt, s adj fényt hatyatló napomnak.

De né véld, hogy nekem homlokodon
 Csak nimbus kelljen, bármi légyen ára:
 Örömem lesz akármely polcodon,
 Csak törekedjél nagy lelkek módjára.

S ha okosság vezet, nem képzelet,
 S fő törvényeddé tisztet csinálod,
 S annak szentelsz tavaszt, nyárt, őszt, telet,
 Ne félj: hűséged jutalmát találod.

¹ 1833-ból.

Lesznek oly jók (idők bár nem-
telen),
Kik izzadásod béreül szívükhez
Szerítanak dobogó kebelén,
S hazád örömmel számlál jelesek-
hez.

S utóbb, nyomós szent igyeke-
zeten. [Lárokknak.
Csinos tűzhelyt is vészsz kegyes

S kiszállva egy kis csendes szige-
ten,
Vigan áldozol hív Dioskuroknak.

Menj már, s ne felejtse, hogy el-
megy veled,
Legszebb reményem, legszebb óhaj-
tásom,
S hidd el, helyedet akárhol ledel,
Angyalként kísér atyai áldásom.

SZEMERE PÁL.

1785—1861.

Szonettjeiből.

1. Echo.

Hallgatsz, s csak sóhajtasd len-
genek, [csáidra,
Csak néma könny csepeg bús ar-
Esengve fordúlsz embertársaidra,
Hogy együtt-érzéssel könnyitse-
nek:

Nem ők, nem ők, az érzéketle-
nek!
Hi leg pükantást vetve kínáidra,
Miért vonúla kód szép napjaidra?
Mi bánt? mit vesztél? ők nem kér-
denek.

El! Társat a bús nálok nem
talál,
El, énfelém! Szív szívhez szólhat
ittén.
Jer ontsd ki bánatod nekem meg-
hittén.

S ha hívedtől megfosztott a
halál,
Jajgasd nevét, nevével költs fel
engem,
S enyhülni fogsz, ha kínod vissza-
zengem.

2. Emlékezet.

Ismét egy édes, boldog érzet:
Reám derül a messze kor homálya,
Az elveszett, elsulydott rózsapálya.
Ismét örömtájak felé vezet.

Mely istenség nyújt itt varázs-
kezet? — [gálya!
Mint ömledez hozzá keblem da-
Érzem, hogy é szív enyhültét ta-
lálja:
Te ihletéd, szelíd Emlékezet!

Nem. A helyett, hogy vissza-
bájolod
Letűnt korom szent álmait felet-
tem,
Borítsd el rajtok inkább fátyolod.

Elég, hogy őket egyszer elveszt-
tettem.
Ne kényszeríts ujonnan vérzeni;
Ah, érezd, mely kín ismét-vesz-
teni!

VITKOVICS MIHÁLY.¹

1778—1829.

Bácskai népdal.²

Bácsi szekeresek útra indulának,
Útra indulának Eger tájékának.

Közöttük volt Palkó maga szekere-
rével,

S ím jó a magyarság erős seregével,
Magyarság serege szóla őhozzájok :
Bácsi szekeresek! hova utazná-
tok?

Akartok-e velünk egy útra indulni,
Avagy mint ifiak akartok elhullni?
Mint ifjak akarunk, mondának, el-
hullni,

Mintsem tiveletek egy útra indulni.
Bácsiak ezt mondván, mind harcra
kelének,

A magyarok még egy legényt sem
vesztének :

A bácsiak közzül elhulltak mind-
nyáján,

Csak Palkó ugrott el tüzes paripá-
ján.

Ebédig vágatva ért el Jankovacra,
Hol ifjak táncolni mentek a piacra.
Keréktáncba beáll ő is táncol-
gatni,³

De kezdi a táncot fonákra forgatni :
Megeresztí hangját siralmas nó-
tára,

S így kezd énekelni szívek fájdalom-
mára :

»Amely anya fiát Egerbe ereszté,
Haza őt ne várja, nem jó vissza
többé.

Elhulltak ma, el, az ifju szekeresek,
Élőt már ököztök hiában keresek.
Amely húga bátyját útra készí-
tette,

Ingújjra a rózsát hiában tűzgette ;
Nem fogja az inget már bátyja
hordhatni,

Nem fogja ifiú testén elkoptatni.
Amely mátka útra készíté kedve-
sét,

Pávatollszedésben ne fáraszsza
kezét ;

Mert azzal kedvesét, bár miként
hajhászsza,

Ebben az életben már fel nem cif-
rázza.

Tápláljátok hát, ősz anyák, maga-
tokat,

Bennünk ne vessétek bizodalmato-
kat ;

Kitől az ő sólyommadara elrepült,
Vissza nem repül az, szárnyat vesz-
tett s eldült.«

Epigrammjaiból.

1. A mái világ.

Senki ne mondja nekem, hogy látgy
a mái világunk,

És lágysága miatt nagyra nem
érdemesül,

Nézd, mi kemény eledelt adogál
a házi szegénynek,

S másnak bús esetén megjegesít
szemét.

A bölcsnek míg él, ad csontokat
enni ; ha meghal,

Tesz sirjára követ. Nemde ke-
mények ezek ?

¹ Egerben született, s Pesten ügy-
védkedett.

² Rác eredetije a kurucvilág ide-
jéből való. E költemény egyike a
legelső epikai népdaloknak, melyek-

kel a magyar műköltészet megismer-
kedett.

³ A rác nemzeti táncot, a kólót,
körbe fogózva járják.

2. Kérés.

Könnyeket, ó teleség, ha szeretsz, síromra ne csorgass ;	S hamvamig elhatván, örök álmom félbeszakasztják :
Engemet újra neked vissza nem adnak azok.	Éltem örömbé' veled, sírjak-e holtom után ?

UJFALVI KRISZTINA.

1776—1818.

Komor idők.¹

Komor idők, vasszín² napok!
A rosszra csak újat adtok.
Gondolataim hevernek,
Izetlenségim levernek.
Borongó felhő felettem,
Homály, árnyék körülöttem,
Festik a sors titkolt színét,

Az élőnek megtört szívét.
Víg mozdulás, hideg vérzés,
Nevető seb, vidám érzés,
Sóhajtó megelegedés,
Mosolygó bú, szép szenvedés :
Létünket ti kíséritek,
S jutalmát is kiméritek !

¹ E kis költemény, borús érzésének közvetlenségével és formai esínjával is, szebb dalaink közé tartozik.

² Borongós, sötét, fénytelen.

FÜGGELÉK AZ OLVASMÁNYOKHOZ.

Tinódi Sebestyén dallamaiból.

MÁTRAY GÁBOR közlése szerint.

1. Az Erdélyi Históriának első része.

Adagio. Metron. ♩ = 50.

Sok csu-dák vol - ta - nak jó Ma-gyar-or - szág-ban,
ki nagy em-lé - ke - zet szé-les e vi - lág-ban; tiz esz-ten-dő ó-ta
i-lyen nagy boly-gásban nem voltak magyarok ha-son-ló sze-ren-csá-ban.

2. Eger viadaláról való ének első része.

Andante. Metron. ♩ = 52.

Ti ma-gya - rok már Is - tent i - mád - já - tok,
és ő ne-ki nagy há-lá-ka-t ad - ja - tok, je - lesb - ben Ti - szán in - net kik
la - koz - tok, eg - ri vi - té - zek - nek sok jót mond - ja - tok.

3. Verbőczy Imre viadala Kászon hadával.

Andantino. Metron. ♩ = 72.

Ti sze-gény ma-gya-rok nagy ö-röm ti - nek-tek, a tö-rök ke-
zé-be mi-kor fog'-lyá es-tek, ott ma-gyar vi - té - zek lesznek se-git-
ség-tek. kik mi - att sza - bad-ság ha - mar le-szen nek - tek.

TÁRGYMUTATÓ.

	Lap		Lap	
Irodalomtörténet.				
1. Bevezetés. Alapfogalmak.				
<i>I. Az irodalomtörténet köre.</i>				
Irodalom és irodalomtörténet. — Lelki-tudományok	3	günk. — Mátyás király és a renaissance. — Humanisták. — Verbőczy István	20	
<i>II. A magyar nemzeti iro- dalomtörténet korszakai .....</i>		<i>II. Magyar irodalmi emlékek.</i>		
	5	— Egyházi irodalom. — Szabács megvétele és a Pannoniás ének	23	
Első szakasz: Pogány kor.		Harmadik szakasz: Pro- testáns kor.		
Kr. e. 1000.		1526—1606.		
2. A magyar pogány kor köl- lése.		5. Áttekintés és vallásos iro- dalom.		
Közállapotok. — Ösköltésze- tünk nyoma. — Nemzeti mon- dánk krónikáinkban. — Ezek mű- alkata	9	<i>I. Közállapotok. Történetírás: Istvánfi. A magyar nyelv ügye. — A protestantizmus és hatása. — Tudós irodalom. — Istvánfi Miklós .....</i>		28
Masodik szakasz: Keresz- tyén középkor.		<i>II. Vallásos irodalom. Ma- gyari. — Bibliafordítások; Ká- roli Gáspár. — Hitvitázók: Mélius Péter, Telegdi Miklós, Magyari István .....</i>		30
1000—1526.		6. Vallásos, feddő és tanító költészet		
3. Árpád-házi királyok kora.		Egyházi énekek, jeremiádok. — Az első drámák: Sztárai Mi- hály, Balassi Menyhárt árul- tatása. — A Comico-Tragédia. — Pesti Gábor és Heltai Gás- pár meséi.		33
Közállapotok. — Mívelődés. — Király-mondakör. — Halotti Beszéd és Königsbergi Töredék. — Gyulafehérvári versek. — A krónikák	14	7. Históriaik és krónikák.		
4. A vegyes házból származott királyok kora.		<i>I. Bibliái és történeti költe- mények. Tinódi. Énekmondók. — Tinódi .....</i>		36
<i>I. Közállapotok. Deák iroda- lom. Az Anjouk és műveltsé-</i>				

11. Széphistóriák és prózai elbeszélések. Deák és olasz források. — Ilosvai Toldija. — Szilágyi és Hajmási. — Prózai elbeszélések..... 38
8. Virágénekek. — Balassi Bálint.
Lakodalmos énekek. — Virágénekek. — Balassi élete és versei. — Technikája 42
- Negyedik szakasz: A kath. visszahatás s a nemzeti harcok kora.**
1600—1711.
9. Közállapotok.
Politikai viszonyok. — Ellereformáció. — Erdély. — Iskolák, nyomdák, könyvtárak..... 45
10. Vallásos irodalom.
I. Pázmány Péter és a polemikusok. Vallási viszonyok. — Pázmány élete. A Kalauz és a Prédikációk. — Polemikusok: Alvinezi, Komáromi, Csipkés, Balásfi, Káldi, Veresmarti..... 48
II. Szenci Molnár Albert és Geleji Katona István. Szenci Molnár Albert. — Geleji Katona István. — Kath. egyházi énekek. — A szombatosok..... 51
11. Tudományos irodalom. — Apácai Cseri János.
Bölcsleltan. — Apácai. — Kronikák: Petthő Gergely és Szalárdi János. — Nyelvészet.. 53
12. Epikus költészet. — Zrínyi Miklós gróf.
Köröspataki János. — Zrínyi élete. — A Zrínyiász. — Zrínyi egyéb munkái. — B. Listius László 58
13. Gyöngyösi István. — Mesék prózában.
Gyöngyösi élete. Munkái. — Kőszegi Pál. — Haller János Hármaskönyve. — Rosnyai Dávid..... 63
14. Lira és dráma.
I. Balassi iskolája. Rimai János, Madách Gáspár, Beniczki Péter. — Gr. Kohári István. — Petrőczy Kata Szidónia, gr. Balassi Bálint, Zichy Péter..... 66
II. Színészet és dráma. Actio curiosa 68
15. A kurucvilág költészete.
Történeti énekek. — A Tökli-éposz és Dálnoki Veres Gerzson. — Balladák. — Lira; a Rákóczi-nóta..... 69
- Ötödik szakasz: Nemzetietlen kor.**
1711—1772.
16. Közállapotok.
A kor jelleme. — Iskolák, nyomdák, könyvtárak, művészet 72
17. Tudományos irodalom.
I. Történetírás. — Cserei Mihály. — Apor Péter. Bél Mátyás. — Pray György. — Katona István 75
II. Irodalomtörténet és Bod Péter. — Irodalomtörténetünk kezdete: Czwitinger Dávid. — Bod Péter. — Horányi Elek. — Nyelvtudomány: Sajnovics János. — Bölcsleltan, földrajz, természet- és mennyiségtan, törvénytudomány, vallás 78
18. Széppróza. — Mikes és Faludi.
Haller László. — Mikes Kelemen. — Faludi Ferenc..... 81

19. Költészet.

Általános jelleme. — Gr. Lázár János. — Faludi Ferenc. — Báró Amade László. — Radai Pál. — Színművek..... 83

Hatodik szakasz: A fel-
újulás kora.

1772—1820.

20. Közállapotok.

Politikai viszonyok. — Az 1790-diki mozgalom. — A reakció. — Tanügy. — Akadémiai tervek. — Hírlapok. — Színészet. 86

21. A költészet áttekintése.

I. A költői iskolák. Klasszicizmus. — Franciások. — Deákosok. — Magyarosak. — Válogatók. — Német-görög irány. — Ön-állók 90
II. A költői irányok elágazása és kapcsolata. Magyarosak. Idegenesek 93

22. Az első munkások.

Orczy Lőrinc. — Ráday Gedeon 9

23. A franciás iskola.

I. Bessenyei György és a testőr-írók. Bessenyei élete és munkái. — Társasága. — Barcsai Ábrahám. Báróczi Sándor. — A többi testőríró 97
II. Anyos és Péczeli. Anyos Pál. — Gróf Teleki József. — Péczeli József. — A fordítók..... 101

24. A deákos iskola. Virág.

Időmértékes versek példái. — Baróti Szabó Dávid. — Révai Miklós. — Rájnis József. — Virág Benedek..... 103

25. A magyarosak iskolája

I. A prózai regényirodalom kezdete. Dugonics András. — Pálóczi Horváth Ádám. — Gróf Gradányi József. — Kónyi János. — Szekér Joakhim..... 105
II. A debreceni kör és a mes-terkedők. Földi János. — Fazekas Mihály. — Gyöngyösi János, Édes Gergely, ifj. Kovács József..... 109

26. A válogatók.

Az iskolák kiegyenlítése. — Versegly Ferenc. — Baicsányi János. — Szentjóni Szabó László. — Dayka Gábor..... 111

27. Kármán József.

A magyar műpróza. — Kármán élete. — Fanni hagyományai 113

28. Csokonai Vitéz Mihály.

Élete. — Költészete. — Dorottya 115

29. Kisfaludy Sándor.

Élete. — Himfy szerelmei. — A regék. — Drámái..... 118

30. Kazinczy és a nyelvújítás.

I. Nyelvtudományi előzmények. Nyelvünk állapota. — Pályázatok. — Debreceni grammatika. — Révai. — Versegly..... 121
II. A németes iskola. Kazinczy Ferenc. Ifjúsága. — Pályájának második fele. — Munkásságának jelleme. — Prózái. — Versei 124
III. A nyelvújítási harc. Kezdetek. — A neologok eljárása. — A Mondolat. — Az eredmény.. 129

31. Kazinczy követői.

Kis János. — Szemere Pál. — Szentmiklóssy és a többiek.. 132

32. *Deákos iskola. Berzsenyi.*
 Berzsenyi élete. — Költészete.
 — Ungvárnémeti Tóth László.. 134

33. *Kölcsey Ferenc.*

- Élete. — Írói jelleme. — Versei.
 — Szónoki művei. — Bírálati 136

34. *A népköltés hatása az irodalomra. — A keszthelyi Helikon.*

- Népköltési gyűjtemények. —
 Vitkovics Mihály. Dukai Takács
 Judit. Ujfalvi Krisztina. — A
 keszthelyi Helikon..... 139

35. *A tudományos irodalom áttekintése.*

- I. *A fölvilágosodás irodalma.*
 Előzmények. Támadások az egy-
 ház ellen. A forradalmi írók.... 141

- II. *Tudományok művelése. Horvát István.* Általános jellemzés.
 Vallási irodalom. Tudományos
 irodalom. A Budai-testvérek.
 Horvát István. Irodalomtörténet 143

Jegyzetek.

Aeneas Sylvius	41
Aesopus	36
Alexandrin	98
Anaximenes	134
Apácai és a magyar nyelv	57
Aristoteles	57
Baccalaureus	54
Bacon Ferenc	57
Balassi	44
Ballada	139
Basire Izsak	57
Bisterfeld János Henrik	47
Bisterfeld epigrammja Molnárról	54
Boccaccio János	41
Boileau Despréaux Miklós	94
Bürger Gottfried Ágost	139
Cicero Marcus Tullius	129
Comenius Ámos János	47
Corneille Péter	94
Descartes René	57
Egyetemes irodalomtörténet-írás	7
Elégia	103
Első időmértékes verseink	44

Encyclopaedia	95
Énlakai székely írás	12
Énekkar Mátyás alatt	27
Epigramm	63
Fénelon	82
Gessner Salamon	128
Gesta Romanorum	44
Goethe János Farkas	95
Gomezné Poisson Magdolna	82
Herder János Gottfried	128
Heroid	95
Hírlap Rákóczi alatt	47
Hírlapirodalom a felújulás korában	89
Holberg Lajos	85
Horatius Flaccus	105
Homér	109
Hroswitha	27
idill	62
Írás-olvasás	20
Irodalomtörténet	6
Iskolák az Árpádok alatt	18
Iskolák a vegyes házakból származott királyok alatt	25
Iskolák a protestáns korban	32
Iskolák a katolikus visszahatás korában	47
Iskolák a nemzetietlen korban	74
Iskolák a felújulás korában	89
Iskolai vagy jezsuita dráma	36
Kantát	118
Kant Immánuel	146
Képzőművészetek az Árpádok alatt	19
Képzőművészetek a vegyes házakból származott királyok alatt	26
Képzőművészet a prot. korban	33
Képzőművészetek a kath. visszahatás korában	47
Képzőművészet a nemzetietlen korban	74
Királymondakör	19
Klasszicizmus	94
Klopstock Fridrik Gottlieb	128
Kódex	19
Könyvnyomtatás Mátyás alatt	26
Könyvnyomtatás a prot. korban	33
Könyvnyomtatás a kath. visszahatás korában	47
Könyvtárak Mátyás alatt	26
Könyvtárak a nemzetietlen korban	74
Kupetzky János	75
Lafontaine	103
Legelső magyar nyomtatvány	26
Legenda	19
Leonin vers	111
Lessing Gotthold Efraim	123

	Lap
Linné Károly	146
Literatura	6
Ljvius	58
Magyar irodalomtörténet-írás ..	7
Magyar mondakörök	13
Magyar nyelv és írás	12
Magyar ősi írás	12
Magyar ősi vallás	11
Magyar verstan	44
Mányoki Ádám	75
Mátyás király énekkara	27
Metastasio Péter	118
Milton János	101
Misztérium	19
Molière	94
Monda	13
Moralitások	36
Nyelvmívelő társaságok	89
Óda	95
Opitz Márton	47
Ossian	113
Petrarca Ferenc	120
Presbiterianusok	54
Priszkosz rhétor	13
Pope Sándor	101
Postilla	54
Racine János	94
Regések	13
Romanticizmus	94
Rousseau János Jakab	95
Sallustius Caius Crispus	129
Schiller Fridrik	134
Shakspere Vilmos	123
Színészet a felújulás korában ..	89
Szombatosok	54
Szonett	134
Stanza	97
Torquato Tasso	62
Új-klasszicizmus	129
Vergilius Maro	62
Voltaire Ferenc	95
Vulgata	27
Weber Vida	121
Wieland Kristóf Márton	128
Young Eduard	103

Olvasmányok.

Első szakasz : Pogány kor.

Krónikák.

Béla király Névtelen Jegyzőjének könyvéből a magyarok tetteiről: Szalán vezérről. A görögök és bolgárok seregéről.

	Lap
Szalán vezér megindulásáról Árpád ellen	147
A Bécsi Képes Krónikából: Vatha lázadása. Szent Gellért. Henrik császár veresége. Cserhalom. A mogyoródi csata után	149
Regös-ének	156

Második szakasz: Keresztyén középkor.

1000—1526.

Legrégibb nyelvemlékeink.

A <i>Halotti Beszéd és Könyörgés</i>	157
A <i>gyulafehérvári versek</i>	161
A <i>königsbergi töredék eleje</i> ...	162

A huszita bibliából.

Judit Holoferneshez megy	163
Példázat a magvetőről	165
CXXXVII. zsoltár	166

A Jordánszky-kódexből.

Példázat a szűzekről	166
----------------------------	-----

Legendák.

Margit-legenda : 1. Szent. Margit ünnepi imádkozása és bőjtölése ; 2. Margit jóval inti István és Béla királyokat ; 3. Margit halála után csodákat tesz	167
Alexandriai szt. Katalin legendája : Szent Katalin vértanúsága	170

Prédikációk.

Remete Szt. Pálról	171
--------------------------	-----

Imádságok és elmélkedések.

Kinizsi Pálné imádságos könyvéből	172
A halál himnusza	172
Mária siralma	173

Középkori költészet.*Egyházi énekek.*

Szent Bernát himnuszából.....	174
Vásárhelyi András éneke	175
Ének Szt. László királyról.....	176

Emlék-ének.

Mátyás király halálára	177
------------------------------	-----

Históriás énekek.

Szabács viadala	178
Pannonia megvételeéről	180

Gúnyos és virágénekek.

Apáti Ferenc feddő éneke.....	182
Virágének	183

**Harmadik szakasz: Pro-
testáns kor.**

1526—1606.

Komjáthi Benedek.

Szt. Pálnak a zsidókhoz írt leve- léből	184
--	-----

Sylvester János.

Új-testamentomából	185
--------------------------	-----

Károli Gáspár.

A vizsolyi bibliából	185
----------------------------	-----

Telegdi Miklós.

Szt. István-napi prédikáció....	187
---------------------------------	-----

Félegyházi Tamás.

Az istennek és az embernek esme- retiről	188
---	-----

Magyari István.

Az országokban való sok rom- lásoknak okairól: 1. A tob- zódásról a táborokban; 2. A békességről	189
---	-----

Mindszenti Gábor.

János király utolsó napjai.....	191
---------------------------------	-----

Székely István.

Világkrónikájából; 1. Évjegyze- tek; 2. Mátyás királynak egy trufája	192
Az első zsoltár.....	193

Heltai Gáspár.

Magyar krónikájából	194
Meséiből	195
Reggeli ének.....	195
Hogy a halál nem fél sem hatalom- tól, sem erőttől, sem tudomá- nytól.....	196

Pesti Mizsér Gábor.

Meséiből: 1. Az erdőről és pa- rasztemberről. 2. Az oroszlan- ról és a vadászról.....	197
---	-----

Jeremiádok.

A magyaroknak siralmas éneke a tatár rablásról	198
Bornemisza Péter éneke.....	199
Az átokról.....	199

Karádi Pál névtelenje.

Balassi Menyhárt árultatásából	201
--------------------------------	-----

Tinódi Sebestyén.

Szondi eleste.....	204
Török Bálint megfogatása.....	205
Kis András halála	207
A Zsigmond-krónikából.....	207

Ilosvai Selymes Péter.

Toldi Miklósból	209
-----------------------	-----

Gergei Albert.

Árgirusból.....	211
-----------------	-----

Harci és lakodalmos énekek.

Túri György éneke.....	213
Asszonyok intése	214
Házások éneke.....	216

	Lap
<i>Balassi Bálint.</i>	
Borivóknak való.....	218
Losonezy Anna nevére	219
A magyar nemzetnek romlott állapotáról	220
Katona-ének.....	220
Könyörgés	221
Bücsüének kedveséhez	222

Negyedik szakasz: A kath. visszahatás és a nemzeti harcok kora.

1606—1711.

Pázmány Péter.

Az Imádságos könyvből.....	224
A Kalauzból.....	225
Prédikációiból	228
Az Öt Levélből: 1. Az elsőnek bevezetése. 2. Utóirat.....	230

Káldi György.

Bibliafordításából: Krisztus a tengeren	232
--	-----

Szenci Molnár Albert.

Kálvin Institutióiból	233
Újszentendi prédikáció	234
A zsoltárokból: 1. Az isten jó pásztor. 2. Vágyódás Isten után	235

Egyházi költészet

Katholikus énekek: 1. Szűz Má- riához. 2. Szt. István király- hoz	236
Az öreg Graduálból: Versiculus	238
A szombatosok énekes könyvé- ből: 1. Ének. 2. A 126. zsoltár	238
Ecsedi Báthori István zsoltárai- ból	239

Apácai Cseri János.

A Magyar Encyclopaediából....	240
-------------------------------	-----

Petthő Gergely.

Krónikájából: Rudolf halála....	241
---------------------------------	-----

	Lap
<i>Szalárdi János.</i>	
Siralmas Krónikájából: 1. Beth- len Gábor iskolái és épületei.	
2. A Mikések	242

Köröspataki János.

Lupuj vajdáról	246
----------------------	-----

Gr. Zrínyi Miklós.

A feszületre.....	247
A Szigeti Veszedelemről: 1. Tö- rök gyermek éneke. 2. Kumilla halála. 3. Deli Vid és hit- vese. 4. Zrínyi halála.....	248
Az török Áfium ellen való or- vosság	255

B. Listius László.

A Magyar Mársból.....	257
-----------------------	-----

Gyöngyösi István.

A Murányi Vénusból.....	258
Kemény Jánosból	259
A Tököli-époszból	261

Rimai János.

Megnyugtatas	261
--------------------	-----

Beniczki Péter.

A kikeletnek gyönyörűségéről..	263
Példabeszédeiből	264

Gr. Kohári István.

A rab vasat penget.....	264
-------------------------	-----

Népies költészet.

Kuruc dal.....	265
Tatár rabságban levő erdélyiek dala	265
Kuruc tábori dal.....	266
Ne higj magyar a németnek..	267
Esztergom megvételéről.....	267
Ocskai Lászlóról való ének.....	268
A Rákóczi-nóta	270
Könnyem csordul	271
Egy bujdosó szegény legény....	271
Virágénekek	272

II. Rákóczi Ferenc.

Beszéd a gyömrei táborban.... 273

**Ötödik szakasz: Nemzeti-
tietlen kor.**

1711—1772.

Csersei Mihály.

Gr. Zrínyi Miklós halála..... 275

*Bod Péter.*A Magyar Athenásból: Székely
István ..... 277*Kiss István.*A Magyar Filozófiából: Istentele-
nek tudománya ésszel ellen-
kező ..... 278*Mikes Kelemen.*Törökországi Leveleskönyvéből:
1. A bujdosók élete Rodostó-
ban. 2. Mahomed császár rab-
nője. 3. Bercsényi halála. 4.
Rákóczi József. 5. Az utolsó
levél ..... 280*Faludi Ferenc.*A Szent Emberből..... 287
A Téli Éjtszakákból..... 288
Az Úr Jézushoz 290
Forgandó szerencse..... 291
Útravaló 291
A feszülethez ..... 291*B. Amade László.*Énekeiből: 1. Virág-ének. 2.
Katonadal..... 292*Rádai Pál.*

A szeretetről..... 293

**Hatodik szakasz: A fel-
újulás kora.**

1772—1820.

B. Orczy Lőrinc.

Szerelem és bor 295

Gr. Ráday Gedeon.

Török ifjú éneke..... 296

*Bessenyei György.*Ágis tragédiájából 297
A Holmiból 298
A Természet Világából..... 300*Báróczi Sándor.*

Erkölcsei leveleiből 301

*Ányos Pál.*Egy boldogtalannak panaszai a
halvány holdnál 302
Sóhajtás ..... 303*Péczei József.*Meséiből: 1. Király és kapás.
2. Egy szegény házaspár.... 303*Baróti Szabó Dávid.*

Egy ledölt diófához..... 305

Révai Miklós.

A lélek halhatatlansága..... 306

*Virág Benedek.*Változás 307
A kalitkába zárt madárról..... 308
Bátorítás ..... 308*Pálóczi Horváth Ádám.*

Vidulás 309

Dugonics András.

Etelkából 310

*Gr. Gvadányi József.*A peleskei nótáriusból: 1. A csi-
kóstanyán. 2. Miként csúfolt
meg egy magyar grófot..... 312
Az Istenmezei Palócból..... 314*Fazekas Mihály.*

Lúdas Matyiból 315

	Lap
Bacsányi János.	
A franciaországi változásokra ..	316
Gyotródes	317
Verseghy Ferenc.	
Klárkához	317
Szentjóni Szabó László.	
Az együgyű paraszt	318
Dayka Gábor.	
Titkos bú	319
A rettenetes éj	319
Kármán József.	
Fanni hagyományából	320
Csokonai Vitéz Mihály.	
Dorottýából	322
Rémítõ s vidító kétségek	324
Az ódák közül : Magánosságához ..	326
Lillából : 1. Rózsabimbó. 2. Utolsó szerencsétlenség. 3. Sze- gény Zsuzsi a táborozáskor ..	327
Az Anakreoni dalokból	328
Szerelemdal a csikóbőrös kulacs- hoz	329
A Reményhez	330
Kisfaludy Sándor.	
Himfy szerelmeihez	331
Dobozi Mihály és hitvese	332
Kazinczy Ferenc.	
A szabad Erdély	333
A szonnet múzsája	337

	Lap
Epigrammák : 1. Vajda-Hunyad.	
2. Az erdő. 3. Férfi-lélek. 4. A nagy titok. 5. Nehéz és köny- nyű. 6. Lukai. 7. Az iskola törvényei. 8. A distichon fel- találása. 9. Boileau után. 10. Himty	337

Berzsenyi Dániel.

A magyarokhoz	339
A felkölt nemességhez	340
Fohászzkodás	341
Búcsúzás Kemenes-Aljától	342
Életphilosophia	342

Kölcsey Ferenc.

Hymnus	344
Zrínyi második éneke	345
Vanitatum Vanitas	345
Búsán csörög	346
Szép Lenka	347
Emlébeszéd Berzsenyi Dániel felett	348
Nemzeti Hagományok	350

Kis János.

Atyai búcsúzás	352
----------------------	-----

Szemere Pál.

Szonettjeiből : 1. Echo. 2. Emlé- kezet	353
--	-----

Vilkovics Mihály.

Bácskai népdal	354
Epigrammaiból : 1. A máj világ. 2. Kérés	354

Ujfalvi Krisztina.

Komor idők	355
------------------	-----

Függelék az olvasmányokhoz.

Tinódi Sebestyén dallamaiból	356
------------------------------------	-----

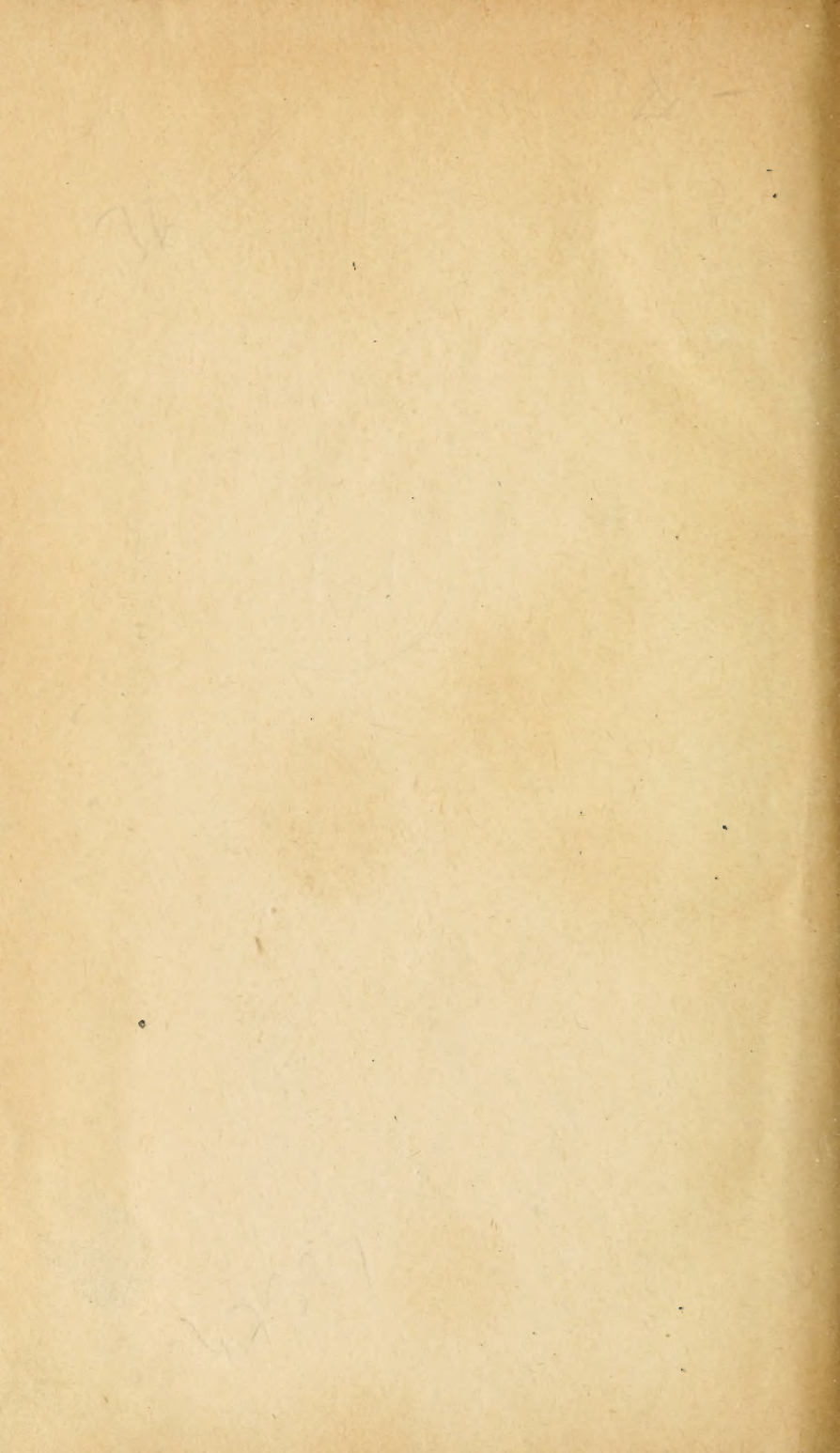

PH Beöthy, Zsolt
3012 A magyar nemzet irodalom
B47 történeti ismertetése
1919
köt.1

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY
